

سەرجهم به رهه مه کانی

مندی إقرأ الثقافي

www.igra.ahlamontada.com

دکتۆر که مال مه زههر

به رگی دووهم

ئاماده کردنی

دکتۆر جه بار قادر

دکتۆر دلشاد مه محمود

دکتۆر کامهران محهمهد

دکتۆر نازاد عوبید

مهولیر ۲۰۲۲

سەر جەم بەرھەمەکانی
دکتۆر کەمال مەزھەر

بەرگی دووھم

ئامادەکردنی

دکتۆر جەبار قادر دکتۆر دلشاد مەحموود
دکتۆر ئازاد عوبید دکتۆر کامەرەن محەمەد

ھەولێر ۲۰۲۲

- * ناوی کتیب: سه رجه م به ره مه کانی - دکتور که مال مه زهر- به رگی دووهم
- * ناماده کردنی: لیژنه ی کوکردنه وهی نووسین و به ره مه کانی پ. د. که مال مه زهر
- * گشت کاره هونه ریه کان و سه رپه رشتی چاپ: عوسمان پیرداود کواز
- * وینه ی سه ر به رگ: هونه رمه ند نوره دین جاف
- * چاپی یه که م - هه ولیر - ۲۰۲۲
- * تیراژ: (۱۰۰۰) دانه
- * چاپخانه: چاپخانه ی دانیشفه ر- هه ولیر
- * له به ریوه به رایه تیبی گشتی کتیبخانه کان ژماره ی سپاردنی (۹۱۸) سالی (۲۰۲۲) ی
- پن دراوه.
- * نرخ (۶۰،۰۰۰) دینار

بەرگی دووهم:
ئەم کتیبانە لەخۆ دەگریت:

* تیگەشتنی راستی و شوینی لە رۆژنامەنووسی کوردیدا.
* چەند لاپەڕمێرک لە میژووی گەلی کورد - بەرگی یەکمە.

پیشہ کی

مایہی شانازی لیژنہی تایبہتی کۆکردنہوہ و بلاوکردنہوہی بہرہمہ زانستی و پروناکبیریہکانی میژووناسی ناودار و پەروہردہکاری گہورہی کۆچکردوہ پروفیسۆر دکتۆر کہمال مہزہرہ، سەرچەم بہرہمہکانی لە (۱۰) بەرگدا بہ ہەردوو زمانی کوردی و عەرەبی بخاتہ بەردەستی خوینەرہ بہپرزہکان. لەو دە بەرگہ شەشی یەکہمیان بہ زمانی کوردیین و ئەوانی دیکەشیان، واتا لە حەوتەمەوہ تا دەیەم بہ زمانی عەرەبیین. ئەمە بەشی یەکہمی ئەو پڕۆژہ گہورہیہیہ کہ ئامانجہکە ی ئەوہیہ سەرچەم کارہ زانستی و پروناکبیریہکانی کۆبکاتہوہ و سەرلەنوێ لە چاپیان بداتہوہ.

دکتۆر کہمال مہزہر ئەحمەد پیشہنگی لیکۆلەرانی میژووی نوئی کورد و کوردستانہ و بگرہ بہ دامەزرینەرہی قوتابخانہیہکی تایبہتی میژوویی کورد دەژمیردریت؛ چونکہ لە حەفتاکانی سەدہی رابردوہوہ چەندین نەوہ بۆ یەکہمین جار لە ڕینگە لیکۆلینہوہ میژووییہکانی ئەوہوہ سەبارەت بہ کورد و کوردستان ئاشنای میتۆدی زانستی بوون لە بواری میژوودا، کہ پیشتر پتی رانہاتبوون. تا ئەو پۆژانہ خوینەرانی کورد بہو چیرۆک و ئەفسانانہ رانہاتبوون کہ باسیان لە میرخاسی و ئازایی میر و سەرکردہ خۆجینیہکانیان دەکرد و ئەوانہیان بہ سەرچاوہ و بەلگہی میژوویی دادەنا. کتیب و وتارہ میژووییہکانی دکتۆر کہمال مہزہر کاریکی وایان کرد، خوینەرانی ئاسایی و پروناکبیرانی نەوہی نوئی کورد، میژوویان لە لا خۆشەویست بیت و ھەولبدن توانای خۆیان بۆ لیکدانہوہی میژووی نەتەوہ ستەملیکراوہکیان بخەنەگەر، ئەوہ سەرباری ئەوہی کہ دکتۆر کہمال دەوریکی گہورہی ھەبوو لە ھاندانی چەندین خویندکار لە بەشەکانی میژووی زانکۆکان بۆ تەواوکردنی خویندنی بالا لە بواری میژوودا لە ناوہوہ و لە دەرہوہی عیراق. جگہ لەوہش وانہکانی بۆ قوتابیان کہ زۆربەیان کوردیش نەبوون ھەمان دەوریان ھەبوو لە پروکردنہ خویندنی بالا بۆ خویندنی میژوو بہ ڕیبارزیکی زانستی، ئەو شاگردانہ بہ درێژایی تەمەنیان و کاروانی زانستییان

به دلسۆزی و وهفاداری بۆ مامۆستای گهوره‌یان مانه‌وه. ئەم کارانه‌ی ته‌نیا خۆیندکارانی کوردی نه‌ده‌گرته‌وه، به‌لکو هه‌موو ئەو خۆیندکارانه‌شی ده‌گرته‌وه که سه‌ره‌رشتی نامه و تیزه‌کانی کردوون یان بۆ پرس و پراویژ پووین لینی ناوه بۆ هه‌لبژاردنی بابته‌ی لیکۆلینه‌وه و پرۆژه‌ی توێژینه‌وه زانستییه‌کانیان.

دکتۆر که‌مال به‌رده‌وام ئەوه‌ی دووپات ده‌کرده‌وه که‌وا بواری میژووی کورد وه‌ک کینگه‌یه‌کی نه‌کیتر او و نه‌چیندراوه، بۆیه ئەو ئەرکه مه‌زنه پتووستی به‌چه‌ندین نه‌وه‌ی توێژه‌ر هه‌یه بۆ ئەوه‌ی به‌شیکی به‌جیتینن. دکتۆر که‌مال زۆر به‌وه دلخۆش بوو کاتی ئاوپی دواوه‌ی ده‌دایه‌وه به‌ره‌می کاری په‌روه‌رده‌یی خۆی ده‌بینی، که‌چه‌ندین توێژه‌ر و پسپۆر له‌ بواری میژووی کورددا له‌وانه‌ی راسته‌وخۆ به‌شداریی له‌ پینگه‌یاندنیا‌ندا کردبوو خه‌ریکی کارکردن له‌سه‌ر میژووی کورد و کوردستان. ئەوانه‌ی سه‌ره‌رشتی نامه و تیزه‌ زانستییه‌کانیانی کردبوو یا له‌ پتی کتیب و وتار و توێژینه‌وه میژووییه‌کانییه‌وه کاریگه‌ری له‌سه‌ر دانا‌بوون. به‌ره‌می زانستی دکتۆر که‌مال مه‌زه‌ر جیی بایه‌خی کۆر و ناوه‌ندی به‌رفراوانی خۆینه‌ران و پووناکییرانی کورد و عێراقییه‌کان بوو.

گومان له‌وه‌دا نییه که‌ کۆکردنه‌وه و ساغکردنه‌وه‌ی سه‌رجه‌م به‌ره‌مه‌کانی میژووناسیکی پر به‌ره‌می وه‌ک کۆچکردوو دکتۆر که‌مال مه‌زه‌ر پتووستی به‌ پالپشتی و هاوکاریی چه‌ندین توێژه‌ر و پووناکییر هه‌یه، ته‌نانه‌ت ئەوه ئەرکی دامه‌زراوه‌یه‌کی تاییه‌تمه‌نده له‌گه‌ل چه‌ندین کادیری زانستی و کارگێری ته‌رخانکراو بۆ ئەو کاره، نه‌ک ئەرکی لیژنه‌یه‌کی خۆبه‌خشی چوار که‌سیی، که‌ لیژه و له‌وی کار ده‌که‌ن و سی که‌سیان له‌ هه‌مان کاتدا مامۆستای زانکۆن و ده‌بی سه‌رقالی وانه و تنه‌وه‌و و کاری زانستی خۆیان بن.

ئەم لیژنه‌یه به‌ر له‌ کۆچی دوا‌یی زانای گه‌وره‌مان به‌ چه‌ند پۆژیک پیکهات، به‌ مه‌به‌ستی کۆکردنه‌وه‌ی کاره‌ زانستی و پووناکییرییه‌کانی و

پۆلئىنكردىن يان و پاشان له چاپدان و بلاوكردنه وه يان. لىژنه كه پى باشه كوى به ره مه كانى خوالىخوشبوو بهم شيوه يه ي خواره وه به سهر شهش به شدا دابهش بكات:

بهشى يه كه م: كه به خو شحالييه وه وا ده يخه ينه به رده ستى خو ينه ران، كه هه موو كتيبه بلاوكراوه كانى به هه ر دوو زمانى كوردى و عه رهبى له ده به رگدا ده گريته خو. سه رله به رى لاپه ره كانى ئەم به شه حه وت هه زار و دوو سه د و په نجا لاپه رهن.

بهشى دووهم: ئەو لىكۆلينه وه زانستى و وتارانه كه له گوڤار و پوژنامه كوردى و عه ره بيبه كاندا بلاوى كردوونه ته وه. لىژنه كه مان به شىكى له و وتارانه به ده سه ته يئاوه و وينه يانى گرتووه، به لام له م بواره هيشتا كارى زور ماوه، پيوستى به هاوكارى ژماره يه كى زياتر له ئەندامانى لىژنه ي سه رپه رشتيار هه يه.

بهشى سىيه م: ئەم به شه ئەو كاره زانستى و رۆژنامه وانى يانه ي دكتور كه مال مه زه ر ده گرنه وه كه به زمانى رووسى نووسىونى و بلاوى كردوونه ته وه و خو يان له هه زار و پينج سه د لاپه ره ده دن. ئەمانه يان پيوسته بكرين به كوردى، لىژنه هه نگاوى يه كه مى بۆ ئەمه ناوه. له به سه ر كرده وه ي لىستى دانراو و تويزينه وه كانيدا بۆ لىژنه كه ده ركه وت كه هه ندئ له م تويزينه وه و وتارانه له كاتى خويدا خوالىخوشبوو كردوونى به كوردى يان عه رهبى يانيش له تويزينه وه و لىكۆلينه وه كانى دواترى خويدا به كارى هيتاون.

بهشى چواره م: ئەم به شه يان ته رخانكراوه بۆ كۆكرده وه ي ئەو پيشه كى يانه ي بۆ ژماره يه كى به رچاو له كتيب و دانراوى تويزه رانى كورد و عه رهب نووسىوونى، ويراى ئەو يادداشتنامه نى كه بۆ بلاوكردنه وه ئاماده ي كردوون و پيشه كى بۆ نووسىون. ئەو پيشه كى يانه زانيارى و لىكدانه وه ي گرنگيان تيدان و وا پيوست ده كات بايه خ به كۆكرده وه يان بده ين له زياتر له به رگيكد.

بەشى بېنچەم: لىژنە ھەولەدات ئەم بەشە بۇ ئەو دىمانە و دىدار و چاوپىنكەوتتە رۇژنامەوانىانە تەرخان بىكات كە لەگەل دكتور كەمالدا كراون، كە تىياندا بىروبۇچوون و لىكدانەوھەكانى بۇ زۇر پىرسى زانستى و ھىزرى و رۇوناككىرى دەرپىيون. ئەمانە شاھىتە بۇ ئەو دەدەن كە ئاگادارى بىر فەراوانى لەمەر پىرسەكان ھەبوو و پاستى و دروستى گەلئە لە بۇچوونەكانى و قوولئە لىكدانەوھەكانى دەر دەخەن. ئەمەشيان بابەتگە لىكى دەولەمەندن؛ بۇ توىژىنەوھە و لىكدانەوھە لە بىروبۇچوونە ھىزرى و رۇوگە رۇوناككىرەكانى.

بەشى شەشەم: بە ئومىدى ئەوھىن ئەم بەشەيان ھەموو ئەو نووسىنانە بىرئىتەخۇ كە لەبارەى كۇچكردووھە نووسراون و بلاوكرائونەتەوھە، جا چ كىتب و نامەى ماستەر و تىزى دكتورا بن يان لىكۆلئەوھە و وتار كە لە سەرۇبەندى كۇچكردنى يان لە بىرەوھەرى يەكسالەى كۇچى دواىى گوتران. پىمانوايە ئەو نامەى ماستەر و كارنامەى دكتوراىانە كە پروفىسۇر دكتور كەمال مەزھەر ئەحمەد سەرپەرشتى كردوون و بەپىي رىنمايەكان توىژىنەوھەى ھاوبەشەن، لەم بەشەدا جىيان بىكەينەوھە. كۇچكردوون لە دەرشتى كارى زانستى خوىندكارانيدا داھىنەر بوو، لە پىرۇژەى ماستەرنامە و كارنامەكانى دكتورا لە بىرۇكە و ناوونىشانى بابەت و پلانى لىكۆلئەوھە بىگرە تا دەگەيشتە لىكدانەوھە و رىكخستىيان، بۇيە بە پىويست زانرا پىرستىك بە ناوونىشانى ئەو نامەى ماستەر و كارنامەى دكتوراىانەى كە سەرپەرشتى كردوون و ناوى خوىندكار، و ئاستى كارەكە و مىژووھەكەيان لەم بەشەدا جىگە بىرئىنەوھە. جىي خوىتە لىرە ئاماژە بە بەشدارىي پىرچۇش و دەولەمەندانەى دكتور كەمال بىكەين لە گىفتوگوى دەيان نامەى ماستەر و كارنامەى دكتورادا كە پىر بوون لە زانىارى دەگمەن و بىرۇكەى ھىژا. لەبەر ئەوھەى ئەو گىفتوگوىانە بە وىنە و دەنگ تۇمار كراون؛ ھەولەدەھىن پەيوەندى بە لايەنى پەيوەندىدارەوھە بىكەين بۇ ئەوھەى ئەو تۇمارانە دەست بىخەين، لە داھاتوودا بىخىنە سەر كاغەز و لە چوارچىوھەى سەرجم بەرھەمەكانيدا

بلاو بکریته وه. ههروهه لیتنه ی تاییهت په یوهندی به خویندکاره به تواناکانی کوچکردووه دهکات بو ئه وهی وتاری بابه تیانه سه بارهت به شیوازی وانه وتنه وهکانی بنووسن.

لیتنه ی تاییهت که له م بهریزانه پیکهاتووه: پرؤفیسور دکتور جه بار قادر، پرؤفیسور دکتور نازاد عوبید سألح، پرؤفیسوری یاریده دهر دکتور دلشاد مهحمود عه بدولر هحمان، پرؤفیسوری یاریده دهر دکتور کامهران محهمه حاجی، له سالی یه که می ته مه نیدا بیلیوگرافیا یه کی سه ره تایى بو سه رجه م کاره زانستی و پروناکبیرییهکانی کوچکردوو دکتور که مال مه زهره ناماده کردوو، ئه وه ویرای ناماده کردنی کتیبه دانراو و وهرگیزانهکانی به ههردوو زمانی کوردی و عه ره بی بو چاپ، که ئه م به شه یه وا لیره دا ده یخه یه به ردهستی خوینه ران و تویره ران.

خوشبه ختانه ئه ندامانی لیتنه که دهستیان گه یشت به به شیکى گرنگ له نووسین و به ره مه کهکانی دکتور که مال مه زهره که له کتیبخانه تاییه تییه که ی خویدا پاریزراون. ئه وهی له ویدا که وته بهرچاویان وینه یان گرتن و ههندی کاریان له سه ر کراوه. هاوړی و دۆستانیش له دهره وهی لیتنه که له هه بوونی کومه لئ وتار و تویره یه وه و کتیب که په یوه ندیان به کوچکردوو وه هه یه ئاگاداریان کردینه وه. به شیکیش له و تویره یه وه، وهرگیزان، لیدوان یان ئه و نووسینه ی خویندکارهکانی و مامۆستاکانیان و هه فالانی کوچکردوو له باره ی ژبانی تاییه تی و زانستی ئه وه وه نووسیویانه دۆسی تاییه تییان بو ریکخراون. لیتنه ژماره یه ک وتار و تویره یه وهی مامۆستای کوچکردوویان تایپ کردوو وه ته وه و به وردی پینانداچوونه وه ته وه و هه له چنیان بو کردوون.

لیتنه که دوا به دوا ی بلاو کردنه وهی سه رجه می کتیبهکانی به کوردی و عه ره بی، که ئه م به شه ی پرۆژه که پیکدینن، کوشش بو ته واو کردنی به شهکانی دیکه ی ئه م پرۆژه زانستی و پروناکبیرییه گه وره یه دهکات؛ ئه م کاره بو خزمه تی راستی و میژوو وه و بهرز راگرتنی به خششی ئه م مرقفه میژوو زان و په روه رده کاره مه زنه ی نه ته وهی کورد که به ده گمه ن هاوشیوه و هاوتای دووباره ده بیته وه. لیره وه لیتنه ی سه ره پرشتیار داوا له تویره ران

و ئەو خۆیتەرانه دەکات کە بایەخ بە بەرھەم و داھێنانەکانی ئەم پیاوھ مەزەنە دەدەن دەستی یارمەتی بۆ لێژنەکە درێژ بکەن و ھەر گۆفار و رۆژنامە یەکیان لە لاپەیدا دەبێ کە لیکۆلینەو، وتاریان دیدار و چاوپیکەوتنی رۆژنامەوانی بلاوکراوھێ کۆچکردوو یان لە لایە، بیخەنە بەردەستی لێژنەکە. بینگۆمان ھاوکاری و یارمەتی ھەمووان لەم بارە یەوھ دەبیتە بنەما و بناغە بۆ دامەزراندنی کتیبخانە یەکی میژوویی و مۆزەخانە یەکی تایبەت بە کۆچکردوو کە دەکرێ ھەرچی پە یوھندی بەوھوھ ھەبیت تیندا کۆبکریتەوھ و بپاریزریت. دابەشکردنی کتیب و بەرھەمەکانی کۆچکردوو ی گەورە لە پرووی بابەت و ژمارە ی لاپەرەکانەوھ بەسەر بەرگەکانی ئەم چاپەدا کیشە یەکی ھەندی ئالۆز بوو لە بەردەم لێژنەکەدا، لەم بارە یەوھ گفتوگۆی زۆر کرا تا ئەوھ ی لە کۆتاییدا لەسەر ئەم شێوھ دابەشکردنە ی خواروھ گیرساینەوھ:

بەرگی یەکەم: "کوردستان لە سالەکانی شەری یەکەمی جیھاندا"، "میژوو- کورتە باسیکی زانستی میژوو و کورد و میژوو"، "خەباتی رزگاریخوازی کورد و ئازەر لە ئێراندا".

بەرگی دووھم: "تینگە یشتنی راستی و شوینی لە رۆژنامە نووسی کوردیدا"، "چەند لاپەرە یەک لە میژووی گەلی کورد - بەرگی یەکەم".

بەرگی سێیھم: "چەند لاپەرە یەک لە میژووی گەلی کورد - بەرگی دووھم".

بەرگی چوارھم: وەرگێرانی کوردیی کتیبی: "وردبونەوھ یەکی میژوویی دەربارە ی مەکیافیلی و مەکیافیلیزم"، "رینیسانس لەگەل باسیکی تر بە ناو نیشانی ئەدیب و ئەرکەکانی قوناغ"، "ئافرەت لە میژوودا- کورتە باسیکی میژوویی و کۆمە لایەتی"، "چینی کریکارانی عێراق - دروست بوون و سەرھتای بزووتنەوھ ی".

بەرگی پینجھم: "کورد و کوردستان لە بەلگە نامە نھیتیھەکانی حکوومەتی بەریتانیادا - بەرگی یەکەم".

بەرگی شەشھم: "کورد و کوردستان لە بەلگە نامە نھیتیھەکانی حکوومەتی بەریتانیادا - بەرگی دووھم".

به‌رگی چه‌وته‌م: وه‌رگێرانی عه‌ره‌یی کتییی: "کردستان في سنوات الحرب العالمية الأولى" و کتییی "کرکوک وتوابعا حکم التأریخ والضمیر- دراسة وثائقية عن القضية الكردية في العراق".

به‌رگی هه‌شته‌م: "دراسات في تاريخ إيران الحديث والمعاصر"، "أضواء على قضايا دولية في الشرق الأوسط"، "النهضة".

به‌رگی نۆیه‌م: "صفحات من تاريخ العراق المعاصر- دراسات تحليلية"، "الطبقة العاملة العراقية- التكون وبدایات التحرك"، "ثورة العشرين في الإستشراق السوفيتي"، "رأي للمناقشة: الإطار الزمني لتأریخ العراق الحديث والمعاصر".

به‌رگی ده‌یه‌م: "دور الشعب الكردي في ثورة العشرين العراقية"، "إنتفاضة عام ١٩٢٥ الكردية في تركيا - دراسة تحليلية"، "حول مسألة الإقطاع بين الكرد"، "ميكافيلي والميكافيلية"، "محاضرات في تاريخ الدول الكبرى بين الحربين العالميتين". وه‌ك له‌سه‌روهه‌ ئاماژه‌ی پێكرا، شه‌ش به‌رگی یه‌كه‌می به‌ زمانى كوردین و چوار به‌رگی دواییش به‌ زمانى عه‌ره‌بیین.

له‌ كۆتاییدا لیژنه‌كه‌مان سوپاسی هه‌موو ئه‌و ناوه‌ند و به‌پێزانه‌ ده‌كات كه‌ ئاماده‌ییان ده‌ربیری پشتگیری مادی یا مه‌عنه‌وی له‌ پرۆژه‌كه‌ بکه‌ن، دیاره‌ به‌ ژماره‌ زۆرن، له‌ پێشه‌وه‌شیان سه‌رۆکی ئه‌كادیمیای كوردی پروفیسۆر دكتور عه‌بدولفه‌تاح بۆتانی، كه‌ ژووریکى تایبه‌تى بۆ ئه‌م لیژنه‌یه‌ له‌ ئه‌كادیمیای ته‌رخان كرد. هه‌روه‌ها سوپاسی دۆستی هیژا پروفیسۆر دكتور عیماذ جه‌واهیری ده‌كه‌ین كه‌ تییینی و سه‌رنجه‌كانی پۆلی گرنگیان هه‌بوو له‌ زیادکردنی ته‌وه‌ریکی نۆی بۆ به‌شی شه‌شه‌می پرۆژه‌كه‌. هه‌روه‌ها سوپاسی هه‌موو ئه‌و به‌پێزانه‌ ده‌كه‌ین كه‌ ئه‌ركیان كێشا و لیژنه‌كه‌یان له‌ وتار و لیكۆلینه‌وه‌كانی كۆچكردوو ئاگادار كرده‌وه. هه‌روه‌ها لیژنه‌كه‌ سوپاسی مامۆستا جه‌لال زه‌نگابادی ده‌كات كه‌ دلسۆزانه‌ بۆ سه‌رخستنی پرۆژه‌كه‌ به‌ باشترین شیوه‌ كار ده‌كات.

لیژنه‌ی تایبه‌ت به‌ كۆکردنه‌وه‌ و

بلاوکردنه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌كانی دكتور كه‌مال مه‌زه‌هر

له چاپکراوه کافي کوزی زانیاری کورد

“تینگه پشنی راستی”

سوینی له روزنامه نوئی کوروتیرا

د. کهمال مه زهره ربه حمه د

چاپخانه کوزی زانیاری کورد

بشهاد - ۱۹۷۸

له چاپکراوه کانی کوزی زانیاری کورد

د. که مال مه زهره نه حمه د

”تینگه بښنی راستی“

و
سویلی له روزنامه نویی کوروتیرا

چاپخانه ی کوزی زانیاری کورد

بمساد - ۱۹۷۸

پیشکشه

- به وزانا پایه بلندهی « یتگه یشتنی راستی » ی له فهوتان ززگار کرد
- به « نه نستاس ماری که ره لیج » !
- به « شوکر یلفه ضلی » یه ی نه گهر کورد بقوبن زور بهرز بووه و ،
- نه گهر عهره بیش بقوبن دهها بهرزتر !

پیشگی

زۆر که من ئەوانی تا ئیستا به تۆسین له چەند زۆیه کی
زۆژنامه تۆسی (۱) کوردی کولیونه تهوه . مامۆستا ئەمین زه کچی به کهم کورده
که به شیوه یه کی بیلیۆگرافیاچی به کورتی باسی ئەم لایه نه گرنگی ژبانی
کولتوری کوردی کردوو (۲) . دوای ئەو مامۆستا علائەددین سه ججادیش
به هه مان ده ستور شویتیکی دیاری له چاپی به کهم و دووه می (میژوی ئەدهبی
کوردی) به کهیدا بۆ زۆژنامه و گوڤاره کوردی به کان ته رخان کردوو و به
پتی سالی دهرچونیان زیزی کردۆن و چەند زانیاری به کی کورتیشی

(۱) نۆسه رانی کورد زاراوی (رۆژنامه گهری) بۆ «الصحافة» به کاردین .
منیش نیازم بۆ ناوی کتیبه کهم بنیم « تیگه یشتنی راستی و شوینی له
رۆژنامه گهری کوردیدا » ، به لام قسه ی چەند براده ریکی شاره زا وای لێ
کردم (رۆژنامه نۆسی) به کاربینم چونکه زیاتر له گه ل ده ستوری زمانی
کوردیدا ده گونجی ، به کهم له بهر ئەوه ی قیاسی هه به ، وهك (دوعانۆسی) ،
دوو هه میش له بهر ئەوه ی بۆ «صحفی» (رۆژنامه نۆسی) نهك (رۆژنامه گهر)
به کاردین . (گه ر) بش باشگریکه بۆ نیشانه ی پشه وهك (ئاسنگه ر) و
(زه زنگه ر) و شتی وا .

(۲) بزوانه : محمد امین زکی ، خلاصه به کی تاریخی کورد و کوردستان ،
جلدی اول (جزمی دوهم) ، بهغدا ، ۱۹۳۱ . (ههروه ها بزوانه : ل ۳۷۰ -
۳۷۲ ی چاپی عه ره بی ئەم کتیبه) .

دەربارەیان بڵاو کردوووە (٣) . دوای شۆرشى تەمۆزى سالى ١٩٥٨يش ژمارەيەك تۆسەرى تری كورد چەند بەرھەمىكى سەر بەخۆيان لەبارەى لایەنە جياكانى رۆژنامە تۆسج كوردى يەوہ بڵاو كردهوہ (٤) .

تۆسەرانى كورد ، بە زمانى تر ، زۆر يا كەم ، باسى رۆژنامە تۆسىي كوردى يان كردووہ . بەشى زۆرى ئەو بەرھەمەمانە بە زمانى عەرەبين (٥) . بە زمانە ئەو رۆپايى بەكانيش ژمارەيەك تۆسەر لە سنورى توانا و پتويستدا رۆى جياوازى ئەو باسەيان خستۆتە بەر چاؤ (٦) . غەيرى كورديش جاروبار

(٣) علاءالدين سجادى ، ميژۆى ئەدەبى كوردى ، چاپى يەكەم ، بەغدا ، ١٩٥٢ ، ل ٥٥٨-٥٥١ ؛ چاپى دووہم ، بەغدا ، ١٩٧١ ، ل ٦٠٩-٦٢٦ .

(٤) بزوانە : عبدالجبار محمد جەبارى ، ميژووى رۆژنامەگەرى كوردى ، كەركوك - سلیمانی ، ١٩٧٠ (١٩٠ ل) (ئەمە يەكەم كتيبي سەر بەخۆى كوردى يە دەربارەى رۆژنامە تۆسج كوردى) . دوكتۆر كەمال فوناد بەشى زۆرى ژمارەكانى «كوردستان» ي بە زەنگوگراف چاپ كردهوہ و كوردى بە كتيبيكى سەر بەخۆ (بزوانە : «كوردستان - يەكەمین رۆژنامەى كوردى ١٨٩٨ - ١٩٠٢» ، كۆكردنەوہ و پيشەكچ دوكتۆر كەمال فوناد ، بەغدا ، ١٩٧٢) ؛ جمال خزەندار ، رابەرى رۆژنامەگەرى كوردى ، بەغدا ، ١٩٧٣ (كارگيرتۆ گشتى رۆناكبيزتۆ كوردى ئەم كتيبيەى لەگەل «رۆزى كوردستان»ەكەى شەيخ مەحمۇدا بەبۆنەى حەفتا و پينج سالى رۆژنامە تۆسج كوردى يەوہ بڵاو كردهوہ . يەكەمیان بە كوردى و عەرەبى و ئینگليزى چاپ كراوہ) . جگە لەمانە ژمارەيەك وتار لەسەر ھەمان باس لە رۆژنامە و گوڤارى جياوازى كوردیدا بڵاو كراونەتەوہ ، ناوى ھەندىكيان لە بەشى سەرچاوەكانى ئەم باسەدا تۆسراون .

(٥) بزوانە : الدكتور عزالدين مصطفى رسول ، حول الصحافة الكردية ، بغداد ، ١٩٧٣ ؛ جبار جباري ، تاريخ الصحافة الكردية في العراق ، بغداد ، ١٩٧٥ . زۆر تۆسەرى كورد وتار و زانبارچى بەكەلكيان دەربارەى ميژۆى رۆژنامە تۆسج كوردى بڵاو كردهووە (بە وینە بزوانە : محمد الملا عبدالكريم ، الصحافة الكردية درب شائك و مسيرة مجيدة ، - «التأخي» ، بغداد ، ١٥ حزيران ١٩٧٠) .

(٦) دوكتۆر كەمال فوناد لەو كتيبيەيدا كە بە زمانى ئەلەمانى دەرى كردووہ و بۆ دەستۆسج كوردى تەرخان كردووہ باسى ژمارەكانى «كوردستان»ى =

هاتۆنه ته سه ر باسی رۆژنامه تۆسی کوردی . میژۆتۆس مامۆستا عه بدولزه زاق
حه سه نی باسی گه لیک له و رۆژنامه و گوڤاره کوردی یانه ی کردوو که له
عیراق ده رچۆن ^(۷) . ژماره یه ک له کوردناسانی سوڤیه ت ، به تاییه تی
دوکتۆر و . فیلیچیتسکی ^(۸) و دوکتۆر م . س . لازه ریتف ^(۹) ، زانیاری یان

= به کم رۆژنامه ی کوردی کردوو که له کتیبخانه ی ماربورگ پارێزاون
(بزوانه) :

((Kurdische Handschriften)), beschrieben van Kamal Fuad,
Wiesbaden, 1970, P. XVIII).

دوکتۆر مارف خه زنده دار له نامه ی دوکتۆریکه یدا که به روسی چاپ کراوه
(بزوانه) :

**Хазнадар М., Очерк истории современной курд-
ской литературы, Москва, 1967.**

م . خه زنده دار ، کورتیه ی میژۆی ئه ده بی کوردی هاوچه رخ ، مۆسکو ،
۱۹۶۷ . خاوه نی ئه م کتیبه ش له هه ردۆ نامه ی دوکتۆریکه ی که به که میان
به روسی چاپ کراوه و له وتاریکی سه ره به خۆدا باسی باری رۆژنامه تۆسی و
چه ند رۆژنامه و گوڤاریکی کردوو . ئه و وتاره ی که دیسان به روسی
بلاوی کردۆته وه به م ناوه وه به :

**Камаль М.А., К истории издания первой курд-
ской газеты, -"Народы Азии и Африки", 1968,
№ 4.**

کمال م . ا . ، ده رباره ی میژۆی به کم رۆژنامه ی کوردی ، - گوڤاری
« گهلانی ئاسیا و ئه فهریقا » ، مۆسکو ، ژماره ۴ ، ۱۹۶۸ ، ل ۱۶۱-۱۶۴ .
(۷) بزوانه : عبدالرزاق الحسنی ، تاریخ الصحافة العراقية في طبعته الثالثة
الموسعة ، الجزء الاول ، صیدا ، ۱۹۷۱ .
(۸) بزوانه :

**Вильчевский О., Библиографический обзор за-
рубежных курдских печатных изданий в ХІ ст-
олетии, -" Иранские Языки ", т.І, Москва, Ле-
нинград, 1945, стр. 147-181.**

و . فیلیچیتسکی ، سه رنجیتی بیلوگرافی له چابه مه نج کوردی ده ره وه ی =

دەربارەى ھەندىك پەخشە و رۆژنامەى كوردى بلۆ كردۆتەو . لە رۆژئاواىيە كان س . ج . ئەدمۆندس لە ھەموان زياتر بايەخى بەم لايەنەى ژيانى روناكبىرتى كورد داوھ (١٠) . نىكتىن (١١) و ئىگلتن (١٢) و

= (سۆفیت - ك . م .) لە سەدەى بیستدا، لە كتیبی : «زمانە ئێرانى بەكان»، بەشى بەكەم ، مۆسكو - لىنینگراد ، ١٩٤٥ ، ل ١٤٧ - ١٨١ .
(٩) لە ھەردۆ كتیبەكەیدا .

Лазарев М.С., Курдистан и курдская проблема (90-е годы XIX века-1917), Москва, 1964.

م . س . لازاریف، كوردستان و كیشەى كورد (نەو تەكانى سەدەى نۆزەدە - ١٩١٧)، مۆسكو، ١٩٦٤، لە گەلێ شوین و لاپەژەدا .

Лазарев М.С., Курдский вопрос (1891-1917), Москва, 1972.

م . س . لازاریف، مەسەلەى كورد، مۆسكو، ١٩٧٢، لە گەلێ شوین و لاپەژەدا .

(١٠) ئەدمۆندس بەكەم بێگانە بە كە لە چەند بەرھەمێكیدا باسى دەرچون و ناوھەركى چەند رۆژنامە بەكى دەگەنى وەك «بانگى حەق» و «رۆژى كوردستان» ی كردووە (بژوانە :

C. J. Edmonds, A Kurdish Newspaper : ((Rozhi — Kurdistan)), — ((Journal of the Central Asian Society)), Vol. XII, Part I, 1925, PP. 83 — 90; C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, London, 1957, PP. 58 — 59, 301 — 302, 319 ; C. J. Edmonds, The Kurds of Iraq, — ((The Middle East Journal)), Vol. XI, No. 1, 1957, P. 55.

(١١) بەتابەتى :

B. Nikitine, ((Ria Teze)), Journal Kurde d'Erevan, — ((Afrique et l'Asie)), Paris, No. 3, 1958, P. 57.

(١٢) نۆر بەكورتى لە فۆزبى مێژۆى بەسەرھاتى مەھابادەوہ باسى رۆژنامەنۆسى ئەو دەورەى لە كتیبەكەیدا كردووە (بژوانە :

W. Eagleton, The Kurdish Republic of 1946, London, 1963, PP. 8, 59, 68, 78, 101 etc.

رۆندۆ (۱۴) و سه تۆن (۱۴) و هه تر (۱۵) له بهرهمه کانیاندا زۆر یا کم هاتونه ته سه ر باسی رۆژنامه تۆسی کوردی .

بێ گومان ئهم بهرهمانه هه ر به که یان بایه خ و سه نگی خۆی هیه و که له بهرینکی باشی پز کردۆته وه . به لام هه چ کامیان ، له بهر چه ند هۆیه کی ئاشکرای به دهر له ده سه لات ، له کم و کورتی و هه له بێ بهش نیه . تۆسه رانی کورد تا ئیسته نه یا تئوانیوه وینه یه کی هه مۆ لایه نچ ده رباره ی رۆژنامه تۆسی کوردی پێشکesh کن . دیاره ئهم کاره له توانای کوردناسانیدا نیه . ئه مان له مه دا جیی ره خه نین ، هه رچه نده ده شیان توانی وینه یه کی کامل تر له م مه یدانده با خه نه به ر چاو . جگه له وه وا دیاره په یدا بۆنی رۆژنامه تۆسی کوردی و خه بات و هونه ری رۆژنامه تۆسانی کورد به لای هه ندیک تۆسه ری رۆژئاوا یی به وه ئه نجامی ئال و گۆزی ناوخۆ نیه . به وینه دلسۆزی و لانه دانی شیخ توری شیخ صالح وهك سه رتۆسه ری « رۆزی

(۱۳) بزوانه :

P. Rondot, Publication Kurde en caractères latins ((Hawar, Komela Kurdi)) Revue Kurde . . .), — ((Bulletin d'études Orientales)) , T. II, 1932, PP. 300 — 304.

(۱۴)

L. P. Elwell — Sutton, The Press in Iran to—day,— ((Journal of the Royal Asian Society)) , Vol. XXXV, July — October, 1948, Parts III and IV, PP. 209 — 219.

(۱۵) به وینه بزوانه :

**"Роже - Курд", - "Восточный Сборник", СПб.,
Изд. Об-ва Русских Ориенталистов, 1913.
кн. I.**

« رۆزی کورد » — « کومه له بهرهمی رۆژه لاتنج » ، به تروسبورگ ، بلاوکراوه ی رۆژه لاتنسانی روس ، ۱۹۱۳ ، کتیبی به کم ، ل ۲۳۳ — ۲۳۴ .

کوردستان» به لای ئەدمۆندسەو بەرەمی ئەو بەق کە بە «خزماپەتی دەگەشتە ژنی دووومی شیخ مەحمۆد» (١٦) . ئەدمۆندس دان بەو دا دەنی کە شیخ تۆرتی زۆر بەی وتارە سیاسی و کۆمەلایەتی بەکانی «رۆژی کوردستان» ی دەتۆسی ، بەلام دەشێت بەشی زۆری ئەو بەرەمانەیی «لە کتیبە تورکی بە کۆنەکان» وەردەگرت (١٧) . وەك بەلگەش ئەدمۆندس بە دەستکاری یەو ناوی ژمارەیک لە وتارەکانی شیخ تۆرتی هیناوەتەو کە ئیمە وایێردا وەك دەقی کوردی بەکە ی پیشکەشیان دەکەین :

«بانگی کوردستان – رۆژی کوردستان» (١٨) ، «مەتاهەت و سەباتی قەومی کورد» (١٩) ، «فەنی و ئیجتیماعی – میلەت» (٢٠) ، «موجادەلەیی حەیات» (٢١) ، «ویلاپەتی مۆسڵ لە لۆزاند» (٢٢) ، «سیاسی . داوای حقوقی مەشروعە» (٢٣) ، «قەسە ناخەق رەد ئەکرێتەو» (٢٤) ، «لە فەلاکەت عبیرەت» (٢٥) .

دیارە پتیویست بە لیکۆلینەو و دەمەتەقی ناکا بۆ ساغ کردنەو ی ئەو

-
- C. J. Edmonds, A Kurdish Newspaper, P. 85 . (١٦)
 Ibid, P. 86. (١٧)
 (١٨) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ١ ، ١٥ ی تەشرینی دووومی ١٩٢٢ . باسی ئەو دەکات بۆچی «بانگی کوردستان» داخرا و «رۆژی کوردستان» جێگە ی گرتەو .
 (١٩) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٢ ، ٢٢ ی تەشرینی دووومی ١٩٢٢ .
 (٢٠) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٤ ، ١٣ ی کانونی یەکەمی ١٩٢٢ .
 (٢١) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٥ ، ٢٠ ی کانونی یەکەمی ١٩٢٢ .
 (٢٢) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٦ ، ٢٧ ی کانونی یەکەمی ١٩٢٢ .
 (٢٣) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٨ ، ١٠ ی کانونی دووومی ١٩٢٣ .
 (٢٤) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ١٠ ، ٢٤ ی کانونی دووومی ١٩٢٣ . وەلامە بۆ وتاریکی رۆژنامەیی «العراق» .
 (٢٥) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ١٤ ، ٢٤ ی شوباتی ١٩٢٣ . بەکورتی باسی ئەو دەردی سەری یانە دەکات کە لە شەژی بەکەمەو بەسەر کوردا هاتن و نامادەیی فیداکاری بۆ رزگاری نیشان دەدا .

که ئیلهامی بیری شاعیریکی خاوهن بههره بو ئەم جۆره باسانه ده بی باری ناله باری کورد بۆ بێ که ئەدمۆندس بو خۆی یه کیک بۆ له وانهی دهستیان له دروست کردیدا هه بو . جینگه ی خۆیه تی لیره دا ئەوهش بهینینه وه یاد که شیخ تۆرتی شیخ صالح یه که می ئەو پیشبێر که ده رچۆ که میجر سۆن بو تۆسینی کوردی بهر له ده رچۆنی «رۆژی کوردستان» له رۆژنامه ی «پیشکەوتن» دا کردی . وهك «پیشکەوتن» باسی ده کا یازده کهس له و پیشبێر که یه دا به شدار بۆن ، به لام تۆسینی ههشتیان رهت کرایه وه چونکه وه رگیراو بۆن و سیانه که ی تریان له بهر ره سه نی یه که م و دووه م و سییم ده رچۆن (۳۶) .

باسی رۆژنامه ی «تینگه یشتی راستی» بو خۆی به لگه یه کی ماناداری باری لیکۆلینه وه ی رۆژنامه تۆسێ کوردی یه . مامۆستا علائه ددین سه جادی یه که م که سه که باسی ئەم رۆژنامه یه ی کردووه . به لام ئەو باسه له هه ردۆ چاپی «میتۆزی ئەده بی کوردی» یه که یدا له وه زیاتر نی یه که ده لێ :

«تینگه یشتی راستی» «رۆژنامه یه کی هه فته بی کوردی پیلانی – سیاسی کۆمه لایه تی بووه ، ئیحتیلالی ئینگلیزی له سالی ۱۹۱۸ له به غدا ده ری کردووه . ژماره ی ۲۰ ی بهر ۱۱ ی مارتی ۱۹۱۸ که وتوووه ، ئیتر نازانم چه ن ژماره ی لێ ده رچوووه » (۳۷) . تۆسه رانی تری کورد هه ر یه که یان به جۆری ئەم قسه یه یان له به ره مه کانیاندا دوباره کردۆته وه (۳۸) . زاهیده

(۳۶) «پیشکەوتن» ، سلیمانی ، ژماره بیستو ههوت ، ۲۸ ی ئۆکتۆبه ر و ژماره بیستو ههشت ، ۴ ی نۆفه مبه ر و ژماره سێ ، ۱۸ ی نۆفه مبه ری ۱۹۲۰ . له شوینیکی تری ئەم کتیه دا دیننه وه سه ر هه مان باس .

(۳۷) علاءالدین سجادی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، چاپی یه که م ، ل ۵۵۲ – ۵۵۳ ؛ چاپی دووه م ، ل ۶۱۱ .

(۳۸) بزوانه : عبدالجبار محمد جه باری ، میتۆزی رۆژنامه گه ری کوردی ، ل ۷۵ ؛ جبار جباری ، تلریخ الصحافه الکرديه فی العراق ، ص ۲۶ ؛ جمال =

ئىبراهيم لهو رابەرى رۆژنامە تۆسى بەيدا كە سالى ۱۹۷۶ بىلوى كىردۆتەو دەلىج « تىگە يىشتى راستى » رۆژنامە يەكى سىياسى و كۆمەلە يەتى بوو وە نىشان دەدا گوایە دەرچونى سالى ۱۹۱۷ دەستى پىن كىردوو و سالى ۱۹۱۹ وەستىز اوو و بەسەر يەكەو ۶۵ ژمارەى لىن دەرچوو (۲۹) . خۆشم لهو كىتیبەدا كە بە زمانى رۆستى دەرم كىردوو تەنھا باسى ئەو دەم كىردوو كە ئىنگلىزە كان بۆ كارى پرۆپاگەندەى خۆيان دواى گرتنى بەغدا « تىگە يىشتى راستى » يان بە زمانى كوردى بىلوى كىردوو (۳۰) .

لەمە زىاتر هېچ دەربارەى « تىگە يىشتى راستى » بىلوانە كراو تەو . تەننەت ئارتۆلد وىلسنى وە كىلى حاكىمى سىياسى ئىنگلىزىش لە عىراق هېچ باسىكى ئەو رۆژنامە يەى نە كىردوو هەرچەندە لە كىتیبە كەى خۆيدا چەند جارى هاوتە سەر باسى ئەو رۆژنامانەى ئىنگلىز لە گرتنى بەسەر وە

= خىزەدار ، رابەرى رۆژنامە گەرتى كوردى ، ل ۲۳ ؛ مەمەدى مەلا كەرىم ، سەرچاوەى ناوبراو .

(۲۹) زاهەدە ابراهيم ، كشاف الجرائد والمجلات العراقية ، بغداد ، ۱۹۷۶ ، ص ۵۱ . خاوەنى ئەم كىتیبە ناوى زۆر رۆژنامە و گوڤارى كوردى هېناو كە ژمارە يەكەن بە هەلە تۆمار كراون و هى وایان تىدایە تا ئىستە هېچمان دەربارەى يان نەبىستوو . بۆ نمونە لە لاپەژە ۴۴ ی كىتیبە كەيدا دەلىج : « جريدة بلدي كوردستان . جريدة يومية سياسية . صاحبها : مصطفى باشا . صدرت في : ۱ و الفى امتيازها سنة ۱۹۴۱ » . دورنى بە مستەفا پاشا مافى دەركردنى رۆژنامە يەكى بەم ناو وە وەرگرتنى و بىلوى نە كىردىتەو .

(۳۰) بۆوانە :

Камаль М.А. , Национально-освободительное движение в Иракском Курдистане 1918-1932, Баку, 1967, стр.67.

Камал Мەзһەر ئەمەد ، بزوتنەوەى نەتەوە پىن – رزگار پىخواز لە كوردستانى عىراق سالانى ۱۹۱۸ – ۱۹۳۲ ، باكۆ ، ۱۹۶۷ ، ل ۶۷ .

دهستان کرد به بلاوکردنه و بیان و دوری میجر سونی و هك روژنامه توسیکی
چالاک نشان داوه (۳۱) .

ئو زانیاری یانهی دهربارهی «تیگه یشتنی راستی» بلاو کراونه ته وه
سه ره زای ئه وهی یه کجار که من له هه لهش به دور نین . ماموستا سه جادی ته نها
ژماره بیستی ئه و روژنامه یه ی دیوه و نه یزانیوه ته نانهت ئه و ژماره یهش دو
جار چاپ کراوه . زاهیده ئیبراهیم له بهر ئه وهی له برتی سالی ۱۹۱۸ به
هه له سالی ۱۹۱۷ له سه ر لاپه زه یه کی ژماره یه کی «تیگه یشتنی راستی»
چاپ کراوه سالیکی ره به قی خستوته سه ر ته مه نی روژنامه که . جگه له وه
«تیگه یشتنی راستی» و هك دوا یح باسی ده که یین ۶۷ ژماره ی لی دهرچووه نه ك
۶۵ و هك ئه و ده لی . دیاره «تیگه یشتنی راستی» له لایه ن فه رمانده ی گشتی
له شگری ئینگلیزه وه دهر کرا نه ك «له لایه ن بالیوزخانه ی به ریتانی به وه له
شاری به غدا» (۳۲) که تا سالی ۱۹۳۲ شتیك به و ناوه وه نه بو .

وادیاره زاناو قه شه ی به ناو بانگ ئه نه ستاس ماری که رمه لی تاقه که سه
کاتی خو ی هه مو ژماره کانی «تیگه یشتنی راستی» له بهر گیتیکی تایه تیدا
پاراستووه (۳۳) . ئه و بهر گه له گه ل کتیبخانه که ی ماری که رمه لیدا دوا ی
وه فاتی که وته ده ست کتیبخانه ی موزه خانه ی عیراقی و ئیسته له وئی
پارێزراوه (۳۴) .

(۳۱) له بهشی سییه مدا دینه وه سه ر ئه م باسه .

(۳۲) جمال خزندهار ، رابه ری روژنامه گهرتی کوردتی ، ل ۲۳ .

(۳۳) مۆرتیک به م ناوه وه «المکتبه الشرقيه العراقیه للاباء المرسلین الکرملین فی
بغداد ۱۹۱۸» به لاپه زه یه کی ژماره یه ك و لاپه زه یه کی ژماره په نجا و دو و
لاپه زه ی دوا ژماره ی «تیگه یشتنی راستی» به وه نراوه .

(۳۴) کلێسه ی که رمه لی یه کان سالی ۱۹۴۹ پتر له حه وت هه زار کتیب و بهرگی
ته وای روژنامه و گو فاره و ده سنوسی هه مه چه شنه ی ئه نه ستاس ماری
که رمه لی به دیاری دا به موزه خانه ی عیراقی . ده ورو به ری ۱۳۰۰
ده سنوسی له ناو ئه و دیاری یاندا هه به که به شتیکیان که رمه لی خو ی =

کاتیک له گه ل ژماره کانی «تیکه یشتنی راستی» دا وه ک سه رچاوه به کی میژوی خه ریک بوم تیکه یستم که ئەم رۆژنامه به لاپه زه به کی گرنگ و سه یری نه زانراو له میژوی رۆژنامه توسی کوردیدا پیک ده هینن و ههستم کرد دلسۆزیک له ههزاران سه ربازی نه ناسراوی کورد له کاتیک ناسکدا هه ولی داوه به پیتی تیکه یشتنی سه رده می خوی خزمه تی گه لی کورد و زمان و ئەدهب و میژوی بکا . تا له خویندنه وهی هه مو ژماره کانی بومه وه هاته سه ر ئەو بیره ی «تیکه یشتنی راستی» پتویستی به لیکۆلینه وه به کی دور و درێژه . به و جۆره هه مو ژماره کانیم تۆسیه وه (٢٥) به نیازی ئاماده کردنی ئەم به ره مه . هیوادارم به هه ئەدا نه چوبم و توانیستم هه نگاو یکی نوێ له مه یدانن لیکۆلینه وه ی میژوی رۆژنامه توسی کوردیدا بنیم .

به پتویستم زانی به شی به که می ئەم کتیه بو باسی « چه ند لاپه زه به ک له میژو و باهخی رۆژنامه توسی» به شیوه به کی گشتی ته رخان بکه م . له م به شه دا هه ولم داوه هه ندیک زانیاری نوێ له قالیکی نویدا عه رز بکه م . به شی دووه م «چمکیک له میژوی رۆژنامه توسی کوردی» کاریکی پتویسته بو ئەوه ی بتوانن ده رچونی «تیکه یشتنی راستی» له چوارچیه ی میژوی

= نۆسیونی . شایانی باسه ئەم زانابه دو ده سنۆسی خوی بو باسی کورد ته رخان کردوه ، به که میانی سالی ١٨٩٧ نۆسیوه و ناوی ناوه «تحقیقات عن الكرد» ، ئەوی تریانی سالی ١٩١٩ نۆسیوه و ناوی ناوه « تاریخ الكرد» ، به که میان له موزه خانه ی عیراقی به (بزوانه : کورکیس عواد، الاب انستاس ماری الکرملي . حیاته و مؤلفاته (١٨٦٦ - ١٩٤٧) ، بغداد ، ١٩٦٦ ، ص ٢٨ - ٣٠ ، ٢٣٣ - ٢٣٤ ؛ کورکیس عواد ، المخطوطات التاريخية في مكتبة المتحف العراقي ، بغداد ، ١٩٥٧ ، ص ٤٩) .

(٢٥) به ده گمه ن شتی وای تیدا به په زانديتیم و نه منوسیبیتته وه . ئەمه ش بو خوی جۆره به لکه به که بو گرنگی ناوه رۆک و خویشی شتوازی نۆسینی « تیکه یشتنی راستی » ، ئەگینا نۆسینه وه ی ٦٧ ژماره ی رۆژنامه به ک کاریکی هه روا ئاسان نی به .

راستی خویدا بینین . دیسان لهم به شه دا هه ولم داوه هه نديك زانيارى
نه زانراو بخمه بهرچاو و گه ليك جاريش به تايه تي باسى نه و روژنامه و
گوڤارانم کردوو که زانيارى هه نه يان ده باره بلاو کراوه ته وه . به شه کاني تر
بو باسى کهى و چوڻى ده رچوڻى «تيگه يشتى راستى» و هونه رى
روژنامه توستى نه و شوينى زمان و نه دهب و ميژوى کورد له سر
لاپه زه کاني و چند باسيكى تر ته رخان کراون . له و به شانه شدا به پيى توانا
هه ولم داوه باسه کاني «تيگه يشتى راستى» به جوړيکى دابراو له
روژنامه توستى کوردى عرز نه که م .

نه و شاعرانهى نالتي و حاجت قادري کوپي و کوردى و مه حوتى و
شاعراني تر که له به شى پينجه مدا بلاو کراونه ته وه له گه ل ديوانه
چاپ کراوه کاني نه و شاعرانه دا به راورد کراون و جياوازي به کاني تيوانيان
نیشان دراون ، له وانه به سوډيان بو شاره زاياني نه دهب هه بچ . وه ک ده بينين
زور جار توشى جياوازي دين له تيوان شيعره کاني ناو «تيگه يشتى راستى» و
نه وانهى ناو ديوانه کان ، به تايه تي له شيعره کاني ناليدا . دور نيره ده ستوسى
جياوازي نه و شاعرانه لاي شو کريفه ضلى يا لاي ميچر سون هه بوپي .

له راستيدا گوڙينى ريتوسى وتار و باسه کاني ناو «تيگه يشتى
راستى» و ساغ کرده وهى وشه و رسته کاني کاريکى زور گران نيره ، به لام
ئاسانيش نيره ، زور جار پيوستى به بتر کرده وه و وردبونه وه هيه . وا
ليړه دا چند نمونه به کى که م ده خمه بهر چاو :

« هتا هاتين علما صنعته تنزلان کرد» (۳۶) واته «هتا هاتين عيلمه ن و
صنعه تن نه زولمان کرد» ؛ «امجارى حج» (۳۷) واته «نه مجا رتي حج» ؛
«له عجايتر چيه او ترقيه اوروپاييه کان به حوتصد سال کرديان ژاپونه کان

(۳۶) بزوانه : سه روتارى ژماره ستيو حوت ، ۱۵ى تموزى ۱۹۱۸ .

(۳۷) بزوانه : ژماره بهنجا ، ۱۴ى تشرينى به که مى ۱۹۱۸ .

بسی صالی بویان میسر بو « (۳۸) واته « له مه عه جایه بتر چیره ئه و
 تهره قی بهی ئه ورو پاییه کان به حهوت صد سال کردیان ژاپۆنه کان به ستی
 سال بویان مهیسهر بو « ؛ «چونکه هه متفکریک امر و فکری امه به که له
 دنیا دا بشریتیکی سالم و مساوی حکم فرما بئێ « (۳۹) واته : «چونکه هه مو
 موته فه کیریک ئه مرۆ فیکری ئه مه به که له دنیا دا به شهری به تیکی سالم و
 مساوی حوکم فرما بئێ « ؛ «ری و شوین با و با پیریان بی کم دکن « (۴۰) واته
 «ری و شوینی با و با پیریان بئێ گوم ده کهن » .

دهستکاری شیوازی تۆسینه کانی ناو «تیگه یشتنی راستی» مان به
 پیوست زانی ئه گینا له وانه بو خوینهر به ئاسانی له مه به ست نه گا و به ده ست
 خویندنه وهی وتار و به شه وهر گیرا وه کانی به وه هیلک بئێ . له وهش زیاتر که
 نیشانمان دا دهستکاری شیوازی تۆسینه کان نه کرا وه تا ئه وانه ی مه به ستیانه
 باشتر له و ئال و گۆژانه بگهن که به سه ر ریتوس و شیوازی تۆسینی کوردیدا
 هاتون . زۆر به ده گهن به نیازی قوتار کردنی رسته کان له له نگه ی به کی زه ق
 ناچار بۆین تا ک (مفرد) بکه یه کو (جمع) یا به پیچه وانه وه . ئه و جوړه
 دهستکاری به که مانه مان خستۆته ئیوان دو که وانه وه . لیره دا نمونه یه ک
 ده خینه بهرچاو :

«تیگه یشتنی راستی» له به شی «ئه ده بیاتی کورد» ی ژماره
 هه شتی دا ئه م رسته یه ی وه ها تۆسیوه : « . . . له و رۆژنامه
 کوردانه که له مه و پیش نه شرکرا . . . » ، به نیازی رۆن کردنه وه
 ئیمه له شوینی خۆیدا و امان لیج کردووه : « . . . له و رۆژنامه
 (کوردی یانه ی) که له مه و پیش نه شر (کران) . . . » .

-
- (۳۸) بزوانه : ژماره به نجاو شهش ، ۲۵ ی ته شرینی دووه می ۱۹۱۸ .
 (۳۹) هه مان ژماره .
 (۴۰) بزوانه : سه روتاری ژماره هه شت ، ۲۶ ی کانونی دووه می ۱۹۱۸ .

هيوادارم ئەم بەرھەمە شوئنی خۆی لە کتێبخانەی کوردیدا بگرتی و
مایەي رەزامەندی خوینەر و شارەزایانی کورد بێ .

کوتایێ سوپاسی بێ پایانم پیشکەش ئەو برادەرانی دەکەم که هەریەکیان
بەجۆری دەستیان لە دەرکردنی ئەم بەرھەمەدا هەیه ، تاییەت ئەو دلسۆزانەي
بەر لە من هەولی بایەخداریان بو ساغ کردنەوہی گەلێ رۆی نەزانراوی
رۆژنامەتۆسی کوردی داوہ . پێ بە دل سوپاسی هاوژی و برای بەژیژ ئەندامی
یاریدەري «کۆژی زانیاری کورد» کاک محەمەدی مەلا کەریم دەکەم بو
یاریدەي هەمە جۆری . زۆر سوپاسی برایان هێمنی شاعیر و زەبیحی
رۆژنامەتۆس و صلاح سەعدوللای ئەندازیار دەکەم که هەریەکیان بەجۆری
دەستی یاریدەیان بو درژیژ کردم . برایانی چاپخانەي « کۆژی زانیاری
کورد » یس ، تاییەت کاک کامیل مەنسوری بەژیۆه بەری ، جیگەي سوپاسی
تاییەتیمن .

* * *

بەشى يەكەم

چەند لاپەزە يەكە

دەربارەى مېژۆ و بايەخى رۆژنامە تۆسى

(دياز) ى سەر كۆمارى مەكسىك كاتى خۆى وتۆيه : « حەزەم دە كۆرد خاوەنى ئەو كارگانه بۆمايه كە كاغەز و مەرەكەب دروست دەكەن تاوہ كو ھەمويانم بۆتواندايه » . لە ماری كرىستىنى شاژنى ئىسپانىاش دەگىزەنەوہ كە وتۆيه تى : « تەنەت لە ناو مار و مېرۆشدا توشى رۆژنامە تۆس دىت » . دەلەين حاكىمى فەزە و يلاش وتۆيه : « لەوہ ناترسم دەرگای دۆزەخم بۆ بكرىتەوہ ، بەلام لەجىزەى قەلەمى رۆژنامە تۆسىك گيانم دىتە لەرزىن » . قسەكانى ناپلىۆنىش ھەر لەم بارەيەوہ گەلىك مانا بەخشن : « سى رۆژنامە لە صد ھەزار سەرباز زياتر دەترسىن » ^(۱) . قۆلتىرىش راست دەكا كە دەلىن : « رۆژنامە تۆسى دەزگايە كە بە كەس ناشكىن ، بەلام ئەو جىھانى كۆن دەزۆخىنى بۆئەوہى جىھاتىكى نوئى دامەزرىنى » .

نمونەى ئەم قسانە زۆرە و ھەر يەكەشيان بەجۆرىك گرنكى رۆژنامە و رۆژنامە تۆسى دەخاتە رۆ . زۆركەس رۆژنامە و گوڤار بە « دەسەلاتى

(۱) بژوانە : « الدستور » ، بيروت ، العدد ۳۴۹ ، كانون الاول ۱۹۷۶ ، ص ۱۹ .

چوارهم»^(۲) ناوده بن . له راستیشدا له گه ل وهرچه رځانی هه مو رژیئیکدا
 سر له بن هم «دهسه لاتی چوارمه» وهك سځ دهسه لاته كه ی تر (تشریعی و
 تنفیذی و قضائی) ده گۆزیت .

رۆژنامه و رۆژنامه نوسځ میژویه کی دۆر و دریژی پز له رۆداو و
 ئالوگۆزیان هه یه^(۳) . له شارستانه تی کوندا چهند نمونه یه کی سه یر هه یه
 كه هه ریه كه یان به جۆر و شیوازیک له رۆژنامه ده کهن ، یان به لای كه مه وه
 به خزمایه تی پی ده گه نه وه . چهند هه زار سالیك له مه وه بهر فه رمانزه وا
 کونه کانی میسر کاروباری ولات و شه زه کانی سوپا و گه لیک شتی تری له و
 بابه ته یان به شتیوه یه کی رازاوه له سر به رد هه لده که ند و دواپی له گه ل خۆیان
 ده یانبرده ناو گۆزه وه یان بۆ نه وه ی دوا ی خۆیان یان به چی ده هیشت .
 سه ره زای نه وه زوربه یان ده نگوباسیان له سر دیواری بتخانه کان هه لده که ند
 بۆ نه وه ی خه لک بیانین . هه ر شتیکی گرنگ روی بنایه له سر تاشه
 به ردی نوځ هه لیانده که ند و به دیوارا هه لیانده واسی . دوا ی نه وه ی
 میسری یه کان توانی یان کاغه ز له (به ردی) دروست بکه ن فه رمانزه وایان یان
 که وتنه بلاو کردنه وه ی نه وی مه به ستیان بۆ له سر نه و جۆره کاغه زه . له
 موزمخانه ی لۆقه ری پاریس پارچه کاغه زیک ی له و بابه ته هه یه که ده گه زیته وه
 ده وروبه ری ۳۷۵۰ سال له مه وه به رو به وتاری یه کیک له وه زیره کانی نه و
 سه رده مه پزکراوه ته وه که تیایدا باسی ده ولت و کاره کانی ده کات . له وه ش

(۲) «السلطة الرابعة» . بۆ یه که م جار سالی ۱۸۲۸ نه م زارواوه بۆ رۆژنامه و
 رۆژنامه نوسځ به کاره یئرا به تایبه تی دوا ی نه وه ی رۆژنامه نوستان که وتنه
 عه ودالی نه و هه والانه ی په یوه ندی یان به کار و ره فتاری میری و
 کاربه ده ستانه وه هه یه .

(۳) به شیک له زانیاری یه کانی نه م به شه له سه رچاوه ی نه نسکلۆبیدی جیاواز
 وه رگراون . ناو و لاپه زه ی نه و سه رچاوانه له کوتابی نه م کتیبه دا تو مار
 کراون .

سیرتر نهو ته که میژوتوسی به ناوبانگی کون هیرودوت (۴) باسی نهو ده کات که گوايه میسری به کونه کان روژنامه ی رهخه و گالته و گه پسان هه بووه که یه کیکیان ناوی « روژنامه ی کوشک » بووه و ده لئ تو سه ره کانی باسی رابواردنی شهوانی پاشا و خوا پیداوه کانیا ن ده کرد و به بیانوی قسه ی خو شه وه توانجیان تی ده گرتن (۵) .

روژنامه کونه کانیش که دهستی بالایان له رازاندنه وه ی شارستانه تی زودا هه یه ده وری خو یان له پیشخستنی روژنامه توسی سه ره تاییت کوندا بینی و ده سکه وتی روژه لاتنی به کانیا ن له م مه یلدا نه دا به رمو پیتش برد . پتر له دو هزار سال له مه و بهر یولیوس قه یسه ر دهستی کرد به بلاو کردنه وه ی نه و تار و لیکو لینه وه و ده مه قالیج و باس و خوا سانه ی له ناو « نه نجومه نی پیران » (مجلس الشیوخ) دا رویان ده دا . تا نه و کاته نه و هه والانه له چوارچیوه ی نه نجومه نی ناوبراو و نه نلامانی و فه رمانزه وایان نه ده چونه ده ری . نه م کاره هیند نه نجامدار بقو ای لی هات بووه کاریکی روژانه و سه ره تای هه نگاو یکی گرنگی تر بۆ مه یلانی خو ی . زوری نه خایاند هه ر له رو مای کون و سه رده می یولیوس قه یسه ردا بلاو کراوه یه کی روژانه په یدا بقو که به ناویش خزمایه تی نزیکی خو ی له گه ل روژنامه توسی نو یلدا ده گه ییتیت ((Acta diurna Urbis)) واته « روداوی روژانه » (۶) . هه روه کو به ناوه که یدا دیاره نه م « روداوی روژانه » به باس و خوا س و به سه رهات و خو شی و ناخو شی ولات و خه لکی بلاو ده کرده وه . سه ی نه وه یه ته فانه ت هه والی وه ک ژن خواستن و مندال بون و نابوتی و بزیری قورسی دادگا کان و باسی

(۴) میژوتوسی هه ره به ناوبانگی نه غریقه کونه کان هیرودوت له سه ده ی پیتجمی بهر له عیسا ژباوه .

(۵) بزوانه : الدكتور محمد نجیب ابواللیل ، الصحافة الفرنسية في مصر منذ نشأتها حتى نهاية الثورة المرابية ، القاهرة ، ۱۹۵۳ ، ص ۱۵ - ۱۶ .

(۶) « الحوادث اليومية » .

وهرزش و هونهر و ههوالی دهگمن و سهیری بلاوده کردهوه . «روداوی رۆژانه» له شوینه گشتی بهکان هه لدهواسرا و نوسهری تاییهتی رۆنوسی ناوه رۆکیان ده کرد و به شار و ناوچه کانی ولاتدا بلاویان ده کردهوه . ئەم بلاو کراوهی یۆلیۆس قهیسەر دایه زرانده نزیکهی پینج سهده ژیا (له سهدهی یه کهمی بهر له دایک بونی عیسا تا سهدهی چوارهمی پاش عیسا) .
 به کیک له ههنگاوه گرنگه کۆنه کانی ئەم مهیدانه چینی بهکان نایان .
 ئەوانیش له سهدهی ههوتهدا بلاو کراوهی بهکی تاییهتی یان هه بو که له «روداوی رۆژانه» کهی یۆلیۆس قهیسەر زیاتر له رۆژنامهی ئیمزۆی ده کرده .
 چینی بهکانیش یاسا و بزبار و روداوه کانی ژیا نی رۆژانهی کۆشکی پاشایان بلاو ده کردهوه و ئەوانیش ناویکی تاییهتی ماناداریان بو هه لبزاردبو : « دی باو » واته (هه واله کانی پایتهخت) . ئەمهش بو خۆی به کیکه له ناوه هه ره کۆنه ده گمه نهکان که له ناوی رۆژنامهی ئەم سهرده مهی ده کرد .

دیسان له ئەوروپا له سهده کانی ناوه ندا بلاو کراوه یه که به ناوی «پامفلیت» (Pamphlet) هوه پهیدا بو (٧) که له شیهوی پهخشه «نشره» و کتیبی پچوکدا بلاو ده کرایه وه . ئەم پامفلیتانه له سهدهی پازده وه له زۆر شوینی ئەوروپای رۆژئاوا بلاو ده کراوه وه . گه لیک له پیاوه ناوداره کانی ئەو سهرده مه بیر و را و ههستی خۆیان لهو ریگه یه وه به خه لک ده گه یاند .
 زوربهی ناوه رۆکی ئەو «پامفلیت» انه بو مه بهستی سیاسی و رهخه له زۆرداری رۆژیم ته رخان ده کران . ته نانهت چهند بزوتنه وه یه کی جوتیارانی ئەوروپای ئەو سهرده مه «پامفلیت» ی تاییه تی خۆیانیان بلاو ده کرده وه . لهو بلاو کراوانه دا باسی زولم و زۆری ده ره به گایه تی و کاربه ده ستانیان ده کرد و داوا کانی خۆیانیان راده گه یاند .

(٧) له Pamphilus ی لاتینی به وه وه رگراره . دو مانای هه به : کومیدیا و گالته جاز و هیجا یا کورته باس و کتیبی پچوک .

هر له و سهرده مه شدا له ئەنجامی پهره سه نەندنی په یوه نەندی بازرگانی
 له تیوان شار و ولاتاندا ، له تیوان ئەوروپا و ئاسیادا خاوهن مال و
 خەلکی تریش زیاتر له جاران کهوتنه عه ودالی هه والی ئەو شوینانەیی
 که لوبه لیان بۆ دەناردن یا که لوبه لیان ئیوه ده هیتان . له و کاته وه به نەدر و
 شاره گهوره کانی ئەوروپا بۆ نه مه لبه نەدی کۆکردنه وه و بلاوکردنه وهی
 ده ننگوباسی هه مه جۆر . له سه ده ی شازده هه مدا له شاری ئینیسیا (بندقیه)
 ده زگایه کی تایه تی بۆ کۆکردنه وهی هه وال و ده ننگوباس دامه زرینرا .
 پشه یه کی نویش به ناوی «نوسه ری ده ننگوباس» وه داها ت . له شاره
 گه وره کاندا هت و هه بۆن خۆیان به تایه تی بۆ ئەو کاره ته رخان ده کرد و
 هه وال و ده ننگوباسی فه رمانزه وایان و روداوی شاران و باری بازرگانی و
 گه لی شتی تریان کۆده کرده وه و ریکیان ده خست و ئینجا بلاویان ده کرده وه .
 هر له مه شه وه ناوی «غه زه ته» په یدا بو (۸) ، چونکه ئەو بلاو کراوه ی
 ده ننگوباسه له شاری ئینیسیا یه کی به غه زه ته یه ک دهمرۆشرا و غه زه ته ش
 ((Gazzetta)) ناوی پارمه کی له زیو دروست کراوی ئەو شاره بو . ئەم
 ناوه له ولاته کانی ئەوروپادا ورده ورده بۆ مانا تازه که ی بلاو بۆوه (۹) .

ئەم ئال و گوژانه دوا هه نگاو بۆن بۆ په یدا بۆنی «رۆژنامه» به وجۆره ی
 ئیمرۆ ده بینین ، به تایه تی چونکه بونه یه کیکیش له هه وینه گرنه گه کانی
 دۆزینه وه ی چاپ که بچ ئەو رۆژنامه توستی نه یده توانی بگاته پله ی ئیسته ی .
 چاپیش میژوی تایه تی خۆی هه یه که یه کیکه له ئەنجامه هه ره

(۸) له سه ره تادا و بۆ ماوه ی نیو سه ده یه ک کوردیش «غه زه ته» یان له بریتی
 رۆژنامه به کارده هیتا . وادیاره ئەو وشه ئەوروپایی به له ریکه ی زمانی
 تورکی به وه گه بشتۆته کوردی .

(۹) به تایه تی دوا ی نه وه ی رونا کبیریکی فه ره نسه یی (ت . رینودو
 T. Renaudot) له سالی ۱۶۳۱ وه ده ستی کرد به بلاوکردنه وه ی La Gazette

گرنگه کانی په یدابونی نوسین و دانانی کتیب . له وخته ی قوسین په یدا بووه و
 ئاده میزاد دهستی کردووه به نانی هه نگاوی گه وره له مه یدانی به ره و پیش
 چونی شاره ستانه تیدا ، کتیب بووه ته رقی هره گرنگ و بزوتنهری هره
 پیوستی نه و به ره و پیش چونه . له سرده می ئاشوری به کانه وه کتیب و
 کتیبخانه په یدا بون . کتیبی نه و سرده مه به بارست گه وره و به سه ننگ
 قورس و به ناوهرۆک پچوک بون - کتیبیک چه ند ته تیک ده بو ، گواسته وه ی
 چند عه زه بانه یه کی پی ده ویست ، که چی خو ئنده وه ی به حو نجه له وانه بو
 تاقه سه عاتیک نه مخایتنی . له م دوایه شدا کار گه یشت به وه ی دو دانه کتیبی
 چند صد لاپه زه یی به ئاسانی له پاکه ته شقارته به کدا جیگه یان بیته وه .
 سالی ۱۸۹۶ له بهرلین فهره نگیك چاپ کرا که برتی بو له ۵۰۰ لاپه زه و هر
 لاپه زه به کیشی ۲۷ دیز و هر دیز تکی ۷۰ پیتی تیدا بو به لام بارستی هه موی
 برتی بو له ۳۲ × ۲۴ × ۸ ملیمه تر ، واته چند ساتیمه تریکی سن گوشه
 که له قوتووه شقارته به ک پچو کتره (۱۰) .

دیاره نه م گوزانه گه وره یه ماوه یه کی دور و دریزی پیوست بو .
 گهلانی روژه لات له و ماوه یه دا چند ده سته و تیکی گرنگیان به دی هینا
 که ده وری دیاریان هه بو بو کورت کردنه وه ی ریگه ی گه یشتن به چاپ .
 میسری به کان یه که م جوړی کاغزیان له (به ردی) دروست کرده دوای نه وان
 هر له روژه لات دروست کردنی جوړی تری کاغز دوزرایه وه که تاراده به ک
 له کاغزی ئیسته ی ده کرد . نه و جوړه کاغزه بو یه که م جار له سه ده ی
 یه که ملا له لایه ن چینی به کانه وه به کاره یئرا ، به لام له سه ر خو بلاو بووه . له

(۱۰) بزوانه :

**Богданов Н. и Вяземский Б., Справочник жур-
 налиста, Ленинград, 1965, стр. 652.**

ن. به گدانوف و ب. فیازیمسکی ، رابه ری روژنامه نوسن ، به زمانی
 روسی ، لنینگراد ، ۱۹۶۵ ، ل ۶۵۲ .

سەمەرقەند سالى ۶۵۰ و لە بەغدا سالى ۸۸۰^(۱۱) و لە قاھىرە دەورو بەرى ۱۱۰۰ دەستيان كرده بە كارھىتتانی . بەلام ھىچ كام لە گەلانى ئەوروپا تا نرىك سەدەى سىازدە ئەو كاغەزەيان نەدەزانی و ئەوساش لە رۆژھەلاتى بە كانەوہ فىرى بون .

ھەر لە رۆژھەلاتىش يەكەم جۆرى سەرەتايى چاپ پەيدا بو . چىنى يەكان لە دەورو بەرى كۆتايى سەدەى شەشەمەوہ^(۱۲) فىرى ئەوہ بۆن لە سەر پارچە تەختەى گەورە پىت و وشە و وىنە بە جوانى و رىكويىكى ھەلكەنن و بە ھۆى مەرەكەبى رەنگا و رەنگەوہ چەند ھەزار دانە يەكى لى چاپ بكن . ئەوروپايى يەكان لە دەورو بەرى كۆتايى سەدەكانى ناوہندا لە چىنى يەكانەوہ فىرى ئەم جۆرە چاپە بون . دىسان چىنى يەكان يەكەم گەل بون كە بەر لە ئەوروپايى يەكان بە نرىكەى چوار سەدە يەكەم ھەنگاويان نا بۆ دروست كردنى شتىك كە تارادە يەك لە ماكىنەى چاپى دە كرد .

ئەم دۆزىنەوانە ھەرچەندە پىويست و گرنگ بۆن ، بەلام ئەنجاميان كەم و كىشەيان زۆر بو . بۆ وىنە چاپ كردن بە ھۆى ھەلكەندى تەختەوہ ماوہ يەكى زۆرى پى دەويست و دەشبو ئەو پىت و وىتائەى ھەلدە كە نرىن گەورە و بى پىچ و پەنا بن . بۆ ھەر لا پەزە يەك پىويست بو تەختە يەكى تايەتى ھەلكەندى و دواى فۆرى بدرى .

بۆ زال بۆن بە سەر ئەم كۆسپانەدا دەبو جۆرە پىتىكى تر بلدۆزىتەوہ ، بە تايەتى دواى ئەوہى لە «چەرخى بوژاندەوہى ئەوروپادا»^(۱۳) خويئەن و

(۱۱) ھەندىك سەرچاوہ باسى ئەوہ دەكەن گوايە ژمارە يەك چىنى لە لاين عەرەبەوہ بە دىل گىراون و لەوانەوہ فىرى كاغەز دروست كردن بون (بۆوانە : محمد نصر ، صحافة الملايين ، القاہرە ، ۱۹۶۵ ، ص ۱۵) .

(۱۲)

S. Natarjan, A history of the Press in India, London, 1962, P. 3.

(۱۳) «عصر النهضة الأوروبية» .

خوینده‌واری په‌ریان سه‌ند و نوسه‌ران که‌وتنه‌ ئه‌وه‌ی به‌ زمانی خه‌لک بنوسن نه‌ک لاتینی ، واته‌ دوا‌ی ئه‌وه‌ی کتیب وه‌ک به‌رهمی‌کی رونا‌کیری‌ی که‌وته‌ بازاره‌وه‌ (۱۴) بۆ‌یه‌کا وای لیه‌ات ده‌سنوسی گران یا به‌رهمی‌ی پچوکی چاپ‌کراو به‌ تخته‌ی هه‌لکه‌ندراو دادی خه‌لک نه‌ده‌ن . ئه‌وسا بی‌ری ئاده‌میزاد بۆ‌ئوه‌و چو پیتی جیا جیا له‌ قوژ دروست‌بکات و له‌ کوره‌دا سوری بکاته‌وه‌ . راسته‌ ئه‌م جۆره‌ پیتانه‌ زۆر زو‌ ده‌سوان یا ده‌شکان ، به‌لام دۆزینه‌وه‌یان هه‌نگاو‌ی‌کی گه‌وره‌ بو بۆ‌ نزی‌ک که‌وته‌وه‌ی ته‌واو له‌ چاپی نو‌ی . ورده‌ ورده‌ مس و ئاسن جیگه‌ی قوژیان گرت‌ه‌وه‌و به‌وجۆره‌ پیتی له‌بارتر په‌یدا بو .

هه‌رچه‌نده‌ کۆششی چه‌ند که‌سی‌ک ریگه‌ی ئه‌م دۆزینه‌وه‌یه‌ی دوا‌یان خو‌ش کرد به‌لام دا‌هینانی چاپی نو‌ی به‌ پیتی نه‌چه‌سپاو «متحرک» به‌ ناوی دا‌هینهری ئه‌له‌مانی یۆحه‌نا گۆتینبورگه‌وه‌ (Johannes Gutenberg) (۱۴۰۰ – ۱۴۶۸) به‌ستراوه‌ (۱۵) که‌ ده‌وروبه‌ری سالی ۱۴۴۵ توانی

(۱۴) تا ده‌وروبه‌ری کۆتای سده‌کانی ناوه‌ند کتیب ته‌نها بۆ ئه‌ندامانی چینه‌کانی ژوروی کومه‌ل بو ، به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌یان که‌ لاتینی‌یان ده‌زانی . تو‌سه‌ر و زانا‌کانی ئه‌وروپا به‌ زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌ی خو‌یان نه‌یاند‌ه‌نوسی ، هه‌مویان لاتینی‌یان به‌کارده‌هیتنا . سه‌ره‌زای ئه‌وه‌ ده‌سنوس گران بو ، بۆ‌یه‌کا زۆر به‌ده‌گه‌من ده‌کوته‌ بازاره‌وه‌ ، شوینی ئاسایج ئه‌وسای کتیب‌خانه‌ی کلێسه‌ و ده‌سه‌لاتدار و ده‌وله‌مهندان بو . له‌ سه‌ره‌تای «چه‌رخ‌ی بوژاند‌ه‌وه‌» وه‌ نوسه‌ران که‌وتنه‌ به‌کاره‌ینانی زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌ی .

(۱۵) شوینی یۆحه‌نا گۆتینبورگ (۱۴۰۰ – ۱۴۶۸) له‌ به‌ره‌وپیش‌چۆنی شارستانه‌تی مرو‌فدا تایبه‌تی‌یه‌ ، به‌هۆی دا‌هینانه‌که‌ی ئه‌وه‌وه‌ زادی بی‌ری زانا‌یان بووه‌ مولکی هه‌موان . به‌داخه‌وه‌ به‌لکه‌ له‌باره‌ی ژباتی‌یه‌وه‌ زۆر که‌مه‌ ، تا ئیسته‌ ته‌نانه‌ت سالی له‌دایک‌بونی ته‌واو نه‌زانراوه‌ . هه‌رچۆن بی‌ کاره‌که‌ی گۆتینبورگ وه‌ک نوسه‌ری روژئاوایی گه‌ . سیلیتری ده‌لێ «له‌و جۆره‌ کارانه‌یه‌ که‌ تا‌ه‌ جارێک رو‌ ده‌ده‌ن و دو‌باره‌ نابنه‌وه‌» (بۆ‌وانه‌: G. C. Sellery, The Renaissance. Its Nature and Origins, Madison, 1962, P. 234).

مه كينه به كي چاپي ته خته دروست بڼكات كه به دهست ئيشي ده كرد . دواي ريك خستنې لاپه زه ي پتويست به پيتي نه چه سپاو چند لاپه زه مه به بست بو ايه به و مه كينه به چاپ ده كرا و ئينجا پتو ه كان ديسان به سر قاسي تايه تيدا دابش ده كرا نه وه بو به كار هيتاني تر يان . هم به كه م مه كينه ي چاپي گوتينبورگ له سه عا تيكدا صد لاپه زه ي چاپ ده كرد (۱۶) . هم مه خيرا ييه كي بي هاوتا بو بو كاتي خوي . جگه له وه به هوي هم مه كينه به وه تو انزا هه له ي ناو كتيب كه م بكر ته وه و به كي ته ي ناوه رو كي پار زري كه نه بوني به كيشه به كي گوره ي ده ستوسه كو نه كان داده نري ، چونكه زور جار نه وانه ي رونوسي نه و ده ستوسانه يان ده كرد ده ستيان له ناوه رو كيان ده دا و به نارزو و به پتوانه ي تيگه يشتي خويان ليان لاده برد يا شتي نو ييان ده خسته سر .

هم كاره ي گوتينبورگ گوره ترين ده سكه وتي رونا كيري سر تا پاي گه لي نه له ماني به له سه ده ي پازده دا ، به تايه تي چونكه بو وه سره تاي به رپا بوني شو زشيني گوره له ژياني رونا كيري گه لاني نه وروپا و ئينجا هه مو جيهاندا . داهيتاني چاپي نو ئي ريگي پيشكه وتني زانست و بو ژانده وه ي كه له پور و بلا و بونه وه ي يري نه ته وه يچ ئاسان و خوش كرد . گه ر نه و ده سكه وته گوره به نه بو ايه خو يندن و خو ينده واري هه روه ك جاري جار ان له قاوغيكي ته سك و مه ودا يه كي تايه تيدا ده مايه وه . به لام دواي هه رزان و زور بوني كتيبي خو يندن فتر گه ش زور بو . ليره دا جيگه ي خوي ته تي باسي نه وه بگه ين كه به كيك له و كتيبه كه مانه ي گوتينبورگ بو يه كه م جار به مه كينه كه ي خوي چاپي كردن «ريز ماني لاتيني» بو بو فتر گه كان . گوتينبورگ نه و كتيبه ي چه ند جار يك له چاپ دا يه وه و دور ني به نه و «ريز ماني لاتيني» به له مه دا تا قانه بو يچ . له هه مان كاتدا داهيتاني چاپي نو ئي

(۱۶) بزوانه : ن . به گدانوف و ب . فيازيمسكي ، سرچاوه ي ناوبراو ، ل ۴۳۷ .

بووه هۆیه کی یاریدهری گرنگ بو خیرا بونی چەند ئالوگۆزێکی کۆمه لایه تی
که بهر له وه به ماوه یه کی که م دهستیان پهی کردبو ، وهك یه کگرتنی زمانه
نه ته وه ییه ئه وروپاییکان و پهیدا بۆن و په ره سه ندن و بلا و بونه وه ی ئه ده بی
نه ته وه بی ، به تایه تی دوا ی ئه وه ی بازار بووه شوینی فرۆشتنی کتیب .

وهك چاوه زوان ده کرا چاپی نوێ به خیرایج به ئه وروپادا بلا و بووه ،
هه رچه نده گۆتینبورگ و هاوه له کانی ده یانویست نهینی ما کینه که یان
پیاریزن . له ماوه ی نیوسه ده دا (تا وه کو سالی ۱۵۰۰) نزیکه ی ۳۰ هه زار
کتیبی چاپ کرا و که وته بازار وه که له هه ر یه که یان ده ورو به ری ۳۰۰ دانه
چاپ ده کرا . واته ژماره ی هه مو ئه و کتیبانه ی له ماوه ی ئه و نیو سه ده یه دا
چاپ کران خۆی ده دا له نزیکه ی ۹ ملیۆن دانه . ئه مه ش بو خۆی سه ره تایه کی
گرنگ بو بو گۆزینی رۆی ژیا نی کۆمه لایه تی و رونا کیری له هه مو جیهاندا .

شایانی با سه هه ر زو ده ست کرا به چاپ کردنی به ره مه ی ئه ده بی و کتیبی
کۆن . بو وینه یه کیک له و کتیبانه ی گۆتینبورگ بو یه که م چار به مه کینه که ی
خۆی چاپی کردن داستایکی ئه له مانی به که به شیعر هۆنرا وه ته وه . له
هه مان کاتدا چاپخانه کان ده ستیان کرده بلا و کردنه وه ی به ره مه ی ئه و زانا و
نوسه رانه ی که به بیر و باوه ژ دژی رژیمی سیاسی و ئابوری ده ره به گت بۆن و
داوا ی گۆزینی کۆمه لیان ده کرد (۱۷) . هه ر له به ره وه ش بو کلێسه و
ده سه لاتداران له سه ره تا وه به توندی دژی داهینانی چاپی نوێ وه ستان و
ته نانه ت له چەند به یاننامه یه کی تایه تیدا تیر و پز به سه ر و پۆت له لاکه ی
گۆتینبورگ و مه کینه که ییدا هاتن و دۆزینه وه ی چاپی نوێ یان به کاریکی
خراپ و ناله بار له قه له م دا !! . پاپا و کار دیناله کان له وه ده ترسان ئینجیل
به شیوه یه کی فراوان بلا و یته وه و بگاته ده ست هه مو که س و ئه مه ش یته

(۱۷) وهك به ره مه به ناوبانگه کانی تۆماس مۆر و ئارازمس و گه لیکی تری وهك
ئهو ان .

هۆی ئەوهی خەلکی بۆخۆیان لە ناوهرۆکی تیڤگن و بهوجۆره پەردە لە رۆی ئەوان و دورکەوتنەویان لە رینگە ئایینی دروست هەلبالری (١٨) . ئینجیلیش یەکم کتیب بو که گۆتینبورگ به مەکینه کهی خۆی چاپی کرد . دیاره هیز نه بو بتوانی بلاوبونهوه و پیشکەوتنی خیرای چاپ و چاپمهنتی بوهستینی بۆیه کا تارک پەرستان به ناچاری په نایان برده بهر رینگە تر به نیازی کهم کردنهوهی «زیانه کوشنده کانی» چاپ . له سالی ١٥٥٩وه کلێسه دهستی کرده دەرکردنی لیستە قەدەغه کردنی کتیب . ژمارە ئو لیستانه (١٩) تائیسته له ٤٠ تیه زیوه و ناوی ههزاره ها کتیبی گرنگی هه مه جۆریان تیدایه . شایانی باسه به شیکێ زۆر له و کتیبانه دهستیان له کاری کلێسه نه داوه ، زور به بیان کتیبی فلسفی و روناکبیری رۆتن . کتیبی وا هه یه ناوی له سه ر ئەوه خراوه ته ناو ئەو لیستانه وه چونکه خاوه نه کهی چه ند سه ده یه ک له مه و بهر زاتی ئەوهی کردووه بلج زه وی خۆه . ناوی زۆر ناوداری کهم هاوتای وه ک هۆلتیر و هۆبس و دیکارت و برۆدۆن لاپه زه کانی ئەو لیستانه یان « رازاندۆته وه » .

سه ره زای ئەوه و هه ر له بهر ئەوهش وادیاره ده بو مەکینه ی چاپی تازه داها تو له بهر چاوه زار به خۆین سۆر بکری . کۆنه په رستانی ئەوروپا هه ر زۆ دهستیان نایه بینی یه کیک له خاوه ن چاپخانه روناکبیره ناوداره کان تا بیکه نه عیرمت بو ئەوانی تر . سالی ١٥٤٦ دۆلییه ی تۆسه ر و فه یله سوف و

(١٨) پاپا و کاردیناله کان ده میک بو به ئاره زوی خۆیان ناوهرۆکی ئینجیلیان لیک ده دایه وه و بیری ئایینی وایان بلاو ده کرده وه که له گه ل ئینجیلدا نه ده گونجان . هه ر له بهر ئەوهش بو پاپاکان بهر له داها تنی چاپ خۆیندنه وه ی سه ربه خۆی ئینجیلیان قەدەغه کردبو ، ده بو پیاوی ئابین تابه تی ئینجیل بو خه لک بخۆیننه وه و بۆیانی شه رح کهن .

(١٩) ناوی ئەو لیستە به لاتینی بهم جۆره یه :
 ((Indet librorum Prohibitorum)) .

خاوهنى به كيك له چاپخانه كاني شاري ليون (۲۰) له ناوه ژاستي پارسي پايته خدا و به بهرچاوي خهلكه وه له هه ژه تي لاوتيتيدا سوتيترا . به لام زوري نه خاياند نه وه ي نهو خهلكه و ميژو حوكمي رهواي خوياندا - سالي ۱۸۸۹ هر له و شويته دا كه دوليه ي تيا سوتيترا په يكه ريكي پز شانازي به رزبووه بوئه وه ي هه تا هه تايه چيروكيكي مانادار بو هه موكس بگيژيته وه . داهيتاني چاپ گوره ترين كاري كرده سهر روژنامه قوستي . بهرله وه ي سه ده ي پازده كوتايي بي ، واته ماوه يه كي كه م دواي دوزينه وه ي چاپي نوي ، هه نديك له و پامفليتانه ي نه وروپا كه باسمان كردن به چاپ كراوي بلاو ده كرانه وه . دواي نه وه به ماوه يه ك له ژماره به ولا تي وه كه له مانيا ده ست كرا به چاپ كردني روژنامه كه له سه ره تاي سه ده ي حه قده وه به جور يكي هه ست بي كراو كه وته بلاو بو نه وه و په ره سه ندن . روژنامه ي وا په يدا بو كه چند هه زار دانه يه كي لي چاپ ده كرا . له گه ل نه وه شدا تا نه و كاته نه توانا هه بو نه پيويستي بو ده ر كردني روژنامه ي روژانه . زور به ي نه و روژنامه نه ي ده ردمچون مانگانه و كه ميكيان هه فتانه بون . سالي ۱۶۶۱ له لاييزگي نه له مانيا بو يه كه م جار له ميژودا روژنامه يه كي روژانه به ناوي ((Leipziger Zeitung)) وه كه وته بازاره وه . نه مه هه نگاويكي زور گوره بو بو سه رده مي خوي . ولا تيكي پيشكه وتوي وه كه ئينگيلته ره تا سالي ۱۷۰۲ تواناي ده ر كردني روژنامه يه كي وه كه نه وه ي لاييزگي نه بو . به لام به تيكرا سه ده ي هه ژده و قوزه به سه ره تاي په ره سه ندي خيرا ي روژنامه قوستي نه وروپا داده نرين . روژنامه ي به ناوبانگي «تاييس» (The Times) كه له سالي ۱۷۸۵ وه ده ستي به ده رچون كرد سالي ۱۸۱۵ ته نها پينج هه زار

(۲۰) دوليه (Dolet) (۱۵۰۹ - ۱۵۴۶) به كيكه له نوسهر و زانا ناوداره كاني فهره نساي نيوه ي به كه مي سه ده ي شازده هه م . كه سوتيترا ته مه ني ۳۷ سال بو .

دانهی لی چاپ ده کرا ، به لآم له ناوهندی هه مان سه ده دا ژماره ی چاپکراوی
گه یشته ۵۲ هزار و بهر له کوتایج ئه و سه ده یه گه یشته ۸۰ هزار دانه له
رۆژیسکدا .

گه لانی تر له ئه وروپایه کانه وه فیری به کارهینانی چاپ و بلاوکردنه وه ی
رۆژنامه ی نوئی بون . هه ر زۆ ژماره یه ک له خاوه ن چاپخانه کانی ئه وروپا
ده ستیان کرده داژشتنی پیتی عه ره بی بۆ ولاته موسلمانانه کان . به وینه له
سه ره تای سه ده ی شازده دا یه کیک له چاپخانه کانی ئیتالیا پیتی عه ره بی
تایه تی خۆی هه بق . ئه و چاپخانه یه بۆ یه که م جار قورئانی چاپ کرد . هه ر
له و ده ورو به ره شدا له هه مان چاپخانه به ره می ژماره یه ک زانای عه رب و
موسلمانی وه ک (ابن سینا) چاپ کرا . فاتیکنیش بۆ مه به ستی ئایینی خۆی
زۆر زۆ که وته وه رگیژان و چاپ کردنی زنجیره کتییکی ئایینی گاوره کان و
به رۆژه لاتدا بلاوی کردنه وه .

بلاوبونه وه ی رۆژنامه له بهر چه ند هۆیه ک که دواپی باسیان ده که یین
زۆر له وه دواکه وت . له گه ل ئه وه شدا سه ره تای په یدا بونی رۆژنامه توستی
ولاتی رۆژه لات تا راده یه کی زۆر به ره می هاتن و سیاسه تی
ئه وروپایه کانه . له زۆر شوین کۆلۆنیسته ئه وروپایه کان بۆ کاری
پرۆپاگه نده ی خۆیان و له بهر خاتری ئه و ژماره زۆره یان که رژابونه
رۆژه لات ده ستیان کرده دامه زرانندی چاپ و رۆژنامه که به شیکیان
به ده ست میساینیر (مبشر) ه کانه وه بو . به م جوړه ئینگلیزه کان له ساتی
۱۷۸۴ وه ده ستیان کرد به بلاوکردنه وه ی « غزه ته ی که لکه تا »
(Calcutta Gazette) . دوا به دوا ی ئه وه له به نگال و چین و شوینی تر
رۆژنامه ی له و بابه ته په یدا بو . عوسمانی به کانش له و شوینانه ی فه رمانزه وا
بۆن ده ستیان کرد به ده رکردنی رۆژنامه ی ره می که به ده گهن له باسی
یاسا و فه رمانه کانی سولتان و کاروباری ده ولت به ولاره شیکی تریان بلاو

ده كرده وه . به كيك له و رۆژنامه «الزوراء»^(۲۱) بق كه له ۱۵ى حوزه يرانى سالى ۱۸۶۹ وه عوسمانى به كان له به غدا ده ستيان كرد به بلاو كرده وهى و به و جۆره ده بيهته به كه م رۆژنامهى عراق^(۲۲) . سهر ئه وه به ئه م رۆژنامه به ده و ربه رى ۴۸ سال (تا وه كو دا گير كردنى به غدا له لايهن ئینگليزه وه سالى ۱۹۱۷) ژيا و ئه وهش بق خۆى دريژترين ته مه نه له سه رتا پاي ميژوى رۆژنامه قوسى عراقدا .

زۆرى نه خاياند رۆژنامهى نيشتمانيش له رۆژه لات سه رى ده ره يتا . به لام مه وداى گه شه كردنى ئه م رۆژنامه كه م بو . به وينه له ولايتى كى گه و ره و خاوه ن شارستانه تى كۆنى وه ك چين تا نيوى دو وه مى سه دهى تۆزده ريگه ي دهر كردنى رۆژنامه به كى رۆژانه به زمانى نه ته وه بچ نه درا .

رۆژنامه له هه مو شو يتيك ده توانج دۆ ده و رى زۆر جياواز بي نيى - ده و ريكى پيشكه وتوى پز له بيتا و په روه رده و هاندا نى چا كه يا ده و ريكى كۆنه په رستى رۆخينه ر . له سه رده مى ئال و گۆزى گه و ره ي وه ك شوژشدا ئه م دۆ رو وه جيا وازه ي رۆژنامه قوسى زۆر رون دهرده كه ون . شوژشى ئه مه ريكا و شوژشى فه ره نسا دۆ نمقنه ي پز به لگه ي ئه م راستى به ن - له

(۲۱) «زوراء» به كيكه له ناوه كانى شارى به غدا .

(۲۲) ژماره به له نۆ سه ران باسى ئه وه ده كه ن گوا به به كه م رۆژنامه له ميژوى عراقدا سالى ۱۸۱۶ له سه رده مى فه رمانه وه ايچ داود پاشادا ده رچو وه (بزوانه : فائق بطي ، الصحافة العراقية . ميلادها - تطورها ، بغداد ، ۱۹۶۱ ، ص ۲۱۳) . به لام ئه مه تا وه كو ئسته ساغ نه بۆ ته وه و وادياره قه ن ساغ نابيته وه چونكه له دروستكرا و ده چي ت . جگه له وه زۆر ولا تى ترى عه رب ئه و سه رده مه له عراق پيشكه وتوتر بون كه چى كه سيان خاوه نى رۆژنامه ي خۆيان نه بون . به كه م رۆژنامه ي نه ته وه بچ عه ره بى رزقه كلا حه سون حه له بچ له ئه سته مۆل سالى ۱۸۵۴ به ناوى «مرآة الاحوال» وه ده رى كرد و به ر له وهش محمهد عه لچ گه و ره له قا هيره ئۆرگانى كى ميرى به ناوى «الوقائع المصرية» وه بلاو كرده وه (بزوانه : فليپ دى طرا زى ، تاريخ الصحافة العربية ، بيروت ، ۱۹۱۳ ، ص ۳۲ ، ۴۹ - ۵۰) .

رۆژانی شۆرشی ئەمەریکادا (۱۷۷۵ - ۱۷۸۳) چەند رۆژنامە بەکەم لایەنی ئینگلیزە داگیرکەرەکانیان گرت و ئەو بوو هۆی مردنیان . زوربەى رۆژنامەکانى تر به گەرمى لایەنى شۆرشیان گرت و دەوریکى باشیان لە ریسواکردنى دوژمن و بەرزکردنەوێ دروشمە نیشتمانی بەکاندا بینی (۲۳) . ئەم کارە لە روداوێ کانی شۆرشی فەرەنسەدا زیاتر رەنگى دا یەو . لە ماوێ دە سالى دواى شۆرشی گەورەى ئەم ولاتە (۱۷۸۹ - ۱۸۰۰) نزیکەى ۱۳۵۰ رۆژنامەى نوێ کەوتە بازارەو . رۆژانی شۆرشی ۱۸۴۸ - ۱۸۴۹ بەلای کەمەو ۶۰۰ رۆژنامەى نوێ بە زمانى فەرەنسى دەستیان بە دەرچون کرد . کۆمۆنەى پاريسیش (سالى ۱۸۷۱) تەنها لە پاريس نزیکەى ۱۳۰ رۆژنامە و گۆفارى نوێی خستە بازارەو .

هەنگاو بە هەنگاو لە گەل پيشکەوتنى مرۆف دەورو جیگى رۆژنامەتوسى لە ژيانى گەلاندا پەرە دەستین . ئيمرۆ رۆژنامەى وا هەبە ژمارەى لاپەزەکانى لە ۴ تیلەپەزى (۲۴) . دەمیکە زانست و مێژو و ئەدەب و وەرزش و هونەر و هەمو رۆیەکی ژيانى کۆمەلایەتى تیکەل بە لاپەزەکانى رۆژنامە بۆن . رۆژنامە و گۆفارى تايهتج هەمەچەشنە هاتونە مەیدانەو (وەك هتج وەرزش (۲۵) و ئافرەت و منداڵ و هونەر و ئەدەب و قوتابى و لاوان و گەلیكى تر) . رۆژنامەتوسى بۆتە هۆى بەهێزبونی پەيوەندى ئەتيوان خەلك و شار و لادى و ولاتاندا . بەكورتى ئەم پيشە گرنگە و بەرھەمەکانى بۆتەتە بەشیکى نەپچراوى ژيانى مرۆف . وەك نەھرۆ

(۲۳) بژوانە :

Th. E. Berry, Journalism to day. Its Development and Practical Applications, Second Printing, New York, 1958, PP. 10 — 12.

(۲۴) دێینەو سەر ئەم باسە .

(۲۵) لە سەرەتای سەدەى بیستەو لە ئەمەریکا دەستکرا بە باپەخ پیدانى وەرزش لەلایەن رۆژنامەتوسانەو . ئیستە بەدەگەن رۆژنامە بەکەم لایەنى هەبە هەمو رۆژ بەشیک بۆ هەوالەکانى وەرزش تەرخان نەکات .

ده لځ : «تهوی به لای که مه وه روژی روژنامه یه که نه خرنیتته وه روناکیر نږه» . له راستیشدا به پیتی ژماره یه که سرچاوه ی باوه ز پښ کراو له ولاته پیشکه وتوووه کانداهر که سښ له سر و ته منی مندالی یه وه پښ روژی ۴۰ تاوه کو ۴۵ دهقیقه به خوندنه وه ی روژنامه وه ده به نه سر (۲۶) . بو زیاتر روژ کردنه وه ی هم مه به سته چنه نمونه و ژماره یه کی مانادار دهخینه بهرچاوه به پیتی راپورتیکي یونسکو سالی ۱۹۵۹ له همو جیهاندا روژی ۲۵۰ ملیون دانه روژنامه ی همه جور بلاو ده کرایه وه . هم ژماره یه ، به پیتی هه مان راپورت ، سالی ۱۹۶۵ گه یشته ۳۰۰ ملیون . له گه ل شهوش به پیتی راپورتیکي تری یونسکو سالی ۱۹۶۲ دو ملیار کهس ، واته تیره ی خه لکی جیهان ، له روژنامه پښ بهش بون (۲۷) . بهم جوره بو تیگه یشتنی روژی جیاوازی روژنامه نوسخ پیوسته چنه نمونه یه که له ولاته پیشکه وتوووه کان به پیتنه وه .

دهمیکه له ولاته یه کگرتوووه کانی همه ریکا و که نه دا هه ۲۴ سعاته ی پتر له ۵۵ ملیون روژنامه ده فروشری (۲۸) ، واته هه سالی ۲۰ بلیون دانه .

(۲۶) بزوانه :

((Journalism Tomorrow)) , Edited by W. C. Clark, New York, 1958, P. 8.

(۲۷) بزوانه : هشام توفیق بحري ، صحافة الغد ، القاهرة ، ۱۹۶۸ ، ص ۱۷ .

(۲۸) سهره تاي ساله کانی شهست ته نها له ولاته یه کگرتوووه کانی همه ریکا پتر له ۱۱۳۲۲ روژنامه له نریکه ی ۸۴۵۰ شار چاپ ده کرا (بزوانه :

"Печать зарубежных стран. Западная Европа, Америка, Австралия", Под редакцией Н.Г.Пальгунова и М.А.Харламова, Москва, 1962, стр. 322-323.

«چاپمه نږ ولاتانی دهره وه – نه وروپای روژنارا ، همه ریکا ، نوستورالیا» له ژیر چاودیری ن. گ. پالکونوفا و م. ا. خارلاموفا ، موسکو ، ۱۹۶۲ ، ل ۳۲۲ – ۳۲۳ . (له مه ودوا : «چاپمه نږ ولاتانی دهره وه ») .

ئەمەش ، وەك يەككە لە شارەزاكان باسى دەكا ، لە فرۆشتنى جگەرە يا گۆزىانى تەراش يا پاكەتە بىتشت زياترە . بەپىتى قسەى ھەمان شارەزا ھەفتەى ۱۸ مليون دۆلار (واتە سالى ۹۰۰ مليون^(۲۹)) بۆ كۆپىنى ئەو رۆژنامانە خەرج دەكۆپى^(۳۰) . ھەر لە ولاتە يەكگرتووھەكانى ئەمەرىكا دەورووبەرى ۱۲ر۵۰۰ گۆقارى ھەمەچەشنە بلاو دەپتتەوھە كە نۆيكەى ۳۰۰يان گۆقارى گشتىن و ۵۰۰ر۱يان بۆ كاروبارى ئاينى و ۲۰۰۰يان بۆ بازارگانى و ۵۰۰ر۸يان بۆ پيشەسازى تەرخان كراون^(۳۱) . تەنھا لە گۆقارى ((The Reader's Digest))^(۳۲) ۲۰ مليون دانە لە ھەر ژمارەيەكى چاپ دەكۆپى و بەلاى كەمەوھە ۸۰ مليون كەس دەپخويندەنەوھە^(۳۳) . ديسان لە ولاتە يەكگرتووھەكانى ئەمەرىكا نۆيكەى ھەزار گۆقار و رۆژنامە بە زمانى يىگانە چاپ دەكۆپى ، لەمانە دەورووبەرى سەدىان رۆژنامەى رۆژانەن^(۳۴) . ئىنگلىزەكان لە ئەمەرىكايەكان زياتر عەودالى گۆقار و رۆژنامەن . ھەر ئىنگلىزىك نۆيكەى دۆ ئەوئەندەى ئەمەرىكايەك و سىخ ئەوئەندەى فەرەنسەيەك رۆژنامە دەكۆپى . ھەر ۲۴ سەعات جارىك ۳۰ مليون رۆژنامە دەكەوتتە بازارەكانى ئىنگىلتەرەوھە . سەرەزاي ئەوھە ۴۰۸۸ گۆقارى جۆرەجۆر و نۆيكەى ۱۰۵۰ رابەر و سالنامە و بەرھەمى رۆژنامەتوسج تری

(۲۹) دۆر نۆيە ئىستە ئەو ژمارەيە لە مليار تىپەزىيى .

(۳۰) بۆوانە :

F. W. Rucker and A. L. Williams, Newspaper — Organization and Management, Third Reprinting, Iowa, U.S.A., 1961, P. 3.

(۳۱) بۆوانە :

((Journalism Tomorrow)) , P. 53.

(۳۲) بە عەرەبى بە ناوى «المختار» ھەوھە دەردەجى .

(۳۳) بۆوانە :

((Journalism Tomorrow)) , P. 53.

(۳۴) بۆوانە : الدكتور ابراهيم عبده ، الصحافة في الولايات المتحدة . نشاتها

وتطورها ، القاهرة ، ۱۹۶۱ ، ص ۳۰۴ .

لهو بابەتە ئە ئىنگىلتەرە چاپ دەكرى (٣٥) .

له سۆڧىت ھەمق سەر لە بەيانى بەك تەنھا لە رۆژنامەى «ئىزئىستيا» پتر لە ٨ مليون و لە «پراڧدا» ٩ مليون دانە و ھەمق سەرى مانگىك ١٠ مليون لە گۆڧارى «زەدەرۆڧيا» (تەندروستى) (٣٦) دەفرۆشرى . لە ھەمق كۆمارەكانى سۆڧىت بە روسى و زمانى نەتەو ھىڧى خۆيان رۆژى ھەزارەھا رۆژنامەى جياواز چاپ دەكرى . تەنھا لە كۆمارى ئوكراينا سالى ١٩٧٠ ھەمق رۆژىك ١٣٤١ رۆژنامە چاپ دەكرا كە ٩٣٦يان بە زمانى ئوكراينى و ئەوانى ترى بە روسى و زمانى تر بۆن . سالى ١٩١٣ ھەر سەدكەسى روسيا ٢٠١ دانە رۆژنامەيان بەردەكەوت ، ئەم ژمارەى سالى ١٩٤٠ بوو ١٩٨ و سالى ١٩٧٠ گەيشتە ٥٨ دانە .

ئەم خشتەى ھى خوارەو ھە پوختەى بارى رۆژنامەتوسى ولاتە پىشكەوتوو ھە كانمان دەخاتە بەرچاو :

ولات	سال	ھەر ھەزاركەسى لە رۆژىكنا چەند رۆژنامەيان بۆ چاپ دەكرى
يۆغوسلاڧيا	١٩٦٩	٧٩
ئىتاليا	١٩٦٧	٩٥
رۆمانيا	١٩٦٩	١٧١
بەلغاريا	١٩٦٨	٢١٤
ھەنغاريا	١٩٦٩	٢٢٧
فەرەنسا	١٩٦٧	٢٥٣
چىكۆسلۆڧاكيا	١٩٦٨	٢٧٠
ولاتە يەكگرتوو ھە كانى		

(٣٥) بژوانە : «چاپەمەنچ ولاتانى دەرەو ھە» ، ل ١٨ .

(٣٦) ئەوى زۆ دانەبەك لەم گۆڧارە بۆ خۆى تۆمار نەكا ئىتر دەستى ناكەوى .

۳۰۵	۱۹۶۹	ئەمەرىكا
۴۰۰	۱۹۶۹	ئەلەمانىيە فېدېراتىۋى
۴۰۳	۱۹۶۹	ئەلەمانىيە دېموكرات
۴۸۸	۱۹۶۶	بەرىتانىيا
۵۱۸	۱۹۶۸	سويسرە
۵۸۰	۱۹۷۰	يەكېتې سۋېت

بايەخى بىن ئەندازەى رۆژنامە تۈسى لە ژيانى خەلكدا و دەورى لە هاندان و بزواندىاندا ھەمىشە كارىكى وای كىردوۋە دىكتاتور و داگىرگەر و چەوسىنەر بە چاۋى ترسەۋە سەپرى رۆژنامەى خاۋىن و نىشتىمانپەرۋەر و رۆژنامە تۈسى خۆنەفرۆش بىكەن . ھەمۇ كاربەدەستىك ناچارە كەم و زۆر حساب بۆ رەخنى رۆژنامە بىكات . ھەيانە دەرس لەو رەخنىە ۋەردەگرن و بۆ ھەلبۇزاردنى رىنگەى راست كەلكى لىق دەيىن ، ھەشيانە پەنا دەبەنە بەر زەبر و زۆر بۆ دەمكوت كىردنى ئەوانەى دەيانەۋى پەردە لە رۆى كارى چەوت ھەلمالن و ئافەرىنى كارى راست بىكەن . مېتۇرى ئادەمىزاد لە كۆنەۋە تا ئىستە پزە ئە نمۇنەى سەپرى ئەم راستى بە . ھەرچەندە ئەو «روداۋى رۆژنامە» بەى باسما كىرد بە فەرمانى يۇلىۋس قەيسەر و لەژىر سەپەرشتى خۆيدا لەدايك بۆ كەچى لەگەل ئەۋەشدا چ خۆى و چ ئەوانەى دواى ئەو ھاتنە سەر تەخت بە وردى سەپەرشتى بان دەكرد و رىنگەى بلاۋبونەۋەى ھىچ باسكىيان نەدەدا كە دەقاۋدەق لەگەل بىر و رىيازى خۆياندا نەگۈنچى . داگىرگەرە ئىنگلىزەكان نەياندە ھىشت ئەمەرىكائىكان بە ئارەزۋى خۆيان كاغەز دروست بىكەن و گەلىك كوسپان دەخستە بەردەم ھىنانى كاغەز و مەرەكەب و دامۋدەزگای چاپ لە دەرەۋەى ۋالاتەۋە . لە حاكىمى قىزجىنيا دەگىزەنەۋە گۋاىە گەرم لە خوا پاراۋەتەۋە لە نىعمەتى (!)

بېن چاپخانه پېن خۆي و خەلکي ناوچه کەي (!) بېن بهش نه کا (۳۷) . ئینگليزه کان
 ئەو کاره يان بۆ خۆيان له عه قله وه بو . بۆ نمونه يه کيک له کيشه هه ره
 گهوره کاني رۆژنامه توستي له رۆژاني شۆرشي گه لي ئەمه ريکيدا که مي
 کاغه ز بۆ (۳۸) . هه ره ئەو کوسپانهش بۆنه هۆي ئەوه ي دامه زراندي يه که م
 رۆژنامه له ئەمه ريکاي ده وله مه ندا زۆر دواي ئەوروپا بکه وئ . يه که م
 رۆژنامه ي ئەمه ريکاي رۆژي ۲۵ ئەيلولي سالي ۱۶۹۰ له چاپخانه ده رچو ،
 به لام ئەم ژماره يه تا قانه مايه وه و بنيامين هاريسي خاوه ني پاش چەند رۆژنيک
 له ده رچوني بووه «ميوان» ي کار به ده سه ئینگليزه کان له به نديخانه ي شاري
 بۆستن (۳۹) .

له گه ل زياتر وريابۆنه وه ي خەلک و په ره سه ندي بايه خي رۆژنامه توستي
 ترسي ده سه لات په رستان له چاپه مه ني ئەوه نده ي تر به هيز بو . چەند
 نمۆنه يه کي که مي رابوردوي نزيک به سه بۆ ساغ کردنه وه ي ئەم راستيه :
 دواي کوژانده وه ي شۆرشي ئيسپانيا فرانکو ژماره يه کي بېن شومار
 رۆژنامه توستي له به نديخانه کان توند کرد و فه رماني ده رکرد بۆ خنکاندي
 ته نها ۰۰۰ چل که سيان (۴۰) . دواي کوديتاي راستزه وي پورتوگال (۲۸)
 مايسي ۱۹۲۶) يه کيک له و بزيارانه رژيمي نوئ يه کسه ر ده ري کردن
 ياسه يه کي زۆر دواکه وتوي چاپه مه ني بو (۲۹) گه لاوئيزي هه مان سال) که
 فشاريني زۆري خسته سه ر رۆژنامه توستي و تا ئەم چەندانه ي دواي
 بېن ده ستکاري وه ک خۆي له کاردا بو (۴۱) .

(۳۷) بزوانه : د. ابراهيم عبده ، سه رچاوه ي ناوبراو ، ل ۲۰ .
 Th. E. Berry, Op. Cit., PP. 1 — 2, 10 — 12 .

(۳۸) بزوانه :
 Ibid , P. 2.

(۳۹)

(۴۰) بزوانه :

((The Press in Authoritarian Countries)), Published by The
 International Press Institnte , Zurich, 1959, P. 139.

Ibid, PP. 155 — 156.

(۴۱)

له زور ولاتی ئەمەریکای لاتینی شتیک ئەماوە بۆنی ئازادتی
 رۆژنامه تۆسی لی بیت . سالی ۱۹۵۸ له هەمو پەرە گوای تەنها چوار رۆژنامه
 هەبو که بە هەر چواریان ۴۵ هەزار دانەیان بو ملیۆن و نیویک بەشەر چاپ
 دەکرد (۴۲) . لەو ولاتە تەنانت رۆژنامه تۆسە بیگانە کانیس مافی ئەوەیان
 نییە هیچ هەوالتیک بە دەروەه بگهینن بەر لە وەرگرنتی رەزامە ندی دەزگای
 تاییەتی راگەیاندن . لە پەرە گوای تاقە رۆژنامه یەکی سەر بەخۆ هەیە (۴۳) ،
 واتە هی میرتی خۆی نییە ، بەلام لە گەل ئەو هس که ناحەزی کار بە دەستان
 نییە ئینجا بۆ ماوەی پازدە سالی رەبەق ریگە ی پین ئەدرا لە هیچ ژمارە یە کیدا
 سەر و تار بلۆ بکاتەو . نمۆنە ی لەو هس خراپتر هەیە: رۆژنامە ی (El Orden)
 که ژمارە یە ک رۆژنامه تۆسی سەر بە میرتی بلۆیان دە کردەو پاش
 ۲۶ رۆژ لە دەرچونی قەدەغە کرا چونکە تۆزیک له رۆژنامه کانی تر که متر
 کۆنە پەرست بو (۴۴) .

له دو مینیکان له ماوە ی فەرمانزە وایت ترۆجیلۆدا خۆی دۆ رۆژنامە ی
 دەردە کرد ، یە که میان ((La Gazette)) که سالی ۱۹۴۰ دایمە زراند و
 ئەوی تریان ((El Caribe)) که دوای ۸ سال دایمە زراند . ئەم دۆ رۆژنامە یە
 ۶۱ هەزار دانەیان چاپ دە کرد و بە هەمو رۆژنامە کانی تریس که هیچیان تلپی
 تەزی دیمو کراسیان تیدا نەبو که متر له ۱۴ هەزاریان چاپ دە کرد (۴۵) .

له ولاتانی ئەوروپای رۆژئاوا سەر بەستی چاپە مەنج پارێزراوه و مروف
 توانای تەواوی رەخنە گرنتی هەیە . بەلام لە گەل ئەو هسدا رۆژنامه نایارە کانی

(۴۲) واتە رۆژی ۳۰ دانە بو هەزار کەس . بۆئەو هە رادە ی نزمج ئەو ژمارە یە
 تی بگەین دەبێ لە گەل ئەو ژمارانە دا بەراوردی بکەین که له خستە ی پێشودا
 نیشانمان داون و دەشبێ ئەو له یاد نە کەین که خۆیندە واری له ولاتانی
 ئەمەریکای لاتینی له زور شوینی تر زیاتر بلۆه .

((La Tribuna)) ناوی (۴۳)

((The Press in Authoritarian Countries)), P. 169. بژوانه : (۴۴)

Ibid, P. 171. (۴۵)

میرتی له عزیزهت دان و بیا تو پین گرتن به ته واوه تی رزگار یان نه بووه . هر بو
نمونه روژنامه ی «یومانیته» ی پارستی له ماوه ی ۸ سالدا (۱۹۵۰ - ۱۹۵۸)
ته نها ۲۱۴ جار دراوه به دادگا (۴۶) .

لیره دا جیتی خو یه تی چند رویه کی تایه تی روژنامه توسی جیهانی
سه رمایه دار بخه یه بهرچاو . له روژانی شوژش و راپه زین و ئال و گوژه
بۆرجوازی یه گرنگه کاندای زوربه ی هه ره زوری چاپه مه تی ئه و ولاتانه دهوری
پیشکه وتویان دهینی به وه ی بو بونه هیزیک ی بزویته ری گه وری ره وژه وه ی
میژۆ . به لام دوا ی وهر گرتنی ده سلات و په ره سه ندنی په یوه ندی
سه رمایه دارتی و ده ست پین کردنی چه وساندنه وه ی کولونیالی زوربه ی ئه و
روژنامه نش وه ک زۆر رۆی تری ژبانی رونا کبیری و کومه لایه تی ولات که وته
سه ر باریکی نوئی . به پیتی یاسای نه گوژژاوی سه رمایه دارتی «ماسی یه
گه وره کان ده ستیان کرده خواردنی ماسی یه پچوکه کان» . له ولاته
یه کگرتووه کانی ئه مه ریکا کار گه شت به وه ی سه رتا پای هۆکانی را گه یاندن
که وته ده ست ژماره یه ک ترستی ده سه لاتداره وه که خاوه نه کانیان له ریزی
پیشه وه ی سه رمایه داره گه وره کانی ئه و ولاتهن . به وینه ئه و پارهی یه
یه کیک له وه ده زگایانه بو کاری روژنامه توسی هه متو سالی ک ده یخاته گه ژ ۲۵۰
ملیۆن دۆلاره (۴۷) . له ولاتیکی بچوکی وه ک به لچیکا ده وروبهری کوتایتی
سه ده ی تۆزده ۹۲ روژنامه ی روژانه ده رده چو ، سالی ۱۹۲۷ ئه و ژماره یه هاته
سه ر ۷۶ و سالی ۱۹۳۹ بووه ۶۵ و سالی ۱۹۶۱ هاته سه ر ۵۴ روژنامه که
به سه ر یه که وه روژی ۲۳ ملیۆن دانه چاپ ده که ن (۴۸) . هر به و جو ره ش
دامه زراندنی روژنامه یه کی نوئی له ولاته سه رمایه داره کاندای بو ته کاریکی

(۴۶) « چاپه مه تی ولاتانی ده ره وه » ، ل ۱۷۲ .

(۴۷) بزوانه : « رابه ری روژنامه توس » ، ل ۷۵۲ .

(۴۸) بزوانه : « چاپه مه تی ولاتانی ده ره وه » ، ل ۹ .

ئەوتۆ بە خەلك و دەزگای پارەدارى زۆر نەبىن ھەلنەسوزى . بەپىتى قسەى شارەزايان لە چلەكاندا ، نەك ئىستا ، دامەزراندنى رۆژنامەيەكى نوئى لە ئىنگىلتەرە بە لای كەمەو پىويستى بە ۲ ملیۆن پاوەن ھەبو ، ئەويش تەنھا بۆ دەست پىن كردنى كار (۴۹) . ئىنجا لە گەل ئەو شدا دەبو خىرا بكەوئتە گەز و پەرە بىئىنى بەرلەوھى قوت بدرى .

لە روى ناوەرۆكيشەو رۆژنامە و گوڤارە بۆرجوازي يەكان زۆر گوڤزاون . ئىستە گەلىك لە جارەن كەتر بايەخ بە سياست دەدەن . جارەن بەرھەمى بىرى شكسپىر و فۆلتىر و رۆسو و كەسانى تىرى وەك ئەوان شوئى دياريان لەسەر لاپەزەكانى ئەو رۆژنامە و گوڤارانە ھەبو ، ئىستەش باسى ديوەخان و جل و بەرگ و مېزى قومار و ژمارەى دۆست و تاو لەى و لاخى خوا پىداوھەكان جىگەى ئەوانيان گرتوتەوھ . بەپىتى لىكۆلنەوھەكى تايەتى ۶۰/ى ئەو ھەوالانەى يەكك لە رۆژنامەكانى شارى دىتروئى ئەمەرىكايى لەسەر لاپەزە يەكى بلاوى كردۆنەوھ برىتى بووھ لەباسى جەردەپى و خراپەكارى (۵۰) . چ لە ئەوروپاي رۆژئاوا و چ لە ولاتە يەكگرتووھەكانى ئەمەرىكا ئەو جۆرە رۆژنامانەى ھەر لەوئى كاتى خۆى ناوى « رۆژنامەى زەرد » يان بۆ ھەلبىزىراوھ (۵۱) گەلىك زياتر لەو رۆژنامانەى ئەو رىنگەيەيان

K. Martin, The Press the Public wants, London, 1947, P. 32. (۴۹)

لەم سەرچاوەيەدا گەلىك زانبارى و بەلگەى پزمانا دەربارەى ئىحتىكارى كارى رۆژنامەنووسى ھەبە (Ibid, PP. 33 — 55)

(۵۰) بزوانە : الدكتور حسين عبدالقادر ، الصحافة كمصدر للتاريخ ، الطبعة الثانية ، القاهرة ، ۱۹۶۰ ، ص ۱۲۹ .

(۵۱) ئەو رۆژنامانەى رىيازىكى تايەتىيان نىيە و ھەر بەدواى قازانجدا دەگەزىن ئەگەرچى لەسەر حىسابى ناو و شەرەفى خەلكيش پى پىيان دەلئىن « رۆژنامەى زەرد » . ئەم ناوھ بۆ يەكەم جار لە ئەمەرىكا لە كۆتايى سەدەى رابوردودا بۆ ئەم مانابە بەكار ھىنرا . سالى ۱۸۹۵ لە يەك كاتدا دۆ رۆژنامەى نىويۆرك World لە گەل New York Journal لەسەر لاپەزەى بەكەمبان وئىنەى مندالىكى كراسزەردىان بلاوكردبووھ =

نه گرتوته بهر له بره و دان . هەر بۆنمونه روژنامه يه کي کوني به ناوبانگي وهک
 «تایس» ي ئینگلیزي روژي ۳۰۰ هزار و «نيویورک تایس» ي نه مه ريکي
 ۷۰۰ هزار و «موند» ي فهره نسي ۴۰۰ هزار دانه يان لښ چاپده کړي ،
 که چي «روژنامه ي زهردي» ي وا هه به روژي ۵ مليوني لښ ده که ويته بازاره وه .
 به شي زوري داهاتي روژنامه روژئاوايټکان له پاره ي ئيعلان وه ديت .
 ده زگا سه رمایه داره کاني نه مه ريکا سالي نهک چهند مليوټيک يا چهند مليارنيک
 به لکو چهند بليوټيک دولار ته نها بۆ پر و پا گه نده و ئيعلان خه رج ده که ن (۵۲) .
 له ولاتيکي کم گه شه کردوي وهک يونان پاره ي ئيعلان ۵۰٪ تا ۶۰٪ ي
 گشت داهاتي چهند روژنامه يه کي ناودار نيک ده هيتيت ۶۰٪ ي پوخه ي
 داهاتي بڼ شو ماري روژنامه ي «فرانس سوار» ي پاريسي له پاره ي
 ئيعلان وه وه (۵۳) . هەر له بهر نه م هويشه که روژنامه روژئاوايټه کان به
 بارست زور گه وره ن . زوريان ۴۰٪ و هه نديکيان ۷۰٪ ي لاپه زه کانيان
 بۆ ئيعلان ته رخان ده که ن . روژاني يهک شه موان لاپه زه ي ژماره يه که له
 روژنامه نه مه ريکايه کان ده گاته ۲۰۰ لاپه زه و هه نده جاريکيش خوي دها
 له ۴۰۰ - ۴۵۰ لاپه زه که نزيکه ي ۷۵ - ۸۰٪ يان بۆ ئيعلان ته رخان

= که به توانجه وه باسي خه لکي ناوداري ده کرد به نياز ي له که دار کردنيان .
 له سر يه که مچ نه و «شه رنه» به رزه هه ردو روژنامه که ونه
 دۆبه ره کي به کي زور توند و تيز . له م کاته دا سه رنو سه ري روژنامه ي
 ((New York Press)) ناوي «زه رد» ي به سر نه و دۆ روژنامه يه دا ، که
 له سر کراس زه رد شه زيان بو ، داسه پاند . له و کاته وه «روژنامه يا
 چاپه منج زه رد» بونه دۆ زاراوه ي بلاو که وهک ناتوره بۆ نه و چاپه مني يانه
 به کارده هيتري ي که له نو سيندا په يزه وي ره وشت ناکه ن .

(۵۲) بژوانه : F. W. Rucker and H. L. Williams, Op. Cit., P. 6 .

به پتي هه نديک سه رچاوه نه و پاره يه سالي ۱۹۴۱ خوي له ۲ بليون
 دولار و سالي ۱۹۶۱ خوي له ۵ بليون داوه (بژوانه : د. ابراهيم عبده ،
 سه رچاوه ي ناوبراو ، ل ۳۰۶) .

(۵۳) «چاپه منج ولاتاني ده ره وه» ، ل ۴۹ ، ۱۷۰ .

ده كرى (٥٤) .

كار و هونهرى دهركردنى رۆژنامه و گؤفار بى وچان له پىشكهوتن و بهرزبونهوه دايه . ههرچنده مه كينهى ئوتوماتيك و كه مپسوتهر به خيراين جىگه كارى ئىنسان ده گره وه ، به لام دهركردنى رۆژنامه به كنى به ناوبانگ هيشتا پيوستى به صدان و ههزاران تۆسه ر و به ژتوه به ر و كارگر هه به . به كيك له رۆژنامه ناوداره كانى ژاپۆن نيازىتى هه مۆ رۆژ به ته له فزىۆنى تايه تى لاپه زه كانى بگه يىنننه مالان ته نها بۆ ئه وهى له گيرمه و كيشه دابهش كردن و قه له بالفى توكيو خوى قوتار بكات .

ئه و راستى يانهى به كورتى باسان كردن بايه خ و بارى رۆژنامه تۆسى ده خه نه پيش چاو . گه لى كورديش ئه م ده ربا پان و به رينه بى بنهى رۆژنامه تۆسىدا قه تره ئاوتكى هه به ، به لام ميژوى ئه و قه تره به بۆ خوى ده ربا به كه . له لاپه زه كانى به شى داها توى ئه م كسيه دا هه و ل ده ده ين به پى توانا چه ند رويه كى ئه م باسه بخه ينه به رچاو تاوه كو باشت ر له زروفى ده رچونى « تىگه يشتنى راستى » بگه ين .

(٥٤) هه مان سه رچاوه ، ل ٣٢٧ .

بەشى دووهم

چمكىك له ميژوى رۆژنامه توستى كوردى

سەرەتاي پەيدا بونى رۆژنامه توستى ھەمو گەلئىك ميژوى تايەتخۆى ھەيە . ئەو ميژوو بەستراوہ بە گەلئىك ھۆى جياوازموہ ، بۆيەكا رۆن کردنەوہى پئويستى بە رۆن کردنەوہى زۆر لايەنى ژيانى سياسى و كۆمەلايەتى بە . بە نيسەت پەيدا بونى رۆژنامه توستى كوردى يەوہ جگە لە مەرجەكانى ناوہوہى كۆمەل چەند ھۆيەكى دەرەوہ دەورى زۆريان تيا پئيوہ . يەكئىك لەو ھۆيانە بريتى بە لە پەيدا بونى رۆژنامه توستى و پەرەسەندنى دەورى لە ژيانى روناكبيرى و سياسى گەلانى دراوسىي كوردا .

وہك لە بەشى يەكەمى ئەم كئىيەدا باسمان كرد زۆر بەسەر دۆزىنەوہى مەكئىنەى چاپدا تئىنە پەزى كە ئەوروپايتىكان پئى عەرەيشيان داژشت . بەلام ماوہ يەكى زۆرى دەويست بەرلەوہى چاپخانەى نوئى و پئى عەرەبى بگەنە ولاتە موسلمانەكان . راستە لە كوتايى سەدەى پازدەوہ چاپ و چاپمەنتى نوئى گەيشتە ولاتى عوسمانى ، بەلام نە ئەمىيان و نە ئەويان بە توركى و عەرەبى نەبون . يەكەم دەزگاي چاپ ئەو جولەكانە ھىتايانە توركياوہ كە لە دەست زۆردارى فەرمانزەوايانى ئيسپانيا پەنايان ھىتايە بەر ولاتى عوسمانى . ئەمانە سالى ١٤٩٤ يەكەم چاپخانەيان لە ھەمو ئىمپراتورى عوسمانيدا لە

ئهسته مۆل دامه زرانده ، به لام ته نها ده ورره به ری بیست سالیك ژیا (۱) . دوا به دوا ی ژماره به چاپخانه ی تری وهك ئه و دامه زرترا كه هه ندیكیان بهر شاری تریش كه و تن .

ئه رمه نه كانیس زۆ هاته مه یلانی چاپ و چاپه مه نی به وه . سالی ۱۵۶۵ به كه م چاپخانه ی ئه رمه نی له ئهسته مۆل كه وته كار (۲) . سالی ۱۷۷۳ له ئیچمادزینی نزیك به ریشان ، واتم له ناو ئه رمینیا خۆیدا ، چاپخانه به کی سه ربه خۆ به پیتی تایه تی ئه رمه نی دامه زرترا . زۆری نه خایاند چه ند کتیبیکی ئه رمه نی ئایینی و زانستی به چاپ کراوی كه وته بازه وه . دوا ی ئه رمه ن یۆنانی به كان سه ره تای سه ده ی حه قده چاپخانه ی سه ربه خۆی خۆیانان له ئهسته مۆل دامه زرانده .

چاپ به زمانی گه له موسلمانه کانی ناو دهوله تی عوسمانی زۆر له وه دوا كه وت . سیاسه تی کۆیرانه ی سولتانه كان و دوا كه وتویخه لك له مه دا ده وری گه وره یان بینی . وهك ده گیزنه وه سالی ۱۴۸۳ سولتان بایه زیدی دووهم فه رماتیکی بۆ قه ده غه کردنی چاپ ده رکرد و خنکاندنێ کرده سزای ئه وانه ی له وه فرمانه ی ده رده چن و گوایه سولتان سه لیم یاو زیش سالی ۱۵۱۵ ئه م فه رمانه ی دوباره کردۆته وه . هه رچه نده ئه م باسه جیی گومانه و هیشتا

(۱) بژوانه :

Желтяков А.Д., Начальный этап книгопечатания в Турции, — "Ближний и Средний Восток. История, Культура, Источниковедение", Москва, 1968.

۱. د. ژیۆلتیاكۆف ، سه ره تای چاپ کردنی کتیب له تورکیا ، — کتیبی «رۆژهلاتی نزیك و ناوه ژاست . میژۆ ، روناکبیری ، کاری بیلبۆگرافتی » ، مۆسکو ، ۱۹۶۸ ، ل ۴۷ .

(۲) سالی ۱۵۱۲ له شاری ئینیسبای ئیتالیا به كه م کتیب به زمانی ئه رمه نی چاپ کرا .

به ته واوه تی ساغ نه بوته وه (۳) به لام نه و نه ده هیه به پیتی یاسا ریگی چاپخانه ی که مینه ئایینی به کان نه ده درا هیچ به زمانی تورکی یا عره بی چاپ بکن (۴) . نه و چاپخانه خورشیان له گه ل به رزبونه وهی هستی نه ته وه پیتی له ناو نه رمن و یونانی به کاندایه ک له دوای یه ک داخران .

کار له وهش تیه زی . سولتانه کان چاپ کردنی کتیبیان به کفر داده نا ، به تایه تی کتیبی ئایینی . هه ندیک سه رچاوه ی تورکی باستی نه وه ده کهن چون سولتان محهمدی چواره م (۱۶۴۸ - ۱۶۸۷) فرمائی داوه هه متو نه و قورئانانه ی کاربایه کی نه و روپایه به چاپ کراوی له گه ل خوی هینابونی به نه سه متو ل تو ز بدرینه ناو ده ریاوه . هه ر به فرمائی نه ویش نه و پیتسه عره بی یانه ی به دیاری له قینسیاوه بویان نارد فرزی دراونه ته ده ریاوه (۵) .

له گه ل نه وهش رونا کیرانی ولاتی عوسمانی زو له بایه خی چاپ گه یشتن . سه ره تای سه ده ی هه قده ژماره به کیان ویستیان چاپخانه له ده ره وه ی ولاته وه به یینن . جی به جی کردنی نه م ویسته له به ر نه و هویانه ی باسما ن کردن (۶) کارتیکی ئاسان نه بو . ده بو فرمانزه وایان چه ند جاریک تالی ژیرکوتن له

(۳) تاوه کو ئیستا نه و دۆ فرمانه نه دۆزراونه ته وه ، هه رچه نه ده فرمانزه وایانی ده ولته تی عوسمانی هه ر له سه ره تاوه بابه خی ته واویان ده دا به پاراستنی هه مو بزبار و فرمانتیکی میری .

(۴) بزوانه : ۱. د. ژبۆلتیاکوف ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۵۰ .

(۵) هه مان سه رچاوه ، ل ۵۱ .

(۶) فرمانزه واکه وتوووه کانی ده ولته تی عوسمانی ته نها له کتیبی چاپ کراو سلیمان نه ده کرده وه . نه وان له هه مو کتیبیتیکی جیهان بیتن ده ترسان ، جا با ده سنۆسیش بوایه . به لگه ی نه مه زۆره . هه روه ک نمونه نه مه ده گیتزینه وه : عه لی پاشای سه دری نه عزم کتیبخانه به کی یه کجار گه رهی هه بو که ته نها ناوی کتیبه کانی له چوار به رگدا نوسرابونه وه . به ر له مردنی (۱۷۱۶) کتیبخانه که ی وه قف کرد . به لام (شیخ الاسلام) ره تی کرده وه چونکه ده سنۆسی فه لسه فی و زانستی تیدا بو که به لای نه وه وه بریتی بون له درۆ و ده له سه .

بەردەمی ئەوروپا ئیكەندا بچیزن تا تىبگەن ھۆى سەرگەوتنى ئەوان ئەنجامى
پىشكەوتىنەنە . ئەمە كارىكى وای کرد وردە وردە دەرگا بۆ دەسكەوتنى
زانستى «كافرانى رۆژئاوا» بكرىتەو . بەم جۆرە رىگە بۆ دامەزراندنى چاپى
نوئىش بە زمانى گەلە موسلمانە كان خوش بو . رۆژى ۵۱ تەموزى سالى
۱۷۲۷ سولتان ئەحمەدى سىيەم بەپىي فەرمايىكى تايەتى رىگەى دامەزراندنى
چاپخانەى دا بە كابرەكە كە ناوى مستەفا مۆتەفەزرىق بو ، بەلام مەرجى بۆ
دانا كە ھىچ جۆرە بەرھەمىكى ئايىنى وەك قورئان و تەفسىر و ھەدىس و ئەو
بابەتەنە قەت چاپ نەكات . سەير ئەو ھەيە لەم قۇناغەدا خوشنوسە كان دۆزى
چاپ وەستان و وەك نىشانەى نازەزايى بەرامبەر رىگەدانى دامەزراندنى
چاپخانە قەلەم و دویتە كانيان خستە دارە مەيىكەو و بە شاردا گىزايان (۷) .
لە گەل ھەمۆ ئەمانەش لە كۆتايى نيوەى يەكەمى سەدەى ھەژدەو ھە كارى
چاپەمەنچ نوئى ھەنگاوى باشى لە ولاتى عوسمانى بەرھەو پىشەو ھە ناو
ئەو ھەس سەرەتايەكى پىويست بو بۆ پەيدا بونى رۆژنامە و رۆژنامە توسى
لەو ولاتەدا .

رۆژنامەش وەك كىتب سەرەتا لە ناو كەمىنە ئايىنى بە كانى ئىمپراتورى
عوسمانىدا پەيدا بو . ئەرمەنە كان زۆر زو رۆژنامەى نەتەو ھىچ خۆيانيان
دامەزراند (۸) . بەلام يەكەم رۆژنامە لە خاكى عوسمانى خۆيدا سالى ۱۸۲۵
لە شارى ئەزمىر بە فەرەنسەيى دەرچو . دواى ئەو بە دەورو بەرى ھەوت
سال (۱۸۳۲) يەكەم رۆژنامە بە ناوى «تەقوىمى وەقايە» ھەو بە زمانى توركى

(۷) د . ژبۆلتياكوف ، سەرچاوەى ناوبرا ، ل ۵۶ - ۵۷ .
(۸) نۆسەرى ئەرمەنى دوكتور ئەستارجيان بە شانازى بەو ھەسسى ئەو ھە
دەكا كە ئەرمەن دەھەم گەلى جىھانن رۆژنامە و گۆفارى خۆيان
دامەزراندو ھە لەو ھەدا پىش تورك و ئەمەرىكايە كان كەوتون (بۆوانە :
الدكتور ك . استارجيان ، تاريخ الثقافة والادب الارمنى ، الموصل ،
۱۹۵۴ ، ص ۱۳۱) . يەكەم گۆفار بە زمانى ئەرمەنى لە مەدراس بە ناوى
«نازدارار» ھەو سالى ۱۷۹۴ - ۱۷۹۶ چاپ كرا .

چاپ کرا . ئەمە بوو سەرەتایەکی گرننگ بو میتۆی روژنامه توستی گەلانی ناو دەولەتی عوسمانی . چل سالی نەخایاند که ژمارە ی روژنامه و گۆفاری ئەم گەلانی گەیشته ٤٧ ، لەمانە ١٣ یان بە تورکی و ئەوانی تریان بە یۆنانی و ئەرمەنی و عەرەبی و بەلغاری و فەرەنسی و چەند زماستیکمی تر بون (٩) . روژنامە ی تورکتی وهك «ترجمان احوال» و «تصور افكار» و هج تر بەناو خویندەواری کوردیشدا بلاوده بونەوه . لە ئیرانیش سالی ١٨٥١ یە کەم روژنامە ی فارستی کەوتە دەست خویندەواران و تا سەرەتای سەدە ی بیست روژنامه توستی ئەم ولاتە گەیشته پلە یەك شوینی دیاری لە ژبانی روژانە ی کۆمەلدا هەب (١٠) .

جینگە ی روژنامه توستی لە ژبانی رونا کیری و تایبەت سیاست ئەم گەلانی دا روژبەرۆژ زیاتر دەبو . ناحەزانی عوسمانی و قاجاری چاپە مەنی یان کردە چەکی کاریگەر تی خەباتی سیاستی روژانە یان . وهك دوایش بە درێژی

(٩) بزوانە :

Новичев А. Д., Турция. Краткая история, Москва, 1965.

١. د. نوؤیجیتف ، تورکیا . کورتە ی میتۆی ، مۆسکو ، ١٩٦٥ ، ل . ١٣٣ .

(١٠) بزوانە :

J. M. Upton, The history of Modern Iran. An itroduction, Fourth Printing, Massachusetts, 1968, P. 11.

ئەو ی گومانی تیدا نی یە سالی ١٨٥١ ناصرەددین شا یە کەم روژنامە ی بە زمانی فارستی بلاو کردەوه ، بەلام هەندێ سەرچاوه سالی ١٨٣٨ یان بە سەرەتای دەست پین کردنی روژنامه توستی فارستی داناو (بزوانە : احمد عبدالکریم ، الصحافه الايرانیه ، بغداد ، ١٩٧٢ ، ص ٧) .

باسی ده‌که‌ین «عوسمانیانی نوئی» (۱۱) و دوا به‌دوای ئه‌وان تورکانی لاو (۱۲) ژماره‌یه‌کی زۆر روژنامه و گوڤاریان له‌ناوه‌وه و دهره‌وه‌ی ولات دامه‌زراند . شوژشگیرانی ئیران سه‌ره‌تای شوژشی ده‌ستوری (۱۹۰۵) – (۱۹۱۱) نزیکه‌ی ۱۵۰ روژنامه و گوڤاری هه‌مه‌جواریان دامه‌زراند که هه‌تی وایان تیدا بو له‌وکاته زووه‌دا ۵ تا ۱۰ هه‌زار دانه‌ی چاپ ده‌کرد (۱۳) . تا ده‌هات سه‌نگی روژنامه و روژنامه‌توسی له‌ناو عه‌ره‌ب و ئه‌رمه‌ندا قورستر ده‌بو .

بێ‌گومان ئه‌مانه‌ هه‌مو له‌ ژبانی روناکیریی و سیاستی گه‌لی کوردا ره‌نگیان دایه‌وه و بۆنه‌ هۆیه‌کی هانده‌ری گرنگ بو خوێنده‌واره‌ دۆرینه‌کانی که ئه‌وانیش پیر له‌ دامه‌زراندنی روژنامه‌ی تایه‌تی خوێان بکه‌نه‌وه . عه‌بدولره‌حیم ره‌حمی هه‌کارێ که به‌کیکه له‌ پێشه‌روانی روژنامه‌توسی کوردی کاتی خوێ له‌م‌باره‌یه‌وه‌ نویسیوه‌ ده‌لی : ئیمه‌ ده‌بینین چۆن «خه‌باتا وان (مه‌به‌ستی ئه‌رمه‌نه‌ – ل. م.) به‌شه‌بو و روژ مرۆف لی حه‌یران ده‌بێ –

(۱۱) «عوسمانی‌یه‌ نویکان» یا «عوسمانیانی نوئی» (العثمانیون الجدد) ناوی ریکخراویکی نیشتمانی‌یه‌ که سالی ۱۸۶۵ ده‌سته‌یه‌ پیاوی سیاستی تورکیا به‌نه‌ینی دایانه‌زراند بۆ خه‌بات‌کردن له‌پێناوی دامه‌زراندنی رژیمیکی ده‌ستوریدا .

(۱۲) ره‌نگبێ «تورکانی لاو» له‌ «تورکه‌ لاوه‌کان» بۆ مانای (الاتراک الفعیان) زیاتر ده‌ست بدا .

(۱۳) بزوانه :

Иванов М.С., Очерк истории Ирана, Москва, 1952.

م. س. ئیفانۆف ، کورته‌ی میژوی ئیران ، مۆسکو ، ۱۹۵۲ ، ل ۲۱۲ – ۲۱۳ .

هەر رۆژێ غەزەتەکی ، هەر رۆژێ مجموعه کی ، هەر رۆژە کتێبه کی
دەریدەخەن « (۱۴) .

له گەل ئەو هەش کاری رۆژنامه تۆسی له ناو کوردا زۆر درەنگتر له
گەلانی دراوسی پەیدا بو . دواکه وتوی و به تایه تی لاوازی دهستی
ئینتیلیجینسیا (۱۵) به کهم هۆی ئەمه بو . هەر بۆنونه رۆژانی شۆژی
دهستوری ئێران پیاوه سیاسی به کانی کوردیش ده یاتوانی وهك ئازەری به کان
بێ کۆسپ رۆژنامه ی خۆیان دەرکەن . کهچی وادیاره کهسیکیان بیریان
له کاریکی وا پتیوست نه کردۆته وه هەرچه نده ههزاران رۆله ی کورد له
شۆژشه گه وره یه دا به شدار بون (۱۶) .

بۆ پەیدا بونی رۆژنامه تۆسی کوردی ده بو خوینده وارێ وهك رۆی
هه ره گرنگی ژبانی رونا کیری و دروست بون و په ره سه نندی دهستی
ئینتیلیجینسیا وهك دیارده یه کی زۆر گرنگی ژبانی کومه لایه تی بگه نه
را ده یه کی ئەوتۆ نه بونی چاپه مه نێ نه ته وه یێ له گه لی نه گونجی . ئەم دۆ

(۱۴) بزوانه گۆفاری «ژین» ، ئەسته مول ، سالی بهك ، ژماره ۸ ، ۹ ی کانونی
دووه می ۱۳۳۵ ، ل ۱۶ - ۱۷ .

ئەم گۆفاره دوا ی شه ژێ به کهمی جیهان له ئەسته مول له چاپخانه ی
«نجم استقبال» به کوردی و تورکی چاپ ده کرا . خاوه ن ئیمتیاز و
لێ بڕسراوی ئەشرف هه مزه و دوا ی ئەو مه مدوح سه لیم بو .
عه بدول ره جیم ره حه م خه لکی هه کاری ئەندامی دهستی تۆسه رانی بو .
له ژێر ناوی گۆفاره که نوسراوه : «دین ، ئەده بیات ، اجتماعیات و
اقتصادیات دن بحث ایدر تورکجه - کوردجه مجموعه در» . ئەو
سه رچاوانه ی «ژین» یان به رۆژنامه دانا وه هه لکن .

(۱۵) ئینتیلیجینسیا (با ئینتیلیجینسیا) له وشه ی (Intellegence) ی لاینی
کۆنه وه وه رگه روه که مانای زبیره ک و دانا و تیکه یشتو ده گه یێنێ . له
کوتایێ سه ده ی تۆزده وه بۆته زا راویکی کومه لایه تی که مانای دهستی
خوینده وار ده گه یێنێ . رونا کبیرانی رۆس به کهم کهس بون ئەم
زارا وه یان بۆ مانای نوێی به کاره ینا .

(۱۶) بزوانه : م . س . لازه ریف ، کوردستان و کیشه ی کورد ، ل ۱۱۸ .

ئال و گۆزە پىكەو بەستراوہ لە ناو كوردا هتواشتر رۆيان دەدا وەك ئەناو زوربەى گەلانى دراوستى ئەودا . بەلام لە گەل ئەوش هەردوكيان لە نيوەى دووەى سەدەى تۆز دەوہ بوە روداويكى هەست پىن كراو ، بەرادە يەك بايەخدان بە خویندەوارى بووہ يەكيك لە دروشمەكانى بزوتنەوہى ئازادىخوازى كورد . ليرەدا پتويستە سەرنج بو ئەوش راكيشين كە فيرگەى ئاينى لە كوردستان لە ديزرەمانەوہ جىگەى شياو و ديارى بووہ و زانا و خویندەوارى باشى پىن گەياندووہ . زوربەى ئەو زانايانە لە هەست و خزمەتى نەتەوہ پى راست بى بەش نەبون و دەستى بالايان لە پيشخستى ژيانى روناكبيرى گەلدا هەبو . حاجى قادر و مەلاى گەورە و دەيانى ترى وەك ئەوان بەرھەمى پزىشانازى ئەو فيرگانە بون كە جگە لە باسى ئاينى بايەخى زۆريان بە ئەدەبى نەتەوہ پيش دەدا (١٧) .

سەرەزاي ئەوہ لە نيوەى دووەى سەدەى تۆز دەوہ خویندن لە سەر شىوازى نوى گەيشتە كوردستانيش . بۆنمۆنە بەر لە شەزى يەكەمى جىهان لە عەقرە ٣٠ قوتابى و لە زاخۆ ٤٠ و لە عەمادى يە ٤٥ و لە رەواندزى ئەوہ نەدە و لە دەوك ٥٠ و لە كۆيە ١٢٥ و لە سلیمانى بە شارباژێرەوہ ١٤٠ و لە سەلاحى يە ١٥٠ و لە هەولير ١٥٥ قوتابى لە فيرگەكانى ميرى دەيانخويند (١٨) . ديسان بەر لە كوتايى سەدەى زاوردو چەند فيرگە يەكى روشدى يە (ناوہ ندى) لە ناوچە كوردى يە كاندا كرايەوہ كە ژمارە يەكيان فيرگەى ناوہ ندى سەربازى بۆن . بە وینە سالى ١٨٩٣ فيرگە يەكى روشدى يەى سەربازى لە شارى سلیمانى كرايەوہ و پاش چەند سالىكى كەم

(١٧) دەربارەى ميژۆ و بلاوتى ئەو جۆرە فيرگانە و شوينى زانا و بايەخيان بزوانە : محمد القزلبجى ، التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها ، بغداد ، ١٣٥٦ هـ (١٩٣٨ م) .

(١٨) بزوانە : عبدالرزاق الهلالى ، تاريخ التعليم في العراق في العهد العثماني (١٦٣٨ - ١٩١٧) ، بغداد ، ١٩٥٩ ، ص ١٧٩ - ١٨٠ .

به شیک له دەرچوانی تیررانه بهغدا و ئەستەمۆل^(۱۹) . بەر له کەوتنی
عوسمانی بەکان ژمارەى قوتایانی ئەم فیرگەیه گەیشته ۱۱۰ کەس جگە له
۷۰ کەسى تر که له فیرگەى ناوەندی مۆلکی دەیانخویند^(۲۰) .

خویندن و خویندەوارى له شاری گەورەى وهك دیاربه کر زۆر له وه
زیاتر و خیراتر پەرەى سەند . ئال و گۆزە روناکبیری به گەورەکانی پایتەخت و
له رینگەى ئەوه وه پیشکەوتنی گەلانی رۆژئاوای ئەوروپا زیاتر کاریان کردە
سەر دەستەى خویندەوارى نوێى ئەو جۆرە شارانه . له وهش گرنگتر ئەوه
بۆ که ژمارەیه کی زۆر له خویندەوارانی کورد وهك فەرمانبەر یا قوتابج
دەزگای زانستى و سەربازى له ئەستەمۆل کۆبوونەوه . هیشتا سەدهى
تۆزده کۆتایى نههاتبو که له ناو ئەمانه دا هج وا هه لکه وت بۆ خویندن یا
کاری دیپلۆماسی رویان کردە ئەوروپاش . دیارە ئەم روداوانه چاوی
خویندەوارى کوردیان کردەوه و خستیانە سەر رێبازى کی نوێ . هیج له
خۆوه نی به یه کیکی وهك مستهفا پاشا یامۆلکی که له ریزه کانی سوپای
عوسمانیدا گەیشته بەرزترین پایه و ماوه یه کی زۆری ژبانى له ئەستەمۆل برده
سەر ، دواى گەژانه وهى له کاتیکی ناسکی میژوی گەله کیدا ئەو هه مو
بایه خه ی به کاری رۆژنامه تۆسى دا . یا چۆن نه وهى به درخان پاشا و کوزانى
جهمیل پاشا^(۲۱) چا په مه نیان خستبووه سەر و ئەرکه کانی خه باتى بى وچانى
رۆژانه یان .

(۱۹) محمد امین زکی ، تاریخ السليمانيه ، نقله الى اللغة العربية الملا جميل

الملا احمد الروزيباني ، بغداد ، ۱۹۵۱ ، ص ۲۰۵ - ۲۱۰ .

(۲۰) هه مان سەرچاوه ، ل ۲۱۰ .

(۲۱) تاييه ت مدحمت و عه بدولزه حمان و جه لاده ت به درخان و قه درى و

ئه کره مى جهمیل پاشا که هه مویان جیگه ی دیاریان له ژبانى روناکبیری

کورد هه بو . ناوبراوان ماوه ی زۆریان له ئەستەمۆل و شاره

پیشکەوتوووه کانی ئەوروپا برده سەر و زمانیک یا زیاتریان له زمانه

ئەوروپاییتکان دەزانى .

ئەمانە لە گەل پەرسەندنی خەباتی نەتەووی و زۆربۆنی فشاری زولم و زۆری عوسمانی و قاجاری و چەسپ بونی رۆژنامەتۆستی وەك کارئەکی کارئەگر لە ناو هەموو دراوسێکانی کوردا رینگەیان بۆ پەیدا بونی رۆژنامەتۆستی کوردی خوش کرد . بەلام بەهۆی رژیمی خۆتەوای سولتان عەبدولحەمیدی دوو مەووە دوامەرجی لەدایک بونی کۆریەیی نوێ لە ناو ولات خۆیدا نەبو . ئەمە و چەند هۆیەکی تر کە لەخوارەووە باسیان دەکەین ، شاری قاهرەیان کردە شوینی لەبار بۆ چاپ کردنی یەگەم رۆژنامە لە میژوی کوردا .

سولتان عەبدولحەمید کە سەرەتا خۆی بە دەستۆرپەرور دادەنا و لەراستیدا پیاویکی غەداری ترسۆک و فیتباز بو لەو رۆژەووی هاتە سەر تەخت (سالی ۱۸۷۶) کەوتە گیانی هەر شتیک بۆنی ئازادی و دیموکراسی و پیشکەوتنی لێ دەهات (۲۲) . «فەلسەفەیی» حوکمی سولتان عەبدولحەمید دانانی وەزیر و کاربەدەستی گەورەیی نیمچە خۆیندەوار بو . خۆی دەیگوت : «دەزانم دەورو بەرم بە دز تەنراوە . . . بەلام من وای بە باش دەزانم ئەم پیرە دزانە لەسەر کار بەیلمەووە . . . ئەمانە بۆ من دلسۆزن» (۲۳) .

(۲۲) سال وەرئەچەرخوا سولتان عەبدولحەمید دەستۆری بەناوبانگی ۱۸۷۶ی وەستاند و مەدحەت پاشا و هاوێلەکانی دورخستەووە و گەلیکیانی لە بەندیخانە توند و زۆریانی ئاوارەیی شار و ولاتان کرد . لە سەرەدەمی فەرمانئۆرایج ئەوا زیاتر لە ۲۰ هەزار کەس بەرەسمی جاسوس بۆن (بۆوانە : آدموند تیلور ، سقوط الاسر الحاکمە ، ترجمە علی عزت الانصاری ، القاهرة ، ۱۹۶۵ ، ص ۱۹۳) .

(۲۳) بۆوانە :

Алиев Г.З., Турция в период правления младотурок (1908-1918), Москва, 1972.

ک. ز. ئەلییەف ، تورکیا لە سەرەدەمی فەرمانئۆرایج تورکانی لاودا (۱۹۰۸ - ۱۹۱۸) ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۲ ، ل ۴۶ .

عبدالولحەمید ھەمو قوژبێتکی ئەستەمۆل و شارە گەورەکانی بە پیاوی خۆی ئاخی بۆ . بە پیتی سەرگوزشتی میژۆتوسان لە سەردەمی سولتان عبدالولحەمیدا دەبو ھەمو فرمانبەریکی تورک لە ھەمان کاتدا پیاوی گوئی قولاغی کۆشکی یەلەز بن . «زۆر جار برا خەبەری لە برا دەدا و بەوجۆرە پاداشتیکی چەوری وەردەگرت» . یەکیک لە تورکانی لاو ھەر لەم بارە یەو و توپە : « لە تورکیا (ی سەردەمی عبدالولحەمیدا - ک. م.) تاقە رینگە یەک، تاقە ئامانجیک مابۆو : کۆکردنەوی پارە و خەرج کردنی بە سەفاهەت . بەلام بۆ گەشتن بەو دەبو بی بە پیاوی کۆشک و دلسۆزی خۆت بە گوئی نەدانە باوک و دایک و برا و ھاوۆژی و بییر و وێژدان و ھەمو ھەستیکی نیشتمانی و مروقاتی ساغ بکەیتەو» (٢٤) .

دیارە دەبو رۆژنامەتۆسی لە ژێر سایە ی فرمانزەوا یی ٣٣ سالی سولتان عبدالولحەمیدا بکەوێتە زەلالەتەو . لێرەدا چەند نمونە یەکی کەمی مانادار دەخەینە بەرچاو . ھەرچەندە یەکەم «یاسای چاپەمەنی» کە سالی ١٨٥٧ دانرابو پێ لە مەرج و بزیاری قەبە و گران بو بەلام سولتان پێی قایل نەبو بۆ یە پینج جار (لە سالی ١٨٥٧ وە تا سالی ١٩٠٠) ئالوگۆزی تیدا کرد (٢٥) تا وای لێ ھات تەنھا بۆ پیتکە نین بشی . رۆژنامەتۆسان مافی ئەو یان نەما بە ھیچ کلۆجیک ناوی مەدحەت پاشا و دەستور و دینامیت و بۆمبا و

(٢٤) ھەمان سەرچاوە ، ل ٤٩ - ٥٠ .

(٢٥) بزوانە :

Котлов Л.Н., Становление национально-освободительного движения на Арабском Востоке (середина XIX в.-1908 г.), Москва, 1975.

ل. ن. کاتلۆف ، پەیدا بونی بزوتنەو ی نەتەو یی - رزگار یخواز لە رۆژھەلاتی عەرەب (ناوەندی سەدە ی نۆزدە - سالی ١٩٠٨) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ ، ل ١٢٩ - ١٣٠ .

شۆزىش و سۆشيايليزم و ماف و مان گرتن و ئازادى و سەربەستى و يەكسانى و خەبات يا باسى كوشتن و لاپردنى هيچ فەرمانزەوايەك بنوسن . تەنانەت ماومى «فیتل» و «فەرەج» و «قاچاغ» يش بۆ رۆژنامەتوسان ئەمابو چونكە سولتان خۆى رەقىبى چاپەمەنى يەكانى ئەستەمۆل و پياوۋە دلسۆزەكانى ھى شارە گەورەكان بون . لەسەر يەك دۆ ھەلەى چاپ كە ماناى رستەيەكى گۆزىبو بەجۆرىك بۆنى تواجى لى يىت رۆژنامەى «سەباح» چەند سالىك قەدەغە كرا (۲۶) . لەبەرئەوۋە هيچ سەير نى يە كۆتايى حوزەيرانى سالى ۱۸۹۴ رۆژنامەتوسانى ئەستەمۆل سەرى دنيايان لى ھاتەوۋە يەك چۆن ھەوالى كوشتنى سەرەك كۆمارى فەرەنسەس . كارتۆ بلاو بىكەنەوۋە ، لەلايەكەوۋە نەدەبو توخنى باسى كوشتنى سەرۆكى دەولەتتىك بىكەون ، لەلايەكى تىرشەوۋە زاتيان نەدەكرد بنوسن بە دەردى خوا و لەبەر پىرى مردوۋە چونكە سولتان لەگەلىدا ھاوتەمەن بو . بەوجۆرە هيچ رۆژنامەيەك بە خۆيدا رانەپەرمو ئە دىرتكى پچوك زياتر بنوسى كە ئەويش برىتى بو لە راگەياندى ھەوالى مردنى . بەكورتى رقى ناپىرۆزى عەبدولھەمىد بەرامبەر رۆژنامەتوسى سەربەست گەيشتبوۋە رادەيەك تەنانەت دواى ھىتائە خوارەوۋەشى لەسەر تەختى خەلافتە (سالى ۱۹۰۹) خۆزگەى بەوۋە دەخواست رۆژى لە رۆژان بگەزىتەوۋە كۆشكى يەلدز تاوۋەكو « سەرتاپاي رۆژنامەتوسان تورداتە تەندورەوۋە » (۲۷) .

بىن گومان لەژىر ساپەى رۇمىتىكى لەو بابەتە قەت چاۋەزوان نەدەكرا رىنگەى بلاو كوردنەوۋەى رۆژنامەى كوردى بدردى ، جا يا كەس زاتى داوا كوردنى مافى دەر كوردنى رۆژنامەيەكى بە زمانى كوردى نەدەكرد يا ئەوى بىوئرايە و

(۲۶) ھەر بەو بيانوۋە يەكەم رۆژنامەى توركى «تەقوىمى وە قايع» يش داخرا .

(۲۷) بزوانە : الدكتور خليل صابات ، الصحافة استعداد ، فن ، علم ، القاھرە ، ۱۹۵۹ ، ص ۱۳ .

لهژێر هەر په‌رده‌یه‌کدا داوایه‌کی وای بکردایه به دهستی به‌تال ده‌گه‌زایه دواوه . جگه له‌وانه‌ی باسمان کرد بو ئه‌مه هۆیه‌کی گرنگی تر له‌ئارادا بو . رژیمی سولتان عه‌بدولحه‌مید به توندی دژی وریابونه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌کانی ناو ده‌وله‌تی عوسمانی بو . له‌سه‌رده‌می فه‌رمانزه‌واپنج ئه‌ودا له زۆر شوین بچ‌به‌زه‌ییانه له بزوتنه‌وه‌ی رزگاری‌خوازی کورد و گه‌لانی دراوسێی کورد درا . هه‌روه‌ها سولتان ده‌یویست هۆزه چه‌کلاره‌کانی کورد بکاته یه‌کیک له دارده‌سته‌کانی بو لیدانی ناچه‌زانی خۆی و ده‌سته و دایه‌رمی ، له‌به‌رئه‌وه‌ش بو که «سواره‌ی حمیدی» له چه‌کلارانی ئه‌و هۆزانه دروست کرد (٢٨) . دياره سولتانی کوربتین شتیکی نه‌ده‌ویست پیچه‌وانه‌ی ئه‌و ئارمزه‌وه‌ ناوه‌مواره‌ی بچ (٢٩) .

به‌مجۆره ده‌بو خۆینه‌مواری کورد وه‌ک خۆینه‌واری زوربه‌ی گه‌لانی ناو ده‌وله‌تی عوسمانی (٣٠) بو دهرکردنی رۆژنامه‌ی خۆی بێر له شوینی تر بکاته‌وه . قاهیره له‌بارترین جیگه بو بو هینانه‌دی ئه‌م ئامانجه . به‌ر له هه‌مو شت میسر له زوربه‌ی ولاتانی تری رۆژه‌لانی ناوه‌زاست زیاتر پیسه‌ندی له‌گه‌ل شارستانه‌تی ئه‌وروپا هه‌بو . سه‌ره‌تای په‌یدا‌بونی رۆژنامه‌توسی ئه‌م

(٢٨) له‌وباره‌یه‌وه بزوانه : الدكتور کمال مظهر احمد ، کردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ، ترجمة محمد الملا عبدالکریم ، بغداد ، ١٩٧٧ ، ص ٨٤ - ٩٤ .

(٢٩) وه‌ک دواپنج باسی ده‌که‌بن «کردستان» ی یه‌که‌م رۆژنامه‌ی کوردی دژی سه‌رتاپای سیاسه‌تی سولتان عه‌بدولحه‌مید وه‌ستا ، به‌تایبه‌تی دژی «سواره‌ی حمیدی» و کوشتاری ئه‌رمه‌ن .

(٣٠) زۆر له‌گه‌لانی ژێرده‌سته‌ی عوسمانی ناچار بون رۆژنامه‌ی خۆیان له‌ ده‌ره‌وه‌ی ولات ده‌رکه‌ن . سالی ١٧٩٤ ئه‌رمه‌ن له‌مه‌دراس سه‌که‌م گو‌فاریان به‌ ناوی «نازدارار» وه‌ ده‌رکرد . سالی ١٨٥٤یش له‌ مۆسکو ده‌ستیان کرده بلاو‌کردنه‌وه‌ی گو‌فاریکی تر به‌ زمان و پیتی ئه‌رمه‌نی . ته‌شرینی دووه‌می سالی ١٨٨٧ حیزبی «هه‌نچاک» له‌ جتیف هه‌ر به‌ ناوی خۆبه‌وه که مانای (زه‌نگی کلێسه) به‌ رۆژنامه‌به‌کی ده‌رکرد .

ولایت ده گه زیتته وه سهرده می هاتنی ناپلیۆن و له شکرێ فه ره نسی بۆ ئه وێ ،
 واته کۆتایێ سه ده ی هه ژده . دوا ی داگیرکردنی میسر له لایهن له شکرێ
 ئینگلیزه وه (سالی ۱۸۸۲) ده سه لاتی سولتانی عوسمانی ده نگێ ماو ره نگێ
 نه ما . له گه ل ئه وه ش فه رمانزه وایانی ئه سه مۆل ده یانویست که لک له باری
 سیاستی ییوان ده وله تان و ئال و گوۆزی ناو میسر وه ربگرن بۆ گیزانه وه ی
 ده سه لاتی له کیس چویان . ئه مه بووه هه وینی دۆبه ره کی به کی شارراوه
 له تیوان ئینگلیز و تورکدا که تا ده ست یی کردنی شه زی به که می جیهانی
 خایاند . رۆژنامه تۆسج له م دۆبه ره کی به دا ده وریکی گه وره و سه یری بینی .
 سولتان عه بدولحه مید به هه ر چوار لادا هه ولی ده دا هه ستی رۆژنامه کانی
 میسر به لای خۆیدا راکیشی . بۆ ئه م مه به سه تی پاره ی زۆری ده دا (۳۱) و
 هه ستی ئایینی ده بزواند و عوسمانی په روه رانی هان ده دا رۆژنامه ی نوێ له
 قاهره دامه زرین . ته قه لای سولتان له م مه یدانده ا بێ سۆد و ئه نجام نه بو .
 میژۆ تۆسیکی عه رب له م باره یه وه تۆسیویه ده لی :

« تورکیا هه رچه ند لاواز بو ، به لام هه ولی ده دا هه ستی خه لک دزی
 داگیرکه ران (ی ئینگلیز - ک. م) بیزوینی چونکه نه یده ویست به یه کجاری
 میسری له کیس بچێ . هه مان کات زۆر میسری ئه لقه له گوێی تورکیا
 بۆن و ئه وه ش بۆ خۆی ئه نجامی هه ستی ئایینی بو . . . له به ره ئه وه رۆژنامه ی
 وا په یدا بو که به لای ده وله تی عوسمانیدا مه یلی هه بو ، هج واش هه بو به
 هاندانی ئه و دامه زرا » (۳۲) . « البرهان » و « القاهره » و « الأهرام » ی

(۳۱) رۆژنامه ی وا هه بو هه زار جونه یی بۆ بزێیۆوه که ئه مه ش بۆ ئه و سهرده مه
 پاره یه کی زۆر بو .

(۳۲) الدكتور سامی عزیز ، الصحافة المصرية وموقفها من الاحتلال الانجليزي ،
 القاهره ، ۱۹۶۸ ، ص ۱۶۱ - ۱۶۲ .

ټموسا (۳۳) و چهند روژنامه په کي تر له وانه بون که به لايه نگري ټسته مقل ټه ده نران .

دياره کار به ده ستاني ټينگليز له ميسر به رامبر به مه ده سته وه سان نه وه ستان ، به تاي به تي چونکه سقر بون له سهر مانه وه ي خويان و دهر په ژاندي يه کجارتی عوسماني به کان له ميسر و بوجي به جيج کردني ټه و مه به سته ش ټاماده بون بچ سچ و دوق په نا به رنه به هر ريگه يه ک ده ست بدا . کوششي ټينگليز له م مه يدا نه دا له کوششي عوسماني به کان گه ليک به ره مدار تر بو . ټه مه ش به هر له هه موشت ټه نجامي ټه وه بو که توانا و ده سه لاتي ان زور له وان زياتر بو . روژنامه ي وه ک «الوطن» و «الزمان» و «مرآة الشرق» و «النيل» و «المقطم» و هچ تر که و تنه هيرش بردنه سهر ده سه لاتي عوسماني و نيشان داني عيب و عاري . دوق به ره کي به کي توند و تيژ له تيوان روژنامه ټينگليز خواکان و ټه واني سهر به ټه سته مقل دروست بو (۳۴) .

سهره ژاي ټه وه کار به ده ستاني ټينگليز له ميسر دهر گايان بو هه مقل ناسه زاني سولتان عه بدولحه ميد و روژمي عوسماني خسته سهر پشت . شاري قاهره بووه يه کيک له مه لبه نده گرنگه کاني کويونه وه و خباتي تورکاني لاو که دوژمني هره گه وره و به تواناي سولتان بون . يه کيک له و کارانه ي تورکاني لاوي دهره وه ي ولات بايه خي زوريان بچ ده دا دهر کردن و بلاو کردند هه ي روژنامه بو به چهند زماتيک . له به ر ټه وه قاهره ش بووه ناوه نديکي گرنگي خباتيان له م مه يدا نه دا و ټه و روژنامه نه ي له وي دهر يان ده کردن بو بوونه رقيه کي ديار ي چالا کي يان (۳۵) . شاياني باسه يه کيک

(۳۳) له گه ل ټه وه ش بلاو کردند هه ي «الاهرام» له و شوپنه نه ي ده سه لاتي ټه سته مقل به هيتز بو له سالي ۱۸۸۴ وه قه دهغه بو .

(۳۴) بزوانه : د. سامي عزيز ، سهرچاوه ي ناوبراو ، ل ۱۵۹ - ۱۷۸ .

(۳۵) تورکاني لاو چهند روژنامه به کيان له قاهره دهر ده کرد ، له هه مويان ناودار تر ټه وه يان بو که موراد داغستانج به ناوي «ميزان» وه بلاوي ده کرده وه .

لهو روژنامه که ناوی «اجتهاد» بو دوکتور عابدوللا جهوده تی کورد بلاوی ده کرده وه که بۆ خۆی یه کیک بو له یه کهم دهستی دامه زرتنه ری کومه لی «تورکانی لاو» (۳۶) .

به هه مان ده ستور کار به ده ستانی ئینگلیز ماوه یان ده دا به ناحه زانی تری سولتان میسر بکه نه مه لبه ندی کار و خه باتیان . نیشتمانپهروه رانی ئه رمن وه ک نیشتمانپهروه رانی تورک لیره ش به گه رمی که وتبونه جم و جوّل . ئه وانیش له قاهره روژنامه ی خۆیان هه بو .

به جم جوّره و هه ر له بهر ئه و هۆیانه ی باسمان کردن ، میسر بووه باشتین و نزیکتین شوین بۆ له دایک بونی یه کهم روژنامه له میژوی کوردا (۳۷) . روژی پینج شه مه ی ۳۰ «ذو القعدة» ی سالی ۱۳۱۵ ی کوچی - ۹ ی نیسانی سالی ۱۳۱۴ ی رۆمی که ده کاته ۲۲ ی نیسانی سالی ۱۸۹۸ ی عیایج (۳۸) له شاری قاهره ی میسر یه کهم ژماره ی یه کهم

(۳۶) عابدوللا جهوده ت خه لکی عمره بکیره . مانگی مایسی ۱۸۸۹ له گه ل ئیسه ق سکوتج خه لکی دیار به کر و چه ند هاوژیه کی تری یه کهم شانیه ری کخراوی تورکانی لاویان دامه زراند ، توشی گه لیک ده رد و نازار هات و دوای گرتن و دوورخستنه وه ی بۆ لیبیا هه له مات و له ده ره وه چالاکانه تیکه ل به خه باتی ناحه زانی سولتان عابدولحه مید بو . له گه ل عابدوللا سکوتج روژنامه ی «عوسمانلی» شی ده رکرد . تا سه ر خه باتی بۆ نه کرا و سولتان توانی به لای خۆیدا راکیشی .

(۳۷) ئه و سه رده مه چاپه منج و روژنامه نۆسه میسر قونایگی باشی به ره و پشه وه بزیه و . ده میک بو ژماره یه چاپخانه ی گه وره به پتیوانه ی ئه وسا له میسر کاریان ده کرد و روژنامه یان له چاپ ده دا . ته نها له ماوه ی دوازه سالدا (۱۸۶۵ - ۱۸۷۷) پتر له ۱۵ روژنامه ی هه مه چه شه هاتنه ده رچون (بزوانه : عبدالله حسین ، الصحافة والصحف ، القاهره ، بلا ، ص ۱۳۷) .

(۳۸) لیره دا پتیوسته سه رنج راکیشین بۆ ئه وه که روژی ده رچونی یه کهم ژماره ی «کوردستان» له سه ر روژنامه که خۆی ته نها به سالی «هيجری» و «رۆم» نوسراوه . هيجری یه که ی ، وه ک و تمان ، ۳۰ ذوالقعدة ی ۱۳۱۵ به . به لام به پتی ئه و جه دوه له باوه ژ پترکراوانه ی له بهر

رۆژنامه‌ی کوردی له چاپخانه‌ی «الهلال» (٣٩) له لایه‌ن میقداد مه‌دحمت (٤٠)

ده‌ستماندان ، به‌تایبه‌تی جه‌دوله‌ی ئه‌کادیمی ئۆره‌بیللی که سالی ١٩٦١ له سۆفیه‌ت چاپ‌کراوه ، رۆژی (٣٠ی ذوالقعدیه‌ی ١٣١٥) ده‌کاته هه‌ینی ، که‌چی له سه‌ر «کوردستان» له دۆ شوین نۆسراوه رۆژی پینج‌شهمه چاپ‌کراوه . به‌پێسی جه‌دوله‌که‌ی ئۆره‌بیللی (٣٠ی ذوالقعدیه‌ی ١٣١٥) ده‌کاته ٢٢ی نیسانی ١٨٩٨ . له‌به‌رئه‌وه‌ش که له راستی گۆزینه‌که‌ی ئۆره‌بیللی دلنیاين (بژوانه‌ی ٢٦٩ی جه‌دوله‌ی ناوبراو) به‌تایبه‌تی چونکه له‌وه‌که‌مانه‌ی زانای سۆفیه‌تی پرۆفیسه‌ور تسیبۆلسکی له‌ناو جه‌دوله‌ی ناوبراودا دۆزیویه‌وه سالی ١٣١٥ و ١٣١٦یان تیدا نی‌یه (بژوانه : گۆفاری «گهلانی ئاسیا و ئه‌فریقا» ، به‌ زمانی رۆست ، مۆسکۆ ، ژماره ٣ ، ١٩٦٢ ، ل ٢٤٥) ناچار که‌وتینه سۆراخی ئه‌وه‌ی ئایا (٢٢ی نیسانی سالی ١٨٩٨) به‌ر پینج‌شهمه یا هه‌ینی ده‌که‌وی . دوا‌ی لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی ورد ساغ‌بۆوه که ٢٢ی نیسانی سالی ١٨٩٨ ده‌قاده‌ق رۆژی پینج‌شهمه ده‌گریته‌وه . که‌واته ده‌بج هه‌له له دیار‌کردنی سه‌ره‌تا و کوتایج مانگه هيجریکانی ئه‌و ساله خۆیدا رۆی داين ، ئه‌مه‌ش بۆ سالنامه‌ی هيجری ئاسایی به‌ چونکه ، وه‌ک ئاشکرايه ، دیار‌کردنی سه‌ره‌تا و کوتایج مانگه‌کانی له‌سه‌ر بینینی مانگ وه‌ستاوه و زۆر جار هه‌له‌ی تیدا ده‌کری . که‌واته ئه‌و رۆژی (٢٢ی نیسانی ١٨٩٨) ه‌ی له‌ میسر به ٣٠ی «ذوالقعدیه» دانراوه ٢٩ی «ذوالقعدیه» بووه . هه‌مان هه‌له به‌نیسه‌ت ژماره‌ی تری «کوردستان» ه‌وه دوباره بۆته‌وه . ئه‌م راستی‌به‌م به‌که‌م جار بی ناوی خۆم له گۆفاری کۆزی زانیاری کوردا بلاو‌کرده‌وه (بژوانه : «گۆفاری کۆزی زانیاری کورد» ، به‌رگی به‌که‌م ، به‌شی به‌که‌م ، به‌غدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٩٥ - ٣٩٦) .

(٣٩) له کوتایج دوا‌ل‌په‌ژه‌ی ژماره به‌ک و دۆو سیتی «کوردستان» نوسراوه له چاپخانه‌ی «الهلال» چاپ‌کراوه ، که‌چی له‌سه‌ر هه‌مان ل‌په‌ژه‌ی ژماره چوار و پینج نوسراوه گوايه له چاپخانه‌ی رۆژنامه‌ی کوردستان چاپ‌کراوه . دۆر نی‌یه میقداد مه‌دحمت به‌گ بۆ نیشان‌دانی توانا یا سه‌رلێ‌ش‌تیواندن وای‌کردین . بارستی ئه‌و ژمارانه‌ی من دیومن ٢٣٨ x ٢٦ سانتیمه . دوکتۆر که‌مال فوناد که زوربه‌ی ژماره‌کانی «کوردستان» دیوه ٢٥٥٠ x ٣٢٥٠ی داناوه (بژوانه : «کوردستان به‌که‌مین رۆژنامه‌ی کوردی» ، پیشه‌کج) .

(٤٠) میقداد مه‌دحمت ناوی لیک‌دراوی خۆیه‌تی وه‌ک مسته‌فا که‌مال ، عه‌لی که‌مال ، ئیسماعیل حه‌قی و گه‌لیکی تر . سه‌رده‌می عوسمانی به‌کان ناوی لیک‌دراو باو بو .

به گی نهوی به درخان پاشاوه چاپ کرا .

به م مهینهت و دهردی سهری به بناغهی رۆژنامه تۆسج کوردی دازا که وهک دیمان تهنها دازشتنی گهلی سالی پین ویست چونکه ژانی گهلی کورد بۆ له دایک بونی به کهم رۆژنامهی زۆر زیاتری له ژانی گهلانی تر خایاند . جیگهی خۆیهتی لیرهدا باسی ئه و نامه به بکهین که روناکبیریکی کورد ناردۆیه بۆ خاوهنی «کوردستان» و تیدا به داخوه پیتی دهلی تۆ درهنگ دهست پین کرد و دهبو بهر له ۲۰ سال ، واته هفتاکانی سهدهی تۆزده ، رۆژنامه کهت دهر کردایه (۴۱) .

وهک دوایش باسی ده کهین میقداد مه دعت و به تاییهتی عهبدوژژه حمان به گی برای له نزیکه وه په یوه ندی یان له گهل تورکانی لاودا هه بو . ئه مهش بۆ خۆی تا راده به کاری دهر کردنی «کوردستان» ی ئاسان کرد . ئه و په یوه ندی به نزیکه ی به درخانی به کان وای له ژماره به میژۆنۆس کردوو رۆژنامه ی «کوردستان» یش به به کیک له ئورگانه کانی تورکانی لاو له قه له م بدن (۴۲) . به لام راستی به که ی «کوردستان» رۆژنامه ی سه ره به خۆی نیشتمان په روه رانی کورد بو که زۆر شت له و سه رده مه دا له گهل ناحه زانی رژی می سولتان عهبدو لحه مید له به ک سه نگه ردا کوی ده کرد نه وه .

ده میکه ژماره به کی زۆر له کورد و رۆژه لاتناسان با به خ دهن به میژۆی به کهم رۆژنامه ی کوردی و شوینی له ژبانی روناکبیری و سیاست کوردستاندا (۴۳) . مینورسکی پتر له ۶۰ سال له مه و بهر باسی دهر چونی

(۴۱) بزوانه : «کردستان» ، عدد ۱۴ ، جنیف ، ۹ ذی الحجة ۱۳۱۶ .

(۴۲) وهک رۆژه لاتناسی نازهری دوکتۆر حمید عه لیتف (بزوانه : لاپه ره

۵۸ ی کتیبه که ی «تورکیا سه رده می فرمانزه وایج تورکانی لاو» .

(۴۳) ژماره به کیان له لیکدانه وه و دیار کردنی رۆژی دهر چونی « کوردستان » به هه له چوبون . مامۆستایان ئه مین زه کی و عه لئه ددین سه جادی ۱۸۹۷ یان به سالی دهر چونی داناوه (محمد امین زکی ، خلاصه تاریخ الكرد و کردستان ، ترجمه محمد علی عونی ، القا هره ، ۱۹۳۶ ، ص ۳۷۰؛

«کوردستان»ی له قاهره کردوه (٤٤) . دواى ئەو به دۆ سال (سالی ١٩١٧) له گەردلیفسکی به مچۆره هه مان باسی هیناوه ته کایه وه : « سالی ١٨٩٨ له قاهره رۆژنامه ی «کوردستان» ده رچو ، دوا یی له جنیف ده ست کرایه وه به بلا و کردنه وه ی . ئەم رۆژنامه یه کوردیک که مه ده تی کۆزی به درخانی ناودار

علاءالدین سجادی ، میژوی ئەده بی کورد ، بغداد ، ١٩٥٣ ، ل ٥٥١ . له چاپی دووه می کتیبه که بیدا (بغدا ، ١٩٧١ ، ل ٦٠٩ - ٦١٠) مامۆستا سجادی له بهر رۆشنایێ ئەو زانیاری یانه ی دوکتۆر که مال فوناد کاتی خۆی بلاوی کردۆنه وه سالی ده رچونی « کوردستان » ی راست کردۆنه وه . ئەدمۆندس و دوکتۆر شاکیر خه صباک و هی تر سالی ١٨٩٢ یان داناوه (الدکتور شاکر خصباک ، الكرد والمسألة الكردية ، بغداد ، ١٩٥٩ ، ص ٢٩ ؛

C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, P. 58; C. J. Edmonds, The Kurds of Iraq , — ((The Middle East Journal)), 1957, No. 1, P. 55).

باسیل نیکیتین و دوکتۆر به لچ شیرکو و دوکتۆر عه بدوژزه حمان قاسملو سالی کۆچت ده رچونی «کوردستان» یان وه ک خۆی نوسیوه (بزوانه : B. Nikitine, Les Kurdes. Etude Sociologique et historique, Paris, 1956, ; A. R. Ghassem lou, Kurdistan and the Kurds, Prague, 1965, P. 44 ;

الدکتور به لچ شیرکوه ، القضية الكردية . ماضي الكرد وحاضرهم ، القاهرة ، ١٩٢٠ ، ص ٥٠ . کاتی خۆی ئەم راستی یانهم له وتاریکی تابه تیدا بلا و کرده وه (بزوانه : پیتشه کج ، بهراویزی ژماره ٦) .

(٤٤) بزوانه :

Минорский В.Ф., Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915.

ف. ف. مینۆرسکی ، کورد . تیبینی و سه رنج ، پیتروگراد ، ١٩١٥ ، ل ١٨ (همروه ها بزوانه : ف. ف. مینۆرسکی ، الاکرا د . ملاحظات وانطباعات ، ترجمة الدكتور معروف خزنده دار ، بغداد ، ١٩٦٨ ، ص ٤٤ - ٤٥) .

بو دەری کرد . دیاره له تورکیا بۆلابو نووهی قهدهغه بو » (٤٥) . دوابه‌دوای
ئهمان زۆر کوردناسی تر باسی سالی ده‌رچونی «کوردستان» یان به دروستی
کردوو و به‌رز نر‌خاندویانه (٤٦) .

دوکتۆر بله‌ج شێرکۆ (٤٧) ده‌رباره‌ی «کوردستان» قوسیویه ده‌لیج :
نیشتمانپه‌روه‌رانی کورد له‌ناو خۆیاندا بێ‌یاری ده‌رکردنی ئهم رۆژنامه‌یه‌یان
داو به‌وجۆره‌ بووه ئۆرگانی ئه‌وان (٤٨) . دوکتۆر شاکیر خه‌سباکیش
ده‌رچونی «کوردستان» به‌ سه‌ره‌تای گۆزین یا قون‌اغیکی نوی له‌ ژبانی
کورددا داده‌نی (٤٩) .

Гордлевский В.А., Избранные сочинения, том (٤٥)
III (история и культура), Москва, 1962.

ئه‌کادیمی ف. ا. گه‌ردلیتفسکی ، کاری هه‌لبژارده‌ی ، به‌رگی سێ
(مێژۆ و روناکبیری) ، مۆسکو ، ١٩٦٢ ، ل ١١٩ .
(٤٦) به‌ویته‌ بزوانه : م. س. لازه‌ریتف ، مه‌سه‌له‌ی کورد ، ل ٤٨ .

(٤٧) جینگه‌ی خۆیه‌تی لێره‌دا راستی‌یه‌کی نغزانراو بخمه‌ به‌رچاو . زۆرن
ئه‌وانه‌ی ناوی دوکتۆر بله‌ج شێرکۆیان بیستوو‌ه یا کتێبه‌که‌یان بینه‌وه .
ده‌میکه «القضية الكردية» که به‌ ناوی کومه‌لی «خۆبۆن» هوه ده‌رکراوه و
سه‌د لاپه‌زه زیاتره بۆته سه‌رچاوه‌یه‌کی باش بۆ مێژۆنۆسان . زۆری
خۆمان و رۆژهه‌لاتناسان بۆ نوسینه‌کانیان که‌لکیان له‌ زانیاری ناو ئهم
کتێبه‌ بینه‌وه . به‌لام که‌من ئه‌وانه‌ی ده‌زانن دوکتۆر بله‌ج شێرکۆ کێ‌یه .
هه‌ن واده‌زانن مامۆستا جه‌لاده‌ت به‌درخانه . راسته‌که‌ی دوکتۆر بله‌ج
شێرکۆ مامۆستا محممه‌د عه‌لی عه‌ونی‌یه که‌ به‌کێک بۆ له‌ خۆینده‌واره
هه‌ره دکتۆزه‌کانی کورد . مامۆستای ناوبراو زمانزان و مێژۆنۆس بۆ ،
زوربه‌ی به‌ره‌مه‌کانی مامۆستا ئه‌مین زه‌کی ئه‌و وه‌ری گێژانه سه‌ر زمان
عه‌ره‌ی . خزمه‌تی زۆری «خۆبۆن» ی کرد . شایانی باسه‌ مامۆستا
عه‌ونی بۆ نوسینی «الکرد والقضية الكردية» که‌ی که‌لکی زۆری له‌
زانیاری و چاپه‌مه‌نی‌یانه وه‌رده‌گرت که‌ جه‌لاده‌ت به‌درخانی هاوه‌ل و
هاوبیری بۆی ده‌نارد .

(٤٨) د. بله‌ج شێرکۆه ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ٥٠ - ٥١ .

(٤٩) د. شاکر خصباک ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ٢٩ .

چاوگیتزایتیکی خیرا به ناوه روکی ژماره کانی «کوردستان» دا ئەم راستی به ساغ ده کاتهوه و دەری دەخا چۆن روژنامه توسی کورد له سەرەتای لەدایک بونی بهوه له ژێر زهبری زولم و زۆری عوسمانی یان و ئال و گوژی فیکرتی ناو دەستەمی روناکبیری کوردا ریگهی خەباتی راستی بو خۆی هەلبژارد . له یه کهم ژماره بهوه «کوردستان» «وریا کردنه وه و هاندانی فیربۆنی سه نهعت» ی کرده دروشمی خۆی (٥٠) . وهك جگه رسۆز و دۆرتین زۆر جار باسی نرخ و بایهخی خۆیندن و خۆینده واری ده کا و له روآلهی کورد ده پارێتته وه ئەویش وهك روآلهی گهلانی تر روکاته خۆیندن . به نیازی زیاتر بزواندنی ههستی کومه لانی خه لک له م باره وه «کوردستان» زو زو په نا ده باته بهر فه رمایشته کانی پیغه مبه ر (ده خه) ده رحه ق پیوستی و قازانجی فیربۆن (٥١) . «کوردستان» ده یویست به هه موان راگه یینی چۆن خۆینده واری بوته هه وینی پیشکه وتنی گهلان . ئەوه ته به یاریده ی خۆیندن و زانست ژاپۆن به سه ر چین و میسه ر به سه ر سو داندا زال بۆن . له عه قله وه ده یویست مه سه له ی ئاتین و خۆشه ویستی نیشتمان تیکه ل یه ک کا و به وجۆره

(٥٠) له ژیره وه ی ناوی ژماره به کی «کوردستان» نوسراوه : «کردلری ایقاظ و تحصیل صنایعه تشویق ایچون شم دیک» . له ژماره سیوه ئەم دروشمه وای لی هات : «کردلری تحصیل علوم و فنونه تشویق ایدر نصاب و ادبیات کردیبه یی حاوی» .

(٥١) له زۆر ژماره ی «کوردستان» دا ئەم فه رمایشته نه ی پیغه مبه ر ده که وه بهرچاو : «العلماء ورثة الانبياء» ، «العلم علمان - علم الابدان وعلم الاديان» ، «الكاسب حبيب الله» ، «اطلبوا العلم من المهد الى اللحد» ، « طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة » ، «شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة و اولوا العلم» . هه نده جارێ «کوردستان» وتاری به ناو نیشانی وا بلاو ده کرده وه : «فضيلة التعلم» (ژماره پینج) ، « هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون» (ژماره ههشت) ، «رتبة العلم اعلى الرتب» (ژماره نو) و هه تر .

لاوی کورد بچوئینن (۵۲) . ده‌یویست له رینگه‌ی قسه‌ی پز بایه‌خی شاعیری
گه‌ورمی وه‌ک خانی‌یه‌وه کورد بۆ «اتفاق» هان‌دا (۵۳) .

هه‌رکات ناوی «کوردستان» هاته پێشه‌وه ده‌بێن دۆ‌رۆ‌ی پز شانازی
ئه‌م رۆژنامه‌یه بخریته به‌ر چاو . یه‌که‌میان هه‌لوه‌ستی‌یه به‌رامبه‌ر گه‌لی
ئه‌رمه‌ن و ئه‌وی‌تریان به‌رامبه‌ر به‌و ده‌زگا سه‌ربازی‌یه دواکه‌وتوو‌هی سولتان
ده‌ورو به‌ری کۆتایه‌ی سه‌ده‌ی تۆزده به‌ ناوی «سواره‌ی هه‌میدی» یه‌وه له
پیاوی چه‌کداری هۆزانی کورد دایه‌ه‌زراند .

وه‌ک ئاشکرایه له نه‌وه‌ده‌کانی سه‌ده‌ی رابوردوو‌وه فه‌رمانه‌وه
شوئینی‌یه‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی به‌ ناحق که‌وته‌ گیانی نه‌ته‌وه‌ی ئه‌رمه‌ن و
ویستیان هۆزه چه‌کداره‌کانی کورد بکه‌نه یه‌کیک له دارده‌سته هه‌ره
کاریگه‌ره‌کانی جێ‌به‌جێ کردنی ئه‌و کاره گلاوه‌یان (۵۴) . په‌رده له رۆ‌لادانی
ئه‌و کاره و به‌ره‌له‌ستی کردنی بۆ قۆناغی خۆ‌ی ئه‌رکیکی ئاسان نه‌بو . له‌و
کاته‌دا که زۆر که‌س کۆ‌یرانه ده‌ستی خۆ‌یان به‌ خۆ‌ینی ئه‌رمه‌ن ره‌ش
ده‌کرد و له‌وانیش زیاتر ده‌ستیان به‌ کللوی خۆ‌یا نه‌وه ده‌گرت با نه‌یا
«کوردستان» دلسۆزانه بانگی نه‌وه‌ی کوردی ده‌کرد له مه‌به‌ستی راسته‌قینه‌ی
سولتان عه‌بدولعه‌مید بگه‌ن و نه‌به‌ هۆ‌ی له‌ناو بردنی ئه‌رمه‌نی دراوسێ
دێ‌ریانی . به‌پێچه‌وه‌وه ، «کوردستان» به‌گه‌رمی داوای لێ ده‌کردن
پاریزگاری بۆ ئه‌رمه‌نه‌کانیان بکه‌ن هیچ نه‌بێ له‌به‌رئه‌وه‌ی هه‌ردۆ‌ لایان
وه‌ک یه‌ک گیرۆده‌ی زولم و زۆری سولتان عه‌بدولعه‌مید و ده‌سته و دایه‌ره‌ی

(۵۲) بۆ ئه‌مه‌ش زۆر جار «کوردستان» به‌نا‌ی ده‌برده به‌ر فه‌رمایشته‌کانی
پێغه‌مبه‌ر ، وه‌ک «حب الوطن من الایمان» ، «علو الهمة من الایمان» .

(۵۳) بۆ‌نمونه بزوانه : «کوردستان» ، ژماره ۴ ، ۱۲ ذوالحجه ۱۳۱۶ . بۆ
هه‌مان مه‌به‌ست وتاری له‌ژێر ناو‌نیشانی وادا بلاو ده‌کرده‌وه :
«واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» (ژماره یازده) .

(۵۴) بۆ زانیاری زیاتر له‌باره‌وه بزوانه : د. کمال مه‌زه‌هر ، کوردستان . . .
چاپی کوردی ل ۸۹ - ۱۵۶ ، چاپی عه‌ره‌بێ ل ۲۳۵ - ۳۰۲ .

ٺهون (٥٥) ، داواى لى ده كردن شىخ عوبه يدوللاى نه هرى بكه نه نمونه و
دهرسى لى وه رگرن چۆن كار به دهستانى ٺهسته مۆل له هفتاكانى سه دهى
تۆزدهدا نه ياتتوانى دژى گاوران هانى دهن . جارى وا هه بۆ «كوردستان» له
دلسۆزى به وه به رهقى روى دهسى ده كرده گه لى كورد تاوه كو زياتر
ببزوئينى و له و كار ه نا هه موارى دۆرخاته وه (٥٦) .

عه بدوۆزه حمان به درخانى سه رتۆسه رى «كوردستان» راسترين
هه لوه ستى به رامبه ر كوشتاره كانى ٺه رمن هه بۆ . كار گه شت به وهى
ٺه م پياوه دۆرئينه به ٺاشكرا حاشاى له عوسمانى كوۆى كرد چونكه له
كوشتارى ٺه رمننا به شدار بو (٥٧) .

به هه مان چه شن «كوردستان» به ٺه وپه ژى تى گه يشته وه «سوارهى
حه ميدى» و مه به ستى شارراوهى دامه زرانى هه لسه نگانده . كاتىك ٺماره يه كى
زۆر له سه رهك هۆزانى كورد ره شبه له كيان به بۆنهى دامه زراندى ٺه و
ده زگايه وه ده گبىرا و هى وايان هه بو واى ده زانى خبىر و به ره كه ت بۆ هه مۆ
كورد دىنى (!) ، «كوردستان» به هه موانى راده گه يانده كه مه به ستى
سه ره كه تى «سوارهى حه ميدى» خه رىك كردنى كورد و خو ش كردنى ٺاگرى
دۆبه ره كه تى تى وان ٺه وان و ٺه رمه هه تاوه كو دژى سىياسه تى چه وسانده وهى
سولتان يه كه نه رگرن . دياره ده زگايه بۆ كارى وا ناله بار دامه زرابى ده بۆ له

(٥٥) «كردستان» ، ٺماره ٢٦ ، ٢٢ رهمه زانى ١٣١٨ ، ١٤ كانونى دووهى
١٩٠١ .

(٥٦) بۆنۆنه بزوانه : «كردستان» ، ٺماره ٢٧ ، ٢٢ ذوالقعه دهى ١٣١٨ ،
١٤ مارتى ١٩٠١ .

(٥٧) بزوانه :

E. E. Ramsaur, *The Young Turks. Prelude of the Revolution of 1908*, Princeton — New Jersey, 1957, P. 63.

زیان به ولایه هیچی لئ چاوه ژوان نه کړی (۵۸) . جیگه ی ته قدیر و نیشانه ی
دوریتنی به که «کوردستان» به هه مان ده ستور روی کردو ته نیشتمانپه روه رانی
عهرب و داوای لئ کردون به قسه ی سولتان هه لنه خه له تین و ریگه نه دن به
دامه زرانی «سواره ی حمیدی» له ناو هۆزی چه کداری عهربدا .

زور روی تری «کوردستان» وهک یه که م روژنامه ی کوردی سهرنج
را ده کیشن . «کوردستان» له هه ر ریگه یه که وه بوی لوایج هه ولی داوه
هستی کورد به شیوه یه کی دیموکراسی یانه بیروینی . له بهر خاتری ئم
مه بهسته زور لاپه زه ی «کوردستان» بو باسی ئه دمب و میژوی کورد
تهرخان کراون و به بهیتی پزمانای «مهم و زین» ی خانی رازیتراونه وه (۵۹) .

له بهر ئه مانه و زور هۆی تری وهک ئه وان ده بو «کوردستان» ئاواره ی
ولاتان و میوانی شان بئ . راسته زور ئورگانی نیشتمانپه روه رانی تری
ناو ئیمپراتوری عوسمانی وهک «کوردستان» ده ربه ده ر بون ، به لام هیچ
کامیان به راده ی ئه و ناچار نه بون شاره و شار که ن : ژماره یه ک تا پینجی له
قاهره و شهش تا تۆزده ی له جنیف و بیست تا بیستو سیتی دیسان له قاهره و
ته نها بیستو چواری له لهنده ن و بیستو پینج تا بیستو توی له فولکستونی
باشوری ئینگیلته ره و سچ و ستویه کی جارتیکی تر له جنیف چاپ کراون .
ئهم «گه شته» ی «کوردستان» ته نها ۴۷ مانگ و ۲۲ روژی خایاند . هه ر
له بهر ئه وه شه که له و ماوه یه دا له بریتی (۹۶) ته نها (۳۱) دانه ی لئ ده رچو ،
واته له بریتی پازده روژ که بزبار بو ، هه ر ژماره یه ی پتر له ۴۵ روژی
به رده که وی . گه لئ جار خاوه نی «کوردستان» داوای خوش بقونی له خوینهر
کردوو چونکه نه ی توانیوه کاتی خۆی روژنامه که ی ده رکا (۶۰) .

(۵۸) بزوانه : «کوردستان» ، ژماره ۲۸ ، ۱ جمادی الاخره ی ۱۳۱۹ ، ۱۵ ی
ئیلولی ۱۹۰۱ .

(۵۹) له بهشی پینجه م جارتیکی تر دیننه وه سه ر ئم باسه .

(۶۰) بزوانه : ژماره ۱۶ و ۲۴ و ۲۸ .

دهرچونی «کوردستان» بووه گرتیه کی تر له ناخی دلی سولتان
 عه بدولحه مید و دهسته و دایره کهیدا . ناوهرۆکی ئەو ژمارانهی «کوردستان»
 که بۆیه کهم جار له قاهیره چاپ کران رۆن نیشانی ددهن چۆن پیاوانی سولتان
 کهوتونه شهز فرۆشتن و بیانوگرتن به میقداد مهدهت بهدرخان . کار
 گه یشتوو بهوهی داوایان له کار به دهستانی میسر کردوو وهک «تاوانباریک»
 میقداد مهدهت بده نهوه دهست ئەسته مۆل (٦١) . وادیاره ئەمه پالی نا به
 بهدرخانی به کانهوه ناچار «کوردستان» بگوژنهوه ئەوروپا .

په یوه ندی نزیکی عه بدوژزه حمان بهدرخان له گه ل نیشتمانپهروه رانی
 تورک زیاتر رقی سولتان عه بدولحه میدی هه لده ستاند . زۆر له بیروباوهزی
 کۆمه لی «تورکانی لاو» له ناوهرۆکی وتاره کانی «کوردستان» دا ئاشکرا
 ره نگیان داوه ته وه . عه بدوژزه حمان بهدرخان به کیک بو له به شدارانی به که م
 کۆنگره ی ئەم کۆمه له که شوباتی سالی ١٩٠٢ له پاریس به ستره . جگه له وه
 جار و باریش له رۆژنامه ی «عوسمانلی» ئۆرگانی ئەو کۆمه له دا وتاری
 بلاوده کرده وه (٦٢) . سه ره زای هه مۆ ئەمانه ژماره کانی ئەوروپای
 «کوردستان» ئاشکرا له چاپخانه کانی کۆمه لی «تورکانی لاو» چاپ ده کران .
 له دوا لاپه زه ی زور به ی ئەو ژمارانه ی له ئەوروپا چاپ کران ناوی ئەو
 چاپخانه به ئاشکرا تۆمار کراوه .

(٦١) تابهت بزوانه سه روتاری ژماره پینجی «کوردستان» که بریتی به له
 نامه ی میقداد مهدهت بهدرخان بۆ سولتان عه بدولحه مید . شایانی
 باسه ئەو سه رده مه گه لی جار کار به ده ستانی ئەسته مۆل داوای داخستنی
 رۆژنامه ناحزه کانی سولتانیان له خدیوی میسر ده کرد (بزوانه :
 د. سامی عزیز ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ١٦٧ - ١٦٨) .

(٦٢) بزوانه : E. E. Ramsaur, OP. Cit., P. 63. به شی زۆری ژماره ٣١ ی
 «کوردستان» (١٤ نیسانی ١٩٠٢) بۆ باسی هه والی ئەو کۆنگره به
 ته رخان کراوه .

دیاره ئەمەندە بەس بو بۆ ئەو هی خاکی کوردستان لە «کوردستان» قەدەغە کرێ . خاوەن و خوێنەرانی چەند جارێ باسی ئەمەیان لەسەر لاپەژەکانی «کوردستان» خۆی کردوو . بەلام کپ کردنی دەنگی خەباتکەری رەسەن کارێکی مەحالە . بەپێی ئەو یاسا چەسپاوە «کوردستان» توانی وەک یەکەم رۆژنامە ی کوردی تا رادەیهکی زۆر دەوری مێژوویی خۆی بپینێ . وەک لای راستی ناوی رۆژنامە که خۆیەو تو سراوہ خاوەنی ھەر جارە دو ھزار دانە ی لێ ناردۆتە کوردستان بەو نیازە ی بێ پارە بەسەر خەلکدا دا بەش بکرتن (٦٣) . دۆر نی بە بو جێ بە جێ کردنی ئەم کارە گرنگە بە درخانێ بە کان پەنایان بردی تە بەر یاری دە ی نیشتمانپەر وەرانی تورک و ئەرمەن . ھەر چۆن بێ ئەو سەردەمە ناردنی رۆژنامە ی نە یاری سولتان عەبدولحەمید بو خەلکی ناو ولات کارێکی باو بو . بەژێو بەرانی ئەو رۆژنامانە ھزار و یەک فزوفیلیان دە کرد بو جێ بە جێ کردنی ئەو مەبەستیان : جاری وا ھەبو رۆژنامەکانی خۆیان دەخستە ناو چاپەمەنی ئەو تۆوہ که وێنە ی سولتان یا باسی باشی ئەویان تیدا بو . رۆژنامە تۆسانی عەرەبیش بو سەر لێ شتواندنی عوسمانی و ئینگلیز یا پیاوانی خدیو پەنایان دە بردە بەر ئەو جۆرە فیتلە . یەکیکیان دە جار ناوی رۆژنامە که ی خۆی گۆژی (٦٤) دیارە بۆ ئەو هی نە ناسریتەو و بەو جۆرە بگا تە ناو ولات .

گومان لەوەدا نی بە لە ھەر رێگە یە که وە بو بێ بە درخانێ بە کان

(٦٣) ئەم راستی بە بە کوردی و بە تورکی لای راست و چەپێ سەر وە ی زیاتر لە نیوہ ی ژمارەکانی «کوردستان» نیشان دراوہ . لای راستەوہ نوسراوہ : « ھەر جار دو ھزار جریدیا بی پترە از ی ریکم کردستانی دەبدەن خەلکی» یا «... دە بلاش بدن خەلکی» . لە ھەندێ ژمارەدا دو ھزارە که بۆتە «دو صد» و لە ھەندێکی تریشدا وای لێ ھاتووہ «کردستان داخڵندە خصوصی استە بئترە مجاناً کوندریلور» .

(٦٤) بزوانە : د. سامی عزیز ، سەرچاوە ی ناوبراو ، ل ٤٢ - ٤٣ ، ٧٢ .

«کوردستان» یان ده‌گه‌بانده ده‌ست سه‌ره‌ک هۆز و رونا‌کیرانی کورد . له زۆر نویسی ناو «کوردستان» هوه ده‌رده‌که‌وی ژماره‌کانی زوبه‌زو ده‌گه‌یشتته زۆر ناوچه‌ی کورده‌واری و شوینی‌تری ناو ده‌وله‌تی عوسمانی . هه‌ر زو په‌یوه‌ندی له‌تیوان‌خواه‌نی «کوردستان» و رونا‌کیری کوردا دروست بو . له‌لاپه‌زه‌چواری ژماره‌دۆی «کوردستان» دا میقداد مه‌دحت به‌درخان باسی نامه‌ی «هه‌ندیك میر و ئاغای کورد» ده‌کا و ده‌لج داوا‌یان لج کردووه باسی «حالی نهۆ و ئه‌ده‌بیاتا کوردی» بلۆ بکاته‌وه . له‌ژماره‌سییدا نامه‌ی کوردیکی شام بلۆ کراوه‌ته‌وه که باسی ئه‌وه ده‌کا چۆن «کوردستان» یان یه‌ گه‌یشتروه و خه‌لك له‌خۆشیا‌نا ماچیان کردووه و کوتایش گه‌لیك رحمه‌تی بۆ میقداد مه‌دحت و باو و باپیری ناردووه . دوای ئه‌وه به‌دۆ ژماره‌نامه‌ی «اطنه‌یی سید طاهر بو‌ظی» ی بلۆ کردۆته‌وه که‌خواه‌نی به‌رز ناوه‌رۆکی «کوردستان» ی نر‌خاندووه و باس ده‌کا چۆن له‌«خوینده‌وه‌ی تیر نه‌بووه» و داوا ده‌کا هه‌رجاره‌ی «چل په‌نجا» دانه‌ی بۆ بنیترن چونکه ئه‌ده‌نه «وه‌ك باژیری کوردی لیهاتووه» و «هه‌ر ساله‌ی ده‌پازده‌هه‌زار» کوردی تیر‌ده‌رژۆی و گه‌لیکیان ، وه‌ك ده‌لج ، له‌وی ده‌میئنه‌وه (٦٥) . له‌ژماره‌ی‌تری «کوردستان» دا نامه‌ی خه‌لكی ماردین و دیاربه‌کر و موس‌ل و شوینی‌تر بلۆ کراوه‌ته‌وه (٦٦) . له‌وه‌ش گرنگتر : له‌سه‌ر لاپه‌زه‌چواری ژماره‌سیازده‌لیسته‌ی ئه‌و پاره‌یه‌ بلۆ کراوه‌ته‌وه که به‌شدارانی «کوردستان» له‌دیاربه‌کر و سلیمانی و ئه‌ده‌نه‌وه ناردویانه .

وادیاره «کوردستان» له‌ده‌ره‌وه‌ش ، تایبته‌ له‌ناو رۆژه‌لا‌ت‌ناسانا ، ده‌نگی داوه‌ته‌وه . عه‌بدوژ‌رحمان به‌درخان له‌ژماره‌سیازده‌ی «کوردستان» دا

(٦٥) زۆر که‌م ده‌ستکاری قسه‌ی ناو که‌وانه‌کان کراوه ئه‌ویش به‌نیازی گونجاندنی ئه‌و شوینانه له‌گه‌ل ناوه‌رۆکی رسته‌کان .

(٦٦) بزوانه : ژماره‌ ٨ و ١٣ و ١٤ و ١٥ و هه‌تر .

باسی ئەو دە کا چۆن لەو تەبی دەستی کردوو بە دەرکردنی رۆژنامه کە ی
 «گەلیک مروقی ئەجنەبی ئەلەمان و نمچە (نەمسایج - کە م) و ئینگلیز»
 ئیشتراکیان تیدا کردوو «علی الخصوص یەك ئەلەمان هەیه ناوی ئیج مسیۆ
 (مارتن هارتمان) ه» که زوربە ی زمانی گەلانی رۆژەهلات دەزانی و
 تەنانت لە گەل ئەو خەریکی فیربونی کوردیشە . هیچ دۆر نی بە ئەو ۲۶
 ژمارە دە گمە نە ی «کوردستان» که لە کتیبخانە ی دەولەتی ماربورگی
 ئەلەمانیای رۆژئاوا پارێزراون هەر ئەوانە بن که کاتی خۆی بو زانی
 بە ناوبانگ هارتمان (۶۷) چۆن .

شایانی باسە ژمارە کانی یە کە م رۆژنامە ی کوردی ئیستە زۆر بە دە گمە ن
 دەست دە کە ون . جگە لە و ۲۶ ژمارە یە ی کتیبخانە ی دەولەتی ماربورگ که
 کاتی خۆی دوکتۆر که مال فوئاد بە ئۆفیسیت بلاوی کردنە وە ۱۸ ژمارە ش
 لە وانە ی سالی ۱۸۹۹ و بە دواوہ چاپ کراون لە کتیبخانە ی نیشمانج ئەنقەرە
 پارێزراون (۶۸) . ژمارە یە کیشی لە کتیبخانە ی لقی دەزگای رۆژەلاتناسی
 سوڤیەت لە لیتینگراد هە یە . لە کتیبخانە ی «کۆزی زانیاری کورد» ژمارە
 پینج و لاپەژە سی و چواری ژمارە سی هەن (۶۹) . یە کە میان لە سەر
 کاغەزێکی تەنکی رەنگ سەوز و دووہ میان لە سەر کاغەزێکی زەردبساو

(۶۷) پروفیسۆر مارتن هارتمان (M. Hartmann) (۱۸۵۱ - ۱۹۱۸)
 عەرەبناستیکی ناوداری ئەلەمانە ، زۆر شارەزای میژوی ئیسلام بوە .

(۶۸) بزوانە
 ((Eski harfli Türçe süreli yayınlar toplu Katalogu)) , Ankara,
 1963.

زۆر سوپاس بو دوکتۆر سەنان سەعید که سەرنجی بو ئەم راستیە
 راکیشام .

(۶۹) دیاری ئەندامی یاریدەری کۆز بە ژێر رەوشەن بەدرخان .

چاپ کراون (۷۰) . دۆر نى جگه له مانه ژماره ی تری «کوردستان» له م لا و له ولا دهست بکه ون (۷۱) .

پیاوانی سولتان ههولینکی زۆریان له گه ل نه وهی به درخان پاشا دا بۆ نه وهی دهست له بلا و کردنه وهی «کوردستان» هه لگرن . وهك له پیشیشه وه باسمان کرد سولتان عه بدولحه مید ئاماده بو هه موشتیك بکا ته نها بۆ نه وهی ناحه زانی دهره وهی به لای خۆیدا راکیشی . به وجۆره توانی زۆر سه ردار و رۆژنامه ی نایاری خۆی بکۆژی که یه کینکیان رۆژنامه ی ناوداری «مشورت» بو (۷۲) که تورکانی لاو له دهره وهی ولات دهریان ده کرد .

تایسته بۆمان ساغ نه بۆته وه «کوردستان» چۆن و بو له دهرچون وهستا . وهك رامزۆر باس ده کا گوایه «نوینه رانی سولتان سالی ۱۹۰۴ توانیویانه (عه بدوژزه حمان به درخان - كه م) قابل کهن دهست له بلا و کردنه وهی رۆژنامه کی هه لگرتی» (۷۳) . هه رچه نده دۆر نى به وه ستانی «کوردستان» ئه نجامی کارینکی وا بو بوی ، به لام له گه ل نه وهش پیویسته چه ند راستی بهك بو میژۆ تو مار بکه ین . به ر له هه موشت دوا ژماره ی زانراوی «کوردستان» نیسانی سالی ۱۹۰۲ دهرچوو ه نهك ۱۹۰۴ ، له و کاته شدا عه بدوژزه حمان به درخان له ریزی پیشه وهی ناحه زانی سولتان عه بدولحه مید بو ، هه موی مانگیك بو له یه کهم کۆنگره ی تورکانی لاو گه زا بۆوه جتیف . جگه نه وه تا دوا ژماره ی زانراوی «کوردستان» (۷۴) به تو سقال بۆنی نه وه

(۷۰) بزوانه : «گۆفاری کۆزی زانیاری کورد» ، بهرگی به کهم ، بهشی به کهم ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۹۷ ، ۴۰۲ .

(۷۱) له قاهره به دوا ی ژماره کانی «کوردستان» دا گه ژام ، به داخه وه گه ژانه کهم بێ نه نجام بو .

(۷۲) بزوانه : E. E. Ramsaur, Op. Cit., P. 53.

(۷۳) Ibid, P. 63.

(۷۴) به نهی مامۆستا یان محمهد ئه مین زه کی و محمهد عه لی عه ونی

ناکرتی خاوه‌نی له ریازی کوردایه‌تی راست و خاوین لای دابن . دۆر نی به له‌به‌ر که ده‌ستی یا له‌ژیر فشاری چه‌ته‌وله‌کانی سولتانا یا له‌به‌ر مه‌به‌ستیکی سیاسیتر «کوردستان» له‌ ده‌رچۆن وه‌ستابن .

ئه‌مه‌بو به‌کورتی داستانی له‌دایک‌بۆن و ژبانی پز ئیش و نازاری به‌که‌م روژنامه‌ی کوردی . بزوا ناکه‌م میژۆتۆسیکی خاوه‌ن و یژدان هه‌بن ئه‌م

«کوردستان» دوای شوژی سالی ۱۹۰۸ ماوه‌به‌کیش له‌ ئه‌ستمۆل چاپ کراوه (بزوانه : محمد امین زکی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۱۷۰) .
چابمه‌نی‌به‌کانی «خۆبیۆن» یش واده‌لین (بزوانه : د . بله‌ج شیرکوه ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۵۱ ؛

((La Question Kurde. Ses origines et ses causes)), Par Le Docteur Bletch Chirguh, Le Caire, 1930, P. 19)

تاوه‌کو ئیسته‌ ئه‌م راستی به‌ته‌واوه‌تی ساغ نه‌بۆته‌وه . گهر و ابوابه‌ هیچ نه‌بێ ده‌بو ئه‌و ژمارانه‌ش له‌ کتیبخانه‌ی نیشتمانێ ئه‌مقهره‌ ناویان وه‌ک ئه‌وانه‌ی ده‌روه‌ هه‌بوابه (بزوانه : په‌راویزی ژماره ۶۸) . له‌گه‌ل ته‌واوبونی شه‌زی به‌که‌می جیهان گو‌فاریک له‌ ئه‌ستمۆل به‌ ناوی «کوردستان» هوه‌ که‌وته‌ ده‌رچۆن . مامۆستا عه‌لانه‌ددین سه‌جادی و ئه‌و نوسه‌رانه‌ی دوای ئه‌و باسی گو‌فاری ناوبراویان کردووه‌ به‌ هه‌له‌ ۱۹۱۷یان به‌ سالی ده‌رچۆنی داناوه‌ و به‌ روژنامه‌ ناویان بردووه . له‌وه‌ ده‌کا مامۆستا سه‌جادی سالی رۆمچ ئه‌و روژنامه‌به‌ی وه‌ک سالی کوچی (هه‌جری) گو‌زبیتنه‌ سه‌ر سالی عیسایێ . جگه‌ له‌وه‌ی خۆم ۱۹ ژماره‌ی ئه‌و «کوردستان» هه‌م دیوه‌ ، به‌لکه‌به‌کی باوه‌ژێ کراوی‌تریش به‌ده‌سته‌وه‌به‌ گومان له‌وه‌دا ناهیتلێ ئه‌م «کوردستان»ه‌ دوای شه‌زی به‌که‌م چاپ کراوه‌ نه‌ک له‌ جه‌نگه‌ی شه‌ژدا: له‌ به‌رگی پشته‌وه‌ی ژماره ۱۱ی گو‌فاری «ژین» که‌ دوای ته‌واوبونی شه‌زی به‌که‌م ده‌ستی به‌ ده‌رچۆن کرد (بزوانه : په‌راویزی ژماره ۱۴) به‌نیازی راگه‌یاندن باسی ده‌رچۆنی ژماره‌ دۆی «کوردستان» بلاو کراوه‌ته‌وه‌ . له‌ هه‌مان شوینی ژماره‌کانی‌تری گو‌فاری «ژین» دا باسی ده‌رچۆنی به‌ک له‌دوای به‌کی «کوردستان» بلاو کراوه‌ته‌وه‌ . سه‌ره‌زای هه‌مۆ ئه‌مانه‌ له‌ ساله‌کانی شه‌ژدا روژنامه‌ و گو‌فاره‌کانی ناو ده‌وله‌تی عوسمانی له‌به‌ر بێ‌ده‌رامه‌تی دامو ده‌زگای خۆیان ده‌پێچایه‌وه‌ یا زۆر له‌جاران که‌متر ده‌رده‌چۆن . بزوا ناکه‌م روناکبیری کورد ئه‌وسالانه‌ توانای ده‌رکردنی روژنامه‌ و گو‌فاری هه‌بوین .

داستانه به سه‌رەتایه‌کی پرشنگناری پز ماناو به‌لگه دانه‌نج . هەر لهو سه‌رەتایه‌شوه و رۆن دیار بۆ په‌ره‌سه‌ندن و گه‌شه‌کردنی رۆژنامه‌تۆستی کوردی به‌سته‌یه به‌راده‌ی ره‌سه‌نج سروشتی دیموکراسی ئه‌و رژێمانه‌ی وا هات کورد له‌ژێر سایه‌یاندا بژی . ئه‌وه‌بو تا شوۆشی سالی ۱۹۰۸ ی تورکیا سه‌ر نه‌که‌وت رۆژنامه‌یه‌کی تری کوردی چاوی هه‌لنه‌هیتا .

هه‌روه‌ک دوکتور لازه‌ریتف ده‌لج له‌گه‌ل سه‌رکه‌وتنی شوۆشی ۱۹۰۸ «به‌هاریکی کورت» له‌ ژبانی کوردا ده‌ستی پێ کرد (۷۵) . بۆ یه‌که‌م جار میژوی کورد چه‌ند کۆمه‌ل و ده‌زگایه‌کی روناکبیری و سیاسه‌ به‌خۆیه‌وه بینی . پایزی سالی ۱۹۰۸ ، واته‌ یه‌که‌سه‌ر دوا‌ی سه‌رکه‌وتنی شوۆشی ناوبراو (۷۶) ، ئەمین عالی به‌درخان و شه‌ریف پاشا و شیخ‌عه‌بدولقادری شه‌مزنج و ژماره‌یه‌ سه‌رداری ناسراوی تر کۆمه‌لی «ته‌عالی و ته‌ره‌قی کوردستان» یان دامه‌زراند و به‌ناوی‌یه‌وه «کورد ته‌عاون وه ته‌ره‌قی غه‌زه‌ته‌سی» یان بلاو‌کرده‌وه . زۆری نه‌خایاند قوتایانی کوردی ئه‌سته‌مۆل کۆمه‌لی «هیقی» یان دامه‌زران و سالی ۱۹۱۳ ش ده‌ستیان‌کرده‌ بلاو‌کرده‌وه‌ی گۆفاری «رۆژ کورد» (۷۷) . هەر له‌و ده‌وره‌به‌رهدا گۆفاریکی تر که ناوی

(۷۵) م . س . لازه‌ریتف ، مه‌سه‌له‌ی کورد ، ل ۱۴۵ .

(۷۶) شوۆشی تورکانی‌لاو که به‌مه‌شروته و شوۆشی ئیتیحادی ناسراوه تموزی سالی ۱۹۰۸ به‌رپابو .

(۷۷) ژماره ۳ی «رۆژ کورد» (رۆژی کورد) یه‌کی ئابی سالی ۱۳۲۹ (۱۹۱۳) ده‌رچووه . ژماره ۴ی رۆژی ۳۰ی ئابی هه‌مان سال چاپ‌کراوه . به‌مه‌دا وا ده‌رده‌که‌وت «رۆژی کورد» مانگانه‌بوو و ژماره‌یه‌کی سه‌ره‌تای حوزه‌یرانی سالی ۱۹۱۳ یا ئه‌و ده‌وره‌به‌ره‌ ده‌رچوو . لێره‌دا پتیویست و گرنگه‌ سه‌رنج بۆ ئه‌و قسه‌یه‌ی مینۆرسکی راکیشتین که ده‌لج ئه‌م گۆفاره‌ که به‌ر له‌ ده‌ست‌پێ‌کردنی شه‌زی یه‌که‌می جیهان‌ناوی بووه «هه‌تاوی کورد» له‌ناو‌خه‌لکدا زۆر بلاو بۆ به‌راده‌یه‌ ، وه‌ک ده‌لج ، خۆم «له‌ ناوچه‌ی دۆری سلیمانج» هه‌واڵیم بیست (بژوانه‌ : ف . ف . مینۆرسکی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۱۸) .

«یهك بۆن» بۆ كه وتە دەرچۆن (۷۸) .

رۆژنامه قوسج كوردی له سەرەتاوه بە پیتی سروشتی مەرجی میژوی
ئەو قۆناغە و لە قەوارە ی تێگە یشتنی نیشتمانپەرورانی ئەو سەردەمە جێگە ی
دیاری بۆ مەسەلە ی خۆیندن و خۆیندە واری و ژبانی روناکبیری تەرخان کردە
چەند رۆیەکی ئەم لایەنە مان لە گەل باسی یە کەم رۆژنامە ی کوردی خستە
بەرچاو . بە نیازی زیاتر رۆن کردنە وە ی ئەم باسە گرنگە پە نا دە بەینە بەر
چەند نمونە یە کە تری رۆژنامە و گۆفارە کانی ئەو سەردەمە .

ئەوانە ی ژمارە ی « کورد تەعاون وە تەرەقی غەزە تەسی» یان دیوہ دە لێن
ناوەرۆکی بۆ مەسەلە ی نە تە وە یی و زمان و ژبانی روناکبیری و فۆلکلۆری
کوردی و ئەو جۆرە باسانە تەرخان کرابۆ و لە ناو کۆمە لانی خە لکدا باش
دەنگی دابۆوہ (۷۹) . «رۆژی کورد» و «یەك بۆن» یش بە شی هەرە زۆری
لایە زە کانیان بۆ ئەو جۆرە باسانە تەرخان کردبۆ . سەر و تاری ژمارە سیی
«رۆژی کورد» «قە لەم بەر لە شتیر» . خاوەنی وتار هە متو دواکە وتن و
گیرۆ دە یی کورد لە وە دا دە یینی کە «بایەخیان داوہ بە شتیر نە ک قە لەم» .
نرخدان بە زانیاری و زانست لای «رۆژی کورد» وە ک جێ بە جێ کردنی ئەرکی
ئایینی وایە و بن ئەو «حەقی خۆمانە لەم ژبانە ناخۆشە دا بژین» (۸۰) .
«یەك بۆن» یش لە ژمارە دۆیدا بە داخوہ باسی ئەوہ دە کا چۆن «لە گەل

(۷۸) وایزنام تانیستە کەس باسی ئەم گۆفارە ی نە کردووہ . کاتی خۆی بە ژۆیز
رەوشەن بەدرخانی خێزانی جە لادە ت بەدرخان ژمارە بە لەو وتارانە ی
دامج کە بە زمانی تورکی لە «یک بون» (یەك بۆن) و «رۆژی کورد»
بلاو کراو نە تە وە و زور بە یان لە نوسینی صالح بەدرخانی باو کین . بۆ
نوسینی ئەم بە شە کە لکی زۆرم لەو وتارانە یینی .

(۷۹) بژوانە : . A. Safrastian, Op. Cit., PP. 70 — 71 . لە ئارشیفی باسیل
نیکیتینی شدا باسی لە و جۆرە هە بە (بژوانە : م . س . لازەر ییف ،
مەسەلە ی کورد ، ل ۱۴۵ ، ۱۴۰۵) .

(۸۰) «رۆژ کرد» ، ژمارە ۳ ، ای ئابی ۱۳۲۹ .

ئەو شەھەر ھېچمان لە گەلانی تر کہ متر نیرە» کہ چی ھیشتا «نەماتوانیوہ دەسلەت و توانای خۆمان لە ژباندا نیشان دەین» چونکہ «بەجاری نەخویندەوار و نەزائین» (۸۱) . لە بەرئەوہ سەیر نیرە گەر ھەمان گۆقار بە گەرمی داوا بکا کاریکی وا بکری زۆبەزۆ «بە لای کہ مەوہ ۰/۴۰ یا ۰/۵۰ نی کورد فیری تۆسین و خویندەوہ بکرتین» . بۆ چی بە چی کردنی ئەم مەبەستە «یەك بۆن» رۆی دەمی دەکاتە لاوان و داوایان لێ دەکا «دەست لە خۆشی ژبان ھەلگرن» و «رۆ کہ نە شاخە بەرزە ساردەکانی کوردستان و بینە مامۆستا و ری نیشان دەری رۆلە ی ساکاری میلەت» (۸۲) . «ژین» داوای دەکرد «میلەت ھەمو بخرینن» (۸۳) ، «بە رۆژ و بە شەو بخوینن ، مەکتەب ئەکەن ، تەحسیل بکەن» (۸۴) .

ئەم ھاوارە ی ئەستەمۆل ھەر لەو رۆژانەدا لە بەغداش دەنگی دایەوہ . جەمالەددین بابان رۆژی ۱۲ ی «ربیع الاول» ی سالی ۱۳۳۳ ک ، واتە ۸ ی شوباتی ۱۹۱۴ ژمارە یەکی گۆقاری «بانگ کرد» (بانگی کورد) ی بە تورکی و کوردی بلاو کردەوہ (۸۵) . گۆقاری بەغدامان کوردی ھاندەدا دەرس لە «قەومیکی پچوکی وەك ژاپۆنیا» وەرگری چونکہ ئەو بە «سایە ی سەعی و تەقدیری قیەتی وەختیان دەولەتییکی عظیمی وەکو رۆسیەیان شکان و تارومار

(۸۱) «یک بون» ، ژمارە ۲ ، ۱۹ ی ئەیلولی ۱۳۲۹ .

(۸۲) بژوانە : «یک بون» ، ژمارە ۳ ، ۳۰ ی ئەیلولی ۱۹۲۹ .

(۸۳) «ژین» ، ژمارە ۶ ، ۲۵ ی کانونی یەکەمی ۱۳۳۴ ، ل ۱۶ .

(۸۴) «ژین» ، ژمارە ۱۲ ، ۲۵ ی شوباتی ۱۳۳۵ ، ل ۱۶ .

(۸۵) لە چاپخانە ی «الاداب» ی بەغدا چاپ دەکرا . لە ژمارە یەکی یەوہ تا ژمارە سیتی بەسەر یەکەوہ ۷۲ لاپەژەن ، واتە ھەر ژمارە یەکی ۲۴ لاپەژە بۆ . بە پیتی زانیاری بەکانی مامۆستا عەبدورزەزاق حەسەنج «بانگی کورد» پینج ژمارە ی لێ دەرچووہ (بژوانە : عبدالرزاق الحسنی ، سەرچاوە ی ناوبراو ، ل ۳۵) . ئیمە تەنھا سێ ژمارە ی ئەم گۆقارەمان دیوہ .

کرد» (۸۶) . «بانگی کورد» «هاوار و داد و بیادای» بو بو دامه زرانی
 کومه لیک تاوه کو «به تشویق و کوششی» ئەو «له هەموو جینگە یە مەکتەبێ
 گوشاد بکری و قەومی کوردان لەم جەهالەتە تخلص بکا» (۸۷) . «بانگی
 کورد» یش به چەشنی رۆژنامە و گوڤارە کوردی یەکانی تر هەولی دەدا ل
 رینگە ی بزواندنی هەستی ئایینی یەوێ خەلک بو خۆتندن هان دا . وەك نمۆنە
 ئەم چەند بەیتە ی خوارەوێ دەخەینە پیش چاو :

بو تەرەققی مولک و میلەت نیتتێ حادمان لازمە
 سەرفی غەرت چاکە با غەیبی نەگەین ئەم فرسەتە
 مەحفەظە ی دین و شەریعە تمانە خو خاکی وەتەن
 ئاوەدانێ ئەو بە زۆرتی عیلم و فەنن و سەنەتە
 نیش ئەگەر وابێ وەتەن نۆرانی یو مەعمۆر دەبێ
 رستگاری تمان دەبێ ئێمەش لە دەست ئەم فۆلەمەتە
 دۆژمنی عیلم و مەعاریف خاتەمان وێران دەکا
 زۆر خرابە و موهلیکە ، دەرماتی گەین ئەم عیلامتە (۸۸)

دوای ئەوێ رۆی شوڤینی سیاسەتی نەتەوێتی رژی می نوێی تورکانی
 لاو دەرکەوت چاپەمەنی کوردی دیسان گۆلە ی کەوتە لیزی . تا شەژی
 یە کەمی جیهان دەستی پێ کرد سەرتاپای رۆژنامە و گوڤارە کوردی یەکان
 داخران . لە گەل تەواو بۆنی شەژ و کەوتنی رژی می دواکەوتوی تورکانی
 لاو بزوتنەوێ نەتەوێتی گەلانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی بەجاری خروشا و
 ئەنجام قۆناغیکی نوێ لە ژبانی رۆژنامەتۆستی ئەو گەلانی دەستی پێ
 کرد . رۆژنامەتۆستی کوردیش ئەو سەردەمە بەجۆریکی هەست پێ کراو

(۸۶) «بانگ کرد» ، ژمارە ۳ ، ۱۳۳۲ ، ل ۶۸ . زۆر کەم دەستکاری شتیوێ
 نۆسینە کە ی کراو .

(۸۷) هەمان ژمارە ، ل ۶۹ .

(۸۸) هەمان ژمارە ، ل ۶۹ - ۷۰ .

بوژایه وه • به لام به داخوه ته منی ئەم قۆناغه بو کورد هه ناسه به بق • قۆناغی
 داها توی روژنامه توستی کوردی - وهك دواپی باسی ده کهین - پز له روداو و
 به سه رهاتی بی وینه به •

پهیدا بونی روژنامه توستی کوردی له ئێران تارا ده بهك دوا کهوت •
 تیره ش دیسان به کهم رونا کبیری دۆربین که وستی روژنامه به کی کوردی
 دامه زرینی له بنه ماله ی به درخان بق • سهرداری ناودار عهبدوژزه زاق
 به درخان^(۸۹) زو به دروستی دهوری خویندن و خوینده واری و
 روژنامه توستی بو ژبانی گهل نر خاند • ئەوه بق سالی ۱۹۱۳ له شاری خۆی
 له سه ئه رکی خۆی و پاره ی کوکراوه ی خه لک به کهم قوتابخانه ی کوردی
 دامه زراند^(۹۰) • هه ر له ویش کو مه لیکی رونا کبیری دروست کرد و نیازی
 بق چاپخانه به کی له ده ره وه بق بهینی و روژنامه به کی به ناوه وه ده رکا • به لام
 چه ند ئال و گوژیکی سیاسی ناله بار بق نه کوسپ له به رده م جی به جی کردنی ئەم
 نیازه ی که تا مردن له میشکی ده رنه چۆ^(۹۱) • عهبدوژزه زاق به درخان له

(۸۹) عهبدوژزه زاق به درخان ده ره به گیتی لیبرال جی کورد په روه ری دۆربین و
 چالاک بو • له کاری روژانه یدا با به خی زۆری به بلاو کرد نه وه ی خویندن و
 خوینده واری ده دا • به کهم کس بو بیری له دانانی ئەلفبای کوردی
 به بیستی لاتینی یا سلافی کرده وه (له باره به وه بزوانه : م . س . لازه ریف ،
 کوردستان و کیشمی کورد، ل ۶۹ ، ۷۰ ، ۱۵۵ - ۱۶۰ ، ۲۳۷ - ۲۴۰ و
 گه لیکی تر . ههروه ها بزوانه د . کمال مه زه هه ر ، سه رچاوه ی ناوبراو ،
 چاپی کوردی : ل ۲۲ ، ۲۴ ، ۳۷-۳۸ ، ۳۹ ، ۱۷۵ ، چاپی عه ره بیج :
 ل ۵۰ ، ۶۴ ، ۱۰۲ ، ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۳۵۹) .

(۹۰) بزوانه : ک . ، اول مدرسه کردیه فی ایران ، - «التأخى» (صفحه
 «الثقافة الكردية» - ۸ -) ، ۲۰ تشرین الثاني ۱۹۷۳ .

(۹۱) ژماره به نۆسه ری کورد باسی ئەوه بیان کرد وه گوایه عهبدوژزه زاق
 به درخان سالی ۱۹۱۳ له ورمی روژنامه به کی به ناوی «کوردستان» وه
 ده رکرد وه و گوایه دوا ی گرته ی له لایه ن رۆسه کانه وه سمکو له سه ر
 ده رکردنی به رده وام بو وه (بزوانه : علاءالدین سجادی ، سه رچاوه ی

دهره وهی ولاتیش (چ له رۆسیا و چ له فه ره نسه) هه ولی دا رۆژنامه یا
گۆفاریکی کوردی به پیتی لاتینی بلۆکاتهوه .

میساییره کان یه کهم هه نگاویان له مهیدانی رۆژنامه تۆسی کوردی
ئیراندا نا . وهک مینۆرسکی باس ده کا میساییره پروتستاته کان له سا بلاغ
(مه هاباد) به یاریدهی ده زگا ئه له مانی به کان گۆفاریکی پچوکیان به ناوی
«کوردستان» هوه ده رکرد که وتار و فۆلکلۆری کوردی بلۆک ده کرده وه .
مینۆرسکی ده ربارهی هه مان باس ئه وهشی تۆمار کردوه که خۆی ژماره
یه کی گۆفاری ناوبراوی هه به و نیسانی سالی ۱۹۱۴ ده رچووه (۹۲) .

ده ست پین کردنی رۆژنامه تۆسی نه ته وه پین کوردی له ئیران هاوکاتی
رۆژانی خه بات و ده سه لاتی ئیسماعیل ئاغای شوکاک (سکۆ) یه . دواي
شه زی یه که می جیهان و ده ست پین کردنی قۆناغیکی نوێ له بزوتنه وهی
سکۆدا و دواي ئه وهی ده سه لاتی گه یشته ورمین که چاپخانه ی خۆی هه بقو

ناوبراوی ، چاپی یه کهم . له چاپی دووه مهیدا باسی نه کرده وه ؛ محهمدی
مه لا کهریم ، سه رچاوه ی ناوبراوی ؛ جمال خزنده ار ، سه رچاوه ی ناوبراوی ،
ل ۱۹) . سه ره زای نه بونی هه یج به لکه به له م باره وه سکۆ بهر له
عه بدو ژزه زاق به درخان له لایه ن رۆسه وه گهرا و به ده ست به سه ری
نیررایه تبلیسی گورجستان (یه که میان سه ره تای سالی ۱۹۱۵ و
دووه میان ناوه ندی هه مان سال گهرا) .

(۹۲) ف. ف. مینۆرسکی ، سه رچاوه ی ناوبراوی ، ل ۱۹ . مامۆستا ئه مین
زه کتی باسی گۆفاری «کوردستان» ده کا و ده لێن «میساییره کان له ورمین
ده ریان ده کرد» (محمد امین زکی ، سه رچاوه ی ناوبراوی ، ل ۳۷۰ -
۳۷۱) . مامۆستا عه لانه دین سه جادی و دوا به دواي ئه و نۆسه ری تر
باسی ئه م گۆفاره بان دۆباره کردۆته وه و ده لێن «مانگی جارێ له ورمین
موبه شه ره کان له سالی ۱۹۱۲ ده ریان نه کرد ، به لام زۆر نه ژیا
(علاء الدین سه جادی ، سه رچاوه ی ناوبراوی ، چاپی دووه م ، ل ۶۱۰) .
دیاره ئه مانه له گه ل قسه کانی مینۆرسکی ته واو به ک ناگر نه وه ، هه رچه نه ده
دۆر نی به ئه م گۆفاره له ورمین چاپ کرابێ چونکه له وان به ئه و کاته
چاپخانه له سا بلاغ نه بوین .

دهستی کرده دهرکردنی روژنامه‌یه که سه‌ره‌تا ناوی «روژ کرد - شهو عه‌جه‌م»^(۹۳) (روژی کورد - شهوی عه‌جه‌م) ی لئ نا . دواپج ئەم ناوه‌ی گوژی به «روژ کرد» (روژی کورد) و ئینجا به «کرد» (کورد) . له سه‌رو ناوی «کورد» هوه نوسراوه : «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» ، له ژیریشه‌وه وینه‌ی دۆ ده‌ست له به‌کنا وه‌ک نیشانه‌ی به‌کیه‌تی دروست کراوه . لای راسته‌وه نوسراوه : «جیگی اداره ورمی . چاپخانه غیرت . مدیر محمد ترجانی»^(۹۴) . مقالاتیک منفعت کردان تیدا بی وردگیری . جاری له هر ههفته‌دا یکیک چاپ دکری «^(۹۵) . لای چه‌په‌وه نوسراوه : «حق روژنامه پیشه‌کی وردگیری . داخله سالیک ۵۰ خارجه ۶۰ قران . ششمانک ۲۷ و ۳۵ قران . قیمت یک نسخه ده شاهی . قیمت اعلانات هر دیری دو قران» . له‌ژیر ناوی روژنامه‌که نوسراوه : «روژنامه‌یکه سیاسی ادبی اخباری . سرمقالی ترجمه دکری بفارسی . دینوسی کوردیک بو هه‌مو کردان»^(۹۶) .

(۹۳) ده‌ستکاری جۆری نۆسینی نه‌کراوه . دياره مه‌به‌ست «روژی کورد - شهوی عه‌جه‌م» . (ده‌باره‌ی روژنامه‌کانی سمکو بزوانه : محمد تمدن، اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضائیه ، تهران ، ص ۳۷۱-۳۷۲) .

(۹۴) مه‌به‌ست له شیخ محممه‌دی تورجانی شیخ محممه‌دی کۆزی مه‌لا محممه‌د حسه‌ینی کۆزی مه‌لا عه‌لج قزله‌جی به . بنه‌ماله‌ی ئەم زانابه دانیشتی گوندی قزله‌جی نزیک پینجوبین بۆن . کاتی خۆی باپیری چۆته تورجان که که‌وتۆته نیوان سه‌قز و بۆکان . خۆی له بۆکان له‌دایک‌بووه . باوکی مامۆستای مزگه‌وت بو له مه‌هاباد ، بۆ خویندن چوه‌میسر و زۆ له‌ناو هاوه‌له‌کانیدا وه‌ک پیاویکی زیره‌ک ناوی‌ده‌رکرد و دواپج وه‌ک زانابه‌کی ده‌سه‌لاتداری خامه‌ره‌نگین زیاتر ناسرا . له به‌غدا له کلیه‌ی شه‌ریعه‌ ده‌رسی ده‌وته‌وه ، له مزگه‌وتی حسه‌بن پاشا و شبلج و ه‌تی‌تر پیش‌نوێژی ده‌کرد . مامۆستا حسه‌ن قزله‌جی چیرۆکتۆس به‌کیکه له خزمانی .

(۹۵) «جیگه‌ی ئیداره : ورمی ، چاپخانه‌ی (غیره‌ت) . مدیر محمد تورجانی . مقالاتیک منفعه‌تی کوردانی تیدابن وه‌رده‌گیری ...» .

(۹۶) «... ده‌بنوسی کوردی بۆ هه‌مو کوردان» .

دوای ئه‌وهی بزوتنه‌وهی سکتۆ سه‌ره‌تای بیسته‌کان نوشوستی هینا و ورمیی له‌ده‌ست‌چۆ ناچار وازی له‌ بلاو‌کردنه‌وهی رۆژنامه‌کەشی هینا . تا سه‌رده‌می مه‌هاباد رۆژنامه‌تۆسی کوردی ئه‌م ولاته‌ جارێکی‌تر خۆشی به‌خۆیه‌وه نه‌بینی . له‌ ماوه‌ی تاقه‌ سالی مه‌هابادا نزیکه‌ی ۱۰ رۆژنامه و گۆفاره‌ گه‌وتنه‌ گه‌ز و خزمه‌ت :-

۱ - گۆفاری «نیشتمان» - ناوه‌ندی سالی ۱۹۴۳ ده‌رچو (۹۷) .
 ئۆرگانی کۆمه‌له‌ی «ژ. ک.ه» (ژیانه‌وه‌ی کورد) بو . ژماره‌ ۷ و ۸ و ۹ ی به‌سه‌ریه‌که‌وه به‌یه‌ک به‌رگه‌ ده‌رچون . له‌ سه‌ری سه‌ره‌وه‌ی به‌رگه‌که‌ی نوسراوه‌ «الله» ئینجا «ژ. ک.ه» . هه‌روه‌ها «نیشتمان» بلاو‌که‌ره‌وه‌ی کۆمه‌له‌ی ژ. ک.ه گۆوارێکی ئه‌ده‌بی ، خۆینه‌وارێ ، کۆمه‌لایه‌تی ، سیاسی

(۹۷) کاتی خۆی دوکتۆر ره‌حیمی قازنجی و دوکتۆر قادری مه‌حمۆدزاده گه‌لێ ژماره‌ی رۆژنامه و گۆفاری مه‌هابادبان دامج . زوربه‌ی زانیاری ئه‌م به‌شه له‌وان ده‌ره‌یتراون . له‌ گۆفاری «نیشتمان» که به‌ سه‌ره‌تای رۆژنامه‌نۆسی مه‌هاباد داده‌نری ئه‌نھا ژماره‌ ۷ و ۸ و ۹ م له‌به‌رده‌ستدایه . مامۆستا سه‌جادی ده‌لێ «یه‌که‌م ژماره‌ی له‌ حوزه‌یرانی ۱۹۴۳ دا ده‌رچو» (علاءالدین سه‌جادی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، چاپی دووهم ، ل ۶۱۵) . به‌لام دوکتۆر ره‌حیمی قازنجی ده‌لێ به‌که‌م ژماره‌ی مایسی ۱۹۴۳ چاپ‌کرا (بزوانه‌ :

Газиз Р.Г., Курдистанская демократическая партия - организатор и руководитель национально-освободительного движения в Иранском Курдистане (1945-1946 гг.), Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. ист. наук, Баку, 1954.

ر. ح. قازنجی ، پارتی دیموکراتی کوردستان - ریکخه‌ر و ره‌به‌ری بزوتنه‌وه‌ی نه‌ه‌وه‌یج - رزگاربخواز له‌ کوردستانی ئێران (۱۹۴۵ - ۱۹۴۶) ، کورته‌ی نامه‌ی دوکتۆرێ ، باکو ، ۱۹۵۴ ، ل ۱۷) .

مانگی کوردی» یه • له ژیر ئهم قسانه وه وینه ی صلاحه دین چاپ کراوه • ئهم سڅ ژماره یه ی که «سالی یه که م» یان لاوه نوسراوه به ز مانگی خاکه لیه وه و بانهمه ژ و جۆزه ردانی ۱۳۳۳ که وتون که ده که نه مارت و نیسان و مایسی سالی ۱۹۴۴ • ژماره یه کی له ته وریز له چاپخانه ی کا براه کی ئهرمه ن به نهینی چاپ کراوه • زوربه ی ژماره کانی تری دیسان له ته وریز چاپ کراون • ماموستا رحمانی زه بیحی سه ره رشتی بلا و کردنه وه ی ده کرد • دوای مه هاباد له عیراق سالی ۱۹۴۸ ژماره یه کی به چاپ کراوی لئ بلا و کراوه ته وه • دلشادی ره سولج که به ناوی نادری یه وه به ره می بلا و کردۆته وه یه کئ له نوسره چالا که کانی بووه ، کاتی خۆی له به غدا خویندۆیه و ماموستا بووه • هیمنی شاعیر ده لئ ئه و ئیمه ی فیری رینوسی کوردی کرد • نویسی له «گه لاویژ» یشدا هه یه •

۲ – گوڤاری «کوردستان» • ژماره یه کی روژی ۱۵ ی سه رماوه ی ۱۳۳۴ ، واته ۶ کاتونی یه که می ۱۹۴۵ ده رچوو • له سه ر به رگه که ی نوسراوه «بلا و که ره وه ی بیری حیزی دیموکراتی کوردستان • گوواریکی ئه ده بئ کۆمه لایه تی سیاسی به • هه ر پازده روژ جارێک بلا و ده کریته وه • له مه هاباد له چاپخانه ی کوردستان چاپ ده کرا • ژماره چواری مانگی بانهمه ژ ، مایسی ۱۹۴۶ چاپ کراوه • تا کۆتای سالی ۱۹۴۶ چه ند ژماره یه کی تری لئ چاپ کرا (۹۸) •

۳ – روژنامه ی «کوردستان» • ژماره یه کی روژی پینج شه مۆی

(۹۸) به پیتی ئه و زانیاری یانه ی کاک جمال خه زنده دار له رابه ره که بیدا باسی کردون واده رده که وئ ئهم گوڤاره گوايه له دو مانگ که متر ژباوه (له ۶ کانونی یه که می ۱۹۴۵ وه تا وه کو کۆتای کانونی دووه می ۱۹۴۶) (بزوانه : جمال خه زنده دار ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۵) دیاره ئه مه راست نی به . سه رچاوه کانی تریش له باسی گوڤاری «کوردستان» دا که وتۆنه هه له وه (بزوانه : علاءالدین سجادی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، چاپی دووه م ، ل ۶۱۵ – ۶۱۶) •

۱۰/۲۱/۱۳۲۴ که ده کاته ۱۱ ی کاتونی دووه می ۱۹۴۶ چاپ بووه . له سه‌رۆ ناوی ئەم رۆژنامه یه وه نوسراوه : «به یتوی خودای بهرز و بێ هاوتان» . له ژیری یه وه نوسراوه : «بلاوکه ره وه ی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان» . هه‌ر دۆ رۆژ جارێ ژماره یه کی ده‌رده‌چو که بارستی (۴۰ × ۲۷ سم) بقۆ . تا داخستنی پتر له ۱۱۰ ژماره ی لێ بلاو بووه .

۴ – گۆفاری «هه‌لاله» . ژماره یه کی به‌ر مانگی ره‌شه‌می سالی ۱۳۲۴ ده‌که‌وتی ، واته سه‌ره‌تای مارتی ۱۹۴۶ ، له بۆکان چاپ ده‌کرا . ژماره ۲ مانگی خا که‌لیوه و ژماره ۳ مانگی بانه‌مه‌زی سالی ۱۳۲۵ (نیشان و مایسی ۱۹۴۶) چاپ کراون . مودیری ئیداره ی ح . قز لجی بقۆ (۹۹) .
 ۵ – گۆفاری «هاواری نیشتمان» . ژماره یه کی رۆژی ۱ ی خا که‌لیوه ی ۱۳۲۵ که ده‌کاته ۲۱ ی مارتی ۱۹۴۶ له مه‌هاباد چاپ کرا . له سه‌ره‌وه ی نوسراوه : «بلاوکه ره وه ی بیری یتکه‌تی جه‌وانانی دیموکرات» ه ، واته ئورگانی رینکخراوی لاوان بووه .

۶ – گۆفاری «گه‌زوگالی مندالانی کورد» . ژماره ۲ ی به‌کی جه‌زه‌ردان و ژماره ۳ ی به‌کی پوشپه‌زی سالی ۱۳۲۵ (واته ۲۱ ی مایس و ۲۱ ی حوزه‌یرانی ۱۹۴۶) له مه‌هاباد چاپ کراون (۱۰۰) . به‌وجه‌ره ده‌بێ ژماره یه کی به‌که‌م رۆژی مانگی بانه‌مه‌زی هه‌مان سال چاپ کرا بێ که ده‌کاته ۲۱ ی نیشانی ۱۹۴۶ . له ژیر ناویدا نوسراوه : «بیری کارگه‌رانی چاپخانه ی کوردستان» ه . له ژماره ۲ و ۳ ی «گه‌زوگالی مندالانی کورد» ا چه‌ند ده‌رسیکی زمان و جوگرافیا بلاوکه‌راوه‌ته‌وه . «گه‌زوگال» قه‌ت پێی نه‌گرت و به‌وجه‌ره وه‌ک گۆفاری مندالان بووه تا قانه ی میژوی رۆژنامه‌نوسی کوردی .
 ۷ – گۆفاری «هاوار» ، ژماره یه کی مانگی ره‌زه‌بری سالی ۱۳۲۴

(۹۹) دیاره مه‌به‌ست مامۆستا حه‌سه‌ن قز لجی به .
 (۱۰۰) ته‌نها ژماره ۲ و ۳ ی «گه‌زوگالی مندالانی کورد» م دیوه .

چاپ کرا • لەسەر بەرگی یەكەمی تەنھا «هاوار» و لەسەر دووھمی «هاواری کورد» نوسراوە (١٠١) •

٨ - گۆفاری «هاواری نیشتمان» ، ژمارە یەکی رۆژی یەکی خاگەلیوھمی سالی ١٣٣٥ ، واتە ٢١ مارتی ١٩٤٦ دەرچوو ، ئۆرگانی لاوانی دیموکرات بوو و لە مەھاباد چاپ کراوە • کارگێڕی ص • ئەنجیری (ئازەر) بوو • لەسەر لاپەژە یەکی نوسراوە «گۆوارینکی : ئەدەبی • سیاسی • کۆمەلایەتی» یە • زۆری مارکسی لە ناوھەرۆکیدا دیارە • لە سەر و ناوی گۆفارە کەوھ نوسراوە :

«باسەواد بیخوینیتەوھ بۆ بێسەوادان» •

لەبەر گەلێ ھۆ رۆژنامەنوسی کوردی لە عێراق لە ھەر شوێن زیاتر ھەلی پیشکەوتن و گەشەکردنی بۆ ھاتە پیشەوھ (١٠٢) • سەرھتای میژوی رۆژنامەنوسی کوردی عێراق دەگەژیتەوھ چەند مانگی بەر لە ھەلگیرسانی ئاگری شەژی یەكەمی جیھان (١٠٢) • لە دواسالی ئەو شەژوھ و بەتایبەتی لە گەل تەواو بوونی قۆناغیکی نوێ زۆر گرنگ لە ژبانی رۆژنامەنوسی کوردی عێراقدا دەستی پێ کرد • رۆژنامەکانی سەردەمی فەرمانزەواپێ شیخ مەحمود و «ژبانەوھ» و «ژین» و «زاری کرمانجی» و «گەلاوێژ» و گەلیکی تر نمونەیی پێ بەلگەیی ئەم راستیەن •

(١٠١) چەند نوسەریکی کورد باسی گۆفاری «ئاوات»یان کردووە کە گوايە ئەویش سالی ١٩٤٥ یا ١٩٤٦ لە مەھاباد چاپ کراوە (بزووانە : عبدالجبار محمد جەباری ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٤٣ ؛ جمال خزەندار ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٤٨) •

(١٠٢) لە دەمی سالیوھ چاپمەنێ کوردی لە یەکیەتی سۆفیەت بەشی خۆی لە برەودایە • یەكێ لە رووھ دیارەکانی ئەو چاپمەنی یە رۆژنامەیی «رێبا تازە» یە کە دەیان سالی ریکۆپیتیک بلاو دەبیتەوھ و لە زۆر لایەنەوھ بە یەكێ لە رۆژنامە کوردی یە ھەرە پیشکەوتووەکان دادەنرێ •

(١٠٣) ئەو سەرھتایە لە گەل دەرچوونی «بانگی کورد» دەست پێ دەکا (بزووانە : بەراویزی ژمارە ٨٥) •

له گه‌ل ئه‌وه‌ش رینگه‌ی گه‌شه‌کردنی رۆژنامه‌نوسێ کوردی عیراق بێ‌که‌ند و که‌نده‌لان نه‌بو . چه‌ند نمونه‌یه‌کی که‌می سالانی پێش شۆرشێ گه‌لاویژ ده‌توانی وینه‌یه‌کی بێ‌هاوتا له‌م باره‌وه‌ بو‌ خوێنه‌ر بکیشی . شیخ مه‌حمود به‌ هه‌مو‌ توانا و ده‌سه‌لاتی‌یه‌وه‌ ناچار بو‌ سالی ۱۹۲۳ رۆژنامه‌ی « بانگ‌ حق » (بانگی‌ حق) له‌ ئەشکه‌وتی‌ جاسه‌نه‌ی ئە‌ولای سورداشی نزیك سلیمانی چاپ‌بکا (۱۰۴) . ژماره‌ یه‌کی رۆژی ۸ی مارت بلاوبۆوه . تا نیسانی هه‌مان‌سال ته‌نها سه‌ی ژماره‌ی لێ‌ ده‌رچۆ که‌ مه‌به‌ستی سه‌ره‌کتی هاندانی کومه‌لانی خه‌لك بو‌ دژی ئینگلیز . به‌نیازی ده‌رکردنی «بانگی‌ حق» شیخ مه‌حمود به‌ر له‌ داگیرکردنی شاری سلیمانی له‌لایه‌ن ئینگلیزه‌وه‌ چاپخانه‌ی شاره‌وانی «بلدیه‌»ی گواسته‌وه‌ ئەشکه‌وتی جاسه‌نه‌ (۱۰۵) . ئە‌مه‌ بو‌خۆی گه‌وره‌ترین به‌لگه‌ی به‌رزبو‌نه‌وه‌ی بایه‌خی رۆژنامه‌نوسێ به‌ له‌ ژبانی سیاسی و کومه‌لایه‌تی ئە‌و قوناغه‌ی گه‌لی کوردا . ناوی رۆژنامه‌که‌ش به‌ئاشکرا باسی

(۱.۴) ژماره‌ ۳ی «بانگ‌ حق» (بانگی‌ حق) له‌ کتیبخانه‌ی کۆژی زانیاری کورد هه‌یه . ئە‌م ژماره‌به‌ رۆژی پینچ‌شهمه‌ی ۱۲ی نیسانی ۱۳۳۹ ، ۲۶ی شهبانی ۱۳۴۱ی له‌سه‌ر نوسراوه . هه‌رله‌وێدا رۆژی دامه‌زرانی «بانگی‌ حق» به‌م‌جۆره‌ تو‌مار کراوه «تاریخ‌ تاسیسی : ۸ مارت ۱۳۳۹» . له‌ ژیره‌وه‌ی ناوی رۆژنامه‌که‌ نوسراوه «ناشکێ به‌ توپ و بۆمبا سه‌رفرازه بانگی‌ حق» . دوابه‌دوای ئە‌مه‌ نوسراوه «سیاسی ، ادبی ، اجتماعی ، غزته‌بکی رسمی‌یه‌ له‌ فرارگه‌ی عمومی ئۆردوی کوردستان طه‌بع ده‌کری . غایه‌ و ئە‌مه‌لی استحصالی حقوقی کوردانه» . ژماره‌ سێی «بانگی‌ حق» دو‌ل‌په‌ژه‌یه‌ ، بارستی (۱۳ x ۸.۲سم)ه (بزوانه : «بانگ‌ حق» ، سال ۱ ، ژماره‌ ۳ ، پینچشبه‌ ، ۱۲ نیسان ۱۳۳۹ ، ۲۶ شهبان ۱۳۴۱) .

(۱.۵) بزوانه :

C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, PP. 319 — 320 .

ئە‌م زانیاری‌بانه‌ی ئە‌دمۆندس ده‌رباره‌ی «بانگی‌ حق» جیگه‌ی بزوان چونکه‌ خۆی له‌گه‌ل ئە‌و هیزانه‌ی ئینگلیز بو‌ که‌ ئە‌و سه‌رده‌مه‌ به‌ دامرکانده‌وه‌ی بزوتنه‌وه‌ی شیخ مه‌حموده‌وه‌ خه‌ریک بون و یه‌کیک بو‌ له‌وانه‌ی دوای کشته‌وه‌ی شیخ و چه‌کدارانی چووه‌ ناو ئەشکه‌وتی جاسه‌نه .

ئەو ھەقە دەکا که ئینگلیز کردیانە قۆچی قوربانجی بەرزەو وەندە تایبەتی بەکانی
خۆیان .

دیسان ھەر شیخ مەحمود لە لقی پۆپی دەسلالتیا نەیتوانی پتر لە ۱۵
ژمارە «رۆژ کردستان» (رۆژی کوردستان) و ۱۴ ژمارە «بانگ
کردستان» (بانگی کوردستان) دەرکا (۱۰۶) . لە ماوەی چوار دە ساڵی
فەرمانزە وایچ بە کسەرتی ئینگلیز (۱۹۱۸-۱۹۳۲) لە ھەموو عیراق بەسەر بەکەو
پتر لە ۲۰۰ گۆقار و رۆژنامە ی ھەمەجۆر دەرچۆ کہ تەنھا ۶ یان کوردی بۆن و
ھیچ کامیان لە چەند ژمارە یە زیاتریان لیج دەر نەچۆ . روناکییری ناسراوی
کورد ھسین حوزنی موکریانجی بە ھزار ئەسەر و ئەوسەر و بە کولە مەرگتی
«چاپخانە ی کوردستان» ی پیکەو ھەنا کہ چی لە گەل ئەو ھش بە شەش ساڵی
رەبەق (لە ۱۹۲۶ وە تاوە کو ۱۹۳۲) نەیتوانی زیاتر لە ۲۴ ژمارە «زاری
کرمانجی» چاپ بکا (۱۰۷) . کەس وەك ھامیلتن باسی ئەم گۆقارە و خاوەنی

(۱.۶) بەکەم ژمارە ی «بانگ کردستان» (بانگی کوردستان) رۆژی ۲ ی ئابی
ساڵی ۱۹۲۲ و دوا ژمارە ی ۸ ی حوزە برانی ۱۹۲۳ دەرچون . ھەرچی
«رۆژ کردستان» (رۆژی کوردستان) بەکەم ژمارە ی رۆژی ۱۵ ی
تەشرینی دوو ھەمی ساڵی ۱۹۲۲ و دوا ژمارە ی ۳ ی مارتی ۱۹۲۳
بلاو کراو ھەو . ژمارەکانی ئەم دۆ رۆژنامە یە لە چەند کتیبخانە یەك و لای
چەند کەسێ پارێزراون . ھەندێ سەرچاوە باسی ۳ ژمارە ی تری
«بانگی کوردستان» دەکەن کہ ساڵی ۱۹۲۵ لە بەغدا چاپ کراون (بۆوانە:
علاءالدین سجادی ، سەرچاوە ی ناوبراو ، چاپی دوو ھەم ، ل ۶۱۱ ؛
محەمەدی مەلاکەریم ، سەرچاوە ی ناوبراو) . چەند سەرچاوە یەك
رۆژ و ساڵی دەرچونی «بانگی کوردستان» یان ھەلە چاپ کردو ھە .
بەپیتی زانیاری بەکانی ناو رابەرە کە ی کاک جمال خەزەندار «بانگی
کردستان» مانگو نیویک ژباو ھ (۲ ی ئەیلول - ۲۷ ی تەشرینی بەکەم) و
گوا بە ھەو ماو ھ کە مە بۆ رۆژنامە نۆسێ کوردی ۱۴ ژمارە ی لیج چاپ کراو ھ
(جمال خەزەندار ، سەرچاوە ی ناوبراو ، ل ۲۷) .

(۱.۷) بەکەم ژمارە ی گۆقاری «زاری کرمانجی» حوزە برانی ساڵی ۱۹۲۶ بلاو
کرا ھەو .

ئەم گۆڭقارەى نە کردووہ . بەم چەند دیزەى ھامیلتن نىگارى پزەمانبای ھەمو
ژيانى رۆژنامە تۆسى كوردى كيشاوہ :

موكرىانى « خۆى بەتەنھا وتارەكانى گۆڭقارەكەى دەنوسى ، خۆى
بەتەنھا وینەكانى دەكیشان ، خۆى بەتەنھا لە چاپى دەدان و ئینجا
دەشى پینچانەوہ . ئەمە بۆخۆى نمونەبەكى بىھاوتایە لەسەر
رۆى ھەمق زەمىن » (١٠٨) .

بەلام ھامیلتن تەنھا ئەوہى لە یاد کردووہ كە دەوروبەرى ٥٠٠ سالى
لەمەوبەر كاتىك تازە چاپ لە ئەوروپا داھاتبو زۆر خاوەن چاپخانەى ئەوساى
ئەوان وەك موكرىانى سەدەى بیستى ئیمە بون (١٠٩) . وردکردنەوہى
ئەمە دواكەوتویچ تەنھا پینچ سەدەمان دەخاتە بەرچاوە .

ھەرچەند سالى ١٩٣٣ بەناو سەربەخۆیچ بە ولات « بەخسرا »
بەلام ھیچ ئال وگۆزى بەسەر رۆژنامە تۆسى عىراقدا نەھات .
رۆژنامە تۆسى كوردى وەك جارى جاران زەحمەت دەیتوانى جاروبار سەر
لە قاوغە تەسكەكەى خۆى دەرھینى . رەخنەبەكى پچوك لە نەبونى پزۆژەى
ئاوى خاوین لە شارى ھەولیر بەس بو ئەوہى سالى ١٩٣٦ گۆڭقارى
« روناكى » داخرى . لە كۆتایىچ لە كاتەوہ و تايبەت لە بەستى پەیمانى بەغداوہ
سەخت و نالەبارترین قوناغ لە ژيانى رۆژنامە تۆسى ھەمق عىراقدا
دەستى پین کرد . گەورەترین « قوربانى » رۆژنامە تۆسى كوردى ئەو سالانە
داخستنى گۆڭقارى « گەلاویژ » بو .

(١٠٨)

A. M. Hamilton, Road through Kurdistan, The Narrative of an
Engineer in Iraq, London, 1937, PP. 122 — 123, 237.

(١٠٩) دەربارەى بارى چاپ و چاپمەنى ولاتانى ئەوروپاى ئەو سەردەمە
بژوانە : جون ك. م. روذنشتین ، اختراع الطباعة ، — «تارىخ العالم» ،
المجلد الخامس ، ص ٦٤٧ — ٦٤٩ .

له گه‌ل‌ه‌وه‌ش رۆژنامه و گۆفاره كوردی‌یه‌كانی سهرده‌می پاشایی ده‌وری گه‌وره‌یان له پێشخستی ژبانی روناكییری گه‌لدا بینتی ، خزمه‌تی زۆری ئه‌ده‌ب و زمانیان كرد و ژماره‌یه‌ نوسه‌ری باشیان پین‌گه‌یانده . باسترین به‌لگه‌ی ئه‌م راستی‌یه‌ گۆفاری ته‌مه‌نداری «گه‌لاویژ»ه (١١٠) .

ییری ئازاد وه‌ك لیئاوی لافاو وایه ، قه‌ده‌غه‌کردنی ئاسان نی‌یه ، له‌ هه‌زار کون و که‌له‌به‌روه‌ه‌ ده‌رفه‌ت بۆخۆی ده‌دۆزیته‌وه . به‌پیتی ئه‌م‌یاسایه‌ چاپه‌مه‌نتی نه‌یتی نیشتمانپه‌روه‌رانی عه‌ره‌ب و كوردی عیراق به‌ر له‌ شوژشی گه‌لاویژ شوژه‌ سواری مه‌یدانی ژبانی سیاسه‌تی و گۆلی سهرده‌سته‌ی خه‌باتی كۆمه‌لانی خه‌لك بو . رۆژنامه و گۆفاره‌ نه‌یتی‌یه‌كانی ئه‌و سهرده‌مه‌ فراوان به‌ناو خه‌لكدا بلاوده‌بونه‌وه . به‌پیتی هه‌ندێك سهرچاوه‌ یه‌كێ له‌و رۆژنامه‌ه‌ دۆه‌یندی گه‌وره‌ترین رۆژنامه‌ی ئاشكرای ئه‌و سهرده‌مه‌ی لێ بلاوده‌بۆوه (١١١) . یه‌كێ له‌ به‌شدارانی ده‌رکردنی چاپه‌مه‌نتی نه‌یتی كوردی سهرده‌می پێش شوژشی گه‌لاویژ تۆسیویه‌ ده‌لێ تا ده‌هات خه‌لكی كوردستان زیاتر له‌ ده‌وری رۆژنامه‌نوسی نه‌یتی كۆده‌بۆنه‌وه ، هه‌رچه‌نده‌ - وه‌ك ده‌لێ - ده‌شیانزانی له‌وانه‌یه‌ ئه‌و كاره‌ زۆریان له‌سه‌ر بکه‌وی (١١٢) .

دیاركردنی هه‌موو روه‌ه‌كانی رۆژنامه‌نوسی نه‌یتی كوردی كاریکی

(١١٠) یه‌كهم ژماره‌ی كانونی یه‌كهمی ١٩٣٩ و دوا ژماره‌ی ئابی ١٩٤٩ چاپ کران . به‌سه‌ریه‌که‌وه‌ بتر له‌ ١٠٠ ژماره‌ی لێ بلاوکرایه‌وه .

(١١١) بزوانه :

I. Cox, The Struggle in Iraq, — ((World News)) , Vol. I, No. 19, May 8, 1954, P. 390.

(١١٢) صالح حیدری ، دور الصحافة الكردية السرية في المهود الرجعية والديكتاتورية ، جريدة «المراق» ، ٢١ نيسان ١٩٧٧ .

ئاسان نىرە (۱۱۳) . بەر لە شەزى يەكەمى جىهان ژمارە يە چاپەمەنى و پەخشەى دەسنوسى كوردى بە نەيتى بلاو دەكرانەو . «بانگى حق»ەكەى شىخ مەحمودىش رۆژنامە يەكى نىمچە نەيتى بۆ . يەكەم رىكخراوى كوردى عراق كە پەخشەى دەسنوسى نەيتى خۆى ھەبۆ حىزبى «ھىوا» بۆ (۱۹۳۸ – ۱۹۴۵) . يەكەم ئورگانى نەيتى رىكوپىتى كوردى گۆفارى «نىستمان»ى (ژ . ك .) بۆ . وەك وتمان زوربەى ژمارەكانى ئەم گۆفاره بەزى يەوە لە تەوريز چاپ دەكران . «نىستمان» بە ناوەرۆك دەولەمەند و بە روالەت رازاوە بو . بۆنمۆنە ژمارە ھوت و ھەشت و نۆى كە بەسەريەكەو دەرچۆن و ۳۲ لاپەزەن بە زنجىرە يە وتارى سىاسى و بەلگەى مېترۆپى و شەش پارچە بەرھەمى شاعىرى ناودارى وەك ھەزار و ھىمىن رازىتراوئەتەو .

رۆژنامە نوسى نەيتى كوردى عراق وەك رۆژنامە نوسى نەيتى ەرەب لە دەورووبەرى كۆتايى شەزى دوو مەوە بوو . داردەستى كارىگەرى ھىزە نىستمانى بەكان كە رۆژبەرۆژ ھونەر مەندانە تر ھەليان دەسوزاند . كار گەيشت بەوەى ھەر رۆژەى لەلایەكەو دەستە يە لاوى نىستمان پەرومى خوين گەرم دەكەوتتە بلاو كوردنەوەى رۆژنامە يە يا گۆفارىكى نەيتى كە لەبەر بى دەرامەتى بە دەستخەت دەياننوسىنەو . بۆنمۆنە ژمارە يەكى بەرگى دۆى گۆفارى «پشكو» ، كە واديارە ئورگانى كۆمەلنىك بۆ بەناوى «ھاوار»ەو ، سىازدە لاپەزە يە (۲۱ × ۱۶ر۵ سم) و بە خەتى جوان و شىوازى رھوان و ناوەرۆكى دەولەمەند رازىتراوئەتەو (۱۱۴) .

(۱۱۳) ئەو كارە بۆخۆى زەحمەتە ، ھىچ نەبى چونكە پاراستنى ئورگانى نەيتى ھىزە نىستمانى بەكان لە ھەمۆ شوين ئەركىكى پۆ تەنگو چەلمە يە .

(۱۱۴) «پشكو» ، ژمارە ۱ – ، بەرگى ۲ – ، ۱۹۴۵ . كاتى خۆى لە رۆژنامەى «التاخى» دا وتارىكم بەم ناوەوە بلاو كوردەو : « جمعياً ھاوار و مجلة پشكو » («التاخى» ، ۱۱ شىباط ۱۹۷۴ – صفحة «الثقافة الكردية» ، العدد السابع عشر) . لەو ئىدا تكام كردبۆ ھەركەس شتى

«رزگاری» ئۆرگانی حیزبی «رزگاری کورد» یەكەم رۆژنامەیی نھیتی کوردی عیراقە کە بە چاپ کراوی و تارادە یەك ریکویتیك و فراوان دەورو بەری کۆتایی شەزی دووہم ھاتە مەیدانی خەبات (۱۱۰) . «رزگاری» دواچی بووہ ئۆرگانی «پارتی دیموکراتی کوردستان» . ئەم مەیدانە جگە لە «رزگاری» گەلێ رۆژنامە و گۆفاری نھیتی کوردی بەخۆیەوہ بینی وەك «یەکیەتی تیکۆشین» و «شۆرش» و «خەبات» و «خەباتی کوردستان» «ئازادی» و «ئازادی کوردستان» و «رینگا» و «دەنگی داس» و «شوعە» (۱۱۱) و ھتی تر . سەر تاپای ئەم گۆفار و رۆژنامانە بە ناوہرۆك شۆرشگێژ و دیموکراسی بۆن . بەلگەیی ئەم راستیە کەم نییە . لای سەرھوہی ژمارە ۲ی سالی ۹ی رۆژنامەیی «رزگاری» (حوزەیرانی ۱۹۵۵) بەم دروشماہ رازینراوہ تەوہ کە دروشمی ھەمو ھیتزە نیشتمانی بەکان بۆن : لای راستی ناوی رۆژنامە کەوہ نوسراوہ «ئەیی کۆمەلانی خەلك تیکۆشن بۆ پیکھیتانی بەرھەیی نیشتمانی

دەربارەیی کۆمەلی «ھاوار» و گۆفاری «پشکو» دەزانچ ناگادارم بکا . پاش ماوہ بە کاک محمد مستەفای پارێزەر و کاک مستەفا عەبدووللا ناگاداریان کردم کە «ھاوار» دەستەبە لای سلیمانی دایانمەزراند و ھەرئەوانیش «پشکو» بان دەردە کرد و بەنھیتی بلاوبان دە کردەوہ . «ھاوار» چەکی خەباتی دژی ئیمپریالیزم ، تاییەت ئیمپریالیزمی ئینگیزی ، ئاراستە کردبۆ . ئەندامانی ئەم کۆمەلە جاری بەردەیی سینمەیی پرۆباگەندەیی ئینگیزەکانیان سوتاندوہ ، بەوہ و بستویانە نایاری خۆیان بەرامبەر ئینگیز دەرخەن .

(۱۱۵) بەپیتی زانیاری ناو «موسوعە» «رزگاری» سەرھتا بە رۆنیۆ و دواچی بە مەکینە چاپ دەکرا (بژوانە : «موسوعە سریة خاصە بالحزب الشیوعي العراقي السري» ، الجزء الاول ، بغداد ۱ ۱۹۴۹ ، ص ۷۳) . ھەرھەا بژوانە : صالح حیدری ، لە دەفتەری یادداشتەکانی . رزگاری چۆن چاپ دەکرا ، - «عراق» ، ژمارە ۱۴ ، نیسانی ۱۹۷۸ ، ل ۳ ، ۱۴ . (۱۱۶) بەپیتی زانیاری ناو «موسوعە» (عبداللطيف السعدي) کە نازناوی «نذیر» بۆ ئەم رۆژنامەبەیی بە عەرەبچ و کوردی لە ھولیر بلاوہ کردەوہ (بژوانە : «موسوعە سریة خاصە بالحزب الشیوعي العراقي السري» ، الجزء الاول ، بغداد ، ۱۹۴۹ ، ص ۷۳) .

به کگرتو له بهینی هه مو پارتی و دامه زراوه نیشتمانی به کان و هه مو دوژمنه کانی ئیمپریالیزمدا ، بو لابرندی حکومهتی نوری سه عیدی خاین و هینانی حکومهتیکی نیشتمانی « . له لای چه پی به وه نوسراوه : « ئه ی کومه لانی خه لک خه بات بکه ن بو هه لوه شانده وه ی مه جلسی داتاشراو (۱۱۷) ، لابرندی مه رسوو قانونه فاشستی به کان (۱۱۸) ، به ره للا کردنی هه مو سه به ستی به دیموکراسیه کان - سه به ستی تۆسین و بلاو کردنه وه ی پیروباوه ژ ، سه به ستی کۆبو نه وه و خو نواندن ، سه به ستی پارتی و کومه ل و نه قابه دانان « . سه روتاری هه مان ژماره ئه مه بو : « به ره ی نیشتمانی به کگرتو ته نها هیزه بتوانی ئیمپریالیزم بشکینن و پوژوه کانی ژیر خا » (۱۱۹) . به ناوی « کورد و عه رب » ه وه روژنامه ی « خه باتی کوردستان » و تاریکی دور و دریزی بلاو کردۆته وه تییدا باسی زه مینه ی میژوی برایه تی ئه و دو گه له ده کا و پته و کردنی به مه رجیکی گرنک داده نی بو به هیز کردنی خه باتی کومه لانی خه لک دژی ئیمپریالیزم (۱۲۰) .

له بهر روژنایج ئه و راستی یانه ی به کورتی باسمان کردن ده توانین چه ند رویه کی تایه تی روژنامه تۆستی کوردی به م جوړه دیار که یین :

● ده ست پین کردنی میژوی روژنامه تۆستی کوردی له بهر گه لی هۆ ، که زور به یان له ده ست کورد خۆیدا نه بون ، تاراده یه دوا که وت . به لام ئه و دوا که وتنه به پیتوانه ی سه رده می خۆی و له قوژینی به راورد کردنی به وه له گه ل روژنامه تۆستی ژماره یه گه لی تری ناوچه که یه کجار زۆر نیه . به وینه یه که م

(۱۱۷) مه به ستی ئه و ئه نجومه نی نوینه رانه یه که نوری سه عید سالی ۱۹۵۴ هه لبژاردنی تایه تی بو کرد تاوه کو جینگه ی ئه و ئه نجومه نه پین ته مه نه بگریته وه که هیزه نیشتمانی به کان چه ند نوینه ریکیان تیا هه بو .

(۱۱۸) مه به ستی ئه و یاسا و بزیارانه یه که نوری سه عید به نیازی ری خوش کردن بو به ستی په یمانی به غدا داینان .

(۱۱۹) «رزگاری» ، ژماره ۲ ، سالی ۹ ، حوزه ی رانی ۱۹۵۵ .

(۱۲۰) «خه باتی کوردستان» ، مایسی ۱۹۵۷ .

روژنامه‌ی فارسی - وهك كاتی خۆی باسمان کرد - سالی ۱۸۵۱ له سهردهمی فرمازوه وایچ ناصره ددین شادا چاپ کرا ، بهلام ئەو روژنامه‌یه هت میری بقو ، جگه له یاسا و فهردمان و بزیاره‌کانی شا و ئەو جۆره باسانه شتیکی تری ئەوتوی بلاونده کردهوه . دیمو کراسی خوازانی ئیران ماوهی دهر کردنی روژنامه‌یان هبو ، بزیه کا ئەوانیش ناچار له هه‌نده‌ران (له له‌ندن و قاهره و مه‌دراس) روژنامه و گۆفاری خۆیان دهرده کرد و به هه‌زار دهردی سهری دمیانگه‌یانده ناو خاکی نیشتمان . یه‌که‌م روژنامه‌ی فارسی له‌وبابه‌ته مه‌لکوم خان سالی ۱۸۹۱ له له‌ندن به ناوی «قانون» هوه دهری کرد . به‌وجۆره ده‌توانین بلین روژنامه‌توسی کوردی به‌که‌م دهرامه‌تی خۆیه‌وه له‌راستیدا ته‌نها ۷ سال له روژنامه‌توسی نه‌ته‌وه‌ی فارسی دواکه‌وت .

● روژنامه‌توسی کوردی له‌و روژمه‌وه‌ی له‌دایک بووه به‌وچان خه‌ریکی بزینی رینگه‌یه‌کی زۆر سه‌خته که روداو و به‌سه‌ره‌اته‌کانی ئاوینه‌ی بی‌غهل و غه‌شی ژبانی روناکبیری گه‌لی کوردن . له‌عیراق و هه‌نده‌ران له‌هه‌م‌ق‌شوین زیاتر ماوه‌ی پیشکه‌وتن و گه‌شه‌کردن بۆ روژنامه‌توسی کوردی هاتۆته‌پیشه‌وه . روژنامه و گۆفاره کوردی‌یه‌کانی عیراق (۱۲۱) و «کوردستان» یه‌که‌م روژنامه‌ی کوردی و گۆفاری «هاوار» که جه‌لادت به‌درخان سالی ۱۹۳۲ له‌شام دهری کرد و گۆفاری (RONAHI) «روناهی» که هه‌ر‌ئه‌و ای نیسانی سالی ۱۹۴۲ له‌شام دهری کرد (۱۲۲) به‌لگه‌ی بی‌بیچ و

(۱۲۱) زوربه‌ی ئەو سه‌رچاوانه‌ی باسی روژنامه‌توسی کوردی‌یان کردوه لیسته‌یه‌کی دروستیان بۆ ئەو روژنامه و گۆفارانه کردوه که دواي شوژی گه‌لاویژ له‌عیراق دهرچون ، بزیه دۆباره کردنه‌وه‌ی ئەو باسمان به‌پێویست نه‌زانی (بزوانه : علاءالدین سجادی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، چاپی دووه‌م ، ل ۶۱۷ - ۶۲۶ ؛ محمه‌دی مه‌لا که‌ریم ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ؛ جمال خزنده‌ار ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۶۵ - ۱۳۴) .

(۱۲۲) ئەو سه‌رچاوانه‌ی باسی «روناهی»‌یان کردوه به‌هه‌له‌ته‌شرینی یه‌که‌می

په نای ئەم راستیەن که له قوژبنی ئەم ژمارانهوه باشتەر خۆ دەنوینن : له شەسته کاندای له تورکیا رینگە دەرچونی ۹۴۲ رۆژنامه و ۷۱۶ گۆڤار درا . له مانە ۷۲یان به زمانی بیگانه و که مینه کانی ناو ولات بون - به فرەنسێ ۲۶ ، به ئینگلیزی ۱۰ ، به ئەلهمانی ۶ ، به ئیتالی ۲ ، به ئەرمەنی ۱۵ ، به یۆنانی ۸ ، به عبری ۳ ، به ئەلبانی ۱ و به کوردیش ۰۰۰ سفر (۱۳۳) .

● زروف و باری ژیان کاریکی وای کردووه رۆژنامه توسی کوردی له سەرەتاوه به سروشت دیموکراسی و به ناوهرۆک فەتەوه ییج بیج ، بۆیه کاتوانیویه دەوری گهوره له ژبانی روناکیرتی و پیشخستنی هەستی فەتەوه ییج کۆمه لانی خەلکدا بیینی . له زوهوه رۆژنامه و گۆڤاره کوردی په کان روی دەمیان کردۆته هه متو چین و دهسته و دایه ره کانی کورد . بزباری خاوهنی په کهم رۆژنامه ی کوردی له سەر بلاو کردنه وهی دۆهزار دانە له هەر ژماره یه کی «کوردستان» به خۆزایج به ردی بناغە ی ئەم کاره گرنگه یه . دوا ی

سالی ۱۹۴۱یان به میژوی دەرچونی په کهم ژماره ی داناوه (بۆنونه بزوانه : جمال خزنه دار ، سەرچاوه ی ناوبراو ، ل ۴۱ ؛ محمه دی مهلا کهریم ، سەرچاوه ی ناوبراو) . به کوردی و پیتی لاتینی له سەر ژماره یه کی نوسراوه : «سال ۱ ، هژمار ۱ ، چارشمب ، ۱ نیسان ۱۹۴۲» . هەر ئەمه به فەرەنسێش دۆباره کراوه ته وه . دیسان ئەو سەرچاوانه ی ئەم گۆڤاره یان به هفتانه داناوه به هه له دا چون . تا شوباتی سالی ۱۹۴۴ (۲۳) ژماره ی لی دەرچووه ، واته هەر مانگه ی ژماره یه . دوا ی ئەوه له نیسانی ۱۹۴۴ اوه تا مارتی ۱۹۴۵ ته نها (۵) ژماره ی لی دەرچووه . ژماره ۲۸ ی که بهر مارتی سالی ۱۹۴۴ ده که ویج دوا ژماره یه تی که من دیومه . هه ندی سەرچاوه ده لێن گوا به «روناهی» تا سالی ۱۹۴۶ زیاهه (بزوانه : محمه دی مهلا کهریم ، سەرچاوه ی ناوبراو) .

(۱۲۳) بزوانه :

"Современная Турция", (Справочник), Моск-
ва, 1965.

« تورکیای ئیمژۆ » ، مۆسکو ، ۱۹۶۵ ، ل ۲۶۸ - ۲۶۹ .

تیہ زبونی زیاتر له ۳۰ سال به سەر ئهو بزیاره دا گوڤاری «هاوار» رۆی ده می کردۆته لاوانی کوردستان و پیمان ده ئی :

« تائسته منه وهرانی موخته ره مان هر ههولیان داوه که متنفزان فیری مه فکوره ی میلیتی بکه ن . ئیوه ئه بێ چاک بزانی هر ئه وان کورد نین . جوتیار ، فلاح ، دارفرۆش ، ئاودێر ، سنه تکار ، تجار هه مو کوردن . فهرزه له سه رتان له حه یاتی عه مه لیتانا له گه ل جوتیارا ، فه للاحا ، شووانا ، گاوانا ، تجارا ، سنه تکارا ، ئاودێرا به سوره تیکی دیموقراتانه بجوئینه وه و تیی بگه یینن ملیه ت موقه ده ستره له هه مو موعته قه داتیک » . دوابه دوای ئه وه «هاوار» ده ئی : « به کورد و کوردستان چه لای تکی بزانی هیمالایه چه ند به رزه ، سیسیی چه ند درێژه ، به رلین چی به و چیی تیا به ؟ (۱۲۴) . وهرن بگه زین به دیه اتا بزانی لادیی کورد له چ حالیکلایه و چون ئه ژنی ؟ ، چه ند قووته تی به سه ره وه به ؟ ، چه ئه خوا ؟ ، بۆچ لاواز و هه ژاره ؟ » (۱۲۵) .

● باری سیاسی کارینکی وای کردووه میژۆی رۆژنامه تۆسی کوردی پز بێ له سه ربازی نه ناسراو و وه ک دوایش باسی ده که ن « تیگه یشتنی راستی » خۆی به کیکه له به لگه زۆره کانی ئه م قسه به . له گه ل ئه وه ش به هۆی باری گشتی ژبانی کورده وه رابوردو به کچی هه لته که وت پیشه ی به رودوای رۆژنامه تۆسی بو بێ . زوربه ی هه ره زۆری نوسه ر و شاعیر و پیاوی سیاسی ناوداری کورد له هه مان کاتدا رۆژنامه تۆس بون : له نه وه ی به درخان پاشا میقداد مه دحه ت و عه بدوژزه حمان و ئه مین عالی و صالح و جه لاده ت به درخان ، مه مدوح سه لیم و مسته فا پاشا یامولکی و ره فیق حیلمی ، پیره میژد له ئه سته موله وه ، شیخ نوری شیخ صالح و علی کمال باپیر له بیسته کانه وه ، عه لئه دین سه جادی و حه سین حوزنی و گیو موکریانتی ، گوران و هه ژار و

(۱۲۴) دیاره خاوه ن وتار لیره دا به هه له چوو ه .

(۱۲۵) «هاوار» ، شام ، ژماره ۹ ، ۳. ئه یلولی ۱۹۳۲ ، ل ۶-۴ .

هینمن و زه بیجی و زۆری تر نمونهی ئەو راستیەن • هەیانو بە خەرچی
گیرفان و شەونخوئی و بێ پادداشت میژۆی روژنامه تۆستی کوردی یان
دروست دەکرد (۱۲۶) •

له گەل ئەوهش روژنامه تۆستی کوردی توانی هەنگاوی باش بەرهو
پێشەوه بێی • «کوردستان» ی بە گەم روژنامە ی کوردی هێچی له روژنامه کانی
سەردەمی خۆی که مەتر نی، بە لکو له هەندی روهوه پێش ژماره یه کیان
که وتبو • روژئاوا یه کان «گەلاویژ» یان به یه کێ له گوڤاره هه ره کامله کانی
روژه لاتی ناوه ژاست داناوه (۱۲۷) •

● روژنامه تۆستی کوردی ، ههروهک میژۆی کورد خۆی ، پزه له
به سه رهات و نمونه ی سه یری بێ هاوتا • بزوانا که م له هه مو جیهاندا روژنامه
یا گوڤاریک هه بێ وتاره کانی به پینج زمانی جیاواز بلأو کردیته وه • گوڤاری
«کوردستان» که دوای ته واوبونی شه ژێ یه که می جیهان له ئەسته مۆل ده رچۆ
وتاره کانی به کوردی و تورکی و عه ره بی و فارسی و فه ره نسه یی بلأو

(۱۲۶) مامۆستا حامید فه ره ج بۆی گێژامه وه چۆن ده سه ته به لای خوین
گه رمی تازه بێ گه یشتۆ له خه رجی گیرفانیان یا له موچه ی کمی کاریان
پاره ی ده رکردنی « دیاری لوان » یان ده ژه خساند • مامۆستا قادر
قه زایش به شانازی به وه باس ده کا چۆن له ساله سه خته کانی شه ژێ
دوه می جیهاندا به برستی تا نیوه شه و له چاپخانه ده مانه وه هه ر
بوئه وه ی «گەلاویژ» که م هه له بێ •

(۱۲۷) م . لورانس له گوڤاری ((Royal Central Asian Association))
مانگی ئەیلولی سالی ۱۹۴۴ و تاریکی ده رباره ی روژنامه تۆسج کوردی بلأو
کردۆته وه و ده رباره ی «گەلاویژ» نوسیه ده لێ : « سالی ۱۹۳۹ چهند
گه نجیکی کورد له به غدا به ناوی «گەلاویژ» وه گوڤاریکیان ده رکرد که
نیسه له به رزترین گوڤاره ئەده بیه کانی ولاتانی روژه لاتی ناوه ژاست
ده ژمیتری » . ئەم وتاره یوسف مه لک کردۆیه به عه ره بی و قادر
قه زایش کردۆیه به کوردی و له «گەلاویژ» دا بلأوی کردۆته وه (بزوانه :
«گەلاویژ» ، ژماره ۴ ، سالی ۶ ، نیسانی ۱۹۴۵ ، ل ۲۴) •

ده کرده‌وه و بۆ خوۆشی له ژێر ناوه‌که‌یدا به تورکی نوسیویه : « ئاماده‌یین گشت باسی به هر زمانه‌ی بچ » بلاوی بکه‌ینه‌وه . بۆ نمونه ژماره چواری ۱۱ و تاری تێدایه که پینجیان به تورکی و دویان به کوردی و دوی تریان به عهرهبی و ئه‌وانی تریان به فارسی بلاو کراونه‌وه .

نمونه‌یه‌کی تر : وا پین ده‌چین سه‌رتاپای وتاره‌کانی « په‌یژه‌ » ی تا قانه که ۴۴ لاپه‌زه‌یه مسته‌فا شه‌وقی خاوه‌نی به‌ته‌نها خۆی نوسیینی .
له دو به‌رگه‌ی ئه‌م کتێبه‌دا نمونه‌ی تری له‌م باب به‌ته‌ زۆره .

● رۆژنامه و گوۆفاری کوردی سه‌رچاوه‌ی ره‌سه‌ن بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی میژۆ و ئه‌دهب و زمان و ژبانی کۆمه‌لایه‌تی کورد . هه‌رچه‌نده‌ له به‌شیتکی تری ئه‌م کتێبه‌دا به‌درێژی دێینه‌وه سه‌ر ئه‌م باسه به‌لام والیره‌دا تا قه نمونه‌یه‌کی ماناداری ئه‌م لایه‌نه‌ی رۆژنامه‌تۆسی کوردی ده‌خینه به‌رچاو .

بژوا نا که‌م تائێسته هه‌یچ کام له شاره‌زایانمان ئاگاداری ئه‌وه بچ که سه‌ره‌تای شانۆگه‌ری کوردی ده‌گه‌ژێته‌وه به‌که‌م سالی دوای ته‌واوبونی شه‌زی به‌که‌می جیهان (۱۲۸) . ئه‌و ساله « ژین » ی ئه‌سته‌مۆل « دو په‌رده پیسه‌ » ی به‌ ناوی « مه‌می ئالان » ه‌وه بلاو کرده‌وه که ع . ره‌حمی نوسیویه (۱۲۹) . له ژێر ناوی « مه‌می ئالان » نوسراوه « تیاترو کردان فضیلتا

(۱۲۸) زوربه‌ی ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی باسی شانۆی کوردی یان کردووه سالی ۱۹۲۶ به سه‌ره‌تای داده‌نێن ، واته ئه‌و ساله‌ی به‌کێ له فیرگه‌کانی سلیمانجی شانۆگه‌ری « نیرونی زۆردار » ی نیشان دا که مامۆستا فوئاد ره‌شید سه‌ر به‌رشته‌ی ئاماده‌کردن و ده‌ره‌یتانی کردبو (بژوانه : ص . ۷) ، المسرح الکوردی والفرق المسرحیة ، - « العراق » ، ۲۸ تشرین الثانی ۱۹۷۷) . و ابزانم ئه‌و چیرۆکه‌ی ع . ره‌حمی و هه‌ندی به‌ره‌می تر ئه‌وه دین مامۆستا حه‌ین عارف سالی ۱۹۱۸ یان ۱۹۱۹ ی بگره‌یه سه‌ره‌تای لیکۆلینه‌وه‌که‌ی ئه‌م دوا یه‌ی ده‌رباره‌ی چیرۆکی کوردی (بژوانه : حسین عارف ، چیرۆکی هونه‌ری کوردی ۱۹۲۵ - ۱۹۶۰ ، به‌غدا ، ۱۹۷۷) . (۱۲۹) عه‌بدولزه‌هیم ره‌حمی خه‌لکی هه‌کارجی به‌کێکه له نوسه‌ر و شاعیر و رۆژنامه‌نۆسه چالاکه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه .

کردان نوشی ددهت» (۱۳۰) . مه م ده به وی «سه ری کوردان به رز کاته وه» و به دهم سولتان سه لاهه ددینه وه بچن که «شیری خۆی کیشایه و له پیشه تماعی دنیا بچ وه ستایه (قودسا شریف) محافه زه ده کا» . مه م ده به وی چاوزه شی دایکی «شیری سهی خۆی بچ له لال کا» و ریگی بدا بچن بو غه زا . چاوزه شیش ده به وی «ناوی کوردی کرمانجی نه علا بکا» بو به شیری خۆی به مه م له لال ده کا . فرمیسکی خه زالی ژنی ، مه م په شیمان ناکاته وه . زور رۆی گرنگی رۆژنامه توسی کوردی چاوه ژوانی خاوه ن قه له می به به ره و توانان .

ناوه رۆکی هم به شه به رونی نیشانی ده دا چون گه لی کورد به رله وه ی سه ده ی قۆزده ته واو بچ گه یشتبو وه نه و قۆناغه ی پیویست بچ له ریگی رۆژنامه و گوڤاره وه سه ی له گه ل بکری . دیاره نه مه — هر وه ک له به شی داها توشدا باسی ده که ین — له سه رو گشت نه و هۆیا نه وه دی که پالیان به ئینگلیزه وه نا رۆژنامه ی «تینگه یشتنی راستی» ده رکه ن .

به شی سیم

کهی و چۆن (تینگه یشتنی راستی) دهرچۆ

رویه کی گرنگی شارستانه تی سه رمایه داری له وه دا خۆ ده نوینی که له بهر زۆر هۆ نهیتوانی له قاوغ و قهواره یکی ته سکدا بمیتهوه ، تیشکی تیژی گه یشته دواکه وتوترین و که لاترین قوژبنی جیهان • چاپ و چاپمه نی و روژنامه و روژنامه نویسی هه ره لهو ریگه وه گه یشته ناو گه لانی نه و ولاتانه ی نه مزۆ پیمان ده گوتری «جیهانی سیم» •

کۆلۆ نیالیسته کان له بهر خاتری خۆیان زۆ ده ستیان ده دایه دهرکردنی روژنامه و گوڤار له و ولاتانه ی ده که وته ژیر ده ستیان • ناپلیۆن پۆناپارت بهرله وه ی بکه ویتته ری به ره و میسر که وته ئاماده کردنی تفاقه ته واوی چاپ و چاپمه نی تا له گه ل خۆیدا بیانیه نی • وه که ده گیرنه وه ناپلیۆن به وه زۆر قارس بۆ که کاربه ده ستان نه یا نتوانی له ماوه ی ده روژدا نه و فرمانه ی به جی بهینن که تیدا داوا ی ئاماده کردنی سچ چاپخانه و پیتی عه ره بی و لاتینی و یۆنانی کردبو • بۆ هه مان مه به ست ناپلیۆن به تایه تی داوا ی کردبو له ئیتالیا پیتی عه ره بی بۆ دابژۆن • جگه له وه بزباری دا (مارسیل) ی روژه لاتناس و ژماره یه له وانه ی عه ره بی یان له رۆما و پاریس خورتندبو له گه ل خۆی بیانیه نی بۆ میسر بۆ سه ره رشتی کاری راگه یاندن • جارێکی تر بایه خدانی بن

نه اندازه‌ی ناپلیون له‌وه‌دا خۆی نواند که چاپخانه‌کانی خسته ناو ئه‌و پاپۆزه‌ی خۆی پیتی هاته میسر (۱) .

به‌م‌جۆره ۶۰ رۆژ زیاتر به‌سه‌ر گه‌یشتنی ناپلیوندا تینه‌په‌زی که یه‌که‌م رۆژنامه‌ی به‌زمانی فه‌ره‌نسه‌یی له‌ قاهره‌ بلاو‌کرده‌وه (۲) . دوا‌ی ئه‌وه به‌ ماوه‌یه‌ رۆژنامه‌یه‌کی تری به‌ فه‌ره‌نسه‌یی بلاو‌کرده‌وه . فه‌ره‌نسه‌یی‌کان نیازیان بو رۆژنامه‌ی عه‌ره‌بیش بلاو‌که‌وه ، به‌لام فریا نه‌که‌وتن . به‌لای ژماره‌یه له‌ تۆسه‌رانی میسه‌روه ئه‌م کاره‌ی ناپلیون پۆناپارت له‌ مه‌یدانی چاپه‌مه‌نتی و رۆژنامه‌تۆستیدا کردی «کو‌تایه‌ی سه‌رده‌میکی کۆن و سه‌ره‌تای سه‌رده‌میکی نوێ» بو بۆ «ژیانی میسر» و بگه‌ه «هه‌مو رۆژه‌لات» (۳) .

داگیرکه‌رانی ئینگلیز له‌مه‌شدا زۆ بۆنه‌یه‌که‌می مه‌یدان و بۆزی هاوه‌له‌کانیان دا ، ده‌یانزانی ده‌توانن چاپه‌مه‌نی و تایه‌ت رۆژنامه‌تۆستی بکه‌نه‌ دارده‌ستیکی کاریگه‌ری راگه‌یانفدنی سیاسه‌تیان و بلاو‌کردنه‌وه‌ی زمان و نه‌ریتیان و چه‌سپ‌کردنی جی پێیان له‌ ژبانی ئابوری ئه‌و ولاتانه‌ی داگیریان ده‌که‌ن . ده‌زگای ناودارو چالاکی ئینگلیز «کۆمپانیای هیندی رۆژه‌لاتی» له‌ ده‌ورو به‌ری کو‌تایه‌ی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌وه‌ گه‌وره‌ترین ده‌وری بینتی بو دامه‌زراندن و به‌زۆیه‌بردنی رۆژنامه‌ و گو‌فاری ئینگلیزی له‌ هیندستان (۴) . ئه‌م کاره‌ وه‌ها زیره‌کانه‌ ده‌برا به‌زۆیه‌ که‌ له‌ ماوه‌یه‌کی که‌مدا توانی ته‌نگ

(۱) بزوانه : «آفاق عربیه» ، بغداد ، العدد ۳ ، تشرین‌الثانی ۱۹۷۶ ، ص ۱۵۸ - ۱۵۹ .

(۲) بزوانه : عبدالله حسین ، الصحافة والصحف ، القاهرة ، بلا ، ص ۱۲۷ .

(۳) بزوانه : ابراهیم عبده ، تاریخ الطباعة والصحافة في مصر خلال الحملة الفرنسية ، القاهرة ، ۱۹۴۹ ، ص ۱۲ ، ۲۷ - ۲۸ ؛ الدكتور محمود نجیب ابواللیل ، الصحافة الفرنسية في مصر ، ص ۲۴ .

(۴) بزوانه :

S. Natarajan, A history of the Press in India, London, 1962, PP.

14 — 99.

به زمانه نه ته و بيه هندی به کان هه لچنچ . تاقه نمونه به ده توانی ئه مه باش
 رۆن کاته وه : سالی ۱۹۳۷ له هندستان ۳۲ رۆژنامه ی رۆژانه و نزيك ئه وه نده ی
 هفتانه به زمانی ئینگلیزی بلا و ده بۆنه وه . سالی ۱۹۴۷ ، واته پاش ده سال
 ئه م ژماره به وای لی هات : ۵۱ رۆژنامه ی رۆژانه و ۲۵ هفتانه . پاش
 پینج سال یه که میان گه یشته ۷۰ و دووه میان ۲۶۱ . بازازی ئه م رۆژنامه نه زۆر
 له بازازی رۆژنامه ی هندی گه رمتره . په نجاکان له یه که میان رۆژی ملیۆن و
 نیوٹک و له دووه میان ته نها ۷۴۵ ههزار دانه دمفرۆشرا (۵) .

دهوری پرۆپاگه نده له سالانی شه زۆی یه که می جیهاندا زۆر له جاران
 زیاتربو . ئینگلیزه کان بایه ختیکی زۆریان به م مه سه له یه دا . لوید جورجی
 سه رهك وه زیر له یادداشته کانیدا له م باره یه وه نوسیویه ده لی : «زانیمان
 ده توانین توانای دوژمن له رنگه ی که لک وه رگرتن له نازه زایج گهلانی
 ژرده ستی به وه هه لته کینین . هه ر بۆ نمونه سه دان سالی چه وساندنه وه ژیا نی
 پیکه وه ی عه رب و تورکی کردبووه مه حال » (۶) . له شوینیکی تری
 یادداشته کانی لوید جورج ئه م مه به ستی روتر داوه به ده ستوه ، ده لی :
 «پرۆپاگه نده ی هه ردۆلا له م شه زه دا (۷) دهوری گه وره تری له جاران بینتی .
 به لایه نی که مه وه وهك نمونه ده توانم باسی به لینه ئاشکراکانی ولاته
 هاوپه یمانه کان بکه م ده رباره ی نیازیان بۆ ئازادکردن و داننان به مافی
 چاره توستی گه له ژیرده سته کانی تورکیا و ئه له مانیا و نه مسای دوژمنماندا . . .

(۵) بزوانه :

((Journalism in Modern India)) , Edited by R. E. Wolseley,
 Second revised edition, London, 1964, PP. 4 — 5.

(۶)

David Lloyd George, The truth about Peace Treatiets, Vol.
 II, London, 1938, P. 755.

(۷) دیاره مه به ست شه زۆی یه که می جیهانه .

ئىيمە دەمازنانى باسى ئازادى وەك يەكەن لە مەبەستە كانمان يارىدەمان دەدا بۆ تىكەلدىنى شىرازەى يەكەتەى ولاتە فاحەزە كانمان و لەوەشدا بە ھەلە نەچوین» (۸) . ديارە دەبەى لەم قوژبەنەوە سەيرى ئەو بايەخە زۆرە بىرى كە ئىنگلىز سالانى شەزى يەكەم دايان بە كارى رۆژنامە توستى بە زمانى ئەو گەلانەى لە ژىردەستى دوژمنياندا بون .

بە ھەمان دەستور زۆر بەسەر داگىر كەردنى شارى بەسەردا تىنەپەزى كاتى ئىنگلىزە كان دەستيان كەردە بلاو كەردنەوەى رۆژنامەى تايەتەى خۆيان . ھەر ئەو رۆژەى پىيان فايە ئەم شارەوە (۲۲ى تەشرىنى دووھى ۱۹۱۴) دەستيان گرت بەسەر ھەر چوار چاپخانەى شاردا ھەرچەندە تەنھا يەككىيان ھى مىرى و ئەو سىانى تريان ھى خەلكى بون . سەرەتا ئىنگلىزە كان كەوتنە بلاو كەردنەوەى پەخشە «نشرە» يەكى تايەتەى بە عەرەبى و ئىنگلىزى و تەرخانان كەرد بۆ راگەياندى ھەوالەكانى شەز . ديارە سەر كەوتنى ئىنگلىز لە مەيدانى شەزدا جىگەى يەكەمى لاپەزەكانى ئەو پەخشەى گرتبۆو . زۆرى نەخاياندا كە فرماندەى لەشكر بىزىارى دەر كەردنى «تايەسى بەسەر» ((Basra Times)) ىدا كە بە عەرەبى و ئىنگلىزى و فارسى و توركى بلاو دەكرايەو . ھەمان كات كەوتنە دەر كەردنى دۆ گۆقاريش ، يەككىيان بۆ دەنگوباسى شەز و ئەوى تريان بۆ باسى سەرەك ھۆزەكانى سەر بە خۆيان و وینەى شار و شوینەوارى كۆنى عراق تەرخان كرا بۆ . ديارە ئەركى يەكەمى ئەم پەخشە و رۆژنامە و گۆقارانە لە يەكەم رۆژى دەر كەردنەوە ھەلدانى ئىنگلىز بەدناو كەردنى دوژمنيان بو (۹) .

(۸)

Lloyd George, Op. Cit., P. 1118.

(۹) بىزانە : عبدالرزاق الحسنى ، سەرچاوەى ناوبرا ، ل ۷۴ - ۷۵ ؛ حميد احمد حمدان التميمى ، البصره في ظل الاحتلال البريطاني ۱۹۱۴ - ۱۹۲۱ ، رسالە ماجستىر ، بغداد ، ۱۹۷۵ ، ص ۴۲۶ - ۴۳۳ .

بۆ ماوهی دوو ساڵ رۆژنامه تۆسی ئینگلیز له عێراق له م ستوره دهر نه چو . بهلام وهك زور شتی تر له گه ل گرتنی بهغدا (۱۱ مارتی ۱۹۱۷) قوناغیکی نوێ له میژوی ئەم رۆژنامه تۆسی به دا دهستی پێ کرد . ئینگلیزه كان له رۆژی ۱۱ ی تشرینی یه که می هه مان سا له وه دهستیان کرده بلا و کردنه وه ی په خشه یه کی تر له بهغدا به ناوی « صدی الحقیقه » (دهنگ دانه وه ی راستی) یه وه که بۆ باس و وینه ی سه ر که و تنه کانی ئینگلیز و هاو په یما نانیان ته رخا ن کرا . هه نگاوی گه وه ی ئینگلیز له م مه ی دانه دا دهر کردنی رۆژنامه ی « العرب » بۆ که یه که م ژماره ی رۆژی ۴ ی ته موزی سالی ۱۹۱۷ ده رچو . له ژیر ناوی « العرب » دا نو سرا بو « رۆژنامه یه کی رۆژانه ی سیاسیه هه والگوزارتی میژوین ئا وه دان که ره مه یه . به بیتر و ئامانج عه ره بی به . له بهغدا عه ره ب بۆ عه ره بی بلا و ده کاته وه » (۱۰) . شایانی با سه ژماره یه کی زور له زانا و نوسه ری ناوداری ئه و سه ر ده مه ی عێراق به دهر کردنی « العرب » وه خه ریک بۆن ، له مانه : ئه نستاس ماری که ره له ی و زه هاو تی و مه هدی به ستر و کازم دو جه یلیج و عه بدو ژزه حمان به ننا و زۆری تر .

هه نگاوی گه وه ی داها توی ئینگلیز بریتی بۆ له دهر کردنی سی رۆژنامه ی نوێ که هه ر سێکیان له گه ل ده ست پێ کردنی سالی ۱۹۱۸ که و تنه ده رچۆن ، یه کیکیان ئینگلیزی رۆژانه بو ، به چوار لاپه زه و به ناوی ((Baghdad Times)) (تایمی بهغدا) وه دهر ده چۆ . یه کیکی تر یان ناوی « ئێران » بۆ که به زمانی فارسی و به دوو لاپه زه هه فته ی جاری دهر ده چۆ (۱۱) .

(۱۰) عه ره بی به که می به م چۆره بۆ : « جریده سیاسیة اخباریة ادبیه عمرانیه .

عربیة المبدأ والغرض . ینشئها فی بغداد عرب للعرب » .

(۱۱) ئێران له شهزی به که می جیهاندا به شدار نه بو ، بهلام خاکی بو بووه

مه ی دانیکی گه وه ی ئه و شهزه و له شکر و کرێ گرتنه ی چوار ده ولت

(تورکیا و ئه له مانیا و به ریتانیا و روسیا) خاکیان به تۆره که ده بیژا .

ئینگلیزه كان عێراقیان له یه که م رۆژی داگیر کردنی به وه کرده مه له بندی

سییه میان «تینگه یشتنی راستی» بو . روژنامه ی «العرب» به بۆنه ی دهرچۆنی
ئهم سنج روژنامه یه وه تو سیویه ده لئج :

«هر ئه وه نده پیتی تورک له م خاکه پیرۆزه بژا سروه ی به یان گیان و
پیری خه لکی فیتک کرده وه ، له کۆت و زنجیر قوتار بون و له م ولاته دا
بزوتنه وه یه کی رونا کبیرج ۰۰۰ ئه وتۆ ده ستی پین کرد که قه ت له وینه یمان
نه دیوه مه گهر ئه وه نه بچ له رینگه ی میژووه دهرحوق سه رده می ئاوه دانی
عه باسی بان بیستوما نه .

تورکان روشتن و له پیسی به ولاره هیچیان به جی نه هیشت بونیان
پیرخاته وه ۰۰۰ ئه وان دۆ روژنامه یان هه بو «زوراء» که تورکی و هج میری
بوو «الزهور» (۱۲) که ئورگانی کۆمه لی زۆردار و تاوانبار بو (۱۳) ،
هه ردۆکیان چ له رۆی ریازه وه چ له رۆی زمان و شیوازه وه نزمترین
روژنامه ی جیهان بۆن .

به لام ئیمزۆ کار به جوړتکی تر به ژۆیه ده بری . هه ر ئه وه نده تورکان
روشتن ئهم روژنامه یه (واته «العرب» - ک. م.) دهرچۆ . له گه ل هه له اتنی
رۆی سالی نوژی ۱۹۱۸یش له به غدا سنج روژنامه ی تر که وتنه دهرچۆن:
یه کیکیان ناوی تایمی به غدا یه ، روژانه و ئینگلیزی زوبانه ، دووه میان
«تینگه یشتنی راستی» و سییه میان «ئیران» ۰۰۰ ئهم سنج روژنامه یه هج ئه و
نه ته وانه ن که له م شماره ده ژین - عه ره ب و ئینگلیز ، کورد و فورس .
ده وله تی به ریتانیا هه مو نه ته وه یه هان ده دا بۆ دامه زراندنی هه ر شتی بیر و

پروپاگنده ی خۆیان له ئیران چونکه له ناو ئه و ولاته خۆیدا مه ودا ی
ته وای ئه و کاره یان نه بو .

(۱۲) «الزهور» روژنامه به کی سیاسی بو ، له رۆژی ۴ی ته شربنی دووه می
سالی ۱۹۰۹وه به عه ره بچ و تورکی له به غدا که وته دهرچۆن .

(۱۳) مه به ستی کۆمه لی ئیتیحادی ده ستی تورکانی لاره که ته موزی ۱۹۰۸
هاته سه ر حوکم .

ئاواتى دەربېزى . سوپاس بۆ يەزدان كە دەولەتتىكى پىن بەخشىن چۆن
پىتويستە كار وا دەفرخىنى و رىنگى ھەموان دەدا بە ھەواى خۆيان تا خوا
دەلىج بەس بنوسن » (۱۴) .

ھىچ بەلگە يەككى مېژويى رۆن بە دەستەو نى بە لە رىنگە يەو ە بتوازى
ناوى ئەوانە ديار كرى كە سەرپەرشتى دەركردنى «تېگە يىشتى راستى» يان
دەكرد . زوربەى توسەرانى رۆژنامەى «العرب» و ھەمق توسەرانى
«تېگە يىشتى راستى» ناوى خۆيان لەسەر بەرھەم و وتارە كانيان
نەدەنوسى (۱۵) . بەلام وردبۆنەو ە لە چەند راستى بەك و بەراوردیان گومان
لە بەشدارى دۆكەس ناھىلن : يەكەمیان مېجر سۆن و دوو ەمیان
شوكرىلفەضلى (شكرى الفضلى) يە . لەوانە يە ھەر ئەم دوانەش بە جوتە
دەستى توسەر و كارگىزى «تېگە يىشتى راستى» بۆبن .

(۱۴) «العرب» ، بغداد ، ۷ كانون الثانى ۱۹۱۸ .

(۱۵) بەنسىبەت «العرب» ەو ە مېژونوسى ناگادار مامۆستا ەبدوززەزاق
حەسەنى دەلىج ئەو نوسەرانە لەو ە سلىان دەكردەو ە تۆمەى لایەنگىرى
داگرىكەريان بەریتە پال (عبدالرزاق الحسنى ، سەرچاوەى ناوبرا ،
ل ۷۵) . راستە زۆر توسەرى ئەم رۆژنامە يە ناوى خۆيان نەدەنوسى ،
ھى و اشیان ھەبۆ نازناوى بۆ خۆى دادەنا . بۆنومە ەبدوززەحمان
بەنا بە ناوى (ابن الراعى) ەو ە نوسىنى بلاو دەكردەو ە . كەرمەلى زانا
گەلى نازناوى جىاجىباى بەكاردەھىنا . بەلام ئەمە بۆ خۆى كارىكى
ئاسابى يە . بەوتىنە كەرمەلى ناوبرا . { نازناوى ھەبۆ كە زۆريانى بەر
لە سالى ۱۹۱۴ بەكارھىناو ە (بۆوانە : كوركيس عواد ، الاب انستاس
مارى الكرملى . حىانە ومۇلفاتە (۱۸۶۶ - ۱۹۴۷) ، بغداد ، ۱۹۶۶ ،
ص ۱۹ - ۲۲) . ھەمان كات ژمارە يە توسەر و شاعىرى بەناوبانگى ئەو
سەردەمەى وەك زەھاوتى بە ناوى ئاشكراى خۆيانەو ە لە «العرب» دا
بەرھەمیان بلاو دەكردەو ە و بە شانازى يەو ە باسى دەسكەوتە
شارستانى يەكانى ئىنگلىزىان دەكرد . مەبەستم لەم رۆن كەردنەو ە يە
ئەو ە نىشانى دەم بۆ ئەو سەردەمە ھىشتا زۆ بۆ بەوجۆرە بىر لە
ئىنگلىز بگىتەو ە ، بەتابەت چونكە ھىشتا دلئى خەلك پۆ لە رق و كىنە
بۆ بەرامبەر عوسمانىيان و تەواو ئىنگلىزىان لەنزىكەو ە نەناسىبو .

هەرچی میجر سۆنه (۱۶) له هه مو ئینگلیزی ئه و سه رده مه و بگره پیش ئه و سه رده مهش زیاتر شاره زای کورد و ولاتی کورد و زمانی کوردی بۆ . بهر له شهزی یه کهم به چهند سالی هاتبوو ه ناو کورد و له نزیکه وه ده رسی نیشتمان و نه ریتی کردبۆن و په یوه ندی له گه ل زۆری ناوداریان به سبتو ، به ره می گه وره و بایه خداری ده ربارهیان بلاو کردبۆه (۱۷) . سۆن زمانی کوردی ئه وه نده ده زانی مامۆستا ئه مین زه کی بلێ : «به قه ده ر کوردیک کوردی ئه زانی و له عالیکی کورد زیاتر شاره زای زمانه که مان بۆ» (۱۸) . کوردی زانی سۆن گه یشتبوه راده یه قورئانی پیروزی به باشی له عه ره بی به وه وه رده گیزایه سه ر زمانی کوردی . جارێکیان به به رده می چایخانه یه کی سلیمانیدا تیده په زئی و ده بینی زۆر کهس به قوماره وه خه ریکن . یه کسه ر وتاری به ناوی خۆیه وه له «پیشکه وتن» دا بلاو ده کاته وه و تیدا ده لێ :

(۱۶) ئیلی بانسته ر سۆن (Ely Bannister Soane) (۱۶ ی ئابی ۱۸۸۱ – ۲۴ ی شوباتی ۱۹۲۳) به کیکه له ئه فسه ره سیاسی به هه ره ناوداره کانی ئینگلیز . وه ک رۆژه لآت و کوردناسیش شوینی دیاری خۆی هه به . بهر له شهزی یه کهم به ناوی میرزا حه سین غولامی شیرازی به وه هاته گه لێ ناوچه ی کوردستان . سالانی شه ز زۆر فه رمانی گرنگی له عیراق پێ سپێرا . دوا ی شه ز بۆ ماوه یه حاکمی سیاسه سلیمانی بۆ . له رۆزانی سه ختی کاریدا توشی سیل هات و ئه نجام به و ده رده رۆی .

(۱۷) گه شته که ی کوردستانی به کتیبیکی گه وره دۆ جار چاپ کرا (E. B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1912 and 1926).

گه لێ به ره می بایه خداری ده رباره ی زمانی کوردی و هۆزه کانی کوردستان هه به .

(۱۸) محمد امین زکی ، خلاصه یه کی تاریخی کورد و کوردستان ، جلدی اول (جزمی دووه م) ، به غدا ، ۱۹۳۱ ، ل ۲۹۱ . له زۆر شوینی تر دا چاپی عه ره بێ ئه م کتیبه مان وه ک سه رچاوه به کاره یئاوه ئه ویش زیاتر له بهر لیدوانه کانی محمد عه لێ عه ونی به .

«دهلیم ئەم یاری یانە لەسەر پارە یا چای بێن یاخود لەسەر هەج شتیکی تر
 بێن قومارە و فەرقێکیان لە تێودا نییە . لە قورئانی مەجیددا بێژراوە :
 «سألونک عن الخمر والمیسر قل فیہما اثم کبیر ومنافع للناس ، واثمہما اکبر
 من نفعہما» یەعنی : «لە تۆ دەپرسن لە مەی و قومار بۆن لەو دووانەدا زیانی
 گەورە و قازانج ھەیە ، بەلام زیانیان زۆرترە لە قازانجیان» . دیسان
 فەرموراوە : «انما یرید الشیطان ان یوقع بینکم العداوۃ والبغضاء فی الخمر
 والمیسر ویصدکم عن ذکر اللہ وعن الصلوات» یەعنی «جگە ئەمە نییە کہ
 شەیتان دەیهوێت لە ناوتان دوژمنی و رق بخاتن بە مەی و قومار و ئێسۆ
 بەیلتێتووە لە زکرێت خوا و لە نوێژ» (١٩) . دیارە کیشانی ئەم کوردی بەی
 سۆن دەبێت بە تەرازوی سەردەمی خۆی بێن کہ لە گەل قەسە گەلێ شاعیر و
 قۆسەری ئەو قۆناغە پارسەنگی بێن ناوێ . بەلام گۆی بۆ ئەم راگەیانە
 رایەڵ کەن کہ دیسان ھەر خۆی نوسیویە :

« بۆ زانیی ھەمو :

مەجید کورۆی عەلج ھەمەوہ ندی ٢٧ سالیہ ، دەستە پیاوہ ، سیتی پز و
 درێژہ ، ریشی تۆبہ ، مۆی سۆرہ ، پیاوی کوشتووہ و ھەلاتووہ ، ھەج
 کہ سێ ھەوالی ئەو مەجیدە بدا کہ بۆ کوئی چووہ یا بیگری و بیگەینیتتہ
 حوکمەت سێ سەد روپیہی ئەدرتتێ .

حاکمی سیاسی ھێجەر سۆن» (٢٠) .

سۆن ھەزی دەکرد زمانی کوردی پیشکەوێ و بێتە زمانی نوستین .
 بۆ جێبەجێ کردنی ئەم نیازە پەنای بردە بەر گەلێ کاری بە ئەنجام . ھەر
 کہ بووہ حاکمی سیاسی سلیمانی کوردی کردە زمانی خویندن و نوستین و

(١٩) «پیشکەوتن» ، سلیمانی ، ١٤ ی ئۆکتۆبەری ١٩٢٠ .

(٢٠) «پیشکەوتن» ، ٣ ی مارتی ١٩٢١ .

په یوه نندې تیوان ده زگایانی میری (۲۱) . به خیرایتی کتیبی له لښای کوردی چاپ کرد و خوی به سهر فیرگه کانداه گه زه و زور گهرم ماموستا و شاگردانی ئهو قوتابخانانای بۆ به کار هینانی زمانی کوردی هاندهدا . جگه لهوه سۆن که وته هاندانی نوسهر و شاعرانی کورد بۆ ئهوهی زیاتر په تې بنوسن . بۆ ئهم مه به ستهی پیشکه و تنیکی ریکخست و نویسنیکی زه کتی صائیبی کرده دووهم له گه ل ئه و مهش که له تاریک بینی و وره بهردان و «گه زان به دوای عزیزائیل» به اولاهه هیچی تری تیدا نی به ، به لام هه موی له بهرگیکی ساکاری په تیلدا پیشکهش کراوه و میجر سۆنیش عودال و کوژراوی ئهوه بۆ . ههر له و پیشکه و تنه دا شیرتکی شیخ نورئ شیخ صالحی کردوته په کهم که قهت ناچیتته ناو دهفته ری به ره مه به هیزه کانی ئهو شاعیره وه ، به لام بۆ سۆن ئهوه زور بۆ که شیخ نورئ به کوردی په کی په تې خه لکی هاندهدا بۆ بایه خدان به کشتوکال (۲۲) . ههر به وجودهش سۆن شیخ نورئ و جه مال عیرفانی هان دهدا له سهر لۆکه و توتن و ئهو بابه تانه بنوسن . راسته میجر سۆن ده په ویست داهاتی بۆجهی کارگیزی شار زور کا که هه مو کاروباری ناوچه کهی پین هه لده سوزینرا ، به لام خو هیچ کام له حاکمه سیاسی په کانی تر،

بژوانه : (۲۱)

W. R. Hay, Two Years in Kurdistan. Experiences of a Political Officer 1918 — 1920, London, 1921, PP. 36 — 37.

(۲۲) میجر سۆن هه والی ئهو پیشکه و تنه ی له ژماره (۲۷) و (۲۸) ی رۆژنامه ی «پیشکه و تن» دا بلاو کرده وه . یازده کهس له و پیشکه و تنه دا به شدار بون که سیانیان په کهم و دووهم و سیه م ده رچون . په که میان شیخ نورئ شیخ صالح بۆ «جوتو گا شتیکی چاکه» (۵۰ . روبیه ی له سهر وه رگرت) ، دووهمیان پارچه په به خسانی زه کتی صائیب بۆ ، پین ناویشان بلاوی کرده وه و ۳۵ روبیه ی له سهر وه رگرت ، سیه میان «رۆژه وه بۆنیک» ی محهمد جمیل (جه میل صائب) بۆ که ئه ویش پارچه په به خسانه له شتیه ی چیرۆکدا نوسراوه و ۲۵ روبیه ی له سهر وه رگرت (بژوانه : «پیشکه و تن» ، ۲۸ ی نوکتۆبه ر و ۴ و ۱۸ ی نو فمبه ری ۱۹۲۰ .)

ته فاهت توئیلیش که وا فاسرابو کوردی خووش دهوئ ، وهک ئەو بیریان
نه کردهوه و رهفتاریان نه کرد .

له لایه کی ترهوه میجر سۆن وهک فه رمانبه ریک درینج له جی به جی کردنی
هیچ نه رکیکی سه رشانی نه ده کرد ، چیی پی ده کرا وهک نوینه ری رژیمی
ولاته کی به نه و په زی دلسۆزی یه وه ده یکرد . له میشیاندا سۆن عاره قی
ده زشت و توشی دهرد و نازار ده هات و زادی میشکی ده سوتاند و زو ریشی
له سه ده کهوت . گه لی جار سۆن له گه ل مه رگ دهسته و یه خه ده وه ستا (۲۳) .

به م جو ره پیویسته له هه مو قوژبن و لایه تیکه وه سه یری سۆن بکری :
وهک مروئیک که ئەویش مه بهستی بو یته « لورانس کورد » (۲۴) ، وهک
فه رمانبه ریک و وهک پیاوئکی نازا و زانا و شاره زا . سه رباری هه مو
ئه مانهش سۆن دهستی بالای له مه یدانی روژنامه تو سیدا هه بو . یه کئ بو له
به زیوه به رانی ((Basra Times)) که یه که م روژنامه یه ئینگلیزه کان له به سه ره
دوای گرتنی ده ریان کرد (۲۵) . هه ر که بو شه حاکی سیاست سلیمانج یه که سه ر
دهستی دایه ده ر کردنی روژنامه ی « پیشکه وتن » که به بارست و ناوه روک
له گه ل « تیگه یشتنی راستی » هیچ جیاوازی یه کی نی به . ئەم راستی یانه

(۲۳) تابهت بهر له شهزی یه که می جیهان ، واته ئەو کاته ی به ناوی
بازرگانئکی عه جه مه وه ماوه یه کی دریزی له کوردستان برده سه ر . میجر
سۆن خو ی به وردی باسی ئەو روژانه ی کردوه (بزوانه کتیبه که ی :
(To Kurdistan and Mesopotamia in disguise)) .

(۲۴) ئیرنست مین ده لئ کاره کانی سۆن « به راده ی کاره کانی لورانس گرنگ
بۆن هه رچه نده که متر زاناون » .
(E. Main, Iraq from Mandate to Independence, London, 1935,
P. 51).

(۲۵) بزوانه :
A. T. Wilson, Loyalties Mesopotamia 1914 — 1917. A Personal
and Historical Record, London, 1930, P. 73.

به‌سەر یه‌که‌وه ده‌بێ گومان له‌وه‌دا نه‌هێلن که می‌بچهر سۆن ده‌ست و ده‌وری
گه‌وره‌ی له‌ ده‌رکردنی رۆژنامه‌ی «تینگه‌یشتنی راستی» دا هه‌بو .

که ژماره‌کانی «تینگه‌یشتنی راستی» ده‌خوینی به‌وه هه‌ست به‌ نویسی
دۆ که‌سی جیاواز ده‌که‌یت ، هه‌ست ده‌که‌یت یه‌کیکیان بۆ کورد سوتاوه و
به‌ زمان و هه‌ستی رۆژه‌لاتی به‌ک ده‌دوی . ئه‌وی تریان وه‌ک ئینگلیزیکی
دلسۆز و روناکبیریکی ئه‌وروپایێ ده‌نوسی . ئه‌میان وه‌ک وتمان می‌بچهر
سۆنه . هه‌رچی ئه‌وی تریانه زۆر له‌وه ده‌کا شوکر یلفه‌ضلی بوی (٢٦) . بۆ
ئه‌مه‌ش ، وه‌ک له‌ خواره‌وه باسی ده‌که‌ین ، چه‌ند به‌لگه‌یه‌که‌مان به‌ده‌سته‌وه‌یه .
شوکر یلفه‌ضلی (٢٧) (١٨٨٢ - ١٩٢٦) یه‌کیکه‌ له‌ قه‌سه‌ره ناوداره‌کانی

(٢٦) روفائیل به‌طی له‌ به‌رگی یه‌که‌می سالی ١٩٢٦ ی « لغة العرب » دا
نیشاره‌تییکی کردوه بۆ ئه‌وه که شوکر یلفه‌ضلی له «تینگه‌یشتنی راستی» دا
کاری کردوه .

(٢٧) نیه‌به‌ت به‌ گه‌زه‌کی «فضل» له‌ به‌غدا که تیا له‌ دایک بووه . کۆزی
مه‌حمودی کۆزی ئه‌حمه‌د ئاغای خه‌لکی سلێمانی به . عایشه‌ی دایکی
له‌ هۆزی «کروبه‌» ی عه‌ره‌به . گه‌لێ سهرچاوه‌ی باوه‌رێن کراو دانی به‌م
راستی به‌دا ناوه (بزوانه : روفائیل بطی ، شکر یلفه‌ضلی (١٨٨٢ -
١٩٢٦) ، - «لغة العرب» ، بغداد ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز
١٩٢٦ ، ص ٢٢ ؛ خيرالدين الزركلي ، الاعلام ، الجزء الثالث ، الطبعة
الثالثة ، بيروت ، بلا ، ص ٢٥٠ ؛ حممه بۆر ، شکر یلفه‌ضلی الشاعر
الذي كتب للعرب والاکراد ، - «العراق» ، بغداد ، ١٨ آب ١٩٧٧) .
له‌ گه‌ل ئه‌وه‌ش هه‌ن ئه‌م پیاوه له‌ دایک و باوکه‌وه به‌ عه‌ره‌ب داده‌نێسن
(بزوانه : عبدالله الجبوري ، شکر یلفه‌ضلی ، - «البلد» ، بغداد ،
٥ مایس ١٩٦٦) . گه‌ر ئه‌مه راست بێن ئه‌وه‌نده‌ی تر له‌ مه‌قامی
شوکر یلفه‌ضلی به‌رز ده‌کاته‌وه ، زۆر خۆشه‌ مرۆف هێند دیموکراسی
بێ و گه‌لانی‌تری به‌وراده‌یه خۆش بوی و ئاوا دلسۆزانه خزه‌تی زمان و
که‌له‌پوریان بکا و بۆ دوا‌رۆژیان به‌ په‌رۆش بێ . با لێره‌دا ئه‌وه‌ش بلێین
به‌لگه‌یه‌کی گرنگی عه‌ره‌بایه‌تی شوکر یلفه‌ضلی لای عه‌بدو‌للا ئه‌لجبوری
ئه‌وه‌ته که له‌ کتیبی «مشاهیر الکرد و کردستان» ه‌که‌ی مامۆستا ئه‌مین
زه‌کید ناوی نه‌هاتوه ! .

عیراقی پیش شه‌زی یه کهم و دواى ئەو شه‌زه . به دایک عه‌رب و به باوک کورد شوکرلفه‌ضلی ، وه‌ک نوسه‌ریکی کورد ده‌لج ، تاکه که‌سه که بۆ هه‌ردو ره‌گه‌زی وه‌فادار بۆ (٢٨) . هه‌رچه‌نده به‌غدا مه‌لّه‌ندی خه‌زانی ئەم پیاوه بو به‌لام به‌لای که‌مه‌وه ٢٠ سالی ته‌مه‌نی له کورده‌وارجی برده‌سه‌ر ، تاییه‌ت له سلیمانی و ده‌ورو به‌ری (٢٩) . به‌م‌جۆره کوردی یه‌کی باشی ده‌زانی و ته‌واو شاره‌زای ژبانی کۆمه‌لایه‌تی کورد بو . کوردی زانیی شوکرلفه‌ضلی گه‌یشتبووه راده‌یه شیعی پین‌ده‌نوسی و شه‌زه شیعی له‌گه‌ل شاعیریکی به‌ ده‌سه‌لاتی وه‌ک شیخ ره‌زا ده‌کرد (٣٠) . به‌ر له‌وه‌ش شه‌زی یه‌که‌م ده‌ست پین بکا ئەم پیاوه له‌سه‌ر کوردی ده‌نوسی . له‌و زنجیره‌ و تاره‌ی که له «لغة العرب» دا به‌ ناوی «کوردی ئیم‌رۆ» وه‌ بلأوی کردۆت‌ه‌وه وه‌ک شاره‌زایه باسی ئافره‌ت و پیاو و خه‌زان و جل و به‌رگ و ئاین و نه‌رتی کوردی کردووه (٣١) . زۆر پین ده‌کا یه‌که‌م که‌سی خۆمانه‌ پین که هه‌ولێ داوه وشه‌ی کوردی به‌ پیتی لاتینی بنوسی . هه‌ر له‌و تاره‌یدا گه‌لجی وشه‌ی کوردی په‌تی به‌ لاتینی نوسیوه (٣٢) .

- (٢٨) بزوانه : همه‌ بۆر ، سه‌رچاوه‌ی تاوبراو .
- (٢٩) له‌م‌باره‌وه گۆفاری باوه‌ژبه‌ن‌کراوی «لغة العرب» به‌ر له‌ شه‌زی یه‌که‌می جیهان نوسیوه ده‌لج : «٢٠ سالی له‌ناو کوردا برده‌سه‌ر و ... گه‌زانیکی ته‌واو به‌و ناوچه‌یه‌دا گه‌زا» (بزوانه : «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرین الثاني ١٩١٣ ، ص ٢٣٤) .
- (٣٠) وه‌ک باس ده‌که‌ن دیوانی شوکرلفه‌ضلی لای مامۆستا مه‌لا نه‌جمه‌ددین بووه . به‌ شیعیریکی شیخ ره‌زادا رون دیاره که شه‌زه شیعی قورسیان له تیواندا بووه (ده‌باره‌ی ئەو شیعه‌ی شیخ ره‌زا بزوانه : «دیوانی شیخ رضای طاله‌بانی» ، کۆکه‌ر و چاپکه‌ری علی الطالبانی ، به‌غدا ، ١٩٤٦ ، ل ٤٠) .
- (٣١) شکری الفضلی ، الکرد الحالیون ، - «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرین الثاني ١٩١٣ ، ص ٢٣٤ - ٢٤٢ ؛ الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرین الثاني ١٩١٣ ، ص ٣٠٧ - ٣١٣ .
- (٣٢) بۆنمونه : کورته‌ک = Koûrtak ؛ دۆم = Dôm ؛ سێ براهه Sé - Brakéh و گه‌لیکی تر .

جگه له مانه شوکریلفه ضلیش وهک میجر سۆن دهستی له
 روژنامه نویتیدا بالا بق . بهرله وهی شهزی یه کم دهست پین بکا وتاری
 سیاسی و کومه لایه تی و شیعی له روژنامه ی « التعاون » و « الزهور » دا
 بلاوده کرده وه (۳۳) . وهک وتمان له گوڤاری « لغة العرب » یشدا وتاری
 ده نوسی . که ئینگلیز له سالانی شهزدا « العرب » ی عه ره بچ و « ایران » و
 « ظفر عراق » ی فارسی یان دامه زرانده شوکریلفه ضلی بووه نوسه ریتکی
 چالاکیان (۳۴) .

ئه مانه گومان له وهدا ناهیتن که شوکریلفه ضلی یه کیک بووه له
 سه ره رشتیکه رانی « تیگه یشتنی راستی » . راسته هیچ به لگه یه لهو روژنامه یه
 خۆیدا بو ساغ کردنه وهی ئه م راستی به به دهسته وه نی به ، به لام هه مان کات
 هیچ به لگه یه کی به شداریشی له چاپه مه نی به کانی تری ئینگلیزدا بهرچاو
 ناکه وی . جگه له وه کوردیکه تر شک نابه ین ئه و ساله ی « تیگه یشتنی
 راستی » تیا ده رچۆ له به غدا بو بچ و نوسین و ده رکردنی روژنامه ی له ده ست
 هاتبی . جه مال بابان تاکه کوردی عیراقه بهر له شهزی یه کم رینگه ی
 روژنامه نوسی گرته بهر ، به لام ئه ویش له گه ل هه لگیرسانی ئاگری شهز
 ناچار دامو ده زگای گوڤاره تاقانه کی پینچایه وه .

جگه له سۆن و شوکریلفه ضلی بیر پشکنه ر له م باسه دا تاراده یه بو
 نوئیلیش ده چی هیچ نه بچ چونکه به راده ی سۆن بایه خی به کورد و
 کوردستان ده دا و وهک ئه و یه کئ بق له ئه فسه رانی له شکری ئینگلیز له
 عیراق . به لام نوئیل زیاتر بیر له هۆز و سه رهک هۆزانی کورد ده کرده وه .
 ئه م بهر له سۆن بووه حاکی سیاسی ناوچه ی سلیمانی ، که چی وهک ئه و

(۳۳) « التعاون » و « الزهور » له به غدا ده رده چون .

(۳۴) عبدالرزاق الحسنی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۷۵ ؛ رونائیل بطی ،
 سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۲۳ - ۲۴ .

بیری له دهر کردنی روژنامه یه کی کوردی نه کرده وه هر چه نده له و زیاتر
په روشی بو کورد نیشان دده .

بو ساغ کردنه وهی ئەم راستی یانه په نام برده بهر زور کسی شارەزا و
خوینده واری کوردی ئەو سەردەمە . هەر لەم باره وه نامه یه کی تایه تیم بو
ماموستا توفیق وهه بی نارد به لکو ئەوو ئەدموندس بتوانن یاریده یه کم بدهن .
وا له خواره وه دهقی وهلامی ماموستا وهه بی بلاو ده که مه وه که بو خوی
به لگه یه کی تره بو ئەم باسه :

« ۰۰۰ جوابی ئەو کاغزه ی نارد بوم بو میستر ئەدموندس
هاته وه . میستر ئەدموندس ده لێ که ئەو سەردەمه ی
« تیگه یشتنی راستی » دهرده چۆ ، خوی له گەل کاروباری
کوردستاندا په یوه ندهی نه بو . « تیگه یشتنی راستی » ئورگانی
پروپاگنده ی سیاسه به ریتانی بو ، میستر سۆن سه ره رشتی
ده کرد . به لام باوه ژ ناکا که میجر نوئیل دهستی بوی تییدا .
وه ده لێ که ده شتی شوکر یلفه زلی یه کی بوی له سه ره ک
توسه ره کانی ۰۰۰ » (۳۵) .

یه که م ژماره ی « تیگه یشتنی راستی » روژی سی شه مه ی ۱۸ ی
(ربیع الاول) ی ۱۳۳۶ ی کوچی - یه کی کانونی دووه می سالی ۱۹۱۸ له
به غدا دهرچو ، به لام له و ژماره یه دا به هه له سالی ۱۹۱۷ له بریتی سالی ۱۹۱۸
چاپ کراوه (۳۶) . یه که م ژماره ی به م چۆره « مسلك » ی روژنامه ی تازه

(۳۵) له و نامه یه دا ماموستا توفیق وهه بی ده لێ : « پیشنبار ده که م له باتی
(د) نیشانه ی (در) دانین بهرامبهر وشه ی دوکتور » .

(۳۶) به هۆی ئەو هه له ی چاپه وه دانهری « کشف الجرائد والمجلات العراقیه »
(بغداد ، ۱۹۷۶) زاهیده ئیبراهیم که وتوته هه له وه و سالی ۱۹۱۷ ی به
سه ره تای دهرچونی « تیگه یشتنی راستی » داناوه . سه رچاوه ی تریش

له دايك بقى ديار كردوه: «تېگه يشتنى راستى خزمه تى يەك بون و سەر به ستى و سەر كه وتنى كوردان ئەكا . ئەمژۆ هه مو ئەقوامى عالم خه ريكى به جى هينانى ئەم ئومىده موباره كن و گه ليكيان له پاش كوششيكى پياوانه پىي گه يشتن . هه ر فيكرئى كه به تهرازوى عيلم و عقلى نه پيوراين عه رزى ناگه ين ، هه ر ئيشى كه به تاقي كرده وه چاك دهر نه چوبى كردنى رهوا نابنين » (٣٧) .

وهك له كو تايج به شى دووه مدا وتمان كورد به ر له شه زى يه كه مى جيهان گه يشتووه ئەو پله يه ي له ريگه ي روژنامه وه قسه ي له گه ل بكرئى . ئينگليزىش ئەو سهرده مه له گشت لايه تيكه وه مه به ستى بو كورد به لاي خويدا راكيشى . له مه دا ، به ر نه هه مو شت ، هوى دهر كردنى «تېگه يشتنى راستى» ده بينئى .

به شى زورى سهرتاپاي ژماره كانى «تېگه يشتنى راستى» بو ئەم مه به سته تهرخان كراوه و له مه دا هيج لادائيك له سروشت و كارى ئاسايى به دئى ناكرئى . هه ر له ژماره يه كدا و دوا به دواى باسى ريبازى روژنامه كه «تېگه يشتنى راستى» و تاريكى به م ناوه وه بلاو كرده وه : «چا كه ي حكومه تى به ريتايناي معظم بو عيراق» . لي ره دا به شى زورى ئەو وتاره ي وهك خوئى ده خه ينه به رچاو به نيازى رون كرده وه ي ريباز و شيوازى قوسينى «تېگه يشتنى راستى» له سهره تاي هاتنه مه يدانى به وه :

«عيراق له م شه زه عالم گيره دا له هه مو لا نه وجه وانائيكى زورى به كوشتن درا كه به راستى قوه تى ئەژتو و هيزى ده ستى به خييارئى ئاينده بون . له بهر ئەمه ئەم ولاته خه نده باره ، هه مو لايه كى له زورئى هه تيوانى هه ناسه سارد و پيوه ژفانى بى كه س و دهر هه ميشه ده گريا . هه زاران مال

كه وتونه هه مان هه له وه (بزوانه : محمەدى مه لا كه ريم ، سهرچاوه ي ناوبراو) .

(٣٧) «تېگه يشتنى راستى» ، ژماره يهك ، ١ى كانونى دووه مى ١٩١٨ .

ویران بو ، سوتا ، وهك جگهري خانه خوئی بو به کوی زوخال . ههزاران باغ و جوگه و زهوی بیخاوهن ما . رزق ، شتومهك روژبه روژ کهم ، فهقیر و ههزار تاتهات زور ده بو . گه لئ کس ئیواره بیچرا ده ما ، شهو بیشتیو سهریان نه نایه وه . هه مو لایه پز له شیوهن و هاوار و گریان و باوکه ژۆ بو . بیسه ری و بیده ری هه مو ولاتانی خه مبار کرد . بیئیشی ، بیبازاری خه لقی له گیانی خوی بیزار کرد (۳۸) . عیراقی به بیچاره کان له ژیر باری گرانی خوئینی نه م هه مو شه ژ و شوژه ، نه م هه مو خه م و خه فته ده یاننالا ند ئاخری خوا حکومه تی معظه ی به ریتانیای بو عیراقی به کان ره خساند ، حکومه ته زالمه عاجزه که یان ده رکرد و هه موانی له کوت و زنجیری بیرحمی نه وان نه جات دا . له حالی نه زعی گیزانه وه ، دو باره ژیا نه وه ئینگلیز به «زه زه بینی قانون و عدالت ته ماشای حق و حقیقه ت ده که ن نه و زه وی یانه ی که جاران سی به کینکی له بهر زولم نه ده چئیرا نه مرۆ هه مو سهوز نه کاته وه ، حکومه تی معظه ی به ریتانیا گه نمو جو یه کی زوری به فه لاهه کان داو ئیشی ته واو بو ئاسان کردن » . به م جو ره و له سایه ی ئینگلیزدا هه مو ان «عومریکی ئالتونین و زیونین راده بویرن » (۳۹) .

(۳۸) رسته ی له م بابه ته : «بیسه ری و بیده ری هه مو ولاتانی خه مبار کرد ، بیئیشی و بیبازاری خه لقی له گیانی خوی بیزار کرد» له نویسی به کیک ده که دهستی له شیعردا هه بی . ژماره کانی «تیکه یشتنی راستی» پزن له نمونه ی وا که نه مهش بو خوی به لگه به کی تری به شداری کردنی شوکر یلفه ضلی به له بلاو کردنه وه ی نه و روژنامه به دا .

(۳۹) «تیکه یشتنی راستی» ، ژماره یهك ، ای کانونی دووه می ۱۹۱۸ . له مه دا «تیکه یشتنی راستی» و «العرب» ته واو به کیان ده گرتنه وه . ژماره کانی نه میشیان وهك نه و پزن له هه لدان به شانوباوه ی ئینگلیزدا . هه ر بو نمونه نه م چه ند دیزه ی «العرب» ده خه ینه به رچاو که هه مان روژ بلاوی کردنه وه . «العرب» له و ژماره یه یدا ده لئ : «له سه رده می له ناوچوی تورکدا ناوی به ندیخانه له شی ده هیتنایه له رزین ، خه لک مردنیان به لاوه خو شتر بو وهك له م ناوه بیزارا وه . تورکان ، خوا تا

راکیشانی هستی گهلانی ناو ئیپراتوری عوسمانی بۆلای ئینگلیز پیوستی به به دناوکردنی یه کجاری عوسمانی یان بۆ «تینگه یشتنی راستی» و «العرب» له مه دا درینمی یان نه کرد . بهشی زۆری سهروتاری و نویسنی تری ههردوکیان بۆ ئهم مه بهسته تهرخان کراوه . ناویشانی سهروتاری ژماره دۆی «تینگه یشتنی راستی» ناوه روکی ئهم ریبازه رون دهخاته بهرچاو : «کوردستان چ خیرینکی له رۆمیان یه عنی له تورکان دی ؟» (٤٠) . زۆر سهروتاری تری «تینگه یشتنی راستی» دهسته خوشکی ئهم بابتهن ، وهك : «تورك به عه مه لی كورد و ئه قوامی تر نایه» (٤١) .

کار به مه شه وه نه وه ستا . ده بۆ هستی ئاینی خه لك بیزوینری و وایان لێ بکری تورك به دوژمن و ئینگلیز به دۆستی ئیسلام دایین . له وتاری «ئینگلته ره و ئیسلام» دا «تینگه یشتنی راستی» نویسه ده لێ : « ئه وی ته ماشای تاریخ بکا ده بینێ که حوکمه تی معظه ی ئینگلته ره گه لێ جار به فریای ئیسلام گه یشتوووه . حوکمه تی تورکی چه ند ده فعه یه له به رخاتری موسلمانان له مردن خه لاص کردوووه » . دوا ی باسی خو شی و به خته وه ری موسلمانان له ژیر سایه ی ئینگلیز دا «تینگه یشتنی راستی» ده لێ : «حوکمه تی ئینگلته ره و فره نه سه و روسیا له بهر خاتری موسلمانان به حوکمه تی تورکیان گوت تۆ شه ژمه که و بێ ته ره ف بوسته ئیمه هه رچی چاکه ده رحه ق به تۆ ره وای ده بین . ئه ما ئیتیحادی به تورکه کان چونکه ئاره زویان ئه مه بۆ که

روژی مه حشر خه جاله تیان کا ، ئهم شوینه یان کردبووه «رازه و بۆ دۆزه خ» . . . به کهم کاری حوکمه تی به ریتانج (له عیراق - ک . م . لابر دنی ئه و به ندیخانه به ی روژانی تورك بۆ » . دیاره ئینگلیز له جیتی ئه و به ندیخانه به کی هیند ریکو پیتکیان دانا هه مو که س حه ز بکا تیا بژی (!) .

(٤٠) «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره دۆ ، ٥ ی کانونی دووه می ١٩١٨ .

(٤١) سهروتاری ژماره ٢٨ ی «تینگه یشتنی راستی» ، ١٣ ی مایسی ١٩١٨ .

عرب و کورد له ناو بهرن و هر خویان بمتن گوئیان له م قسانه
نه گرت ۰۰۰» (۴۲) .

له وتاریکی تریدا به ناویشانی «تورکه ئیتیجادی به کان موضیری
ئیسلامه تین» «تیگه یشتنی راستی» دواي هیرشیتی قورس بو سه ر تورکانی
لاو ده لئ: « ئەم جهمیعه ته تورکه که چاوی بئ که وت عرب له تورکیا له
خویان زۆرترن و استناد گاهیان دیانه تی ئیسلامه بو ئەمه که ئەوان زه عیف
بکن ده ستیان کرد به ئیحا و گۆزینی کللی ئادابی دیانه تی ئیسلام . چییان
کرد ؟ جهمیعه تیکی گه وره ی تورکیان هینایه ناو و ناویان نا «تورک
ئو جاعی» . راو ره سمی ئەم جهمیعه ته مه حوی ئیسلامیه ته و (ئه به وی) —
ك . م .) ئەوی غه بره تورکه بیکه به تورک ۰۰۰» (۴۳) . له سه ر وتاریکی تریدا
ده لئ: « حوکه تی تورک موغایری شه رعه » (۴۴) بۆیه کا سه ردارانی گه ر
«ناوی محمه د (ص . م) یان لا یینی هه مقو رو گرز ئەکن و ئەگه ر ناوی
ئه نومر و طه لعت و جه مال (۴۵) بئ (صلی الله علیه وسلم) ئەلین ۰۰۰
حوکه تیک ئەمه حالی بئ ، رجالی ده وله تیک ره وشت و دین و ئانیان ئەمه
بئ هه لبه ت شایانی تاعه ت ئین » (۴۶) . سه برکه ن «تورکه ئیتیجادی به کان
چی یان به ئیسلام نه کرد» (۴۷) و چۆن « له گه ل ئەله مانیا و هاوژێکانی که
هه مقو دوژمنی ئیسلامن و موسلمانیک تا ئیمزۆ له سایه ی ئەواندا نه ژیاوه
ئیتیفایان کرد و خویان و موسلمانه بئ گونا هه کانیا ن به م ده رده برد ۰۰۰» .

(۴۲) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره سیازده ، ۱۲ ی شوباتی ۱۹۱۸ .

(۴۳) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره بیستو یه ک ، ۲۵ ی مارتی ۱۹۱۸ .

(۴۴) ئەمه ناویشانی وتاره که به .

(۴۵) ئەو سه رده مه گشت کاروباری ده وله تی عوسمانی به ده ست ئەم
سیانه وه بو .

(۴۶) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره بیستو نو ، ۲۰ ی مایسی ۱۹۱۸ .

(۴۷) ئەمه ناویشانی سه روتاری ژماره ستیو یه کی «تیگه یشتنی راستی» به ،
۳ حوزه برانی ۱۹۱۸ .

ئینگلیز به نیازی بزواندنی ههستی ئایینی خه لکی ساکاری ناوچه که په نایان ده برده بهر هه مۆ رینگه یه . ئه موه ته هه ر ئینگلیزه و ده ست له ئایینی خۆیان هه لده گرن و ده بنه ئیسلام و «دلسۆز» یان بو ئایینی نو ئی یان ده گاته راده ی «بیتز» کردنه وه له ناوی رابوردویان . فه رمۆ ئه وا میسته ر له ج . ستیوارد نه ک هه ر موسلمان بو به لکو ناوی خۆشی کرده جه ماله ددین . هه رچی میسته ر جاکسنی تازه موسلمانان ناوی سه عدی ئه حه دی له هه مۆ ناویکی ئینگلیزی به لاره خۆشته ر بو (٤٨) . لای خۆشمان میسته ر سۆن سه ری بچوايه نو ئیز و روژووی نه ده چۆ .

تا ئه و کاته ی «تینگه یشتنی راستی» ده ستی کرد به ده رچون گه لێ ئالوگۆزی گرنک له مه یدانی شه ز و باری سیاسی تیوان ده وله تاندا رو ی دا . له شکری ئینگلیز و ئه و هیزانه ی سه ر به و بۆن جی پیتی خۆیان له روژه لاتنی ناوه ژاست باش قایم کردبو . به رله وه ی له شکری ئینگلیز بگاته به غدا وه زعی رو سیا شلو ق و گلوله ی ده ست و دایه ره ی چار که وته لیژی و زوری نه خایاند شوژی ئوکتۆبه ر ته ختو تاراجی رژیمی کونی تیکدا و له شکری روس له شه ز کشایه وه . ئه م ئالوگۆزانه باریکی ئه وتویان خولقاند که بو ئینگلیز به هه چ جو ر له گه ل بزیا ره کانی په یمانی نه ینتی «سایکس - پیکۆ» ی سالی ١٩١٥ نه ده گونجا . به پیتی به نده کانی ئه و په یمانه هه مۆ کوردستانی ناو ئیمراتوری عوسمانی بهر روسیا و فه ره نسه که وتبو . به لام وا په که میان له مه یدان ده رچو ، دووه میشیان ده وری له روژه لاتنی ناوه ژاست له گه ل ده وری ئینگلیز به راورد نه ده کرا . به م جو ره ئینگلیز که وته سه ر بیری ئه وه ی تا ده توانن به ره و باکو ری به غدا بزۆن . دیا ره په کێ له ئه فجامه کانی ئه م ئالوگۆزه زۆر بۆنی بایه خ و شوینی کورد و کوردستان بو له پلانه کانی

(٤٨) بزوانه : «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره چوار ، ١٢ ی کانۆنی دووه می . ١٩١٨ .

ئینگلیزدا ، بەتایبەتی لەبەرئەهوش کە لە سەرەتای دەستپێ کردنی شەژەوه دوژمنەکانیان چالاکانە هەولیان دەدا ھۆزە کوردەکان راکێشن و بیانکەنە داردەستیکی کاریگەری خۆیان لە مەیدانەکانی شەژدا .

لەبەر ئەم ھۆیانە دەبو ئینگلیز زیاتر بایەخ بەدەن بە ھاندانی کورد و راکێشانیان بەلای خۆیاندا . وەك ئاشکراشە کەس وەك ئەوان وەستای ئەم کارە نەبو . زوربەیی لەشکری رۆژھەلاتی ناوھەزاستیان ھندۆک و سیک بۆو تا ئەوان بەدەستەووە بونایە بەدەگمەن پیاوی خۆیان بەکوشت دەدا . لەولاشەووە ھەر ئەوان زانیان چۆن کەلك لە خەباتی رەوای ھۆزە عەرەبەکانی حیجاز بێن . دیارە دەیانویست ھەمان یاری بە کوردیش بکەن . لەمەشدا «تێگەشتنی راستی» دەوری خۆی بینی .

بۆ ئەم مەبەستە «تێگەشتنی راستی» بە ھەمو زمايتک لەگەڵ کورد دەدوا . لە سەروتاری ژمارە دۆیدا دەلێ : «چارەیی کوردان ئەمژۆ وەك عەرەب بە حکومەتی موعەزەمەیی بەریتانیا پشتبەستە چونکە چاوی لە مال و مولکی کەس نییە ، ئارەزۆی ئازادکردنی ئەقوامە ، حکومەتی ئەمەریکا دەست تێژی ئەو ، کەنەدە و ئیرلەندە و میسر و ھندستان لە سایەیی ئەوا زۆر چاک سەربەست ئەزین . لە تورکیا بەتەمای دلخۆش بۆن شیتییە ئەی کوردی برایان » (٤٩) .

لە سەروتاری ژمارە چواریدا «تێگەشتنی راستی» ئایین و سیاسەت لە یەك جۆی دەکاتەووە (٥٠) دەلێ : «حکومەتی موعەزەمەیی بەریتانیا شەرقی بۆ شەرقتیکان دەوێ ، ئەم حەربە گەورەیی بۆ سەربەست بونی ئەقوامی موختەلیفەیی عەرەب و کورد و ئەرمەن دەکا . بۆ خۆ بە خۆ ژبانی ھەمو

(٤٩) «تێگەشتنی راستی» ، ژمارە دۆ ، ٥٥ کانونی دووھمی ١٩١٨ .
(٥٠) ناویشانی سەروتاری ئەو ژمارەیی بەمجۆرەیی : « دیانەت جۆی بە و سیاسەت جۆی بە » .

ئەقوام سەئەئە كى تەواوى ئىختىار كوردووھ «(۵۱)» .

لەبەر خاترى ھەمان مەبەست زۆر جار «تەئگەئىشتى راستى» دەكەوتە باسى «خۆشەوئىستى» و «دەلسۆزى» بىئاوتائى ئىنگلىز بۆ كورد . بەگەرمى دەئگوت : « حكومەتى ئىنگلىز كوردانى زۆر خۆش دەوى ۰۰۰ چونكە دەزانى لە تارىخى عالەمدا كوردان ناوتكى گەورەئان ھەئە و بە مەردى و ئازابى ھەتا ئىستاكە خۆئان راگر تووھ . ھەزناكا وا بلاو بئىننەموھ و خزمەتى ئەم و ئەو بكن ۰۰۰ ھەلبەتە حكومەتى موەزەمەئى ئىنگىلتەرە كە كوردانى لە ھەموكەس زىاتر خۆش دەوى وەكو ئىشى ئەقوامى ترى ئاسان كورد ئىش بۆ ئەوانىش ئاسان دەكا ۰۰۰» . لە ھەمان ژمارەئىدا «تەئگەئىشتى راستى» ديسان دەئى : «كورد عاقلن ، دەبى نەختى تىبفكرن ، تا زووھ يارىھى حكومەتى موەزەمەئى ئىنگىلتەرە طەلەب و خۆئان ھەم لە تورك و ھەم ئەلەمان و كەسانى تر رزگار بكن و بۆخۆئان جوئى بژىن ، خودا پەكئان ناخا ۰۰۰» (۵۲) .

لە ژمارەئەكئى ترىدا دەئى :

« ئىنگلىز لە ھەمو قەومىك زىاتر دەستى كوردان ، عاشقى شوئاعەتى ئەوانن ، دلئىرى كوردانئان چاك بئستووھ لەبەرئەمە زۆرئان خۆش ئەوئىن . ئىمە ئەگەرچى لە بەئندا كەمىن (۵۳) بەلام لە خەلكى بەئندا خۆشەوئىستىرئىن . مەئمورى يەتى گەورە ئەمژۆ زۆرى لە دەس كوردانە ، كوردى كە موراجەئىان بئكا بىبەشى ناكەن ۰۰۰ لە توركان مەترسن ، بەم نرىكەنە لەشكرى جىھانگىرى ئىنگلىز بە ئىمدا تان دەگا ۰۰۰ » (۵۴) .

(۵۱) «تەئگەئىشتى راستى» ، ژمارە چوار ، ۱۲ى كانونى دووھى ۱۹۱۸ .

(۵۲) «تەئگەئىشتى راستى» ، ژمارە ھەژدە ، ۲ى مارتى ۱۹۱۸ .

(۵۳) ديارە ئەمە نوسىنى مئجەرسۆن نىبە ، لە نوسىنى شوكرىلفەضلى دەكا ، گەر وابى خۆى بە كورد داناوھ .

(۵۴) «تەئگەئىشتى راستى» ، ژمارە ھەفدە ، ۲۳ى شوباتى ۱۹۱۸ .

«دلسۆزی» ئینگلیز بۆ کورد گەشتبوو رادیه ناویشانی ژماره ۳۳ «تینگەشتنی راستی» بەم جۆره بێ : « حکومهتی بەریتانیای عوزما سەعی بۆ کورد دەکا » . ئەو حکومهتە ، وەك دەلی ، «قۆلیکی موحتەشەمەیی بۆ کوردان درێژ کردوووە بۆ ئەمەیی که لە دەست حکومهتی تورک خۆی نەجات بدات . دەبێ (کورد - ک. م.) بە کەمالی دیقەت حەرەکت بکا چونکە ئەمڕۆ لە حکومهتی موعەزەمەیی بەریتانیا زیاتر هیچ حکومهتیک نەبێ خزمەتی حوزەتی بەشەر و سەعادهتی ئەقوام بکا » . «تینگەشتنی راستی» لێره دا ناوەزاست و باشوری عراق دەکاتە نمۆنە که وەك دەلی ئەمڕۆ « لەسایەیی عدالەتی» بەریتانیا دا «لە هەمو ئەقاری عالەم» باشترن . کوتایێ «تینگەشتنی راستی» بە ئەوپەزی بزاووە دەلی : «شوبه نەبێ کوردستانیش لەم نزیکانە نائیلی ئەم رمفاهو خیرە دەبێ » (۵۵) . ژماره کانی تری ئەم رۆژنامەییە پێن لەم بابەتە قسە و گەفت و پەیمان و هاندانە (۵۶) .

«تینگەشتنی راستی» زۆر جار عەرەبی حیزاز و عراق و بە رادیه کی که متر ئەرمەنی دەکرده نمۆنە بۆ کورد و دەبویست بە ناوی ئەوانەووە زیاتر هانیان بدات دیاره لەمەدا عاقلێ دەکرد ، چونکە ئەوانیش وەك کورد سالیەیی سالی بۆ گیرۆدەیی دەستی عوسمانییان بون . جگە لەو مەسەلەیی حیزاز ئەو رۆژانە دەیتوانی لە قوژبەیی ئایینهووە کار بکاتە سەر گشت موسلمانانی جیهان . ئەمەشدا «تینگەشتنی راستی» وەستایانە هاتە مەیدان . بە کوردی دەوت ئەوەتە « حیزازی موبارەك لەژێر عەلەمی حەزرتی رسول الله ، رۆحم بە سەدەقەیی بێ ، ئیعلانی ئیستیقلاالی کرد » (۵۷) ، چونکە تورکە

-
- (۵۵) «تینگەشتنی راستی» ، ژماره ستیو دو ، ۱۰ی حوزەیرانی ۱۹۱۸ .
 (۵۶) شایانی باسە لەگەڵ نزیک بونەووەیی کوتایێ شەڕ و مسۆگەر بۆنی سەرکەوتنی ئینگلیز «تینگەشتنی راستی» کەوتە باشەکشە لە گەفت و پەیمانە زۆرەکانی .
 (۵۷) «تینگەشتنی راستی» ، ژماره سازده ، ۲۳ی شوباتی ۱۹۱۸ .

ئىتىجادىيەكان « ئارەزويان ئەمە بۆ عەرەب و كورد لەناوبەرن و ۰۰۰ گەلنى
 لە گورەي عەرەب و كورد بە كوشتن دران و نەفى کران و چل پەنجا هەزار
 كەس لەوان بە زولمى ئەلەمانيا و حەماقەتى تورك لەناوچۆن ۰۰۰ شەرىفى
 مەككەي موشەزەفە جەنابى سولتان حسەين (۵۸) كە موسلمانىكى سەيد و
 بەشەرف و غيرەت بۆ كە ئەم حالە بىنەعنايەي دىن لە گەل حەكومەتى زالمى
 تورك بە شەزەتات » (۵۹) . لە ژمارەيەكى تردا بە هەمان دەستور دەلىن :
 « قەومى عەرەب ئەوا جوئى حەكومەتيان هيتايە ناو . ئەمژۆ سولتان حسەين
 لە مەككەي موشەزەفەدا شەرفى عەرەبى زىندۆ كردهو . لە كوردستان
 پياوى گورە دەس دەكەوئى ، بۆچى بىن دەنگ بۆن ، تورك ئەو قووەتەي
 ئەماو كە كەس لىيان بترسى ۰۰۰ » (۶۰) . دەربارمى هەمان باس ديسان
 « تىگەيشتى راستى » دەلىن :

عوسمانى « دەيانرست عەرەب و كورد فيدايى تورك كەن ، ئەما
 عدالەتى خودا ئەمەي قبول ئەكرد . قەومى عەرەب لە حىجاز حەكومەتيان
 هيتايە ناو و خۆيان لە دەس تورك نەجات دا و بە (اتركوا الترك كەما تركوكم)
 ئەمەليان كرد ، ئەگەر بەمە ئەمەليان نەكردايە مەحو دەبون ۰۰۰ » بەلام
 « كورد چونكە بەدين بەزەيان بەواندا (واتە بە عوسمانىيانا - كە مە)
 هاتەو و معاووە نەتيان دەكردن ، ئەما چونكە مەقصود ئەمە بو كورد مەحو
 يئەو هەر چاكەيەك لە گەليان دەكردن بىن فائىدە دەما و بالعكس زياتر
 شىتگير دەبون ۰۰۰ » . دواي ئەو « تىگەيشتى راستى » دىتە سەر باسى
 ئەمەنى يەك سالەي بەغدا لە ژىر سايبەي ئىنگليزدا و دەلىن : « ئەو ئاسار و
 عىران و مەدەنيەت و زەراعەت و خەيراتە كە ئەوان پىتيان هيتا توركەن بە

(۵۸) مەبەستى شەرىفى مەككە حسەينى كۆزى عەلىيە كە ئەوكاتە راپەزىنيتكى
 گورەي دژى دەسلەتتى عوسمانى لە حىجاز بەرپا كرددۆ .
 (۵۹) « تىگەيشتى راستى » ، ژمارە سىازدە ، ۱۲ى شوباتى ۱۹۱۸ .
 (۶۰) « تىگەيشتى راستى » ، ژمارە حەفدە ، ۲۳ى شوباتى ۱۹۱۸ .

۵۰۰ سال نه یاتوانی بیکه ن ۰۰۰ ئەمەلەن هەبە کە قەومی کورد بە قسە ی درۆی تورک تەفرە ناخۆن و دەست ئەدەنە دەستی ئینگلیز و خۆیان لە زولمی تورکان رزگار دەکەن و خەریکی ئیعماری مەملە کەتی خۆیان دەبن « (٦١) .

لە سەروتاری ژمارە ٣١یدا «تینگە یشتنی راستی» بێ پیچ و پە نا دیتە سەر مەبەست و دەلێ : «حکومەتی تورک ئەمژۆ هیچ قیمە تیکی دەولییە نی بێ ، بە دەست ئەلە مانیاو وەک داشی دامە حەرە کەت دەکا ۰۰۰ هەلبە تە عەرەب و کورد ئیتر مەیلی حکومە تیکی وا جاھیل و بێ دەسە لات ناکەن ، زاتە ن لە بەر ئەمە کە عولە مای مە ککە خە لافە تیان لێ نە زە کەرد قیمە تیکی دینی شی نە ما . عەرەب لە مە ککە ی موشە زە فە ئیعلانی ئیستیقلا لیان کەرد . جە لالە تە ئاب مە لیک حە سین ئەمژۆ لە گە ل تورکە کاندای لە حە ربدا یە ، کور دە کانی ش چارە یە کی سە ری خۆیان بکە ن چاکە چونکە حکومە تی بە رتانیای عوزما موحییی کور دە » (٦٢) .

دیارە مەبەستی سەرە کتی ئەم هەمۆ پیاھە لدان و هاندانە ئەو وە بو هۆزە چە کدارە کانی کوردستان بێنە دار دەستی ئینگلیز و بکە و نە گیانی لە شکر ی عوسمانی و راویژ کەرە ئەلە مانە کانی و بە و جۆرە رینگە ی پێشکە وتنی بێ زیان بۆ ئەوان تەخت و خۆش کەن . هەر لە سەرە تاو و «تینگە یشتنی راستی» ئەمە ی بە رونی خستە بەر چا و و گە لێ و تاری بۆ تەرخان کەرد . سەروتاری ژمارە تۆزدە ی بە م ناو و وە بو : «روئە سایی کور دە بێ چی بکە ن ؟» . دوا ی مە تحیکی زۆری سە ر دەمی فەرمانزە وایتی سە ردارانی بابان «تینگە یشتنی راستی» لە م و تارە یدا دە لێ :

سە ردارانی بابان «دایم موستە قیل دە ژیان و ئە گەر لە تە رە ف عە جە م و تورکە وە تە جاوز ئیکیان بدیا یە بۆ مو حافە زە ی ئە مارە تی خۆیان بە گژ ئە م دۆ

(٦١) «تینگە یشتنی راستی» ، ژمارە بیستو هەشت ، ١٣ ی مایسی ١٩١٨ .

(٦٢) «تینگە یشتنی راستی» ، ژمارە سێ و بەک ، ٣ ی حوزە یرانی ١٩١٨ .

حکومه ته که چەند دەفە لە خۆیان گهۆره تر بون دەچون و دەیانشکاندن . هەم تورک ، هەم عەجەم ئیفتیخاریان بە ئیفتیقای ئومەرای بابان دەکرد ئەگەر تەماشای حەقیقەت بکەیت کورد تا ئەم نزیکانە قومبێکی حاکم بون که واتا بۆچی حاکمبێتی بە مەحکومبێت بگۆزنەوه . لەم شەژەدا هەر قومبێک که بەغیرت بو سەری بەرز کردەوه و ئەوا نایلی حاکمبێت دەبێ . قومبێ کورد هەلبەتە لە گەلی ئەقوامی تر بەغیره تترن ، بۆچی هەتا ئیستا که وێستان « . دواي ئەوه «بێگەبشتنی راستی» دەکه ویتە ژماردنی ناودارانێ کورد و لە شیخانەوه دەست پێندە کا و بەسەر جاف و پشدر و مەنگۆز و هەمەوهەند و زەنگەنە و تالەبانی و باجەلانی و گەلیکی تردا تێدەپەژێو (٦٣) داویان لێ دەکا تا زوو بەجولین و «هەرایەکی گهۆره» بەریاکەن و «سلیمانی و ئەترافی لە زولمی تورک خەلاص» کەن و هەل لە دەست نەدەن بەتایبەتی که «تورک ئەمژۆ ئیشی خراپە ، ئەگەر هەر یەک لە کوردستاندا هەلسێ ناتوانی نەفەرێک بۆ ئەو ناوه بئیری چونکه لەشکری ئینگلیز بەرابەری وێستاوه . . .» دواي ئەوه بەنیازی زیاتر جولاندنی کورد «بێگەبشتنی راستی» هەر لەو ژمارە یەیدا دەلێ :

«ئەمژۆ حکومەتی ئینگلیتەرە و فەرەنسە و ئەمریکا و هاوژێکانیان هەمۆ تەرەفداری حاکمبێتی ئەقوامن . ئەم شەژە هەر دەبێ ئاخیری بێ ،

(٦٣) زۆریش بە شانۆ باهویاندا هەلەدا : شیخان « لە هەمۆ کوردستاندا شۆرەتی ئازایان هەبە و هیچ وەختی لە حکومەتی تورک نەترساون » ؛ « عەشیرەتی گهۆرهی جاف و جودی حکومەتی تورکیان لە لانی بە و هەمۆ بە ئەسلەحەیی چاک موسەلەحن » ؛ « ئاغایانی پشدر و مەنگۆز که حکومەتی تورک بە تۆپ و عەسکەرێکی زۆرەوه دەرەفتیان نەدەهات » ؛ « هەمەوهەند که بە دەست و بازۆ تا ئەم چەندانە لە بازبان لەبەر چاوی حکومەت خەرج و باجیان لە ئەهالی وەرەگرت و حکومەتی تورک هەرچەند بەلەبەلی کرد فایەیی نەبو » ؛ « زەنگەنە و تالەبانی و شوان و شیخ بزنێ . . . زۆر شەجیعن » ؛ « بەگزادەیی باجەلان لە تاریخدا ناویان گهۆرهیە » .

ئەوسا ناوی عەرەب و ئەرمن و جوله که له ناو موغاهە دەی صلوح زیکر دەکری چونکه ئەمانە لەم شەژەدا هەمو سەریان بەرز کرد و داوای حکومەتیان کرد . ئەما کوردان تائێستا هیچیان نەکرد ، له حکومەتان وایە که ئەم قەومە هیچ نەبە چونکه خۆیان نەنواند ، وادیارە «خۆیان حاکمی بەتیان ناوی» چونکه « ئەگەر بیانویستایە هەرایەکیان دەکرد » و بە «قەسە درۆی تورکه کان تەفرەیان نەدەخوارد . . . کورد دەبێ لەئێستاوێ پەلەپەل بکەن تا لە ناو موغاهە دەی صلوح ناویان بێ . . . وەکو دەبینین حکومەتی ئینگلیزە زۆر (زۆر - کە . م .) کوردانی خۆش دەوێ چونکه له هەمو دەوله تەکانی تر زیاتر دەیانفاسح ، موختەمه له زۆر یاری بەیان بەدا ، ئەما که ئەوان وسکت بن تەبیمی دەخلی بە سەریانەوه نامیێ و لەپاشانا زەرەرتکی زۆر دەکەن . . . » (٦٤) .

رون دیارە ئینگلیز ئەو رۆژانە دەیانویست هەرایەکی گەرە دژی دەسلاتی عوسمانی له کوردستان بەریا بێ . تا نزیك تەواوبونی شەڕ «تینگە یشتنی راستی» له هەمو شت زیاتر بایەخی بەم مەسەلە یە دەدا و ئاشکرا بە ناوی ئینگلیزەوه پەیمانی یاری دەی بە سەرکە هۆزانی کورد دەدا بۆ ئەوهی چالاکانە دژی رژی عوسمانی یێنە مەیدانەوه . یەکیک له ژمارە زوووەکانی «تینگە یشتنی راستی» رۆدە کاتە «زەنگەنە و هەمەوهەند و پشدر» و پێیان دەلێ «ئەگەر (عوسمانی - کە . م .) عەسکەری خۆیان بنێرنە سەرتان لەشکری ئینگلیز دەست بەجێ رۆدە کاتە هەمو کوردستان» خۆ « ئەمۆ ئەگەر حکومەتی ئینگلیزە بزانی که هەرایە له کوردستاندا قەوماوه توپ و لەشکر سەوق دەکا و بە بێ ئەمە که خویین له لوتی کوردی بێ ئیشی کوردستان جێ بەجێ دەبێ » (٦٥) . هەر بەوجۆرە «تینگە یشتنی راستی»

(٦٤) «تینگە یشتنی راستی» ، ژمارە نۆزده ، ٥٥ مارتی ١٩١٨ .
 (٦٥) «تینگە یشتنی راستی» ، ژمارە پاژده ، ١٩١ شوباتی ١٩١٨ .

ئەفسەر و سەربازی کوردی ناو لەشکری عوسمانی هان دەدا بدەنە شاخ و داوای دەکرد بۆ جێ به جێ کردنی ئەم مەبەستە پە یۆهەندی یان پیتۆه بکری .

شایانی باسە « تێگە یشتنی راستی » لەم بارە وە رۆی دەمی نە دە کردە تەنها سەرەك هۆزانی کوردستان . جار و بار بەم جۆرەش دەدوا : « ئیمە لێرەدا رۆئە کەینە رەنجەر و فەقیران چونکە دەزانی دە و لە مەندان بە نانی خۆیان گە یشتون و رۆحی خۆیان زۆر خۆش دەوی و خۆیان نە بە قەومی کورد نە بە دنیا ناگۆژنە وە . ئەما رەنجەر و فەقیر لە هەمو قەومی کدا مل لە چەقۆ دەستون ، هەر ئە مە ندە چەند جوائیکی زیرەك رێگەیان پێ نیشان بدەن دەتوانن هەرایە بێنە وە هەم خۆیان و هەم قەومی کورد لە فەلاکت و کوێرە و مەرتی رزگار بکەن . ئە ی کورد ، برایانی فەقیر و رەنجەر خۆتان زۆر چاک دەزانن کە ئە رزی کوردستان هەمو شاخ و داخە ، عەسکەری غەرب رێی تیدا چاک دەرناکا ، ئە گەر کورد (٦٦) سیلاحی خۆیان بێنن و لە گەل ئیتۆه یەك بن دەتوانن هەرایە کی گەورە بە ریا بکەن » (٦٧) .

لە ژمارە یە کی تریدا بە هەمان دەستور دەلی : « لێرە دۆبارە قەسە تەوجی پیاوی گەورە ی کوردستان دەکەین و دەلێن گونا می فەقیر و هەژاری کورد هەمو ی بە ئەستۆ ی ئیتۆه یە ئە گەر مە نفعە تی شەخسی خۆتان بە فائیدە ی عمومی کورد و کوردستان بگۆژنە وە و ئە و قەومە کە بە هجو می بابل و ئاشۆر و میدی (٦٨) و فورس و حوکمە تانی تر بە فە نا نە چۆ لە ناوی

(٦٦) مەبەستی سەرباز و ئەفسەری کوردی ناو لەشکری عوسمانی یە .

(٦٧) « تێگە یشتنی راستی » ، ژمارە پاژدە ، ١٩ ی شوباتی ١٩١٨ .

(٦٨) هینانە وە ی ناوی میدی لێرەدا راست نی یە ، بەلام دەشیخ نە وە لە یادنە کەین کە ئە و کاتە هیشتا را زانستی بە کە ی کورد و رۆژ هە لاتناسی بە ناوبانگ پرۆفیسۆر مینۆرسکی لە بارە ی پە یۆهەندی رە گەزی کورد بە میدی یە وە بلا و نە بو یۆ وە (لە و بارە یە وە بزووانە : البروفیسور فلادیمیر مینۆرسکی ، الاکرا د احفاد المیدین ، ترجمە و تملیق الدكتور کمال مظهر احمد ، - « مجلة المجمع العلمي الكردي » ، المجلد الاول ، العدد الاول ، ١٩٧٣ ، ص ٥٥٢ - ٥٦٣) .

وەك وتمان دۆ كەس یا دۆ دەستەى (٤) (٧٠) جیا « تیگە یشتنى راستى » یان دەبرد بە ژێوه ، یەكیكیان فەرمانبەرتكى بە دەسلات و زیرەك و دلسۆزى ئینگلیز بو ، ئەوى تریان روناكییرىكى كورد یا روژھەلاتى بەكە بە دل بو كوردستان و گەلى كورد سوتاوه . لەبەر ئەوه گەلى جار لە یەك مەبەستدا هەست بە دۆ شىوازی جیاواز دەكەى چونكە ئەویان بو یارى خۆى و ئەمیان بو یارى خۆى شىنى كردووہ . لە هاندانى كوردا دژى دەسلاتى عوسمانى ئەم لایەنە رۆن و ئاشكرا دەرکەوتووہ . شان بەشانى ئەو شىوازەى لە سەرھوہ باسماں کرد یەكىكى تر بە ئاوازیكى تر كورد بو راپەژین هاندەدا ، ئەوہش بو خۆى نرڤ و بايەخى « تیگە یشتنى راستى » زۆر بەرز دەكاتوہ ، تاييەت گەر كات و شوینیش بگريئە بەرچاو . وا لەخواروہ چەند نمونەى كى شىوازی دووہم دەخەینە بەرچاو :

لە وتارىكى ژمارە بیستو پینجیلا « تیگە یشتنى راستى » دەلى :
 « كورد دەبى چاك تىبفكرن . . . دەبى چاك مۆتنەزىرى فرسەت (بن – كە . م)) و بو حەياتى كوردستان هەرچى لازمە بىكەن . روژنىكە و ئەمزۆ ، دەبى دەستو بازوى هیمەتى كوردى تیدا دەرکەوى و ناوى باوك و باپىرى خۆیان كە هەمۆ بە شانۆ باهۆى خۆیان بە ژێوه چون و بەئەگرت كەسیان قبۆل نەكردووہ زیندۆى بكەئەوه و خۆیان لە مزگینى و زولمى ئەم و ئەو نەجات بدن . تەماشاكەن خوا بەم عەزەمەت و گەورەییەى جورئەت و ئىختیاری بە بەئەداوه چاك و خراپ چت ئارەزۆ دەكا بىكا ، ئەما ئەوى ئەكەوتە ژێر بارى حوكمى خەلق جورئەتى ئىختیارىشى لە دەست وەرەگرن و وەك داشى دامە چۆن ئارەزو بکەن وای دەگێرن » . دواى باسى ئەو

(٦٩) « تیگە یشتنى راستى » ، ژمارە بیستو پینج ، ٢٢ى نیسانی ١٩١٨ .
 (٧٠) دۆ دلین لەوهى دۆ كەس زیاتر بوین .

دواکه و تنه‌ی عوسمانی به کان له گه‌ل خۆیان هینایانه کوردستان «تینگه‌یشتنی راستی» له کوتایج هه‌مان و تاردا ده‌لێ : زه‌مانی زۆ «قه‌وم قه‌ومی مه‌حو نه‌ده‌کرد ، ئه‌ما سیاسه‌تی ئه‌م زه‌مانه‌ وایجاب ده‌کا ئه‌مزۆ ئه‌گه‌ر قه‌ومی خۆی موخافه‌زه‌ نه‌کا هه‌مو که‌س دانی لێ بێژ ئه‌کا و که‌ بۆی رێکه‌وت چنگی تی ده‌هاوی و پارچه‌ پارچه‌ی ده‌کا . ئه‌وی عه‌قلی (بن - ك . م) ئه‌وه‌نده‌ی به‌سه‌ » (٧١) .

له‌ وتاریکی‌ تریدا « تینگه‌یشتنی راستی » له‌ وه‌ش جگه‌رسۆزانه‌ تر دێته‌ ده‌ست و به‌ دێکی پز له‌ داخه‌وه‌ ده‌لێ : « له‌ به‌ینی ئه‌و ئه‌قوامه‌ی تایبعی تورکن (٧٢) له‌ کورد مه‌غدورتر نی‌یه‌ ، تورک هه‌ر خۆینیان ده‌مژن و مه‌حصولی سه‌عیان ده‌خۆن ... » (٧٣) . له‌ وتاریکی‌ تردا ده‌لێ : « ئه‌مزۆ قه‌ومی که‌ له‌وان (له‌ کورد - ك . م) به‌ عه‌ده‌د که‌متر و به‌ شه‌جاعت له‌وان خوارتره‌ بۆ کۆبۆنه‌وه‌ سه‌عی ده‌کا و بۆ ئه‌مه‌ که‌ ئیشی خۆی به‌ ده‌ستی خۆی رێکخا خه‌و و خۆراکی له‌ خۆی حه‌رام کردوه‌ (٧٤) . ئه‌مزۆ کێ حه‌ز نا‌کا گه‌وره‌ گه‌ورانی کورد ده‌ست به‌نه‌یه‌ک و بۆ رزگار بونی ئه‌م قه‌ومه‌ تی‌بکۆشن ... » (٧٥) .

شوینی دیار له‌سه‌ر لاپه‌زه‌کانی « تینگه‌یشتنی راستی » بۆ سه‌رکه‌وتنی ئینگلیز و هاوپه‌یمانه‌کانیان له‌ مه‌یدانی شه‌ژدا ته‌رخان کراوه . جۆر و

(٧١) «تینگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ بیستو پینج ، ٢٢ی نیسانی ١٩١٨ . شایانی باسه‌ هه‌ندێ جار هه‌ردۆ رێباز له‌ وتاریکدا به‌کیان گرتۆته‌وه‌ ، جا ئه‌وه‌ یا رێکه‌وته‌ یا ئه‌نجامی هاوسه‌رنجی به‌ بۆ دیارده‌ی تایبه‌تی یا له‌وه‌وه‌ هاتوه‌ که‌ ره‌نگه‌ی سۆن و شوکر یلفه‌ضلی سه‌برو ده‌ستکاری و تاری به‌کیان کردبێ .

(٧٢) دیاره‌ مه‌به‌ستی «تینگه‌یشتنی راستی» عوسمانی و تورکانی لاره‌ .

(٧٣) «تینگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ سێو به‌ک ، ١٠ی حوزه‌یرانی ١٩١٨ .

(٧٤) له‌وه‌ ده‌کا مه‌به‌ستی ئه‌رمه‌ن بێ .

(٧٥) «تینگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ هه‌ژده‌ ، ٢ی مارتی ١٩١٨ .

شیوازی بلاوکردنه و هیان شیوهی پرۆپاگهندهی وەرگرتبو و زیاتر بو ئەوه
 بو خەلکی کوردستان واتی بگەن دواژۆژ له هه مو لا زیاتر بو ئینگلیزه بۆیه
 ده بێن پشت به وان بیهستن . بۆنمونه بهشی زۆری ژماره بیستو یهك بو باسی
 روداوه گه و ره کانی شه ژ له ماوهی سالتیکدا تهرخان کراوه و کوتایین
 بهم جۆره هاتوووه : « ۰۰۰ ئەلهمانیا ته مایه تی عالم به شتیر بگری و بێن به
 ئاغای هه مو خهلق ، خودا مووه فهقی نه کا . زالم عومری کهم ئەهین .
 ئینگیلته ره وانی به ، تهره فدارى حاکمی به تی گه قوامه ، نایه وئ کس بکا به
 عه بدی خۆی به لکو ده یه وئ هه مو خهلق مه سه و د بن بۆیه تائیسته موه فهقه و
 له مه و لاش موه فهق ده بێن ، عادل دایمه به ر خورداره » (۷۶) . « ئەلهمانیا ئەمه
 چوار ساله خه ریکه هه ر پیاو به کوشتن ئەدا و قووه ت و ما ل سه رف ده کا و
 مو ته فیه کانی به گژ ئەم و ئەودا ده کا و تائیسنا هیچی به هیچ نه کرد ، بالعکس
 ئوردوو ه که ی روی له په ریشانی به و حکومه ته که ی به پیر مو فلیسی به وه
 ده چی . ئەوا سالی پینجه می حه رب ده ستی پین کرد ، شک نی به ناتوانی ئەم
 ساله به سه لامه تی به رینه سه ر چونکه ئیشی ته وا وه ۰۰۰ ئەلهمانیا هه ر خۆی
 تا ، ئەوستریا و تورک و به لغاریشی به قوژدا برد . ئەما ئەوستریا و تورک
 هه ردو موسته حه قن چونکه ساله هایه زولم له عه ناصری ژر ده ستیان ده گەن ،
 ئەم حه ربه تائیسته به عزیکى نه جات دا و ئەوی ماوه ئەوانیش رزگار
 ده بن » (۷۷) .

دوژمانی ئینگلیز ، تابهت ئەلهمان ، هه ر له شه ژدا ژیره که وتن ، به لکو
 سه ره ژای ئەوهش « عه سکه ریان چوو هه ر جی وێرانی کرد و ئەهالی له
 رۆحی خۆی بێزار کرده ئەما ئینگیلته ره عه سکه ری چوو هه ر جی مه عموری

(۷۶) «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره بیستو یهك ، ۱۸ ی مارتی ۱۹۱۸ .

(۷۷) «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره چل ، ۵ ی ئابی ۱۹۱۸ .

کرد و ئەهالی بە کەمی مەمتون هیشت (٧٨) ٠٠٠ لە بەر ئەمە ئەلمانیا تا بێ
 دۆستی کەم و دوژمنی زۆر دە بێ و ئینگیلتەرە تا بێ دۆستی زۆر دە بێ «
 بۆیە» ئینگلیز موەفەقە و ئە لەمانیا مەغلۆبە و زەمان لە ئیسپاتی ئەمە عاجز
 نوبە « (٧٩) .

بۆ هەمان مەبەست شوینی تاییەت لە « تێگەشتنی راستی » دا بۆ
 سەرکەوتن و پیشکەوتنی لەشکری ئەمیر فەیسەل لە حیجاز و شام و
 فەلەستین تەرخان کراوە . ژمارە ی وای هەیه زیاتر لە نیووی بریتی بە لە باسی
 شەژی فەلەستین (٨٠) . سەرۆتاری ژمارە چلو هەشت کە بەم ناوێشانە بە
 « ظەفەری عەظیمی فەلەستین » (٨١) بەجۆریکی سەرنج راکیشەر باسی
 بەدیل گرتنی ٥٠ هەزار سەرباز و ٣٣٥ توپ و نیووی ئەفسەری « ئوردوی
 هەشتمی » لەشکری عوسمانی دەکا و بە شانازی بەو دەلێ « لەشکرگێژ (٨٢)

(٧٨) بە داژشتنە کەیدا لە قەسە سۆن دەکا .

(٧٩) « تێگەشتنی راستی » ، ژمارە ٤٥ ، ٩١ ئەیلوولی ١٩١٨ . هەر بەوجۆرە
 « تێگەشتنی راستی » گەلێن نمونە ی لەسەر کوشتن و بزین و
 خراپە کاری لەشکری عوسمانی لە ئێران و نازەربایجان و شوینی تر
 هیناوەتەو (بزوانە هەمان ژمارە و ژمارە چلو حەوتی رۆژی ٢٣ ی
 ئەیلوولی ١٩١٨) .

(٨٠) بۆ نمونە بزوانە ژمارە چلو هەشت ، ٣٠ ی ئەیلوولی ١٩١٨ .

(٨١) رۆژنامە ی « العرب » یش و تارێکی گەورە ی لەژێر هەمان ناوێشاندا
 بلاو کردۆتەو . ناوێشان و ناوەرۆکی زۆر وتاری گرنگی « تێگەشتنی
 راستی » و « العرب » لە یەکیان دە کرد . ئەم چەند نمونە یە ی « العرب »
 بە لگەن : « محاربة الاتراك لدين الاسلام » (٢١ آذار ١٩١٨) ؛ « انتهاك
 الاتحاديين لقدسيات الاسلام » (٢٥ آذار ١٩١٨) یا « الترك في نظر الالمان »
 (٨ نيسان ١٩١٨) ؛ « حول رزء الترك » (٢٦ تشرين الاول ١٩١٨) .

(٨٢) مەبەستی لە (لەشکرگێژ) (فائد الجیش) یا (القائد العام) .

لیمان فون ساندهرس (۸۳) به هزار حال خوئی له به خسیرتی رزگار کرد « (۸۴) » .

« تیگه یشتی راستی » بلاو کرده وهی همو هوالیتی سهرکه وتنی مهیدانی فهلهستین و شامی به ههل دهزانی بو تازه کرده وهی باسی خراپهی عوسمانی و ئهلهمان و چاکهی ئینگلیز . « حکومتی ئینگلیته ره که تورکی لهویش (له فهلهستین - ک . م .) دهرکرد خهلق حهیا تیکی تازه یان دست کهوت چونکه له زهمانی تورکدا همو له برسانا دهمردن . ئهو زولمانهی تورک له سوریه کردیان گهلنج خراپتر بو » بویه دانیشتوانی فهلهستین و سوریه « ئهمرۆ همو به خوینی سهری تورکیا تینون » . ههرچی ممله مانیا شه « ده به وی خوینی ئه قوام بژی ، مال و حالیان پین نه هیلنجی چونکه ئهو ئهلنج : ئه قوامی شهرق حهقی به قایان نیه ، یا ده پین بمرن یا ده بستی عه بدایه تی قبول (بکه ن - ک . م .) » (۸۵) .

« تیگه یشتی راستی » و « العرب » گهرماو گهرم قسه و وتهی لئ پسر اوانی ئینگلیزیان به جور تیکی دیار و سهرنج راکیشه ر بلاو ده کرده وه . فهک ههر سه روتاری ژماره ۵ و ۶ و ۷ « تیگه یشتی راستی » به لکو سه رتاپای ئهو سنج ژماره یه (۸۶) بو نلوه روک و باسی ئهو وته گرنگهی لوید جورجی سه رهک وه زیر ته رخانا کراون که روژی هی کانونی دووه می سالی

(۸۳) جه نه رال لیمان فون ساندهرس شماره زایه کی عه سکه رتی ناوداری ئه له مانیه ، ئهو سه رده مه وهک راویژ کمر سه ره رشتی هیزی چه کداری عوسمانی ده کرد .

(۸۴) « تیگه یشتی راستی » ، ژماره چلو ههشت ، ۳۰ ئه یلولی ۱۹۱۸ .

(۸۵) « تیگه یشتی راستی » ، ژماره چلو پینج ، ۹ ئه یلولی ۱۹۱۸ ؛ ژماره به نجا ، ۱۴ ته شرینی به کهمی ۱۹۱۸ .

(۸۶) ته نها بهک دۆ ههوالی زۆر بچوک له ژماره شهش و حهوتدا بلاو کراونه وه .

۱۹۱۸ دای (۸۷) . «تینگه‌یشتنی راستی» و «العرب» قسه‌کانی لوید جۆرجیان به گوره‌ترین روداوو گرننگترین قسه‌ی رسمت هه‌مو شه‌ژ دانا و به لیدوانه‌وه بلایان کردموه (۸۸) . له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش ئه‌و دۆ رۆژنامه‌یه ئه‌و قسه‌یه‌ی لوید جۆرجیان نه‌نوسی که ده‌رباره‌ی رۆژه‌لانی نزیك و ناوه‌زاست (تایبته سوریه و عیراق) و تبوی چونکه به‌لیننی سه‌ربه‌خۆیتی ته‌واویان تیا بو . به‌همان ده‌ستور چاوپۆشی‌یان له‌و به‌شانه‌ی چوارده‌به‌نده‌ ناوداره‌که‌ی سه‌ره‌ك کۆماری ئه‌مه‌ریکا ویلسن کرد که بۆ باستی چاره‌توسی گه‌لانی ژێرده‌سته‌ ته‌رخان کرابۆن (۸۹) .

«تینگه‌یشتنی راستی» و به‌تایبته‌ی «العرب» زۆ زۆ باسی ئه‌و ده‌سکه‌وته شارستانه‌تی‌یانه‌یان ده‌کرد که به‌هاتنی ئینگلیز له‌ عیراق بلایوبونه‌وه . هه‌ر له‌ ژماره‌یه‌که‌یدا «تینگه‌یشتنی راستی» که‌وته باسی ئه‌وه‌ی چۆن «جاده‌ی مه‌مله‌که‌ت به‌ چرای ئه‌له‌کتریک رۆشن کرایه‌وه و شه‌و له‌گه‌ل رۆژدا ئه‌وه‌نده

(۸۷) رۆژی ۵ کانونی دووه‌می سالی ۱۹۱۸ لوید جۆرج له‌ هۆلی ویستمنیستر له‌ به‌رده‌م نوینهرانی کریکاری ئینگلیته‌ره و تاریکی رسمت گرتگی له‌باره‌ی روداو و مه‌به‌سته‌کانی شه‌زه‌وه خۆینده‌وه . هه‌ر له‌و وتاره‌یدا لوید جۆرج گه‌لج باسی ماف و داخوازی ره‌وای گه‌لانی کرد (ده‌رباره‌ی ده‌قی وتاری ناوبراو بژوانه : ((War memories of Lloyd George), Vol. V, London, 1936, PP. 2515 — 2527).

(۸۸) بژوانه : «العرب» ، ۱۲ و ۱۹ کانون الثانی ۱۹۱۸ ؛ «تینگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ پینج و شه‌ش و هه‌وت ، ۱۵ و ۱۹ و ۲۲ ی کانونی دووه‌می ۱۹۱۸ .

(۸۹) تایبته به‌ندی دوازه‌ی که باسی دواژۆژی گه‌لانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی ده‌کرد . سه‌یر ئه‌وه‌یه رۆژنامه‌ی «العرب» دوا‌ی ئه‌وه‌ش که ژماره‌یه له‌ خۆینهرانی داویان لێ کرد ده‌قی ئه‌و به‌نده‌ وه‌ك خۆی بلاو بکاته‌وه ئینجا هه‌ر خۆی لێ گیل کرد (بژوانه : «العرب» ، ۷ شباط ۱۹۱۸) .

فرقی نه ما» و «خهلق له بهر ئه و روشنایی به که شهز له گه ل مانگ و ئه ستیره ده کا تا ساعات شهشی (عه ره بئج - كه م .) شهو (٩٠) به هه وه سی خۆیان هاتوچۆ ده که ن . چهند مانگێ له مه و پیش بۆ چرایه کی ته نه که هه مو ئاواتیان دمخواست . ئه و تاریکی به له کوئی و ئه م روشنایی به له کوئی ؟ » (٩١) .

سه یر ئه وه به له هه مو «تینگه یشتنی راستی» دا ، به پیچه وانه ی «العرب» هوه ، شیمیرکی پیا هه لدانی به سه ر ئینگلیزدا تیلدا نیه هه رچه ند شوکر یلفه ضلی ده ستی بالای له شیمیر وتندا هه بق ، جگه له وه ی شاعیری ناوداری وه كه زه هاوتی و عه بدووز محمان به نا و هت تر گه لئ شیمیری له و بابه ته یان به زمانی عه ره بئج له «العرب» دا بلاو ده کرده وه . دیاره هۆیه کی گه و ره ی ئه مه نه بقونی شاعیری کورد بو له به غدا . هه رچی شوکر یلفه ضلیش خۆیه تی له قسه ی به کئ له هاوژێکانی به وه وا ده رده که وئی روژ ئاوا په رست نه بوین (٩٢) .

جئیی خۆیه تی لیره دا رویه کی تری گرنگ بخه ی نه به رچاو که په یوه ندی به شوژشی ئۆکتۆبه ری سۆشیالیزم رۆسیا وه هه یه . «تینگه یشتنی راستی» به که م چاپکراوی کوردی به باسی ئه م شوژشه ی کردو وه ، به لام له زۆر ژماره یدا هه ولی داوه روی راستی بشیوینی که ئه مه ش بۆ خۆی به روی مه ترستی ئینگلیز ده خاته رو . وادیاره له و کاته وه حسابی دواژۆژیان ده کرد . هه مو سه روتاری ژماره چلو چواری «تینگه یشتنی راستی» بۆ «به یانی

(٩٠) واته تا نیه وه شو .

(٩١) «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره بهك ، ای کانونی دووه می ١٩١٨ .

(٩٢) روفائیل به طح ده لئ شوکر یلفه ضلی له گه ل ئه وه ش لایه نکری رژی می نوئی دوا ی سه رده می عوسمانی بۆ به لام رقی له مادی به تی روژ ئاوا ده بووه و ئامانجی ئه وه بو له رۆژه لات هتیزئ بئج بتوانن به ره نکاری بووه ستی (بزوانه : « لفة العرب » ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٧٦) .

حکومهتی ئینگلیز بۆ ئەقوامی روسیه» تەرخان کراوه که سەر تاپای بریتىر له هاندانی گهلانی ناوچهی قهفاس بۆ ئەوهی بدهنه پال ئینگلیز که ، وهك دهلی ، ئەوانیان «له فکر نهچۆتهوه» بۆیه لهشکریان «بۆ یاریدهیان» و «بۆ شهزی ئەلهمانیا» ناردۆته خاکیان . دوا بهدوای ئەوه پێیان دهلی :

«ئەم ئەقوامی روسیه : ئەمرۆ بینای ئیستیقلاالی ئیوه خه تەرناکه و ئەو حوزیه تهی که له اثنای شوژشدا پێی گهشتن روی له زه وواله ، سه بهیش ئەلهمانیا به . له دهوری ئەو بهیداغی حوزیهت و ئیستیقلااله کۆبنه وه که ئیمه ئەناو ئیوه دا ههلی ئەدهین ئەم ئەقوامی روسیه : ئیمه نه هاتوین که تهنه مهمله که ته که تان له دهست ئەلهمانه کان رزگار بکهین ، به لکو ته مامانه به موساعدهی ئیقتیصادی به فریادی بگهین و له مهشقهت نه جاتی بدهین» (۹۳) .

شایانی باسه «تینگه یشتنی راستی» سه ره تا هه زۆر و نه کهم دهستکاری ئەم باسهی نه ده کرد ، که چی له دوا ژماره کانیدا زۆ زۆ دهیجولاند و جار به جار نایاران ته تر ده باره ی ده نوسی . هه ره له ژماره ی ئایندهیدا ناوی ده سه لاتی نوێی روسیا به مچۆره ده با : «حکومه ته تازه نامه شروعه که ی روسیه» (۹۴) . له وهش خراپتر «تینگه یشتنی راستی» به مچۆره باسی راوودونانی لهشکری ئینگلیز و هار په یمانه کانی له لایهن گهلانی روسیا وه راده گه یاند :

(۹۳) «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره چلو چوار ، ۲ی ئەیلولی ۱۹۱۸ . پرسیا ری لیره دا دینه ناو که ئابا مه بهست له بلاو کردنه وه ی به یانێکی له م با به ته به کوردی چی بۆ بێ کاتیک «تینگه یشتنی راستی» به یانی زۆر له وه گرنگتری بلاو نه ده کرده وه . تو بلی ئینگلیز حسابیان بۆ کوردی ناوچهی قهفاس کردین ، چونکه هه ره ئەو ده ورو به ره بۆ که نوێی کوردستاناسی شاره زایان به ره و قهفاس نارد و ئەوه بو له لایهن جهنگه لی به کانه وه به دیل گه را . دوریش نی به مه بهستی ئینگلیز پرۆپاگه نده بۆ بێ بۆ سیاسه تی خۆیان .

(۹۴) «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره چلو پینج ، ۹ی ئەیلولی ۱۹۱۸ .

«ئەقوامى روسىيە ئەمىرۆ عەساكرى حولەفا بە كەمالى دلخۆشى لە ھەمو جەن ئىستىقبال دەكەن و بە حامى حوزىت و ئىستىقلالى خۆيانى دەزانن . لەو بەياننامە بە كە حولەفاو حكومەتى ئىنگىلتەرە دای نوری عەدالت و مەرحەمەتى تىدا دەدرەوشیتەو ۰۰۰ حولەفا ئەمىرۆ لە مەسافە بە كە دۆرەو ھە عەسكەر بۆ خاكي روسىيە دەتيرن و ھوس و مالىكى زۆر صرف دەكەن لە گەل ئەمەش ھىچ ئارەزۆى ئەو ھاكەن بە كىك لەوان پارچە بە كە ئەرزی روسىيە بيا » ديارە « عەدالت ھەر ئەمەندە دەبىن » (۹۵) .

لە گەل ئەمەش خويئەر لە رىگەى ھەوأل و باسە كانى ناو «تېگەشتنى راستى» بەو دەتوانى لە چەند رۆبە كە رۆسىيە نوئى دروست تېنگا . ئەو ھا «زۆر زابى رۆس ، ھەتا لە روتبە گەورە كان لە لەشكرى سوردە خزمەت دەكەن و لەم عارە (!) (۹۶) ھىچ باكيان نى بە » (۹۷) . يا « روسىيە (بۆلشەفى - ك. م.) ھەرچى بە كە بو لە گەل عوامى ئە لە مان بەشى دە كرد» و «گالەى بە فىكرى حولەفا كرد لە ئەمە كە لەشكرى تر بۆ روسىيە دەتيرن» و «ئىشكەرانى رۆس بۆ ئەمە ھاژرن كە لە گەل ئە لە مانە كان شانەوشان لەسەر رابن شەز لە گەل مالدارە كانى ئىنگلىز بكەن » (۹۸) .

شايبانى باسە دواى داخستنى «تېگەشتنى راستى» «پېشكەوتن» لەم مەيدانەدا گەرمتر جىگەى گرتەو ھە . «پېشكەوتن» ژمارەى واى ھە بە لە چوار شوئى جايىدا باسى «ھەرا و بگر» و «ياختى بۆن» و «برسىتى» رۆسىيە كرىو ھە (۹۹) بۆبە ، وەك دەلې ، « بۆلشەوىك لە ھەمو لایە كەو ھە

(۹۵) ھەمان ژمارە .

(۹۶) لە « تېگەشتنى راستى » دانى بە .

(۹۷) « تېگەشتنى راستى » ، ژمارە شەستو سى ، ۱۳ى كانونى دووھى ۱۹۱۹ .

(۹۸) ھەمان ژمارە .

(۹۹) بەوتنە بزوانە : «پېشكەوتن» ، ژمارە بىستو دۆ ، ۲۳ى سېپتامبەرى ۱۹۲۰ . ھەر ئەو ژمارانە بۆن لە ھىرشى نازەوا بۆسەر شوژشكىزانى

راده‌کن» و «راکردنیشیان بۆته به‌لا» چونکه به‌هۆی ئەوانه‌وه «ریش
 تاشین لای ده‌لاك به‌هه‌زار مه‌ناته» (۱۰۰) (واته هه‌زار روبل !! — لكه م .) و
 شه‌كر به‌ ۳۰ هه‌زار مه‌ناته و هیلکه‌یه‌ك به‌ دو هه‌زار و په‌نجا مه‌ناته (۱۰۱) .
 هه‌ر به‌ سایه‌ی ئەوانیشه‌وه «شاره‌ گه‌وره‌كان بووه‌ به‌ كه‌لاوه‌ و خه‌رابه‌ ،
 فابریقه‌كان نه‌ماوه‌ ، نان نه‌ماوه‌ ، حكومه‌تی بۆلشه‌ویك ناتوانی بگاته‌ فریای
 ره‌عیه‌ی خۆی ، ئیشو كار و فابریقه‌ نه‌ماوه‌ ، ئەوی ماوه‌ و هه‌یه‌ زولم و
 زۆره‌» (۱۰۲) . زۆر شوینی ژماره‌ی تری «پیشكه‌وتن» به‌ ده‌ستوری دوا
 ژماره‌كانی «تیگه‌یشتی راستی» بۆ ئەم جۆره‌ باسه‌ ته‌رخان كراون (۱۰۳) .
 به‌م‌جۆره‌ «تیگه‌یشتی راستی» ئه‌ركه‌كانی سه‌رشانی جی‌به‌جی ده‌كرده‌
 له‌ گه‌ل‌ باسی هونه‌ری روژنامه‌تۆستی ئەم روژنامه‌یه‌ چه‌ند نمونه‌ و باسیکی‌تری
 هه‌مان لایه‌ن ده‌خه‌ینه‌ به‌رچاو .

-
- كورد و عه‌ره‌ب له‌ باكور و باشوری عیراق و كه‌مالی له‌ توركیا .
 (۱۰۰) ئیسته‌ به‌ نێو مه‌ناته !! .
 (۱۰۱) ئیسته‌ ده‌ی به‌ مه‌ناتیکه‌ !! .
 (۱۰۲) «پیشكه‌وتن» ، ژماره‌ بیستو شه‌ش ، ۲۱ی ئۆكتۆبه‌ری ۱۹۲۰ .
 ئەوجۆره‌ نوسینه‌ی ناو «پیشكه‌وتن» له‌ هه‌ج می‌جهرسه‌ون ده‌كهن كه‌
 ئەوسا حاكمی سیاسه‌ی سلیمانی بوو خۆی «پیشكه‌وتن» ی دامه‌زراند .
 هه‌رشه‌ی بێ ئەندازه‌ی «پیشكه‌وتن» زیاتر ئەو هۆیانه‌مان بوو روون
 ده‌كاته‌وه‌ كه‌ هه‌ر ئەو ساڵه‌ پالیان به‌ سه‌ونه‌وه‌ نا نامه‌یه‌كی ره‌سمی نه‌یشتی
 بۆ حاكمی سیاسه‌ی گشتی ئینگلیز له‌ عیراق بنه‌یژی كه‌ ته‌بیدا به‌داخه‌وه‌
 باسی ئەوه‌ی كردوه‌ «چۆن خه‌لكی ئەو ناوچه‌یه‌ وایان لێ هاتوه‌ له‌
 ناوو ناوه‌روکی بۆلشه‌فیزم ته‌بگهن» (بژوانه‌ :
 A. T. Wilson, Mesopotamia 1917 — 1920. A clash of loyalties.
 A Personal and Historical Record, London, 1931, P. 145).
 (۱۰۳) بۆنونه‌ بژوانه‌ : «پیشكه‌وتن» ، ژماره‌ چلو چوار و چه‌فتا و سێ و
 چه‌فتاو چوار و هه‌شتا و چه‌وت و نه‌هه‌ت و پینج و گه‌لیکی‌تر .

بهشی چوارهم

هونهری رۆژنامه تۆستی

له ((ټیگه یشتنی راستی)) دا

رۆژنامه تۆستی و دهرکردنی رۆژنامه و گۆفار هونهریکی هیند بهرزه که له دهست هه مو کهس نایهت . له ده میکه وه ئه م هونه ره بۆته زانستیکی سه ربه خۆی زانکۆکان . له سالی ۱۸۶۹ وه هونهری رۆژنامه تۆستی وهك دهرس له ئه مه ریکا ده خوێنری^(۱) . ئه مۆ به رزی هونهری رۆژنامه تۆستی به کیکه له مه رجه هه ره پیوسته کانی ژیان و سه رکه وتنی هه مو رۆژنامه و گۆفاریک .

به پێوانه ی کات و شوین پله ی هونهری رۆژنامه تۆستی « ټیگه یشتنی راستی » به شی خۆی به رز بۆ . ئه مه ش له راستیدا ئه نجامی چه ند هۆیه کی ټیکه ل بۆ . به ر له هه مو شت نوینه رانی پیشکه وتوترین گه لی ئه و سه رده مه ی جیهان^(۲) سه ربه رشتی دهرکردنی « ټیگه یشتنی راستی » یان ده کرد که دیاره

(۱) بزوانه : د. خلیل صابات ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۳۶ - ۳۷ . نه ك هه ر ئه وه ، به لكو له قوتابخانه ی ئیمزۆی هه مو ولاته پیشکه وتوه كاندا بایه ختیکی زۆر به دهرکردنی رۆژنامه و گۆفاری تایه تی دهری و ئه رکیکی گه وه ی به روه رده و فیرکردنیان خراوه ته ئه ستۆ (بزوانه : Th. E. Berry, Op. Cit., PP. 267 — 296).

(۲) كه م گه لی جیهان به راده ی ئینگلیز به رۆشی خویندنه وه ی رۆژنامه و گۆفاری (ده ربه ره ی ئه مه بزوانه ئه و خشته به ی له به شی به كه مدا بلاومان کردۆته وه) .

زۆر شارەزای ھونەری رۆژنامەتۆسی بۆن . جگە لەوہ میجر سۆن بۆ
 خۆی ، وەك وتمان ، یەكێك بۆ لەو ئینگلیزانەى دەستی بالایان لە دەركردنى
 ئەو رۆژنامە و گۆڤارانەدا ھەبۆ كە لە سەرەتای داگیرکردنى عیراقوہ
 فرماندەى لەشكرى بەریتانى دەستی دایە بلأو كۆردنەوہ یان . شوكریلفە ضلیش
 دەمى سأل بۆ تیکەلى كاری رۆژنامەتۆسى بۆ بۆ دەستی لە دەركردنى ھەمۆ
 ئەو رۆژنامانەدا ھەبۆ كە ئینگلیز لە بەغدا بە عەرەبى و فارسى چاپیان دەكردن .
 سەرەتا « تیکەبشتنى راستى » ھەفتەى دۆ جار - شەموان و
 سێ شەموان بە دۆ لاپەژە دەردەچۆ . لای سەرەوہ ناوی رۆژنامە كە بەم
 جۆرە نوسراوہ : « تى كەبشتن راستى » . لە ژێر ناوہ كەدا ژمارە و رۆژى
 دەرچۆنى بە مێژۆى عیسایى و ئینجا رۆژى ھەفتە و دواى ئەو ھەم رۆژى
 دەرچۆنى بە ھىجرى^(۲) نوسراون . لای راستى ناوہ كەوہ نرخی « تیکەبشتنى
 راستى » چاپ كراوہ كە « بۆ ناو مەملەكەت » بۆ ھەر ۱۰۰ ژمارە ۶ روپى و
 « بۆ دەرەوہ » ۸ روپى و بۆ ۵۰ ژمارە ۳ و ۴ روپى و بۆ ھەر ژمارە یەى
 عانە یەك^(۴) بۆ . لای چەپى ناوی رۆژنامە كەوہ نوسراوہ : « موخابەرە
 لە گەل ئیدارەخانەى رۆژنامە دەبى بكرى . ژمارە ۱۷۸ / ۹^(۵) . نوشتەبى
 كە موافىقى مەسلە كمان بى دەبنوسىن ، ئەگەر نەبى ناىگە ژىننەوہ . ھەر
 ھەفتەى دۆ جار دەردەچى : لە بەغداد » . لە ژێر ھەمۆ ئەمانە شەوہ نوسراوہ :
 « رۆژنامە یەكى سیاسى و ئىجتىماعى و خادىبى یەك بۆن و سەر بەستى
 كوردانە » .

(۲) ژمارە یەكى « تیکەبشتنى راستى » بە ھىجرى ۱۸ى (ربیع الاول) ی سالى
 . ۰ (۱۳۳۶)

(۴) واتە { فلس .

(۵) مەبەست ژمارەى ئەو خانووہ بە كە شوینى كارگىزى « تیکەبشتنى راستى »
 بۆ . ئەو خانووہ لە (شارع النھر) بۆ و ھەمان كات شوینى كارگىزى
 رۆژنامەى « العرب » بش بۆ .

له ژماره بیستمه (۱۱ مارتی ۱۹۱۸) « ټیگه‌یشتنی راستی » بۆته چوار لاپه‌زه بڼه‌وه‌ی زخی بگۆژژئی . له ژماره بیستو یه‌کیشه‌وه (۲۵ مارتی ۱۹۱۸)^(۶) بۆته روژنامه‌یه‌کی هفتانه و ئیتر دۆشه‌موان دهرده‌چوو له‌ژور ناوه‌که‌یدا له‌بریتج « هر هفتی دوجار دهرده‌چئ : له به‌غداد » دهنوسرا « هر هفتی جارئ دهرده‌چئ : له به‌غدا » ، بڼه‌وه‌ی هیچی‌تری لڼ بگۆژژئی .

له سه‌ره‌ناوه تا کوتایج هه‌مو ژماره‌کانی « ټیگه‌یشتنی راستی » به بارست و مک‌یه‌کن : ۲۴×۳۶ سم . روژنامه‌ی « العرب » و روژنامه‌ی « یتشکه‌وتن » که سۆن دوا‌یج له سلیمانی ده‌ری کرد هر به‌و بارسته یا زریکی چاپ ده‌کران (۷) .

وه‌ک وتمان یه‌که‌م ژماره‌ی « ټیگه‌یشتنی راستی » روژی یه‌کی کاتونی دووه‌می سالی ۱۹۱۸ بلابووه . هه‌رچی دوا ژماره‌یه‌تی روژی ۲۷ م کاتونی دووه‌می سالی ۱۹۱۹ ده‌رچو . واته « ټیگه‌یشتنی راستی » به‌سه‌ریه‌که‌وه ته‌ها سالیك و ۲۶ روژ ژیا . دروشمی دوا ژماره‌ی وه‌ک یه‌که‌م ژماره‌یه‌تی ، واته بڼه‌سه‌تکارئ قوسراوه : « روژنامه‌یه‌کی سیاسی و ئیجتیماعی و خادمی یه‌ک‌بون و سه‌ره‌ستی کوردانه » .

هه‌رچه‌نده ژماره‌ی (۶۵) له‌سه‌ر لاپه‌زه‌ی دوا ژماره‌ی « ټیگه‌یشتنی راستی » چاپ‌کراوه به‌لام راسته‌که‌ی هه‌موئ به‌سه‌ریه‌که‌وه (۶۷) ژماره‌ له‌م روژنامه‌یه‌ چاپ‌کرا . کاتی بلابووه‌وه‌ی ژماره‌کانی دۆ هه‌له‌ کراوه . دۆ

(۶) نه‌و جیاوازی‌یه‌ زۆره‌ی نیوان روژی ده‌رچۆنی ژماره‌ بیست و ژماره‌ بیستو یه‌ک ، وه‌ک باسی ده‌که‌ین ، نه‌نجامی نه‌وه‌یه‌ که به‌ هه‌له‌ دۆ جار ژماره‌ بیستو یه‌ک چاپ‌کراوه .

(۷) وادپاره‌ نه‌و راهاتنه‌ بووه‌ هۆی نه‌وه‌ی دوا‌یج « ژبان‌ه‌وه‌ » و « ژین » به‌ هه‌مان بارست چاپ‌ بکریین .

جار ژماره (۲۰) چاپ کراوه و هردو کیشیان رۆژی ۱۱ مارتی ۱۹۱۸ یان
 به سه ره وهیه . سه ره ئه وهیه جیاوازی به کی کم له ناوه رۆکی ئه م دۆ ژماره یه دا
 هیه . سه روتاری هردو کیان وهك یهك بریتیه له چاوپیتکه وتتیک له گه ل
 همدی بابان (۸) که هه مو لاپه زه بهك و چواره کی لاپه زه دۆی گرتوته وه .
 ئه وی تری لاپه زه دۆی هردۆ ژماره که وهك یهك بۆ « ئه ده بیاتی کورد »
 ته رخان کراوه . له تیوه ی به که می لاپه زه سی هردۆ کیاندا بی جیاوازی
 باسی « هه وادیسی محلیه » ، « زه راعت » ، « بیمارستان - خهسته خانه » و
 قسه ی « تیگه یشتنی راستی » ده رباره ی بایه خ پیدانی ئینگلیز به ئاوه دانی
 بلاو کراوه ته وه . لیره به دواوه جیاوازی تیوان ئه م دۆ ژماره یه
 ده ست پهن ده کا . له تیوه ی دووه می لاپه زه سی به کیکیاندا ئه م باسه
 بلاو کراوه ته وه : « ئه خباری کاظمیه » ، « هاتنی روه سایی ده غاره » ، شه ز
 « له مهیدانی عیراق » و « ته لگرافی رۆیتەر ، مارتی ۱۹۱۸ » که باستی
 هه واله کانی ده رموه به و هه مو لاپه زه چواری گرتوته وه ، که چی له
 ژماره که ی تردا له بریتیه هه مو ئه و باسه و تاریکی گه وره به م فاونیشانه
 بلاو کراوه ته وه : « موازه نه ی قیوای دۆ ته ر هف له م شه زه دا » که تیوه ی
 لاپه زه سی و سه رتا پای لاپه زه چواری دا پۆشیوه و بریتیه له باسی
 سه رکه وته کانی ئینگلیز و شکاندن یهك له دوا ی به کی ئه له مان و تورک .

(۸) همدی بابان به کیک بۆ له کورده ناوداره کانی ئه وسای به غدا . به
 ناوه رۆکی « تیگه یشتنی راستی » دا وا ده رده که وی ئینگلیز بایه خ زۆربان
 بی دا بی ، له وه ده کا ، وهك کانی خۆی باسی ده که بن ، همدی به گی بابان
 له ده سه لات و ره فتاری ناهه مواری عوسمانی زۆر داخ له دل بو بی .
 شایانی باسه له ژماره بیستو به کی « تیگه یشتنی راستی » دا ئه م هه واله
 بلاو کراوه ته وه : « جه نابی همدی به گی بابان ۳۵ نوسخه کتیبی ده سه خته ی
 دا به کتیبخانه ی معاریف . ئه م ئیجسانه معاریف په روه ری به حه قیقه ته ن
 لایقی ستایشه » (بزوانه : « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره بیستو بهك ،
 ۲۵ مارتی ۱۹۱۸) .

هه‌له‌ی دووهم بهر ژماره (۲۱) که وتوووه : له‌سه‌ر دۆ ژماره‌ی جیاوازی
یه‌ک له‌دوای یه‌ک رۆژی ۲۵ی مارتی ۱۹۱۸ چاپ کراوه ، هه‌رچهند هیچ باسیک
نیه‌ له‌م دۆ ژماره‌یه‌دا له‌ یه‌ک بکه‌زنه‌ وادیاره‌ ئه‌م هه‌له‌یه‌ به‌سه‌ر به‌ژێوه‌ به‌رانی
« تیگه‌یشتنی راستی » دا تێپه‌ژێوه‌ بۆیه‌ له‌ هیچ ژماره‌یه‌کدا سه‌رنجیان بۆ
راه‌کێشاهوه‌ و باسیان نه‌کردوووه .

ئینگلیز له‌ هه‌لبژاردنی ناوی « تیگه‌یشتنی راستی » بۆ رۆژنامه‌که‌یان
مه‌به‌ستی خۆیان هه‌بوو . له‌ ژماره‌ چواره‌وه‌ له‌ ژێر ناویشانی « تیگه‌یشتنی
راستی » دا جاروبار وتاریکی کورت یا هه‌والینکی گرنگ بلاو ده‌کراوه‌وه
که‌ هه‌موی برتی بۆ له‌ باسی چاکه‌ و سه‌رکه‌وتنی ئینگلیز و خراپه‌ و
ژێرکه‌وتنی ناحه‌زانیان ، که‌ ئه‌وه‌ش به‌لای ئینگلیزه‌وه‌ راستی به‌ بۆ ده‌بوو
دانیشتوانی کوردستان تێپه‌گه‌ن . وا له‌خواره‌وه‌ یه‌که‌م نمونه‌ی ئه‌و
« تیگه‌یشتنی راستی » یانه‌ ده‌خه‌ینه‌ به‌رچاو :

« تیگه‌یشتنی راستی : ئه‌وی له‌م حسابه‌ ورد بێته‌وه‌ ده‌بینی که‌
حکومه‌تی موعظه‌مه‌ی به‌رتانیا له‌ سالی ۱۹۱۷دا یه‌ک و چوار زیاتر به‌سه‌ر
دوژمندا زاله‌، له‌ به‌رئه‌مه‌ ئومیدتیکي به‌قوه‌تمان هه‌یه‌ که‌ له‌م هه‌ربه‌ عمومی به‌دا
به‌ موه‌فه‌قی به‌تیکي ته‌واو ده‌رچن و ئه‌قوامی شه‌رق هه‌مو ، خصوصه‌ن
عه‌رب و کوردی عیراق و ئه‌ترافی ، له‌ په‌ریشانی رزگار بکا و به‌
سه‌ربه‌ستی و یه‌ک‌بۆن شاد بن چونکه‌ ئه‌م مه‌طله‌ به‌ موقه‌ده‌سانه‌ هه‌ر به‌ یارمه‌تی
حکومه‌تیکي به‌ عدالته‌ و ئینصافی وه‌ک به‌رتانیای گه‌وره‌ پیک دی » (۹) .
شایانی باسه‌ ئینگلیزه‌کان ده‌یانویست ناوینکی هه‌ر له‌و بابته‌ یا
(Baghdad Times)) له‌ رۆژنامه‌ عه‌ربه‌یه‌که‌یان بێن ، به‌لام وادیاره
ئه‌ستاس که‌ مه‌لج ئه‌و بیره‌ی بچ گۆژیونا و ناوه‌که‌ی بچ کردۆنه

(۹) « تیگه‌یشتنی راستی » ، ژماره‌ چوار ، ۱۲ی کانونی دووهمی ۱۹۱۸ .

« العرب » (۱۰) .

له هه متو ژماره يه کي « ټيگه يشتني راستي » دا سه روتار يا هه وال و باسيکي گرنک و مک سه روتار بلاو کراوه ته وه . به و جوړه له (۶۷) ژماره کي هم روژ نامه يه دا (۶۶) سه روتار هه يه (۱۱) . له زور ژماره يدا جگه له سه روتار وتارنکي تر بلاو کراوه ته وه . ناو نيشاني زور به ي و تاره کاني ناو « ټيگه يشتني راستي » به گشتي و بو کورد به تاييه تې سه رنج راکيشه رن . هه مانه چنه د نمونه يه کي هه و ناو نيشانانان :

« سولتان سه لاهه ددين و تور که کان » (ژماره هه شت) ؛ « حکومه تي ئينگيلته ره . فورس و تورک و روس و هه له مان » (ژماره تو) ؛ « ئينگيلته ره و ئيسلام » (ژماره سيزده) ؛ « فيکري ئينگليز و فاره نسه و هه ميريکا و ئيتاليا ده رحه ق هه قوامي شه رق و عه ره ب چي به » (ژماره هه ژده) ؛ « رو هه ساي کورد ده بين چي بکه ن ؟ » (ژماره تو زده) ؛ « ئينگيلته ره و هه له مان يا له م شه ژده » (ژماره بيستو دو) ؛ « تورک به عه مه لي کورد و هه قوامي تر نايه » (ژماره بيستو هه شت) ؛ « حکومه تي تورک بو چي شه ژ ده کا » (ژماره ستيو هه شت) ؛ « فه رقي حکومه تي ئينگليز و تورک » (ژماره چلو چوار) ؛ « حکومه تي تورک بن هتيز بو وه » (ژماره په نجا) ؛ « سه ربه ستي فيکري و قومنج » (ژماره په نجا و هوت) ؛ « ناينده ي عالم » (ژماره شه ستو دو) .
ناوي که س له سه ر هيج کام له م سه روتارانه نه نو سراوه ته نها سه روتاري ژماره چلو چوار نه بين که به ناو نيشاني « عدالته شيريکي تيژه » و له نوسيني زه ينه له مابدين کاشاني ناوه و هه مو لاپه ژه به ک و دوي گرتو ته وه (۱۲) .
وا پي ده کا خاوه ني هه م وتاره پياوړيکي ئاييني عه ره ب بين که زور

(۱۰) بزوانه : عبدالرزاق الحسني ، سه رچاوه ي ناوبراو ، ل ۷۶ .

(۱۱) بويه (۶۶) ه چونکه سه روتاري ژماره (۲۰) ي دو باره کراو وه که به کن ، به پيچمه وانهي ژماره (۲۱) ه وه .

(۱۲) « ټيگه يشتني راستي » ، ژماره چلو به ک ، ۱۲ ي ثابتي ۱۹۱۸ .

خۆشه‌ویستانه باسی ئه‌وروپایه‌کانی کردوووه چونکه وه‌ک ده‌لێ به « شیرتی تیزی عه‌دالت » « ئه‌مزۆ ریاسه‌تی هه‌مو به‌شهر ده‌که‌ن و لفاوی حوکمی دره‌وشاریان گرتۆته ده‌ست » و خه‌لق « حه‌یرانی صنعه‌تیان » ده‌بین که « مسافه‌یان پێن نزیك و موخابه‌ره‌یان پێن خێرا و نه‌قلی ئه‌شیایان پێن ئاسان کرد » ، سه‌رتاپای ئه‌و کارانه‌ش به‌هۆی « عه‌داله‌ته‌وه جێ به‌جێ بون » (١٢) .

جگه له سه‌روتار « تیگه‌یشتنی راستی » هه‌وایی زۆری مه‌یدانه‌کانی شه‌زی به‌پیتی راگه‌یانندی « رۆیته‌ر » بلاو ده‌کرده‌وه ، دیاره زۆرتر بایه‌خی به سه‌رکه‌وته‌کانی ئینگلیز ده‌دا . جاروبار « تیگه‌یشتنی راستی » ده‌هاته سه‌ر باسی سیاسه‌تی تیوان ده‌وله‌تان وه‌ک ئه‌وه‌ی باسی ریبازی سیاستی تورکانی لاو و په‌یوه‌ندی تیوان ده‌وله‌تی عوسمانی و ئه‌له‌مانیا و باری سیاستی روسیا و ناوچه‌کانی قه‌فقاس و باسی تری له‌وجۆره‌ی ده‌کرد . له ژماره‌ی بیسته‌می هه‌وه « تیگه‌یشتنی راستی » که‌وته بایه‌خدانی زیاتر به هه‌موال و روداو و ئالوگۆزی ناو عیراق خۆی ، وه‌ک باسی ژبانی ئابوری و روناکبیری و ته‌ندروستی و به‌راوردکردنی له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی له سه‌رده‌می عوسمانیدا هه‌بو . له ژماره‌ بیستو یه‌که‌وه « تیگه‌یشتنی راستی » ده‌ستی کرده بلاوکردنه‌وه‌ی ئاگاداری به‌کانی فه‌رمانده‌ی له‌شکر و ئه‌و یاسا و بزێزارانه‌ی ده‌ری ده‌کردن . وا له خواره‌وه نمونه‌ی یه‌کێ له‌و ئاگاداری‌یانه ده‌خینه به‌رچاو :

« ئیعلان : من که ولیم رین مارشال - که‌ی . سێ . بێ - و فه‌ریق

(١٢) دیاره هه‌مان وتار به‌عه‌ره‌بیش له «العرب» دا بلاوکراره‌ته‌وه چونکه پێی به له پیاه‌لدان به‌سه‌ر شانۆ باهوی ئینگلیزدا . کۆتایج به‌م جۆره هاتوه : «ئه‌گه‌ر مه‌نتیق زانێک بیه‌وێ که‌میکی چاکه‌ی ئه‌م حکومه‌ته‌ی (ئینگلیز له عیراق - ک . م .) به‌یان بکا زمانی مانه‌دۆ ده‌بین و ته‌واوی ناکا و قه‌له‌می کول ده‌بین ... خولاسه ئه‌م حکومه‌ته بۆ ئه‌هالی نیعمه‌تیکی خوابه‌ . له‌وه ده‌کا میتجهر سۆن وه‌ری گیتزایینه سه‌ر زمانی کوردی .

ئەمەلم بىنا لەسەر ئەو سەلاحىيەتەى بە سىفەتى لەشكر گىزى عوممى قووەتى عىراق كە لە جەلالەتمە ئابى بەرىتاناووە بە من دراووە فەقەرەتى ئاتىە ئىعلان دەكەم : ھەر كەس قسە بەكى درۆ ياخود شايبە عەبەك يا تەقرىرك كە خەلەل بە ئەمنىيەتى عوممى بگەيىنى و ۰۰۰ خەلق بىن لزووم بترسىنى و ئەفكارىان مشەوەش بكا كە ئەم جورمە لەسەرى سايت بۆ بە ئىعدام و يا بە عقوبەتتىكى سوكر « بەپىي بىرى دادگا حوكم دەدرى (۱۴) .

« تىگەيشتنى راستى » يەكەم رۆژنامەى كوردى يە كە ئاگادارى و پرۆپاگەندەى بازارگانى بلاو كوردۆتەووە . كار بە دەستانى ئىنگلىز لە دەرهووەى بەغدا پيشانگە بەكى تايەتىيان كردهووە بۆ فرۆشتنى ئەو كەلوپەلانەى لىيان زياد بۆ . لە يەكئى لە ژمارە كافىدا « تىگەيشتنى راستى » بەم شيوە بزوتنەرە باسى ئەو پيشانگە بە دەكا و دەلئى : « ۰۰۰ ئەشپاى واى تىدا ھە بە كە بۆ ئەھالىئ ئەم مەملەكەتە زۆر بەقىمەتە و بە عەمەلىان دئى . تاجىرىكى زىرەك مومكىنە قازانجىكى چاكى لئى دەستكەوئى ۰۰۰ ئەو شتومەكانە كە لەويدان قىمەتىان لە چەند ھەزار لىرەى ئىنگلىزى زىاترە ، لەگەل ئەمە ھىچ شتىكى تىدا نى بە كە فىاتى (نرخی - كە م .) زۆر بئى » (۱۵) . لە ئاگادارى بەكى تىرى لەو بابەتەدا دەلئى : « كاروانى كۆلارە (۱۶) لە بەينى مىسر و بەغدا ۰۰۰ مودەتى سەفەر لە قاھىرەووە بۆ بەغداد لە بەينى دۆ سئى ھەفتەدا بە » بەلام « ئەو كۆلارمە » ئەو كاروانەى تەنھا بە « ۱۲ سەعات و ۳۵ دەقىقە طەى

(۱۴) بزوانە: «تىگەيشتنى راستى»، ژمارە بيستو حەوت ، ۶ى مايسى ۱۹۱۸ . بە ناوەرۆكى ئەو ئاگادارى بەدا وا دەردەكەوئى توركخوایانى عىراق ئەو رۆژانە چالاكانە خەرىكى بلاو كوردنەووەى پرۆپاگەندە بون دؤى ئىنگلىز .

(۱۵) بزوانە : «تىگەيشتنى راستى» ، ژمارە پەنجا و ھەشت ، ۹ى كانونى بەكەمى ۱۹۱۸ .

(۱۶) مەبەستى فزۆكە بە . لە بەشى داھاتودا دئینە سەر باسى ئەو زاراوانەى «تىگەيشتنى راستى» بۆ يەكەم جار بەكارى ھىتانون .

کرد» (۱۷) .

همان کات « تیگه یشتنی راستی » یه کهم روژنامه ی کوردی یه زیورتاج و چاوپیکه وتنی روژنامه توسی بلاو کردۆتوه . نوینهری « تیگه یشتنی راستی » دۆ جار گفتوگۆی تایبه تی له گه ل همدی به گی بابان کردوه . جاری یه کهم داوای لێ کردوه بیر خۆی دهرباره ی روژنامه که و باری سیاسی کوردستان دهر بزی . له وه لاما « ئەمیرزاده ی ئەجەل و ئەکرەمی بابان جەنابی همدی بەگ » و تویه : « . . . ئەمۆ ئیمه له زه مایکدانین که حەقی حاکمی به تی ئەقوامی تیدا ته عین ده کری . عەقل و نه جابه ت و شه رەفی کوردان هه لبه ته موساعیدی ئەمه نی به که فرسه تیکمی وا گه وره ی له ده س دهر بکه ن . قەت زەن ناکەم کوردان به قسە ی کری گرتە ی ئەله مان تەفره بخۆن و دەر حەق تاریخ و حەیسە یه ت و ئاینده ی خۆیان خیانه ت بکه ن . کوردان ئەم زه مانه یان چاک پێ ته قدیر ده کری ، حەقی خۆیان هه لبه ته داوا ده که ن و معاوه نه تی حکومه تی ئینگیلته ره ده ست خۆیان ئەخن و له ئەسیرتی خۆیان رزگار ده که ن » . وه ک به لگه باسی ئەوه ده کا چۆن کاتی له « کوردستان و موسل » به هۆی عوسمانی و ئەله مانه وه « خەلکیکی زۆر له برسانا دهرن » له به غدا له ژۆر سایه ی ئینگیلزدا « کیسه ی هه مو پزه و زگی هه مو تیره » (۱۸) .

پاش ماوه یه « موخیری روژنامه ی تیگه یشتنی راستی » دیسان چاوی به « جەنابی سه عاده تمه ئاب هزره تی همدی پاشای بابان » که وته وه . ئەمجاره ش به هه مان ده ستور همدی به گی بابان کورد بۆ هاریکاری ئینگیلز هان ده دا و ده لی :

(۱۷) بزوانه : « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره په نجاو هه شت ، ۹ ی کانونی به کهمی ۱۹۱۸ .

(۱۸) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره بیست ، ۱۱ ی مارتی ۱۹۱۸ .

« خولاسه قومی کورد لهلام موحه قه قه که لهشکری ئینگلیز و حکومتی بهرتانیای عوزما به که مالی دلخوشی و ئیحترام ئیستیقبال ده که ن و به قسهی کهس تهفره ناخۆن چونکه تور که کانیان ئه مه نده ته جرو به کرد تا عاجز بۆن ۰۰۰ ئه مه لمان زۆره که حکومتی حازره کوردان به نه زهری لوتف ته ماشا بکا و ریی سه عاده تیان پهن نیشان بدا » (۱۹) .

به بۆنه ی ته و او بونی شه زه وه « تیگه یشتنی راستی » له ژماره په نجا و سیدا ریپورتاژیکه ری کوییکه دهر باره ی ئه و ئاهه نگه بلا و کرده وه که فه رمانده ی لهشکری ئینگلیز له به غدا گیزای (۲۰) . له و ریپورتاژیدا « تیگه یشتنی راستی » باسی رازانده وه ی به غدا و « داگیرسانی چرای ئه له کتریک به شه و » و شادمانی خه لک و ئاگردانی ۲۱ توپ به و بۆنه ی وه ده کا . دوا به دوا ی ئه وه نوینه ری « تیگه یشتنی راستی » ده لئ : « رۆژی شه مه له به غدا رۆژی بو که له فکر ناچیته وه ۰۰۰ کولانان له بهر سه یر که ران عاده تا وه کو جو گه ی ذی حه یات جه ره یانی ده کرد و جلی خۆل ره نگتی زابتان و عه سکه ری ئینگلیز و هیندی یه کان له گه ل جلی ره نگا و زه نگتی ئه هالی مه نزمه ریکه غه ربی نیشان ئه دا و هه مو کهس لوبابی فه رح و روخۆش بو ۰۰ مؤسیقا له و سنج مه یدانه دا که له پرۆگرامه که دا ته خصیص کرابو ئه ویش به رده می دائیره ی لهشکر گیز و باق و مه یدان بو ده ستی به ته ره نوم کرد ، چه ند کولاره یه ک له هه وادا ده ستیان کرد به یاری ، به رز و نزم ده بون و ته قله یان لئ ئه دا و له خواره وه چه پله یان بۆ لئ ئه دان و ته حسینیان ده کردن .

(۱۹) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره بیستو ههشت ، ۱۳ی مایسی ۱۹۱۸ .
 (۲۰) هه مو ژماره ۵۳ی «تیگه یشتنی راستی» بۆ باسی کوتایج شه زه ترخان کراوه و به مانشیتیکه گه ورده له ناوه ژاستی یه که م لاپه زه ی نوسراوه «موتاره که ی ئینگلیز و تورک» («تیگه یشتنی راستی» ، ژماره په نجاوسن ، ۴ی ته شرینی دووه می ۱۹۱۸) . له و سه رده مه وه «موتاره که» به مانای «هدنه» یا « صلح » تیکه لی نوسینجی سیاسج کوردی بو .

که شه هات نوری ئەله کتريک روژی هیتنا و خه لک به که مالی فەرەح له کولانه کاندایا هاتوچۆیان ده کرد » . ئەم راپۆرتاچه نزیکهی تیوهی لاپهزه سێ ژماره کهی داپۆشیوه .

هه مان ژماره راپۆرتاچهکی تری دهربارهی ئاههنگی نهجف بلاو کردۆتهوه . وهك ده لێ لهو ئاههنگه دا « ٧٢ سهد و ١٧٠ شیخ و له گه ل هه ر شیخێ کولێ ئەتباع حازر بون ٠٠٠ ئەوی ئیشتراکی ئەم ئیجتامعه یان کرد چاك تیگه یشتن که عه صرتکی تازه یان بو ظاهر بو که عیبارته له سه لامه تی و ئیتفاق و ئازادتی و تهرمقی » (٢١) .

دیسان « تیگه یشتنی راستی » به که م روژنامه ی کوردی به که وینه ی له سه ر لاپهزه کانی بلاو کردۆتهوه . ئەو وینه له ژیره وهی دوا لاپهزه ی ژماره که دا چاپ ده کران . به که م وینه له ژماره دویدا بلاو کراوه ته وه و له ژیره وهی نوسراوه « پاپۆرتیکی ئینگلیزی له ساحیلی فەرهنسه دا عه سکه ری ئینگلیز ئەکاته دهرتی (٢٢) بو روکاری حه ربی فەرهنسه » (٢٣) . هه موی به سه ر به که وه دوازده وینه له « تیگه یشتنی راستی » دا بلاو کراوه ته وه (٢٤) که زور به یان وینه ی چه ک و مه یلانه کانی شه زن ، وهك « حه زره تی حوکمه دارتی ئینگلیته ره ته ماشای که شتیانی زیرتدار ده کا » (ژماره حه وت) ؛ « عه سکه ری ئینگلیز به مه تره لیۆزیکه وه له ناو خه نده قدان » (ژماره هه شت) ؛ « عه سکه ری ئینگلیز حه شتری خۆیان ده شوون » (ژماره تو) ؛ « کولاره وایکی ئینگلیز

(٢١) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره په نجا و سێ ، ٤٤ ته شرینی دووه می ١٩١٨ .

(٢٢) دباره مه به ستهی ئەوه به بلێ سه ربازی ئینگلیز داده به زینج .

(٢٣) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره دو ، ٥٥ کانونی دووه می ١٩١٨ .

(٢٤) لهو ژمارانه دا که من دیومن هیندی لهو وینه نه باش دهرنه چون ، ئەوانی تر زور باش دیارن . به که م ژماره ی ئەو وینه نه دا وا دهرده که وێ ئه وسا کاری دهره یێنانی زه نکوگراف له به غدا ئاسان نه بوین .

کۆلاره که ی پیشانی خه لک ئەدا « (ژماره یازده) ؛ «ئاله تیگی دوژمن کوژی ئینگلیز» (ژماره چوارده) .

تا ئیسته بۆمان ساغ نه بۆته وه چه ند دانه له «تیگه یشتنی راستی» چاپ ده کرا و چون دابهش ده کرا . به لام گومان له وه دا نیه که ژماره ی لێ ده گه یشته ئەو ناوچانه ی کوردستان که هیشتا به ده ست له شکری عوسمانی به وه بون (۲۵) . دۆر نیه ژماره ی لێ گه یشتیه کوردستانی ئیرایش چونکه ئینگلیز بایه خی زۆریان پێ ده دا و ئەو بایه خهش له سر لاپه زه کانی «تیگه یشتنی راستی» ره ئگی دابۆوه (۲۶) .

زور به ی هه ره زۆری وتاره کانی «تیگه یشتنی راستی» به کوردی به کی ساکار داژێراون . راسته نوسه رانی وشه ی عه ره بی یان زۆر به کار هیتاوه . به لام له گه ل ئه وهش نوسینه کانیان تام و چیژی کوردی یانه یان له ده ست نه داوه ، به تایبه تی چونکه گه لێ جار له شوینی له باردا به په ندی پیشیان و قسه ی نه ستق رازێراونه وه (۲۷) . له هه مو ژماره کانی «تیگه یشتنی راستی» دا ته نها جارێ وشه به کی ناقۆلای وه ک «سه ره ری» به کار هیتراوه (۲۸) .

(۲۵) ساله کانی شه ز هه مو جۆره به یوه ندی به کی ئاسایج له نیوان ئەو ناوچانه ی به ده ست ئینگلیز و ئەوانی به ده ست عوسمانی به وه بون هه بۆ ، له به ره ئه وه دۆر نی به به ئاسانی ژماره کانی «تیگه یشتنی راستی» گه یشتنه کوردستان .

(۲۶) «تیگه یشتنی راستی» گه لێ جار هاتۆته سه ر باسی ئیران و کوردی ئیران و خراپه ی عوسمانی و ئەله مان له کوردستان و نازه ربایجان و برسیتی ئەو ناوچانه و هۆی ناردنی له شکری ئینگلیز بۆ ئەو ئی (بۆوانه : «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره دوازه ، ۹ ی شوباتی ۱۹۱۸ ؛ ژماره چلو حه وت ، ۲۳ ی ئه یلولی ۱۹۱۸ و هه تر) .

(۲۷) له به شی داها تودا به درێژی دینه وه سه ر ئەم باسه .

(۲۸) به کاره ی نانه که ی به جۆری که تاراده به کی زۆر له زه قج مانای ئەو وشه به ی که م کردۆته وه . «تیگه یشتنی راستی» له به کێک له وتاره کانیدا نۆسیوه ده لێ : «ئه گه ر تور که کان پیاوی چاک ده بون به م نه وه ئی شی

وتاره كانی «تېگه‌یشتنی راستی» هه‌مو درېژو پز له قسه‌و و باس و هه‌والن . وتاری وای هه‌یه دۆ لاپه‌زه‌ی رۆژنامه‌که‌ی گرتوته‌وه ، هه‌واشی تابه به ژماره‌یه کۆتایه نه‌هاتوو و له‌ژیره‌وه‌ی نوسراوه «ته‌واوی دئی» یا «دواهی دئی» . به‌لام هه‌یچ وتاریک نی‌یه له یه‌ک ژماره‌دا کرابه به دۆ به‌شه‌وه ، واته سه‌ره‌تا که‌ی له لاپه‌زه‌یه‌ک و کۆتایه‌که‌ی یه‌کسه‌ر له لاپه‌زه‌ی داها‌تودا نه‌یه . جیگه‌ی نه‌قدیره‌یه که به‌ده‌گه‌ن خۆنه‌ر توشی هه‌له‌ی چاپ دئی . هه‌مه بو خۆی رۆیه‌کی هه‌نه‌ری گرنگی «تېگه‌یشتنی راستی» یه ، به‌تایه‌تی گه‌ر بیتو هه‌وه له‌یاد نه‌که‌ین که کاری چاپ هه‌وسا گه‌لێ گراتر بو وه‌ک له ئیسه . بزوا نا‌کری هه‌وسا کړنکارینکی چاپی کورد یا کوردی له هه‌مو به‌غلادا هه‌بوین .

هه‌م رووانه‌ی باسه‌مان کورد له‌گه‌ل شه‌ی کورده‌وه‌ی بایه‌خ‌پیدانی «تېگه‌یشتنی راستی» به زمان و هه‌دمب و میژوی کورد زیاتر خۆ ده‌نوین .

خۆیان ته‌سلیمی دۆ سه‌سه‌ری سیاسه‌ت نه‌ده‌کرد و خۆیان وا مال‌وێران و په‌ریشه‌مان و داماو نه‌ده‌هه‌شت « بزوانه : «تېگه‌یشتنی راستی» ، ژماره په‌نجاو سه‌ ، ٤٤ ته‌شرینی دووه‌می ١٩١٨) .

بەشى پىنچىم

زمان و ئەدەب و مېژۆى كورد لە

((تىگە يىشتنى راستى))دا

گرنگى و بايەخى زۆرى «تىگە يىشتنى راستى» وەك رۆژنامە يەكى كوردى لە قوژبى ئەو شوئە ديارە وە دمردە كەوى كە بۆ زمان و ئەدەب و مېژۆى كوردى تەرخان كەربو . لەم بەشەى كىتتە كە مانلا هەول دەدەين بە پىتتە توانا و دەسەلات ئەم سى لايەنە بايەخدارە لە چوارچىوەى هەلسە نگاندىكى راستىا بخەينە بەرچا و .

((تىگە يىشتنى راستى)) و زمانى كوردى :

بىن گومان سادە بىچ و رەوانىچ زمان مەرجى پىتتە سەر كەوتنى كارى رۆژنامە توستىن . وەك بەر لە ئىستە باسما ناكرد لە هەمۆ ژمارە كانى «تىگە يىشتنى راستى» دا وشە و رستەى عەرەبىچ زۆر بە كار هيتراون ، بەلام بىن ئەوەى زمانى كوردى لە وىندا شىرىنچ رەسەنى خۆى دۆژاندىن . هەر خويندە وارىكى كورد ئەمۆ ژمارە يەكى «تىگە يىشتنى راستى» دەست كەوى تا كۆتايىچ واز لە خويندە نوەى ناهىن . ئەمە بۆخۆى شىتتىكى مانادارە .

زور بەى و تارە كانى «تىگە يىشتنى راستى» بە شىمرى شاعيران و پەندى

پیشانی و نمونه‌ی جوان جوان رازتراونه‌وه ، وهك : «به تیری دۆ نشانی دمشکاند» ، «له سه‌روهه دۆسته و له ژیره‌وه دۆژمن» ، «گورگه و له پیستی مه‌ژدایه» ، «شوین کلاوی بابدۆ که وتون» (۱) ، «پارۆ له ده‌می خۆی ده‌رئه‌هینی» ، «له پاش باران که په‌ئک» .

سه‌ره‌رشتی که رانی «تیگه‌یشتنی راستی» هه‌ولیکێ باشیان داوه بو هه‌لبژاردن و داژشتنی وشه‌ی کوردی په‌تی بو ماڤای نوێ . وا له‌خواره‌وه چه‌ند نمونه‌یه ده‌خه‌ینه به‌رچاو :

به‌عهره‌ج	له (تیگه‌یشتنی راستی)دا	ئیهسته
الطیارة	کۆلاره (ژماره‌ یازده و بیست)	فۆزۆکه
الطیار	کۆلاره‌وان (ژماره‌ یازده)	فۆزۆکه‌وان
المطار	ئارامگای کۆلاره (ژماره‌ په‌نجا و هه‌شت)	فۆزۆکه‌خانه
الشرق	رۆژه‌لات (ژماره‌ دوازه)	رۆژه‌لات
الجنوب	راست (ژماره‌ دوازه)	خوارۆ ، باشۆر
الشمال	چه‌پ (ژماره‌ دوازه)	سه‌رۆ ، باکۆر
السفينة	گۆمێ (ژماره‌ دوازه)	
	پابۆژ (ژماره‌ چلو جهوت)	که‌شتی ، گۆمێ ، پابۆژ
لاجیء	په‌ناهینه‌ر (ژماره‌ په‌نجاو به‌ک)	په‌نابه‌ر
العقبه	قۆرت (ژماره‌ په‌نجاو به‌ک)	قۆرت ، ته‌گه‌ره
الجهة	روکار (ژماره‌ په‌نجاو چوار)	به‌ره ، شه‌ژگه
الحارس	ده‌رگه‌وان (ژماره‌ بیستو به‌ک)	ده‌رگه‌وان

(۱) ئەم په‌نده جارێ وا به‌کاره‌ینراوه : « شوین کلاوی لار کهوتن » (« تیگه‌یشتنی راستی » ، ژماره‌ چلو نو ، ۷ی ته‌شرینی یه‌که‌می ۱۹۱۸) ، له‌وه ده‌کا می‌تجه‌ر سۆن به‌کاری هینابج و لیتی تیک‌چوبی .

لاسکی	بین تهل (ژماره په نجا و ههشت)	بین تهل
اللهجة	شیتوه (ژماره بیست)	شیتوه
الراسمالي	مالدار (ژماره شهستوسن)	سهرمایه دار
الممثل	نوینهر (ژماره شهستوسن)	نوینهر

جگه له مجوره وشه و زاراوا ته «تینگه یشتنی راستی» بۆ به که مجار له نو سیندا وشه ی وهك ئوتومبیل و نه له كترك و گالیسكه و وشه ی تری وای به کارهیتناوه . زور جاریش وشه ی زور په تی تیکه لکیشی نویسینه کانی کردوو وهك : بیژراوه و ده بیژن ، شوینهنون ، رهند ، خو خویج ، خو مالج و گه لیکتی تر . واش بووه نوسه رانی هه ولیان دابوه ته فانهت نه و جوره ناوانه بکه نه کوردی که دستکاریان راست نی به وهك «قهره داغ» که کراوته «شاخی رهش» (۲) . «تینگه یشتنی راستی» ناوی زور مه لبه ند و شوینی به وجوره به کارهیتناوه که نه وسا باو بون ، یا له وانه به نه و بۆ به که مجار وای نویسین ، وهك : لوند مره (له ندهن) ، نه مر یقا (نه مر یکا) (۳) ، قه نده (که نده) ، نه سته قه لوم (سه که لوم) ، قه رنهاق (که رنهاقن) ، دانیمارقه (دانیمارک) ، لیچینگ (لایزگ) و هتی تر .

نوسه رانی «تینگه یشتنی راستی» هه ولیان ددها پیتی نوئی بۆ نه و ده نگه کوردی یانه به کارهیتن که له نه لقبای عه ره بیلا نین . (پ) و (چ) و (ژ) ی وهك ئیسته نویسیتوه : (پارچه ، پاپۆز ، هه رچی ، هه ژار ، تیزو گه لیکتی تر) . به لام جاری واش هه به له برتی (پ) (ب) و (چ) (ج) و (ژ) (ز) یا (ش) ی به کارهیتناوه . واهه به هه ردو شیتوه ی به کن له م پیتانه تیکه لی بهك ژماره یا بهك وتار و ته فانهت بهك دیزیش بون و له وانه به له بهك وشه دا به هه ردو جهور

(۲) بزوانه «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره شهستو دو ، ۶ ی کانونی دووه می ۱۹۱۹ .
(۳) جاری وا هه به (نه مر یکا) شی به کارهیتناوه .

نوسرابین . بۆنمونه یه کهم دێژی ژماره چلو شهشی «تینگه یشتنی راستی» وانوسراوه : «رۆژنامه‌ی تایمس ۰۰۰» ، کهچی له ژێر ناوی رۆژنامه که خۆیدا و وهک هه مۆ ژماره کانی تری نوسراوه « رۆژنامه یه کی سیاست و ئیجتیماعی و خادمی یهک بۆن و سه ره به ستی کورداک »^(۴) . جاری واش هه یه (ش) ی له بریتی (ژ) نویسه ، وهک (دوشمن) له جیبی (دوژمن) . جاروبار (ه) ی به رامبه ر «فتحه» ی عه ره بچ به کاره یناوه ، به لام توخنی (ق) و (ک) و سه ر و بۆر و که شیده نه که وتوووه . زۆر جاریش پیتی عه ره بچ نه وتۆی به کاره یناوه که له کوریدیلا نین ، وهک (ذ) «مذکرة» و (ث) «تأثیر» و (ض) «ضر»^(۵) .

له م باره وه گرنک ئه وه یه نوسه رانی «تینگه یشتنی راستی» له گه ل کاری رۆژانه یان هه ستیان به پیتوستی ده سکاری کردنی رینوستی کوردی کردوووه و له م مه یدانه دا به پیتی ده سه لاتی خۆیان هه نگاوی باشیان ناوه . «تینگه یشتنی راستی» خۆی جارێکیان نویسه یه ده لێ :

«ئه ورو پاتیکان بۆ خۆیندن و نویسنی زمانی شه رقی به کان زۆر موشکیلات ده کیشن . ئیمه له بهر ئه مه که ئه م موشکیلاته به قه دمه ر ئیمکان جه ل بکه ین ئه مه سائیکه له نویسنی کوردیدا به موافقه تی فه نی ئیشاکان به عزتی ئیستیلاحمان قبول کرد . (سه ر) و (بۆر) و (ژێری) هه رفه کان به (ه) و (و) و (ی) ده نویسن^(۶) : له باتی کردستان (کوردستان) و له باتی دکا (ده کا) و له باتی موفقیه ت اوان (موفقیه تی اوان) و همزه ش به (ی) ده نویسن^(۷) . ئه مه بێ شوبهه بۆ چاک خۆیندنه وه ی نویسنی

(۴) «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره چلو شهش ، ۱۶ ی ئه یلولی ۱۹۱۸ .

(۵) پیتی (ض) ی زۆر به کاره یناوه .

(۶) وهک وتمان هه مۆ کات به یزه وی ئه مه یان نه کردوووه .

(۷) ده سکاری رینوستی ئه م نمونه نه کراوه .

کوردی فائیدی زۆره و گهلی ئیستیلاحتی تریشان تهصور کردوه ، ئەوانیش له وهختی خۆیدا نهشر دهکەین ^(۸) « (۹) .

ئەم قسانه زۆر لهوه دهچن هت میجر سۆن بن . وا دیاره سۆن که چەند بهرهمیتی بایهخلاری لهسەر زمان و ریزمانی کوردی ههیه ^(۱۰) نیازی وابوو بهپیتی پیوست ئالوگۆزیش له رینوسی ئەو زمانهدا بکا . بهداخهوه کاری سیاسی زۆر و نهخۆشی قورس و مردنی زۆمۆلهتیان نهدا .

شایانی باسه «تیکه یشتنی راستی» زۆر جار پیتی (د)ی سههرتای وشه‌ی وهك خۆی هیشتۆهوه ، وهك : دهكا ، دهخوا ، دهلی ، دهبن . . . هتد ، واته بهوجۆره‌ی له زوربه‌ی ناوچه کوردنشینه‌کان به‌کارده‌یتری و

(۸) بهداخهوه فریا نه‌کهوتن « ئەوانیش له وهختی خۆیدا نهشر » بکهن ، چونکه زۆری نه‌برد که « تیکه یشتنی راستی » داخرا .

(۹) « تیکه یشتنی راستی » ، ژماره شهستو سێ ، ۱۳ی کانونی دووه‌می . ۱۹۱۹ .

(۱۰) بهشی زۆری ئەو بهرهمانه‌ی بهر له ده‌ست‌پێ کردنی شه‌زی به‌که‌م بلاوکردهوه ، وهك :

((A Southern Kurdish Folksong in Kermanshahi Dialect)) , — ((Journal of the Royal Central Asian Society)) , London, 1909, PP. 35 — 51 ; ((Notes on a Kurdish Dialect, The Shadi Branch of Kermanji)) , — ((JRCAS)) , 1909, PP. 895 — 921 ; ((Notes on a Kurdish Dialect, Sulaimania (Southern Turkish Kurdistan))) , — ((JRCAS)) , 1912, PP. 891 — 940 ; ((Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language)) , London, 1913 (13 + 289 PP.) .

دوای ته‌واوبونی شه‌ز سۆن له به‌غداش چەند بهرهمیتی تری نوسی که ژماره‌به‌کیان چاپ‌کراون و به‌کتیکیان کوردی‌به : « کیتابی ئەوه‌له‌مینی قیرانه‌تی کوردی » ، به‌غدا ، ۱۹۲۰ . ئەم کتیبه‌ی به‌سەر فیرگه‌کانی سلیمانیدا بلاو کردهوه ، به‌وجۆره‌ ده‌بیته‌ به‌که‌م کتیبی خۆیندن به زمانی کوردی .

ماموستا توفیق وههیبش نوسین و وتنی به پتیوست دهزانی (۱۱) .
 جاروبارش به پیچه وانهوه ، نهو وشانهی وهك وتنی خهلكی سلیمانی لی
 کردووه ، واته (د) که ی کردۆته (ه) : نهکا ، نهخوا ، نهلیج ، نهبن (۱۲) . ههر
 بهو جۆرمش رمفتاری له گه ل (ت) ی کوتایج وشه کردووه ، زۆر جار
 نوسیویه (دیت ، دهزوات ، ده لیت ۰۰۰ هتد) ، جاروبارش سواندویه
 (دی ، دهزوا ، دهلیج ۰۰۰ هتد) . (ی) دریز و دق پیتی (ی) ی به سهر
 بهکوه و به یهك پیت نوسیوه ، بهلام به ده گهن له به کیشی جیا کردۆنهوه .
 به وینه له وتاریکی ژماره په نجا و سینیلا (پیریان) بهم جۆره نوسراوه :
 « له ورۆژموه که له شکری ئینگلیز پیریان هاویشه خلیج ۰۰۰ » (۱۳) .

راسته روژنامه و گوڤاره زووه کانی کورد به پیتی توانا و تیگه یشتی
 سهردهمی خۆیان بایه خیان به زمان و رینوسی کوردی داوه . « ژین » ی
 نهسته مۆل و تایهت « هاوار » ی شام شوینی دیاریان له سهر لاپه زه کانیان
 بو نهه م باسه تهرخان کردبو . به که میان له دوا ژماره کانیدا پیشنیاری چه ند
 پیستیکی نیشانه داری بو نوسینی کوردی کرد و چه ند جارێ بلاوی
 کردنهوه (۱۴) . بهلام دهست پیشکه ری نهه م مه یلانه گرنگه هتی روژنامه ی
 « تیگه یشتی راستی » به .

(۱۱) بزوانه : توفیق وههیب ، نهسلی پینه قالبج « نه » ی شیوه ی سلیمانی ،
 - « گوڤاری کۆزی زانیاری کورد » ، بهرگی به کهم ، بهشی به کهم ،
 ۱۹۷۳ ، ل ۹ - ۳۴ .

(۱۲) جاری واهه به له بهك رسته ی « تیگه یشتی راستی » دا ههردۆ شیوه
 به کارهینراوه ، وهك نهه م رسته به : « نه لهمانیا نهه م چوار ساله خه ربکه
 ههر پیاو به کوشتن نهه م و قوهت و مال سهرف دهکا و موته فیقه کانی
 به گز نهه م و نهودا دهکا » (بزوانه : « تیگه یشتی راستی » ، ژماره چل ،
 ۵ ی ئابی ۱۹۱۸ ، سهروتار) .

(۱۳) « تیگه یشتی راستی » ، ژماره په نجاو سنج ، ۴ ی ته شرینی دووه می
 ۱۹۱۸ .

(۱۴) بۆنونه بزوانه : « ژین » ، ۲۲ ی مایسی ۱۳۳۵ .

بایه‌خلمانی « تیگه‌یشتنی راستی » به زمانی کوردی جارینکی‌تر له و
بایه‌خه زۆره‌دا خۆ ده‌نوێنی که داویه به ئه‌ده‌بی کوردی .

«(تیگه‌یشتنی راستی)» و ئه‌ده‌بی کوردی :

له رۆژی په‌یدا بونی‌یه‌وه رۆژنامه‌تۆستی کوردی شوینی دیاری بۆ
ئه‌ده‌بی کوردی ته‌رخان کردووه . « کوردستان » ی به‌گه‌م رۆژنامه‌ی کوردی
له ژماره‌ دۆیه‌وه ^(۱۵) ده‌ستی کرده بلاو کردنه‌وه‌ی « مه‌م و زین » ی ئه‌حه‌دی
خانج و زۆری ژماره‌کانی به به‌یتی ئه‌و داستانه‌گه‌وه‌هری ئه‌ده‌بی نه‌ته‌وه‌یی
کورد ده‌ژازاندووه‌. جاری‌وا هه‌یه به‌یته‌کانی « مه‌م و زین » ده‌وروبه‌ری تیوه‌ی
ته‌واوی ژماره‌یه‌کی « کوردستان » ی گرتۆته‌وه ^(۱۶) . جاروباریش خاوه‌نی
« کوردستان » له‌و به‌یتانه‌ده‌وێ و به‌رز ده‌یان‌نرخینی . جگه‌ له به‌یتی
« مه‌م و زین » پارچه‌ شیعری‌تری کوردی له « کوردستان » دا به‌رچاو
ده‌که‌ون .

زوربه‌ی هه‌ره زۆری ^(۱۷) رۆژنامه و گۆڤاره کوردی‌یه‌کانی دوا‌ی
« کوردستان » وه‌ک ئه‌و بایه‌خیان به ئه‌ده‌بی کوردی دا و به‌وجۆره‌ بۆنه‌یه‌کن
له سه‌رچاوه‌ ره‌سه‌نه‌ ده‌گه‌نه‌کانی تۆزینه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی کوردی .
« کوردستان » نه‌بوا‌یه‌ له‌وانه‌بو تائیس‌ته‌ش سالی وه‌فاتی شاعیری گه‌وره‌ی

(۱۵) خاوه‌نی « کوردستان » له ژماره‌ دۆیدا نوسیویه ده‌لێ ژماره‌یه « مێترو
ئاغایانی کورد » به‌نامه‌ی تاییه‌تی داوا‌یان لێ کردووه باسی « حالی نوێ و
ئه‌ده‌بیاتی کوردی » یان بۆ بلاو بکاته‌وه و ئه‌ویش په‌یمان‌داوه باسی
« حالی نوێ » ی کورد بکا و « هه‌ر جار هه‌ندی به‌یت و شیعری کرمانجی و
حیکایه‌تی قنج » بنوسی (بزوانه) : « کوردستان » ، ژماره‌ دۆ ، ۱۴ ی
ذو الحجه ۱۳۱۵) .

(۱۶) بۆنموه بزوانه : « کوردستان » ، ژماره ۶ ، ۲۵ ی جمادی الاول ۱۳۱۶ .

(۱۷) له‌وانه‌شه هه‌مۆ .

كورد حاجت قادری كۆیسان هه زانیایه (١٨) . به پیتی قسهی شاره زایانی
مهدیمان « كوردستان » به كه م سه رچاوه به دروست سالی دانانی

١٨) زوربهی نوسمرانی كورد سالی مردنی حاجت قادریان به هه له داناهه .
له زووه كان ماموستا عهبدووژرحمان سهعید سالی (١٣١٢ ك) داناهه كه
دهكاته (١٨٩٤ - ١٨٩٥ ی عیسای) (بژوانه : « كومه له شیعری حاجت
قادری كۆیج » ، چاپ و بلاو كمر عبدالرحمن سهعید ، بغداد ، ١٩٢٥ ،
ل ٦) ؛ ماموستایان سهجادی و گیو موكریانی و محمهدی مهلا كه ریم
سالی ١٨٩٢ یا داناهه (بژوانه : علاءالدین سهجادی ، سه رچاوهی
ناوبراو ، چاپی به كه م ، ل ٣٠٩ ، ٣١٢ ، چاپی دووه م ، ل ٣٤١ ، ٣٤٣ ؛
« دیوانی حاجت قادری كۆیج » ، ههولتیر ، ١٩٦٩ ، ل ٥ ؛ محمهدی مهلا
كه ریم ، حاجت قادری كۆیج شاعیری قوناقیگی نوی به له ژبانی نه ته وهی
كورد ، بغداد ، بچ ، ل ٩) . دوكتۆر ئیحسان فوناد و دوكتۆر مارف
خهزنهدار وهك نه دمۆندس سالی ١٨٩٤ یان بژوه فانی حاجت داناهه ،
به لام هه رچی نه دمۆندسه به وشه ی ((circa)) (واته ده وروبهری)
گومانی نیشان داوه (بژوانه :

**Ихсан Фуад, Творчество Хаджи Койи и его ме-
сто в курдской литературе, Автореферат, Мо-
сква, 1966.**

دوكتۆر ئیحسان فوناد ، هونه رمه ندی حاجت قادری كۆیج و شوینی له
ویژه ی كوردیدا ، كورته ی نامه ی دوكتۆراكه ی به زمانی روسی ، مۆسكۆ ،
١٩٦٦ ، ل ٩ ؛ دوكتۆر مارف خهزنهدار ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٤٠ ؛
(C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, P. 58) .

ماموستا ره فیه ق حیلج له « شیعری و ادبیاتی كوردی » كهیدا (به غدا ،
١٩٤١ ، ل ٩٩ - ١١٨) باسی ته نها سالی له دایك بونی حاجت كردووه .
هه رچی ماموستا ئه مین زه كه به سالی ١٣١٤ ی كوچت داناهه كه ١٨٩٦ و
١٨٩٧ ده گریته وه (بژوانه : محمد امین زکی ، مشاهیر الكرد و كردستان
فی المهد الاسلامی ، الجزء الثاني ، بغداد ، ١٩٤٧ ، ص ١١٠) ؛ هه ره گول
ئازیزان كه تازناوی جه لادته به درخانه ، سالی ١٣١٢ ی كوچت داناهه
كه ١٨٩٤ و ١٨٩٥ ده گریته وه (بژوانه :

((Hawar)) , Sham, Sal 9, Hejmar 33, 1941, L. 13)

(شایانی باسه له بریتی ١٣١٢ ك به هه له ١٩١٢ چاپ كراوه) . به لام
روژنامه ی « كوردستان » له لابه ژه سیی ژماره سیتیدا (٢٨ ذوالحجه

« مه م و زین » ی نوسیوه^(۱۹) . « ژن » ی نهسته مۆل پژه له زانیاری گرنگ
 دهرباره ی گه ده بی کورد . به وینه پیره میزدی نهر یه که م جار « قوربانی تۆزی
 ریگه تم » که ی نالج له ودا بلاو کرده وه و دیز به دیز کردویه به تورکی^(۲۰) .
 وادیاره نهوسا پیره میزد به ناوی (پیره کورد) هوه نوسینه کانی خۆی بلاو
 ده کرده وه^(۲۱) .

له ریگه ی « ژن » ی نهسته مۆله وه ده توانزی تۆماری ناوی شاعیرانی
 کورد دهوله مند کرئی . ع . رحمت هه کارتی له هه مو ژماره یه کیدا شیری
 پژه ههستی نهته وه بی بلاو کردۆته وه که تاراده یه ههست به نویتکاری له
 به ره هه کانیدا ده کرئی . دیسان « ژن » به ره هه می (سیاه پۆش) ناویکی
 بلاو کردۆته وه که کهسان تائسته ناویمان نهیستوه و له وه ده کا شاعیریکی
 وردکار و خۆنده واریکی باش بوین^(۲۲) :

نه ی حه بیی قلب و رۆح و نه ی قهراری جانی من
 ده ی چه بیتن جاره کی گهر تو بی به میهمانی من
 بی لاسر چالی مه رۆ نین نهظرا قلبی من
 نه ز غلامی که مترینم ، ههر تۆی سولتانی من
 قلب و دل مهجرو حی عهینی نهسوده ی تهنه
 نینه بی جاملی قهت مه ره م و دهرمانی من

-
- ۱۳۱۵) هه وایک و چند به بیکی حاجت بلاو کردۆته وه و له ویدا
 نوسیویه « سالا دی وه فایی کر » که به بیی کانی دهرچونی نهو ژماره یه ی
 « کوردستان » ده کاته سالی ۱۸۹۷ . به م جۆره ساره زایانی نه ده بی
 کورد توانی یان سالی وه فاتی حاجت بزانی .
 بی ناو کانی خۆی نه م زانیاری بانم له « گو فاری کۆزی زانیاری کورد »
 بلاو کرده وه (بزوانه « گو فاری کۆزی زانیاری کورد » ، بهرگی به که م ،
 بهشی به که م ، ۱۹۷۳ ، ل ۴۰۳ - ۴۰۵) .
 (۱۹) بزوانه : الدكتور عزالدین مصطفی رسول ، سهرچاوه ی ناوبراو ، ل ۳۲ .
 (۲۰) « ژین » ، ژماره شهش ، ۲۵ ی کانونی به که می ۱۳۱۴ ، ل ۱۲ - ۱۴ .
 (۲۱) بزوانه : « ژین » ، ژماره دوازه ، ۲۵ ی شوباتی ۱۳۳۵ ، ل ۴ - ۸ .
 (۲۲) دهرباره ی له زۆر که سم پرسی ، به کیکیان مامۆستا هیمنی شاعیر بو ،
 کهسیان هه چیان دهرباره نه بیستبو .

صد وه کی عیساو و نیفلاتون و جالینوسی حکیم
جاری دهردی من ناکهن بچ تو نهی لوقماتی من

نمز نهمیری قهید و بهند و زولف و زنجیری تمه
رهحمی که به بهخسیران نهی شاهو سولتاتی من

زولف خالان (ماه و رولر چوق سیاه پوش ایذیلر
قورقورم بن قره اولسون) چاند و سهیواتی من (۲۳)

هیچ له راستی دۆر ناکه ومهوه گهر بلیم له ههمو ئهم جیهانه پان و
به رینه تا ته نها کورده شاعیری خاومن به هرهی وه های خۆی نا ناسج !! .

داوهر ئه رده لانتی که دیسان که سمان ناویمان نه بیستوه له گه ل ته واو
بۆنی شه زۆی به کمی جیهاندا پز به دم هاواری کردوه :

کوردان وهرن ههمو پتکهوه دهست به دهست بدین
بۆ کومه له ههژاره کهمان ، با لمانو نهچین
خه لقی له ژیر سیبهری عیر فاندنا حساونه تهوه
بیمش خهریکی من من و تو توئی جهالمه تین (۲۴)

« هاوار » ی به درخانی بانیس سه رچاوه به کی دهوله مه ندی ئه ده بی
کوردی به . « ئه ده بی کوردی له هاواردا » پیشنیاری سه روتاریکی زانستی
به که لکه دهیخمه به رچاوی شاره زایان . والیرهدا به کورتی چه ند نمونه به کی
ئهم باسه دیننه وه .

« هاوار » به کهم چاپه مه نت کوردی به که « وه فدی کوردستان » ه که ی
پیره میزدی بلاو کردۆته وه و له ژیره وه ی ئاشکره مه به ستی شاعیر و هو ی

(۲۳) بزوانه : « ژین » ، ژماره دوازده ، ۲۵ ی شوباتی ۱۳۳۵ ، ل ۱۵-۱۶ .

زۆر کهم ده سکارتی نویسنه که ی کراوه .

(۲۴) بزوانه : « ژین » ، ژماره (۴) ، ل ۱۶ .

دانانی رۆن کردۆتهوه^(٢٥) ، گه‌لێ شیم و په‌خشانی نه‌زانراوی گۆرانی زیندو له «هاوار» دا چاپ‌کراون . ئه‌ویش «ئهی چاو» ه‌که‌ی یه‌که‌م‌جار له «هاوار» دا بلاو‌کردۆته‌وه و ناوی «ئاواتی دوری» لێ ناوه . دوا‌ی ته‌واوبونی به‌یته‌کانی ، گۆران رۆن‌کردنه‌وه‌یه‌کی کورتی نوسیوه که تیندا ده‌لێ : «ئهم شیمانه له‌سه‌ر ئوصولی «فقره» ریک‌خراون ، هر فه‌قه‌ریه‌ک عیاره‌ته له چوار به‌یت ، به‌یتی یه‌که‌م و چواره‌م له‌سه‌ر وه‌زنی عه‌روز و تراون ، دووه‌م و سێه‌میش له‌سه‌ر وه‌زنی په‌نجه» (٢٦) .

گۆران له ژماره‌ ده‌ی ئهم گۆفاره‌دا «ئیلهامی هاوار» ی بۆ «مفکوره‌ی به‌درخانی به‌کان» بلاو‌کردۆته‌وه که به‌م به‌یته‌ نازدارانه‌ ده‌ستی پێ‌کردوه :

ده‌رویشیکم دی له‌سه‌ر دوخه‌می شا
شای سه‌لاحه‌دین ، به‌کول ئه‌گر یا
هاواری نه‌کرد ، نه‌ی لاوانه‌وه
دلی ئینسانی نه‌تاوانه‌وه (٢٧)

دیسان گۆران له ژماره‌ دوا‌زده‌ی «هاوار» دا شیعری «ئهی گه‌لاوێژ» (٢٨) و په‌خشانی «چاو» ی (٢٩) بلاو‌کردۆته‌وه . له‌میاندا ده‌لێ : «هه‌ندی (٣٠) وه‌ک شه‌و ره‌شن ، هه‌ندی‌کیش چه‌شنی پیرۆزه‌ شتین ، هه‌ندی چاوی تریش هه‌ن ئه‌لیی چاوی هه‌لۆن ، چه‌شنی یاقوت ئاگریان لێ ئه‌یتمه‌وه ! لای‌من وایه‌ چاوی ره‌ش به‌ جلوه‌ی حوزن و دلۆپی فرمیسکه‌وه قه‌رایچه‌ی هه‌مو چاوه‌ جوانه‌کاته ٠٠٠ ئه‌وه‌نده‌ شیرین ، ئه‌وه‌نده‌ بێ‌وینه‌یه ٠٠٠ » .

(٢٥) «هاوار» ، ژماره ٢٢ ، ١ی تهموزی ١٩٣٣ ، ل ٤ .
(٢٦) «هاوار» ، ژماره ٩ ، ٣٠ی ئه‌یلولی ١٩٣٢ ، ل ٥ .
(٢٧) «هاوار» ، ژماره ١٠ ، ٢٣ی ته‌شرینی یه‌که‌می ١٩٣٢ ، ل ٥ . هر له‌و ژماره‌یه‌دا «هه‌ی وه‌ته‌ن» ی (خدۆک) بلاو‌کراوه‌ته‌وه که پارچه‌ شیعریکی نیشتمانی نایابی پز له‌ زانیاری میژویه .
(٢٨) «هاوار» ، ژماره ١٢ ، ٢٧ی ته‌شرینی دووه‌می ١٩٣٢ ، ل ٣ .
(٢٩) هه‌مان ژماره ، ل ٤ - ٥ .
(٣٠) هه‌مو (هه‌ندی) کانی به‌ (هه‌نگن) نوسیون .

شعیری «بۆ خانمیک» (۳۱) و پەخشانی «فرمیسک» (۳۲) و بەرھەمی تری گوران لە «ھاوار» دا دەست دەکەون . ئەویانی وا دەست پێ کردووہ :

قاصیدوتی پیم : بگرە سەبر ، خانم ئەوا دیت
سا فەرھۆ ، سەبر پێ بە فیدای خاکی بەری پیت (۳۳)

« ئەی وەتەن » ی بێکەسی بێکەسان (۳۴) و گەلێ شیعری نایاب و دانستەیی عەبدولخالق ئەسیری کەرکۆکی (۳۵) بۆ یەکەم و ھەندیکیان بۆ دواجار لە «ھاوار» دا بلاوکراونەوہ . لایەزەیی زۆری «ھاوار» یش لە ناوی سەربازی نەناسراو و گۆلی نەزائراوی باغی ئەدەبی کوردی پێ بەش نین . وادیارە جگە لە ھینسی موکریانی ھیمتیکتری وەك ئەو ھینمان ھەبووہ (۳۶) . ئەم چەند دیزە دەوڵەمەندەش نمونەیی بەرھەمی یەکتێ لەو سەربازە نەناسراوانەن :

سەرورەیی عالی مەقامی قەومی کورد غەمخواری کورد (۳۷)
باعیسی فەخری گۆزەیی میللەتی غەمباری کورد
گەر دەپرسی تۆ لە حالی میللەتی مەقھوری خۆت
ھەوری بەبەختی و خەفەت گرتی دلی ھوشیاری کورد
ئەو کەساتەیی ئەرزەلن ئەمزۆ لە سایەیی جەھلەوہ
بون بە حوکام و ئەمبیر و ئاغوو سەرداری کورد
فیکری دینی بو بە زەھری قاتیلی ئەمسالی من
بۆیە پاشکەوتین لە جەمعی سەرسەری و جەلخواری . . . (۳۸)
لەحزەییە چاوت ھەلھێنە سەیری ئەحوالی بکە
دە بزانیە بۆج غەریبە لە زوبیتەر سەییاری کورد
لە زوبیتەر – کورد (۳۹)

(۳۱) « ھاوار » ، ژمارە ۱۵ ، ۲۳ ی کانونی دووہمی ۱۹۳۳ ، ل ۷ .
(۳۲) « ھاوار » ، ژمارە ۱۳ ، ۱۴ ی کانونی یەکەمی ۱۹۳۲ ، ل ۵ .
(۳۳) وادیارە ئەو شیعەرەیی لە ھەژەتی لاوتیدا بە ئیلهامی رابواردنی شەوی یەکتێ لە کەبیری یەکانی بەغدا بۆ ھاتووہ .
(۳۴) بێکەسی گەورە سەرەتا ئەم شیعەرەیی بە ناوی « یادی وەتەن » ھوہ بلاوکردۆتەرہ (بزوانە : « ھاوار » ، ژمارە ۱۲ ، ۲۷ ی تەشرینی دووہمی ۱۹۳۲ ، ل ۲) .

سه‌بازینکی نه‌ناسراوی تر وتویه :

دیده چۆن لیزمه‌ی باراتی به‌هار
نمشکی خوینینت پیتدا دیته خوار
گریان کرده‌وی بیدمه‌سلاته
دو به‌رگه‌ی کتیب بگره و بخوینه
بیدمه‌سلاتان نهمرن له‌ژیر بار
هاوژی داتا به‌نمزان مه‌دوینه
گمردن نازاد که له‌کوته‌ی دیلت
یا نازا بژی ، یاخود مه‌مینه (۴۰)

ده‌تواتین گهلج نمونه‌ی تری له‌م بابه‌تانه له‌روژنامه و گوژفاره
کوردی به‌کافی تر به‌پنینه‌وه . ههرچی «تیگه‌یشتنی راستی» به‌له‌م مه‌یدانه‌دا
شورنیتیکی زۆر دیاری هه‌یه . ئەم روژنامه‌یه ههرچه‌نده بو مه‌به‌ستیکی
تایه‌تی دهمرده‌کرا به‌لام باه‌خی زۆری به‌ئهم‌به‌ی کوردی ده‌دا ، تایه‌ت به

(۳۵) گوژفاری «هاوار» ژماره‌یه‌کی زۆری له‌شیمه‌ه نایابه‌کانی ئه‌سیرتی بلاو
کردۆته‌وه . وادیاره کاتی خۆی «سنۆر»ی ئه‌سیرتی به‌به‌رهمی حاجتی
قادری کوپج له‌قه‌لم دراوه ، «هاوار» ئهمه‌ی له‌زمان شاعیر خۆی و
مامۆستا توفیق وه‌هه‌ب‌به‌وه راست کردۆته‌وه (بژوانه : «هاوار» ،
ژماره ۱۰ ، ۲۳ی ته‌شیرینی به‌که‌می ۱۹۳۲ ، ل ۸ ؛ ژماره ۱۱ ، ۱۰ی
ته‌شیرینی دوومه‌ی ۱۹۳۲ ، ل ۴ - ۵) .

(۳۶) له‌ژماره‌ چوارده‌یدا «هاوار» «سکالا له‌ته‌ک گردی سه‌یواندا»ی هیتنی
بلاو کردۆته‌وه که له‌وه ناکا هج مامۆستا هیتنی موکریانج بچ (بژوانه :
«هاوار» ، ژماره ۱۴ ، ۳۱ی کانونی به‌که‌می ۱۹۳۲ ، ل ۸) .

(۳۷) مه‌به‌ستی جه‌لادته‌ به‌درخانی خاوه‌نی «هاوار»ه . ده‌رکردنی «هاوار»
هه‌ستی گهلج روناکبیری کوردی بژواند و شیمه‌ه و په‌خشانی زۆریان پیا
هه‌لدا .

(۳۸) ئەو دیتزه‌ وا چاپ کراوه . ده‌بچ وشه‌ی (کورد) له‌ویدا لابرا بچ . ئەو
سه‌رده‌مه‌ به‌کوردی «تورکخوا»یان ده‌وت «جل‌خوار» .

(۳۹) «هاوار» ، ژماره ۱۲ ، ۲۷ی ته‌شیرینی دوومه‌ی ۱۹۳۲ ، ل ۱۲ .
به‌پته‌کانی ئەم شاعیره نه‌ناسراوه له‌ژیر ناوی «هه‌ربژی» دا بلاو
کراوه‌ته‌وه .

(۴۰) ئەم شیمه‌ه به‌ ناوی (م)ه‌وه بلاو کراوه‌ته‌وه (بژوانه : «هاوار» ، ژماره
۱۹ ، ۱۷ی نیسانی ۱۹۳۳ ، ل ۶ - ۷) .

بهره‌می شاعیرانی ناوداری کوردستان . دیاره شاره‌زایج و ههستی شاعیری شوکر تله‌مضلی له مه‌دا دهوری گه‌وره‌ی بینوه . ئەمه بوخۆی ، وهك وتمان ، بنگه‌یه‌کی تری به‌شداری ئەو پیاوه‌یه له دمرکردنی «تینگه‌یشتنی راستی» دا . هه‌ر به‌م‌بۆ‌نه‌وه به‌لنگه‌یه‌کی تر دیته‌ ناو . شوکر تله‌مضلی ناوی زوربه‌ی شاعیره‌ و داره‌کانی کوردستانی هیتاوه و باسی ژیان و به‌ره‌م و سه‌نگیانی کردووه ، به‌لام چونکه له‌گه‌ل شیخ ره‌زا ناکۆک بو (٤١) نه‌ زۆر . نه‌ که‌م توخنی ناو و به‌ره‌می نه‌که‌ وتوووه . هیچ گومان له‌مه‌دا نی‌به‌ گه‌ر ئەم دۆ به‌یته‌ هه‌ شیخ ره‌زا نه‌بونا‌یه‌ جارهای جار له «تینگه‌یشتنی راستی» دا چاپ‌ده‌کران چونکه و مک ده‌رمان به‌دوای قسه‌ی وادا ده‌گه‌زا :

لەمیرم دێ سلبمانی که دارولولکی بابان بو

نه‌ مه‌حکومی عه‌جهم ، نه‌ سوخره‌ کیشی نالی عوسمان بو (٤٢)

له ژماره‌یه‌کی به‌وه «تینگه‌یشتنی راستی» شیعری کوردی تیکه‌ل نویسه‌کانی کردووه . له‌و ژماره‌یه‌یدا که دیته‌ سه‌ر باسی تورکانی لاو و خراپه‌کاری‌یان له‌گه‌ل دانیشتوانی عیراق ده‌لێ : «خوینی بێ گونا‌هان گرتی ... هه‌ناسه‌ی مه‌زلومان ئاگری تی‌به‌ردان :

ئهی جامعی دنیا وو قیامت به‌ خه‌یالات

ئهو رۆژه‌که‌ رویت (٤٣) نه‌ نه‌وت بو نه‌ نه‌مت بو «

(٤١) بزوانه‌ به‌راویژی ژماره‌ ٢٩ی به‌شی سێهه‌م .

(٤٢) بو ته‌واوی ئەم شیعره‌ بزوانه‌ : « دیوانی شیخ رضای طاله‌بانی » ، ل ٣٤ - ٣٥ .

(٤٣) له سه‌رچاوه‌ی تردا :

ئهو رۆژه‌که‌ مردی ، نه‌ نه‌وت بو نه‌ نه‌مت بو

(بزوانه‌ : « دیوانی نالی . مه‌لا خدری ئەحمه‌دی شاره‌بسی مکابه‌لێ » ، لیکۆلینه‌وه‌ و لیکدانه‌وه‌ی مه‌لا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم ، پیاچۆنه‌وه‌ی محم‌دی مه‌لاکهریم ، به‌غدا ، ١٩٧٦ ، ل ٣٦٨ . له‌مه‌ودوا : « دیوانی نالی ») .

دیاره خاوهن وتار مه بهستی ئەو یه به کار به دهستانی دهولەتی عوسمانی
 بلی هه موشتان له کیس خۆتان دا و بۆنه جووه کهی له ههردۆ دین بۆ .
 له هه مان ژماره یه « تیگه یشتنی راستی » کاتی باسی ئە له کتیریک دهک
 به ییتیکی فارسی مه لا مه مه دتی سه نه نه ده جتی تیکه له کیشی قسه کانی
 کردووه (٤٤) .

له وتاریکی تریدا که دیته سه ر باسی په یوه ندی تیوان ئە له مان و
 عوسمانی « تیگه یشتنی راستی » ده لێ : « ٠٠٠ به لێ ئە له مانیا حکومه تیکی
 جه لاده ، ئە ما کوشتی تورکی له پیش عه رب و کورد ئاره زۆ ده کرد و
 له ژیره وه بۆ کوشتی عه رب و کورد دهستی به تورکه کانه وه ده نا .
 خوالسه له م شه زه دا ئە له مان تورکی به کوشت ده دا و تورکیش عه رب و
 کوردیان له ناو ده برد . ئە له مانیا به تیریک دۆ نیشانی ده شکاند . شاعیریکی
 کورد ئە لێ :

به تیری دۆ نیشانه ناشکی هه ی رۆحه کم شیرین
 له غمزه ی تاقه تیریکی له فه رهاد و له خسر موی دا نا نه (٤٥)

چاروبار نمونه ی تری له م بابته له وتاره کانی « تیگه یشتنی راستی » د
 ده کهونه بهرچاو . زۆری نه خایاند ئە ده بی کوردی و مک باسیکی سه ره بخۆ
 که وته سه ر لاپه زه کانی ئە م رۆژنامه یه ، دیاره نوسه رانی ده یانزانی له ریگه ی
 ئە ده ب و میژۆی کوردموه ده توانن ئە مه نده ی تر ناوی عوسمانی لای
 دانیشتوانی کوردستان ره ش و له که دار کن . له ژماره یازده وه سه ره تای
 بایه خ پیلانی « تیگه یشتنی راستی » به م لایه نه له قوژبنی ئە ده به وه دهستی
 پێ کرد . ئە م قسانه ی خوارموه له سه روتاری ژماره یازده وه وه رگیراون :

« ته ماشا کن ئە حه مد حیلتی شه به نده ر زاده که یه کیکه له

(٤٤) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره یه ک ، ای کانونی دوومه ی ١٩١٨ .

(٤٥) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره سیازده ، ١٢ ی شوباتی ١٩١٨ .

موحرزنی تورك له كئیبی ئەقوامی جیهاندا ئەلێن كوردەكان هیچ ئەدەبیاتیان نەبە . كه ئەحمەد حیلەتی وا بلێ دەبێ غەربییەكان چتی بلێن ؟ . توركێك كه نەگەل كورد ئەوەندە حەیات رابوێرێ هیشتا كورد چییە نایناسی ، لەكوێ دەتوانن زمان و عەدەتی ئەوتن بگا و ریتی تەرەقتی پێن نیشان بدە . كهسێ چاگی له خۆی نەبێ چۆن دەتوانن یەكێکی تر ئاگاداری بگا (٤٦) . كورد ، وەكو وتمان ، دەبێ خۆیان بۆ خۆیان سەعی بكەن و ئیستیفادە لە قەومی ئینگلیز و حكومەتی بەریتانیا بكەن چونكه هیچ قەومیکی پێن تەداروكات و پێن ئەسباب بە پێن یاریەیی حكومەتێکی بەقوووت بە مقصودی خۆی نەگەشتوو و ناگا . ئەوانە كه سەعی بۆ قەومی كورد دەكەن نابێ تەماشای مەتەنەتی خۆیان بكەن ، دەبێ بۆ ئەخفادیان سەعادت حازر بكەن چونكه ئەوی چاوی له قازانجی خۆی پێن ناتوانن بۆ قەومی ئیش پێك بهێنن ، بلخصوص موخافەزەیی وەتەن و ئیجیا و ئیرشادی قەومیك ئیشیكی زۆر گەورەبە ، هەر بەپیاوی غەبۆر و فیدایی سەردەگرێ بزانی شاعیریکی كورد كه ئەحمەد حیلەتی نایناسی چۆن باسی وەتەنی بەت دەكا :

دل سیاسەتنگ نەبێ ، مائیلی خاکی وەتەنە
 خالی لیبوی حەبەشە ، ساكینی بوردی بەمەنە (٤٧)
 دلی (نالی) كه ئەنێسی قەرەداغە ئیستاش (٤٨)
 داغی سەرچاوەوو دێوانەیی دار و دەوونە (٤٩)

« تێگەشتنی راستی » كۆتایی و تاریکی تری مێژوویی بەم جۆرە هیناوە :

(٤٦) گەلێن جار قەسەیی وا مانادار كه له گەل زانستی كۆمەلایەتیدا بەك دەگرەنەوه له ژمارەكانی « تێگەشتنی راستی » دا دەكەونە بەرچاو .

(٤٧) له سەرچاوەی تردا :

« خالی لەعلی حەبەشە ، ساكینی بوردی بەمەنە »

(بزوانە : « دێوانی نالی » ، ل ٥٢٤) .

(٤٨) له سەرچاوەی تردا : « ئیستەش » (بزوانە : « دێوانی نالی » ، ل ٥٢٧) .

(٤٩) « تێگەشتنی راستی » ، ژمارە یازدە ، ٥٥ شوباتی ١٩١٨ .

«ئىستا قومىك كه ئەمەندە مالىكى ماضى بەكى موختەشم بىن حەيف نوبە
 وا موھمەل بىتتەوہ ۰۰۰ ئەگەر روئەسای (لوزستانی گەوزە و پچوك) و
 (ئەردەلان) و (ھەمەدان) و (جەنوبى ئازەربايجان) و (شارەزور) و (بتليس) و
 قىسمى موسلمانى وىلاياتى شەرقى بە (۵۰) سەئى بۆ خۆيان بکەن و ئىستيفادە
 لە حکومەتى موعظەمەى بەرىتانيا بکەن چى نايەتە ناو . شاعىرىكى كورد
 ئەلئى :

حاصلى گفتوگو ھەمو بايە

عمەلياتە نائى تىبايە « (۵۱) »

لە ژمارە سازدەيەوہ « تىگەيشتى راستى » گۆشەيەكى تايەتئى بۆ
 «ئەدەبىياتى كورد» تەرخان كەردووە . بايەخى ئەم بەشە چ لە رۆى
 رۆژنامەتۆست و چ لەرۆى لىكۆلىنەوہ و بوژاندەنەومى ئەدەبى كوردى بەوہ .
 زۆرە . لەم گۆشەيەدا بۆ يەكەمجار بەرھەمى ژمارەيە لە شاعىرە ھەرە
 ناودارەكانى كوردستان چاپ كراوہ . ديسان بۆ يەكەمجار لە ميژۆى ئەدەبى
 كوردىدا ئەو بەرھەمانە لەگەل تۆژينەوہ و بەراوردا لەسەر لاپەزەكانى
 «تىگەيشتى راستى» بلاو كراونەوہ . بايەخىكى تىرى ئەو گۆشەيە لەوہدا خۆ
 دەنوئىن كە شىعەرى نەزانراو يا جۆرى نەزانراوى زۆر بەتتى بلاو كەردۆتەوہ .
 بىن گومان ئەمانە بۆ ئەدەبناسى كورد گەنگ و بايەخدارن .

لە يەكەم گۆشەى «ئەدەبىياتى كورد»دا «تىگەيشتى راستى» ئەم
 بەيتانەى «شاعىرى گەورمى كورد نالى» (۵۲) بلاو كەردۆتەوہ (۵۳) :

- (۵۰) مەبەستى ئەو ناوچانەيە كە كورد و ئەرمن تىكەل تبا دەژين .
 (۵۱) لەوہدەكا شىعەرى شوكرىلفەضلى خۆى بىن (بژوانە : « تىگەيشتى
 راستى » ، ژمارە دوازدە ، ۹ى شوباتى ۱۹۱۸) .
 (۵۲) « شاعىرى گەورمى كورد » قسەى رۆژنامەكە خۆبەتئى .
 (۵۳) ھەمو بەيتەكان نىسن ، كەمىك بەرودواش خراون . بۆ تەواوى ئەر
 بەيتانەى نالى بژوانە : « دىوانى نالى » ، ل ۳۲۰ - ۳۲۶ .

«له دوگمهی سینه دوینج بانگی شیوان (۵۴)»
 بهیانی دا سفیده‌ی باغی شیوان
 له خهوفی طلعه‌تی رۆژ ههروه کو شیت
 به رۆزه‌ردتی ههلات و گهوته کتیوان
 مه‌کهن لومه‌ی به‌شیتوی دل که نه‌مشهو
 به‌شیتواوه له‌بهر به‌رچهم به‌شیتوان
 دۆ چاوی من که وا که‌بلی سوروشکن
 ده‌پتون ئاوی به‌حری خوین (۵۵) به‌پتیوان
 شه‌رابی له‌علی روممانی له (نالی)
 حه‌رامه‌ی بێ مه‌زه‌ی ماچیکی لیتوان (۵۶)

له ژماره‌ی داها‌توریدا و دیسان له گو‌شهی «ئه‌ده‌بیاتی کورد»
 «تیکه‌یشتنی راستی» شتیکی تازه‌مان بو دهرده‌خا که وابزانم تا ئیم‌رۆ که‌س
 باسی نه‌کردوووه . له‌و ژماره‌یه‌یدا به‌م‌جۆره‌ مو‌ناسه‌به‌تی وتنی شی‌عیریکی
 فالیمان بێ ده‌لی: «فالی پاش مردن خیطاب به‌ ئه‌میریکی بابان ده‌کا (۵۷)»:

هه‌رچهنده‌ حیاتی خضر و جامی جه‌مت بو (۵۸)
چونکه‌ نه‌مه‌لت زۆره‌ ، چ عومریکی که‌مت بو

(۵۴) له سه‌رچاوه‌ی تردا :

« له دوگمهی سوخمه دوینج نو‌یژی شیوان »

(بزوانه : « دتیوانی نالی » ، ل ۳۲۰ ؛ مه‌سه‌ود محمد ، چه‌پکیک له
 گو‌لزاری نالی ، به‌غدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۲۰۹) .

(۵۵) له سه‌رچاوه‌ی تردا : « خۆی » (بزوانه : « دتیوانی نالی » ، ل ۳۲۱) .

(۵۶) « تیکه‌یشتنی راستی » ، ژماره‌ شازده ، ۲۳ی شوباتی ۱۹۱۸ .

(۵۷) دباره « پاش مردن » ی ناو ئه‌م رسته‌یه‌ بو « ئه‌میریکی بابان » ده‌گه‌زێته‌وه .

(۵۸) له سه‌رچاوه‌ی تردا :

« هه‌رچهنده‌ که‌ عومری خضر و جامی جه‌مت بو »

(بزوانه : « دتیوانی نالی » ، ل ۳۶۷) . دهرباره‌ی هه‌مو‌ به‌ته‌کانی ئه‌م
 هه‌له‌سته‌ی نالی و لیک‌دانه‌وه‌یان بزوانه‌ ل ۳۶۸ - ۳۷۰ی هه‌مان
 سه‌رچاوه .

ئیستا که له تو دۆره ههماغۆشی عهدۆته
 دونیا که زهمانی حهرمی موخترهت بو (۵۹)
 ئەمی جامیعی دونیاوو قیامت به خەیاڵات
 ئەو رۆژه که رۆییت نه ئەوت بو نه ئەمت بو
 ئەوسا چ بو دەتئا به زمان لافی کهرامات (۶۰)
 ئەمرو نه دەمت بو ئەدەمت بو ئەدەمت بو
 (نالج) چیه تو میثلی جوعهل غمرقی شیاکهی
 خۆ تو به حیسابی وه کو بهروانه شەمت بو (۶۲)

دەبن نالج ئەم شیرەمی به بۆنەمی مردنی یه کێ له ناحەزانی عەبدورزەمخان
 پاشای بابانەوه وتب (۶۳) که به چاوی قەدر و ریزهوه سەیری دەکرد چونکه
 عەبدورزەمخان پاشا یه کێ بو لهو سەرداره بەدەسه لاته کانی میرنشینی بابان و
 بو ماوهی چاره کی سەده یه شوێنیکی دیاری له ژبانی سیاست هەمو عیراقل
 هەبو ، تەنانەت که پاشای بەغدا سوله یمانی پچوک له ئەستەمۆل یاخی بو
 سولتان داوای لێ کرد بچیتە جینگەمی ، بەلام پاشای بابان قبولی نه کرد
 کوردستان و مەلبەندی باو باپیرانی به جێ بهێلێ (۶۴) . عەبدورزەمخان پاشا
 به هۆی پیلان و دەسیسهی ناوهوهی ولات و دموری خراپی عوسمانی و

(۵۹) له سەرچاوهی تردا :

بێزاره له تو ئیسته ، ههماغۆشی عهدۆته
 دونیا ، که دوینی حهرمی موخترهت بو

(بزوانه : « دێوانی نالج » ، ل ۳۶۸) .

(۶۰) له سەرچاوهی تردا :

دوینی چ بو دەتئا به زوبان لافی کهرامات

(بزوانه : « دێوانی نالج » ، ل ۳۶۸) .

(۶۱) له سەرچاوهی تردا :

« ... چیه وا ... » (بزوانه : « دێوانی نالج » ، ل ۳۷۰) .

(۶۲) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره حەفده ، ۲۶ی شوباتی ۱۹۱۸ .

(۶۳) مامۆستا مەسعود محمد سەرنجی بو ئەم راستی به راکیشام .

(۶۴) بزوانه : کلۆدیوس جیمس ریچ ، رحلة في العراق عام ۱۸۲۰ ، ترجمه

بهاء الدین نوری ، بغداد ، ۱۹۵۱ ، ص ۶۷ - ۶۸ .

قاجاری ناهیزی زور بو (٦٥) بهرادهیه چهند جارئی ناچار بو دهست له فرمازمه وایت میرنشینی بابان هه لگری . له گه لئه وهش زور بهی ناوچهی سوران له سهردهمی فرمازمه وایت پچر پچرئی ئه ودا له بره و و پیشکه و تندا بو . عه بدو زه محمان پاشا به کیکه له و سهرداره کوردانهی سهره تایی ههستی هه مه و بیان تیندا به دئی ده کری ، تا دواژوژی ژبانی (سالی ١٨١٣ وهفاتی کرد) به چلوی ریز و خو شه وستی به مه سهیری زانا و ئه دیسی کوردی ده کرد ، بویه فالتیش شورینی دیاری له دلی فراوانیدا بو ته رخان کرد بو .

له گو شهی «ئه ده بیاتی کورد» ی ژماره ی داهاتویدا « تیگه یشتنی راستی» جار تکی تر دیته وه سه ر باسی فالتی و ده لئین : «نالتی مه تحی عه سه کری خاصی ئومه رای بابان ده کا :

ئهم ناقمه مومتازه کهوا خاصهیی شاهن
 ناشویی دلی مه له کمت و قهلبی سوپاهن (٦٦)
 بهک صهف که ده ویستن به نه زه ر خه تتی شو عاعن (٦٧)
 جه لقه که ده بهستن وه کو خه رمانهیی ماهن « (٦٨)

له دوا گو شهی «ئه ده بیاتی کورد» ١ «تیگه یشتنی راستی» جار تکی تر دیته وه سه ر باسی فالتی و ده لئین : « . . . له مه و بیشت باسی فالتیمان کرد و وتمان ئه م زاته شاعیر تکی عالمه ، موجه دیده ، شیوه و زمانی کوردی به ، شیره کانی زور فه سیحن ، کوردستان به شیره کانی مو ته ره نیم ده بن و گورانی پیوه ده لئین . ئه م غه زه له له چاکترین ئه شعاریتی :

-
- (٦٥) به کئین له ناهه زه کانی خالد پاشای برازای بو که چهند جار تیک هیزی هه ردو لایان به هاندانی بیگانه به شه زه اتن .
 (٦٦) له باره ی رۆن کردنه وهی ئه م دو به یته و هه ست به رزی نالی به وه بزوانه : مه سه ود محمد ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ١٠٨ - ١٠٩ .
 (٦٧) له سه رچاوه ی تر دا : « صه ف صه ف که ده وه سن . . . » (بزوانه : « دتیوانی نالتی » ، ل ٣٤١) .
 (٦٨) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره هه زده ، ٢ ی مارتی ١٩١٨ .

عاشقی بچ دل دهنالچ ، مهیلی گریانی ههیه
 بچشکه ههور و تریشقه ناوی بارانی ههیه
 چاوی من ده مدم ده زیزئی ناوی صاف و خوینی گهش
 دا بلتین دیاری (٦٩) عومان دوزد و مهرجانی ههیه
 ناسمانی حوسنی مهجویم له نهمرو و زولف و رو
 دو هیلال و دو شمو و دو ماهی تابانی ههیه
 دل موشه ببهك بو له مهر نیشانی نیشانی (٧٠) موژت
 حهیفه قوربان ناخر نهم نیشانه نیشانی ههیه (٧١)
 له حزه ببهك و له محبین چاوم به چاوی ناگهوئی
 کن ده لچ و وحشتی غزاله مهیلی نینسانی ههیه (٧٢)
 تو نه گهر ههستی و له جن راویستی دیو و کافریش (٧٣)
 دین ده لچین : به خودا قیامت راسته هه لسانی (٧٤) ههیه
 فارس و کورد و عهرب ههر سیم به ده فتمر گرتووه
 نالی نهمرو حاکمی سچ مولکه دیتوانی ههیه (٧٥)

له گوشه یه کی تری « نه ده بیاتی کورد » « تیگه یشتنی راستی » هاتوت
 سه ر باسی هونه ری مسته فا به گ و ده لچ : « مسته فا به گ شاعیر یکنی به لیغی
 کورده ، مه تحی نه میرزاده ببهك ده کا :

(٦٩) به هه له (دیاری) چاپ کراوه . بو نهم به یتهانه ی نالی بزوانه ل ٥٧٢ -
 ٥٧٧ ی « دیتوانی نالی » .

(٧٠) له هه مان دیتواندا : « ... نیشانی نیشانی ههیه » (ل ٥٧٦) .

(٧١) له هه مان دیتواندا :

« حهیفه قوربان ! ناخر نهم نیشانه یی شانی ههیه »

(ل ٥٧٦)

(٧٢) ده رباره ی وردکاری نالی له م به یته بیدا بزوانه : مه سمود محمد .
 سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٥٧ .

(٧٣) له دیتوانی نالیدا :

« تو نه گهر ههستی ، له جن راوهستی ، دیو و کافریش »

(ل ٥٧٧)

(٧٤) له هه مان دیتواندا : « ههستانی » (ل ٥٧٧) .

(٧٥) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره سچو سچ ، ١٧ ی حوزه برانی ١٩١٨ .

لهپیش بهیدانی شاهت یار نهوا نهسپی دهناختیوی
 به تیبی غم نهلین نامرد نهسر دل نهمرۆ بهلفاره
 نهلی نهسپی فیراق سمکۆل نهکا وا لیلکه بیناییم
 نهلی تهپلی نیفایان ژهند که گوچکهم پۆ له هاواره(۷۶)

«تیکه‌یشتنی راستی» به‌که‌م سه‌رچاوه‌ی کوردی‌یه که ورده ده‌سکاری
 ئه‌ده‌بی به‌راورد (مقارن)ی کردووه . زۆر جار به‌ره‌می شاعیرانی کورد
 له‌گه‌ل هه‌ج شاعیرانی تری رۆژه‌ه‌لات به‌راورد ده‌کا . هه‌ر له‌باره‌ی مسته‌فا
 به‌گه‌وه «تیکه‌یشتنی راستی» له‌ ژماره‌یه‌کی تریدا تو‌سیویه‌ ده‌لی : «مسته‌فا
 به‌گه‌ به‌کیکه‌ له‌ شاعیرانی کورد ، خه‌لکی سلیمانیه‌ . له‌قه‌بی (کوردی) به‌ و
 به‌زه‌ن (ه‌یجری) . له‌قه‌بی ئه‌وه‌لی ده‌لاله‌ت له‌ قه‌ومی به‌ت په‌روه‌ری ده‌کا .
 شیعره‌کانی زۆر مه‌حزوفانه‌یه . هه‌ر به‌یتیکی سه‌رچاوه‌یه‌کی عیشه‌ ،
 مه‌شه‌بی وه‌کو (فضولی) وایه . ئه‌وی ئاساری ئه‌و بخوینیته‌وه‌ ده‌بی هه‌ر

(۷۶) «تیکه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ هه‌ژده ، ۱۲ی مارتی ۱۹۱۸ . له‌ چاپی
 دووه‌می ئه‌و دێوانه‌ی کوردیدا که موکریانی بلاوی کردۆته‌وه‌ ئه‌م چه‌ند
 به‌ینه‌ وا هاتووه‌ :

صدای کاروانی فیرقمت دئی ده‌لین سه‌رقافله‌چت یاره
 نژه‌ی پیشه‌نگی میخه‌ت دئی ده‌لین کالایی غه‌مباره
 ترنگه‌ی ته‌پلی بازاتلانی چاوه‌ش ده‌نگی جارچت دئی
 به‌ تیبی غم ده‌لین نامرد نهسر دل نهمرۆ به‌لفاره
 ده‌لی نهسپی فیراق سمکۆل نهکا وا لیلکه بیناییم
 ده‌لی ته‌پلی فیراقیان ژهند کهوا گویم پۆ له‌ هاواره
 له‌پیش به‌یداخ‌ی شادتی یار نهوا نهسپی ده‌ناختیوی
 له‌سه‌ر تیبی سوپاسالار و هه‌م پیشه‌نگ و دونفاره

(بزوانه : « دێوانی کوردی . مسته‌فا به‌گی صاحب قزان » ، چاپی
 دووه‌مین ، هه‌ولیر ، ۲۵۷۳ی کوردی ، ل ۶۶) . ئه‌وانه‌ی دوا‌ی
 «تیکه‌یشتنی راستی» باسی ئه‌م شیعره‌ی مسته‌فا به‌گیان کردووه‌ ده‌لین
 پۆ قادر ناویکی وتووه‌ که دلی بیا چووه ، گه‌ر وابی پۆ « ئه‌سیرزاده‌به‌کی »
 نه‌وتووه‌ وه‌ک «تیکه‌یشتنی راستی» ده‌لی (بزوانه : « دێوانی کوردی » ،
 ل ۶ - ۷ ؛ علاءالدین سجادی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، چاپی دووه‌م ،
 ل ۲۲۸) .

بگری ، پیکه نینی له فکر ده چیته وه ، ته ماشای ئەم دۆ بهیته کهن چەند
موحزینن :

شەهیدی عیشقم و مەمشۆن و کفتم بۆ مەکهن یاران
گەواهی حەشره بۆ دەعوای شەهادەت بەرگی خوینینم
له پەردە ی تاهیری گەر بێن صدای یا عاشقی یارم (۷۷)
نێتر حاجەت نی به پینن مەلا بۆ وهغز و تەلقینم

ئەمۆی ئەم دۆ بهیته بخوینیتتە وه جۆشی گریانێ هەلدهسێ ، چونکه
سەودای مەحەبەتی لێ هەلدهقولێ ۰۰۰ سەیر کهن فیراق و غەریبێ چۆز
تەصویر دەکا :

وهها سۆتاوم ئەسڵەن تابی فریادم ئەما سا دە ی
رەفیقان نیوه سوتون ، نامەرد عمرزی هاواری
لەژیر باری غەریبێ شانی سەبەرم ریشە نیستاکه
فیراقی یار لەبەر ناخر شەرتی لێم بۆ به سەرباری (۷۸)

ئەم دۆ بهیته دەر مەجە ی تەئسیری لەلای ئەربابی زهوق و مەودەت
ئاشکرایه ، ئەما له نوقته ی نەزەری ئەدەبیاتی کوردەوه قیسه تیکێ گەورە ی
هەیه ، جارێ ئەمە ئێه سەلیس و مونسە جیمه ئەلێبێ ئاوه دێته خوارێ ۰۰۰
ماناکە ی ئەمە ئێه وازیح و خۆشه دەست بە جێ زین ئیشغال ئەکا ۰۰۰ مستەفا
بەگ بەعزەن دەکەوێته وادی وەسفە وه ، ئەما لەم نەسە قە شیری که مه :

(۷۷) ئەم نیوه بهیته یان له دێوانه چاپکراوه کهیدا وه هابه :
« به پەردە ی ظاهری گەر بێن صدای ئەم عاشقی یارەم »

(بزوانه : « دێوانی کوردی ... » ، ل ۲۷) .

(۷۸) ئەم بهیتانه له دێوانه چاپکراوه کهیدا وه هان :

وهها سۆتاوم ئەسڵەن تابی فریادم ئەما سا دە ی
رەفیقان نیوه سوتەن نیوه نامەرد عمرضه هاواری
لەژیر باری خەما وا شانی سەبەرم ریشە نیستاکه
فیراقی یار لەبەر ناخر شەرتی لێم بۆ به سەرباری

(بزوانه : « دێوانی کوردی ... » ، ل ۵۳) .

گهوا داری زهر کورتک که مهرچین جیبه گولناری
 کلار چاو خومار شیرین سوار خال موشکی تاتاری
 کهمانی هاته سهر کیشانی نهبروی تو له پاش چاوت
 له مهستی دهستی وا لغزی که کهچ هات خهستی بهرگاری (۷۹)

نهم دۆ بهیته زۆر نهشئه بهخشه ، زاهیره ن وهسفی گهمیرزادهیه که .
 گهواکهی چهند موخته شه مه ، موحیهت و علویهتی تیدا تیکه لآو بووه . له
 بهیتی گهوا لدا ههشت وهسفی کوکر دۆتوه ، له گه ل (نموش) هیچ خهله لی
 به زموقی نهده بته نهداوه . شوبه نیه که تهیمه تیکی خالیس و سافی
 بچ دهوی . له بهیتی دووه مدا مانایه کی (وردی) نهدا کردووه که هیچ زموق
 گاشنایه کی نهده بته نیه به خوتندنی جهزبه نهیگری . شاعیر تیکی فورس دهلی:

بعد چشم تو مصور چو بابرو پرداخت
 شد چنان مست که بر روی تو شمشیر کشید

واقعهن نهم بهیته قیمه تیکی نهده بته فهوقه لعادهی هیه . . . دههشت
 به ئینسان نهدا . (به لام) بهی تیکی مستخا به گ ، یانی کوردی یاخود هیجری ،
 لهو نازکره ، چونکه فهتی تهسوریر کراوه . نهم دۆ بهیتهی زۆر خوش و
 بچ ساکانه نهدا ده کا . . . :

نهم خوسرو خویانه گهوا دیتته نهارهت
 شیرینه للام دل دهفرینی به مهارهت
 باکم نیه لهو خهنجهره کردۆته به بهرتا
 شمشیری برۆت جهرگی بزوم به ئیشارهت (۸۰)

بهیتی گهوا لهی نه مه نده نازکه که لایقه خهسرهوی پهرویز بو شیرینی
 بخوتیتتهوه و (نهکیسا) و (باربد) - دۆ موغنی مه شهوری خهسرهو و

(۷۹) به هه له لهبرینی (میسک) (مشک) چاپ کراوه . دوا دۆ وشه له دتیوانه
 چاپکراوه کهیدا وههان : « . . . خهطی بهرگاری » (همان سه رچاوه ،
 ل ۵۶) .

(۸۰) نهم دۆ بهیته له دتیوانه چاپکراوه کهیدا نین .

شیرتین - نهغه په روازی پښ بکلن . به شیوه یه کی کوردی ته واو بیژراوه .
 بهیتی دووهم شو جاعه تیکی نه ده بی تیدا هیه که له گه ل مه یلیکی موحیه ت
 تیکه لاو بووه . ئینسان که مهصرعی نه وه ل ده خوینتی بلندی به ک . . . ل
 خویدا دهینن ، نه ما که مهصرعی دووهم ده خوینتیه وه خوئی له ناو به حرنکی
 موحیه تدا دهینن که نه ساحیلی بیت و نه په ناه . (سروش) (۸۱) که شاعیر تکی
 فورسه ئه لی :

چه حاجت خنجر فولاد اتر خواهی مرا کشتن
 ازان ابروی عاشق کش بگش ام ترک شمشیری ؟

نه ما نه گه ر نه م دو بهیته که مانایان تقریه ن مساوی به یتیه ته رازوی
 حساسی نه ده بیات هله به ته بهیته که ی (کوردی) گرا تر ده رده چی . بو
 شاعیر تکی کورد نه مه کافی به . نه ی نه م دو بهیته سه یرکن چنه د کوردا نه یه :

جانا و مره نه م جهژنه به قورباتی سمرت بم
 بو تیری قهزای چاوی حسودان سوپه رت بم
 هین قال و زه عیفم له همنیتیه غمی دوریت
 شایسته م نه بیستاکه که حه لقه ی که سمرت بم (۸۲)

له بهیتی نه وه لدا مه تانه تیکی (نه ده بی) ، (فہ ساحه تیکی شیعری) هیه ،
 نه ما بهیتی دووهم له شیعره فو قه لعاده کانه چونکه مانا هر نه مه نده ده قیق
 ده بی . له پاشا ئه لی :

(۸۱) مه بهست شمسولشوعه را میرزا محمد علی سرۆشی نه صفه هانی به
 که به به کیک له شاعیره ناوداره کانی ئیرانی سده ی نۆزده داده نری ،
 سالی ۱۸۶۸ عمری خوی کردووه .

(۸۲) بهیتی دووهم له دتیوانه چاپکراوه که یدا وه هابه :

« وا قال و زه عیفم له همنیتیه غمی دوریت
 شایسته به بیستاکه که نه لقه ی که سمرت بم »

شادن له تماشایی روخت (۸۳) مەحرەم و ئەغیار
مروەت نەبە تەنھا هەر ئەمەن دەربەدەرەت بێ

چەند پارزانه وەبەکی موحیبه تکارانه یه ، ئەوی دەیخوینتەوه بەزەبێ
بەم شاعیره بێ چاره یەدا دیتەوه « (۸۴) .

«تێگەبشتنی راستی» له هەمان وتاردا که بەشیکێ زۆری ژماره کهی
گرتۆتەوه ، جارێکی تر بەرز مستەفا بەگی ساحبقران دەزخینی و وهك بەلگه
ئەم شاعرانهی بلاو کردۆتەوه :

« دەروۆن زامدار و دل غەمگینه بوۆ تو
سەرم گێژە و تەنم بێ تینه بوۆ تو
زەمستان مەیل ئەکە ی پاز بڕاکەم
بەهاری وەسلی من هاونە بێ تو
ئەوا ئەم بوم بە شاهی جومله عاڵەم
توخوا سا کاکه گیان ئەمی ژینە بێ تو (۸۵)

پێی ناوی ئەوی زەموقی ئاشنای زمانی کوردی بێ و بتوانی دەقیایێ
ئەدەبیاتی تی بگا دەزانی که ئەم سێ بەیتە بوۆ ئەمە ۰۰۰ شاعیرێک بگەیینتە
ئاسمانی «سەهلی مومتەنع» کافیه چونکی لەطافەتی زمانی کوردی بە

(۸۳) له دیوانه چاپکراوه کهیدا :

« شادن له تماشای نظرت مەحرەم و ئەغیار »

. (ل ۲۲) .

(۸۴) « تێگەبشتنی راستی » ، ژماره بیستو یهك ، ۱۸ ی مارتی ۱۹۱۸ .

(۸۵) جیاوازی یهکی زۆر هه به له نێوان ئەم بەیتانە ی « تێگەبشتنی راستی » و
ئەوانە ی ناو دیوانه چاپکراوه کهی . لەمیاندا وهان :

« دەروۆن زامدار و دل غەمگینه بێ تو
سەرم گێژ و تەنم بێ تینه بێ تو
زەمستان مەیلە کەت پاز بڕاکەم
بەهاری عومر و دین هاونە بێ تو
ئەوا من بوم بە شاو سولتان و والی
توخوا سا کاکه گیانه ژینە بێ تو »

. (ل ۳۹) .

خوێندنهوهی ئەمانه قسیتی ئەمەنده چاکی دهمرده کهوێ که ئینسان
 سه‌رمه‌ست و (٨٦) هه‌تا ئه‌توانین ب‌لێین مه‌زی به‌تی زمانی کوردی
 ته‌واو پێ دهمرده کهوێ . کورد شاعیری ماهیریان زۆره ، یه‌که یه‌که
 ده‌یان تۆسین و ئاساریان نیشان ئه‌ده‌ین ، له‌گه‌ڵ ئەمه ئیعتراف ده‌که‌ین که ئە
 شاعیره له هه‌مویان زیاتر کوردانه و مه‌حزوانه شاعر ئەلێ و حه‌قیقه‌ته‌ن له
 شاعیره گه‌وره‌کانی (کورده) .

له خاتیمه‌ی که‌لامدا ئەم شاعره کوردی به‌ خالیسه (بخوێننه‌وه) چونکه
 زۆر موافیقی شیوه‌یه :

**بۆم هات سه‌گی دهرگای و زریقایه‌وه ده‌یوت
 هه‌ی لێی بگه‌زێن بیکرێ ئازاری ته‌وابه (٨٧) »**

له دامینی ئەم وتاره نوسراوه : «دواپێ دێ» به مه‌به‌ستی (ماویه‌تی)^{٨٨}.
 که ئیسته به‌کارده‌هێنرێ .

ژماره‌ی داهاتوی «تێگه‌یشتنی راستی» به‌شی دووه‌می ئەم وتاره‌ی
 بلاوکردۆته‌وه . شایانی باسه «تێگه‌یشتنی راستی» له‌م ژماره‌یه‌وه‌ی هه‌ولی
 داوه لایه‌زه‌کانی ئەده‌بی کورد به‌ باری سیاسی رۆژانه‌وه به‌ستی ، به‌لام ئەم
 کاره‌ی هێچ له‌ بایه‌خ و سه‌نگی قورسی به‌شی ئەده‌بیاتی رۆژنامه‌که‌ی که
 نه‌کردۆته‌وه .

له‌م به‌شه‌یدا دهرباره‌ی مسته‌فا به‌گی ساحیب‌قزانی «تێگه‌یشتنی راستی»
 نوسیویه ده‌لێ : «له‌ فوسخه‌ی پیشودا باسی (مسته‌فا به‌گ) یانی (کوردی)

(٨٦) به‌هه‌له «سرمه‌ت» چاپ کراوه .

(٨٧) له‌ دێوانه چاپکراوه که‌بدا :

**« هات بۆم سه‌گی دهرگای و زریقایه‌وه ده‌یوت
 هه‌ر لێی گه‌زێ با بیکه‌زێ ئازاری ته‌وابه »**

. (ل ٤٤) .

(٨٨) «تێگه‌یشتنی راستی» ، ژماره بیستو به‌ک ، ١٨ مارتی ١٩١٨ .

گرا : به عزی له مۆته خهباتی شیریشی نوسرابو . له گه‌ل ئه‌مه‌ش تورکه‌کان
(دستیان) هاویشبووه شاری سلیمانێ لیان نه‌ده‌ترسا ، له‌زقانا له‌عه‌له‌یهی
تورك و قهومی كورد ده‌بو ، ئه‌ما به‌ نه‌زاكەت ، ته‌ماشای ئه‌م دۆ به‌یته‌ بکه‌ن :

خه‌بهریکم به‌هه‌نێ ئه‌هلی خه‌بهر حه‌شره‌ مه‌گه‌ر
رۆژی ئه‌م‌رۆ که له‌ مه‌غریب سه‌ری هه‌یناوته‌ ده‌ر
نوری مه‌هدی له‌ ته‌ره‌ف مه‌گه‌هوه‌ زا‌هیر بووه‌ یا
غه‌له‌به‌ی رۆمه‌ له‌بۆ گوشتنی (من گان کفر) « (٨٩)

ئه‌م چوار به‌یته‌ی «تینگه‌یشتنی راستی» زۆر له‌ گه‌ل به‌یته‌کانی ناو دێوانه
چاپکراوه‌کی جیان . له‌میاندا وان :

«خه‌بهریکم به‌هه‌نێ ئه‌هلی خه‌بهر حه‌شره‌ مه‌گه‌ر
رۆژ که‌وا ئه‌م‌رۆ له‌ مه‌غریب سه‌ری هه‌یناوته‌ ده‌ر
نوری مه‌هدی له‌ ته‌ره‌ف مه‌گه‌هوه‌ زا‌هیر بووه‌ یا
غه‌له‌به‌ی کورده‌ له‌بۆ گوشتنی (من گان کفر)» (٩٠)

ئه‌م جیاوازی‌یه‌ که‌مێ رۆن کردنه‌وه‌ی پێ‌ده‌وه‌ی . له‌وانه‌یه‌ له‌ دێوانی
دەسنوسی جیای شاعیره‌وه‌ هاتبێ ، له‌وانه‌شه‌ بۆ مه‌به‌ستێکی سیاسی له
«تینگه‌یشتنی راستی» دا گۆزژابێ ، چونکه‌ یه‌کسه‌ر دوا‌ی ئه‌م به‌یته‌انه
فوسیه‌ ده‌لی :

« هه‌مۆ کوردیک ده‌زانێ که‌ کورد تورك به‌ رۆم ناو ده‌به‌ن ، هه‌تا
ئه‌م‌رۆش له‌ کوردستان به‌ تورك ئه‌لێن (رۆم) . سه‌یری ئه‌م شاعیره‌ که‌ن
چۆن به‌ کینایه‌ (قهومی) کورد ده‌هه‌ینتته‌ هه‌یه‌جان . تورك چونکی له‌ غه‌ربی
سلیمانیه‌وه‌ هاتن ئیستیلا‌ی ئه‌وان به‌ رۆژی حه‌شر ته‌شبه‌ ده‌کا و
مغلوبی به‌ت لایق به‌ کوردان نابینێ . به‌ ره‌مز پێیان ئه‌لێ خۆ ئیوه‌ کافر نین .
تورك جارێ به‌ رۆژ جارێ به‌ نوری مه‌هدی ناو ده‌با ، یه‌عنی بۆچی وا لاتان

(٨٩) « تینگه‌یشتنی راستی » ، ژماره‌ بیستو یه‌ک (دۆباره‌) ، ٢٥ ی مارتی
١٩١٨ .

(٩٠) « دێوانی کوردی » ، ل ١٦ .

گهوره بون ۰۰۰ (دواپن) شوینه و تیکی عه جایه ب ده کات . وه لحاصل ئه
دو به یته به لاغه تیکی چاکی لی دهره و شیته وه و بو وه ته نپهروه ری (گوردی)
ده لیلیکی گهوره یه .

(گوردی) شیعی تورکی و عه ره بی و فارسی شی هه یه ، ئه ما تورکی و
عه ره بی به که ی قیبه تیکی ئه ده بی نی به . ته رکیب به ندیکی فارسی هه یه سونی
مه شره بان هه (۹۱) .

دوای ئه وه «تیکه یشتی راستی» به کورتی دیته سه ر باسی
سه رگوزه شته ی ژبانی مسته فا به گی ساحیتقران و هه ندی بیرتی نوئی و شتی
نه زانراو ده خاته به رچاو که تا راده یه جیاوازن له گه ل گیزانه وه ی باسی
ژبانی له لایهن شارمزا ی تره وه ، تایه ت له گه ل ئه وه ی خوا لیخو شبو
موکریانی (۹۲) . «تیکه یشتی راستی» ده لی :

«گوردی ، مسته فا به گ ، له به گزاده کانی سلیمانی به . تاریخی
ویلا دت و وه فاتی نه نوسراوه ، ئه ما وه کو ئاساری ده فامریته وه له ئه سنای
ئیسیتیلای تورک ژباوه ، هفتا هه شتا سال له مه و پیش حیاتی شیعی
دهستی پین کردووه . ئه م شاعیره وه کو نه قل ده کری عاشقیکی پاک بووه و
مه جوبه یه کی هه ز لی کردووه که ئه مه نده جوان نه بووه . له پاش موده تی
مه حبه ت ته ئسیری تی ده کا و وه که مه جنون ده که ویته ده شت و کیوی
گوردستان و له ئه ترافی سه و سا بلاغ چه ند سال روت و په ریشان ده گه زتی و
(دایم) شیعی ده خو ئیته وه ، به عه زن خه لک لیان ده بیست و ده یاننوسی به وه .
شیعی زوری گوم بووه .

(۹۱) ده بی مه به ستی ئه شیعی بی که وا ده ست پین ده کا :

«خوشم قوربان به به ندیخانموو زنجیر و سینه رت»

(بوته واوی بزوانه : «دیوانی گوردی» ، ل ۱۲ - ۱۳) .

(۹۲) «دیوانی گوردی» ، ل ۴ - ۹ . ههروه ها بزوانه : علاءالدین سجادی ،

سه رچاوه ی ناوبراو ، چاپی دووه م ، ل ۳۲۷ - ۳۴۰ .

له زمان جۆششی مه‌حبه‌ت نه‌ماشا گهن چي نه‌لئ
 نه‌م سه‌ره سه‌ر بۆچه دايم پز له عيشقى يار نه‌بين
 نه‌م دله دل بۆچي دائيم والموو غه‌مبار نه‌بين
 هه‌رگه‌سه‌ن پيتو بلئ من عاشقم باوه‌ز مه‌که
 تا له‌سه‌ر گۆناي نيشانه‌ي چيگه گه‌سته‌ي مار نه‌بين (٩٣)

نه‌م دۆ به‌يته په‌ريشانج مه‌حه‌به‌تي نه‌م شاعيره چه‌ند ساف و راست به‌يان
 (ده‌گهن) ، گه‌وي بيانخوړنيتته‌وه ئير ئيحتياج ناكا بۆ ته‌رجه‌مه‌ي كوردئ
 بگه‌زئ .

نه‌م غه‌زه‌له‌ي له هه‌مو شيعره‌كاني تري زياتر كوردانه‌يه :

بۆ گه‌زاني ناشي دل فرميسكي چاو آلي دكزه
 غه‌يري هيچران و به‌لا نه‌سله‌ن به‌ من ناذا مزه
 هه‌ر نه‌وه‌ل رۆژ بۆي به‌ تيرنه‌نداز شوكور پيكاك دلم
 ده‌ك فيداي ده‌ست و كه‌مانت كچه‌ي چاو مامزه
 هه‌يند به‌ جۆش هات خوڤني مه‌زلومان له موژگاني سيان
 نه‌سه‌په‌كه‌ت دويني سپي بۆ نه‌مرو ره‌نگي فرمزه
 وه‌زني ضه‌ربي په‌نجه‌ت نه‌مرو صه‌رفي رۆي جانانه‌ كرد
 نه‌ي موعه‌لليم بۆچ كرت كرد هه‌ي له جه‌رگت چي چه‌زه

(٩٣) جياوازي به‌كي زۆر له‌نيوان نه‌م به‌يتانه‌ي « تيگه‌به‌شتني راستج » و
 نه‌وانه‌ي ناو ديوانه‌ چاڤكراوه‌كه‌ي هه‌به . نيوه به‌يتي به‌كه‌م له‌مياندا ني‌به .
 نه‌وانئ تري به‌م جه‌ره‌ن :

« نه‌و سه‌ره سه‌ر بۆچي دائيم پز له عيشقى يار نه‌بين
 نه‌و دله دل بۆچي دائيم عاجز و خه‌مبار نه‌بين
 هه‌رگه‌سه‌ن پيت و بلئ من عاشقم باوه‌ز مه‌که
 تا به‌ به‌يگه‌ني موژه‌ي مه‌جوبه‌كه‌ي زامار نه‌بين »

. (ل ٥٢) .

سنگ به ناری سینه چمرگم بۆی کعباب کرد ئهو ده‌لێ
 (کوردی) زۆر چاکه کعبابت ناخ چ فایده بۆکزه (٩٤) « (٩٥) .

له ژماره بیستیدا «تینگه‌یشتنی راستی» وتاریکی گه‌وره و گرنگی
 ده‌رباره‌ی ئه‌ده‌بی کورد بلاوکردۆته‌وه و تیندا هه‌ولی داوه به به‌لگه و
 به‌راوردموه به‌رزتی ئهو ئه‌ده‌به بخاته به‌رچاو . ئه‌مه‌یان یه‌که‌م وتاری
 درێژی به‌ ده‌رباره‌ی ئه‌ده‌بی کورد ، له‌وه ده‌کا کورته باسه ئه‌ده‌بی سه‌کانه
 پیتشوی به‌ دلی خورته‌ر بۆین . دۆر نی‌به‌ ئه‌م وتاره‌یان می‌چهر سۆز
 فوسییتی ، جۆری قسه و شیوازی داژشتنی وا ده‌لێن . له‌و وتاره‌ید

(٩٤) دیسان جیاوازی زۆر له‌نیو ئه‌م به‌یتانه‌ی « تینگه‌یشتنی راستی » و
 نه‌وانه‌ی ناو دتیوانه چا‌بکراوه‌که‌یدا هه‌یه . جیاوازی سه‌رنج راکیشهر
 له‌نیو وشه‌ی (کچه‌ی) ناو « تینگه‌یشتنی راستی » و (کوزه‌ی) ناو
 دتیوانه‌که‌دایه که به‌م جۆره‌ی خواره‌وه‌یه :

« بۆ گه‌زانی ناشی دل فره‌یتسکی چاو آق ده‌نگه‌زه
 غه‌یری هه‌یجران و به‌لا نه‌صله‌ن به‌ من نادا مه‌زه
 هه‌یند به‌تاو هات خوینی کوژراوان له‌ موژگانی سیات
 نه‌سه‌به‌که‌ی جارانی سه‌پت بۆ ئیسته‌که‌ ره‌نگی فرمه‌زه
 هه‌ر له‌وی رۆژ بۆیه تیرنه‌ناز شوکۆر پیتکات دلم
 نه‌ی فیلدای ده‌ست و که‌عات به‌م کوزه‌ی چاو مامزه

وه‌زنی ضم‌ربی په‌نجعت نه‌م‌زۆ سه‌رفی رۆی جاتانه کرد
 نه‌ی مو‌ع‌للیم بۆ کرت کرد ده‌ک له‌ چمرگت چه‌ کزه

دل له‌نیو زامی فیرا‌قی بووه کعباب و ئهو ده‌لێ
 کوردی زۆر چاکه کعبابت ناخ چ فایده بۆکزه «

(ل ٤٨) .

(٩٥) « تینگه‌یشتنی راستی » ، ژماره بیستو یه‌ک (دۆباره) ، ٢٥ی مارتی
 ١٩١٨ . ئهو هه‌مو بایه‌خه‌ی « تینگه‌یشتنی راستی » به‌ به‌ره‌م و ژبانی
 سه‌نه‌فا به‌گی ساحه‌یبه‌ترانی داوه قسه‌کانی شیخ ره‌زا دیننه‌وه یاد که
 وتویه : « ... ئه‌گه‌ر هه‌مو بویژانی پیتشومان زیندۆ بیوانیه‌وه هه‌ر یه‌که‌ی
 رۆژی جارێکه‌م دیده‌نی ده‌کردن ، به‌لام کوردی رۆژی پینچ جارانی «
 (بزوانه : « دتیوانی کوردی » ، ل ٨) .

«تیکه‌بشتمی راستی» نویسیه ده‌لئی :

«عوله‌مای نه‌ورویا و هه‌تا تورک ده‌یانوت که نه‌کرا ده‌بیاتی نی‌یه .
نه‌ما ئیمه له‌و روژنامه (کوردی‌یانه‌ی) که له‌مه‌و پش ن‌شر (کران) (۹۶)
ئیسپانمان کرد کورد نه‌ده‌بیاتیکی نازک و ره‌نگین و شیرینیان و خصوصه‌ن
نه‌شیرنا ده‌ستیکیان هه‌یه . نه‌وی واقیفی حالی کوردستان بچ ده‌زانئ که
زمانی کوردئ چه‌ند شیویه‌کی جوی جوی هه‌یه ، نه‌ما وه‌کو عه‌ره‌بیت‌کی
به‌غدا چۆن زمانی هه‌مو عه‌ره‌به‌کانئ تر ده‌زانئ سلیمانی‌به‌کیش (واته
به‌کیکی دانیشتوی سلیمانی وه‌ک نه‌مو عه‌ره‌به - ک. م.) هه‌مو زمانی
کورده‌کانئ تر تی‌ده‌گا . له‌ هه‌مو شیوه‌کاننا شیرمی ته‌ژ و خوش بیژراوه :

۱ - شیویه سنه :

وا له‌ سه‌ربانی عه‌ماره‌ت نیشته‌گه وه‌ک بازی تۆز
من ده‌بیژم بیره نه‌تیره ، ده‌لئی لاچۆ هه‌تیم
من نه‌وی خاصان و نه‌م کرمانج بچ ن‌سل و ن‌سه‌و
گیانی خان باوا به‌ مردن بچه‌ ری نه‌م شۆنه تیم (۹۷)

سا نایئ نه‌ین ، سا مو‌طرب ده‌لئی
قه‌زای به‌نجه‌که‌ت له‌ گیانم که‌لئی (۹۸)

۲ - شیویه (زه‌نگه‌نه) و عه‌شاری نه‌مو (ته‌ره‌هه) :

نه‌ده‌بیاتی نه‌م شیویه زۆر واسیمه . گه‌لئی (حیکایه‌تی خه‌یالی و
تاریختی) بچ نه‌ظم کراوه . «شیرین و فه‌ره‌اد» و «بارام و گول نه‌ندام» و
«هه‌فت له‌شکر» و «ته‌رچه و شیرۆ» له‌و جومله‌یه‌ن . نه‌مانه زۆر عالی
ته‌سوئر کراون .

چه‌نابی مه‌وله‌وی (ابن هانئ) نه‌م شیویه‌یه . ته‌ماشای نه‌م دۆ به‌یته‌ی

که‌ن :

(۹۶) مه‌به‌ستی‌به‌ بلئی له‌ ژماره‌کانی پشستوی « تیکه‌بشتمی راستی » دا .
(۹۷) و (۹۸) دباره فولکلۆرن .

بالا خانەى چەم دیوانخانەى تۆن
 پا نەمای چە گل ئەستانەکەى تۆن
 تەکشى عاجز کەرد خەيالت تیشدا
 جارێ ئەى عزیز پا نیۆ پێشدا
 پۆست تەپل گوش نەم کیشا کەم کەم
 ئەى سەرەو سەرن دۆرینەکەى چەم

مەولهوێ - مەعدۆمێ

۳ - شیوهى سلیماتی :

لەبەر ئەمە کە سلیمانی تا ئەم ئاخىرى بە مەرکەزى حکومەتى بابان بوو
 بالطبع زمانى کوردی گەلێ ئەلفازى لە عەرەبى و فارسى وەرگرت (۹۹) و
 زمانى سىاسى و ئەدەبى هینایە ناو وەسەطى کوردستانى تابىمى ئەم
 شیوهى . زمانى کوردى شیوهى زۆرە ، جەنوبى کوردستان کە لورستانە و
 شىمالى کە ئەنادۆلى شەرقى بە شیوهیان جوتیە . ئیتمە لێرە مەقصودمان ئەمە
 نى بە کە زمانى کوردى تەدقیق بکەین ، ئەما دەمانەوێ نیشانى بدەین کە
 ئەکراد ئەدەبى سىاسى رەنگینان هەبە . نالچ تابىع بە شیوهى سلیمانى شىمرى
 وتوو ، ئەم زاتە (موتەنەبى) ئەکرادە ، ئاسارى نازک و شیرینە ، شىمرى
 مەوزون و مەعادارە ، ئەم چەند شىعرە لە موتەخەباتى ئەبیاتى ئەو :

ھەر پەرچەم و پێشانی بە فیکرى شەو و رۆژم
 ھەر گەردەن و زولفە ئەمەلى دۆر و درێژم (۱۰۰)

(۹۹) نایەوێ باسى زمانى تورکى بکا ، چونکە بەلایەوێ زمانى رۆمىیانە و
 ئەوانیش دوژمنى ئینگلیزن . ئەم خستە پشتگوێ بەى زمانى تورکى
 لێرەدا زیاتر لە کارى سۆن دەکا کە ، وەك وتمان ، لەوانەى ئەم وتارە
 ئەو نوسیبىتى .

(۱۰۰) جیاوازی لەگەڵ دیوانەکەى نى بە (بزووانە « دىوانى نالچ » ، ل ۲۷۷) .

بۆ ماچی دەمت رەنگە لە عیشووی خەمی ئەبرۆت
جۆبایی بەقا خۆی لە دەم تینی لەنا (۱.۱)

★ ★ ★

دەستم گە بە صد وەعدە لە صد لاوه (۱.۲) شکاوه
جەبری نی یە ئەم کەسره هەتا نەبخە بە ئەستۆ

★ ★ ★

هەناسەم زولفە کەمی لاداو مەبێکی نەکرد چاوی
نەسیم ئەنگوت و شەو رابورد و نەرس هەر لە خەودایە (۱.۳)

★ ★ ★

گۆشە گیرم لە برۆت و مۆتەو حەیش لە مۆژەت
رۆح شەڕینە لە تیر و لە قولابی نادەم (۱.۴)

★ ★ ★

پێم ئەلبین خێل و هەردۆ چاوی شەز دەکا
خێل و قیچە یا تەرازۆی نازی نەختی سەر دەکا (۱.۵) « (۱.۶)

دوای نالی «تیکە بێستنی راستی» لە بەشی «ئەدەبیاتی کورد» باسی

(۱.۱) لە دێوانە کەیدا :

« بۆ ماچی دەمی رەنگە لە عیشووی خەمی ئەبرۆی
جۆبایی بەقا خۆی لە دەمی تینی لەنا دا »

. (ل ۸۶) .

(۱.۲) لە دێوانە کەیدا : « ... لە صد جێگە » (ل ۳۸۵) .

(۱.۳) جیاوازی لە گەل دێوانە کەمی نی یە (بزوانە ل ۵۵۹) .

(۱.۴) لە دێوانە کەیدا :

« گۆشە گیرم لە برۆت و ، مۆتەو حەیش لە مۆژەت
رۆحی شەڕینم ئەبەر شەڕ و قولابی نادەم »

. (ل ۳۰۷) .

(۱.۵) لە دێوانە کەیدا :

« پێم دەلبین : مەحبوبە خێل و قیچە ، مەیلی شەز دەکا
خێل و قیچە یا تەرازۆی نازی نەختی سەر دەکا ؟ »

. (ل ۱۰۸) .

(۱.۶) « تیکە بێستنی راستی » ، ژمارە بیست ، ۱۱ ی مارتی ۱۹۱۸ . دۆ
جار و لە دۆ ژمارە ی بەک لەدوای بەکدا ئەم وتارە وەك خۆی چاپکراوه .

حەریقی کردوو و دەلیخ : « حەریق شاعیریکی نوکتەسەنجی کوردە .
شیری تەژ و خوشە ، ئەم غەزەلە هینی ئەو :

هەمو کەس با بزاتی من کە سەودای زولفی دۆتاتم (١٠٧)
لە خانەیی کۆلەدا کۆلەم لە دەوری شای زوخت ماتم (١٠٨)
ئەگەرچی ساکینی مولکی عەجەم بۆم دۆر لە رۆم کەوتم
لە سایەیی پەرچەمی تۆوێ رهئیسێ مولکی شاهاتم
موتالای حاشیەیی زولفت لەسەر سەفحەیی خەتت سەبە
بەووم چا بۆ بە مندالی لە دەرسی عیشق راهااتم (١٠٩)
نەوای نالەیی حەزینم راستە وەک قافلەیی حیجازی دێ
وەرە سەر نالەیی پێ تەرزشی شوژی مقاماتم (١١٠)
دلم هەرۆک رەعییەت خوشنشینێ مولکی ئەعزاتە
لە هەرچی دادەنیشی لێی گەزێ قورباتی بالاتم
موریدی خانەقا بوم موددەتی ئەمما بحمد الله
ئەمیستاکە لەبەر چاوت شەراب خۆری خەراباتم (١١١)

(١٠٧) لە زۆر شوێن جیاوازی لەنیو ئەم بەبنانەیی « تیگەبەستنی راستی » و
ئەوانەیی ناو هەردۆ چاپی دێوانەکەیی حەریقدا هەبە (بزوانە : « دێوانی
حەریق » ، لە بلاوکراوەکانی محمود خاکی ، کەرکوک ، ١٩٦٩ ،
ل ٢٩ - ٣٠) .

(١٠٨) لە دێوانەکەیدا :

« لە خانەیی کۆکەدا کۆلەم بە فەرزێ شای و رخت ماتم »

(ل ٢٩) .

(١٠٩) لە دێوانەکەیدا :

« موتالای حاشیەیی زولفی سەری سەفحەیی روخی سەبە
لەبۆم چا بۆ بە مندالی لە دەرسی عەشقا راهااتم »

(ل ٢٩) .

(١١٠) لە دێوانەکەیدا :

« وەرە سەر سەری بەزم و سۆزش و شوژی مقاماتم »

(ل ٢٩) .

(١١١) لە دێوانەکەیدا :

« بە یادی مەدرەسەیی عیشتت گەلێ عیلم کەسب کردن
ئەمیستاکە لەبەر چاوت شەراب خۆری خەراباتم »

(ل ٣٠) .

کوا پارچھی غمزل دہبزی (حریق) نمرو له دتوات
نہلی ہر چاوهزئی دستھی خبیاتھی زولفی دو تاتم (۱۱۲) (۱۱۳)

دوای نالی و حریق و کوردی « تیگہبشتنی راستی » له گوشھی
(نمدهبیاتی کورد) دیتہ سر باسی شاعیریکی ناوداری ترمان کہ نمویش
(سالم) ه و همو نمو بهشی ژماره بیستو دوی بو باسی ژبان و نمونھی
برهھی ترخان کردوه . دہبارھی سالم « تیگہبشتنی راستی » دلجی :
« عہبدوژرحمان بهگ سالم ۰۰۰ شاعیریکی نوکتہپہرومیری کورده ،
لہقبھی (سالم) ه موعاسیری نالی بو . نم زاتہ هرچہند کہ خزمی مستهفا
بهگہ ئەما وەك ئەو شاعیریکی عاشق نیہ ، رەند مەشرەبە ، لا ئوبالیہ ،
شیرەکانی زمریفانہ ، مەیلی هەجوی زۆرہ ۰۰۰ زۆر میللەت پەرور بو ، له
علیہت تورکان دەدوا ، هەتا له جەوابی قەسیدەبەکی نالی ، ئەوی له
مەككەوہ بو سلیمانجی فاردبو ، سالم ئەلجی :

رومی نمعندہ شومہ له شەخسیش ئەدا زەرەر

سالم شیعی (حافظی) تەلیع دەکرد ، یانی تیوہی ئەوہلی بہ کوردی
دعوت و لەگەل تیوہ فارسی بہکەیی تر رتکی دەخست . تەماشای بہیتی ئاتی
بکن :

نەصیحەت بگرە گوئی جانا لەلایان زۆر بە تەعظیمە
جووانان سعادتمند بند بیر دانارا (۱۱۴)

(۱۱۲) له دتیوانه کهیدا :

« کوا پارچہ غمزل دہبزی (حریق) نمرو له دتوات
نہلی ہر چاوهزئی دستہ خبیاتھی زولفی تاتم »

• (ل ۳۰)

(۱۱۳) « تیگہبشتنی راستی » ، ژماره نۆزده ، هی مارتی ۱۹۱۸ .

(۱۱۴) وەك بہیتی ناو دتیوانه چاپکراوہ کہ بہتی (بزوانه : کوردی مہریوانجی ،
دتیوانی سالم ، بەغدا ، ۱۹۳۳ ، ل ۴) .

دلا همرچی بلتی ناصیح له چالك و خراب بهجی بیته
که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها (۱۱۵)

سالم له گهل (میرزا محمهد سراج) که ئه ویش له شوعه رای کورده
موشاعره به کی رهندانه ی هه به . سالم بهو ئه لئ :

میرزا محمهد لئیم لاره ، دهستی من و دامانت (۱۱۶)
جوستن بگم ئهشکینم وهک نه ی ههمو ئیسقات (۱۱۷)
من بازم و تو قازی مهقرینه به دهورمه
با حمله نه کم تیر کم چنگی له چیکلدانت (۱۱۸)
بۆ من قهلمه نیزه ، بۆ تو سوپهره دهستگا
بۆ تهجره به با لئیم یهک ضربه له قهلفانت (۱۱۹)

میرزا محمهدیش جوائیکی رهندانه ی ئه داته وه ، ئه ما مهعئه سف
هر بهیئیکی له خاترمانا ماوه (که) ئه لئ :

(۱۱۵) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« دلا همرچی بلتی ناصیح له نیک و بهد بهجی بیته
که سالک بیخبر نبود ز راه و رسم منزلها »

. (ل ۱۲)

(۱۱۶) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا ئه م نیه بهیتانه له شوینی تر دا یهک تهواو
دهکن . له ودا بهم جۆره به :

« میرزا وهره لئیم لاده دهستی من و دامانت »

. (ل ۲۲)

(۱۱۷) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« جستن کم و بشکینم وهک نه ی ههمو ئیسقات »

. (ل ۲۲)

(۱۱۸) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« تو قازو ئه من شاهین مهقرینه به دهورمه
نهک حمله بهر تیر کم چنگی له چیکلدانت »

. (ل ۲۲)

(۱۱۹) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« بۆ من قهلمه نیزه و بۆ تو سوپهره دهزگا
بۆ تهجره به با لئیم یهک ضربه له قهلفانت »

. (ل ۲۲)

شیرم همو رهنکینه وهك نهقشی تکلنوی زین
تیزتی درهوشی منت نمدتیوه (۱۲۰) به نیمات

سالم وهكو وتمان شیره کانی همو رهندانهیه ، جوشیکی عیشقی تیدا
نیه ، نه ما چونکی طه بایمی موخته لیفه له لای به عزتی که س شیره کانی سالم
موقعینکی ههیه ، نه شماری (وه سنی) زور خوشه . نه غزه له (۱۲۱) له
چاکرین نه بیاتی نه وه :

له نوری لامیعی تهشتیکی راکرت و وتی رومه
به دوشا نهژدههای پرنیشی راکیشا وتی مومه
وتم تنها منم پابهندی عیشقی تو وتی شیتی
هزاراتیکی وهك تو بهستی زنجیری گیسومه
وتم تنها منم کوژدای عیشقی تو وتی لاجو
هزاراتیکی وهك تو گوشتهیی شمشیری نهرومه
وتم تاکهی له خوانی وهسلی تو نهومید و بن بهشیم
وتی مردوت مری عاشق بهدایم زار و مهحرومه
وتم (سالم) دزی دهستی بلندکرد ناینهی راکرت
وتی تیشکچی نه باغه دایم خالی هیندومه

حهقیقه تن نهوی ته ماشای نه غزه له به دیقتهت بکا دهینتی که سهراپا
زمرافه تی لئ دهبارتی . دهره جهی رهندتی سالمی به ئاسانی لئ دهفامرته وه .
سالم له هه جودا مه هاره تیکی تهواوی ههیه ، نه ما چونکه موافیقی
مهسله کی روژنامه که مان نیه له دهرجی سهرفی نه زهرمان کرد (۱۲۲) .
نهوی دهیهوئی بیخویتیتهوه ده توانی دهست خوئی بخا چونکی دتوانی نه
شاعیره له کوردستانلا زوره « (۱۲۳) .

«تیکه یشتنی راستی» له همو شاعیره ناوداره کانی کورد زیاتر بایهخی

-
- (۱۲۰) به ههله « من نت دیوه » چاپکراوه .
(۱۲۱) له دتوانه چاپکراوه که بیدا نییه .
(۱۲۲) بهداخوه « له دهرجی سهرفی نه زهرمان کرد » ، نه گینا لهوانه بو
زانباریمان دهربارهی سالم دهوله مه ندرت کا .
(۱۲۳) « تیکه یشتنی راستی » ، زماره بیستو دو ، ای نیسانی ۱۹۱۸ .

به برهه‌می هونه‌ری حاجتی قادری کۆرتی داوه . چه‌ند گوشه‌به‌کی «ئه‌ده‌بیاتی کورد» ی ژماره‌کانی بو‌ئه و ته‌رخان کردووه . جگه له‌وه زۆر جار «تیگه‌یشتنی راستی» وتاره‌سیاست و می‌زۆیه‌کانی خۆی به‌شیری ماناداری حاجتی رازاندۆته‌وه . به‌مجۆره‌ گهر باسی سالی و مه‌فاته‌که‌ی له‌ رۆژنامه‌ی «کوردستان» دا بخه‌ینه لاوه «تیگه‌یشتنی راستی» ده‌بیته‌یه‌که‌م چاپه‌مه‌نی کوردی که حاجی قادری به‌خۆینه‌ری کورد ناساندووه و دروست به‌ره‌مه‌کانی هه‌سه‌نگاندووه . له‌ گوشه‌ی «ئه‌ده‌بیاتی کورد» ی ژماره‌ بیستو سێدا «تیگه‌یشتنی راستی» ده‌باره‌ی حاجتی نویسیوه ده‌لێ :

« حاجتی قادر له‌ شاعیره‌ موجه‌دیده‌کانی کورده‌ ، خه‌لکی کۆیه‌به‌ . شیره‌کانی ته‌ز و خۆشه‌ ، ره‌ندانه‌یه‌ . زۆرتینی شیری ئیجتیماعیه‌ . له‌ رۆژنامه‌کانی ئاینده‌دا (١٢٤) له‌ ئاساری ئه‌وی به‌فیکرمانا بێ (١٢٥) ده‌رجی ده‌که‌ین . . . لێره‌دا غه‌زه‌لیکی (١) (١٣٦) موهیمی تاریخی و ئیجتیماعی (ئه‌و - كه‌ . م .) ده‌نوسین . ئه‌لێ :

ئه‌گهر کوردیک فسه‌ی بابی نه‌زانی
موعه‌یه‌ن دایکی . . . بابی . . . (١٢٧)

(١٢٤) دیاره‌ مه‌به‌ستی به‌ بلێ : « له‌ ژماره‌ داها‌تووه‌کانی تیگه‌یشتنی راستیدا . . . » .

(١٢٥) ئه‌مه‌ی که‌ ده‌لێ « ئه‌وی به‌ فیکرمانا بێ ده‌رجی ده‌که‌ین » به‌لگه‌به‌کی تهره‌ که‌ ئه‌و که‌سه‌ی « تیگه‌یشتنی راستی » و گوشه‌ی ئه‌ده‌بیاته‌که‌ی ده‌رده‌کرد ته‌واو شاره‌زای کورد و شاعیرانی کوردستان بو ، به‌راده‌به‌ وا بێ ده‌چتی به‌ره‌مه‌ی ئه‌و شاعیرانه‌ی له‌به‌ربوین .

(١٢٦) ئه‌و پرسه‌که‌ له‌لایه‌ن ئیتمه‌وه‌ دانراوه .

(١٢٧) ته‌واوی ئه‌م نیوه‌ به‌ینه‌ وایه‌ : « موعه‌یه‌ن دایکی حه‌یزه‌ و بابی زانی » . له‌ دتیوانه‌ چاپکراوه‌که‌یدا : « موحه‌قه‌ق . . . » (بزوانه‌ : « دتیوانی حاجتی قادری کۆرتی » ، گرد و کۆ و په‌خشکار گیویی موکریانج ، چاپی سێسیمین ، هه‌ولێر ، ١٩٦٩ ، ل ٧١) .

صلاح‌الدین و نوره‌ددینی کوردی
 عزیزانی جەزیر و مۆش و واتێ (۱۲۸)
 موهه‌هلل و ئه‌رده‌شیر و ده‌یسه‌می شیر
 قوباد و باز و متری ئه‌رده‌لانی (۱۲۹)
 ئه‌مانه‌ پاکیان کوردن نیه‌یه‌ت
 له‌بهر بێ‌ده‌فته‌ری و نوسینه‌فاتی (۱۳۰)
 کتیب و ده‌فته‌ر و تاریخ و کله‌ز
 به‌ کوردی گهر بنوسرایه‌ زویانی (۱۳۱)
 مه‌لا و شیخ و متری و پادیشامان
 هه‌تا مه‌حشر ده‌ما نام و نیشانی (۱۳۲) « (۱۳۳)

له ژماره‌ی داها تویدا و له هه‌مان گۆشه‌یدا «تیکه‌بێستنی راستی»
 چارێکی تر هاوتۆته‌وه سه‌ر باسی حاجتی قادری کویتی و ده‌لێ :

-
- (۱۲۸) ئه‌م به‌یته‌ی په‌ژاندوه :
 وه‌ره‌ با بۆت بگه‌م باسی نیه‌انی
 ته‌له‌نۆن خۆشه‌ گهر چاکی بزانی
 (۱۲۹) له‌ دێوانه‌ چاپکراوه‌ که‌یدا :
 « موه‌هلل ئه‌رده‌شیری دیسه‌می شیر
 قوباد و باز و متری ئه‌رده‌لانی »
 . (ل ۷۱)
 (۱۳۰) له‌ دێوانه‌ چاپکراوه‌ که‌یدا :
 « له‌بهر بێ‌ده‌فته‌ری ون بون و فاتی »
 . (ل ۷۱)
 (۱۳۱) له‌ دێوانه‌ چاپکراوه‌ که‌یدا :
 « به‌ کوردی گهر بنوسرایه‌ زمانێ »
 . (ل ۷۱)
 (۱۳۲) له‌ دێوانه‌ چاپکراوه‌ که‌یدا :
 « مه‌لا و زاناوو متری و پادیشامان
 هه‌تا مه‌حشر ده‌ما ناو و نیشانی »
 . (ل ۷۱)

(۱۳۳) « تیکه‌بێستنی راستی » ، ژماره‌ بیستو سێ ، ۸ی نیسانی ۱۹۱۸ . ئه‌و
 شیمه‌ری حاجتی زۆر له‌وه‌ زیاتره‌ ، به‌لام « تیکه‌بێستنی راستی » زۆر
 جار ته‌نها چه‌ند نمونه‌ به‌کی هه‌لده‌بژارد و بلاوی ده‌کرده‌وه .

« حاجی قادر و تمان شاعیرئکی بن نهظیری کورده ، شیعره کانی زور
 موته جه دیدانه به خوی (غایت) میللهت په روره . وهك شاعیره کانی تر به
 زولف و (خالهوه) خوی خرتک نه کردووه ، هر له گه ل ئیجتماعیاتی قومی
 کورد حیاتی شیعرئ رابواردووه . تماشای ئهم مه نزومه به بکن چنه
 ته نقیدکارانه و ئیجتماعیانه به :

تا بهك نه کمون قبیلی نه کراد (۱۳۴)
 ههروا دهنه خهرا به ئاباد
 ئهنوعی میلله له گهروهو بچوئك (۱۳۵)
 خهملتیوه مه مالیکی وه کو بوئك
 بهك بهرگن و بهك زبان (۱۳۶) و بهك رهنگ
 بن غه بیته و عهیب و عار و بن دهنگ
 ههرو کوردان نه گهرچی پاکی مهردن
 پامالی زهمانه قهتلی (۱۳۷) کردن (۱۳۸)
 ههرو مانوه بن نهواو مهزلتوم
 وهك بومی خهرا به زاری مهشتوم
 گهر باعیسی ئهمه ده پرسی گامه
 شهرتیکه که بو ههمو تهمامه
 ئهو شهرته به کوللی ئیتیفاهه
 گهر مه رعشی و وانه گهر عهراقه

(۱۳۴) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« تا ریک نه کمون قبیلی نه کراد »

. (ل ۹۶)

(۱۳۵) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« ئهنوعی میلله به گهروهو بوئك »

. (ل ۹۶)

(۱۳۶) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا : « زمان » (ل ۹۶) .

(۱۳۷) به ههله « منل » چاپکراوه .

(۱۳۸) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« ههرو کوردان نه گهرچی پاکی مهردن

پامالی زهمانه مهجوی کردن »

. (ل ۹۶)

صد شیبخ و مهلا و نمبیر و خلنی
 بۆ لزهتی عهیشی زیندهگانی (۱۳۹)
 لهولاره ئهوان به حهیلهبازی (۱۴۰)
 لهولاره ئهمان به تهقلهبازی
 قوزبان به ههمو ولانهودا
 تا مولک و رهعی بهت پاکی فموتا
 بهکیان ئهمی تو دهیکهی نهیانکرد
 غهصیان نهبو گورد ئهگهر ههمو مرد « (۱۴۱)

هر به کهر دواي ئهه بهیتانه «تینگه یشتنی راستی» ئهه چه ند
 بهیتهی تری حاجتی قادری کۆچی له گوشه ی ئهدهییاتی ههمان ژماره یدا
 بۆ و کردۆتوه :

« حاجتی سا بهسی به صد ههزار دهفهه (۱۴۲)
 پیم گوتی ئهه قسانه بنهفهه
 رۆژی ئهوه له بهنهموو ئازاد
 خزمهتی خهلقه قیسمهتی ئهکراد (۱۴۳)
 باوکه ههر چۆنی ئهلبی ئهتۆ وایه
 ظهن دهگم ئهه قسانه خۆزایه (۱۴۴)

(۱۳۹) تا ئیره جیاوازی بهکی ئهوتۆی له گهه دتیوانه چاپکراوه کهی نی به شایانی
 باس بی .

(۱۴۰) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا : « ... به حهیلهبازی » (ل ۹۶) .

(۱۴۱) لهه شیعره ی حاجتی «تینگه یشتنی راستی» تهنا ئهه بهیتهی بهزاندوهه :

دونهیا به تران دهخۆن و دهیدهن

ههرچۆنی مهرا میانه دهیکهن

له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« بهسه (حاجتی) دو سهه ههزار دهفهه »

. (ل ۹۳)

(۱۴۳) ئهه بهیته له دتیوانه چاپکراوه کهیدا نی به .

له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« باوکه ههرچۆنی تو دهلبی وایه

ته دهگم ئهه قسانه خۆزایه »

. (ل ۹۳)

قوڑی کام جن بکھم بھسسر خوما
 نھم ٻٽيم ٻٽه عادت و سھودا (۱۴۵)
 به قسمی چاڪه دستيان ده گرم
 ترمی ناکھم به لومه تا دھرم (۱۴۶) «

ٺينجا «ٽيگه ڀشتني راستي» به مجوره شيمره کاني حاجتي قادر و
 مه به سته کاني ده زخيني که بٽو سرده مي خوي بٽو چوٽيکي ورد و شايانه :
 «نه گهر کورد تيکي عاقل به ديققت ته ماشاي نهم دو مه نزومه ي حاجتي قادر
 بکا هيچ وه ختيک له ياري به داني قهومي پاش ناکه ويٽي . نه گهر کوردان
 هيمه تيان بگردايه تا نه مٽو ههم نوسينيکي چاڪ ههم خه تيکي چاڪيان ده بوو
 (تاريخ) و نه حوالي مه شاهريان به زماني کورد تي ده نوسرا . نه مه لان هه به
 که جواناني نازاد و قوم پهروهري کورد له موسته قبه ليکي نزلکلا بٽو بلندي
 قهومي خويان سه مي بکن ، چونکي قهوميک که تاريخ و نه ده بياني ته دوين
 نه کرابي قيمه تيکي ئيجتيماعي و سياسي نابي . نهم مه سه لانهش هه نه حراري
 قوم ده توانن سه مي بٽو بکن . نه وي ده مانغي به جه ززي مه تهعت و به
 خزمه تڪار تي نهم و نه و راهاتين و حه ياتي خوي له ژور حه ياتي قهومي خوي
 را گرتين نهم نه و نه ئيشه (گهوره و) عالي جه نابانه ي له دهس نايه . حاجتي
 قادر کورد بٽو ئيتيفاق ده عوهت ده کا . له هه مو شتيکلا ته ئيسياتي ئيجتيماعي
 لازمه نه ويش تاريخ و نه ده ياته ، سياست له پاش نه مانه ده ست
 بين ده کا » (۱۴۷) .

ديسان «ٽيگه ڀشتني راستي» بين دواختن له ژمارمي داهاتويدا ديتوه
 سر باسي حاجتي قادري کويي و نه مجاريان ده رحق به و نوسيو به ده لي :

(۱۴۵) له ديوانه چاپکراوه کهيدا :

« نھم ٻٽيم ٻٽه عياللهي سھودا »

(ل ۹۳) .

(۱۴۶) به هه له (مردم) چاپکراوه .

(۱۴۷) « ٽيگه ڀشتني راستي » ، ژماره بيسنو چوار ، ۱۵ ي نيساني ۱۹۱۸ .

« له و پیش چند مه نزومه به کی حاجتی قادری (کویتی) که له نه فازیلی
 سوته مخیرینی شو عرای کورده نشر کرا . له لاما مان موحه قهقهه که ئهم
 سینه ۰۰۰ جوانانی ئه دهب شو فاسی کوردی هیناوه ته شوق ، چونکه ئهم
 سیره جه لایه کی تری به ئه ده بیاتی کورد داوه . شیعره کانی (له گهل)
 نیری قوده ما فرقی زوره ، هر به یتیکی عالمی (۱۴۸) ئیجتیماعات و
 ئیلاحه . ئه مزۆ مه نزومه به کی زۆر عالی نشر ده که ین و ئه مه لمان هه به که
 هوقی ئاشنایانی ئه دهب به دقه یتیکی ته و او (بیخویننه مه) :

سلام الله منی کل یوم (۱۴۹)
 له نه صاحبانی صاحب غیرت و دین
 له بن عارتی همویان که و ته یادم (۱۵۰)
 ره موزی ئیتیفالی و ئیتیحادم (۱۵۱)
 له بهر دورتی له ئمقران و له ئمثال
 له کوردانم نه پرسی ضمر بولنه مثال
 له بو ئهم یه که دو ئه شعاری رهش و روت
 ههتا به به یاقو رۆحم (۱۵۲) که یه سه سر لوت
 ده فهرموی ئهم عه زابه (۱۵۳) بۆج ده کیشی
 چ مه لزمه نه گهر چاوت نه یتیشی
 قورزی کوئی کهم به سه سر خو ما له غور بهت (۱۵۴)
 خموم نایه له داخی مولک و میللهت

(۱۴۸) له رۆژنامه کهدا « عمانیکی » چاپکراوه .

(۱۴۹) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« سلام الله علیکوم کل یوم »

(ل ۱۱۳) .

(۱۵۰) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا : « ... که و ته یادم » (ل ۱۱۳) .

(۱۵۱) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« به ره مزی ئیتیفالی و ئیتیحادم »

(ل ۱۱۳) .

(۱۵۲) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا : « گیانم » (ل ۱۱۳) .

(۱۵۳) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا : « عه زابه ی » (ل ۱۱۳) .

(۱۵۴) به هه له (غیرت) چاپکراوه .

ئەگەر وەك من خەبەردار بێ لە دەولەت
 لە حەیفان خۆت دەخنکینی بە بێ بەت (۵۵)
 چوار ملیۆنە کوردستان نفۆستی
 بە قسەى ئەهلى تەخمین کە نۆستى (۱۵۶)
 ھەمويان شیری پێشەن حاتەمى جۆد
 لە شەردا کبوی جودی و بەحرى مەخۆد (۱۵۷)
 وەلاکین فاتیەى چی ھەرچ و مەرچن
 لە دەوادا لەگەڵ بەکتر بە مەرچن
 لە گوێی گا نۆستون ھەرچەندە شیرن
 وەکو گەرویشکی چاۋ نازا و کوێرن (۱۵۸)
 ئەوتى ئەعلايە دەستەى ھەر شکارە (۱۵۹)
 ئەوى ئەعنايە بەستەى زولفی یارە
 ئەوى نازايە شەھنامە دەخوێنێ
 ئەوى (۱۶۰) مسکینە گەم و جۆ (۱۶۱) دەچینی

(۱۵۵) ئەم بەتە لە دێوانە چاپکراوە کەیدا بە کو « جمع » ھاتووە :
 « ئەگەر وەك من خەبەردار بێ لە دەولەت
 لە حەیفان خۆ دەخنکینن بە بێ بەت »

. (ل ۱۱۳)

(۱۵۶) لە دێوانە چاپکراوە کەیدا :
 « دوازدە ملیۆنە کورد نفۆستی
 بە قسەى ئەهلى تەخمین کە نۆستى »

. (ل ۱۱۳)

ديارە ئەوى « تیکەبەستنی راستی » بۆ سەردەمى حاجى قادر راسترە .
 (۱۵۷) لە دێوانە چاپکراوە کەیدا :
 « لە شەردا کبوی (جۆد) و بەحرى مەخۆد »

. (ل ۱۱۳)

(۱۵۸) لە دێوانە چاپکراوە کەیدا :
 « وەکو گەرویشکی چاۋ راماو کوێرن »

. (ل ۱۱۴)

(۱۵۹) لە دێوانە چاپکراوە کەیدا :
 « ئەوتى ئەعلايە سەردەستەى شکارە »

. (ل ۱۱۴)

(۱۶۰) لە دێوانە چاپکراوە کەیدا : « ئەمەى » (ل ۱۱۴) .
 (۱۶۱) بە ھەلە (خود) چاپکراوە .

نمونه بی‌شعور و گیتز و ویژن
موظیفی لوتی خور و (۱۶۲) هم‌زده بیژن

سیرکن نم شاعیره عالی جه‌نابه چل په‌نجا سال له‌مه‌ویش (چون -
۰م) به حیسیاتی ئیجتماعی به موده‌حسیس بووه له‌عالمی شیمردا
بهر هم‌مو شاعیره‌کانی (تردا - ک. ۰م) فائیق بووه چونکه له‌حیاتی
همزدا ئینقیلابیگی گوره‌ی ۰۰۰ کردووه . گه‌وی ته‌ماشای نم مه‌نزومه‌به
بکا بی‌ئیختیار مغلوبی حیسیاتی قومتی و وه‌ته‌نی ده‌بی « .

لیرمدا «تینگه‌یشتنی راستی» بیرینگی سه‌رضج‌راکیش ده‌خاته به‌ر چاو
که‌دملی : «نه‌گر حه‌قیقه‌ت مولا‌حه‌زه بکری ده‌بیرنی که شوعه‌رای کورد
هم‌زکیان له‌گه‌ل تورک و عه‌رب و فورسه‌کان ، به‌لکو له‌پیش نه‌وان
سایکی ته‌رزی تازه‌ی شیمردون و شیمریان تیکه‌لاوی نه‌حوالی (ئیجتماعی)
کردووه چونکه (شاعیرانی) پیشوی کورد وه‌کو شاعیری کونی نه‌قوامی
سایره به‌حسیان له‌مه‌ی و مه‌حجوب و زولف و خال ده‌کرد ، نه‌ما حاجت
قدری (کوچی) نم ته‌رزه‌ی گوزی و شیمردی تیکه‌لاوی ئیجتماعیات کرد و
هم‌مه‌له‌کدا به‌موه‌سبس حساب کرا . هیچ شوبه‌نه‌نی به‌که جوانانی
موسه‌قبلی کورد حاجت قادر موقابیلی که‌مال به‌گی (۱۶۳) تورک و نه‌مسالی
نه‌گرن و به‌موه‌یجی حیسیاتی وه‌ته‌نی و قومتی ده‌زانن ۰۰۰» (۱۶۴) .

دوای حوت ژماره «تینگه‌یشتنی راستی» جارینگی تر دیته‌وه سه‌ر
سی به‌ره‌مه‌کانی حاجت قادری کوچی . به‌سه‌کانی نه‌مجاره‌ینا وا
دعده‌که‌وی خوتنه‌رانی روژنامه‌که بابه‌خیان به‌و باسانه‌داین که له‌سه‌ر حاجت

(۱۶۲) مفت‌خور .

(۱۶۳) ده‌بی مه‌به‌ستی نامیق که‌مال (۱۸۴۰ - ۱۸۸۸) بی که‌نوسه‌ر و
نیشتمان‌په‌روه‌ریکی ناودار و دۆربین و نو‌یخوازی تورک بوو کاری
کردۆته سه‌ر زۆر که‌س له‌نوسه‌رانی روژه‌لات .

(۱۶۴) «تینگه‌یشتنی راستی» ، ژماره بیستو پینج ، ۲۲ ی نیسانی ۱۹۱۸ .

بلاوی ده کردنه وه . له ژماره سئو دویدا «تیکه یشتنی راستی» نوسیره
دهلن :

« له چند نوسخه ی له وه و پیش هم قه سیده غه زایه ی حاجت قادری
کوییمان دهرج کردبو . . . بو . (باقی به که ی) نه ربابی فیکری نه ده بی ئیتیزاره .
ده کرد ، له بهر همه همجاره ستونی جه ریده که مانی یی ته زین کرد . نه وی
ته ماشای هم قه سیده یه (۱۶۵) بکا حه قیقه تن حه یرانی زه کای نه و داهی به ی
کورده ده بی . هیچ شوبه نیره که حاجت قادر به که عالمی ئیجتماعی کورده

که سیکو وای نه بو هه سیتته سهر یی
بزانی چون هه موکس که ونه سهر ری (۱۶۶)
بکا سهیری جه ریده و حالی میللت
کتیبی تازه تاریخی ده ولت
بزانی چ قه مواوه له نه تراف
سهرابا ناگره نه تراف و نه کناف
نه گهر کاریک نه گهن له مبه بنده زو
مه مالیک (۱۶۷) کاتیبی زانیت له ده س چو
گمته صحر او ده ریا دیته جولان
به غه یری پیکه وه (۱۶۸) فوجی سواران
(« بتر خانی ») (۱۶۹) به سهر ناچن له معاو پاش
له هه رلاوه ده تان هازن وه کو ناش

(۱۶۵) دوابه شی نهو شیره به که نیه وی به که می له گوشه ی نه ده بیانی ژماره
بیستو پینجدا بلاو کراوه ته وه .

(۱۶۶) له دتیوانه چاپکراوه که بیدا :

« کوزیکی وانی به هه سیتته سهر یی
بزانی خه لکتی چون که وتونه سهر یی »

(ل ۱۱۴) .

(۱۶۷) له دتیوانه چاپکراوه که بیدا : « ولانت . . . » (ل ۱۱۴) .

(۱۶۸) به هه له (پیکه ره) چاپکراوه .

(۱۶۹) و اجاب کراوه . له دتیوانه که بیدا :

« به درخانی و له سهر چن له معاو پاش »

(ل ۱۱۵) . به لام ئه میشیان له گهل نیه وه به یتی دووه مدا ناگونجی .

لمژیر پیندا دهچن حمیف و مهخاین (۱۷۰)
گمدا بن ، دوژمنتان شا بن (۱۷۱)
له همر وهقتی یه کیکی پیتته هاوار
له جوتیار و شوان و نهلی بازار (۱۷۲)
وهگو بیستومه بو دهلمی مهصایب
نمهه تدمیری کورت و فیکری صائب (۱۷۳)
له دمشت و دئی و ولایمت پینه نهجباب (۱۷۴)
وهگو شهخستیکی واحد بن له همر باب

(۱۷۰) بهمهله « تفاین » چاپ کراوه .

(۱۷۱) له دتیوانه چاپ کراوه که بیدا :

« له ژیر پیندا دهچن حمیف و موخاین
گمدا بن بیوه دوژمنتان به شا بن »

(ل ۱۱۵) .

دو ابه دوای نمه له شیمره کهی حاجی قادردا دۆ بهیتی تر ههیه که
 « تیگه یشتنی راستی » بلاوی نه کردونهوه ، ده بن له بهر نهوه بن که
 لهویدا ناوی (رۆمی) خراوه ته تهنیشت ناوی رۆس و تایبمت ئینگلیز .
 بهیتهکان له دتیوانه چاپ کراوه که بیدا بهم جورهن :

« به غمیری رۆمی و ئینگلیز و رۆستی

بن حمده دهولمتان ناویان بنوستی

لهجیبی خویان هه لستاون به غرهت

له دونیا ناوی خویان ناوه دهولمت »

(ل ۱۱۵) .

(۱۷۲) نم بهیته له دتیوانه چاپ کراوه کهی حاجیتدا نی به .

(۱۷۳) له دتیوانه چاپ کراوه که بیدا :

« وهگو بیستومه بو دهلمی مهصایب

نمهلی تهغیر کرد نمو فیکر صاحب »

(ل ۱۱۵) .

(۱۷۴) له دتیوانه چاپ کراوه که بیدا :

« ههمو گهورهی ولایمت پینه نهجباب »

(ل ۱۱۶) .

له بۆتان بابیان سەرجمدی رۆ (۱۷۵)
له ئەمواتر وەها تۆشی بێته سەر رۆ (۱۷۶)
نویسته بەك له تەعلیم و لەه نوستین
جل و بەرگ و زوبان و خەت و نایین (۱۷۷) ، (۱۷۸) «

له دواگۆشەیی «ئەدەبیاتی كورد» «تێگەشتنی راستی» دیسان دۆر و
دریژ دیتەوه سەر باسی حاجی قادری كۆچی و ئەمجاریان دەلی :

«... چەند نوسخە بە كی رۆژنامە كەمان بە ئاساری نەغیسهی حاجی
قادری كۆچی (رازاندەوه) • هیچ شوبه نەبە كە منەوه رینی كورد نە
ئەبیاتی ... گەلی مەسرور دەبن ، لە بەرئەمە لە هەر كۆی چاومان بە بەیتێکی
ئەو بگەوێ بە كەمالی ئیفتیخار دەرج و عەرزێ ئەنزاری كوردی دەكەین •
تەماشای ئەم چەند بەیتە مەعنادارە كەن :

هەر كوردە لە بەینی كۆلی میلەت
بەبەرە لە خۆندن و كیتابەت (۱۷۹)
بێگانە بە تەرجومەیی زوبانی (۱۸۰)
ئەسراری كۆبێ خەلكی زانی

(۱۷۵) وەها چاپ كراوه .
(۱۷۶) له دێوانە چاپكراوه كەبدا ئەم بەیتە وای لێ كراوه :
« لەمەولا گشتیان با بێتە سەر وە
له بۆتان و بەیات تا سەرجمدی رەیی »
(ل ۱۱۶) .

(۱۷۷) له دێوانە چاپكراوه كەبدا :
« هەمویان بێتە بەك تەعلیم و نوستین
و بەك بەرگ و زمان و رەسم و نایین »
(ل ۱۱۶) .
(۱۷۸) « تێگەشتنی راستی » ، ژمارە سێو دۆ ، ۱۰- ۱۱ حوزەیرانی ۱۹۱۸ .
(۱۷۹) بە هەلە (كتاب) چاپ كراوه .
(۱۸۰) له دێوانە چاپكراوه كەبدا :
« بێگانە لە تەرجومەیی زمانی »
(ل ۱۳۵) .

به کسمر عولما درشت و وردی
 ناخویننموه دۆ حمرلی کوردی (۱۸۱)
 صاحبی کتیب (۱۸۲) و به یامه هرکس
 نیمه نهم بونه قومی چهرکس (۱۸۳)
 کاکه نیمه مؤمنین نه رۆسین
 بۆچ کفره زمانان بنوسین (۱۸۴)

... ئەم شاعیره ئیجتیماعی به هرچی به مونه علیق به قەومی بهت و
 وه ته نیهت بچ نه زمان به یانی کردوو . حەقیقه تەن کورده کان تا ئیمزۆ
 نو سیتیکیان بۆ خۆیان نه هینایه ناوه وه و موحتاجی خەلق بون ، هەتا کیتابه تی
 زمانی خۆیان تەرك کردوو ، به لوغت و خەتی فارسی مەرام پیک (دینن) . .
 ئەمە بۆ قەومیک زۆر عییه . ئەمزۆ موافیقی لیسانی کوردی نهختی حروف و
 کلهفوز ئیسلاح بکری ئیلا و ئینشایه کی کوردی زۆر چاک پهیدا ده بن . که
 (الی الابد) سرمایه ی فەخری کوردان ده بن . . . قەومیک ده بن دائیمن بۆ
 مانهوی عادمهت و قیافهت و زمان سعی بکا تا ری و شوینی ون
 نه بن (۱۸۵) « (۱۸۶) .

(۱۸۱) له دیوانه چاپکراوه کهیدا :
 « نه بخویننموه هیچ دۆ حمرلی کوردی »

. (ل ۱۳۵)

(۱۸۲) له دیوانه چاپکراوه کهیدا « کوتوب » نوسراوه

. (ل ۱۳۵)

(۱۸۳) به هه له (حرکس) چاپکراوه .

(۱۸۴) له دیوانه چاپکراوه کهیدا :

« خۆ مؤمنین نیمه و نه رۆسین

بۆچ کفره زمانان بنوسین »

. (ل ۱۳۵)

(۱۸۵) ئەم قسانه دیسان به لگه ی بایه خدانی « تیکه بشتنی راستی » ن به زمانی
 کوردی و هه ولدانی بۆ دازشتنی رینۆستیکي له بار بۆی (بزوانه به کم

باسی ئەم به شه : « تیکه بشتنی راستی » و زمانی کوردی) .

(۱۸۶) « تیکه بشتنی راستی » ، ژماره سێ سو ، ۱۷ ی حوزه یرانی ۱۹۱۸ .

دوابه‌دوای ئەم قسائەى لە فاخى دلیكى دلسۆزه‌وه هەلقولاون و بە
 یازى چەسپ‌کردیان لە دەرونى خوێنەرى كوردنا «تێگە‌یشتنى راستى»
 چەند بە‌یتىكى تری حاجت دەخاتە بەرچاوى كە لە گە‌ڵ مە‌به‌ستى فوسەر تە‌واو
 دە‌گۆ‌نجین :

« مىلله‌نى بى‌كۆب و بى‌نوستین
 غەبرى كوردان نى‌به‌ له‌ رۆى زە‌مىن
 چەنگە‌ى ئێره‌ با‌وجۆدى كەرن (١٨٧)
 هەروە‌كو دۆمى ئێمه‌ دە‌ربە‌دەرن
 ئێوه‌ عاقڵترن بە‌ صد مە‌نسەب
 كۆزى خۆیان دە‌نێرنە مە‌كتەب (١٨٨)
 ئىستە‌گن كورده‌گانی كوردستان (١٨٩)
 هەر له‌ بۆ‌تانه‌وه‌ هەتا بابان
 ئەم هە‌تیوانە‌ى مە‌كتەبى بە‌گە‌سەر
 كورده‌گان بار دە‌گە‌ن وە‌كو ما (١٩٠).٠٠٠
 وادياره‌ هەتاكو دوتیا بى
 كورده‌گان حالیان دە‌بى وایى » (١٩١)

دوای ئە‌مه «تێگە‌یشتنى راستى» دە‌لى : «حاجت لێره‌نا زما‌یتىكى چەند
 شە‌دێد ئىستیعمال دە‌كا . ئە‌وى تە‌ماشای ئە‌م چەند بە‌یتە‌ بكا و چاك مانا‌گە‌ى

(١٨٧) له‌ دێوانه‌ چاپ‌كراوه‌ كه‌یدا :

« چینگە‌نه‌ى ئێره‌ با‌وجۆدى كەرن »

. (ل ١٣٦)

(١٨٨) له‌ دێوانه‌ چاپ‌كراوه‌ كه‌یدا :

« هە‌تێوى خۆ دە‌نێرنە مە‌كتەب »

. (ل ١٣٦)

(١٨٩) له‌ دێوانه‌ چاپ‌كراوه‌ كه‌یدا :

« ئىستېگە‌ نامە‌رانى كوردستان »

. (ل ١٣٦)

(١٩٠) تە‌واوى ئە‌م ئێوه‌ بە‌یتە‌ وایه‌ :

« كورده‌گان بار دە‌گە‌ن وە‌كو ما‌گەر »

. (ل ١٣٦)

(١٩١) « تێگە‌یشتنى راستى » ، ژماره‌ سێو سێ ، ١٧ى حوزه‌‌برانى ١٩١٨ .

ترنگ دمزانی ئەم پیاووە ئیجتیماعی بە چەند جگەری بۆ قەومی سوتاووە ، هەتا مەزەن لە رقانا جوینیان پێ ئەدا ، وە لەحاصل حاجت قادری کۆچی لە ناو شوێرای (کوردستاندا) بێ ئەسالا « (١٩٢) .

« تێگە یشتنی راستی » بە رادە یەکی لە حاجت و فالتی کە مەتر باسی ژمارە یە شیری ناو داری تری کوردی کردووە . لە گۆشە ی ئە دە بیانی یە کێی لە زەرمە کانی ، « تێگە یشتنی راستی » کور تە باسیکی دەربارە ی غەریق و مەحووی بۆ کردۆ تەووە . دەربارە ی یە کە میان نوسیویە دەلی : « غەریق یە کیکە لە شوێرای مۆ تە ئە خیرینی کورد . هەر چە ن دە شیری زۆر نەزم نە کردووە ، ئە ما تە بیعە تیکی (فاسکی) هە یە . ئە و چە ن دە بە ی تە کە هینا و ی تە قە لە م لە ناو کورداندا زۆر مە شهورە ، هە تا بە سە تیز مە کان (دا ی م) بە گۆرانی دە لی تین . ئە م غەزە لە ی لە چاکترین ئە بیانی ئەووە :

لە سەر صفحە ی لە تیفی رۆت جەوا ی تیکە لە هەر لای
شکستە ی خەنی دۆ ئە برۆت خەمی زولفی چلیبایی
بنازم شۆ زشی حوسن و نیزامی نیبی موزگانت
لە بۆ تە سخری مولکی دل عە جەب شایستە پەشایی
لە هەر لای موددە ی گەر تیز بە راتی غەریق ی کەن
لە پێتاوی دە نی م صد جانی شتیر تینم لە هەر لای « (١٩٢)

دوا بە دوا ی ئە مە « تێگە یشتنی راستی » یە کسەر دێ تە سەر باسی مەحووی و دەلی : « مە شووی یا خود مەحووی شاعیریکی گەورە ی کوردە ، هە تا چە ن دە سال لە مە و ی تیش لە حالی حە یا تە دا بو . رە و نە قێکی تە واوی بە شیری کوردی دا . لە (١) تا (ی) دیوا تیکی تە تیز ت م کردووە . لە شیری تە دا ئایمە ن لوغە نی کوردی لە لوغاتی تر تە جری تە دە کا . غایە ت نوکە پە رووە رە . ئە م چە ن دە بە ی تە هینی ئەووە :

(١٩٢) « تێگە یشتنی راستی » ، هە مان ژمارە .
(١٩٢) « تێگە یشتنی راستی » ، ژمارە سێ و دو ، ١٠ ی حوزە برانی ١٩١٨ .

نەرى دىل بىن شەرابى لەملى گول رەنگت لە گول چىبكا
 كە جىلوهى گول لە گولشەندا نەبىن بولبول لە چىل چىبكا
 باى غەم گەر رەقىبانىت بسوتىنىن ئەى گولى رەغنا
 مەزەنجە تو خودا ، ناگر لە ئاقارى چىل چىبكا
 لە عوششاق و رەقىب ئەو شوخە چاوى لوتفى وەرگىزا
 كە ناھۆ نادەمى يا سەگ بىنىن غەبرى سل چىبكا
 فەلەك مەرگا كەسىكى ھەلبىرى وەفتى ھىلاكەتە
 كە سەر بۆ گەينە پەت بىن بىن لە كورسى و ئەسكەمەل چىبكا
 لە ھەر چىبكا ھەلىن خورشىدى حوسنى مەھروان (مەھوى)
 ئەگەر عەقلى بىن لەو جەنە ئاوتكى عەقل چىبكا « (۱۹۴)

لە ژمارە سىو چوارمە ئىبىر گۆشەى «ئەدەبىياتى كورد» ل
 «تىگەيشتنى راستى» دا ئەماوە . وادىيارە زۆر بۆنى ھەوالەكانى شەز
 (تايەت لە مەيدانى عىراق و فەلەستىن و سورىيە) و نرەك بۆتەوھى كوتايى
 شەز بۆتە ھۆى ئەم وەستانە ، چونكە زوربەى ھەرە زۆرى ژمارەكانى تى
 «تىگەيشتنى راستى» تەنھا بۆ باسى شەز و پىشكەوتنى لەشكرى ئىنگلىز
 تەرخان كراون . رىشى تىدەچى ئىنگلىز وىستىتايان و رىبابونەوھى كورد و
 بزواندى ھەستى تەتەوھىچ لە سنورىكى تەسك تىنەپەزى و چالاكى
 شوكرەلفەزلىيان لەم مەيدانەدا بە زۆر دىبى بۆيە وا لەپز ئەو گۆشەيەيان
 وەستانە . ھەر چۆن بىن ئەو چەند گۆشە ئەدەبىيەى «تىگەيشتنى راستى»
 كارىكى پز كەلكى ئەوتۆيە كە سەنگى رۆژنامەكەى لە ھەمو رۆيەكەوھە زۆر
 پىن بەرز بۆتەوھە . بايەخ دانى «تىگەيشتنى راستى» بە مېژۆى كورد ئەوكارەى
 ئەوئەندەى تر پارسەنگ كرددوھ .

«تىگەيشتنى راستى» و مېژۆى كورد:

رۆژنامە و گۆڤار يەكەن لە سەرچاوە گرنەك و رەسەنەكانى تۆژتەوھى
 مېژۆى نوئى و ھاوچەرخى گەلانن . ھەن «ئەركى رۆژنامەتوس» لەگەل

(۱۹۴) «تىگەيشتنى راستى» ، ھەمان ژمارە .

«گرگی میژوتوس» جیا ناکه نه وه و ده لئین «ههردوکیان وهک یهک ده بئ بهر نه هه موشت عه ودالی راستی بن» و نهو «راستی به وهک خوی بخه نه بهرده می خوتنه» (۱۹۰) .

نهک هه رۆژنامه توستی نوئی به لکو هه مان کات نهو به ره مه زوانهش که تاراده به له رۆژنامه یان ده کرد ده چنه خانه ی سه رچاوه ی میژوتی ره سه نه وه . ژماره پارێزراوه کانی نهو «روداوی رۆژانه» به ی یولیۆس قه یسه رکاتی خوی ده کردن (۱۹۶) ده میکه بۆ نه ته سه رچاوه ی ره سه ن و بایه خدار بۆ تۆژنه وه ی گه لئ رۆی گرنک و نه زانراوی میژوی کونی رۆما .

بایه خی رۆژنامه توستی نوئی وهک سه رچاوه ی میژوتی له موشت زیاتره . ده میکه رۆژنامه و گۆفاره بۆ نه ته سه رچاوه ی پیوستی تۆژنه وه ی ئالو گۆزی ئابوری و کۆمه لایه تی و به ره مویش چونی بزوتنه وه ی رونا کبیری گه لان . سه رچی گرنکی نه مه له وه دایه که چه ند رۆژنامه توست لایه نگر بئ ئینجا ناتوانی هه مو راستی بشارته وه . میژوتوسی ورد ده توانی له هه زار که له به ره وه به یاری ده ی رۆژنامه و گۆفاره بگاته نهو راستی یانه ی مه به ستی به . بئ گۆمان نهو ۱۳۵۰ رۆژنامه به ی سالانی شوژی فه ره نسه ده رچون (۱۹۷) گه ره ترین سه رچاوه ی رۆژنامه وه ی به سه ره اتی میژوتی نهو سه رده مه هه ره گرنکی فه ره نسه پیک دئین .

له سه ره تای په یلدا بونی به وه رۆژنامه توستی کوردی به پئی توانا بایه خی داوه به میژوی کورد . «کوردستان» ی به که م رۆژنامه له چه ند ژماره به کیدا

(۱۹۰) بزوانه :

F. Williams, Press, Parliament and People, London — Toronto, 1946, P. 139.

(۱۹۷) ده رباره ی بزوانه به شی به که می نه م کتبه .

(۱۹۷) له ماوه ی یازده سالی به که می شوژی فه ره نسه دا (۱۷۸۹ — ۱۸۰۰)

۱۳۵۰ رۆژنامه ی فه ره نستی ده رچو .

باسی سه لاهه ددین و میرانی جزیر و به درخان پاشای گمورهی کردووه (۱۹۸). «کوردستان» بۆ خۆی سه رچاوه به کی به کجار گرنگه بۆ شیخ کردنهوهی زۆر رۆی ژبانی سیاسی و رونا کبیری کورد له کورتایج سهدی تۆزده و سه ره تای سهدی بیستدا (۱۹۹). «ژین» ی نهسته مۆل چهند وتاریکی ده ربارهی میژوی کوردستان و شوینه واری کۆنی و بابان (۲۰۰) و مهوالانا خالید و سه ردارای تر بلاو کردۆتهوه. جگه لهوه «ژین» بۆ خۆی سه رچاوه به کی ره سه نه بۆ باسی چالاکی دهستهی رونا کبیری کورد (۲۰۱). رۆژنامه و گوڤاره کانی مه هابادیش زۆر بایه خیان ده دا به بلاو کردنهوهی باس و وتاری میژویج. له دیوی ناوهوهی به رگی به که می ژماره به کی «کوردستان» ی مه هاباد نوسراوه:

«کوردستان گووارتیکی نه ده بی - تاریخی - کۆمه لایه تی ۰۰ مانگی کوردی به . به که مین ئارمانی بژار و ژبانهوهی زمان و نه ده یاتی کوردی به و ۰۰۰ بۆ ژبانهوهی (۲۰۲) ئاساری زانا یانی کورد ته قه لا ده دا . له بهر نه وه تکا له خوینده وارانێ خو شه ویست ده که مین هه رکه س به ی ت و

(۱۹۸) «کوردستان» وتاریکی به کوردی و به تورکی ده ربارهی به سه رهاتی ژبان و خهباتی به درخان پاشا بلاو کردۆتهوه (بژوانه: «کوردستان» . ژماره سیازده ، ۲۰ (ذی القعدة) ی ۱۳۱۶ ، ل ۳ - ۴ ؛ ژماره چوارده ، ۹ (ذی الحجه) ی ۱۳۱۶ ، ل ۲ - ۴) .

(۱۹۹) زانیاری زۆر گرنگ ده ربارهی میژوی کوردستان له سه رده می فه رمانه وایج سولتان عه بدولحمید له رۆژنامه ی «کوردستان» دا هه به و گه لیکیان ده توانن باریده ی میژو نۆس بدن بۆ تینگه شتنی چهند مه سه له به کی میژویج گرنگی وه ک باسی په یوه ندی نیتوان کورد و نه رمهن و سواره ی حمیدی به جو رتیکی باشتر .

(۲۰۰) «ژین» ی نهسته مۆل زنجیره به وتاری ده ربارهی بابانه کان بلاو کردۆتهوه که مامۆستا عه بدولعه زیز یامولکی نویسیونی .

(۲۰۱) بۆ نمونه «ژین» پرۆگرامی ریکخواه سیاسی به کانی کوردستانی نهو سه رده مه ی بلاو کردۆتهوه که له نر خاندن نایهن .

(۲۰۲) ده تی نه م رسته به واجاپ کراوه: «بۆ ژبانه وه نیتو ئاساری زانا یانی کورد» .

حکایت و سەرگوزشتهی پیاویکی مهزن یا عهشیره تیکی کوردی له کن بێ و
یەز قوراونیکی (٢٠٣) له لای بێ یا له بەر بێ ، کوردی ، فارسی ، عەرەبی ،
سەدایک هێ زانیانی کورد بێ و له چاپ نەدرابن بۆمان بێتێن که به یارمهتی
خودا له چاپی بدهین تا (٢٠٤) به سه رهاتی روژگار له یتوی نه با « (٢٠٥) .

جیگهی خۆیهتی باسی ئهوهش بکهین که سه رهتای سالی ١٩٣٨
سه مهتا سالی قهفان گوڤاریکی یتو مانگی «ئه ده بی - میژوی» له شاری
سێمانی به ناوی «زانستی» بهوه ده رکرد .

دیاره توانای لیکۆلینهوی زانستی یانهی میژوی کورد ئهوه سه رده مه
کهم بو ، بۆیه زۆر جار هه له و لیکدانه وهی نازاست ده که وه به رچاو (٢٠٦) .
به هه رچۆر میژو شوینی دیاری له روژنامه قوسی کوردی ئه هه بو .
ئهم لایه نه له «تیکه یشتی راستی» دا باش رهنگی داوه ته وه . له مه دا
شاره زای زۆری میچهر سۆن (٢٠٧) و به راده یه کی که متر شو کر تله ضلی
دهوری دیاری بێتوه . شایانی باسه «تیکه یشتی راستی» زور به ی باسه
میژویه کانی وه که سه روتار ، بلاو ده کرده وه .

پێویسته بهر له هه مو شت سه رفج بۆ ئه وه را کیشین که «تیکه یشتی
راستی» یه کهم سه رچاوهی کوردی به هه ولی داوه باسی ره گه زی کورد

(٢٠٣) مه بهستی ده سنۆسی کونه .

(٢٠٤) له نه سلدا (که) چاپ کراوه .

(٢٠٥) «کوردستان» ، ژماره یه که ، ٦ ی دیسامبری ١٩٤٥ ، بهرگی ناوه وهی .

(٢٠٦) بۆ نمونه بژوانه ئه و لیکدانه وه سه به رهی « پێشکه وتن » ده رباره ی ره گه زی
کورد بلاوی کردۆته وه (« پێشکه وتن » ، ژماره بیستو چوار ، ٧ ی
ئۆکتۆبه ری ١٩٢٠) .

(٢٠٧) سۆن ته وا و شاره زای میژوی کورد بو . شایانی باسه مامۆستا ئه مین
زه کی بۆ باسی نه ژادی کورد که لکی له نو سینه کانی سۆن وه رگرتوه
(بژوانه : محمد امین زکی ، خلاصه تاریخ الكرد و کردستان ، ص ١٠٨ -
١١٢) .

به‌شيوه‌یه‌کی زانستی دروست بکا و دیسان به‌کم سه‌رچاوه‌ی کوردی به
په‌یوه‌ندی میدیا و کوردی خستوته به‌رچاو . له ژماره یازدهیدا «تینگه‌یشتی
راستی» و تاریکی به ناوی «قومی کورد» هوه بلاوکردۆته‌وه تیییدا ده‌لی :

« قومی کورد له شوعه‌ی ئاری به و له فیرقه‌ی زه‌ندی به . (زه‌ندی
عیباره‌ته له کورد و فورس و ئه‌فغان و ئه‌رمه‌ن و بلوچ . ئەم پینج قه‌ومه هه
دراوسیی به‌کن هه‌م زۆر له‌گه‌ل به‌کنری ئیختیلاطیان کردووه ، له‌به‌ر ئەم
(زمان و عاداتیان) زۆر موشاییه‌ی به‌که و عه‌لاوه‌ی ئەم ئەم قه‌ومه‌نه خالیس
نه‌مان ، وه‌کو له‌گه‌ل به‌ک تیکه‌ل بون له‌گه‌ل شوعه‌ی (سامی و مه‌غولی) ئه
دیسان تیکه‌لی‌بان هه‌یه . ئەما هه‌ر (قه‌ومه) زمان و جیی خۆی موخافه‌زه
کردووه . . . کورد قیستیکی گه‌وره‌ی مه‌مله‌که‌تی ئاشۆر و میدیا و ئیلا
ئیشفال ده‌که‌ن و له زه‌ماتیکی زۆر پێشووه‌وه هه‌ر له‌و جی‌بانه بون و هیچ
قه‌ومی‌ک ته‌واو زه‌فه‌ری پین نه‌بردون . له تاریخی قه‌دیم ئه‌وروپاتی‌کان کردۆخی
(کاردۆختی - ک.م.ه) یان پین‌ئه‌لین و له تاریخی تازه که نه‌تیجه‌ی ته‌حقیقاتیکی
چاکه هه‌ندی له‌ عوله‌ما کۆشی (کاشی - ک.م.ه) و هه‌ندی‌کیش ئاردۆهی
(کاردۆختی - ک.م.ه) یان ناو ده‌تین . . . » (٢٠٨) .

« تینگه‌یشتی راستی » له ژماره دوازدهیدا جارتیکی تر دیته‌وه سه‌ر
باسی نه‌ژادی کورد . له سه‌روتاری ئەم ژماره‌یه‌یدا « تاریخی قه‌ومی کورد و
ئاساری عه‌تیقه - عه‌تیکه » ده‌لی : « تاریخی پێشۆی قه‌ومی کورد وه‌ک گه‌لی
ئه‌قوامی تر هیشتا ته‌واو که‌سبی وزوخی نه‌کردووه و له به‌ینی عوله‌مای
ئاساری عه‌تیقه - عه‌تیکه و (نوسه‌رانی) تاریخی قه‌دیم ده‌رحق به‌ ئه‌سلی
(کورد - ک.م.ه) که‌م و زۆر ئیختیلاف هه‌یه . ئەما ئه‌که‌سه‌ری به‌ت له‌سه‌ر
ئه‌مه‌یه که کورد قه‌ومیکی ئاری به . بۆ تاریخی قه‌دیمی ئه‌قوام جاران هه‌ر

(٢٠٨) «تینگه‌یشتی راستی» ، ژماره یازده ، ٥٥ شوباتی ١٩١٨ .

صورت به دهه ستمه هه بو ، موئریخه کان هه مو له و ده رحه ق به ئه قوامی
 قه دیمه معلوماتیان و هه رده گرت . ته بیعی به و نده ئیش پیک نه ده هات ، گه لئ
 خیالات و خه رافاتیشان تیکه ل ده کرد ، له بهر ئه مه به حه قیقه تی ئه قوامی پیشو
 گه بشتن موشکیله بو . له م ئاخری به عوله مای ئاسار هاتنه پیشی و جیی
 ممله که ته کۆنه کانیان هه لکۆلی ، به رد و دیوار و صوره تی نوسراویان
 هتیا مده ری که هه مو به (خه تی) قه دیمه ی میسماری و ئه نوعی تر ئه حوالی
 محوامی پیشویان به یان کرد . له گه ل ئه م خه تانه زۆر خه ریک بون ،
 حه رفه کانیان خوینده وه و ۰۰۰ سه ره نوئی ده ستیان کرد به تاریخی
 محوام « (۲۰۹) .

دوا ی ئه م پیشه کی به «تیکه یشتنی راستی» دیته سه ر باسی شوینهواره
 کۆنه کانی ئاشقور و بابل و ئه و به لگه میژویانه ی تیا یاندا دۆزرا وه وه و ده لئ
 هه ندیکیان په یوه ندی کورد به کاشی و ئیلامه وه نشان ده دن و مانی کورد
 به رامبه ر به نه مانی گه لی دیرینی وه ک ئاشقور و ئه که د و کلدان و ئیلام به
 به لگه به کی میژویتی مانادار داده ن .

له مه یلانی میژودا «تیکه یشتنی راستی» ده یوانی باش را بوردۆ له گه ل
 کاری سیاست روژانه پیکه وه به ستی . بو ئه و مه به سته ی زۆر جار له تیوه ی
 دووه می وتاره میژوییه کانیدا دیته سه ر باسی سیاست . له به شی دووه می
 ئه و وتاره ییدا که به ناوی «قهومی کورد» وه بلاوی کردۆته وه « تیکه یشتنی
 راستی » ده لئ :

« له م ته فسیلاته واده رده که وئی که کورد قه ومیکه دائیمه ن ئیسپاتی
 موجودی یه تی کردوو و ناوی له ته واریخی عالمدا هه یه . حه یف نیه
 ئه م ۰۰۰ قه ومه ئازایه له ناو ئه قوامی تازه خۆی پیشان نه دا . ئه مرۆ زه ماییکه

(۲۰۹) «تیکه یشتنی راستی» ، ژماره دوا زده ، ۹ ی شوباتی ۱۹۱۸ .

که هه مو ئه قوام داوای حهقی خۆیان ده کهن . بۆچی کوردیش له هه مو جو
 جهمعیاتی عیلمی به ته ئسیس و تاریخی ئه ده بیاتی خۆیان ته دوین نه کهن ، له گه
 ئه مه که تاریخیکی موحته شه م و ئه ده بیاتیکی موته زه میان هیه . کورد
 ئه گه ر خۆیان بۆ خۆیان سه عی نه کهن که س به فریادیان ناگا . گه موره
 گه موره کانی ئه کرا د ده بێ بۆ ته ره قتی ئه وان فکر (بکه نه وه) و هه رچی لازمه
 به جیتی بینن . ئینگلیز که قه ومیکی عادلن هه لبه ته سه عاده تی کوردیشیاد
 ده وی . ئیستیناد به تورک کردن خه تایه کی گه موره یه «...» (۲۱۰) .

جیگه ی خۆیه تی بۆ ئه م باسه نمونه یه کی تریش بخهینه به رچا و . ئه
 نمونه یه یان بریتی به له باسێ ده رباره ی سه لاهه ددینی ئه یوبجی که «تیگه یشتی
 راستی» وهک سه روتاری ژماره هه شتی بلاوی کردۆتوه و ناوی نه وه
 «سولتان سه لاهه ددین و تورکه کان» . «تیگه یشتنی راستی» له و وتار مه د
 ده لێن :

« سولتان سه لاهه ددین به ته واتوری که مو قه یه دی یه قینه ، به ئه خباری
 تاریخی که جیتی باوه ژ بێ به که پادشای کورده کوردان تا ئه مرۆ پیاویکی تری
 وایان پێ نه گه یاندوه ، ره نگه پیشی نه گه بینن . بۆیه ئه لێن ره نگه و ئه لێن
 مو حه قه قه چونکی عمقل رۆژ به رۆژ له ته ره قیدایه و قه ومی به ت هه تا دی له
 ته کامولدایه ، مومکینه ... قه ومی کورد له زه مانیکی ئاینده دا به عیلم و
 معرفه ت خۆی ئارایش بدا و به ئیراده و حه زم سه ر به رز بکاته وه و یهک
 له پاش یهک هه زاران سه لاهه ددینی ئه یوبجی به ئیته ناو . به لێ سه عی
 ئیسان کتویش له بن دهرده هینی . ئیستا با واز له م (باسه) بینن ، چونکه
 ده مانه وی قسه یه کی زۆر عجا یه ب به کورده کان تی بگه بینن : ... هه مو
 که س ده یزانی که تورکه کان خه ریکی ئه وه بون ... ئه قوامی عه رب و

(۲۱۰) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره یازده ، ۵ ی شو باتی ۱۹۱۸ .

كورد و نهرمان بكن به تورك و ازيان له قهومي به تي خويان پي بهين .
 هگل نه مه كه نه ياتواني (بينه نه) سر (به لام - ك م) نه م نيشه مومكين
 بو چونكي كورد تيكي زيندو قابيله پي به تورك ، نه ما عجايب نه وه به . . .
 نوز كه كان خه ريكی كردنی مردوه كانش بون كه بيانكهن به تورك . (به كني)
 هو كورده مردوا ته سه لاهه ددینی نه يوبی به . جه نابی تاريخ نوسی تورك
 هجيب عاصم لهو (كتيبه يدا) كه له ۱۳۱۶ دا نه شرو بلاوی كرد له لاپه زه
 ۱۹۴۰ دا نه لني :

هر چنه د . . . وه كو وتمان ئيتيفاق كراوه له سر نه مه كه سه لاهه ددینی
 نه يوبی كورده ، نه ما له لای من توركه و له سر نه مه چنه د (ده ليكي)
 پي مه عنا دینی : ۱- مه عی به تی سه لاهه ددين هه مو تورك بون ، ۲- نه و
 مه له كه تانه كه نه و و خوله فاكانی پادشاهی بان تينا كرد پيشتر به ده س
 توركه وه (بون) ، ۳- ناوی باوكی سه لاهه ددين شادی بو نه م ناوه نه
 كوردی به نه فارسی به ، ۴- خوله فاكانی تورانشاه ناویان تينا هه به» (۲۱۱) .

به كسر « تيگه يشتنی راستی » ده باره ی نه م « به لگانه ی »
 ميژو قوسی عوسمانی نه جيب عاصم ده لني : « نه م ده ليلا نه له خويانه وه مردون ،
 چونكه وزنه ی به كيكن كه فتي توركي گرتيبي و عه قلی له سر دا نه هيشتين .
 نه م توركه جاهيلا نه پادشاهيكي وه كو سه لاهه ددینی نه يوبی و سيليله ی
 سه لاتینی نه يوبی كه كوردایه تيان مه علومی عالمه و له گل نه مه ش كه مردون
 نه ما يانه بيانكهن به تورك ، هه لبه ته ده رحق به زيندو وه كان هيج قسور
 تاكهن ، دستيان كهوی به رۆزی قيوه ژۆ يا هه مويان سه رده بز و هيا ده يانكهن
 به تورك و ري وشوینی باوو (باپيرانيان) پي گوم ده كهن . . . » (۲۱۲) .

(۲۱۱) « تيگه يشتنی راستی » ، ژماره هه شت ، ۲۶ ی کانونی دووه می ۱۹۱۸ .
 (۲۱۲) « تيگه يشتنی راستی » ، هه مان ژماره . له م ژماره به وه « تيگه يشتنی
 راستی » ده سنی كردوه به بايه خدان به ميژوی كورد .

« تیگه‌یشتنی راستی » چەند وتاریکی بو باسی میژوی کوردستانی سەدەکانی ناوەند تەرخان کردوووە چونکە ، وەك خۆی دەلێن ، « تاریخی قزونی وسطای کورد قیمەتییکی هەیە » (٢١٣) . لە ژمارە بیست و سێ یەموه « تیگه‌یشتنی راستی » لە گوشەیی « تاریخ و مەشاهیری کورد » بەدرژی باسی چەند ئەمارەتییکی ئەو سەردەمەیی کوردستان دەکا و بەم‌جۆرە هۆی دامەزراندنیان لێک دەداتەووە :

« ٠٠٠ ئەحوالی خەلافەتی عەبیاسی شیوا و لە هەموو لا حکومەتی سەر بەخۆ بە واسیطەیی پیاوانی بەکار هاتە ناو . قەومی کوردیش ٠٠٠ نەو حالە پەڕشانە ئیستیفادەیی کرد و چونکی جێیان هەموو شاخ و داخ و سەختە چاکتر هاتە دەست و چەند حکومەتییکی مونا سبیان تەئیس کرد » (٢١٤) .

لە چەند ژمارە یەکیان « تیگه‌یشتنی راستی » بەدرژی باسی ئیمارەتە کوردییەکانی ئەو سەردەمە و دەسەڵاتدارە ناودارەکانیان کردوووە .

هەمان کات « تیگه‌یشتنی راستی » بو خۆی سەرچاوەیەکی رەسەن و گەرنەگە بو باسی زۆر رۆی ناسکی میژوی کوردستان لە سالا کانی شەژی یەگەمی جیهاندا کە قوئاغییکی پزکارەسات و روداوی گەورە یە لە ژبانی گەمی کوردا . لە رینگەیی وتار و باس و هەوال و رەخنە و هێرشە توندەکانی ئەو رۆژنامە یەموه دەتوانین لە سیاسەتی ئینگلیز بەرامبەر کوردستان و لەباری سەختی ژبانی ئابوری کۆمەلانی خەلکی ئەو ناوچە یە و شەژەکانی تێواز لەشکری عوسمانی و ئینگلیز لە مەیدانەکانی باکوری عێراق و لە گەلێ شتی تر

(٢١٣) بزوانە : « تیگه‌یشتنی راستی » ، ژمارە بیست و سێ ، ٨ ی نیسانی ١٩١٨ .

(٢١٤) « تیگه‌یشتنی راستی » ، هەمان ژمارە .

مشر تڻ بگهين (۲۱۵) . ته تانهت « ٽيگه يشتني راستي » ده ست دمه دا بيته
سه چاوه ٻو باسي روداوه کاني دواسالي شهزي به کم له شهزگه کاني
روژه لاتي ناومزاست ، تايهت له سوريه و فهلهستين .

شاياني باسه چند ده کومه ٽيکي سياست — ميژويي گرنک ٻو به کم
چارو دواچار له « ٽيگه يشتني راستي » دا به کوردي بلاو کراونه وه . له
لاپهزه دوو سبي ژماره په نجاو چواريلدا هر بيستو پينج به ندي مواتره کي
(صلح) ي ٽيو دهوله ته سويندخوره کان و دهوله تي عوسمانتي و توژده به ندي
مواتره کي ٽيو ټمو دهوله تانه و نه مسه بلاو کراونه وه (۲۱۶) . له ژماره ي
ناها تويلدا ديسان ٻو به کم چار « ٽيگه يشتني راستي » به کوردي دهقي ټو
هيانامه گرنگي بلاو کردوته وه که به ريتانيا و فوره نسه « موشته ره کن له
توفره و پاریس و نيويورق و ميسري قاهره روژي هشتمه تي شريني
(دووه مي) ۱۹۱۸ نه شريان کرد » (۲۱۷) .

پڻ گومان ټم لايه تانه ، وهك له ټه نجامدا باسي ده کين ، له فرخ و بايه خي
« ٽيگه يشتني راستي » ، به زرده که نه وه .

(۲۱۵) شاياني باسه زانباريکاني ناو « ٽيگه يشتني راستي » ياریده به کي زوري
داين ٻو دهوله مند کردني چند باسيکي ناو ټو کتیبسان که ده باره ي
ميژوي کوردستانه له ساله کاني شهزي به کمي جيهاندا (بزوانه :
الدكتور کمال مظهر احمد ، کوردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ،
ترجمة محمد الملا عبدالکريم ، بغداد ، ۱۹۷۷) .

(۲۱۶) « ٽيگه يشتني راستي » ، ژماره په نجاو چوار ، ۱۱ ي ته شريني دووه مي
۱۹۱۸ .

(۲۱۷) « ٽيگه يشتني راستي » ، ژماره په نجاو پينج ، ۱۸ ي ته شريني دووه مي
۱۹۱۸ . مه به ست ټو به بيانامه به به که تييدا گفتي مافي چاره نوسي
که لان درابو .

ئەنجام

ئىككىنچى نەمە و بەراوردى زانىارى يەكەنى ناو پىشەكتى و بەشەكانى ئەمە كىتپە بە رۆنى شوئىنى دىارى « تىگەشتى راستى » لە رۆژنامە توستى كوردىدا نىشان دەدەن . راستە ئىنگلىز لە پىناوى بەرژمومەندى خۆياندا ئەمە رۆژنامە يەيان دامەزراند و سەير دەبو گەر وا نەبوايە ، بەلام ھەمان كات « تىگەشتى راستى » لە زۆر رىگمە خەمتى باشى ژيانى روناكبرى كوردى كرد . ئەمەش بۆ خۆى ئەنجامى چەند ھۆيەكى تىگەلاو بو . ئەمە سەردەمە ئىنگلىز دەبوست كورد لە عوسمانى دۆرخاتەو و ھەستى بە لای خۆيدا راکىشى و گەر توانى دژى توركيا چەكى پى ھەلگىرى . ديارە بزواندى ھەستى نەتەو پى دەيتوانى دەورى خۆى لەمەدا بىنى و ئەمەش بزواندىكى وا لەوانە نەبو ھىچ كىشە يە بۆ ئىنگلىز دروست كا .

پى گومان « سەربازىكى نەفاسراوى شارمزاى ئەدەب و مېژو و سياست دلسۆزە بۆ كورد دەورى گەورەى لە دەركردنى « تىگەشتى راستى » دا بىنيو . ئەمە بەلگەنەى بەدەستەون گومان لەمەدا نەتەن كە ئەمە سەربازە شوكرىفەخلى بوو . ديارە لە ھەلسەنگاندنى دەورى ئەمە پياوھدا دەپى مەرجەكانى سەردەمى خۆى بەپى كات و شوئىن بگرىنە بەرچا . دواكەوتوى و زۆردارى عوسمانى كارىكى واى كەردبو ئەمە رۆژە بۆ دەرمان يەكەن ھەلنەكەوى بتوانى دروست لە سروشتى ئىمپىريالىزمى دەولەتە گەورەكان تىبگا . قوتاربون لە دەسلانى عوسمانى ئامانجى گەورەى

صوان بو . دۆرتین و کورتیتنی ئەو رۆژه شەیدای پیشکەوتنی
 رۆژئاوایتکان بون و بۆ خۆیان خەویان پتووە دەدی . لەبەر ئەوە بچ
 خۆفۆشتن و مەبەستی خراب یەکیکی وەک شوکر تەلفەضلی و تەنی ئینگلیزی
 • رەنگی دلگیر و عوسمانی بە رەش دەکیشا .

میجەر سۆن دەستی بالای لە دەرکردن و بەزێوەبردنی « تیگەبەشتنی
 راستی » دا هەبو . بونی میجەر سۆن لە دۆ سەر موو کاری کردبوووە سەر
 شتوازی و ناو مۆۆکی « تیگەبەشتنی راستی » . بەهۆی ئەوەوە لایەنی ئینگلیز
 پەرستی زیاتر و زیو کاتەر لەسەر لاپەزەکانی « تیگەبەشتنی راستی » رەنگی
 دا پۆو . بەلام هەر بەهۆی ئەویشەو « تیگەبەشتنی راستی » لە رۆژنامە یەکی
 ئەمانی گەلیکی دواکەوتو پیشکەوتوتر بو . وتارەکانی بە ناو مۆۆک
 حەولە مەند و بەپێز بون ، هەلەیان کەم بو ، شتوازیان باش بو ، سەرئەجی
 خۆتەر یان رادە کیشا و شتی نوێیان دەخستە بەرچاوە . ئەمانەش وەک
 ئەشکرایە ، دەسکەوتی بەنرخن بۆ مەیدانی کاری رۆژنامە قۆستی .

« تیگەبەشتنی راستی » گەلی خزمەتی بە ژبانی رونا کبیری کورد
 گەیان دەووە . زمان و ئەدەب و مێژوی کورد بۆ یەکەم جار بەوجۆرە لەسەر
 لاپەزە ی رۆژنامە یەکی کوردی رەنگیان داووەتەووە . دەیان سالی تر پتویست
 بو تا گۆقاریکی وەک « هاوار » یا « روناھی » بیگریتمووە یا گۆقاریکی
 وەک « گەلاویژ » بۆزی بنا . ئینجا بۆ ئەمەش دەبێ دەوری کات و شوێن و
 بەرمو پێش چۆن لەیاد نەکەین . دۆ کەس حەفتە ی جاری یا دۆ جار « تیگەبەشتنی
 راستی » یان دەردە کرد ، بەلام دەیان کەسی شارەزا و دنیا دیدە مانگی جاری
 یا ئەوپەزە کە ی دۆ جار یەکی لەو گۆقارانە یان بلاو دە کردەووە (۱) .

وا بچ دەچن لە گەل ئەو ابونی شەزی یەکەم و ئال و گۆزە تازەکانی

(۱) جاری وا هەبۆ « گەلاویژ » بە دۆ مانگ جارێک دەردەچو .

ناوچەي رۆژھەلائي ناومزاست دەبو « تىگە يشتى راستى » ش يا رىيازى
خۆي بگۆزى يا لە کارکەوى . ئىنگلىزە کان رىگەي دووھىيان ھەلبىزارد .
واديارە بەباشيان زانى رۆژنامە يەكى كوردى تر لە يەكئ لە شارەکانى
كوردستان دابەزرىتن ، ئەوھبو سۆن دەستى کرد بە دەرکردنى رۆژنامەي
« پىشكەوتن » لە شارى سلیمانى .

دوا راستى كە ھەلدەگرئ سەرنجى بۆ راکىشىن و كۆتايئ ئە
بەرھەمەي پىن بھىتن ئەوھبە كە « تىگە يشتى راستى » تاقە چاپەمەنئ كورد و
كوردى بو لە سەرانسەرى سالانى شەزى يەكەمى جىھاندا كە قۆناغىكى
گرنك لە مێزوى ھەمو مرۆڤدا پىك دىتن .

پاشکو

چەند تىبىنى يەك

تائىستا ژمارە يەك نوسەرى خۆمان و يىگانە چەند لیستە يەكى سىيوگرافىيان بۆ ناوى ئەو رۆژنامە و گوڤارانە داناوہ كە بە زمانى كوردى نەرچون . بىن گومان ئەو كارەيان ئەنجامى ئەرك و تەقەلاى زۆرە و سەرەتا يەكى گرنگە بۆ لىتكو لىنەوہى لایەنى جياوازى مېژۆى رۆژنامە توسى كوردى . بەلام كېشە زۆرە كانى ئەو مېژووہ و بەر لە ھەموشت پەرش و بۆرۆى رۆژنامە و گوڤارە كوردى يەكان و فەوتانى بەشىكى زۆريان بونەتە ھۆى ئەوہى ئەو لیستە بىن كەم و كورتى نەبن . ھەر بۆ نمونە «ژيانەوہ» كە لە ۱۸ى ئابى ۱۹۲۴وہ دەرچو و تا ۱۴ى كانونى دووہمى ۱۹۲۶ ژبا و بەكسەر «ژبان» جىگەى گرتموہ بەلاى فایق بەملى يەوہ كە يەككە لە ھەرە شارەزاكانى رۆژنامە توسى عىراق ، تەنھا يەك مانگ ژباوہ (۱) . نمونەى لەم بابەتە لەو لیستانەدا زۆرە و جاروبار لە بەشى دووہمى ئەم كىبەدا ھەندىك يانمان خستۆتە بەرچاو .

ئەمە ھۆى يەكەمى رىكخستنى ئەم دۆ لیستە يەكە وەك پاشكو پىشكەشيان دەكەين بەنيازى فانى ھەنگاوتكى تر بۆ نرىك كەوتنەوہ لە

(۱) بزوانە : فائق بطى ، الموسوعه الصحفیه العراقیہ ، بغداد ، ۱۹۷۶ ، ص ۷ . گەلیك ھەلەى تری لەم بابەتە لەم كىبەدا ھەبە .

دانانی بیلوگرافیا به کی دروستی روژنامه توسی کوردی که بو خوی کارنگی
زانستی پیویسته • بزوا ناکم هم دق لیسته بهی منیش بئ کهم و کورتی بئ •
بئ گومان خزمه تیکی به بئ ده بئ گه ر شاره زایان بتوانن زانیاری تر له م باره بهوه
بلاوبکه نهوه یا هه لهی ناو لیسته کانی پیشو و هم دق لیسته به راست
بکه نهوه •

به پیویستم زانی له م دق لیسته به دا زووتر ده باره ی نهو روژنامه و
گوڤارانه بدویم که ده گه نن یا باسیان به هه له کراوه • دیاره نه مه یاریدی
خوینهر و تایهت شاره زایان ده دا زیاتر ئاگاداری رووه کانی میژوی
روژنامه توسی کوردی بئ •

ناوی هه مو روژنامه و گوڤاره نهینی به کان له م دق لیسته به دا نه هاتوه
چونکه نهو کاره هیشتا پیویستی به لیکۆلینهوه و به راوردنی زوره • له
بهشی دووه می هم کتبه دا هه ندیک زانیاری نه زانراو یا کهم زانراو ده باره ی
روژنامه توسی نهینی کوردی بلاو کراوه نهوه •

هه ر ناو و ژماره و قسه به ک نهستیره به کی لاوه بو له سه رچاوه ی ترموه
وه رگیراوه • به شیک له بارستی روژنامه و گوڤاره کان له و ژمارانه یان
وه رگیراوه که له کتبخانه گشتی به کاند پاریزراون بویه کا دۆر نیه
جیاوازی به کی که می چه ند ساتیمی دروست بو بئ •

پاشکۆی یه کهم

ناو و شوپن و کاتی دهرچونی روژنامه کوردی یه کان

« کوردستان »

فاهیره - جنیف - لهندهن - فولکستون - جنیف
ژماره یه کی : ۲۲ ی نیسانی ۱۸۹۸

یه کهم روژنامه ی کوردی یه • وتاره کانی به شیوه ی کرمانجی ژورو بون •
میقاد مه دخت به درخان و دوای ئه و عهبدوژمحممان به درخانی برای
سه ره رشتی دهرکردنیان کرد • تا نیسانی ۱۹۰۲ به سه ره یه که وه ۳۱ ژماره ی
تی دمرجو • (۳۳۸×۲۶) یا (۳۲۵×۲۵) ساتیمه •

« کورد تعاون وه تهره فی غمزه تهمسی » (*)
ئه ستممۆل

دوای شوژی سالی ۱۹۰۸ له تورکیا

ئورگانی یه کهم کومه له ی سیاست کورد بو که دوای شوژی سالی
۱۹۰۸ بنه ماله ی شه مزینی و به درخان دهریان کرد • به کوردی و تورکی بلاو
ده بئووه (۲) •

(۲) چهند نۆسه ریکی کورد باسی روژنامه ی « کورد » بان کردووه که گوایه
شیخ عهبدولقادری شه مزینی سالی ۱۹۰۷ له ئه ستممۆل دهری کردووه •
هیچ به لگه یه کی باوه ژپن کراو بو ئه سه به ده سته وه نی به و ریی تی ناچی
ئه و سه رده مه سولتان عهبدو لحمید ماوه ی دهرچونی روژنامه یه کی وای
داین • وا دیاره مه به ست هر ئه و « کورد تعاون وه تهره فی
غمزه تهمسی » یه به که دوای شوژی ۱۹۰۸ دهرچۆ و ناوی له چهند
راپۆرتیکی دیپلۆماسی نهینی و ژماره به سه رچاوه ی باوه ژپن کراودا
هاتووه •

« پيشكهنوتنى راستى »

بهنه

ژماره يهكى : سئ شهممهى يهكى كانونى دوومهى ۱۹۱۸

نهو روژنامه يه يه كه هم كتيبه مان له باره يه وه تو سيوه .

« پيشكهنوتنى »

سليمانى

ژماره يهكى : ۲۹ى نيسانى ۱۹۲۰

ميچر سون دايمه زراند . له ژير ناوى روژنامه كه دا نوسراوه
« هفتهى جاريك دهرده چيت » . له سهرو ناوى روژنامه كه وه وشى
« سليمانى » نوسراوه كه له وه ده چي يا به مور لتي درايي يا به زه ننگوگراف
بوي نوسراي ، دياره سون مه به ستى هه وه بووه به « پيشكهنوتنى سليمانى »
له قه له م بدرتي . تا ژماره ۹۶ى (۲۳ى شوباتى ۱۹۲۲) ۴ لاپهزه بو ، له
ژماره ۹۷ى يه وه (۲ى مارتى ۱۹۲۲) بوته ۶ لاپهزه (۳۳ x ۲۰ سم) .
« پيشكهنوتنى » تا گه زانه وهى شيخ مه محمود (ناوه ندى سالى ۱۹۲۲) به
ريكوپيتكى دهرچو . دوا ژماره ي كه من ديومه (ژماره ۱۴۴) ه كه روژى ۲۹ى
جون (حوزه يران) ۱۹۲۲ى به سه رموه يه .

« روژى كورد - شهوى عه جه م » ، - « روژى كورد » ، - « كورد » (چ)

ورمى

سه ره تاي بيسته كان

كوردگانى بزوتنه وهى سكو بو . زو ناوه كه ي گوژى به « روژى
كورد » و ئينجا ته نها به « كورد » . به پتي روناوه كانى بزوتنه وهى سكو
ده بين سالى ۱۹۲۱ دهرچوبن . چه ند ژماره يه كى كه مى لن دهرچو . سهروتارى
ژماره كانى به فارسىش بلاوده كرانه وه . به رپرسيارى مه مه د تورجاني بو .
له چاپخانه ي « غيرت » چاپ ده كرا .

« بانگی کوردستان »
سلیمانی
ژماره یهکی ۲ ی ئابی ۱۹۲۲

لهم لاو لهو لای فاهه که یهوه نوسراوه : «صاحب امتیاز و مدیری
 سؤل و سرمحرر مستهفا پاشا ، محرری کوردی و فارسی علی کمال و
 مه نوری ، محرری تورکی رفیق حلمی » . له ژیری یهوه نوسراوه :
 « علمی ، اجتماعی ، ادبی ، غزته یهکی حرو سه ربهست و ملییه ، ههفتهی
 جارێک دهردهچین » ، ۶ لاپهزهیه (۳۲ × ۲۰ سم) . ئورگانی ئهو رژیمه بو
 که شیخ مهحمود دایمه زرانده . چوارده ژماره ی بهم جۆره لێ دهرچو (دوا
 ژماره ی : ۸ ی حوزه ی رانی ۱۹۲۳) . سه رهتای سالی ۱۹۲۶ مستهفا پاشا له
 بهغدا ۳ ژماره ی تری لێ دهرکرد که ژماره (۱۴ - ۱) و (۱۴ - ۲) و (۱۴ -
 ۳) یان له سه ر نوسراوه و روژی ۲۸ ی کانونی دووه م و ۱۵ ی شو بات و ۱ ی
 نیسان دهرچون . له سه ر ئهو سه ی ژماره یه نوسراوه : «مدیر مسؤل و
 سر محرر : مستهفا پاشا ، محرر : مستهفا شهوقی ، مدیری اداره : کریم
 روسته م » . سالی ۱۹۷۴ « وهزاره تی راگه یانندن ، به ژیه به ریتی گشتی
 روشنییری کوردی » هه ر هه قده ژماره که ی به ئوفسیت چاپ کرده مه (۲) .

« روژی کوردستان »
سلیمانی
ژماره یهکی ۱۵ ی تشرینی دووه می ۱۹۲۲

لهم لاو لهولای فاهه که یهوه نوسراوه : « سر محرر و مدیری مسؤل م .
 نوری ، محرر علی کمال » ، له ژیری یهوه نوسراوه : « سیاسی ، ئه ده بی ،
 اجتماعی ، غزته یهکی ره سمیه ، ههفته ی جارێک دهردهچین » ، ۴ لاپهزه یه
 (۳۲ × ۲۰ سم) . ژماره یازده ی که دوا ژماره یه تی روژی ۳ ی مارتی ۱۹۲۳

(۲) «بانگی کوردستان» ، کو کردنه وه و له سه ر نویسی : جمال خه زنده ار ،
 بهغدا ، ۱۹۷۴ .

بلاو کراوه ته وه . ئۆرگانی ئەو رژیمە بو که شیخ محمود دایمە زراندا . کاتیک شیخ ناچار بو بە هۆی فشاری ئینگلیزه وه سلیمانی بە جێ بهێلێ و چاپخانه کە شاری گواستموه ئەشکهوتی جاسه نه «رۆژی کوردستان» له دەرچوژ وهستا (٤) . سالی ١٩٧٣ « وهزارهتی راگه یاندا ، کارگێژی روشنییری کوردی» به ئۆفیسیت هەر ١٥ ژماره کە ی چاپ کردموه (٥) .

« بانگی حقی »

ئەشکهوتی جاسه نه (ناوچهی سلیمانی)
ژماره یه کە : ٨ ی مارتی ١٩٢٣

تا نیسانی ١٩٢٣ ، ٣ ژماره ی لێ دەرچو . ژماره سێی دو لاپه زه به و رۆژی پینج شه مە ی ١٢ ی نیسانی ١٣٣٩ ، ٢٦ ی شه عبانی ١٣٤١ له سه ر نوسراوه . وا دیاره ته نها ئەو سه ی ژماره یه ی لێ دەرچو ، چونکه زۆری نه خایاند که شیخ محمود ناچار بو ناوچه ی سورداش به جێ بهێلێ و چاپخانه که به و جوړه که وته وه ده ست ئینگلیز که دیسان گواستیانه وه سلیمانی و پاش ماوه یه «ژیا نه وه» یان پێ دەر کرد .

« ئومبیدی ئیستیقلال »

سلیمانی
ژماره یه کە : ئەیلولی ١٩٢٣

رۆژنامه یه کە حه فتانه و ئۆرگانی بزوتنه وه کە ی شیخ محمود بو . لای ناوی رۆژنامه که وه نوسراوه : «مودیری مه سئول : خواجه ئەفه ندی زاده و

(٤) زاهیده ئیبراهیم ده لیت گوايه ئینگلیزه کان بو کاری پرۆپاگاندە ی خو یان ده ریان ده کرد و پاره یان تیدا خه رج ده کرد . وا دیاره ئەو قسه یه ی له مامۆستا عه بدو ژزه زاق حه سه نی وه ره گر تووه (بزوانه : زاهده ابراهیم ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٨٣ ؛ عبدالرزاق الحسنی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٨٧ - ٨٨) .

(٥) «رۆژی کوردستان» ، کو کردنموه و پيشه کچ جمال خه زنه دار ، به غدا ، ١٩٧٣ .

شەھەدەتە بەرپەرە . وا دياره ۲۵ ژماره لى بۆلۈمۈتە (*) ، من تا
 زىرە تۆزدهيم ديوه كه رۆژى پىنج شەمەى ۲۲ شەعبانى ۱۳۴۲ى كوچى
 ۲۷ مارتى ۱۳۴۰ى رۆمى لەسەر نوسراوه ، واتە ۲۷ مارتى ۱۹۲۴ (۳۴ X
 ۲۰ س) .

« ژيانەوه »

سليمانى

ژماره يەكى : دۆ شەمەى ۱۷ى موحەممەدى ۱۳۴۳ ، ۱۸ى ئابى ۱۹۲۴ .

له ژير ناوى رۆژنامە كەنا نوسراوه : « ئەم غەزەتە يە غەزەتە يە كى
 حكومەتە يە ، هەفتەى جارىك دەردەچى » . له ژماره تۆزدهيمەوه (۲ى
 مارتى ۱۹۲۵) له ژير ناوه كەيدا نوسراوه : « غەزەتە يە كى سياسى ، ئەدەبى ،
 اجتماعى يە ، هەفتەى دۆ جار دەردەچى » ، (۳۲ X ۲۰ س) . رۆژى ۱۴ى
 كانونى دووهى ۱۹۲۶ دواى پەنجاو شەشەمىن ژماره لى لە دەرچون وەستا و
 « ژيان » چىگەى گرتەوه . « ژيانەوه » دانەى بە عاقىبەك ، واتە ؛ فلس
 دەفرۆشرا .

« ژيان »

سليمانى

ژماره يەكى : ۲۱ى كانونى دووهى ۱۹۲۶

چىگەى « ژيانەوه » ي گرتەوه . له ژير ناوه كەيدا نوسراوه : « ئەم
 غەزەتە يە غەزەتە يە كى سياسى ، ئەدەبى اجتماعى يە ، هەفتەى جارىك
 دەردەچى » . بە ؛ لاپەزە له چاپخانەى شارەوانى سليمانى چاپ دەكرا
 (۳۲ X ۲۰ س) . له ئابى ۱۹۳۴ وە پيرەمىرد بووه لى پىرسراوى ، تا وەستانى
 (۱۰ى مارتى ۱۹۳۸) ۵۵۳ ژماره لى دەرچو . زۆرى نەخايانە « ژيان »
 چىگەى گرتەوه .

محمد صبری» . وا دياره ۲۵ ژماره لى بلاو بوتهوه (*) ، من تا
-ر-ه تۆزدهيم ديوه كه رۆژى پينج شهسهى ۲۲ى شعبانى ۱۳۴۲ى كوچى
-س-ى مارتى ۱۳۴۰ى رۆمى له سه ر نو سراوه ، واته ۲۷ى مارتى ۱۹۲۴ (۳۴ X
-س-ه) .

« ژيانهوه »

سليمانى

زمره بهكى : دو شهسهى ۱۷ى موحررهى ۱۳۴۳ ، ۱۸ى ئبى ۱۹۲۴ .

له ژير ناوى رۆژنامه كهنا نو سراوه : «گه م غه زته به غه زته به كى
حكومه تى به ، ههفتهى جاريك دهردهچى» . له ژماره تۆزدهيه وه (۲ى
-ر-تى ۱۹۲۵) له ژير ناوه كهيدا نو سراوه : «غه زته به كى سياسى ، ئه ده بى ،
جتماعى به ، ههفتهى دو جار دهردهچى» ، (۳۲ X ۲۰ -س-ه) . رۆژى ۱۴ى
كانونى دووهى ۱۹۲۶ دواى په نجاو شهسه مين ژماره لى له دهرچون وهستا و
تزمان» چيگه گرته وه . «ژيانهوه» دانه لى به عا ئيه ك ، واته ؛ فلس
تغرو شرا .

« ژيان »

سليمانى

ژماره بهكى : ۲۱ى كانونى دووهى ۱۹۲۶

چيگه لى «ژيانهوه» گرته وه . له ژير ناوه كهيدا نو سراوه : «ئهم
غه زته به به غه زته به كى سياسى ، ئه ده بى اجتماعى به ، ههفتهى جاريك
دهردهچى» . به ؛ لاپه زه له چاپخانه لى شاره وان لى سليمان لى چاپ ده كرا
(۳۳ X ۲۰ -س-ه) . له ئابى ۱۹۳۴ وه پيره ميترد بووه لى پرسراوى ، تا وه ستانى
(۱۰ى مارتى ۱۹۳۸) ۵۵۳ ژماره لى دهرچو . زورى نه خياند «ژيان»
چيگه گرته وه .

« رښيا تازه »

پهريشان

ژماره يه کمي : ۲۵ ي مارتى ۱۹۲۰

نورگانى پارتى کومونىستى نهرمه نستانى سوڤيه ته . له گه ل نه و م ش که
بو ماوهى چند ساليك (۱۹۳۸ تاوه کو ۱۹۵۵) دهر نه چو به لام تا ئيست
به ته مه نترين روژنامه ي کوردى به . تا ۱۹۳۸ به پيتى لاتينى بلاوده کرايه وه .
له ۱۹۵۵ وه به پيتى روسى - سلاڤى بلاوده بيته وه .

« زبان »

سليمانى

ژماره يه کمي : ۱۲ ي نيلولى ۱۹۲۷

شارهوانى سليمانى بلاوى ده کرده وه و ماموستا صالح قه قزاز
سهرپه رشتى ده کرد . دمور و به رى دو سال ژيا .

« ژين »

سليمانى

ژماره يه کمي : ۲۶ ي کانونى دووهى ۱۹۲۹

پيره ميتردى شاعير دايمه زراند و تا وفاتى (۱۹۰۵ ي حوزمه يرانى ۱۹۵۰)
هر خوى سهرپه رشتى ده کرد . دواى نهو چند جاريك سهرپه رشتى که رانى
گورزان . (جه ميل سائب و گوران و نورى نه مين به گ و نه حمه د زرنك هر
يه که يان ماوه يه که سهرپه رشتى يان کرد وه) . بارستى «ژين» زور جار گورزا .
به لام به شيكى زورى ژماره کانى (۳۴ × ۳۰ سم) ن .

« کوردستان »

مههاباد

ژماره يه کمي : پينج شهموى ۲۰ ي بهفرانبارى ۱۲۲۴ ، ۱۱ ي کانونى دووهى ۱۹۴۶
نورگانى پارتى ديموکراتى کوردستان بو . به چوار لاپهزه حهفته ي
سج ژماره ي لڅ بلاوده بو وه : شهسموان و دو شهسموان و چوار شهسموان .
(۳۹ × ۲۸ سم) ه .

« کوردستان »

بایکۆ (۴)

ژماره یه‌کی : ۶ ی کانونی یه‌که‌می ۱۹۴۷

له‌سه‌ر روژنامه‌که نوسراوه : «ماوه‌ی روژنامه‌ی کوردستان» ه ،
هجستی ئه‌و روژنامه‌ی «کوردستان» یه‌که سالی ۱۹۴۶ له مه‌هاباد ده‌رچوه .
ه ژماره ده‌یه‌وه (۱۶ ی به‌فرانباری ۱۳۲۸ - ۶ ی کانونی دووه‌می ۱۹۴۸) له
نه‌ تاوه‌که‌یدا نوسراوه : «ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان» ه .
ه‌شیکه له روژنامه‌ی « نازه‌ربایجان » که ئۆرگانی «فیرقه‌ی دیموکراتی
ئه‌زمربایجان» ه . دوکتۆر علی گه‌لاویژ و دوکتۆر رمحیی قازی و دوکتۆر
ع . شهمزینی به‌ ناوی خۆیا نه‌وه به‌ره‌میان تیدا بلاوکرده‌توه . ده‌وروبه‌ری
ه : ۱ سال ژیا . (۳۹۵ × ۲۹ سم) ه .

« ریتکا » (*)

مه‌هاباد

ژماره یه‌کی : ۱۹۴۸ (۴) (۶)

« هه‌ولتیر »

هه‌ولتیر

ژماره یه‌کی : ۱۶ ی کانونی یه‌که‌می ۱۹۵۰

کۆمه‌لی مامۆستایانی هه‌ولتیر ده‌ری ده‌کرد ، نزیکه‌ی سێ سال ژیا و به
عه‌زمی و کوردی بلاوده‌تۆوه .

« راویژ » (*)

ئیران

ژماره یه‌کی : ۱۹۵۲ (۴) (۷)

۶. ده‌رباره‌ی بزوانه : جمال خزنده‌دار، رابه‌ری روژنامه‌گه‌ری کوردی، ل ۵۴ .

۷. ده‌رباره‌ی بزوانه هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ۶۱ .

« پیشکوتن »

– « التقدیم »

بغدا

ژماره یه کی : سهه تای ۱۹۵۸

سهه تا له شیوهی گۆقاردا دهردمچو (بزوانه : « پیشکوتن »)
پاشکۆی ناوی گۆقاره کاندا) . دواى شوۆزشی گه لاولیژی ۱۹۵۸ به ماوه جهت
بووه روژنامه . له سهه دوا لاپه زه ی ژماره ۶۵ ی نوسراوه : « روژنامه به کور
کوردی ههفتهانه یه روژانی دۆشه مه دهه نه چیت . خاوه ن و به زیوه بهری محمه
بریفکانی به » . به کوردی و عه ره بی دهردمچو . شووباتی ۱۹۶۳ داخر .
• (۴۲ × ۲۹ سم) •

« خهبات »

– « النضال »

بغدا

ژماره یه کی : ۴ ی نیسانی ۱۹۵۹

ئورگانی ئاشکرای « پارتی دیموکراتی کوردستان » بو . سهه تا چه
ژماره یه کی که می به کوردی و عه ره بی دهردمچو ، دوا یج هه موی بووه عه رمی
بین هه موی ناوی بگۆزژی . تا داخستنی (۲۸ ی مارتی ۱۹۶۱) ۴۶۲ ژماره ی ب
دهردمچو . سهه رچاوه یه کی گرنگه بو لیکۆلینه موی زۆر روی میژوی کورد .

« راستی »

مۆسل

ژماره یه کی : نیسانی ۱۹۵۹

پارتیزم جه رجیس فه تحو للا و نوسه نه نومر مائی بلاویان ده کرده وه .
ماوه یه کی که م ژیا و ته نها ۲۳ (؟) ژماره ی لئ دهردمچو .

« کوردستان »

تاران

ژماره یه کی : ۲۹ ی نیسانی ۱۹۵۹ (؟)

روژنامه یه کی ههفتهانه بو . خاوه ن و بهر پر سیاری : عه بدوله میه

- هدیوز زمان ، سەرفوسەری : دوکتۆر محەمەد صدیق مفتی زاده بو .
- هوروبەری ۵ سال (۴) ژیا .

« نازادی »

کەرکوک و بەغدا

ژماره بەکی : ۱ ای مایسی ۱۹۵۹

- لە ژێر ناوێکەینا نوێسراوه : «رۆژنامه بەکی رۆژانەی سیاسی» .
- خوەن ئیمتیازو لێ پەرسراوی نافیع یۆنی مەحامی بو . ئۆرگانێ ئاشکرای
- دپەرتی کۆمۆنیستی عێراق» بو . تا داخستنی (کۆتایی تەشرینی دووهمی
- ۱۹۶۰) ۱۵۶ ژمارە لێ دەرچو . رۆژنامه بەکی دموکە مەندە . (۲۹×۴۴
- س . ه .

« رای گەل »

کەرکوک

ژماره بەکی : ۶ ئەیلولی ۱۹۵۹

- ئۆرگانێ «پارتی نیشتمانی - دیموکراتی» بو . خواوەنی : صدیق
- بۆکینی ، لێ پەرسراوی : پارتیزە صدیق عەبدوللا . دەوروبەری سێ سال ژیا ،
- بەلام گەمی لێ دەرچو .

« بێوا »

سلیمانی

ژماره بەکی : ۲ تەموزی ۱۹۶۰

- پارتیزەر کەمالی میرزا کەریم خواوەن و سەرفوسەری بو . تا وەستانی
- (۲۵) کانونی دووهمی (۱۹۶۳) ۹۵ ژمارە لێ دەرچو .

« دەنگی کورد »

- « صوت الاکرد »

بەغدا

ژماره بەکی : ۱۷ ی ئابی ۱۹۶۰ (۴)

- خواوەن و سەرفوسەری : عومەر جەلال حەوتزی . سەرەتا بە کوردی و
- دوايچ بە کوردی و عەرەبی دەرچو . دەوروبەری سالیکی ژیا .

« کوردستان »

بهنگدا

ژماره بهکی : شهموی ٤٤ مارتی ١٩٦١

نۆرگانی ئاشکرای « پارتی دیموکراتی کوردستان » بقو . لهسهرنو
لاپهزه‌ی نوسراوه : « رۆژنامه‌یه‌کی سیاستی رۆژانه‌یه » . چند ژماره‌یه‌کی
که‌می لی‌دمرچو . (٢٨×٤٣ سم) . ه .

« ههولتیر »

ههولتیر

ژماره بهکی : ١٠ ی شویاتی ١٩٦٢ (١)

شاره‌وانی ههولتیر به کوردی و عه‌ره‌بی دهری ده‌کرد . ده‌وروبه‌ری
دو سال ژیا .

« دیجله و فورات » (بیر)

ئه‌سته‌مۆل

ژماره بهکی : تهرینی به‌که‌می ١٩٦٢ (٨)

« راپه‌زین »

– « النهضة »

سلیمانی

ژماره بهکی : حوزه‌یراتی ١٩٦٤ (٢)

له ژیر ناوه‌که‌یلدا نوسراوه : « رۆژنامه‌یه‌کی کوردی و عه‌ره‌بی به‌له
چاپخانه‌ی « ژین » له سلیمانی دهرئه‌چیت . خاوه‌نی : عبدالعزیز صالح الطالبی .
سه‌رۆکی نوسین : محامی صدیق عبدالله مختار » . سالی ١٩٦٨ له دهرچوز
وهستا . (٤٣×٥٥ سم) . ه .

« ده‌نگوباسی »

– « الاخبار »

بهنگدا

ژماره بهکی : کانونی دووه‌می ١٩٦٦

رۆژنامه‌یه‌کی رۆژانه‌ی کوردی و عه‌ره‌بی بو محهمهد بریفکانی

(٨) ده‌رباره‌ی بزوانه : جمال خزنده‌ار، رابه‌ری رۆژنامه‌گهرتی کوردی، ل . ٩٠ .

حری ده کرد . حوت لاپه زه ی به عره بی و یه ك لاپه زمی به کوردی چاپ
حو . تا ۲۷ی تشرینی به کممی ۱۹۶۷ ژیا .

« برابتهی »

بهغنا

ژماره به کی : ۶ی مایسی ۱۹۶۷

سرنوسه ری : صالح یوسفی . ئورگانی ئاشکرای « پارتی دیموکراتی
کوردستان » و پاشکوی خولی به کممی رۆژنامه ی « التآخی » بو . تشرینی
نوومی ۱۹۶۸ وهستا .

« رونکی »

– « النور »

بهغنا

ژماره به کی : مایسی ۱۹۶۹

پاشکوی کوردی «النور» بو و تهنا دق ژماره ی لی ده رچو (ژماره
نوی : تشرینی به کممی هه مان سال) . خاوه نی : حیلمی عه لی شریف ،
سرنوسه ری : پارێزه ر عومهر مسته فا . به شیوه ی گوڤار و به زنجیره ی
ژماره ی رۆژنامه که دهرچو .

« هاوکاری »

بهغنا

ژماره به کی : ۹ی کانونی دوومی ۱۹۷۰

لای راستی ناوه که به وه نوسراوه : «رۆژنامه به کی ههختانه ی گشتی به
نه ده زگای هاوکاری چاپ و بلاو کردنه وه ی کوردی ده رده چی» . (۵۶ ×
۴۲ سم) . سه ره تا «دار الجماهير» دهری ده کرد . تا ئیسته ش
بلاوده بیته وه .

« ژین »

سلیمانی

ژماره به کی : ۱۰ی کانونی به کممی ۱۹۷۰

له سه ری نوسراوه : «خاوه نی ئیمتیاز : حه مه ئەمین قادر (کاکه ی فه لاج) ،

سەرەك نوسین : عەبدولقادر بەرزنجی . لەگەڵ «ژین» هەکی پیره مێر -
جیاوازی یهکی ئەوتۆی نییه . (۴۲ × ۲۸ سم) .

« کوردستان »

؟

ژماره یهکی : رێبەنمانی ۱۳۴۹ ، ژانویهی ۱۹۷۱

له ژێرهوهی ناوی رۆژنامه کهدا نوسراوه : «ئورگانی ناوهندی حیزو
دیموکراتی کوردستان» . (۴۲ × ۳۰ سم) .

« رنگای یهکیتی »

؟

ژماره یهکی : نیسانی ۱۹۷۱

له سهردوا لاپهزه ی ژماره دمی سالی یه کهمی (ژانیومی ۱۹۷۲) -
ئاگاداری یه بلاو کراوه تهوه : « ئاگاداری : رۆژنامه ی رنگای یه کیتی به -
زوبان بلاو ئه یتهوه : فارسی و تورکی - ئازمربایجانی و کوردی » .
ژماره یازده یهوه (شوباتی ۱۹۷۲) له ژێرموهی ناوی رۆژنامه کهدا نوسراوه
« یه کیتی - تیکۆشان - سهراکهوتن . رۆژنامه یهکی مانگانه یه » . له ژماره
۲۰ یهوه (کانونی یه کهمی ۱۹۷۲) لای راستی ناوی رۆژنامه کهوه نوسراوه
« رنگای یه کیتی به زوبانی میله ته مه زنه کانی ئیران ده رده چیت که کورد و
فارس و تورکی ئیرانی و عه رهب و بلوجن » . دوا ژماره ی که من دیوم
ژماره ستویه که که « سالی سێهه ، ئابانی ۱۹۷۳ » ی له سهردوا نوسراوه .
(۴۱ × ۲۹ سم) .

« دهنگی فلاح »

- « صوت الفلاح »

بهغدا

ژماره یهکی : ۱۰ مایسی ۱۹۷۱

به شیکه له رۆژنامه ی « صوت الفلاح » که « یه کیتی گشتی جوتیارانی

حریق دهری دهکات • نهم به شه کوردی یه ی له ژماره ۱۲۱ یه وه
ستی پین کرد •

« برابتهی »

سایمانی

ژماره به کی : ۱۱ ئه یلولی ۱۹۷۱

باشکوی «التآخی» بو • سهرنوسه ری : دارا توفیق • ره مزی قهزاز
سه ره رشتی ده کرد • تا و مستانی (۱۸ ی مارتی ۱۹۷۲) ۱۷ ژماره ی لیج ده رچو •

« برابتهی »

به خندا

ژماره به کی : ۲۶ ی مایسی ۱۹۷۲

بشکویه کی تری روژنامه ی «التآخی» به •

« بیری نوی »

به خندا

ژماره به کی : ۱۷ ی حوزه برانی ۱۹۷۲

له ژیر ناوه کهیدا نوسراوه : «خاوه نی ئیمتیا ز فه خری که ریم زه نکه نه ،
سهرنوسه ر و لی پرسراو : ده حسین قاسم عه زیز» • ئورگانی ئاشکرای
پارتی کۆمۆنیستی عیراقه • سه ره تا بارستی (۵۷ X ۳۳ سم) بو ، له ژماره
۸۰ یه وه بووه (۴۶ X ۳۲ سم) و له ژماره ۱۲۷ یه وه بووه (۴۲ X ۳۰ سم) و
ئینجا (۵۸ X ۴۵ سم) و ئیستش (۴۱ X ۲۹ سم) • باشکوی عه ره بێ
روژنامه ی ههفته یی (الفکر الجدید) •

« برابتهی »

به خندا

ژماره سفری : سه شه ممو ی ای کانونی دووه می ۱۹۷۴

خاوه ن ئیمتیا ز : حه بیب محه مه د که ریم • سه ره قوسه ر : دارا توفیق •
ژماره به کی ۱۰ لاپه زه به • (۴۱ X ۲۹ سم) •

« برایتی »

به‌غنا

ژماره به‌کی : پینج شه‌موی ۱۵ مایسی ۱۹۷۵ (۲۶۷۵ ی کوردی)

خاومنی ئیمتیاژ عزیز ع‌قراوی • له ژۆر ناوه‌که‌یلنا نوسراوه «باشکۆری
روژنامه‌ی التاخیره به زمانی کوردی» ، ۸ لاپه‌زه‌یه • چند ژماره‌به‌کی
لن‌دمرچو و وه‌ستا • (۲۸×۴۰ سم) •

★ ★ ★

باشکۆی دووهم

ناو و شوپن و کاتی دهرچۆنی گوڤاره کوردی به کان

« رۆژی کورد »
- « ههتاوی کورد »
ئهممهۆل
هاوینی ۱۹۱۲

ئۆرگانی کۆمهلهی « ههشی کورد » بو . ژماره ۳ یه کی ئاب و ژماره ۴ ی ۳۰ ئابی ۱۳۲۹ ، واته ۱۹۱۳ دهرچون . به کوردی و تورکی بلاو دهپۆوه . دواپه ناوی گوڤۆزا به « ههتاوی کورد » و ئهویش چهند ژماره به کی کهمی لپ دهرچۆ و به هۆی دهستپهین کردنی شهزهوه داخرا .

« بهك بۆن »
ئهممهۆل
نیوهی دووهمی سالی ۱۹۱۲

ژماره ۲ رۆژی ۱۹ ی ئهیلول و ژماره ۳ رۆژی ۳۰ ئهیلولی ۱۳۲۹ (۱۹۱۳) دهرچون . به کوردی و تورکی بلاو دهپۆوه . چهند ژماره به کی کهمی لپ دهرچۆ . دۆر نی به به هۆی دهستپهین کردنی شهزی به کهمهوه داخراپه .

« باتگی کورد »
بهغنا

ژماره به کی : ۱۲ ی (ربیع الاول) ی ۱۳۲۲ ، ۸ ی شوپانی ۱۹۱۴
جهماله ددین بابان به کوردی و تورکی بلاوی ده کردهوه . چهند

ژماره یه کی که می لښ دمرچو . له گڼل ده ست پښ کردنی شهزی به کم ٩
دهرچون وه ستا .

« کوردستان » (*)

سابلاغ (مههاباد) یان ورمڼ (رمزانی به)

ژماره یه کی : نیسانی ۱۹۱۴

میسیا تیره پروتستانی به کان دهر یان زده کرد . مینورسکی که ژماره یه کی
٩م گؤفاره یی هه بو ده لیت له سابلاغ چاپ ده کرا ، به لام گومان ده کړی ٩هـ
مه هاباد چاپخانه یی خوی هه بویڼ . جگه له وه مه لبه ندی چالاکتی زور به یی
میسیا تیره کانی ٩هو ناوچه یه ورمڼ بو که هر له زوه وه چاپخانه یی خوی
هه بو . وا دیاره چهنده ژماره یه کی که می لښ دمرچو وه .

« کوردستان » (*)

حمله ب

ژماره یه کی : سالی ۱۹۱۵ (٩٨٩)

« ژین »

نهمسته مۆل

ژماره یه کی : به کسر دوا ی شهزی به کم (١٠)

ژماره ٦٦ رۆزی ٢٥ ی کانونی به کم می ١٣٣٤ ی له سر نوسراوه که
ده کاته ٢٥ ی کانونی به کم می ١٩١٨ . بهو ژمارانه نا که من دیومن وا
دهر ده که وی مانگی ٣ تا ٤ ژماره یی لښ دمرچو و هر ژماره یه یی ١٥ تا ٢٠
لا په زه ده بو . به کوردی و تورکی چاپ ده کرا . خاوه ن ٩میتاز و لښ پسر او ی
٩شرف حمزه و دوا ی ٩هو مه مبلوح سلیم بو . گؤفاریتکی دهوله مه نده .

(٩) دهر باره یی بزوانه : محمدهدی مهلا کمریم ، سرچاوه یی ناوبراو .
(١٠) دۆر نی به ژماره یه کی تهرینی به کم یا دوومی ١٩١٨ دهرچویڼ .

« کوردستان »

ئەستەمۆل

ژمارە یەکی : ۲۰ ی کفونی دوومی ۱۳۳۵ (۱۹۱۹)

ژمارە یەکی ۲۸ ی «ریع الاخر» ی ۱۳۳۷ یسی لەسەر نوسراوە . سەید
حەین ناو بەرپرسانی بو . لە چاپخانەی «نجم استقبال» چاپ دەکرا . بە
بەست گەورە (۱۹×۲۷ سم) . لە ژێر ناوی گۆڤارە کەنا بە تورکی نوسراوە
کە «تەنھا سیاسەت بەین ئیتیر گشت باسێک بەهەر زمانێک بەین حەفتە
جاریک بلاوی دەکاتەوه» . بەلام بەو ژمارانەیدا کە من دیومەن وا دیارە هەر
دو حەفتە جاریک ژمارە یەکی لێ دەردمچو . بە پێنج زمان : کوردی و
تورکی و عەرەبی و فارسی و فەرەنسی و تازی بلاوێدەکردم . دوا ژمارە
کە من دیومە ژمارە ۱۹ ی سالی دوومی لەسەر نوسراوە کە رۆژی ۲۹ ی
مارتی ۱۳۳۶ (۱۹۲۰) ، ۷ ی رەجەبی ۱۳۳۸ ی لەسەر نوسراوە . ئەو ۱۹
ژمارە بەسەر یە کەو ۲۵۶ لاپەژمەن . گۆڤاریکی رێکۆپێکە و گەلێک
ژمارە بە وێنەی ناوکارانی کورد رازێنراوەتەوه . زۆر جار گۆڤاری
«ژین» لە دوا لاپەژمەندا هەوایی دەمچوون و ناوەرۆکی ئەم گۆڤارە
راوەگیاندا .

« دیاری کوردستان »

بەغنا

ژمارە یەکی : ۱۱ ی مارتی ۱۹۲۵

صالح زەکی صاحبیقزان بە کوردی و عەرەبی و تورکی دەری دەکرد .
تا وەستانی (مایی ۱۹۲۶) تەنھا ۱۶ ژمارە لێ دەمچو . دوا ژمارە کە من
دیومە سیازدەم چوار دەیه کە بەسەر یە کەو ۴۰ لاپەژمەن . زوربە
ژمارە کانی تری ۲۴ لاپەژمەن . گۆڤاریکی دەولەسەندە . لە بەغنا بە ۳ و
دەرمومی بە ۴ عانە بو . (۱۶×۲۲ سم) .

« زاری کرمانجی »

رهواندز

ژماره یه‌کی : ۱۲ ی «نو القمه»ی ۱۳۳۴ ، ۲۵ ی مایسی ۱۹۲۶

له رهواندز له «چاپخانه‌ی زاری کرمانجی» چاپ ده‌کرا . له‌م لاو لای لای ناوه‌که‌یه‌وه نوسراوه : « خاوه‌ن و مدیر سید حسین موکریانی » . «مدیری اداره عبدالرحمن» . له ژیری‌یه‌وه نوسراوه : «گۆفارتکی اجتماعی تاریخی فنی ادبی مانگی‌به» . زوربه‌ی ژماره زووه‌کانی ۲۰ تا ۲۴ لاپه‌ژم‌د . ئەوانی تر ۱۲ تا ۱۶ لاپه‌ژم‌ن (۲۸×۲۰ سم) . تا ژماره ۲۲ ی ئەم گۆفاره دیوه که ۳۰ ی نیسانی ۱۹۳۰ دمرچووه و ۱۶ لاپه‌ژمه . به‌پیتی وتاریکی «هه‌تاو» ئەم گۆفاره تا سالی ۱۹۳۲ ژباوه و ۲۴ ژماره‌ی لای دمرچووه (۱۱) .
وتاره‌کانی ئەو ۲۲ ژماره‌یه‌ی من دیومن هه‌مه‌جۆرن (میژۆ ، ئەدەب . پەخشان ، دەنگوباس ۰۰۰ هتد) و ناوی که‌سیان به‌سه‌ره‌وه نی‌به‌یه‌ک دۆ‌جر نه‌بێ که ناوی (خدۆک) و (داماو) هاتووه . (داماو) نازناوی موکریانی خۆ‌به‌تی .

« په‌یژه »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ۱۹۲۷

له ژیر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : «ئەدەبی ، ئیجتیماعی به‌کوردی بۆ کوردایه‌تی ئەدوی . دانەری مستەفا شەوقی» . ناوه‌روۆکی بریتی‌به‌له ژماره‌یه‌ک وتار و شیمر که له‌وه ده‌چێ هه‌موی مستەفا شەوقی خۆی تۆسینی . کوردی‌به‌که‌ی ریکوپییک و ره‌وانه . هه‌ر ئەو ژماره‌یه‌ی لای دمرچو . زیاتر له‌و نامانه‌ه‌کات که ده‌سته‌ی «الاهالی» ده‌ریان ده‌کرد (۱۲) . ئەو ژماره‌یه‌ی

(۱۱) بزوانه : «هه‌تاو» ، ژماره ۱۸۶ ، ئەیلولی ۱۹۶۰ ، ل ۷ .
(۱۲) له‌م لیسته‌به‌دا ناوی چهند به‌ره‌مه‌یتکی‌تری له‌م باب‌ه‌ته هاتووه که له راستیدا کومه‌له به‌ره‌من و له شتیوه‌ی گۆفاردا بلاوکراونه‌تموه .

دپهژمه ٤٤ لاپهژمه ، بهلام به بارست پچوكترين گۆفاري كوردى به
(١٨ × ١٢ سم) .

« هاوار »

شام

ژماره بهكى : ١٥ى مايسى ١٩٣٢

جهلادت بهدرخان بلاوى دهكردموه . سالى بهكه م ٢٠ ژماره لى
دەرچو ، ئهو ژمارانه له گه ل ٣ ژماره لى سالى دوومه لى به پىتى هيجا و لاتىنى
چاپ كراون ، له ژماره ٢٤ بهوه (١ى نىسانى ١٩٣٤) هه موى تنها لاتىنى به .
تا ئىسته به ته مه ترين گۆفاري كوردى به : يازده سال ژبا و تا ١٥ى ئابى
١٩٤٣ (٥٧) ژماره لى دەرچو كه به سه ر به كه وه ٨٠٨ لاپه ژهن . به كى كه له
گۆفاره كوردى به ده وله مه نده كان . نوسه رانى كوردى عىراق گه لى ك
به ره مى نايابيان تىنا بلاو كردۆ ته وه ، تا به ت له ٢٣ ژماره لى به كه مى دا .
(٢٨ × ٢٠ سم) .

« روناكى »

(ROONAKI)

هه مۆلیر

ژماره بهكى : ٢٤ى تشرىنى به كه مى ١٩٣٥

خاوهن و به ره پى سارى : پارىزه ر شىت مسته فا . له ژىر ناوه كه ىدا
نوسه راوه : « گۆوارى كى هه فته پى ، علمى ، اجتماعى ، ادبى كوردى به » .
له سه ر به رگى پشته موى نوسه راوه : « روناكى به دلى كى باش بۆ به كى ته تى
عىراقى ده كوشتى ، روناكى ئه ده بى ات و زانستى كورد كۆده كاته وه ، روناكى
بى ره موى بۆ كورد ده كات ، روناكى ره موش و خوى كورد تازه ده كاته وه ،
روناكى ناوى فاو دارانى كورد به خى و ده كا ، روناكى گۆوارى كه له ژماره كا ىدا
دىوانى ئىستا و رابوردو و فه ره ه نك و شى وه مى كورد و زانستى اجتماعى ات
٦٥٨ ده كا » . ١٦ لاپه ژمه (٢٨ × ٢٠ سم) . به شى كى زۆر له وتاره كانى

حسین حوزنی موکرفانی نویسنده . دلدار ، راست ، محمود فهیمی .
 س . ناکام ، ره شو ، وریا ، محمهد علی کوردی ، هیجری دده ، یونس
 مستهفا ، هموری و ییخود له نویسنده . ژماره یهك قوتایی تازه پین گه یستر
 بهرهمیان تیتدا بلاوکردوتهوه . ژماره یهك و دوی له موسل له چاپخانه ی
 «الموصل الحدیثه» چاپ کراوه ، له ژماره سینهوه له رهواندز له «چاپخانه ی
 زاری کرمانجی» چاپ کراوه . هه موی به سه ره یه کهوه ۱۱ ژماره ی لس
 ده رچو . دوا ژماره ی : ۱۶ ی مایسی ۱۹۳۶ .

« زانستی »

سلیمانی

ژماره یه کی : ۲۵ ی شوباتی ۱۹۳۸

ماموستا صالح قهفان سه ره برشتی ده رکردنی ده کرد . هه ره وه سه رده مه
 کومهل و قوتابخانه ی «زانستی» له سلیمانی هه بو . زور نه ژیا .

« گهلاویژ »

بهنجا

ژماره یه کی : کانونی یه کهمی ۱۹۳۹

خاوهن و بهرپر سیاری ماموستا ئیبراهیم ئه محمد و سه رنوسه ری
 ماموستا عه لئه ددین سه جادی بو . دوا ی «هاوار» به ته مه ترین گوژاری
 کوردی به : ده ورو به ری ۱۰ سال ژیا . دوا ژماره ی ئابی ۱۹۴۹ ده رچو ، دوا ی
 ئه وه داخرا . یه کیکه له گوژاره به رزه کانی روژ هه لاتی ناوه ژاستی سه رده می
 خوی . (۲۱ × ۱۴ سم) .

« روناھی »

(RONAHI)

شام

ژماره یه کی : ۱ ی نیسانی ۱۹۴۲

جهلادت به درخان به ئه لقبای لاتینی ده ری ده کرد . گوژاری کی مانگانه

• بهشی زۆری ناوه‌ڕۆکی بو هه‌واله‌کانی شه‌ڕ ته‌رخان کراوه . له هه‌مۆ
 قه‌مه و گۆفاریکی کوردی زیاتر وینه‌ی تیدا بلاو کراوه ته‌وه که ئه‌وانیش
 یسان روداوه‌کانی شه‌ڕ نشان ده‌دمن . له زۆر روومه‌ «رونه‌هی» له
 ده‌نگی گیتی تازه» ده‌کات . له گه‌ل ته‌واوبونی شه‌ڕ ئه‌میش وه‌ستا . تا
 -تی ۱۹۴۵ (۲۸) ژماره‌ی لێ‌ده‌رچو که به‌سه‌ر به‌که‌وه ۵۸۴ لاپه‌زه‌ن .
 • (۲۰x۲۸ سم) •

« نیشتمان »

ته‌وریز

ناوه‌ندی سالی ۱۹۴۲

تۆرگانی کۆمه‌له‌ی «ژه‌ك» بو . له ته‌وریز به‌ دزی به‌وه له چاپخانه‌ی
 كایه‌یه‌کی ئه‌رمه‌نی چاپده‌کرا . ژماره‌ ۷ و ۸ و ۹ به‌سه‌ر به‌که‌وه ده‌رچون و
 خاکه‌تیوه و بانه‌مه‌ژ و جۆزه‌ردانی ۱۳۲۳ یان له‌سه‌ر نوسراوه که ده‌که‌نه
 مارت و نیسان و مایسی سالی ۱۹۴۴ . ئه‌و سێ ژماره‌یه‌ به‌سه‌ر به‌که‌وه ۳۲
 لاپه‌زه‌ن و ۲۰ باسی هه‌مه‌جۆریان تیدا به . بارسستی (۱۷x۲۲ سم) • ده‌وی
 روخانی کۆماری مه‌هاباد مامۆستا زه‌بیحی به‌ نه‌ینی سالی ۱۹۴۸ ژماره‌یه‌کی تری
 «نیشتمان» ی له عیراق ده‌رکرد که وه‌ك خۆی ده‌لیت ۲۴ لاپه‌زه‌ بو .

« ده‌نگی گیتی تازه »

به‌غندا

۱۹۴۲

سه‌ره‌تا (له نیسانی ۱۹۴۳وه) وه‌ك په‌خشه‌ ده‌رده‌چو ، له ته‌شرینی به‌که‌می
 هه‌مان سه‌له‌وه بووه گۆفاره . تا سالی ۱۹۴۷ ژبا . له گه‌ل ئه‌وه‌ش که ئینگلیز
 بو کاری پرۆیاگه‌نده‌ی خۆیان له سه‌له‌کانی شه‌ری دوومی جیهاندا
 ده‌ریان ده‌کرد به‌لام پزه له وتار و به‌ره‌می ئه‌ده‌بی و زانستی بایه‌خدار . له
 ژێر ناوی گۆفاره‌که‌دا نوسراوه : «ئه‌ده‌بی ، خۆینه‌واری ، زمانی ،
 اجتماعي ، په‌یامی ، هه‌فته‌یی - کوردی به‌» • (۲۸x۲۳ سم) •

« رۆژا نو »
(ROJA N0)

بیروت
ژماره یه‌کی : مایسی ۱۹۴۳

به پیتی لاتینی و شیوهی کرمانجی ژورق ده . کامهران عالی به‌درخان
بلاوی ده‌کرده‌وه و جه‌لادمت به‌درخانی برای یاریده‌ی ده‌دا . به‌شی زۆری
ناوه‌رۆکی بۆ باسی روداوه‌کانی شه‌زی دووهم ته‌رخان کراوه . وینه‌ی زۆری
تیدا‌یه . چه‌ند سالیکی که‌م ژیا (تا ده‌وروبه‌ری کوتایج شه‌زی دووهم) .

« ستیر »
(STER)

شام
ژماره یه‌کی ۶۱ کانونی به‌که‌می ۱۹۴۳

به پیتی لاتینی و شیوهی کرمانجی ژورق ده . کامهران عالی به‌درخان
بلاوی ده‌کرده‌وه ، جه‌لادمت به‌درخانی برای یاریده‌ی ده‌دا . به‌شی زۆری
ناوه‌رۆکی بۆ باسی روداوه‌کانی شه‌زی دووهم ته‌رخان کراوه . جاروبار
به‌فهره‌نسیش نویسی بلاوده‌کرده‌وه . تا ده‌وروبه‌ری کوتایج شه‌زی دووهم
ژیا .

« هاوار »
- « هاواری کورد »
مه‌هاباد

ژماره یه‌کی : ره‌زبه‌ری سالی ۱۳۲۴ ، نه‌یلول - ته‌شرینی به‌که‌می ۱۹۴۵
له‌سه‌ر به‌رگی به‌که‌می ته‌نها «هاوار» و له‌سه‌ر به‌رگی دووهمی «هاواری
کورد» نوسراوه . ژماره یه‌کی ۳۰ لاپه‌زه‌به (۲۰ × ۱۴ سم) .

« کوردستان »
مه‌هاباد

ژماره یه‌کی : ۱۵ سهرماوه‌زی ۱۳۲۴ ، ۶۱ کانونی به‌که‌می ۱۹۴۵
بلاوکه‌رمه‌وه‌ی بیرنی پارتی دیموکراتی کوردستان بو . تا کوتایج سالی

۱۹۵۰ چەند ژمارە بە کەس لىن دەرچو . ژمارە بەك و دوى ھەر يەكەيان ۲۰
لەپزە يە . ژمارە سى و چواری ھەر يەكەيان ۳۸ لەپزە يە . ژمارە ۶ و ۷
يەكەو دەرچون و بەسەر يەكەو ۶۰ لەپزەن . (۱۴×۲۱۵ س) .

« ناوات » (چ)

مەنھاباد

سالی ۱۹۴۵

گۆفاریکی و پزەیی - زانستی - کۆمەلایەتی بو . تەنھا ۳ (?) ژمارە ی
دەرچو .

« ھەلالە »

بۆکان

ژمارە بەکی : رەشمەیی ۱۲۲۴ ، سەرەتای مارتی ۱۹۴۶

ژمارە بەکی ۳۰ لەپزە يە . لەسەر دوا لەپزە ي و لە چوارچێوہ بەکی
تەبەتبا دیسان ناوی گۆفارە کە چاپ کراوہ و لە لای سەرەوہی نوسراوہ :
با بەرئ بۆنی « ھەلالە » و بەییون
ئابزوی عەتری گۆلی کاشانی
چەند ژمارە بەکی کەس لىن دەرچو . (۱۵×۲۳ س) .

« ھاواری نیشتمان »

مەنھاباد

ژمارە بەکی : ای خاکلیوہی ۱۳۲۵ ، ۲۱ مارتی ۱۹۴۶

لەسەر موہی لەپزە ي بەکی موہ نوسراوہ : « بلاو کەرەوہی پیری بەکیەتی
جەوانانی دیموکرات » . ژمارە بەکی ۴۰ لەپزە يە . (۱۴ر۵×۲۲ س) .

« گزۆگالی مەنھالانی کورد »

مەنھاباد

بەھاری ۱۹۴۶

ژمارە ۲ بەکی جۆزەردان و ژمارە ۳ بەکی پوشپەزی ۱۳۳۵ ، ۲۱

میس و ۲۱ی حوزه‌یرانی ۱۹۴۶ ده‌چون • قادری موده‌رسی سه‌به‌رشر
بلاوکرده‌وهی ده‌کرد • وا دیاره‌ ته‌نھا ئه‌و سنج ژماره‌یهی لئ ده‌چووہ •
• (۱۵×۲۲ سم) •

« ناکا و رونووی ههفته‌یج »

بغدا

ژماره‌ یه‌کی : ۱۹۴۶ (۴)

له ژیر فاهه‌که‌ییدا فوسراوه : « له لایهن کاروباری ئالوگوتۆتی
خوینده‌وارجی ئه‌مه‌ریکا له‌ به‌غدا ده‌رئه‌هینری » • پتر له ۲۰۰ ژماره‌ی و
ده‌رچو • دوا ژماره‌ی که‌ من دیومه‌ ژماره ۱۹۳ به‌ و ۸ی حوزه‌یرانی ۹۵۳
ده‌رچووہ ، ۲۰ لاپه‌زه‌یه • (۱۶×۲۱ سم) •

« نزار »

بغدا

ژماره‌ یه‌کی : ۳۰ی مارتی ۱۹۴۸ •

مامۆستا علائه‌ددین سه‌جادی به‌ کوردی و عه‌ره‌بی بلاوی‌ده‌کردموه •
تا داخستنی (۱۵ی شوپانی ۱۹۴۹) ۲۲ ژماره‌ی لئ ده‌رچو •

« ئیره‌ به‌غدايه »

بغدا

ژماره‌ یه‌کی : سالی ۱۹۵۰ (۴)

مانگی جارتک کارگیزی گشتی ئاراسته‌ و ئیزگه‌ (مدیریه‌ التوجیه
والاذاعه‌ العامه‌) به‌ عه‌ره‌بی و کوردی بلاوی‌ده‌کرده‌وه ، تا شوژی گه‌لاوژی
سالی ۱۹۵۸ ویا •

« خۆرنشین » (۱)

مه‌هلاد

۱۹۵۱

به‌ کوردی و فارسی ده‌رده‌چو • ده‌وروبه‌ری سالتیک ژماوه •

« پښام »

بمغدا

ژماره يه‌کې : ۱۹۵۲

له ژیر ناوه کېدا نوسراوه : «گوفارینکی خوندمواری هفت‌یبه له
لاهن کاروباری ئالوگوزی خوندمواری نه‌ماریکاوه ده‌رغه‌ینری» . پتر له
۲۰۰ ژماره‌ی لږ‌ده‌رچو . دوا ژماره‌ی که من دیومه ۱۲ ی نیسانی ۱۹۵۴
نعرچوه . (۱۵×۲۱ سم) .

« راویژر » (*)

تیران

۱۹۵۲ (۱۲)

« هتلو »

هولتیر

ژماره يه‌کې : شهمه‌ی ۱۵ ی گولان (مابسی) ی ۱۹۵۴

له ژیر ناوی ژماره يه‌کیدنا نوسراوه : «گوفارینکی کوردی ویتزه‌ی
(ادبی) یه ، جاری هر له پازده روژاندا جاریکی پخشن ده‌کرت» . خاوه‌ن و
سه‌به‌رشتی‌کری ماموستا گيو موکریانی بو . پاریزه‌ران ئیبراهیم عزیز
نزه‌یج و محمهد شهاب ده‌باغ ناویان له دمرکردنی «هتاو» دا هاتووه .
ژماره‌ی که نوسه‌ری کوردی ناوداری ده‌روه‌ی عیراق به‌ره‌میان یتدا
بلاوکردوته‌وه . تا وه‌ستانی (تشرینی دوومه‌ی ۱۹۶۰) ۱۸۸ ژماره‌ی لږ
نعرچو . (۱۳×۲۰ سم) .

« هیوا »

بمغدا

ژماره يه‌کې : تموزی ۱۹۵۷

له ژیر ناوی گوفاره‌که‌دا نوسراوه : «گوفارینکی نه‌ده‌بی و زانستی‌به

(۱۲) له‌وه دمچیت نم جوړه گوفاران‌ه‌ی تیران به‌نهنی ده‌رچوبن .

مانگی جاریک دمرئەچێ» • خاوەنی ئیمتیازی یانەیی سەرکەوتن و ، مودیری
مەستۆلی تا ژمارە (۸) ی سالی (۲) ی حافز مستەفا قازی و پاشان دوکتەر
هاشم دۆنرەمەچێ بۆ • زوربەیی ژمارەکانی لە ۸۰ لاپەژە زیاتر • شوباتی
۱۹۶۳ داخرا • (۲۱ × ۱۴ سم) •

« شەهق »

— « بەیان »

کەرکوک

ژمارە یەکێ : ۱۵ ی کانۆنی دووهمی ۱۹۵۸

خاوەن و سەرفوسەری : عەبدولقادر بەرزنجێ • بە کوردی و عەرەبی
دەردەچۆ • لە سەرەتای سالی ۱۹۵۹ دا گۆزرایەوه بۆ سلیمانی و ناوی
بوو «بەیان» و مامۆستا گۆران سەرپەرشتی دەکرد • بوو ئۆرگانی
ئاشتییخووزان • پاش ماوەیەک ديسان گواسترایەوه کەرکوک و ناوەکی
جارانی وەرگرتموه • سەرەتای سالی ۱۹۶۳ داخرا •

« پێشکەوتن »

— « التقدیم »

بەغدا

ژمارە یەکێ : ۲۸ ی شوباتی ۱۹۵۸

لە ژێر ناوەکی بە نوسراوه «گۆوارێکی هەفتەیی گشتیی» — مجله
اسبوعية عامة باللغتين الكردية والعربية • دواي شۆرشی ۱۴ ی گەلاوێژ و
لە ژمارە ۶۵ یوه بوو رۆژنامه • شوباتی ۱۹۶۳ داخرا • (۲۹ × ۴۲ سم) •
بزوانه : «پێشکەوتن» لە پاشنکۆی ناوی رۆژنامه کاندە •

« کوردستان »

— ((KURDISTAN))

سافەرلاند

(ئینگلیزە)

ژمارە یەکێ : مارتی ۱۹۵۸

ناو بە ناو بە چەند زماێک «کۆمەڵەی خۆیەندکارانی کورد لە ئەوروپا»

گروى ده کردهه • ژماره ۲ و ۳ له پورتسموټ و ژماره ۴ له له فندهن
 چپ کراون • ژماره يه کى تايه تى به زمانى عه ره بى به بۆنه ي به سستی
 (کونگره ي خويندکارانى عه ره ب) هوه له ئه وروپا بلاو کړدۆته وه • هه ر له و
 ژماره يه دا نامه يه کى سه روک عه بدوئناصر بلاو کړاوه ته وه که بۆ دارا توفيقى
 دره وه • عومهر ره مزى مه لا ماره و صلاح سه عدوللا و فوئادى صالحى
 ربه و زاهير سه ين و که مال فوئاد ده ورى چالا کيان له ده ر کړدنيا
 ينيوه • گؤقارى کى پز له به لگه و دهوله مه نده • بارستى زور به ي ژماره کانى
 (۲۶ × ۲۰ سم) ه •

« نيشتمان »

سليمانى

ژماره يه کى : مارتى ۱۹۵۹

دهسته يه کى ماموستا و قوتابى «دار المعلمين» ي سليمانى ده ريانده کرد و
 ته نها ئه و ژماره يه ي لى بلاو بۆوه •

« رزگارى »

به خندا

ژماره يه کى : نيسانى ۱۹۵۹

ئورگانى ئاشکراى «پارتى ديموکراتى کوردستان» بو • ته نها دو
 ژماره ي لى ده رچو • سه رنوسه رى : صالح حه يدهرى بۆ •

« نهوړۆز »

سليمانى

ژماره يه کى : نيسانى ۱۹۵۹

پاريزه ر که مالى ميرزا که ريم ده رى ده کرد ، سى مانگ له سه ر يه کى
 ده رچو و ئيتر وه ستا •

« نافرەت »

بەغدا

ژمارە یەکی : مایسی ۱۹۵۹

ئۆرگانی یەکیەتی ئافره تانی عیراق بو، به کوردی و عەرەبی بلاوده بووم.
تا ئابی ۱۹۶۳ پازده ژماره ی لی دەرچو .

« بلیسه »

سلیمانی

ژماره یەکی : ئابی ۱۹۵۹

له سال که متر ژیا . نه قابه ی مامۆستایان — لقی سلیمانی ده ری ده کرد .
وتاره کانی بو باسی ئەدهب و میژۆ و ژیا نی کومه لایه تی و ئەو جو ره باسان
تەرخان کرابون . (۲۳۳۵ × ۱۶۵ سم) .

« هیوای کوردستان »

سلیمانی

ژماره یەکی : تشرینی دووه می ۱۹۵۹

له سه ر دوا لاپه زه ی له ژیره وه نوسراوه : « هیوای کوردستان
گۆفاریکی وێژه یی و کومه لایه تی قوتابیان ه مانگی دو جار ده ره ئه چیت .
یه کیه تی قوتابیانی سلیمانی ده ری ئەکات . له چاپخانه ی ژین چاپ ئەکرت .
شه ش لاپه زه یه . ده ورو به ری سائیک ژیا و ۱۲ (۴) ژماره ی لی دەرچو . ل
شیوه ی روژنامه دا چاپ ده کرا (۲۹ × ۴۱ سم) .

« دهنگی قوتابیان »

بەغدا

۱۹۵۹

ئۆرگانی یەکیەتی قوتابیانی گشتی عیراق بو . هەر ئەو ساله ژیا و
چوار (۴) ژماره ی لی دەرچو . یه کیک له ژماره کانی دوکتۆر عیزه ددین مسته
ر مه سول به ته نها ده ری کرد .

« دەنگى قوتايان »

كەركوك

۱۹۵۹

به كوردى و عەرەبچ و تورکمانچ لقی یه کیه تی قوتایانی عراق له
كەركوك بلاوی ده كرده وه . هەر ئه و ساله ژیا و چەند ژماره یه کی كه می
(۲۳) لى بلاوبۆوه .

« هونەر » (*)

سلیمانی

۱۹۵۹

قوتابخانه ی ناوه ندی هونەری ناو مأل بلاوی کردۆته وه . وا دیاره ته نها
ژماره یه کی لى ده رچو وه .

« رۆژی نوێ »

سلیمانی

ژماره یه کی : مارتى ۱۹۶۰

خواه نی : پارێزەر جمال شالی ، سەرنوسەری : کامەرانی شاعیر . تا
وه ستانی (۴ یلولی ۱۹۶۱) ریکویێک مانگی ژماره یه کی لى ده رده چو . هه موی
به سه ر یه که وه ۱۸ ژماره ی لى بلاوبۆوه . یه کی که له گوڤاره هه ره
دموله مه نده کانی کورد . (۱۷×۲۴ سم) ه .

« چاره سه کردنی کشتوکال »

- « ئیسلامی زه راعی »

- « الاصلاح الزراعی »

به غضا

ژماره یه کی : تهموزى ۱۹۶۰

گوڤاریکی مانگانه بو ، وه زاره تی چاره سه کردنی کشتوکال له سالی
۱۹۵۹ وه ده ری ده کرده به شیکى به کوردی بۆ . له ژماره دووه وه ناوی به شی
کوردی یه که ی بووه « ئیسلامی زه راعی » . تا وه ستانی (تشرینی دووه می

١٩٦٢) تەنھا ١٢ ژمارەى لى دەرچو • محەمەدى مەلاکەرىم سەرپەرشتى
بەشى کوردى بەگەى دەکرد •

« عىراقى نوى »

بەغدا

ژمارە بەگەى : تەشرىنى بەگەمى ١٩٦٠

لە ژىر ئاوەگەيدا نوسراوە : «گۆفارىكى نىگارنى مانگانە بە وەزارەتى
ئىرشاد دەرى دەگا » • دوو سال ژيا و ٢٤ ژمارەى لى دەرچو • فارووق مستە
زەسقول و محەمەدى مەلاکەرىم دەيانکرد بە کوردى و سەرپەرشتى
دەرھىتانیان دەکرد • (٢١×٢٨ سم) •

« ژيان »

ھەولتير

ژمارە بەگەى : تەشرىنى دووھمى ١٩٦٠

ئورگانى بەگەتى قوتايانى گشتى عىراق - لقى ھەولتير بو • تەنھا دوو
ژمارەى لى دەرچو •

« ئەدىبى عىراقى »

بەغدا

ژمارە بەگەى : تەموزى ١٩٦١

ئورگانى «بەگەتى ئەدىبىانى عىراقى» بو • بەك ژمارەى لى دەرچو •
دەستى نوسەرانى : دە پاكيزە رەفىق حىلمى و عەبلولزەزاق محەمەد و
توفىق وردى • پاشكوى گۆفارى «الاديب العراقى» بو •

« هەولتیر »

هەولتیر

ژماره یه‌کی : ۱۰ ی شوباتی ۱۹۶۲ (۱)

• شارموانی هەولتیر وه‌ک په‌خشه بلاوی ده‌کردموه .

« دەنگ » (✱)

ئەستەمۆل

ژماره یه‌کی : نیسانی ۱۹۶۳ (۱)

« تۆن »

– « التبوغ »

بەغدا

ژماره یه‌کی : تشرینی دوومی ۱۹۶۳

• هەر سێ مانگ جارێک به‌عه‌ره‌بی و کوردی و ئینگلیزی ده‌رده‌چو .
• سه‌ره‌تا عادل موختار و پاشان محه‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم و دوا ژماره‌شی فازیلی
مه‌لا مه‌حمود سه‌ره‌رشتی به‌شی کوردی به‌که‌یان نه‌کرد . له‌سه‌ر دوا به‌رگی
• چه‌ند ژماره‌یه‌کی نوسراوه : « گۆقاری به‌زێوه‌به‌رایه‌تی ئینحصاری تۆن » .
• نوا ژماره‌ی له‌مارتی ۱۹۷۲ دا ده‌رچوه . (۲۱×۲۸ سم) .

((The Kurdish Journal))

ولاته‌یه‌که‌ر تووه‌گانی ئهمه‌ریکا

ژماره یه‌کی : ۱۹۶۳ (۱)

• ژماره یه‌ک و دووی به‌رگی پینجه‌می پیکه‌وه ده‌رچون و مارت و
• حوزه‌یرانی سالی ۱۹۶۸ یان لێ نوسراوه و ۴۰ لاپه‌زه‌ن . (۲۱×۲۸ سم) .

« ده‌نگی تازه » (✱)

ئەستەمۆل

ژماره یه‌کی : ۱۹۶۶ (۴) (۱۴)

(۱۴) دەرباره‌ی بزوانه : جمال خزنده‌ار ، رابهری روژنامه‌گهری کوردی ، ل ۹۴ .

« پرشنگ »

ئەوروپا

ژمارە بەکمی : حوزەیرانی ۱۹۶۶

لەژێر ناووەکهیدا نوسراوە : « گۆڤاری تکی وێژەیی زانستی کۆمەڵایەتی » .
لەلایەن کۆمەڵەی خۆبەندکارانی کوردەووە لە ئەوروپا دەرئەچیت » . دوکتۆر
کەمال فوئاد سەرپەرشتی دەکرد . تەنھا دوو ژمارەیی لێ دەرچو (ژمارە دۆی .
ئابو ۱۹۶۷) . دەستەبەک خۆبەندکاری کورد و تار و چیرۆک و شیعری
نیشتمانی نان تینا بلۆک و دۆتەمە . ژمارە بەکمی ۲۴ و ژمارە دۆی ۲۸ لاپەژە .
لە ژمارە بەکمی ۷ و لە ژمارە دۆیدا ۱۲ و تار و چیرۆک و هەلبەست
بلۆکراوەتەمە . دوا لاپەژەیی ژمارە دۆی و تار تکی کورتە دەربارە
ئەحمەدی خانجی کە بە پیتی لاتینی چاپکراوە . (۱۸×۲۴ سم) (۱۰) .

« رابەر »

سلیمانی

ژمارە بەکمی : نیسانی ۱۹۶۶

قوتابخانەی مەلکەندی دەری دەکرد . دەستەیی نوسەرانی : مستەف
صالح کەریم (سەرنوسەر) ، فوئاد محەمەد ئەمین و رەوف ئەحمەد حەسەن .
تا سالی ۱۹۶۸ سێ ژمارەیی لێ دەرچو .

((Yeni Akish))

ئەنقەرە

ژمارە بەکمی : ۱۹۶۶ (۴)

« یەنی ئەکیش » واتە « شەپۆلی نوێ » . گۆڤاری تکی چەپزەووە .
لەژێر ناووەکهیدا نوسراوە گۆڤاری تکی روناکییری مانگانەیی . ژمارە ۳ و
چواری کە من دیومن هەمان سال دەرچون و وتارەکانی هەردوکیان بە تورکی

(۱۵) سوپاسی دوکتۆر کاوس قەفتان دەکەم کە هەردو ژمارەکەیی « پرشنگ » ی
دامی .

چپ کراون ته نها دوا لاپه زه بیان نه یتت که بریتیره له شیعری کوردی •
۲۰۲۸م) •

« تزنک »
- « بزوغ »
سلیمانی

ژماره یه کی : ۱۹۶۷

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : « گۆفاریکی قوتابخانه یی و پهروه رده یی
سالانه یه ، قوتابخانه ی مه ناری کوزان ده ری نه هیتت » • « گۆفاریکی
زاناری و کومه لایه تی به » • ده سته ی نوسه رانی : عه بدولکه ریم محمه د
باراوی و عه بدولکه ریم صالح زه ندی و محمه د صالح سعید و عه بدولقادر
مه لای عومه ر و عه بدوله جید محمه د که ریم و عه بدولسه میع نه حمه د بۆن •
وا دیاره هر نه و ژماره یه ی لێ ده رچوه که ۴۸ لاپه زه ی به کوردی و ۱۸ ی
به عه ره بی به • (۱۶×۲۲ م) •

« سلیمانی »
سلیمانی

ژماره یه کی : تموزی ۱۹۶۸

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : « بلاو کراوه ی شاره وانێ سلیمانی • مانگی
جارتک ده ره هچن » ، « ده سته ی نوسه رانی : به ژێوه به ری شاره وانێ ، محمه د
سته فا کوردی ، موحه ززه م محمه د نه مین ، جه مال شالی ، نوری وه سته ی ،
مه حمود زیوه ر » • چه ند سالتیک ژیا • (۱۴ر۵×۲۰ر۵ م) •

« کاری میلی »
به غضا

ژماره یه کی : ۱۱ ی تشرینی دووه می ۱۹۶۸

وه زاره تی ئیرشاد بلاوی ده کرده وه ، تا وه ستانی (تموزی ۱۹۶۹) ۱۶
ژماره ی لێ ده رچو • پاشکۆی کوردی گۆفاری (العمل الشعبي) بۆ •

« رزگاری »

سلیمانی

ژماره به کی : بهك شهموی ۲۰ ی نیسانی ۱۹۶۹

له ژیر ناوه که یلدا نوسراوه : « گۆفاریکی هفتانه ی گشتی به » . خاوه نی
ئیمتیاز : نهوشیروان مستهفا ، سهرنوسه ر : پارێزهر شازاد صائب . ت
وهستانی (مارتی ۱۹۷۰) پازده ژماره ی لی ده رچو . (۲۷×۲۰ سم) . ه

« به بیان »

بهغدا

ژماره به کی : تشرینی دوومی ۱۹۶۹

سه ره تا له ژیر ناوه که یلدا نوسرابو : « گۆفاریکی وێژهبی و هونه رتی
گشتی به وهزاره تی راگه یان دن مانگی جاری دهری ئه کات » . « بهرپرسیار :
دوکتور ئه کره م فازل ، سکریتی ری نوسین جه لالی میرزا که ریم » ، پاشر
ماویه که مستهفا نه ریمان بووه سکریتی ری . دوا بی وای لی هات : « گۆفاریکی
رۆشنیری گشتی به ده زگای رۆشنیری و بلاو کردنه وه ی کوردی مانگی
جاری بلاوی ئه کاته وه » . (۲۹×۲۲ سم) . ه

« تیشك »

ههولێر

ژماره به کی : ۱۹۶۹

له ژیر ناوه که یلدا نوسراوه : « گۆفاریکی پهروه رده ی سالانه یه .
قوتابخانه ی مامۆستایانی سه ره تایب کوژان له ههولێر دهری ئه کات » .
« دهسته ی نوسه ران : مامۆستا مه جید ئاسنگه ر ، همه که ریم ره مه زان
هه ورامی ، فاتح موحه مد » . دوا ژماره ی که من دیومه ژماره دۆیه تی که
۲۵۸۲ ی کوردی ، ۲ ی نیسانی ۱۹۷۰ ی له سه ر نوسراوه ، ۶۴ لاپه ژبه و
۱۵۰۰ دانه ی له « چاپخانه ی کوردستان » لی چاپ کراوه . (۲۰×۱۴ سم) . ه

« دهفتەری کوردەواری »

بەغدا

ژمارە یەکی : کانونی دووهمی ۱۹۷۰

له ژێر ناوه که یلدا نوسراوه : « کۆمه له نووسینێکی ئەدهبی و زانستی و
حقی کوردییه ، رنگهی ئامانجی کوردایهتی ئەمرۆ و سبهینیمان به پرشنگی
جی نوی روناک ئەکاتهوه ، به روخسارێکی نهتهوهیی و ناوهروکیکی
موقایهتی خۆی ئەنورین » . « له ژێر چاودێری و ئاماده کردنی : جمال
خزهدار له چاپ دراوه » . ۳۰ ژماره ی لێ دەرچو . (۱۴۵×۲۱ سم) .

« ههولێر »

ههولێر

ژماره یەکی : مایسی ۱۹۷۰

له ژێر ناوه که یلدا نوسراوه : « گۆقاریکی مانگانەیه شارەوانی ههولێر
مانگی جارتی دهری ئەکا » . « به ژۆه بهری گۆقار : سهعدی محهمەد ئەمین
نزهیج ، سه ره کی نو سین : محهمەد مه لود - مه م - » . به عه ره بی و کوردی
دەرچو . سه ره تا له چاپخانه ی شارەوانی کهراکوک و دوا یی له چاپخانه ی
کوردستان له ههولێر له هر ژماره یه ی ههزار دانه چاپ ده کرا . هه یج
ژماره یه کی له ۸۰ لاپه زه که متر فیه . سه س سال ژیا و دوا ژماره ی حوزه برانی
۱۹۷۳ دەرچو که ۸۰ لاپه زه یه . (۱۴×۲۰ سم) . ئەم گۆقاره پاشکۆی
تایه تی خۆی هه بو ، وه ک نامیلکه ی : « قه لاتنی ههولێر و پرۆژه ی ریکخستنی »
نوسینی مه جید عومه ر ، ههولێر ، ۱۹۷۱ .

« برایهتی »

بەغدا

ژماره یەکی : خولی دووهمی : حوزه برانی ۱۹۷۰

پاشکۆی رۆژنامه ی « التآخی » بو به لام ئەمجاریان له شیهوی گۆقاردا
دەرچو . له ژێره وه ی ناوه که یلدا نوسراوه « گۆقاریکی سیاست گشتیه » .

ژماره کانی به بارست گهوره و به ناوهرۆک دمو له مهند و کهم ههلهن (ژماره
 به کی ٦٦ لاپهزه به) • سه عید ناکام و پاش ئه موه رفیق چالاک سه ربه رشتی
 دهر کردیان ده کرد • محهمدی مه لا که ریم قوسه ری به شه سۆرانی به که ی :
 محهمد ده وران قوسه ری به شه بادینانی به که ی بۆن • تا نیسانی ٩٧١
 چوارده ژماره ی لێ ده رچو • دو ژماره که ی دوا یی له سلیمانی ده رچۆن ب
 سه ربه رشتی ره می قه زاز • (٢٢٨×٢٢ سم) •

« شۆرشێ کشتوکال »

– « الثورة الزراعية »

بەغدا

ژماره به کی : ته موزی ١٩٧٠

وه زاره تی چاره سه رکردنی کشتوکال ده ری ده کرد • چه ند ژماره به کی
 که می لێ ده رچو •

« زانیاری »

بەغدا

ژماره به کی : ئۆکتۆبه ری ١٩٧٠

له ژێر ناوه که یلدا نوسراوه : « گۆفاریکی زانستی گشتی به » • خاومز
 ئیمتیاز ده عه زیز ئه مین و طلعت نادر • سه رۆکی لێ پراسراوی نوسین : نوری
 ئه مین • سکریتیری نوسین : ده سامال مه جید فه ره ج • ده سته ی نوسه ران :
 ده جوامیر مه جید ، ده دارا رشید جودت ، ده صلاح هه فید ، ده طارق
 عیبادتی • محهمدی مه لا که ریم و پاشان ئه نوهر جاف وتاره کانیاز
 دا ئه ژسته وه و سه ربه رشتی له چاپ دانیان ئه کرد • ژماره به کی ١٤٠ لاپهزه به
 • چه ند ژماره به کی لێ ده رچو • (١٧٢×٢٤ سم)

« چیا »
(CHIYA)

دهۆك

ژماره یه‌کی : تشرینی دووه‌می ۱۹۷۰

گۆفاریکی ئه‌ده‌بیه . له ژێر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : «سه‌ره‌قیسانو
نهر : به‌درخان سنډی» • «چاپخانا ده‌موکێ» • ژماره ۲ی که سالی ۱۹۷۱ی
سه‌روه‌یه ۷۸ لاپه‌زه‌یه • (۱۴×۲۰ سم) •

« گیتی پۆل »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : کانونی یه‌که‌می ۱۹۷۰

له ژماره ۲۴ی سالی هه‌شته‌می به‌وه گۆفاری «عالم الطوابع» ده‌ستی کرده
بلاو کرده‌وه‌ی به‌شیکی کوردی . له ژێره‌وه‌ی ئهم به‌شه‌یدا نوسراوه :
دگۆاریکی زانستی و هونه‌ری و ئه‌ده‌بیه • مانگی جارتک ده‌ره‌چه‌ی له
لایهن کومه‌له‌ی پۆل‌خوازانه‌وه • نوسه‌ری به‌شی کوردی : جه‌وده‌ت
خه‌زنده‌ار» • (۱۶ر۵×۲۳ سم) •

« خه‌باتی قوتاییان »

– « نضال الطلبة »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ۱۹۷۰

ئۆرگانی «یه‌کیه‌تی قوتاییانی کوردستان» بو ، به کوردی و عه‌ره‌بسی
دهرده‌چو • چهند ژماره‌یه‌کی که‌می لێ بلاو بووه •

« ده‌نگی مامۆستا »

سلیمانی

ژماره یه‌کی : شوباتی ۱۹۷۱

له ژێر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : «ئۆرگانی یه‌کیه‌تی مامۆستایانی کوردستان
– لقی سلیمانی» ، «ئاشتی و زانست و برایه‌تی» • ده‌سته‌ی نوسه‌رانی

کۆمهڵیک مامۆستایانی کورد بۆن ، سکرتیری نوسین : محمەد نوزی
توفیق . ژماره یه کی ٤٤ لاپه‌زه‌یه و ١٥٠٠ دانەه‌ی لێ چاپ کراوه . نو
ژماره‌ی که من دیومه ژماره ١٠ی سالی دوومه (١٩٧٣) که ٦٤ لاپه‌زه‌یه .
٠ (٢٠×٢٥ سم)

« نوسه‌ری کورد »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : مارتی ١٩٧١

له ژێر ناوه‌که‌یلنا نوسراوه : «گۆفاری یه‌کینه‌تی نوسه‌رانی کورد» .
سه‌رنوسه‌ر : ده‌ مارف خه‌زنه‌دار ، سکرتیر : ده‌ نه‌سرين فه‌خری . ده‌سه‌تی
نوسه‌ران : ئەحمەد غه‌فور ، حوسین عارف ، سه‌عید ناکام ، سه‌بدولمزنز
بیبار ، محمەد ئەمین عوسمان . ژماره یه‌کی ٨٠ لاپه‌زه‌یه . (١٧×٢٣ سم)
چهند ژماره‌یه‌کی که می لێ ده‌رچوووه .

« رۆژی کوردستان »

– « شمس کوردستان »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : حوزه‌ی‌یرانی ١٩٧١

له ژێر ناوه‌که‌یلنا نوسراوه : «گۆفاریکی رۆشنی‌یری گشتی‌یه ، مانگی
جاریک به‌ کوردی و عه‌ره‌بی له لایه‌ن کۆمه‌له‌ی زانستی کوردی‌یه‌وه ل
به‌غدا ده‌رده‌چی . سه‌ره‌ک تۆسه‌ر : صالح یوسفی ، سکرتیری نوسین
سه‌عید ناکام ، بگیژی کاروبار : جه‌مال خه‌زنه‌دار» . ژماره یه‌کی ٦٤ لاپه‌زه‌یه
(٢٣×٣٢ سم) . تائیس‌ت‌ش ده‌رده‌چی ، دوکتۆر موکه‌ززه‌م جه‌مال
(تاله‌بانج) و جه‌مال خه‌زنه‌دار بونه‌ته سه‌رنوسه‌ر و سکرتیری و بارستی
بۆته (٢٠×٢٨ سم) .

« پەرۆرده و زانست »

بەغدا

ژماره یەکی : ۱۹۷۱

له ژێر ناوه که یلدا نوسراوه : «گۆفاریکی پەرۆرده یی و زانستی به به سن مانگ جاری دهرمچین» • « به ژۆیه به ژیتی گشتی خۆیندنی کوردی » به کوردی و عه ره بی دهری ده کات • ژماره یه کی ۱۰۴ لاپه زه یه ، ژماره شه شی به یزی (۱۹۷۳) ۲۳۸ لاپه زه یه (۱۶ر۵×۲۳سم) •

« هیقی »

دهۆک

ژماره یەکی : ۱۹۷۱

له سه زی نوسراوه : «به لاقۆکه کا هه شانیه ئیکه تیا مامۆستاییت کوردستانا عیراقی لقی دهۆکی به لاق دکت» • ژماره یه کی ۱۷ لاپه زه یه و به رۆنیۆ چاپ کراوه (۲۱×۳۳سم) • وا دیاره چه ند ژماره یه کی که می به هرچوه (۱۶) •

« رهتیه »

ههولێر

ژماره یەکی : ۱۹۷۱

له ژێر ناوه که یلدا نوسراوه : «گۆفاریکی رهوشن بیری و پەرۆرده یی سانه یه خۆیندنگای دواناوه نندی کورانی ههولێر دهری ده کات به سه به رشتی مامۆستای زمانی کوردی» • دهسته ی نوسه رانی : عبدالرحمن سعیدی (مامۆستای زمانی کوردی) ، لیژنه ی زمانی کوردی - عوسمان حد ده شتی (سکریتیر) ، ئەندا مانی - دلشاد عبدالله سنجاری ، طارق حسین ، مه بر جه لال ماش • ژماره یه کی ۵۶ لاپه زه یه و له «چاپخانه ی کوردستان» چاپ کراوه • له وه ده کات هه ره و ژماره یه ی لێ ده رچو ییت • (۱۵×۲۰سم) •

۱۶. سوپاسی مامۆستا سادق به هانه دین ده که م که نم گۆفاره و چه ند گۆفاریکی تری ده گمه نی دامی •

« جیا »

سلیمانی

ژماره یه کی : سالی ۱۹۷۱

دهسته قوتابی دهریان کردوو . ژماره یه کی ۴۸ لاپهزه یه و لهوه دمچی
ته نها ئه و ژماره یه ی لپه ده چوبین . (۱۶×۲۲ سم) .

« روانگه »

بهغدا

ژماره یه کی : ۱۹۷۱

دهسته یه ک شاعیری نوی خواز ۳ ژماره یان لپه لاکر دموه .

« گزنگ »

که رکوک

ژماره یه کی : نیسانی ۱۹۷۲

یه کیه تی نوسهرانی کورد لقی که رکوک ده ری ده کرد .

« نوسهری نوی »

ههولیر

ژماره یه کی : حوزه یانی ۱۹۷۲

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : « کومه له به ره میسکی ئه ده بی به یه کیه تی
نوسهرانی کورد لقی ههولیر ده ری ده کات » . عزیزه دین فهیزی و حه مه که ره
ههورامی و که ریم شاره زا و محهمه د حه سن مه نگوزی و عزیزه گوردی و
جه میل ره فجه ر و مه صحت بپه خو دهسته ی نوسهرانی بون . دوا ژماره ی
له بهغدا سالی ۱۹۷۸ چاپ کراوه ، ۸۰ لاپهزه یه . (۱۶×۲۲ سم) .

« بهره و رونگی »

گه لاله

ژماره یه کی : ته موزی ۱۹۷۲

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : « گۆفاریکی و یژه یی و رو شنیری گشتی .
لیژنه ی زمان و یژه ی کوردی له خو ئندننگای ناوه ندی گه لاله ی کوزان
ده ری ده کات » ، « دهسته ی به ژپوه به ری گۆفار : ئیبراهیم سعید به رزنجی .

د. عزیز سورمچی، سردار کهمال مهولود، نازاد عهبدولوه هاب
حومیانی، غفور حسین گه لالی، فهوژی جهودهت جه میل. • له
جبهه‌ی کوردستان له ههولیر چاپ کراوه. ۳۰ ژماره‌ی لێ ده‌رچوه: ژماره
۴۴ و ژماره دۆی که هه‌مان سال ده‌رچوه ۵۲ و ژماره سێی که سالی
۱۹۷۳ ده‌رچوه ۶۴ لاپه‌زه به. • (۱۳×۲۱ سم) •

« نه‌ستیره »

سلیمانی

ژماره به‌کی: هاوینی ۱۹۷۲

له ژێر ناوی ژماره دۆیه‌وه (ئەیلولی ۱۹۷۲) نوسراوه: «پاشکۆی روژی
کوردستان» • «گۆفارتکی منالانه مانگی جارێ له سلیمانی ده‌رده‌چێ •
سه‌ره‌کی نوسین: صالح یوسفی» • ئەم گۆفاره پاشان بۆ به‌هت
به‌زوه‌به‌ریتی روشنبیری کوردی له به‌غدا و دۆ ژماره‌ی لێ ده‌رچۆ به‌لام
نۆه‌مه‌که‌یان بلاو نه‌کرایه‌وه •

« هوشیاری کرێکاران »

به‌غدا

ژماره به‌کی: ۷ کانونی به‌گه‌می ۱۹۷۲

گۆفاری «وعی العمال» له ژماره ۱۸۹ یه‌وه که کانونی به‌گه‌می سالی
۱۹۷۲ ده‌رچۆ به‌شیکێ بۆ زمانی کوردی ته‌رخان کرد • ئۆرگانی به‌کیه‌تی
گشتی کرێکارانی عیراقه •

« بیری نوێ »

ههولیر

ژماره به‌کی: ۱۹۷۲

له ژێر ناوه‌که‌یدا نوسراوه: «گۆفارتکی ئەده‌بی و زانستی گشتی
سالانه‌یه، لیژنه‌ی زمان و ئەده‌بی کوردی خۆتندن‌گای دواناوه‌ندی کورانی
ههولیر ده‌ری ئەکات به سه‌ره‌رشتی مامۆستای زمان و ئەده‌بی کوردی» •
«سه‌روکی لیژنه: عه‌بدووژم‌حمان ئەسه‌عدی، سه‌کریتی لیژنه: کاردۆ

عەبدولقەهار گەلالی» • (۱۴×۲۰ سم) • وا دیارە تەنھا ئەو ژمارەبەیی ۳
دەرچوو •

«گۆقاری کۆلیجی ئەدەبیات»
بەغدا
ژمارە بەکی : ۱۹۷۲

«مجلة كلية الاداب» که زانکۆی بەغدا بە عەرەبی و ئینگلیزی
دەری دەکرد لە ژمارە پازدەههوه که سالی ۱۹۷۲ دەرچو بەشیکێ بو زما
کوردی تەرخان کرد • سالی ژمارەبەکی یا دو ژمارەبی لێ دەردەچێ •
سەرنوسەری : د • صبحی خلیل • (۱۷×۲۴ سم) •

«بۆبێشەوه»
هەولێر
ژمارە بەکی شویاتی ۱۹۷۳

لە ژۆر ناوه که یدا نوسراوه : «گۆقاری بەکیەتی مامۆستایانی کوردستار
لقی هەولێر» ، «سەرۆکی نوسین عوسمان حەسەن دزەبیج ، سکرتیری
نوسین : محەمەد مەنگوژی» • لە سلیمانی لە چاپخانەبی کاکەبی فلاح
چاپ کراوه • وا دیارە تەنھا ئەو ژمارەبەیی لێ دەردەچوو • (۲۱×۲۸ سم) •

«رۆشنیری»
- «المثقف»
هەولێر
ژمارە بەکی : نیسانی ۱۹۷۳

لە ژۆر ناوه که یدا نوسراوه : «گۆقاری کۆمەلەبی رۆشنیری کوردی لقی
هەولێر» • لە سەر بەرگی پشتهوهی بە عەرەبی لقی نوسراوه پاشکۆی
گۆقاری «رۆژی کوردستان» • سەرنوسەری : عەبدولزەزاق یتتوشی •
سکرتیری نوسین : ئەحمەد شەریف ، دەستەبی نوسەران : مومتاز حەیدەرچی •
حازم باجلان ، سامیە شاکر ، عەبدولقادر حەمەد ئەمین • ژمارە بەکی ۷۳

لاپه زهيه ، به كوردى و عه ره بى له «چاپخانه ي راپه زين» ي سلیمانی ۲ هزار
ناهي لى چاپ كراوه . (۲۱×۲۷ سم) .

« روشنيرى نوى »

– « المثقف الجديد »

به غدا

ژماره سفرى : ۱۱۱ تشرینی دووهمی ۱۹۷۳

لاى ناوه كه به وه نوسراوه : «بلاو كراوه به كى روشنيرى به ناو به ناو
دمرده چييت . به ژيوه به رايه تى روشنيرى ده رى ده كات» . كوردى و
عه ره بى به . له ژماره ۸ به وه له سه رى نوسراوه : سه رنوسه ر – دوكتور
ئحسان فوئاد ، سكرتيرى نوسين – حسين عارف . (۲۹×۳۴ سم) .
تا ئسته دهرده چييت و لى نوسراوه : «بلاو كراوه به كى نه ده بى و روشنيرى به .
ده زگاي روشنيرى و بلاو كرده وه ي كوردى ده رى ده كات» . به بارستيش
واى لى هاتووه (۲۱×۲۸ سم) .

« گوفارى كورى زانبارى كورد »

به غدا

ژماره به كى : ۱۹۷۳

به كوردى و عه ره بى سالى ژماره به ك يا دو ژماره ي لى دهرده چى .
ژماره به كى ۸۰۰ و ژماره دوى (سالى ۱۹۷۴) ۹۴۹ + ۲۷ لاپه زهيه .
ماموستا ئحسان شيرزاد سه رنوسه رى بو . (۱۷×۲۴ سم) .

« بابا توژگوژ » (*)

كهركوك

ژماره به كى : ۱۹۷۳

« به كيه تى قوتايانى كوردستان » لقى كهركوك دهرى ده كرد .

« راستی »

بیروت

ژماره یهکی : ۱۹۷۳ (۴)

به عهده بی لهه‌ری نوسراوه : « نشرة ثقافیه ریاضیه اجتماعیه یشرف
علی تحریرها مرکز الثقافی لجمعیة الارز الریاضیه الثقافیه الکردیه فی بیروت » .
ژماره سیتی سالی دوی شوباتی ۱۹۷۴ ده‌رجووه ، ۳۴ لاپه‌زه به . (۷×۲۴)
سم) .

« نامانج »

بغدا

ژماره یهکی : کانونی دوومی ۱۹۷۴

له ژیر ناوه کهیدا نوسراوه : « گۆفاری به‌کیه‌تی مامۆستیانی کوردستر
- مه‌کته‌بی سکر تاریهت » . ژماره یهکی ۳۴ لاپه‌زه به . چهند ژماره به‌کی
که می لئ ده‌رجو . (۲۱×۲۹ سم) .

« روناھی »

(RONAHI)

ئه‌لمه‌ماتیای رۆژناوا

ژماره یهکی : ۱۹۷۴ (۴)

له‌ژیر ناوه کهیدا نوسراوه : ((Komela Shorshvanên Kurdên Tirkiye))
له‌سه‌ر به‌رگی ناوه‌وهی نوسراوه : ((Ronahi, Kovara Kurdî))
ژماره ۱۴ و ۱۵ که پیکه‌وه ده‌رجون مارتی ۱۹۷۵ ی له‌سه‌ر نوسراوه و .
هه‌ردوکیان ۳۶ لاپه‌زه‌ن . کوردی و تورکی به . (۱۲ر۵×۱۸ سم) .

« رزگاری »

(RIZGARI)

ئه‌نقه‌ره

ژماره یهکی : ۲۱ ی مارتی ۱۹۷۶

له‌سه‌ری نوسراوه : ((Kovara Rezani û Candiya Mehani))

خاوه‌نی: رۆسته‌م ئه‌سه‌لان ، لێ پڕسراوی : محهمه‌د ئۆزون ، سكرتیری :
 رۆسته‌م ئۆزگور • گوڤاریکی مانگانه‌ی چه‌پزه‌وه ، به‌شیکی كوردی و
 به‌شیکی تورکی به • ژماره‌یه‌کی وتاریکی ده‌رباره‌ی شیخ سه‌عیدی پیران
 بۆ و كرده‌وه • ژماره‌ دۆی ۲۱ ی نیسانی ۱۹۷۶ بۆ و بۆته‌وه • هه‌ر ئه‌و دۆ
 ژماره‌یه‌یم دیتوه كه هه‌ر به‌كه‌یان ۱۱۲ لاپه‌زه‌یه • گوڤاریکی ده‌وله‌مه‌نده •
 (۲۴ × ۱۵ راسم) •

« عیراق »

بغدا

ژماره‌یه‌کی : ۱۹۷۷/۳/۲۱

لای ناوه‌كه‌یه‌وه نوسراوه : « پاشكۆی رۆژنامه‌ی عیراق به‌ زمان
 كوردی ده‌رده‌چیت » • « سه‌رنوسه‌ر صالح حیدری » • (۲۸ × ۴۱ سم) •

« شۆژی كشتوكالی »

بغدا

ژماره‌یه‌کی : كانونی دووه‌می ۱۹۷۸

ئه‌نجومه‌نی بالای كشتوكال ده‌ری ده‌كات • له‌سه‌ر به‌رگه‌كه‌ی نوسراوه
 پاشكۆی گوڤاری « الثوره‌ الزراعیه » به‌ كه‌ دوكتور عه‌بدولوه‌هاب ئه‌لداه‌ری
 سه‌رنوسه‌ری به • بۆ به‌راره‌ هه‌ر سه‌ج مانگ جارێك ده‌رچیت • ژماره‌یه‌کی ۵۴
 لاپه‌زه‌یه و به‌ وینه و نیگاری ره‌نگاوژه‌نگ رازینه‌راوه‌ته‌وه • (۲۱ × ۲۸ سم) •

★ ★ ★

((تيگه يشتنى راستى)) (فهم الحقيقة)

وموقعها في الصحافة الكردية

أولى الانكليز العناية جانبا كبيرا من اهتمامهم في سنوات الحرب الصية الاولى محققين من خلالها مكاسب لعبت دورها الواضح في تسهيل مهام قواتهم العاملة في ميادين القتال ، وقد اعترف بذلك كبار مسؤوليهم (١) . وما ان احتل الانكليز البصرة في بداية الحرب حتى حولوها الى قاعدة لانطلاقاتهم العسكرية اللاحقة ومركزا لنشاطهم الاعلامي في آن واحد . ولم يستهدف الانكليز من نشاطهم الاعلامي منذ أن دخلوا البصرة العراق وحده ، بل انهم خصصوا جزءا كبيرا منه لنشر دعاياتهم في المناطق الايرانية المجاورة (٢) .

بعد احتلال الانكليز لمدينة بغداد في آذار ١٩١٧ توسع نشاطهم الاعلامي بشكل ملموس . فاصدروا في ٤ تموز من العام نفسه جريدة «العرب» اليومية التي ادعوا بانها « عربية المبدأ والغرض ينشئها في بغداد عرب للعرب » (٣) .

(١) راجع :

Lloyd George, The truth about Peace Treaties, Vol. II, London, 1938, P. 1118.

(٢) كان مجال العمل الدعائي للانكليز داخل ايران نفسها محدودا ذلك لان الشاه أعلن في ٢ تشرين الثاني عام ١٩١٤ حياد بلاده . ومع ان قرار الشاه هذا ظل مجرد حبر على ورق لان بلاده قد تحولت الى ميدان للنشر العسكري لاربع دول متحاربة هي الامبراطورية العثمانية وانكلترا وروسيا والمانيا ، مع ذلك فان مجال اصدار الصحف والمنشورات ظل محدودا بالنسبة للانكليز وغيرهم مما دفعهم الى اصدار عدد من الصحف والنشرات باللغة الفارسية في العراق .

(٣) وردت هذه العبارة تحت اسم كل عدد من جريدة « العرب » كشمع ثابت لها .

يحتل هذه الجريدة ما وضع لها من واجبات بذكاء ونجاح غير قليل (٤) .

خط الانكليز خطوتهم الدعائية الواسعة التالية مع بزوغ العام ١٩١٨ . هي :لاول من كانون الثاني من ذلك العام أصدروا في بغداد ثلاث جرائد هي ((Baghdad Times)) الانكليزية و «ايران» الفارسية و «تنگه يشتى راسى» (فهم الحقيقة) الكردية . وهي جميعها كانت مكرسة لتحقيق غايات سببية وان اختلفت الواحدة منها عن الاخرى بعض الشيء فيما اتبعت من تسيب اقتضتها الظروف المتباينة للمناطق التي كانت تنشر فيها . فقد شددت «ايران» ، مثلا ، من هجماتها على الالمان والعثمانيين وعلى عملائهما من أمثال قسوس وحاولت تحريض العشائر الايرانية المختلفة ضد العشائر الموالية لاعضاء الحلفاء مع التأكيد على المصالح النفطية الانكليزية في جنوب ايران .

في تعليق لها على صدور هذه الجرائد كتبت «العرب» تقول : « وفي مناسبة تبلغ السنة الجديدة ظهرت في بغداد ثلاث جرائد اخرى الواحدة تعرف بالاقوات البغدادية وهي انكليزية اللفظ يومية الظهور ، والثانية «تنگه يشتى راستى» بالكردية ومعناها فهم الصدق (٥) والثالثة «ايران» فارسية . والانكليزية في أربع صفحات وكل من الكردية والفارسية صحيفتين . وهذه الجرائد تمثل الامم المنتشرة في هذه المدينة من عرب وانكليز وكرد وفرس وقد شجعت الدولة البريطانية كل امة لتتشيء لها ما ينوب عنها في افكارها والاماني » (٦) .

(٤) ظلت « العرب » تصدر حتى اواخر ايار عام ١٩٢٠ حيث توقفت لتحل محلها جريدة « العراق » .

(٥) الاصح « فهم الحقيقة » .

(٦) « العرب » ، العدد السادس ، ٧ كانون الثاني ١٩١٨ .

احتلت هذه الجرائد ، مع ما كان يصدرها الإنكليز من نشرات دورية بلغات مختلفة ، مكانة بارزة لا في النشاط الاعلامي للإنكليز في سنوات الحرب العالمية الاولى فحسب بل كذلك في تاريخ الصحافة العراقية لانها - بنظر النظر عن أهدافها - كانت تشكل تحولا نوعيا في جوانب عديدة ومهمة منها الصحافة .

ينتظر مجمل النشاط الاعلامي الإنكليزي خلال سنوات الحرب العالمية الاولى في العراق البحث الجدي والتقصي العميق لان من شأن ذلك القه أخطاء على جوانب عديدة مهمة من تاريخ العراق وما رافق الحرب العالمية الاولى من أحداث وتطورات وسياسة الإنكليز ازاء المنطقة في تلك الفترة الحساسة . واذا كانت الجرائد الاخرى ، ولا سيما «العرب» ، قد وجدت في بعض الانعكاسات في العديد من الدراسات التاريخية والبحوث المكرسة للصحافة العراقية فان «تنگه يشتني راستي» لم تجد لها حتى الان سوى اشارات غامضة ومقتضبة للغاية في عدد قليل جدا من الدراسات البيليوغرافية التي لم تحدد أي منها تاريخ صدور الجريدة بشكل صحيح^(٧) ، دعك عن أهميتها .

يكمن فيما سبق السبب الاساس لتأليف هذا الكتاب : « تنگه يشتني

(٧) اشار الاستاذ علاء الدين سجادي الى صدور هذه الجريدة لأول مرة في العام ١٩٥٢ بهذا الشكل : « تنگه يشتني راستي كانت جريدة اسبوعية سياسية اجتماعية اصدرها الاحتلال الإنكليزي ببغداد في العام ١٩١٨ . يصادف العدد ٢٠ من هذه الجريدة ١١ آذار ١٩١٨ ، ولا أعرف كم عددا صدر منها » . وقد اعاد نفس القول في الطبعة الثانية من كتابه ، التي صدرت في العام ١٩٧١ (راجع : علاء الدين سجادي ، ميثوقى نهده بي كوردي (تاريخ الادب الكردي) ، الطبعة الاولى ، بغداد ، ١٩٥٢ ، ص ٥٥٢ - ٥٥٣ ؛ الطبعة الثانية ، بغداد ، ١٩٧١ ، ص ٦١١) . ولم يصف احد من الذين كتبوا من بعده عن الصحافة الكردية شيئا جديا او جديدا على ما ذكره هو .

رستى - فهم الحقيقة - وموقعها في الصحافة الكردية » .

يتألف الكتاب من مقدمة وخمسة فصول مع ملحقين . تعرض المقدمة فكرة عامة عن الدراسات القليلة التي كرس لبحث جوانب مختلفة من تاريخ الصحافة الكردية باللغات الكردية والمريية والانكليزية والروسية وغيرها مع تأكيد خاص على الذين تطرقوا في بحوثهم الى جريدة « تيگه يشتنى راستى » وتصحيح ما ورد فيها من أخطاء بصدها .

أما الفصل الاول «صفحات من تاريخ الصحافة وأهميتها» فهو عبارة عن مغل عام يبين ، كما يبدو من عنوانه ، تاريخ الصحافة وأهميتها في حياة الشعوب . وقد وردت فيه معلومات جديدة عن هذه المهنة الخطيرة وذلك بالاستناد الى عدد غير قليل من المصادر الحديثة .

ويستهدف الفصل الثاني «نبذة من تاريخ الصحافة الكردية» تقديم صورة مركزة عن واقع الصحافة الكردية منذ نشأتها ، مما يعتبر ضروريا لتحديد العامل الاساس الذي دفع بالانكليز لاصدار جريدة « تيگه يشتنى راستى » من حيث ان الكرد قد بلغوا قبل الحرب بفترة غير قصيرة مستوى عدا من الممكن والضروري مخاطبتهم بلغتهم عن طريق الصحافة . كما ان عرض ذلك التاريخ الذي سبق وأتبع صدور «تيگه يشتنى راستى» لهو أمر ضروري لتحديد موقع هذه الاخيرة في الصحافة الكردية بشكل عام .

يحتوي الفصل الثاني على معلومات ومقارنات واستنتاجات جديدة بصدد ظهور «كردستان» أول صحيفة كردية والعوامل التي جعلت من مدينة القاهرة ، دون غيرها ، المكان الانسب لميلادها . فلم يكن بوسع محاولات المثقفين الكرد لاصدار جريدة ناطقة باسمهم داخل الامبراطورية العثمانية ان تؤدي الى نتيجة ايجابية في ظل حكم السلطان عبدالحميد الثاني . فاستغل هؤلاء التناقضات الانكليزية - العثمانية التي خلقت ظروفًا مواتية في مصر

لاصدار جريدة تنطق بلغات شعوب الامبراطورية العثمانية وتعادي حد
السلطان عبدالحميد المتخلف . وعلى هذا الاساس فقد تحولت مصر الى
المراكز الرئيسية للنشاط الاعلامي للقوى المعارضة داخل الامبراطورية العثمانية.
بما في ذلك الاوساط الثورية التركية التي كانت تمثلها يومذاك جمعية الاتحاد
والترقي . ويكمن في ذلك السبب الرئيس الذي تفاعلت معه عوامل اخرى
مساعدة جعلت بمجموعها من صدور أول صحيفة كردية في القاهرة يوم -
نيسان ١٨٩٨ أمرا ممكنا .

تحتل جريدة «كردستان» مكانة جد بارزة في تاريخ الصحافة الكردية
لالكونها أول صحيفة كردية فقط ، بل كذلك لما تميزت به من طابع ديمقراطي
متقدم واضح ولما عالجت من مواضيع حيوية مختلفة بأسلوب سلس رصين .
منها الموقف الصائب الذي اتخذته من المؤسسة المتخلفة التي أسسها السلطان
عبدالحميد من رجال العشائر الكردية باسم «فرسان الصيدية» وقطرته
للارمن وترحيبها بافكار الاتحاديين ومعالجتها لمسائل الادب والتعليم وماشاكي .

مع انتصار ثورة الاتحاديين في العام ١٩٠٨ بدأت مرحلة جديدة في تاريخ
الصحافة الكردية كما كان عليه الامر بالنسبة لجميع شعوب الامبراطورية
الاخرى . وبالرغم من ان هذه المرحلة لم تدم طويلا الا انها تمخضت عن نتائج
مهمة على طريق تطور تلك الصحافة شكلا ومضمونا . وقد عالج الفصل
الثاني هذا الموضوع من جوانبه المختلفة وبالاستناد الى مضامين عدد من
أندر الجرائد والمجلات الكردية التي تعود الى تلك الفترة والتي لم يسبق
لاحد التطرق اليها ، وقد اعطى ذلك ايضا امكانية تصحيح العديد من الهفوات
الواردة في بعض البحوث السيليوغرافية المكرسة للصحافة الكردية (٨) .

(٨) لاينتقص ذلك ، دون شك ، من اهمية الجهود الجلييلة التي بذلها عدد من
الكتاب لعرض صفحات من تاريخ الصحافة الكردية . فان الموضوع بحد ذاته
يدخل ضمن المسائل العلمية المعقدة نظرا لتبعثر وضياع اعداد معظم
الجرائد والمجلات الكردية المبكرة ، واهيانا حتى المتأخرة منها .

بالرغم من جميع الصعوبات قطعت الصحافة الكردية بعد الحرب العالمية
ثلاثون شوطا لا بأس به على طريق التطور ، ولا سيما في العراق . وفي الفصل
تأتي نماذج عديدة ومقارنات مختلفة تبين أهم جوانب ذلك التطور . وهنا
يتم حاول الكتاب تصحيح بعض الأخطاء التي وقع فيها مؤلفون آخرون .
وتسهي الفصل الثاني بتحديد أهم خصائص الصحافة الكردية بشكل عام .

يحمل الفصل الثالث من الكتاب عنوان «متى وكيف ولم صدرت
تيكيشتنى راستى» ، وهو يركز في مدخله على الاهتمام البالغ الذي أولاه
الكولونياليون ومن بعدهم الاستعماريون لجعل الصحافة أداة فعالة من أدوات
علمهم المتشعب بين شعوب العالم الثالث . وكان من الطبيعي ان يكتسب هذا
الامر طابعا أكثر جدية خلال سنوات الحرب العالمية الحاسمة مما وجد له
انعكاسات واضحة على نشاط الانكليز الاعلامي في العراق والذي كانت
« تيكيشتنى راستى » واحدة من ثماره .

لا تحمل « تيكيشتنى راستى » اسم أي شخص من الذين اسهموا في
الإشراف عليها أو في تحرير مواضيعها . ولا توجد إشارة الى مثل هذا الامر
في المراجع التي تطرقت الى هذه الجريدة بشكل أو باخر أو في المصادر التي
عالجت موضوع الصحافة العراقية أو النشاط الاعلامي للانكليز في العراق
خلال سنوات الحرب . وتوضيح هذا الامر شكل عقدة استوجبت البحث في
مختلف المظان والاتصال بمختلف الشخصيات الثقافية والمسؤولة التي عاصرت
الحرب العالمية الأولى (٩) . مع ذلك اعتمد استجلاؤه بالاساس على بعض
القرائن والمقارنات المنطقية . فمن الطبيعي ان امر الإشراف على هذه الجريدة

(٩) من بين الذين اتصل بهم المؤلف الاستاذ توفيق وهبي والضابط السياسي
السابق المهتم بالدراسات الكردية س. ج. آدموندس صاحب كتاب
((Kurds, Turks and Arabs. Politics, travel and research in
North—Eastern Iraq)), London, 1957.

قد عهد الى أحد المسؤولين الانكليز . وانا لم نجد من بين هؤلاء في فترة صدور « تيگه يشتنى راستى » شخصا اولى للاضطلاع بهذه المهمة اكثر من الميجر سون من بين جميع المسؤولين الانكليز العاملين في الساحة العراقية . فقبل كل شيء كان سون اكثر الانكليز اطلاعا على المناطق الكردية ، وعاش فيها موظفا ثم متنكرا قبل اندلاع نيران الحرب العالمية الاولى بفترة طويلة . وقد كرس العديد من المؤلفات لدراسة حياة الشعب الكردي وعت عاداته وتقاليده الاجتماعية . فقبل الحرب بسنوات نشر في لندن دراسات عديدة عن قواعد اللغة الكردية ولهجاتها ^(١٠) وأصدر الطبعة الاولى لكتبه المعروف «رحلة متنكر الى ميسوبوتاميا وكردستان» ^(١١) . ثم انه كان يجيد اللغة الكردية بطلاقة جعلت من المؤرخ الكردي المعروف محمد أمين زكي يقول عنه : «يعرف هذا الفاضل اللغة الكردية كأحد ابنائها ، بل انه اعلم بها من كثير من علماء الكرد افسهم» ^(١٢) . وكمثال جدير على مدى تمكن الميجر سون من اللغة الكردية نذكر انه ترجم اليها عددا من آيات القرآن الكريم ترجمة واضحة ومفهومة نشرها في احدى الجرائد الكردية القديمة ^(١٣) ، وهو امر يعجز عنه الكثيرون .

الى جانب كل ما تقدم فان الميجر سون كان ذا باع طويل في الصحافة . فقد اشترك في تحرير جريدة ((Basra Times)) التي أصدرها الانكليز منه

(١٠) بما في ذلك كتابه :

((Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language)) , London, 1913 (13 + 289 PP.).

(١١)

B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1912 (Second edition, 1926, 421 PP.).

(١٢) محمد أمين زكي ، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان ، ترجمة محمد علي عوني ، القاهرة ، ١٩٣٦ ، ص ٣٢٥ .

(١٣) «بيشكومتن» (التقدم) ، السليمانية، العدد ٢٥ ، ١٤ تشرين الاول ١٩٢٠ .

حلام العراق الجنوبي^(١٤) . ووجد ذلك انعكاسا واضحا له في مستوى «تيگه يشتنى راستى» كما نوضحه فيما بعد . وأخيرا فإن محتويات الجريدة صير بوضوح الى ان جانبا كبيرا منها قد حرر من قبل شخص له مستوى تفكير مسؤول انكليزي .

هذه الادلة مع غيرها التي وردت تفصيلها ضمن الفصل الثالث تبين شك لا لبس فيه ان الميجر سون هو المسؤول الانكليزي الذي أشرف على صياغة «تيگه يشتنى راستى» . ومن الجدير بالذكر هنا انه ما ان وضعت الحرب العالمية الاولى أوزارها حتى أصدر سون في السليمانية جريدة اخرى كريمة باسم «پيشكه وتن» (التقدم) التي لا تختلف عن «تيگه يشتنى راستى» سوريا ونهجا ومستوى بل وحتى حجما .

ولكن لم يقتصر تحرير «تيگه يشتنى راستى» على شخص واحد . فقد عكس اسلوب وتفكير مثقف شرقي في جانب كبير من محتويات الجريدة . وتشير مجموعة من الدلائل الى ان المحرر الثاني في «تيگه يشتنى راستى» كان لاديب شكري الفضلي . فقبل الحرب كان جمال الدين بابان المثقف الكردي الوحيد في العراق الذي طرق باب الصحافة القومية عندما أصدر في شباط ١٩١٤ أول مجلة كردية - تركية عراقية باسم «بانك كرد» (نداء الكرد)^(١٥)، لانه اضطر لوقف نشاطه الصحفي مع اندلاع نيران الحرب وسوقه الى ميادين القتال . أما شكري الفضلي الذي كان يسيطر على ناصية اللغة الكردية وله فيها قصائد ومساجلات شعرية والذي عرف بنشاطه الصحفي^(١٦)

(١٤) راجع :

A. T. Wilson, *Loyalities Mesopotamia 1914—1917. A personal and historical record*, London, 1930, P. 73.

(١٥) صدرت منها خمسة اعداد فقط ، وكان كل عدد منها يتكون من ٢٤ صفحة .

(١٦) كتب شكري الفضلي في صحيفتي «التعاون» و «الزهور» اللتين كانتا تصدران في بغداد قبل الحرب .

وبكتاباتة عن الكرد وتقاليدهم قبل الحرب^(١٧) ، فقد ظل في بغداد واسمه في تحرير جميع الجرائد التي أصدرها الانكليز باللغتين العربية والفارسية . وقد أشار رفائيل بطي الذي يعتبر من رواد الصحافة العراقية المعروفين وكذ صديقا ومعاصرا لشكري الفضلي ، أشار بشكل عابر الى اشتراك الاخير في تحرير «تيگه يشتني راستي»^(١٨) . وفي رده على استفسارنا اعرب س . ج . آدموندس عن رأيه في احتمال اشتراك شكري الفضلي في تحرير هذه الجريدة^(١٩) .

استهدف الانكليز من اصدارهم لجريدة « تيگه يشتني راستي » تحويله الى اداة اضافية لكسب الشعب الكردي الى جانبهم ولابعاده عن كل تأثير لاعنائهم ولاسيما العثمانيين . وقد ظهر ذلك جليا في الجانب الاكبر من محتويات الجريدة بدءا بعددها الاول والى آخر عدد صدر منها . ففي العدد الاول منه نشرت «تيگه يشتني راستي» مقالة بعنوان «حسنت حكومة بريطانيا العظمى للعراق» اكدت فيها على ما جلبه العثمانيون من مساويء للبلاد جعلتها في «حزن مستمر» الى أن «بعث الله عز وجل بريطانيا العظمى للعراقيين فانقذتهم من الحكومة (الاتحادية - ك . م .) الظالمة ومن قيودها وسلاسلها» ، فان من دأب الانكليز انهم « ينظرون الى الحق والحقيقة بمنظار القانون والعدالة » لنا نرى كيف «تحولت الاراضي التي تركت بورا تحت وطأة الظلم الى مزارع خضراء يافعة » ، وقد تم توزيع «كميات كبيرة من الحبوب على الفلاحين من

(١٧) راجع : شكري الفضلي ، الكرد الحاليون ، - «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٢٣٤ - ٢٤٢ : الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٣٠٧ - ٣١٣ .

(١٨) راجع : رفائيل بطي ، شكري الفضلي (١٨٨٢-١٩٢٦) ، - «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٣ - ٢٤ .

(١٩) ورد ذلك في رسالة الاستاذ توفيق وهبي للمؤلف والتي تحمل تاريخ ٢٠ كانون الثاني ١٩٧٧ .

« رسم العمل » فعلا « الجميع يقضون حياة ذهبية » بفضل الانكليز
يختمهم (٢٠) .

هكذا فان اسم الجريدة جاء مطابقا تماما لاهدافها المرسومة التي تركزت
على جعل الكرد « يفهمون حقيقتين » تابعتين من وجهة نظر انكليزية بحتة -
حياة بريطانيا الناصحة والحقيقة القائمة لاعداؤها . وكانوا يتخون من ذلك
تحرر « تيگه يشتني راستي » ، مع جريدة « العرب » (٢١) ، الى وسيلة مؤثرة
لاصهر « عظمة بريطانيا » ولقطع خط الرجعة على العثمانيين والخط من سمعتهم
مسلوب يؤدي الى « التخلص من شرهم » بحيث لايعود العراقيون يسمعون
« سهم التبيح » مرة اخرى وذلك في سبيل ان « تحيا حكومة بريطانيا العادلة »
و « يهلك الاتراك الظالمون » لانهم « قلبوا النعيم بؤسا ، والسعادة شقاء ،
و انصب جدبا ، والعمران خرابا » (٢٢) . بينما « ان بريطانيا العظمى ...
ستقوم ، بعد ان تخرج من الحرب ظافرة ، بانقاذ شعوب الشرق قاطبة ، ولاسيما
عرب العراق وماحوله وكردهما ، من المآسي وتسعدهم بالانعتاق والحرية
والاتحاد اذ ان تحقيق مثل هذه المطالب المقدسة محال دون مساعدة حكومة
عدلة منصفة مثل بريطانيا العظمى » (٢٣) .

حاول الانكليز استغلال « تيگه يشتني راستي » للضرب على أوتار
نشاطية الدينية والشعور القومي للجماهير الكردية بأسلوب من شأنه اثاره
الضغائن ضد العثمانيين الذين لايمكن ان يكون الوقوف بوجههم متعارضا
مع القيم الاسلامية ، كما أكدت الجريدة مرارا . لذا فان العديد من مقالاتها

(٢٠) « تيگه يشتني راستي » ، العدد الاول ، كانون الثاني ١٩١٨ .

(٢١) غالبا ماالتقى مضامين الجريدتين بل وحتى عناوينهما (راجع : الهامش
رقم ٣٠) .

(٢٢) راجع « تيگه يشتني راستي » ، ٥ و ١٢ و ٢٦ كانون الثاني و ٥ و ١٩

شباط ١٩١٨ ؛ « العرب » ، ١٢ و ١٧ كانون الثاني ١٩١٨ .

(٢٣) « تيگه يشتني راستي » ، ١٢ كانون الثاني ١٩١٨ .

تحمل مثل هذه العناوين : «انكلترا والاسلام» (٢٤) و « التزك الاتحاديون -
مضرون بالاسلام» (٢٥) و «الحكومة العثمانية مغايرة للشرع» (٢٦) و « هـ -
بقي شيء لم يفعله الاتحاديون بالاسلام » (٢٧) .

في جميع هذه المقالات ، كما في غيرها ، حاولت « تينگه يشتنى راستى »
اظهار الاتحادين في ثوب الخارجين على الدين مما يجعل مناهضتهم فرضا على
كل المخلصين « باعتبار حكومتهم غير شرعية » ولان الكفر بلغ بهم حد انه
«ينفرون من سماع اسم محمد صلوات الله عليه ، بينما اذا سمعوا أسماء نوره
وظلمت وجمال فانهم يصلون ويسلمون» (٢٨) . وبالمقابل فقد أجهت
« تينگه يشتنى راستى » نفسها لاطهار الانكليز كمدافعين امناء عن الاسلام
بحيث لا مناص من الوقوف في صفهم . فان « من يرجع الى التاريخ » يزد
جلياً كيف ان « حكومة بريطانيا العظمى هبت مراراً لمساعدة الاسلام » و
« قامت من أجل المسلمين بانقاذ الحكومة التركية مرات عديدة من موت أكيد»
وحتى في هذه الحرب فان « حكومات بريطانيا وفرنسا وروسيا » فكرت
بالمسلمين و « من اجلهم نصحت الحكومة التركية بان تقف على الحياد ...
لكن الاتحادين الذين يرومون امحاء العرب والکرد ... لم يصفوا الى متر
هذا الكلام » . والدليل الآخر على حب بريطانيا الجامح للاسلام والمسح
لدى « تينگه يشتنى راستى » هو « ذلكم النعيم » و « تلكم السعادة » التي
تتمتع بها « شعوب اسلامية كثيرة» في ظل الانكليز الوارثين ، بينما ، « والكفر
يعرفون ذلك » ، تعمل « المانيا بدأب من أجل محو المسلمين » لانها « عدوة

(٢٤) « تينگه يشتنى راستى » ، ١٢ شباط ١٩١٨ .

(٢٥) « تينگه يشتنى راستى » ، ٢٥ آذار ١٩١٨ .

(٢٦) « تينگه يشتنى راستى » ، ٢٠ آيار ١٩١٨ .

(٢٧) « تينگه يشتنى راستى » ، ٣ حزيران ١٩١٨ .

(٢٨) « تينگه يشتنى راستى » ، ٢٠ آيار ١٩١٨ .

للاسلام» (٢٩) . وما يجدر بالذكر في هذا المجال وجود تشابه كبير بين
حتوى جريدتي « العرب » و « تيگه يشتنى راستى » من حيث معالجتها
هنا الموضوع ، ولا يستبعد ان الأخيرة كانت تنشر احيانا مقالات مترجمة
عن الاولى (٣٠) .

ومن الطريف ان نشير الى ان « تيگه يشتنى راستى » نشرت أسماء
لعديد من الضباط والمسؤولين الانكليز الذين تركوا المسيحية واعتنقوا
للاسلام ديناً ونبذوا أسماءهم السابقة ليتخذوا لهم أسماء عربية - اسلامية
خاصة (٣١) .

بالامكان ايراد امثلة كثيرة تبين اسلوب « تيگه يشتنى راستى » في اثاره
شعور القومي الكردي باتجاه يخدم مصالح بريطانيا في الحرب العالمية
الاولى ، فان مقالات الجريدة كانت تؤكد باستمرار وباسلوب مشير ومناور
دكي على ان تحقيق طموحات الكرد انما يعتمد على بريطانيا وحدها مما يحتم
« تقدير صداقة الانكليز » وعدم « الايمان بعمل يفضي الى ندم أبدي »
ولاسيما ان « الانكليز اصدقاء للكرد اكثر من أي شعب آخر » فهم « عشاق
بسالتهم » ويحبونهم « اكثر حتى من أهالي بغداد » الذين « أصبحوا بفضلهم
ينعمون برفاه الحياة » لان ما انجزه الانكليز في هذه المدينة خلال عام واحد
« ما كان بمستطاع الترك انجازه خلال ٥٠٠ سنة » بل ان العثمانيين « لم
يستطيعوا خلال كل عهدهم ضمان ساعة واحدة من تلك السعادة التي يتمتع

(٢٩) « تيگه يشتنى راستى » ، ١٢ شباط و ٢٢ نيسان ١٩١٨ .
(٣٠) هذه عناوين بعض الافتتاحيات الواردة في جريدة «العرب» والتي تشبه
الى حد كبير المواضيع التي كانت تعرض في «تيگه يشتنى راستى» :
«محاربة الاتراك لدين الاسلام» («العرب» ، ٢١ آذار ١٩١٨) ؛ « انتهاك
الاتراك لدين الاسلام » («العرب» ، ١ آذار ١٩١٨) ؛ « انتهاك الاتحاديين
لقديسيات الاسلام» (٢٥ آذار ١٩١٨) ؛ «الترك في نظر الالمان» (٨ نيسان
١٩١٨) ؛ « حول رزء الترك » (٢٦ تشرين الاول ١٩١٨) .
(٣١) « تيگه يشتنى راستى » ، ١٢ كانون الثاني ١٩١٨ .

بها الاهلون في العراق وفلسطين منذ اول يوم وطأت فيه أقدام الجيـ
الانكليزي أراضيها « لنا عبرت الجريدة عن ثقتها التامة بان « أبناء الشر
الكردي لن ينخسوا باكاذيب « العثمانيين و « يضعون أيديهم بأيدي الانكليـ
وينقلون انفسهم من مظالم الترك لينهمكوا في اعمار أصقاعهم » (٣٢) ، خـ
وان « حكومة بريطانيا المعظمة تسمى لسعادة الكرد » (٣٣) .

ان « تيگه يشتنى راستى » طائفة بامثلة معبرة اخرى كثيرة تبين جيـ
كيف وبأي اتجاه كان يعمل الانكليز لكسب الكرد وتحريكهم ضد اعدائهم
وقد غدا هذا الاخير أمراً ملحاً بالنسبة للانكليز أكثر فآثر مع مرور الأيام
وكتيجة منطقية للتغيرات التي طرأت على تناسب القوى في العلاقات الدولية
خلال السنتين الأخيرتين للحرب . فقبل صدور « تيگه يشتنى راستى » تمكنت
القوات الانكليزية من تثبيت أقدامها في أجزاء حساسة من الشرق الاوسط
بما فيها مناطق مخصصة للفرنسيين بموجب اتفاقية « سايكس - بيكو »
السرية . ومنذ شباط ١٩١٧ بدأت تغيرات حاسمة تهدد النظام القيصري
الروسي الذي زال من الوجود نهائياً في تشرين الثاني من العام نفسه .
دفع كل ذلك بحكام لندن الى اجراء تغييرات لا في حساباتهم التكتيكية
فحسب بل وفي أهدافهم الاستراتيجية كذلك . فاصبح التوجه باسرع ما يمكن
والى أقصى ما يمكن شمالاً سمة بارزة من نشاطات الانكليز في العراق ، ولا
سيما في السنة الأخيرة من الحرب . وهذا كان يستوجب الاستفادة من كل
قوة متيسرة اخرى لتسهيل مهمة تقدم القوات الانكليزية التي لم يكن في
الامكان رفع طاقتها بعد ان أخذت تربو على حوالي المليون في ميادين الشرق

(٣٢) « تيگه يشتنى راستى » ، ٢٣ شباط و ١٣ ايار و ٣ حزيران ١٩١٨ .

(٣٣) هذا هو عنوان افتتاحية العدد ٣٢ من الجريدة (راجع : « تيگه يشتنى
راستى » ، ١٠ حزيران ١٩١٨) .

(٣٤) وردت تفاصيلها ضمن الفصل الثالث من الكتاب .

جاء ذلك ازداد اهتمام الانكليز لكسب رؤساء العشائر الكردية ولحثهم على حمل السلاح ضد العثمانيين مما وجد له انعكاساً واضحاً على صفحات « تيگه يشتنى راستى » بأسلوب لم يخل من ذكاء واثارة وخبث . وبالنسبة لمنطقة الاخيرة يكفي القول ان الأدبيات السياحية التي دونها البريطانيون تدفن زاروا المناطق الكردية في العراق قبل الحرب مليئة بصورة رومانتيكية ، لا انها مخيفة للغاية ، عن عشيرة الهوند ، جاء تجسيدها في كتاب « رحلة سكر في ميسوبوتاميا وكردستان » للمشرف على الجريدة الميجر سون بأسلوب لم يبلغه غيره (٣٦) ، ومع ذلك نرى « تيگه يشتنى راستى » تتغنى بمآثر الهوند كخير دليل على شجاعة الكرد واقدامهم فكنت ما نصه :

« لا داعي لكي نبتعد كثيراً . فقبل سنوات مضت أذلت عشيرة الهوند لكردية عساكر الترك والعجم مراراً . واليسوم لا نريد منكم اتم يا أحفاد هؤلاء الميامين سوى ان تكونوا حريصين على صداقة الانكليز . » (٣٧) .

وبالاسلوب نفسه خاطبت « تيگه يشتنى راستى » العشائر الكردية الاخرى ورؤساءها . ففي افتتاحية عددها التاسع عشر « ماذا على رؤساء الكرد ان يفعلوا ؟ » اطناب كثير لماضي الكرد الذين « لم يخضعوا في أي عهد » للعثمانيين ، مما يدعو الى العجب لـ « انهم لم يتحركوا بعد » مع كونهم « أشجع من اقوام اخرى كثيرة » . ثم تذكر الجريدة أسماء عدد من المتنفذين الكرد المعروفين « الذين لم يهابوا » العثمانيين « يوماً ما » ورؤساء

(٣٥)

Lloyd George, Op. Cit., Vol. II, PP. 1031, 1061.

(٣٦) راجع :

E.B. Soane, Op. Cit., Second ed., PP. 164, 179 — 182, 287 — 288.

(٣٧) « تيگه يشتنى راستى » ، ٢٢ شباط ١٩١٨ .

« عشيرة الجاف الكبيرة التي لا تعترف بوجود الحكومة العثمانية وأفرحهم مسلحون بأسلحة جيدة » ورؤساء البشدر ومنكور « الذين لم يقدر عجم العثمانيون بمدايغهم وجندهم » ورؤساء آخرون تطلب منهم الجريدة تمة « حركة واسعة » ضد الاتحاديين والالمان (٣٨) ، ينالون خلالها ، دون شك كل المساندة من الانكليز ، كما أكدت مراراً (٣٩) ، خاصة وان « حكومة بريطانيا العظمى تسعى من أجل الكرد » (عنوان افتتاحية العدد ٣٣) (٤٠) .

في « تيگه يشتى راستى » نماذج اخرى كثيرة تعرض العشائر الكردية باساليب شتى على حمل السلاح ضد العثمانيين وللانضمام الى جانب القوات الانكليزية وردت تفاصيلها ضمن الفصل الثالث الذي عرض ، في الوقت نفسه ، ما أبدته الجريدة من اهتمام لا يبراز انتصارات القوات العربية في الحجاز وسوريا ومحاولاتها جعل ذلك نموذجاً يقتدى به . وقد حاوت « تيگه يشتى راستى » في هذا المجال كذلك استغلال العواطف الدينية والشعور القومي للجماهير الكردية . فان العرب « بدأوا يتنازكون وضحه منذ سنوات تحت ضغط الاتحاديين » وأوشكوا ان ييلفوا ما ربههم « بالتضحية . فاقاموا حكومة عربية في أرض الحجاز الطاهرة باعثن بها اسم قحذ وقرش ٠٠٠ » وهي تستظل « براية رسول الله » وبفضلها « أصبحت الكعبة بيد خفيد النبي حسين الثاني » الذي « أصبح اليوم ملكاً معظماً للعرب وبادشاهاً شرعياً للمسلمين » فاعلن الجهاد المقدس « الذي قوبل من المسلم بحماس » وبدافع منه « انفصل نجله الطاهر فيصل عن العثمانيين » لان جميع توصلاته بهم « للرفق بالنساء والاطفال » لم تجد فعماً ، وبين الكرد « يوجد

(٣٨) « تيگه يشتى راستى » ، ١٥ آذار ١٩١٨ .

(٣٩) راجع مثلاً العدد السابع عشر ، ٢٣ شباط والعدد الثامن عشر ، ٢ آذار ١٩١٨ .

(٤٠) « تيگه يشتى راستى » ، ١٠ حزيران ١٩١٨ .

(٤١) « تيگه يشتى راستى » ، ٨ كانون الثاني و ٢٣ شباط و ٥ آذار ١٩١٨ .

كبح من الرؤساء « الذين يستطيعون الوقوف » مثل السلطان حسين « ضد
لاتحاديين الذين « فقدوا قواهم ولم يبق من يخشاهم » (٤١) .

احتلت اتصارات الحلفاء ، والقوات الانكليزية بشكل خاص ، مكانة
برزة على صفحات « تيگه يشتني راستي » التي كانت تعرض أخبار الحرب
دائماً بشكل يوحى للقارئ بان المستقبل انما هو للانكليز وحدهم . واولت
جريدة نشاطات قوات الأمير فيصل اهتماماً خاصاً حتى انها كانت تكرر
حياتاً جانباً كبيراً من صفحاتها لنشر الانباء الخاصة بتقدم تلك القوات
متهمزة كل فرصة لربط اتصاراتها بمساويء العثمانيين والالمان (٤٢) . كما
وجدت تصريحات المسؤولين الانكليز وأقوالهم انعكاسات واضحة وذكية لها
في الجريدة . فان الاعداد ٥ و ٦ و ٧ من « تيگه يشتني راستي » مكرسة ،
مثلا ، للخطاب الشهير الذي القاه لوريد جورج في الخامس من كانون الثاني
١٩١٨ وللتعليق عليه ك « خير ما نطق به مسؤول في هذه الحرب العوان » .

هكذا أدت « تيگه يشتني راستي » ما رسم لها من دور بنجاح . وهي
نم تكن أقل نجاحاً من ناحية الفن الصحفي ، خاصة اذا قيمناها في اطار التاريخ
القصير للصحافة الكردية . وقد كرس لهذا الموضوع « فن الصحافة في
تيگه يشتني راستي » الفصل الرابع من الكتاب الذي وردت فيه المعلومات
المتعلقة بكيفية اخراج الجريدة وحجمها والاعداد التي صدرت منها (٤٣) وما
أتمت به من جديد في عالم الصحافة الكردية . فان « تيگه يشتني راستي » ،
مثلا، هي أول جريدة كردية نشرت التحقيقات الصحفية والصور الزنكوغرافية
والاعلانات التجارية وما شابه . ولا ينكر ان اشراف الميجر سون جعل من
« تيگه يشتني راستي » في مستوى صحفي أعلى بالقياس الى العديد من

(٤٢) راجع على سبيل المثال : « تيگه يشتني راستي » ، ٣٠ ايلول ١٩١٨ .
(٤٣) صدرت من « تيگه يشتني راستي » ٦٧ عدداً مع ان العدد الاخير من الجريدة
تحمل رقم ٦٥ بسبب صدور عددين خطأ تحت رقم واحد مكرر .

الجرائد الكردية التي صدرت بعدها بفترة غير قصيرة من الزمن . لذا قد
الجريدة تحتل مكانة جيدة من حيث الفن الصحفي في مجمل الصحافة الكردية.

يحمل الفصل الخامس والأخير من الكتاب عنوان : « اللغة والادب
والتاريخ الكردي في تيگه يشتني راستي » . فقد اولت الجريدة هذه المسألة
جانباً غير قليل من اهتمامها . وهي حاولت في معالجتها لقضايا التاريخ والادب
الكرديين ربط أحداث الماضي القريب والبعيد بواقع العثمانيين واسلوب
تعاملهم مع الشعوب الداخلة في الامبراطورية ، ولاسيما مع الكرد . وقد
أعطت الجريدة في هذه المجالات اشياء جديدة ووقعت في أخطاء ناقشناها بشيء
من التفصيل .

تتضمن خاتمة الكتاب أهم الاستنتاجات التي أصبح بالإمكان التوصل
اليها في ضوء ما ورد في الفصول الخمسة من الكتاب ومقدمته . فما لاشك
فيه ان الانكليز أصدروا « تيگه يشتني راستي » لتخدم أهدافهم المحددة في
المنطقة ، الا ان ذلك لا ينفي حقيقة ان الجريدة تحتل مكانة خاصة في تاريخ
الصحافة الكردية فناً ومضموناً . ولا يخلو الاخير من خدمات مفيدة قدمته
الجريدة لحياة الكرد الثقافية . وتتجسد أهمية الجريدة اكثر اذا علمنا انه
كانت المطبوع الوحيد الذي صدر باللغة الكردية طيلة سنوات الحرب العالمية
الاولى . والى جانب كل ذلك تشكل « تيگه يشتني راستي » مصدراً أصيلاً
تساعد على فهم جوانب عديدة من سياسة الانكليز تجاه المسألة الكردية في
مرحلة حساسة من تاريخ الشرق الاوسط . وانها تدخل ايضاً ضمن المصادر
المهمة لدراسة الاحداث التي وقعت في العراق اولا وفي المنطقة ثانياً خلال
السنة الاخيرة من الحرب .

يضم الكتاب في نهايته ملحقين يتضمن الاول منهما كشافاً عاماً باسماء
الجرائد والثاني باسماء المجالات الكردية حسب تاريخ صدورهما مع أهم

المعلومات الخاصة بكل واحدة ، ولاسيما النادرة منها او تلك التي نشرت عنها
معلومات غير صحيحة . وقد حاولنا في وضعهما الرجوع الى الاعداد الاصلية
لتلك الجرائد والمجلات ، وفي حالة تعذر ذلك استمنا باهم المصادر الموثوقة .
لذا يمكن اعتبار الملحقين خطوة جديدة على طريق وضع كشف بيولوجرافي
متكامل للصحافة الكردية .

سەرچاوه

سەرچاوه به زمانی کوردی

- (باتگی کوردستان)، کوکردنموه و لاسەر نویسی : جمال خزنهدار ، بهغدا ، ۱۹۷۴ .
- توفیق وههبی ، ئهسلێ بیهه قالیج (ئه)ی شیوهی سلیمانی ، - (گوفاری کۆزی زانیاری کورد) ، بهرگی بهکهه ، بهشی بهکهه ، ۱۹۷۳ .
- جمال خزنهدار ، رابهری رۆژنامهگهری کوردی ، بهغدا ، ۱۹۷۳ .
- حسین عارف ، چیرۆکی هونهری کوردی ۱۹۲۵ - ۱۹۶۰ ، بهغدا ، ۱۹۷۷ .
- (دیوانی حاجت قادری کوی) ، گرد و کو و بهخشکار گیوی موکریاتی ، چاپی سییمین ، ههولیر ، ۱۹۶۹ .
- (دیوانی حمریق) ، له بلاوکراوهکاتی مهحمود خاکی ، گهرکوک ، ۱۹۶۹ .
- (دیوانی شیخ رضای طالهبانی) ، کوکهر و چاپکهری علی الطالباتی ، بهغدا ، ۱۹۴۶ .
- (دیوانی کوردی . مستهفا بهگی صاحب قزان) ، چاپی دووهمین ، ههولیر ، ۲۵۷۳ .
- (دیوانی نالی . مهلا خهیری نهحمهدی شاههوسی مکابهلی) ، لیكۆلینهوه و لیکنانهوهی مهلا عبدالکریمی مهردس و فاتح عبدالکریم ، بیاجۆنهوهی مهحمهدی مهلا گهریم ، بهغدا ، ۱۹۷۶ .
- رههلیق هیلعتی ، شیر و ادبیاتی کوردی ، بهغدا ، ۱۹۴۱ .
- (رۆژی کوردستان) ، کوکردنموه و پیشهکتی جمال خزنهدار ، بهغدا ، ۱۹۷۳ .
- صالح حیدری ، له دهفتهری یانداشتهکاتی . رزگاری چۆن چاپدهکرا ، - (عمرالی) ، ژماره ۱۴ ، نیسانی ۱۹۷۸ .
- عبدالجبار مهحمهد جهباری ، میژووی رۆژنامهگهری کوردی ، گهرکوک - سلیمانی ، ۱۹۷۰ .
- علاءالدین سجادی ، میژۆی نهدهبی کوردی ، چاپی بهکهه ، بهغدا ، ۱۹۵۲ ، چاپی دووههه ، بهغدا ، ۱۹۷۱ .

- د. كمال مهزهر نهمهد، كوردستان له ساله كانی شهزی يه كمی جيهاننا ،
 بهغنا ، ۱۹۶۵ .
- «كوردستان - يه كمين رۆژنامهی كوردی ۱۸۹۸ - ۱۹۰۲» ، كۆكرنموه و
 پيشه كی دوكتور كمال فوناد ، بهغنا ، ۱۹۷۲ .
- كوردی و مریواتی ، دیوانی سالم ، بهغنا ، ۱۹۳۳ .
- مهجید عومەر ، قهلاتی هولتیر و پزۆزهی ریکخستنی ، هولتیر ، ۱۹۷۱ .
- محمد امین زکی ، خلاصیه كی تاریخی كورد و كوردستان ، جلدی اول (جزمی
 دوهم) ، بهغنا ، ۱۹۳۱ .
- محمدی مولا كهریم ، حاجت قادری كوتی شاعیری قوناغیگی نوی به له ژسانی
 نهتموهی كورد ، بفساد ، بی .
- مسعود محمهد ، چهپكیتك له گولزاری نالی ، بهغنا ، ۱۹۷۶ .

سەرچاوه به زمانی عمره بی

- ابراهیم عبده ، تاریخ الطباعة والصحافة في مصر خلال الحملة الفرنسية ،
 القاهرة ، ۱۹۴۹ .
- الدكتور ابراهیم عبده ، الصحافة في الولايات المتحدة . نشاتها وتطورها ،
 القاهرة ، ۱۹۶۱ .
- احمد عبدالكريم ، الصحافة الإيرانية ، بفساد ، ۱۹۷۲ .
- اموند تیلور ، سقوط الاسر الحاكمة ، ترجمة علي عزت الانصاري ، القاهرة ،
 ۱۹۶۵ .
- الدكتور استارجیان ل. ، تاریخ الثقافة والادب الارمني ، الموصل ، ۱۹۵۴ .
- الدكتور بلهج شيركوه ، القضية الكردية . ماضي الكرد وحاضرهم ، القاهرة ،
 ۱۹۳۰ .
- جبار جباري ، تاریخ الصحافة الكردية في العراق ، بفساد ، ۱۹۷۵ .
- جون ل. م. روزنشتین ، اختراع الطباعة ، - «تاریخ العالم» المجلد الخامس .
 الدكتور حسین عبدالقادر ، الصحافة كمصدر للتاریخ ، الطبعة الثانية ، القاهرة ،
 ۱۹۶۰ .
- حمه بۆر ، شكري الفسلي الشاعر الذي كتب للعرب والاکراد ، - «العراق» ،
 بفساد ، ۱۸ آب ۱۹۷۷ .
- حمید احمد حمدان التميمي ، البصرة في ظل الاحتلال البريطاني ۱۹۱۴ - ۱۹۲۱ ،
 رسالة ماجستير ، بفساد ، ۱۹۷۵ .
- الدكتور خليل صابات ، الصحافة استعداد ، فن ، علم ، القاهرة ، ۱۹۵۹ .
- خر الدين الزركلي ، الاعلام ، الجزء الثالث ، الطبعة الثالثة ، بيروت ، بلا .

- (الدراسات في الصحافة العراقية) ، بغداد ، ١٩٧٢ .
- (ذكرى الامير جلادت بدرخان الثانية ، ١٨٩٧ - ١٩٥١) ، بيروت ، ١٩٥١ .
- وفائيل بطي ، شكري الفضلي (١٨٨٢ - ١٩٢٦) ، - (لغة العرب) ، بغداد ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ .
- زاهدة ابراهيم ، كشاف الجرائد والمجلات العراقية ، بغداد ، ١٩٧٦ .
- الدكتور سامي عزيز ، الصحافة المصرية وموقفها من الاحتلال الانجليزي ، القاهرة ، ١٩٦٨ .
- الدكتور شاكر خصباك ، الكرد والمسألة الكردية ، بغداد ، ١٩٥٩ .
- شكري الفضلي ، الكرد الحاليون ، - (لغة العرب) ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ .
- صالح حيدري ، دور الصحافة الكردية السرية في العهود الرجعية والدكتاتورية ، - جريدة (العراق) ، ٢١ نيسان ١٩٧٧ .
- (الصحافة الكردية . صحفيون وصحفيات في حديث مع الاستاذ محمد الملا عبدالكريم) ، - (الرائد) ، بغداد ، العدد ٤٤ ، ٢٠ حزيران ١٩٧٠ . ص . ل . ، المسرح الكردي والفرق المسرحية ، - (العراق) ، ٢٨ تشرين الثاني ١٩٧٧ .
- عبدالرزاق الحسيني ، تاريخ الصحافة العراقية في طبعته الثالثة الموسعة ، الجزء الاول ، صيدا ، ١٩٧١ .
- عبدالرزاق الهلالي ، تاريخ التعليم في العراق في العهد العثماني (١٦٢٨ - ١٩١٧) ، بغداد ، ١٩٥٩ .
- عبدالله الجبوري ، شكري الفضلي ، - (البلد) ، بغداد ، ٥ ميس ١٩٦٦ .
- عبدالله حسين ، الصحافة والصحف ، القاهرة ، بلا .
- الدكتور عز الدين مصطفى رسول ، حول الصحافة الكردية ، بغداد ، ١٩٧٣ .
- فاتق بطي ، اعلام في صحافة العراق ، بغداد ، ١٩٧١ .
- فاتق بطي ، صحافة الاحزاب وتاريخ الحركة الوطنية ، بغداد ، ١٩٦٩ .
- فاتق بطي ، صحافة تموز وتطور العراق السياسي ، بغداد ، ١٩٧٠ .
- فاتق بطي ، الصحافة العراقية . ميلادها - تطورها ، بغداد ، ١٩٦١ .
- فاتق بطي ، الموسوعة الصحفية العراقية ، بغداد ، ١٩٧٦ .
- فليب دي طرازي ، تاريخ الصحافة العربية ، بيروت ، ١٩١٣ .
- (الكرملي الخالد) ، وضع مقدمته وعني بجمعه وتنسيقه ونشره جورج جبوري ، بغداد ، ١٩٤٧ .
- كلوديوس جيمس ريج ، رحلة في العراق عام ١٨٢٠ ، ترجمة بهاءالدين نوري ، بغداد ، ١٩٥١ .

- الدكتور كمال مظهر احمد ، اول مدرسة كردية في ايران ، - (التاخي) (صفحة
 (الثقافة الكردية)) - ٨ -) ، ٢٠ تشرين الثاني ١٩٧٣ .
- الدكتور كمال مظهر احمد ، جمعية هاوار ومجلة بشكو ، - (التاخي) (صفحة
 (الثقافة الكردية)) ، العدد - ١٧) ، - (التاخي) ، ١١ شباط ١٩٧٤ .
- الدكتور كمال مظهر احمد ، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ، ترجمة
 محمد الملا عبدالكريم ، بغداد ، ١٩٧٧ .
- كوركيس عواد ، الاب انستاس ماري الكرمل . حياته ومؤلفاته (١٨٦٦-١٩٤٧) ،
 بغداد ، ١٩٦٦ .
- كوركيس عواد ، المخطوطات التاريخية في مكتبة المتحف العراقي ، بغداد ،
 ١٩٥٧ .
- محمد امين زكي ، تاريخ السليمانية وانحائها ، نقله الى اللغة العربية الملا جميل
 الملا احمد الروزيباني ، بغداد ، ١٩٥١ .
- محمد امين زكي ، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان ، ترجمة محمد علي عوني ،
 القاهرة ، ١٩٣٦ .
- محمد امين زكي ، مشاهير الكرد وكردستان في العهد الاسلامي ، الجزء الثاني ،
 بغداد ، ١٩٤٧ .
- محمد الفزلي ، التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها ، بغداد ، ١٣٥٦ هـ
 (١٩٣٨ م) .
- محمد الملا عبدالكريم ، الصحافة الكردية درب شاك ومسيرة مجيدة ، -
 (التاخي) ، بغداد ، ١٥ حزيران ١٩٧٠ .
- الدكتور محمد نجيب ابو الليل ، الصحافة الفرنسية في مصر منذ نشاتها حتى
 نهاية الثورة العراقية ، القاهرة ، ١٩٥٣ .
- محمد نصر ، صحافة الملايين ، القاهرة ، ١٩٦٥ .
- الدكتور محمود نجيب ابو الليل ، الصحافة الفرنسية في مصر .
 منصور شليطاً ويوسف ملك ، ذكرى الامير جلادت بدرخان (١٨٩٧ - ١٩٥١) ،
 بيروت ، بلا .
- (الموسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري) ، الجزء الاول ،
 بغداد ، ١٩٤٩ .
- مينورسكي ، فلاديمير ، الاكراد احفاد الميدين ، ترجمة وتعليق الدكتور كمال
 مظهر احمد ، - (مجلة المجمع العلمي الكردي) ، المجلد الاول ، العدد
 الاول ، ١٩٧٣ .
- مينورسكي ف. ف. ، الاكراد . ملاحظات وانطباعات ، ترجمة الدكتور معروف
 خزنمدار ، بغداد ، ١٩٦٨ .
- (نقابة الصحفيين في القطر العراقي في عامي ١٩٧١-١٩٧٢) ، بغداد ، ١٩٧٣ .

- هشام توفيق بحري ، صحافة الفد ، القاهرة ١٩٦٨ .
• يعكوب يوسف كوربا ، حكايات عن الصحافة في العراق ، بغداد ، ١٩٦٩ .

سەرچاوه به زماني نینگليزي

- Berry Th. E., Journalism to day. Its Development and Practical Applications, Second Printing, New York, 1958.**
- Cox L., The Struggle in Iraq, — ((World News)), Vol. I, No. 19, May 8, 1954 .**
- David Lloyd George, The truth about Peace Treaties, Vol. II, London, 1938.**
- Eagleton W., The Kurdish Republic of 1946, London, 1963.**
- Edmonds C. J., A Kurdish Newspaper : ((Rozhi — Kurdistan)), — ((Journal of the Central Asian Society)), Vol. XII, Part I, 1925.**
- Edmonds C. J., Kurds, Turks and Arabs. Politics travel and research in North — Eastern Iraq, London, 1957.**
- Edmonds C. J., The Kurds of Iraq, — ((The Middle East Journal)), Vol. XI, No. 1, 1957.**
- Elwell L. P. — Sutton, The Press in Iran to — day, — ((Journal of the Royal Asian Society)), Vol. XXXV, July — October, 1948, Parts III and IV.**
- Ghassemlou A. R., Kurdistan and the Kurds, Prague, 1965.**
- Hamilton A. M., Road through Kurdistan. The Narrative of an Engineer in Iraq, London, 1937.**
- Hay W. R., Two Years in Kurdistan. Experiences of a Political Officer 1918 — 1920, London, 1921.**
- ((Journalism in Modern India)), Edited by R. W. Wolseley, Second Servised edition, London, 1964.**
- ((Journalism Tomorrow)), Edited by W. C. Clark, New York, 1958.**
- Main E., Iraq from Mandate to Independence, London, 1935.**
- Martin K., The Press the Public wants, London, 1947.**
- Natarjan S., A history of the Press in India, London, 1962.**
- Ramsaur E. E., The Young Turks. Prelude of the Revolution of 1908, Princeton — New Jersey, 1957.**

- Rucker F. W. and Williams A. L., Newspaper — Organization and Management, Third Reprinting, Iowa, U.S.A., 1961.
- Safrastian A., Kurds and Kurdistan, London, 1948.
- Sellery G., The Renaissance. Its Nature and Origins, Madison, 1962.
- Soane E. B., To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1928.
- ((The Press in Authoritarian Countries)), Published by the International Press Institute, Zurich, 1959.
- Upton J. M., The history of Modern Iran. An introduction, Fourth Printing, Massachusetts, 1968.
- ((War memories of Lloyd George)), Vol. V, London, 1936 .
- Williams F., Press, Parliament and People, London — Toronto, 1946.
- Wilson A. T., Loyalties Mesopotamia 1914 — 1917. A Personal and Historical Record, London, 1930.
- Wilson A. T., Mesopotamia 1917 — 1920. A Clash of loyalties, London, 1931.

سەرچاوه به زمانی روسی (*)

- Алиев Г.З., Турция в период правления младотурок (1908-1918), Москва, 1972.
- ملیت‌بند. ز. ، تورکیا له سهرده‌می فهرماتره‌هوائی تورکانی لاوا (۱۹۰۸ — ۱۹۱۸) ، مۆسکو ، ۱۹۷۲ .
- Богданов Н. и Вяземский Б., Справочник курналиста, Ленинград, 1965, стр.652.
- به‌گه‌تۆف ن. و فیازیمسکی ب. ، رابه‌ری رۆژنامه‌نۆس ، لنینگراد ، ۱۹۶۵ .

(*) جگه لهو سەرچاوه روسی‌بانه‌ی ناویان لیره‌دا تۆمار کراوه که‌لکمان له وتاری « رۆژنامه‌نۆس » ناو « ئهنسکلۆبیدیای گه‌وره‌ی سۆفیتی » (چاپی دووهم ، به‌رگی ۳۴ ، مۆسکو ، ۱۹۵۵ ؛ چاپی سییم ، به‌رگی ۲۰ ، مۆسکو ، ۱۹۷۵) و « ئهنسکلۆبیدیای میژۆیج سۆفیتی » (به‌رگی ۱۱ ، مۆسکو ، ۱۹۶۸) وه‌رگر توه .

Вильчевский О., Библиографический обзор зарубежных курдских печатных изданий в ХХ столетии, - " Иранские Языки ", т. I, Москва, Ленинград, 1945,

فلچېفسکی و. ، سەرنجی بیلوگرافی لە چاپەمەنی کوردی لە دەروو (ی سوڤیت - ک. م.) لە سەدهی بیستدا ، - کتییی : « زمانە ئێرانییەکان » ، بەشی یەكەم ، مۆسکو - لنینگراد ، ۱۹۴۵ .

Гази Р.Г., Курдистанская демократическая партия - организатор и руководитель национально-освободительного движения в Иранском Курдистане (1945-1946 гг.), Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. ист. наук, Баку, 1954.

غازی ر. ح. ، پارتی دیموکراتی کوردستان - ریکخەر و رههباری بزوتنهوی نه‌نوهیج - رزگاربخواز له کوردستانی ئێران (۱۹۴۵ - ۱۹۴۶) ، باکو ، ۱۹۵۴ .

Малтяков А.Д., Начальный этап книгопечатания в Турции, - " Ближний и Средний Восток. История, Культура, Источниковедение ", Москва, 1968.

ژۆلتیاکوف ا. د. ، سەرمانای چاپ کردنی کتیب له تورکیا ، - کتییی « رۆژهه‌لاتی نزیک و ناو‌ماست . مێژۆ ، روناکبیری ، کاری بیلوگرافی » ، مۆسکو ، ۱۹۶۸ .

Иванов М.С., Очерк истории Ирана, Москва, 1952.

ئیفانۆف م. س. ، کورتەى مێژۆى ئێران ، مۆسکو ، ۱۹۵۲ .

Ихсан Фуад, Творчество Хаджи Койи и его место в курдской литературе, Автореферат, Москва, 1966.

دوکتۆر ئیحسان فوناد ، هونەرماندی حاجتی قادری کوی و شوینی له وێژەى کوردیدا ، کورتەى نامەى دوکتۆراکەى ، مۆسکو ، ۱۹۶۶ .

Камаль М.А., К истории издания первой курдской газеты, — "Народы Азии и Африки", 1968, № 4.

Камال مەزھەر ئەحمەد ، دەربارەى مېژۆى بەكەم رۆژنامەى كوردى ، — گوڤارى « گەلانى ئاسىيا و ئەفرىقا » ، مۆسكۆ ، ژمارە ٤ ، ١٩٦٨ .

Камаль М.А., Национально-освободительное движение в Иракском Курдистане 1918-1932, Баку, 1967,

Камال مەزھەر ئەحمەد ، بزوتنەوى نەتەوەىيە — رزگارىخواز لە كوردستانى عىراقى سالانى ١٩١٨ — ١٩٣٢ ، باكو ، ١٩٦٧ .

Котлов Л.Н., Становление национально-освободительного движения на Арабском Востоке (середина XIX в.-1908 г.), Москва, 1975.

كاتلوف ل. ن ، بەيبابونى بزوتنەوى نەتەوەىيە — رزگارىخواز لە رۆژھەلانى عەرەب (ناوەندى سەدەى نۆزدە — سالى ١٩٠٨) ، مۆسكۆ ، ١٩٧٥ .

Лазарев М.С., Курдистан и курдская проблема (90-е годы XIX века-1917), Москва, 1964.

لازاريف م. س. ، كوردستان و كيشەى كورد (نەوەتەگەلانى سەدەى نۆزدە — ١٩١٧) ، مۆسكۆ ، ١٩٦٤ .

Лазарев М.С., Курдский вопрос (1891-1917), Москва, 1972.

لازاريف م. س. ، مەسەلەى كورد ، مۆسكۆ ، ١٩٧٢ .

Минорский В.Ф., Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915.

مینۆرسکى ف. ف. ، كورد . قىيىنى و سەرنج ، پېترۆگراد ، ١٩١٥ .

Новичев А.Д., Турция. Краткая история, Москва, 1965.

نۆفيچيف ا. د. ، تورکيا ، کورتەى مېژۆى ، مۆسكۆ ، ١٩٦٥ .

Печать зарубежных стран. Западная Европа, Америка, Австралия", Под редакцией Н.Г.Пальгунова и М.А.Харламова, Москва, 1962, стр. 322-323.

« چاپمەنتی ولاتی دەرموه — ئەوروپای رۆژنایا ، ئەمەریکا ، ئۆستورالیا » ،
لەژیر چاودیری ن. ک. بەلگونیۆفا و م. ا. خاراڵامۆفا ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۲ .

"Роже - Курд", - "Восточный Сборник", СПб.,
Изд. Об-ва Русских Ориенталистов, 1913.
кн. I.

« رۆژی کورد » — « کۆمهله بەرهمی رۆژههلاتی » ، بەنروسبورگه ، بلاوکراوی
رۆژههلاتناساتی روس ، ۱۹۱۲ ، کتیبی یه کم .

"Современная Турция", (Справочник), Моск-
ва, 1965.

« تورکیای ئیمروۆ » ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۵ .

Хазнадар М., Очерк истории современной курд-
ской литературы, Москва, 1967.

مارف خەزەنادار ، کوردەهی مێژۆی ئەدهبی کوردی هاوچەرخی ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۷ .
سەرچاوه به زماتی تر

((Eski harflil Türçe sürell yayınlar toply Katalogu)), Ankara, 1963.

((Kurdische Handschriften)), beschrieben Van Kamal Fuad.

((La Question Kurde. Ses origines et ses causes)), Par le Docteur
Bletch Chirguh, le Caire, 1930.

Nikitine B., Les Kurdes. Etude Sociologique et Historique, Paris, 1956.

Nikitine B., ((Ria Teze)), Journal Kurde d'Erevan, — ((Afrique et
l'Asie)), Paris, No. 3, 1958.

Rondot R., Publication Kurde en caractères latins ((Hawar, Komela
Kurdi)) ((Revue Kurde . . .)), — ((Bulletin d'études Orientales)),
T. II, 1932.

رۆژنامه و گۆنار (*)

- « افلاق عربية » ، بغداد ، الممد ۳ ، تشرين الثاني ۱۹۷۶ .
- « بائگی حلق » ، جاسههه ، ژماره ۳ ، ۱۲ ی نیسانی ۱۲۳۹ (۱۹۲۳) .
- « بائگی کورد » ، بهغدا ، ۱۹۱۴ .
- « بائگی کوردستان » ، سلیمانی ، ۱۹۲۲ - ۱۹۲۳ .
- « بشکۆ » ، ژماره ۱ - ۱ ، بهرگی - ۲ - ، ۱۹۴۵ .
- « بهیزه » ، بهغدا ، ۱۹۲۷ .
- « بيشکھوتن » ، سلیمانی ، ۱۹۲۰ - ۱۹۲۲ .
- « بیگمیشتنی راستی » ، بهغدا ، ۱۹۱۸ - ۱۹۱۹ .
- « خببانی کوردستان » ، مایسی ۱۹۵۷ .
- « المستور » ، بیروت ، الممد ۳۴۹ ، کانون الاول ۱۹۷۶ .
- « رزگاری » ، ژماره ۲ ، سالی ۹ ، حوزه ییرانی ۱۹۵۵ .
- « رۆژی کورد » ، ئهستههۆل ، ۱۹۱۳ .
- « رۆژی کوردستان » ، سلیمانی ، ۱۹۲۲ - ۱۹۲۳ .
- « روناهتی » ، شام ، ۱۹۴۲ - ۱۹۴۴ .
- « زاری گرماتی » ، رهواندز ، ۱۹۲۶ .
- « زین » ، ئهستههۆل ، ۱۹۱۹ .
- « العرب » ، بغداد ، ۱۹۱۷ - ۱۹۱۹ .
- « کوردستان » ، ئهستههۆل ، ۱۹۱۹ .
- « کوردستان » (رۆژنامه) ، مههاباد ، ۱۹۴۶ .
- « کوردستان » ، قاهره ، جتیف ... هتد ، ۱۸۹۸ - ۱۹۰۲ .
- « کوردستان » (گۆنار) ، مههاباد ، ۱۹۴۵ - ۱۹۴۶ .
- « گروگالی مندلانی کورد » ، مههاباد ، ۱۹۴۶ .
- « گولاییز » ، بهغدا ، ژماره ۴ ، سالی ۶ ، نیسانی ۱۹۴۵ .
- « گۆناری کۆزی زانیاری کورد » ، بهرگی بهکم ، بهشی بهکم ، بهغدا ، ۱۹۷۳ .
- « گۆناری گهلانی ناسیا و ئهههریقا » ، بهزمانی روسی ، مۆسکۆ ، ژماره ۳ ، ۱۹۶۲ .
- « لفة العرب » ، بغداد ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ۱۹۱۳ .
- « نیشتمان » ، مههاباد ، ۱۹۴۳ .

(*) ناوی تهنها نهو رۆژنامه و گۆنارانه تۆمار کراوه که ناویان له ناوه رۆکی نهه کتیبهدا هاتوه . نهوانهی ناویان تهنها له باشکۆی ناوی رۆژنامه و گۆناره کاندای هاتوه لیره دوباره نهکراونههوه .

- «هاوار» ، شام ، ۱۹۳۲ – ۱۹۴۳
- «هاواری کورد» ، مهاباد ، ۱۹۴۶
- «هاواری نیشتمان» ، مهاباد ، ۱۹۴۶
- «هتاو» ، ههولیر ، ژماره ۱۸۶ ، ئیلولی ۱۹۶۰
- «ههلاله» ، بۆکان ، ۱۹۴۶
- «یەلبۆن» ، ئهسته‌مۆل ، ۱۹۱۳

★ ★ ★

پیرستی ناو و شوینه کان

ناو(*)

نهرمن ۴۴ ، ۴۵ ، ۴۶ ، ۴۸ ، ۵۵ ،
 (پ) ۵۸ ، ۶۴ ، ۶۵ ، ۶۸ ،
 ۸۱ ، ۱۱۷ ، ۱۱۹ ، ۱۲۳ ، ۱۲۶ ،
 (پ) ۲۰۲ ، (پ) ۲۰۴ ، ۲۰۷ ،
 . ۲۶۶
 نستارجیان ، دوکتور ۴۶ (پ) .
 مشرف حمزه ۴۹ (پ) ، ۲۳۲ .
 نهفان ۲۰۴ .
 نهکد ۲۰۵ .
 نهکره می جمیل پاشا ۵۱ (پ) .
 نهکره م فازل ، دوکتور ۲۵۰ .
 نهکمان ۲۶ ، ۷۰ ، ۱۱۸ ، ۱۲۱ ،
 ۱۲۹ ، ۱۳۳ ، ۱۳۸ ، ۱۴۰ ،
 ۱۴۳ ، ۱۴۶ (پ) ، ۱۶۲ ، ۲۶۳ ،
 ۲۷۳ (پ) ، ۲۷۶ ، ۲۷۷ .
 نههریکاییه کان ۳۴ ، ۴۶ (پ) .
 نهمین زهکتی ، محمد ۵ ، ۶۰ (پ) ،
 ۷۱ (پ) ، ۷۸ (پ) ، ۱۰۴ ، ۱۰۸ ،
 (پ) ۱۵۵ ، (پ) ۲۰۳ ،
 . ۲۶۸

- ۱ -

ابن هانتی ۱۷۹ .
 اطمینی سید طاهر بوظی ۶۹ .
 ترازمس ۲۷ (پ) .
 تگری ۲۰۴ .
 تتراد عمبولوهاب جوندیانی ۲۵۷ .
 تترم ، ص . نهنجیری ۸۳ .
 تترمیه کان ۴۹ .
 ناشور ۲۰۵ .
 ناشوری به کان ۲۳ ، ۱۲۴ .
 نه محمد حیلتمی شه به ندر زاده
 . ۱۶۲ - ۱۶۳ .
 نه محمد زرنگ ۲۲۲ .
 نه محمدی سبیم ، سولتان ۴۶ .
 نه محمد شریف ۲۵۸ .
 نه محمد صبری ۲۲۱ .
 نه محمد غفور ۲۵۴ .
 نه مونس س . ج . ۸ ، ۱۰ ، ۱۱ ،
 ۶۱ (پ) ، ۸۴ (پ) ، ۱۱۱ ،
 ۱۵۵ (پ) ، ۲۶۷ (پ) ، ۲۷۰ .

(*) - لیره دا ئو ناوانه تۆمار نه کراون که له ناوه روۆکی کتیبه که دا زۆر جار
 دۆباره بۆنه تهوه ، وهك كورد و كوردستان ، يا «تیگه بشتنی راستی» ؛
 - پیتی (پ) کورت کراوه ی پهراویزه ، ئه و ناوانه ی ئه م پیتیه یان لاوه یه
 له پهراویزی لاپه ره که دان . جاری وا هه به ناویک له ناوه روۆک و هه مان
 لاپه ره دان ، بۆ ئه وه هه یج نیشانه بهك دانه نراوه ؛
 - پیتی (ه) کورت کراوه ی هۆزه ؛
 - ئه و روژنامه و گو فارانه ی ناویان وهك به که به نیازی له بهك
 جیا کردنه وه یان شوین ، یا شوین و سالی دهرچونیانمان له گه ل نویسون .

۲۷۲ ، ۲۷۵ ، ۲۷۷ ، ۲۷۸

— ب —

بابان ۱۲۱ ، ۱۲۲ ، ۱۶۱ ، ۱۶۵

۱۶۶ ، ۱۶۷ ، ۱۸۰ (حکومتی)

۱۹۸ ، ۲۰۲ (پ)

بابلی به کان ۱۲۴

باجملانی (ه) ۱۲۲

بایزیدی دووم ، سولتان ۴۴

بهدرخان پاشا ۵۱ ، ۶۰ ، ۷۱

(نوهی) ، ۹۳ (نوهی) ، ۲۰۲

بهدرخان سندی ۲۵۳

بهدرخانی به کان

— بنهالهی بهدرخان ۶۷ ، ۶۸

۷۷ ، ۱۵۷ ، ۱۵۸ ، ۲۱۷

بروون ۲۸

بلهچ شبرکو ، دوکتور ۶۱ (پ)

۶۲

بلفار ۱۲۷

بلوج ۲۲۸

بنیامین هاریس ۲۷

بیخود ۲۳۶

بیٹکس ۱۵۹

— پ —

پارتی دیموکراتی کوردستان ۸۱

۸۲ ، ۸۹ ، ۲۲۲ ، ۲۲۳ ، ۲۲۴

۲۲۶ ، ۲۲۷ ، ۲۲۸ ، ۲۳۸

پارتی کومونیستی نهمه‌نستاتی

سوقیعت ۲۲۲

پارتی کومونیستی عراق ۲۲۵

۲۲۹

پاکیزه رفلیق حیلمی ، دوکتوره

۲۴۶

پشلمر (ه) ۱۲۲ ، ۱۲۳

نعمین عالی بهدرخان ۷۳ ، ۹۳

نخستاس مارتی کرمهلتی ۳ ، ۱۳

۱۰۱ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۳۹

نمور پاشا ۱۱۵ ، ۲۷۲

نمور جاف ۲۵۲

نمور ماتت ۲۲۴

نوربیلی ، نهکلدیمی ۵۹ (پ)

نوروبانی به کان ۲۴ ، ۳۰ ، ۱۵۱

۲۰۴

الاهالی ، دستهی ۲۳۴

نیراهیم محمد ۲۳۶

نیراهیم عزیز نزهت ، پاریزه

۲۴۱

نیحسان شبرزاد ۲۵۹

نیحسان فوناد ، دوکتور ۱۵۵ (پ)

۲۵۹

نیرنست مین ۱۰۷ (پ)

نیسحاق سکوتی ۵۸ (پ)

نیگلتن و ۸۰

نیگلنز ۱۲ ، ۲۰ ، ۳۴ ، ۳۶ ، ۵۶

۵۷ ، ۵۸ ، ۶۸ ، ۷۰ ، ۸۴ ، ۸۵

۹۶ ، ۹۸ ، ۱۰۰ ، ۱۰۱ ، ۱۰۳

(پ) ، ۱۰۴ (پ) ، ۱۰۷ ، ۱۱۲

۱۱۳ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ، ۱۱۷

۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۱

۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۵ ، ۱۲۷

۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۱ ، ۱۳۲

۱۳۳ ، ۱۳۵ ، ۱۳۶ ، ۱۳۸

۱۳۹ ، ۱۴۰ ، ۱۴۱ ، ۱۴۲ (پ)

۱۴۳ ، ۱۴۴ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶ ، ۱۶۳

۱۸۰ (پ) ، ۱۹۵ (پ) ، ۲۰۰

(له‌شکری) ، ۲۰۶ ، ۲۰۸ ، ۲۱۰

۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۲۰ ، ۲۳۷

۲۶۲ ، ۲۶۳ ، ۲۶۵ ، ۲۶۷

۲۶۸ ، ۲۷۰ ، ۲۷۱ ، ۲۷۲

عہ کورد - بزوانہ : پیرمترد .
 پیمانی بہنغا ۸۶ ، ۹۰ (پ) .
 پیرمترد ۹۳ ، ۱۵۶ ، ۱۵۷ ، ۲۲۱ ،
 ۲۲۲ ، ۲۲۸ .

- ت -

تالمبانی (ہ) ۱۲۲ .
 ترو جیلو ۳۸ .
 نیبولسکی ، پروفیسور ۵۹ (پ) .
 تعمالی و تہرہفتی کوردستان ،
 (کوملہ) ۷۳ .
 تورانشاہ ۲۰۷ .
 تورک ۴۶ (پ) ، ۵۳ ، ۵۶ ، ۵۸ ،
 ۶۷ ، ۶۸ ، ۱۰۲ ، ۱۱۳ (پ) ،
 ۱۱۴ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۲۰ ،
 ۱۲۱ ، ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۶ ،
 ۱۲۷ ، ۱۲۹ ، ۱۳۸ ، ۱۴۰ ،
 ۱۴۴ (پ) ، ۱۴۶ ، ۱۶۰ (پ) ،
 ۱۶۲ ، ۱۶۳ ، ۱۷۵ ، ۱۷۶ ،
 ۱۷۹ ، ۱۸۰ (پ) ، ۱۸۳ ، ۱۹۳ ،
 ۱۹۵ (پ) ، ۲۰۶ ، ۲۰۷ ، ۲۲۸ ،
 ۲۷۱ ، ۲۷۳ ، ۲۷۵ .

تورکاتی لاو ۴۸ ، ۵۷ ، ۵۸ ، ۶۰ ،
 ۶۷ ، ۷۱ ، ۷۶ ، ۱۰۲ ، ۱۱۵ ،
 ۱۲۰ ، ۱۲۶ (پ) ، ۱۴۱ ، ۱۶۱ .
 توفیق وردی ۲۴۶ .
 توفیق وہبی ۱۱۱ ، ۱۵۳ ، ۱۶۰ ،
 (پ) ، ۲۶۷ (پ) ، ۲۷۰ (پ) .
 توماس مور ۲۷ (پ) .

- ج -

جاف (ہ) ۱۲۲ .
 جاکسن ۱۱۶ .

جارجیس فہتھوللا ۲۲۴ .
 جلاوت بہرخان ۵۱ (پ) ، ۶۲ ،
 (پ) ، ۷۴ ، ۷۶ (پ) ، ۹۱ ، ۹۳ ، ۱۵۵ ،
 (پ) ، ۱۶۰ ، ۱۶۰ (پ) ، ۲۳۵ ، ۲۳۶ ،
 ۲۳۸ .

جہالی مرزا کمریم ۲۵۰ .
 جمال پاشا ۱۱۵ ، ۲۷۲ .
 جمال خزنمدار ۸۱ (پ) ، ۸۵ ،
 (پ) ، ۲۵۱ ، ۲۵۴ .
 جمالمدین (جمال) بابان ۷۵ ،
 ۱۱۰ ، ۲۳۱ ، ۲۶۹ .
 جمال شالی ، پاریزہر ۲۴۵ ،
 ۲۴۹ .
 جمال عرفان ۱۰۶ .
 جمیل پاشا ۵۱ .
 جمیل رنجبیر ۲۵۶ .
 جمیل صائب ۱۰۶ (پ) ، ۲۲۲ .
 جنگلی - جنگلی بہکان ۱۳۲ .
 جوامیر مجید ، نوکتور ۲۵۲ .
 جہودت خزنمدار ۲۵۳ .
 جولہ کہ ۴۳ ، ۱۲۳ .

- ج -

چینی بہکان ۲۱ ، ۲۳ ، ۲۴ .

- ح -

حاجی قادری کویتی ۱۵ ، ۵۰ ، ۱۵۵ ،
 ۱۶۰ (پ) ، ۱۸۶ - ۱۹۹ .
 حازم باجلان ۲۵۸ .
 حانز مستفا قازی ۲۴۲ .
 حافظ ۱۸۳ .
 حامید فرہج ۹۴ (پ) .

- حبیب محمد کمریم ۲۲۹ .
- حریق ۱۸۲ - ۱۸۳ .
- حسمن قزلبچی ۷۹ (پ) ، ۸۲ .
- حسین حوزنی موکریانی ۸۵ - ۸۶ ، ۹۳ ، ۲۳۴ ، ۲۳۶ .
- حسین قاسم عزیز ، دوکتور ۲۲۹ .
- حسین عارف ۹۵ (پ) ، ۲۵۴ ، ۲۵۹ .
- حسینی کوزی علی ۱۲۰ ، ۱۲۱ ، ۲۷۶ ، ۲۷۷ .
- حیزی دیموکراتی کوردستان بزوانه:
- پارتی دیموکراتی کوردستان .
- حیلمی علی شریف ۲۲۷ .
- حمدتی بلجان ۱۳۸ ، ۱۴۳ .
- حمه کمریم رهمزان هورامی ۲۵۰ ، ۲۵۶ .
- حمید علییف ، دوکتور ۶۰ .

- خ -

- خانی ۶۴ ، ۶۶ ، ۱۵۴ ، ۲۴۸ .
- خدوک ۱۵۸ (پ) ، ۲۳۴ .
- خواجه نهفندی زاده (محمد)
- خواجه (۲۲۰ - ۲۲۱) .
- خوبون ، کومله ۶۲ (پ) ، ۷۲ (پ) .

- د -

- دارا توفیق ۲۲۹ ، ۲۴۳ .
- دارا رشید جودت ، دوکتور ۲۵۲ .
- داماو بزوانه : حسین حوزنی موکریانی .
- داود پاشا ۳۱ (پ) .

- داوهر نهمده لانی ۱۵۷ .
 - دلدار ۲۳۶ .
 - دلشاد عبدالله سنجاری ۲۵۵ .
 - دلشادی رهسولتی (نادریتی) ۸۱ .
 - دۆلییه ۲۸ - ۲۹ .
 - دیاز ۱۸ .
 - دیکارت ۲۸ .
- ر -
- راست ۲۳۶ .
 - رهحیمی قازتی ، دوکتور ۸۰ (پ) .
 - ۲۲۳ .
 - رزقه لالا حسون حهلمتی ۳۱ (پ) .
 - رزگارتی کورد ، پارتی ۸۹ .
 - رهشو ۲۳۶ .
 - رهفیق جلاله ۲۵۲ .
 - رهفیق حیلمی ۹۳ ، ۱۵۵ (پ) .
 - ۲۱۹ .
 - رۆس ۴۹ (پ) ، ۷۷ (پ) ، ۷۸ (پ) .
 - ۱۴ ، ۱۹۵ (پ) ، ۱۹۷ .
 - رۆستم نهمسهلان ۲۶۱ .
 - رۆسو ۴۰ .
 - رهوشمن بخرخان ۷۰ (پ) ، ۷۴ (پ) .
 - ۱۳۱ (پ) ، ۱۰۸ (پ) ، ۱۳۱ (پ) ، ۲۷۰ .
 - رهوف نهمده حسمن ۲۴۸ .
 - رۆم بزوانه : تورک .
 - رۆندۆ پ ۹ .
 - رههبر جلال مامشی ۲۵۵ .
 - رهمزی قهزاز ۲۲۹ ، ۲۵۲ .
 - رینۆدو ۲۲ (پ) .

- ز -

- زاجستی ، کومه له ۲۳۶ .
- زاهیده ئیبراهیم ۱۱ - ۱۲ ، ۱۳ ،
- ۱۱۱ ، ۲۲۰ (پ) .
- زاهر حسین ۲۴۳ .
- زمیختی ۱۷ ، ۸۱ ، ۹۴ ، ۲۳۷ .
- زه کتی صائب ۱۰۶ .
- زندتی ۲۰۴ .
- زمنگنه (ه) ۱۲۲ ، ۱۲۳ .
- زه لوتی ۱۰۱ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۳۱ .
- زه بنه لمابدین کاشانی ۱۴۰ .

- ژ -

- ژ. ک. ، کومه له ۲۳۷ .

- س -

- سادق بهامدین ۲۵۵ (پ) .
- سالم قهستان ۲۰۳ ، ۲۲۲ .
- سالم ۱۸۲ - ۱۸۵ .
- سامال مهجید فخره ج ، دوکتور
- ۲۵۲ .
- سامی ۲۰۴ .
- سامیه شاکر ۲۵۸ .
- سایکس - پیکو ، بهیمان ۱۱۶ ،
- ۲۷۴ .
- سه تون ل ۹۰ .
- ستیوارد ل. ج. ۱۱۶ .
- سردار کمال مولود ۲۵۷ .
- سروش ، شهسولشوعهرا میرزا
- محمد علی سروشی
- نصفهانی ۱۷۲ .
- سعدی محمد نمین دزه یی ۲۵۱ .

- سعید ناکام ۲۵۲ ، ۲۵۴ .
- سلیم یاوز ، سولتان ۴۴ .
- سمکو ، ئیسماعیل ناغای شوکاک
- ۷۷ (پ) ، ۷۸ ، ۸۰ ، ۲۱۸ .
- سمنان سعید ، دوکتور ۷۰ (پ) .
- سواره ی جهمی ۵۵ ، ۶۴ ، ۶۵ ،
- ۶۶ ، ۲۰۲ (پ) ، ۲۶۶ .
- سولتان حسین بزوانه : حسینی
- کوزی علی .
- سون ، میجر ۱۱ ، ۱۳ ، ۱۵ ،
- ۱۰۳ ، ۱۰۴ - ۱۰۸ ، ۱۱۰ ،
- ۱۱۱ ، ۱۱۶ ، ۱۱۸ (پ) ، ۱۲۶ ،
- (پ) ، ۱۲۸ (پ) ، ۱۳۴ (پ) ،
- ۱۳۶ ، ۱۴۱ (پ) ، ۱۴۹ (پ) ،
- ۱۵۲ ، ۱۷۸ ، ۱۸۰ (پ) ، ۲۰۳ ،
- ۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۱۸ ، ۲۶۸ -
- ۲۶۹ ، ۲۷۵ ، ۲۷۷ .
- سیاه پوش ۱۵۶ .
- سید حسین ۲۳۳ .
- سیک ۱۱۷ .
- سیتیری گ. ۲۵ .

- ش -

- شادی ۲۰۷ .
- شازاد صائب ، پاریزهر ۲۵۰ .
- شاکر خه صباک ، دوکتور ۶۱ .
- شهری دووه می جهان ۲۳۷ ،
- ۲۳۸ .
- شهریف پاشا ۷۳ .
- شهری به کمی جهان ۷۲ (پ) ، ۷۳ ،
- (پ) ، ۷۶ ، ۷۸ ، ۸۳ ، ۹۴ ، ۹۵ ،
- ۹۹ ، ۱۰۰ ، ۱۰۱ (پ) ، ۱۰۴ ، ۱۰۹ ،
- (پیش) ۱۱۰ ، (پیش) ۱۱۲ ،
- ۱۴۶ (پ) ، ۱۵۲ (پ) ، ۱۵۷ ،

• شیخ نورى شیخ صالح ۹ ، ۱۱ ،
• ۹۳ ، ۱۰۶ ، ۲۱۹

— ص —

• صالح بديرخان ۷۴ (پ) ، ۹۳
• صالح حميدمرى ۲۴۳ ، ۲۶۱
• صالح زهكى صاحببقران ۲۳۳
• صالح قهفتان ۲۳۶
• صالح يوسفى ۲۲۷ ، ۲۵۷
• صبحى خليل ، دوكتور ۲۵۸
• صديق بلوكينى ۲۲۵
• صديق عبدالللا ، پارتيزم ۲۲۵
• ۲۲۶
• صلاح حفيد ، دوكتور ۲۵۲
• صلاححيدىنى نهيوتى ۸۱ ، ۹۶
• ۱۴ ، ۱۸۷ ، ۲۰۲ ، ۲۰۶
• ۲۰۷
• صلاح سعبدوللا ۱۷ ، ۲۴۳

— ط —

• طارق حسين ۲۵۵
• طارق عيمادى ، دوكتور ۲۵۲
• طلعت (طلعت پاشا) ۱۱۵ ،
• ۲۷۲
• طلعت نادر ۲۵۲

— ع —

• عادل موختار ۲۴۷
• عباسىيان ۱۰۲ ، ۲۰۸
• عبدالرحمن ۲۳۴
• عبدالرحمن السعدى ۲۵۵ ، ۲۵۷
• عبداللطيف السعدى (نذير) ۸۹
• (پ)

• ۲۰۰ ، ۲۰۸ ، ۲۰۹ ، ۲۱۱ ،
• ۲۳۱ ، ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۷ ،
• ۲۶۸ ، ۲۷۳ ، ۲۷۸

• شكسيير ۴۰

• شهزنتى ۲۱۷ (بنمالهئى)
• شورشى نهمريكا ۳۱ ، ۳۲ ، ۳۶
• شورشى ئوكتوير ۱۱۶ ، ۱۳۱
• شورشى ئيتيحادى بزوانه: شورشى
• ۱۹۰۸

• شورشى ئيسپاتيا ۳۷
• شورشى تهموزى ۱۹۵۸ ، ۶ ، ۸۴ ،
• ۸۶ ، ۲۲۴ ، ۲۴۰ ، ۲۴۲
• شورشى توركانسى لالو بزوانه :
• شورشى ۱۹۰۸

• شورشى دهستورى ۴۸ ، ۴۹
• شورشى فرموسا ۳۱ ، ۳۲ ، ۲۰۱
• شورشى گلاويژ بزوانه : شورشى
• تهموزى ۱۹۵۸

• شورشى ۱۹۰۸ ۷۲ (پ) ، ۷۳ ،
• ۲۱۷ ، ۲۶۶

• شوكريلفضلى ۳ ، ۱۵ ، ۱۰۳ ،
• ۱۰۸ — ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۱۳
• (پ) ، ۱۱۸ (پ) ، ۱۲۶ (پ) ،
• ۱۳۱ ، ۱۳۶ ، ۱۶۱ ، ۲۰۰ ،
• ۲۰۳ ، ۲۱۰ — ۲۱۱ ، ۲۶۹ —
• ۲۷۰

• شيت مستخفا ، پارتيزم ۲۳۵
• شينخان ۱۲۲

• شيخ بزنتى (ه) ۱۲۲ (پ)
• شيخ رهزا ۱۰۹ ، ۱۶۱ ، ۱۷۸ (پ)
• شيخ عبدالقادرى شهزنتى ۷۳ ،
• ۲۱۷ (پ)

• شيخ محمود ۶ (پ) ، ۱۰ ، ۸۳ ،
• ۸۴ ، ۸۵ ، ۸۸ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹ ،
• ۲۲۰

. عبدالکرم صالح زندتی ۲۴۹ .
 . عبدالکرم محمد باراوی ۲۴۹ .
 . عبداللا جهودت ، دوکتور ۵۸ .
 . عبدالمجید محمد کرم ۲۴۹ .
 . عبدالناصر ، سرۆك ۲۴۳ .
 . عبدالوهاب ئهلناهری ، دوکتور
 . ۲۶۱

. عجم ۱۲۱ ، ۱۶۱ ، ۲۷۵ .
 . عرب ۶۶ ، ۸۷ ، ۸۸ ، ۱۰۲ ،
 . ۱۰۹ ، ۱۱۵ ، ۱۱۷ ، ۱۱۹ ،
 . ۱۲۰ ، ۱۲۱ ، ۱۲۳ ، ۱۳۹ ،
 . ۱۴۰ ، ۱۶۲ ، ۱۶۸ ، ۱۷۹ ،
 . ۱۹۳ ، ۲۰۶ ، ۲۲۸ ، ۲۶۲ ،
 . ۲۷۱ ، ۲۷۲ ، ۲۷۶ .

. عزیز نعمین ، دوکتور ۲۵۲ .
 . عزیز شمزینی ، دوکتور ۲۲۳ .
 . عزیز عقراوی ۲۳۰ .
 . عزیز گوردی ۲۵۶ .
 . علائمدین سجادی ۵ ، ۱۱ ، ۱۳ ،
 . ۶ (پ) ، ۷۲ (پ) ، ۷۸ (پ) ،
 . ۸ (پ) ، ۹۳ ، ۱۵۵ (پ) ،
 . ۲۴ ، ۲۶۴ (پ) .

. علی پاشا ۴۵ (پ) .
 . علی کمال بایر ۹۳ ، ۲۱۹ .
 . علی گهلاویژ ، دوکتور ۲۲۳ .
 . عوبه بوللای نههرتی ، شیخ ۶۵ .
 . عوسمان بهرخان ۶۵ .
 . عوسمان حسن نزهت ۲۵۸ .
 . عوسمان حمد دهشتی ۲۵۵ .

. عوسمانی ، عوسمانی یان ،
 . عوسمانی بهکان ۳۰ ، ۳۱ ، ۴۶ ،
 . ۵۲ ، ۵۷ ، ۶۳ ، ۶۸ ، ۱۰۳ ،
 . (پ) ، ۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۳ ،
 . ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ (پ) ، ۱۲۹ ،
 . ۱۳۸ (پ) ، ۱۴۶ ، ۱۶۲ ، ۱۶۶ ،

. عبدالعزیز صالح الطالبي ۲۲۶ .
 . عبداللا ئهلجیورتی ۱۰۸ (پ) .
 . عبوززه حمان بمننا (ابن السراع)
 . ۱۰۱ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۳۱ .
 . عبوززه حمان بهگه بزوانه : سالم .
 . عبوززه حمان پاشای بابان ۱۶۶ -
 . ۱۶۷

. عبوززه حمان سعید ۱۵۵ (پ) .
 . عبوززه حمان قاسمق ، دوکتور
 . ۶۱ (پ) .
 . عبوززه زاق بهرخان ۷۷ ، ۷۸
 . (پ) .
 . عبولحمید بهدیعبوززه حمان ۲۲۴ -
 . ۲۲۵

. عبولحمیدی دووه م ، سولتان
 . ۵۲ - ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۵۸ (پ) ،
 . ۶۴ ، ۶۷ ، ۶۸ ، ۷۱ ، ۲۰۲ ،
 . (پ) ، ۲۱۷ (پ) ، ۲۶۵ ، ۲۶۶ .
 . عبولخالق نهسرتی کورکوسی
 . ۱۵۹ ، ۱۶۰ (پ) .
 . عبولززه حمان بهرخان ۵۱ (پ) ،
 . ۶۰ ، ۶۵ ، ۶۷ ، ۶۹ ، ۷۱ ،
 . ۲۱۷

. عبولززه حیم رهیمی ههکاری ۴۸ ،
 . ۴۹ (پ) ، ۹۵ ، ۱۵۶ .
 . عبولززه زاق بیتوشی ۲۵۸ .
 . عبولززه زاق بیمار ۲۵۴ .
 . عبولززه زاق حسینی ۷ ، ۷۵
 . (پ) ، ۱۰۳ (پ) ، ۲۲۰ (پ) .

. عبولززه زاق محمد ۲۴۶ .
 . عبولسمیع ئحمد ۲۴۹ .
 . عبولقادر بهرزنجی ۲۲۸ ، ۲۴۲ .
 . عبولقادر حمد نعمین ۲۵۸ .
 . عبولقادر مهلا عومر ۲۴۹ .
 . عبولعزیز یامولکی ۲۰۲ (پ) .

- ۲۰۸ (لهشکری) ، ۲۱۰ ، ۲۱۱ ،
 ۲۶۳ ، ۲۷۰ ، ۲۷۱ ، ۲۷۳ ،
 ۲۷۴ ، ۲۷۵ ، ۲۷۶ ، ۲۷۷ ،
 ۲۷۸ .
 عوسمانیانی نوی ۴۸ .
 عومر جهلال حمویزی ۲۲۵ .
 عومر رهمزی مهلا مرف ۲۴۳ .
 عومر مستهفا ۲۲۷ .
 عزیزه دین فهیزی ۲۵۶ .
 عزیزه دین مستهفا رهسول ، دوکتور
 ۲۴۴ .

- غ -

- غمریق ۱۹۹ .
 غفور حسین گهلالی ۲۵۷ .

- ف -

- فاتح موحمد ۲۵۰ .
 فاروق مستهفا رهسول ۲۴۶ .
 فازیلی مهلا محمود ۲۴۷ .
 فایق بهطی ۲۱۵ .
 فهخری کمریم زهنگنه ۲۲۹ .
 فرانکو ۳۷ .
 فهرهسهیت ۳۴ .
 فضولتی ۱۶۹ .
 فوناد رهشید ۹۵ (پ) .
 فوناد محمد نمین ۲۴۸ .
 فونادی صالحی رهشه ۲۴۳ .
 فورس ۱۰۲ ، ۱۲۴ ، ۱۴۰ ، ۱۶۸ ،
 (فارس) ، ۱۷۲ ، ۱۹۳ ، ۲۰۴ ،
 ۲۲۸ ، ۲۶۳ .
 فهوزی جهودت جمیل ۲۵۷ .
 فهقهی دیموکراتی نازهربایجان

۲۲۳ .

فیصل ۲۷۶ ، ۲۷۷ .

- ق -

- قاجاری ۴۷ ، ۵۲ .
 قادر فهزاز ۹۴ (پ) .
 قادری محمودزاده ، دوکتور .
 (پ) .
 قادری مودهرسی ۲۴۰ .
 قحطان ۲۷۶ .
 قهدری جمیل پاشا ۵۱ (پ) .
 قریش ۲۷۶ .

- ف -

- فاسموس ۲۶۳ .
 فولتیر ۱۸ ، ۲۸ ، ۴۰ .
 فیلیچیتسکی و . ، دوکتور ۷ .

- ک -

- کاردو عبدالقهار گهلالی ۲۵۷ -
 ۲۵۸ .
 کاردوخی ۲۰۴ .
 کارنوس ۵۴ .
 کازم دوجهیلی ۱۰۱ .
 کاشتی ۲۰۴ ، ۲۰۵ .
 کاکهی فهلاح (حصه نمین قلند)
 ۲۲۷ ، ۲۵۸ .
 کامهران ۲۴۵ .
 کامهران عالی بهدرخان ۲۳۸ .
 کاوس فهفتان ، دوکتور ۲۴۸ (پ) .
 کرویبه ، هوز ۱۰۸ (پ) .
 کمریم روستم ۲۱۹ .

- مارسیل ، رۆژمهلاتناس ۹۷ .
- مارف خهزهدار ، دوکتور ۷ (پ) ،
- ۱۵۵ (پ) ، ۲۵۴ .
- ماری کریستین ۱۸ .
- مهجید ناسنگر ۲۵۰ .
- مهجید عهلی ههموهندی ۱۰۵ .
- مهجید عومر ۲۵۱ .
- محمد نهمین عوسمان ۲۵۴ .
- محمد تۆزون ۲۶۱ .
- محمد بریگانی ۲۲۴ ، ۲۲۶ .
- محمد ، پیغمبر (د.خ) ۱۱۵ ،
- ۲۷۲ .
- محمد حسن منگۆزی ۲۵۶ .
- محمد دهوران ۲۵۲ .
- محمد شهاب دهباغ ، پارێزهر
- ۲۴۱ .
- محمد صالح سعید ۲۴۹ .
- محمد صدیق مفتی زاده ، دوکتور
- ۲۲۵ .
- محمد علی عهونی ۶۲ (پ) ، ۷۱
- (پ) ، ۱۰۴ (پ) .
- محمد علی کوردی ۲۳۶ .
- محمد عهلی گموره ۳۱ (پ) .
- محمد مستهفا ، پارێزهر ۸۹ (پ) .
- محمد مستهفا کوردی ۲۴۹ .
- محمد منگۆزی ۲۵۸ .
- محمد نوری توفیق ۲۵۴ .
- محمد زیوهر ۲۴۹ .
- مهحمودی نهمحمد ناغا ۱۰۸ (پ) .
- مهحمودی تورجانی ، شیخ ۷۹ ،
- ۲۱۸ .
- مهحمودی چواره م ، سولتان ۴۵ .
- مهحمودی مهلا کهریم ۱۷ ، ۱۵۵

کهریم شارهزا ۲۵۶ .

- کهلن ۲۰۵ .
- کمال بهک بزوانه : نامیق کمال .
- کمال فوناد ، دوکتور ۶ (پ) ، ۵۹
- (پ) ، ۶۱ (پ) ، ۷۰ ، ۲۴۳ ،
- ۲۴۸ .
- کمالی میرزا کهریم ، پارێزهر ۲۲۵ ،
- ۲۴۳ .
- کمالی - کمالی بهکان ۱۳۴ (پ) .
- کومپانیای هیندی رۆژهلاتی ۹۸ .
- کوردی ۱۵ ، ۱۶۸ - ۱۷۸ ، ۱۸۳ .
- کومهلای خویندگارانای کورد له
- نهروپا ۲۴۲ ، ۲۴۸ .
- کومهلای رۆشنیری کوردی ۲۵۸ .
- کومۆنی پاریس ۳۲ .

- گ -

- گمردلیفسکی ، نهکادیمی ۶۱ .
- گوتینبورگ ، یوحنا ۲۵-۲۶ ،
- ۲۷ ، ۲۸ .
- گوران ۹۳ ، ۱۵۸ - ۱۵۹ ، ۲۲۲ ،
- ۲۴۲ .
- گیو موگریانی ۹۳ ، ۱۵۵ (پ) ، ۱۶۹
- (پ) ، ۱۷۶ ، ۲۴۱ .

- ل -

- لازهریف م. س. ، دوکتور ۷ ، ۷۳ .
- لورانس ۱۰۷ .
- لورانس م. ۹۴ (پ) .
- لوید جورج ۹۹ ، ۱۲۹ ، ۱۳۰ ،
- ۲۷۷ .
- لیمان فون ساندروس ۱۲۹ .

- موراد داغستانی ۵۷ (پ)
- موکمزدهم جمال (تالمانی)، دوکتور . ۲۵۴
- مولانا خالد ۲۰۲
- مولهوی ۱۷۹ ، ۱۸۰
- ممتاز حیدرئی ۲۵۸
- مهدتی بهسیر ۱۰۱
- میدی بهگان ۱۲۴
- میرزا حسین غولامی شیرازی
- بزوانه : سون
- میرزا محمد سراج ۱۸۴
- مینورسکی ف ۶۰ ، ۷۳ (پ)
- ۷۸ ، ۱۲۴ (پ) ۲۳۲
- میسری بهگان ۲۰ ، ۲۳
- میقداد مدحمت بدرخان ۵۱ (پ)
- ۵۲-۵۳ ، ۶۱ ، ۶۷ ، ۶۹
- ۲۱۷

- ن -

- ناپلیون بوناپارت ۱۸ ، ۵۶ ، ۹۷ -
- ۹۸
- ناصرمدین شا ۴۷ (پ) ، ۹۱
- نافع یونس ، پاریزه ۲۲۵
- نالت ۱۵ ، ۱۶۳ ، ۱۶۴ ، ۱۶۵
- ۱۶۸ ، ۱۸۱-۱۸۰ ، ۱۸۳
- ۱۹۹
- نامیق کمال ۱۹۳ (پ)
- نجیب عاصم ۲۰۷
- نژاد عزیز سورمی ۲۵۷
- نسیرین فخری ، دوکتوره ۲۵۴
- نهمسایت ۷۰
- نوئیل ، میجر ۱۰۷ ، ۱۱۰ ، ۱۱۱
- ۱۳۲ (پ)
- نوشیروان مستهفا ۲۵۰

- (پ) ، ۲۴۶ ، ۲۴۷ ، ۲۵۲
- محمدتی سمندهجی ۱۶۲
- محمود فهمی ۲۳۶
- محوی ۱۵ ، ۱۹۹ - ۲۰۰
- مدحمت بدرخان بزوانه : میقداد
- مدحمت بدرخان
- مدحمت بن خمو ۲۵۶
- مدحمت پاشا ۵۲ (پ) ، ۵۳
- مستهفا بهگی صاحبقران بزوانه :
- کوردی
- مستهفا پاشا یامولکی ۱۲ (پ) ،
- ۲۱۹ ، ۹۳ ، ۵۱
- مستهفا صالح کریم ۲۴۸
- مستهفا شوقی ۹۵ ، ۲۱۹
- ۲۳۴
- مستهفا عبدالللا ۸۹ (پ)
- مستهفا نیریمان ۲۵۰
- مستهفا مونهزریق ۴۶
- مشروته بزوانه : شورش ۱۹۰۸
- مشوقی بزوانه : محوی
- معدومی بزوانه : مولهوی
- مغول ۲۰۴
- ملکوم خان ۹۱
- ملیک حسین بزوانه : حسینی
- کوزی علی
- مم ، محمد مولود ۲۵۱
- ممدوح سلیم ۴۹ (پ) ، ۹۳ ،
- ۲۳۲
- ملا نجمددین ۱۰۹ (پ)
- ملای گوره ۵۰
- م نوری (محمد نوری) بزوانه :
- شیخ نوری شیخ صالح
- منگور (ه) ۱۲۲
- مونهجی ۱۸۰
- موکمزدهم محمد نهمین ۲۴۹

٩٤ ، ١٥٦ (پ) ، ١٥٩ ، ١٦٠ .
 . (پ)
 . هیتین ١٥٩ ، ١٦٠ (پ) .

- ی -

. یانمی سمرکهوتن ٢٤٢ .
 . یهکیهتی نافرتهانی عراقی ٢٤٤ .
 . یهکیهتی ئهدیسانی عراقی ٢٤٦ .
 . یهکیهتی جهوانانی دیموکرات ٢٣٩ .
 . یهکیهتی قوتاییانی کوردستان ٢٥٣ ،
 ٢٥٩ (لقی کهرکوک) .
 . یهکیهتی قوتاییانی گشتی عراقی
 ٢٤٤ ، ٢٤٦ .
 . یهکیهتی گشتی جوتیارانی عراقی
 ٢٢٨ - ٢٢٩ .
 . یهکیهتی گشتی گریکارانی عراقی
 ٢٥٧ .

. یهکیهتی مامۆستاییانی کوردستان
 ٢٥٣ ، ٢٥٥ ، ٢٥٨ ، ٢٦٠ .
 . (مهکنهبی سکر تار بهت) .
 . یهکیهتی نوسهرانی کورد ٢٥٤ ،
 ٢٥٦ .

. یوسف مهلهك ٩٤ (پ) .
 . یولیوس قهیسهر ٢٠ ، ٢١ ، ٣٦ ،
 ٢٠١ .
 . یونانی بهکان ٤٤ ، ٤٥ .
 . یونس مستهفا ٢٣٦ .
 . یونسکو ٣٣ .

. ناوی
 . رۆژنامه و گۆنار

- ا -

. اجتهاد ٥٨ .

. توری نهمین بهگه ٢٢٢ .
 . توری سهعید ٩٠ .
 . توری وهشتی ٢٤٩ .
 . نهرو ٣٢ .
 . نیکیسن ف ٨٠ ، ٦١ (پ) ، ٧٤
 . (پ)

- و -

. وریا ٢٣٦ .
 . ولیهم رین مارشال ١٤١ .
 . ویلسن ، ئارنۆلد ١٢ .
 . ویلسن ، ویلرۆ ١٣٠ .

- ه -

. هارتمان ، مارتن ٧٠ .
 . هاشم دۆغرمهچتی ، دوکتۆر ٢٤٢ .
 . هامیلتن ٠١ م ٨٥ - ٨٦ .
 . هاوار ، کومهلی هاوار ٨٨ ، ٨٩
 . (پ)
 . ههره گول ئازیزان بزوانه : جهلادت
 . بهدرخان .
 . ههزار ٨٨ ، ٩٣ .
 . ههمه وهند (ه) ١٢٢ ، ١٢٣ ، ٢٧٥ .
 . هندۆك ١١٧ .
 . هۆس ٢٨ .
 . ههوری ٢٣٦ .
 . هیجری بزوانه : کوردی .
 . هیجری نهده ٢٣٦ .
 . ههرو دۆت ٢٠ .
 . هیفی ، کومهله ٧٣ .
 . هیفی کورد ، کومهل ٢٣١ .
 . هیتین موگریانی ١٧ ، ٨١ ، ٨٨ ،

- . بلیسه ۲۴۴
- . بویشموه ۲۵۸
- . بهمان ۲۵۰
- . بیری نوی ، بهندا ۲۲۹
- . بیری نوی ، همولیر ۲۵۷

- پ -

- . برالدا ۳۵
- . پرشتک ۲۴۸
- . پهروهده و زانست ۲۵۵
- . بشکو ۸۸ ، ۸۹ (پ)
- . بهام ۲۴۱
- . پهیزه ۹۵ ، ۲۳۴
- . پیشکوتن ، التقدیم ، بهندا ۲۲۴
- . ۲۴۲
- . پیشکوتن ، سلیمانی ۱۱ ، ۱.۴
- . ۱.۷ ، ۱.۳ ، ۱.۳۴ ، ۱.۳۷
- . ۲.۰۳ (پ) ، ۲.۱۲ ، ۲.۱۸ ، ۲.۶۹

- ت -

- . التآخی ۲۲۷ ، ۲۲۹ ، ۲۳۰ ، ۲۵۱
- . تایمس ۲۹ ، ۴۱
- . تایمی بمره
- (Basra Times)
- . ۱.۰ ، ۱.۰۷ ، ۲.۶۸
- . تایمی بهندا
- (Baghdad Times)
- . ۱.۰ ، ۱.۰۲ ، ۱.۳۹ ، ۲.۶۳
- . ترجمان احوال ۴۷
- . تصور افکار ۴۷
- . التعاون ۱۱ ، ۲۶۹ (پ)
- . تقویمی ومقابع ۴۶ ، ۵۴ (پ)
- . توکیو ۴۲

- . الادیب العراقی ۲۴۶
- . نازادتی ۸۹ ، ۲۲۵
- . نازادتی کوردستان ۸۹
- . نمزدارار ۴۶ (پ)
- . نازهربایجان ۲۲۳
- . نمستیره ۲۵۷
- . ناهرمهت ۲۴۴
- . ناتا و روداوی هفتهمین ۲۴۰
- . نامانج ۲۶۰
- . الاهرام ۵۶ ، ۵۷ (پ)
- . ناوات ۸۳ (پ) ، ۲۳۹
- . نومیدی نیستیقلال ۲۲۰-۲۲۱
- . نبیران ۱.۰ ، ۱.۰۲ ، ۱.۱۰ ، ۲.۶۳
- . نبیره بهندایه ۲۴۰
- . نیزقیستیا ۳۵

- ب -

- . باباتوژتوژ ۲۵۹
- . بانگی حلق ۸ (پ) ، ۸۴ ، ۸۸
- . ۲۲۰
- . بانگی کورد ۷۵ ، ۷۶ ، ۸۳ (پ) ، ۲۳۱
- . ۲۶۹
- . بانگی کوردستان ۸۵ ، ۲۱۹
- . برایهتی (۱۹۶۷) ۲۲۷
- . برایهتی (۱۹۷۰) ۲۵۱ - ۲۵۲
- . برایهتی (۱۹۷۱) ۲۲۹
- . برایهتی (۱۹۷۲) ۲۲۹
- . برایهتی (۱۹۷۴) ۲۲۹
- . برایهتی (۱۹۷۵) ۲۳۰
- . بزوا ۲۲۵
- . بهرمو رونالی ۲۵۶ - ۲۵۷
- . البرهان ۵۶
- . بلدی کوردستان ۱۲ (پ)

- دی باو
- همواله کانی پایتمخت ۲۱ .
 - دیجله و فورات ۲۲۶ .
 - ر -
 - رابەر ۲۴۸ .
 - رابەرزین ، النهضة ۲۲۶ .
 - راستی ، پیروت ۲۶ .
 - راستی ، مۆسل ۲۲۴ .
 - راوزیر ، ۲۲۳ ، ۲۴۱ .
 - رای گهل ۲۲۵ .
 - رزگاری ، ۸۹۴ .
 - رزگاری ، ئهمنقره ۲۶ - ۲۶۱ .
 - رزگاری ، بهغدا ۲۴۳ .
 - رزگاری ، سلیمانی ۲۵۰ .
 - روانگه ۲۵۶ .
 - روداوی روژانه ۲-۲۱ ، ۳۶ ، ۲۰۱ .
 - روژا نو ۲۳۸ .
 - روژنامهی کۆشک ۲۰ .
 - روژی کورد - شهوی عهجم
 - روژی کورد
 - کورد ۷۹ ، ۲۱۸ .
 - روژی کورد
 - ههتاوی کورد ۷۳ ، ۷۴ ، ۲۳۱ .
 - روژی کوردستان ، روژنامه ۶
 - (پ) ، ۸ (پ) ، ۹-۱۰ ، ۱۱ ، ۸۵ ، ۲۲۰-۲۱۹ .
 - روژی کوردستان
 - شمس گردستان ۲۵۴ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ .
 - روژی نوی ۲۴۵ .
 - روژننبر
 - المثقف ۲۵۸ .

- نیشک ۲۵۰ .
- ح -
- الحوادث الیومیه ۲۰ (پ) .
- خ -
- خعبات ، النضال ۸۹ ، ۲۲۴ .
- خعباتی قوتاییان ۲۵۳ .
- خعباتی کوردستان ۸۹ ، ۹۰ .
- خۆرنشین ۲۴۰ .
- ج -
- چارهسهرکردنی کشتوکال
- نیسلاحی زهراعی ۲۴۵-۲۴۶ .
- چیا ، CHIYA ۲۵۳ .
- چیا ، سلیمانی ۱۹۷۱ ۲۵۶ .
- د -
- دهفتیری کوردهواری ۲۵۱ .
- دهنگ ۲۴۷ .
- دهنگوباس ، الاخبار ۲۲۶ .
- دهنگی تازه ۲۴۷ .
- دهنگی داس ۸۹ .
- دهنگی فلاح ، صوت الفلاح ۲۲۸ .
- دهنگی قوتاییان ، بهغدا ۱۹۵۹ ۲۴۴ .
- دهنگی قوتاییان ، کمرکوک ۱۹۵۹ ۲۴۵ .
- دهنگی کورد ، صوت الاکرد ۲۲۵ .
- دهنگی گیتی تازه ۲۳۷ .
- دهنگی ماموستا ۲۵۳ - ۲۵۴ .
- دیارتی کوردستان ۲۳۳ .

- س -

- سبیر ۲۳۸
- سلیمانی ۲۴۹

- ش -

شھق

- بہیان ۲۴۲
- شورش ۸۹
- شورش کشتوکار
- الثورة الزراعية ۲۵۲
- شورش کشتوکاری
- الثورة الزراعية ۲۶۱
- شوعه ۸۹

- ص -

- صباح ۵۴
- صدى الحقيقة ۱.۱

- ظ -

- ظفر عراق ۱۱.

- ع -

- العراق ۱. (پ) ۲۶۱
- العرب ۱.۱ ، ۱.۲ ، ۱.۳ ، ۱۱.
- ۱۱۳ (پ) ، ۱۱۴ ، ۱۲۸ (پ)
- ۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۱ ، ۱۳۶ (پ)
- ۱۳۷ ، ۱۴۰ ، ۱۴۱ (پ) ، ۲۶۲
- ۲۶۳ ، ۲۶۴ ، ۲۷۳
- عوسمانی ۵۸ (پ) ، ۶۷
- عراق ۲۶۱

روشنیری نوی

- المتف الجديد ۲۵۹

روناکی

- النور ۲۲۷
- روناکی ، هولیر ۸۶ ، ۲۳۵
- روناھی ، نلمانیای روژناوا ۲۶.
- روناھی (RONAHI) ، شام ۹۱ ، ۲۱۱ ، ۲۳۶-۲۳۷
- رهیلہ ۲۵۵
- ریگا ۸۹
- ریگا ، مہاباد ۲۲۳
- ریگای یہ کیٹی ۲۲۸
- ریبا تازہ ۸۳ (پ) ، ۲۲۲

- ز -

- زاری کرمانجی ۸۳ ، ۸۵ ، ۲۳۴
- زانستی ۲.۳ ، ۲۳۶
- زانیاری ۲۵۲
- زبان ۲۲۲
- الزمان ۵۷
- الزوراء ۳۱ ، ۱.۲
- الزهور ۱.۱ ، ۱۱. ، ۲۶۹ (پ)

- ژ -

- ژبان ۲۱۵ ، ۲۲۱
- ژبانموہ ۸۳ ، ۱۳۷ (پ) ، ۲۱۵
- ۲۲ ، ۲۲۱
- ژین ، ٹمستمول ۴۹ (پ) ، ۷۲
- (پ) ، ۷۵ ، ۹۵ ، ۱۵۳ ، ۱۵۶
- ۲۰۲ ، ۲۳۲ ، ۲۳۳
- ژین ، روژنامہ - سلیمانی ۸۳
- ۱۳۷ (پ) ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۲۷
- ۲۲۸

کوردستان ، ورمی ۷۷ (پ) ، ۷۸ ،
(پ) .

کوردستان (یه کم رۆژنامهی

کوردی) ۶ (پ) ، ۵۸ ، (پ) ، ۵۹ ،

۷۲ ، ۹۲ ، ۹۴ ، ۱۵۴ ، ۱۸۶ ،

۲۰۱ - ۲۰۲ ، ۲۱۷ ، ۲۶۵ -

۲۶۶ .

• ۲۴۷ The Kurdish Journal

- گ -

کرتوگالی مندلانی کورد ۸۲ ، ۲۳۹ -

• ۲۴۰

کرتک

- بزوغ ۲۴۹ .

• کرتک ، کورکوک ۱۹۷۲ ۲۵۶ .

کلاویژ ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۶ ، ۸۷ ، ۹۴ ،

۲۱۱ ، ۲۳۶ .

• کوفاری کوزی زانیاری کورد ۲۵۹ .

کوفاری کوليجی ناداب

• مجلة كلية الاداب ۲۵۸ .

کیتی بۆل

• عالم الطوابع ۲۵۳ .

- ل -

• ۳۸ La Gazette

• ۳۸ La Tribunna

• ۱۱۰ ، ۱۰۹ ، (پ) ۱۰۸ ، لغة العرب

• ۲۹ Leipziger Zeitung

- م -

• مرآة الشرق ۵۷ .

• مشورت ۷۱ .

• المقطم ۵۷ .

- غ -

• غمزه تهی کلکنا ۳۰ .

- ف -

• فرانس سوار ۴۱ .

• الفكر الجديد ۲۲۹ .

- ق -

• قانون ۹۱ .

• القاهرة ۵۶ .

- ک -

کاری میلی

• العمل الشعبي ۲۴۹ .

کورد تعاون وه نمره قی غمزه تهسی

• ۷۳ ، ۷۴ ، ۲۱۷ .

کوردستان ، نۆرتانی خویندکارانی

• کورد له نوروپا ۲۴۲ - ۲۴۳ .

کوردستان ، باکو ۲۲۳ .

• کوردستان ، بفسا (رۆژنامه) ۲۲۶ .

کوردستان ، تاران ۲۲۴ .

کوردستان ، جهلب ۲۳۲ .

• کوردستان ، رۆژنامه (۴) ۲۲۸ .

کوردستان ، رۆژنامه - مههاباد

• ۸۱ ، ۲۲۲ ، ۲۲۳ .

کوردستان ، گوڤار - نهمۆل

• ۹۴ - ۹۵ ، ۲۳۳ .

کوردستان ، گوڤار - مههاباد ۸۱ ،

• ۲۳۹ - ۲۳۸ ، ۲۰۳ - ۲۰۲ .

کوردستان ، مههاباد - ۱۹۱۴ ۷۸ ،

• ۲۳۲ .

- . - وعي العمال ٢٥٧
- . هملير ، رۆژنامه - ١٩٥٠ ٢٢٣
- . هملير (شارهواتي) ٢٢٦
- . هملير ، قوفار - ١٩٦٢ ٢٤٧
- . هملير ، قوفار - ١٩٧٠ ٢٥١
- . هونەر ٢٤٥
- . هيقي ٢٥٥
- . هيوا ٢٤١ - ٢٤٢
- . هيواي كوردستان ٢٤٤

- ي -

- . يلكيون ٧٤ ، ٧٥ ، ٢٣١
- . به كيهتي تيكوشين ٨٩
- . El Orden
- . ٢٨
- . يومانيتي ٣٦
- . Yeni Akish
- . ٢٤٨

- شوين -

- ا -

- . نازدريايجان ٢٨ (پ) ، ١٤٦ (پ) ،
- . ١٦٤ (جنوب)
- . ناسيا ٢٢
- . ناشور ٢٠٤ ، ٢٠٥
- . نمره لان ١٦٤ ، ١٨٧
- . نمره نستان ٢٢٠
- . نمره نيا ٤٤
- . نمره م ٤٦
- . نمره نه ٦٩
- . نمره موقول ٣١ (پ) ، ٤٤ ، ٤٥ ، ٤٩
- . (پ) ، ٥١ ، ٥٣ ، ٥٤ ، ٥٦ ، ٥٧
- . ٦٥ ، ٦٧ ، ٧٢ (پ) ، ٧٣ ، ٧٥
- . ٩٢ ، ٩٤ ، ٩٥ ، ١٥٣ ، ١٥٦

. مؤند ٤١

- ن -

- . نزار ٢٤٠
- . نوروز ٢٤٣
- . نوسمري كورد ٢٥٤
- . نوسمري نوي ٢٥٦
- . نيشتمان ، نوريز ٨٠ ، ٨٨ ،
- . ٢٣٧
- . نيشتمان ، سليمان ٢٤٣
- . النيل ٥٧
- . نيويورك تايمس ٤١
- . New York Journal
- . ٤٠ (پ)

- و -

- . الوطن ٥٧
- . الوقائع المصرية ٣١ (پ)
- . World
- . ٤٠ (پ)

- ه -

- . هوار ، شام ٩١ ، ٩٣ ، ١٥٣
- . ١٥٧ ، ١٥٨ ، ١٥٩ (پ) ، ٢١١
- . ٢٣٥ ، ٢٣٦
- . هواكاري ٢٢٧
- . ههتاو ٢٣٤
- . ههلاله ، بوكان ٨٢ ، ٢٣٩
- . ههناك ٥٥ (پ)
- . هوار
- . - هوازي كورد ٨٢ - ٨٣ ،
- . ٢٣٨
- . هوازي نيشتمان ٨٢ ، ٨٣ ، ٢٣٩
- . هوشيارى كريكاران

، ۷۶ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ، ۱۳۰ (پ) ،
 ، ۱۴۱ ، ۱۶۲ ، ۲۰۹ ، ۲۶۲ (پ) ،
 ، ۲۶۵ ، ۲۶۶ ، ۲۷۲ ، ۲۷۶ ،
 . ۲۷۸
ئینگیلتمره ، ۲۹ ، ۳۴ ، ۳۵ ، ۳۶ ،
 ، ۴۰ ، ۶۶ ، ۱۰۱ ، ۱۱۲ ، ۱۱۳ ،
 ، ۱۱۴ ، ۱۱۷ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹ ،
 ، ۱۲۰ ، ۱۲۱ ، ۱۲۲ ، ۱۲۷ ،
 ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۳۰ (پ) ، ۱۳۳ ،
 ، ۱۳۹ ، ۱۴۰ ، ۱۴۲ ، ۱۴۳ ،
 ، ۱۴۴ ، ۱۴۵ ، ۱۶۲ ، ۱۶۳ ،
 ، ۲۰۹ ، ۲۴۲ ، ۲۶۲ (پ) ، ۲۷۰ ،
 ، ۲۷۱ ، ۲۷۲ ، ۲۷۳ ، ۲۷۴ ،
 . ۲۷۶

— ب —

. بابل ۲۰۵
 . باکو ۸۰ (پ) ، ۲۲۳
 . بتلیس ۱۶۴
 . باجهلان ۱۲۲ (پ)
 . بمرلین ۲۳
بهرتایا بزوانه : ئینگیلتمره .
 . بصره ۱۰۰ ، ۱۰۷
 . بهغدا ۱۱ ، ۱۳ ، ۲۴ ، ۳۱ ، ۵۱
 ، ۷۵ ، ۷۹ ، ۸۱ ، ۸۵ (پ) ، ۹۴
 (پ) ، ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۰۸ (پ)
 ، ۱۰۹ ، ۱۱۰ ، ۱۱۶ ، ۱۱۸ ،
 ، ۱۲۰ ، ۱۳۱ ، ۱۳۶ ، ۱۳۷ ،
 ، ۱۳۸ (پ) ، ۱۴۲ ، ۱۴۳ ، ۱۴۴ ،
 ، ۱۴۵ (پ) ، ۱۴۷ ، ۱۵۲ (پ) ،
 ، ۱۵۹ (پ) ، ۱۷۹ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹ ،
 ، ۲۲۴ ، ۲۲۵ ، ۲۲۶ ، ۲۲۷ ،
 ، ۲۲۹ ، ۲۳۰ ، ۲۳۱ ، ۲۳۳ ،
 ، ۲۳۴ ، ۲۳۶ ، ۲۴۰ ، ۲۴۱

، ۲۳۱ ، ۲۲۶ (پ) ، ۲۱۷ ، ۲۰۲
 . ۲۴۷ ، ۲۳۲ ، ۲۳۳
ئهللمانیایا ، ۱۰۱ ، ۱۱۵ ، ۱۲۱ ،
 ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۳۲ ،
 ، ۱۴۰ ، ۱۴۱ ، ۱۵۳ (پ) ، ۱۶۲ ،
 ، ۲۶۲ (پ) ، ۲۷۲ .
 . **ئهللمانیایا دیموکرات** ۳۶ .
 . **ئهللمانیایا رۆژناوا** ، ۷۰ ، ۲۶۰ .
 . **ئهللمانیایا فبیرالی** ۳۶ .
ئهمریکا
 . **ولانیه ککرتووه کانی ئهمریکا**
 ، ۳۲ ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۳۵-۳۶ ، ۳۹ ،
 ، ۴۰ ، ۴۱ ، ۱۱۷ ، ۱۲۲ ، ۱۳۰ ،
 ، ۱۴۰ ، ۱۳۵ (سره ک کۆماری) ،
 . ۱۵۰ ، ۲۴۱ ، ۲۴۷ .
 . **ئهمریکای لاتینی** ۳۸ .
 . **ئهمدۆلی شەرقی** ۱۸۰ .
ئهمقمره ، ۷۰ ، ۷۲ (پ) ، ۲۴۸ ،
 . ۲۶۰ .
ئهوروپیا ، ۲۱ ، ۲۲ ، ۲۴ ، ۲۶ ، ۲۷ ،
 ، ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۰ ، ۵۱ (پ) ، ۵۵ ،
 . ۶۷ ، ۸۶ ، ۱۷۹ ، ۲۴۳ ، ۲۴۸ .
 . **ئهوروپای رۆژناوا** ، ۳۸ ، ۴۰ ،
 . ۵۱ .
 . **ئهورستریا** ۱۲۷ .
ئیتالیا ، ۳۰ ، ۳۵ ، ۴۴ (پ) ، ۹۷ ،
 . ۱۴۰ .
ئیران ، ۴۸ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۱۰۱ ، ۱۲۸ ،
 (پ) ، ۱۴۶ (پ) ، ۱۷۲ (پ) ،
 . ۲۲۳ ، ۲۲۸ ، ۲۴۱ ، ۲۶۲ (پ) .
 . **ئیرلنده** ۱۱۷ .
 . **ئیسپانیایا** ، ۱۸ ، ۴۳ .
 . **ئیلام** ، ۲۰۴ ، ۲۰۵ .
ئیمپراتوری عوسمانی ، ۴۳ ، ۴۶ ،
 ، ۵۵ ، ۶۶ ، ۶۹ ، ۷۲ (پ) ،

- ج -
 جاسنه ۸۴ ، ۲۲۰ .
 جزیر ۲۰۲ .
 جتیف ۵۵ (پ) ، ۶۱ ، ۶۶ ، ۷۱ ،
 ۲۱۷ .

- ج -

چیکوسلواکیا ۳۵ .
 چین ۳۰ ، ۲۱ ، ۶۳ .

- ح -

حلب ۲۳۲ .
 حجاز ۱۱۷ ، ۱۱۹ (پ) ، ۱۲۸ ،
 ۲۷۶ .

- خ -

خوی ۷۷ .

- د -

دانمارک ۱۵۰ .
 دولتہی عوسمانی بزوانہ :
 نیمپراتوری عوسمانی .
 دھولہ ۵۰ ، ۲۵۳ ، ۲۵۵ .
 دیارہگر ۵۱ ، ۵۸ (پ) ، ۶۹ .
 دیترویت ۴۰ .

- ر -

رہزانی رہ بزوانہ : ورمین .
 رھواننز ۵۰ ، ۲۳۴ ، ۲۳۶ .

۲۴۲ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ، ۲۴۵ ،
 ۲۴۶ ، ۲۴۷ ، ۲۴۹ ، ۲۵۰ ،
 ۲۵۱ ، ۲۵۲ ، ۲۵۳ ، ۲۵۴ ،
 ۲۵۵ ، ۲۵۶ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ ،
 ۲۵۹ ، ۲۶۰ ، ۲۶۱ ، ۲۶۲ ،
 ۲۶۴ (پ) ، ۲۶۹ (پ) ، ۲۷۰ ،
 ۲۷۳ .

بہلیکا ۳۹ .

بہلفاریا ۳۵ .

بہنگال ۳۰ .

بوتان ۱۹۶ ، ۱۹۸ .

بوستن ۳۷ .

بوکان ۷۹ (پ) ، ۲۳۹ .

بیروت ۲۶۰ .

- پ -

پاریس ۱۹ ، ۲۹ ، ۳۲ ، ۳۹ ، ۶۷ ،
 ۹۷ ، ۲۰۹ .
 پھرہ توای ۳۸ .
 پشدر ۱۲۲ .
 پورٹسموٹ ۲۴۳ .
 پورتوگال ۳۷ .
 پینجون ۷۹ (پ) .

- ت -

تاران ۲۲۴ .
 تبلیس ۷۸ (پ) .
 تورکیا ۴۳ ، ۵۳ ، ۵۶ ، ۶۲ ، ۷۳ ،
 ۹۲ ، ۱۰۱ (پ) ، ۱۱۵ ، ۱۱۷ ،
 ۱۳۴ (پ) ، ۲۱۰ ، ۲۱۷ .
 تھوریز ۸۱ ، ۸۸ ، ۲۳۷ .
 توکیو ۴۲ .

(پ) ، ۱۶۱ ، ۱۶۹ ، ۱۷۵ ،
 ۱۷۶ ، ۱۷۹ ، ۱۸۰ ، ۱۸۳ ،
 ۲۱۲ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹ ، ۲۲۰ ،
 ۲۲۱ ، ۲۲۲ (شماره وانج) ، ۲۲۵ ،
 ۲۲۶ ، ۲۲۷ ، ۲۲۹ ، ۲۳۶ ،
 ۲۳۷ ، ۲۴۲ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ،
 ۲۴۵ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹ ، ۲۵۰ ،
 ۲۵۳ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ ، ۲۵۹ ،
 ۲۶۹ .

سهمرفه‌مند ۲۴ .

سنه ۱۷۶ ، ۱۷۹ .

سؤقیات

- یه‌گیهتی سؤقیات ۳۵ ، ۳۶ ،
 ۵۹ (پ) ، ۷۰ ، ۸۳ (پ) ، ۲۲۰ .
 سوسره ۳۶ .

- ش -

شاربائیر ۵۰ .

شاره‌زور ۱۶۴ .

شام ۶۹ ، ۹۱ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۵۳ ،

۲۳۵ ، ۲۳۸ .

شوان ۱۲۲ .

- ع -

عمره‌بگیر ۵۸ (پ) .

عمره ۵۰ .

عمادی‌یه ۵۰ .

عیراقی ۷ ، ۳۱ ، ۸۱ ، ۸۳ ، ۸۴ ،

۸۵ ، ۸۶ ، ۸۷ ، ۹۱ ، ۱۰۱ ،

۱۰۴ (پ) ، ۱۱۰ ، ۱۱۲ ، ۱۱۴ ،

۱۱۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۴ (پ) ،

۱۳۶ ، ۱۳۸ ، ۱۳۹ ، ۱۴۱ ،

۱۴۲ (پ) ، ۱۶۱ ، ۱۸۸ ، ۲۰۰ .

رؤژه‌لانی نومزاست ۵۵ ، ۹۴ ،

۱۱۶ ، ۱۱۷ ، ۱۳۰ ، ۲۰۹ ،

۲۱۲ ، ۲۳۶ ، ۲۷۴-۲۷۵ ، ۲۷۸ .

رؤژه‌لانی نریک ۱۳۰ .

رؤسیا ۷۸ ، ۱۰۱ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ،

۱۳۱ ، ۱۳۲ ، ۱۳۳ ، ۱۴۱ ،

۲۶۲ (پ) ، ۲۷۲ .

رؤما ۲۰ ، ۹۷ ، ۲۰۱ (میتزوی

کونی) .

رؤماتیا ۳۵ .

- ز -

زاخو ۵۰ .

زمنگنه ، ناوچه ۱۷۹ .

زوبیر ۱۵۹ .

- ج -

ژاپون ۴۲ ، ۶۳ ، ۷۵ .

- س -

سابلاغ بزوانه : مه‌باباد .

ساندرلاند ۲۴۲ .

سته‌کهولم ۱۵۰ .

سورداش ۸۴ ، ۲۲۰ .

سوریه ۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۲۰۰ ، ۲۰۹ ،

۲۷۶ .

سودان ۶۳ (پ) .

سغز ۷۹ (پ) .

سه‌لاهی‌یه ۵۰ .

سلیمانی ۵۰ ، ۶۹ ، ۷۳ (پ) ،

۸۴ ، ۱۰۴ ، ۱۰۷ ، ۱۰۸ (پ) ،

۱۰۹ ، ۱۲۲ ، ۱۳۴ (پ) ، ۱۵۲ .

- . ۲۵۹
- گنمده ۲۳ ، ۱۱۷ ، ۱۵۰ .
- کوبنهان ۱۵۰ .
- کوبه ۵۰ .

- گ -

- گه لاله ۲۵۶ .
- گورجستان ۷۸ (پ) .

- ل -

- لايزگ ۲۹ ، ۱۵۰ .
- لنمن ۹۱ ، ۱۵۰ ، ۲۰۹ ، ۲۱۷ ،
- ۲۴۳ ، ۲۷۴ .
- لورستان ۱۶۴ ، ۱۸۰ .
- لوزان ۱۰ .
- لوندوره بزواته : لنمن .
- ليبيا ۵۸ (پ) .
- لينينگراد ۷۰ .
- ليون ۲۹ .

- م -

- ماربورگ ۷ (پ) ، ۷۰ .
- ماردين ۶۹ .
- مدراس ۴۶ (پ) ، ۵۵ (پ) ، ۹۱ .
- مەكسيك ۱۸ .
- مەككە ۱۲۱ ، ۱۷۵ ، ۱۸۳ .
- موسكو ۵۵ (پ) .
- موسل ۱۰ ، ۶۹ ، ۱۴۳ ، ۲۲۴ ،
- ۲۳۶ .

- ۲۰۸ (باكوري) ، ۲۱۵ ، ۲۴۱ ،
- ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۷ ، ۲۶۹ ،
- ۲۷۱ ، ۲۷۴ ، ۲۷۵ ، ۲۷۸ .

- ف -

- فهرنسا ۳۵ ، ۵۴ ، ۷۸ ، ۱۱۴ ،
- ۱۱۶ ، ۱۲۲ ، ۱۴۰ ، ۱۴۵ ،
- ۲۰۱ ، ۲۰۹ ، ۲۷۲ .
- فلمستين ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۲۰۰ ،
- ۲۰۹ .
- فولكستون ۶۶ ، ۲۱۷ .

- ق -

- قاهرة ۲۴ ، ۳۱ (پ) ، ۵۲ ، ۵۵ ،
- ۵۶ ، ۵۷ (پ) ، ۵۸ ، ۶۱ ، ۶۶ ،
- ۶۷ ، ۷۱ (پ) ، ۹۱ ، ۹۸ ، ۱۴۲ ،
- ۲۰۹ ، ۲۱۷ ، ۲۶۶ .
- قهرمداغ ۱۵۰ ، ۱۶۲ .
- قزلقه ۷۹ (پ) .
- قشقاس ۱۳۲ ، ۱۴۱ .
- قودس ۹۶ .

- ف -

- فاتيكان ۳۰ .
- فلمز مويلا ۱۸ .
- فبرجينيا ۳۶ .
- فينيسيا
- بندقيه ۲۲ ، ۴۴ (پ) ، ۴۵ .

- ك -

- كمر كوك ۲۲۵ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ، ۲۵۶ ،

- و -
 ورمچ ۷۷ (پ) ، ۷۸ (پ) ، ۷۹ ،
 . ۲۲۲ ، ۲۱۸
 ولاتی عوسمانی بزوانه : نیمپراتوری
 . عوسمانی

- ه -
 ههکاری ۴۹ (پ) .
 . هممدان ۱۶۴
 هنستان ۹۸ - ۹۹ ، ۱۱۷ .
 همنفاریا ۳۵ .
 همولیر ۵۰ ، ۸۶ ، ۸۹ (پ) ، ۲۲۳ ،
 ، ۲۲۶ ، ۲۳۵ ، ۲۴۱ ، ۲۴۶ ،
 ، ۲۴۷ ، ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۵ ،
 . ۲۵۶ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸

- ی -
 . ۲۲. یریتقان
 . یوغوسلافیا ۳۵
 . یونان ۴۱

مهلباد ۸ (پ) ، ۷۸ ، ۷۹ (پ) ،
 ۸۰ (پ) ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۳ ، ۱۷۶ ،
 ، ۲۲۰ ، ۲۲۳ ، ۲۳۲ ،
 ، ۲۳۷ (کوماری) ، ۲۳۸ ، ۲۳۹ ،
 . ۲۴۰

. میدیا ۲۰۴
 میسر ۱۹ ، ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۵۸ ،
 ، ۶۳ ، ۶۷ ، ۷۹ (پ) ، ۹۷ ، ۹۸ ،
 . ۱۱۷ ، ۱۴۲ ، ۲۰۹ ، ۲۶۵ - ۲۶۶
 . میسویوتامیا ۲۷۵

- ن -
 . نهجف ۱۴۵
 . نهمسه ۲۰۹
 . نیویورک ۲۰۹

راست‌گردنه‌وهی هه‌له‌کانی چاپ

لاپهزه	دێر	هه‌له	راست
۱۷	۱۰	برایانی	برایانی
۲۳	۲۴	روژنامه‌نۆسی	روژنامه‌نۆس
۳۵	۶	ئوکراینا	ئوکراینا
۳۷	۲۴	The	the
۳۷	۲۵	Institnte	Institute
۴۴	۶	واتم	واته
۵۸	۱۸	عه‌بدو‌للا	ئیسحاق
۵۹	۲۹	۲۳ر۸	۲۳ر۸
۶۰	۱۹	مینورسکی	مینۆرسکی
۶۱	۱۵	شیرکو	شیرکو
۷۵	۱۸	۱۹۲۹	۱۳۲۹
۸۹	۲۳	بفداد ۱ ۱۹۴۹	بفداد ، ۱۹۴۹
۱۰۷	۱۹	To Kurdistan and Mesopotamia	To Mesopotamia and Kurdistan
۱۵۶	۱۹	وه‌فایی	وه‌فاتی

پێڕست

۱۷ - ۵	پێشهکی بەشی یەکەم : چەند لاپەرزەبەك دەربارەی مێژۆ و بایەخی رۆژنامەنووسی
۴۲ - ۱۸	بەشی دووەم : چمکێك لە مێژۆی رۆژنامەنووسی کوردی
۹۶ - ۴۳	بەشی سێیەم : گەمی و چۆن « تێگەشتنی راستی » دەرچۆ
۱۳۴ - ۹۷	بەشی چوارەم : هونەری رۆژنامەنووسی لە « تێگەشتنی راستی »دا
۱۴۷ - ۱۳۵	بەشی پێنجەم : زمان و ئەدەب و مێژۆی کورد لە « تێگەشتنی راستی »دا
۱۴۸	« تێگەشتنی راستی » و زمانی کوردی
۱۵۴ - ۱۴۸	« تێگەشتنی راستی » و ئەدەبی کوردی
۲۰۰ - ۱۵۴	« تێگەشتنی راستی » و مێژۆی کورد
۲۰۹ - ۲۰۰
۲۱۲ - ۲۱۰	ئەنجام
۲۱۲	باشکۆ
۲۱۶ - ۲۱۵	چەمەند تێبینییەك باشکۆی بەکەم : ناو و شوێن و کاتی دەرچونی رۆژنامە کوردی-بەکان
۲۳۰ - ۲۱۷	باشکۆی دووەم : ناو و شوێن و کاتی دەرچونی گۆفاره کوردی-بەکان
۲۶۱ - ۲۲۱	کورتەبەك بە زمانی عەرەبی
۲۷۹ - ۲۶۲
۲۹۰ - ۲۸۰	سەرچاوه
۲۹۱	پێڕستی ناو و شوێن
۳۰۱ - ۲۹۱	ناو
۳۰۶ - ۳۰۱	ناوی رۆژنامە و گۆفاره
۳۱۱ - ۳۰۶	شوێن
۳۱۲	راستکردنەوی هەلەکاتی چاپ

نرخى (۵۰۰) فلسه

(۳۰۰) دانه لم كتيبه لم چاپ دراوه
دهست پين كردنى له چاپ دان ۱۰/۴/۱۹۷۸
لين بونموه له چاپ ۱۵/۸/۱۹۷۸

له كتيبخانهى نيشتمانيا
ژماره (۸۲۸) ى سالى ۱۹۷۸ ى دراوه تين

من مطبوعات المجمع العلمي الكردي

« تيگيشتنی راستی [فهم الحقيقة] »
وموقعها في الصحافة الكردية

تأليف

الدكتور كمال مظهر احمد

بغداد — ١٩٧٨

A PUBLICATION OF THE KURDISH ACADEMY

DR. KAMAL MADHJAR AHMAD

((TEGAYISHTNI RASTEE))

AND ITS PLACE IN KURDISH JOURNALISM

KURDISH ACADEMY PRESS

BAGHDAD — 1978

М. А. Камаль

"ТЕГАЙИШТИ РАСТИ"

И ЕЕ МЕСТО В КУРДСКОМ ПРЕССЕ

(На Курдском Языке)

Издательство Курдской Академии Наук

Багдад, 1978

د. کهمال مهزهەر

چیه نند
لاپه ره یسه ک
له میژ ووی
گهلی کورد

بهشی یه کهم

ه یاریدهی دهزگای روشنبیری و بلاوکردنهوهی کوردی له چاپ دراوه

د. کمال مەزھەر

چەند لاپەرەیکە
لە میژووی گەلی کورد
(بەشی یەكەم)

بە پاریس دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوی کوردی لە چلپ دراوه

چاپخانەی (الادیب البغدادیة)

بە قەدا - ١٩٨٥

پیشکشہ بہ
بنہ مالہی سہر بہرزی کہری عہلہ کہ !

پيشه‌کى

«چەند لاپەرەبەك لە مېژووی گەلى كورد» بریتی بە لە بەشێكى ئەو وتارانەم كە دەربارەى باسى جیاوازی مېژووی كورد لە چاپەمەنى بە كوردی بەكاندا بلاوم كردوونەوه .

وتارەكان هى وایان تێدا بە تەمەنیان خەریكە دەگاتە چارەكە سەدەبەك ، بەپێى بوچوونی خۆم هەمووشیان با بەخیان هەبە ، بۆیە كە بە پێوستم زانی كۆیان بكەمەوه و سەرلەنوێ پێشكەشى خوێندەوارانیان بكەمەوه و بەو جۆرەش لە فەوتاندن رزگاریان بكەم .

لە شوێنى زۆر پێوستدا نەهێ دەستكارى ناوەرۆك و رێنوسى وتارەكانم نەكردوو ، لەگەڵك روهوه بلاوكردنەوهیان بەو جۆرە باشترە . بە ناچارىش هەندێك شوێنم لى لایردوون یا كەمێكم گۆرپون . . . ! ئەوانەش بوونەتە هۆى كەمێك جیاوازی تەنانەت لە شیوازی نووسینی باسەكاندا .

هیوادارم بەم بەرھەمەم توانیستم خزمەتێك پێشكەشى خوێندەواری كوردی خوشەویست بكەم . لە دەمبەكیشەوه دەمویست وتاریك دەربارەى كەریمى عەلەكەى وەزیری دارانى شیخ مەحمودو شوێنى دیارى ئەو بنەمالە سەربەرزە بنووسم ، بەلام جارێكا با ئەم دیارى بەم لە بریتی ئەویان بێت . خوا لە وێنەیان زۆر بکات، لە سایەى خواشەوه شوێنەواری كەریمى عەلەكە كۆتەر نەبۆتەوه . . . كوردینە تو بلیت بەكێك هەبیت ماموستا مەسبح ئەسكەندەر بناسیت و بە دل خۆشى نەوێت و رێزى نەگرت . هیچ دوورنى بە گەر مەسبحى گەرە زیندوو بێتەوه دەستی پیروزی بەسەرىدا بھێتت و پێى بلیت :

«بەختەوهرم پیاویكی وەك

تو هەلگەرى ناوم بێت !» .

باسی یه کهم
دهوری کورد له میژووی شارستانی یه تیدا

نه توانم بلیم (ه) تا ئیستا کهس له پرووی شارستانی بهتی بهوه باسی میژووی کوردی
 نه کردوو ، نه گهرچی جاروبار له ناو ئه م وتار ، یان ئه و پهراودا ئه و باسه له چه ند
 دپزینکی پچر پچردا به سه رینی ده بینریت .
 نه ته وه ی کورد هه ر له کۆنه وه نیشته جی شوینکی زۆر گرنگ بووه . ئی گومان
 کوردستان وه ک برپه وایه بو رۆژه لاتی ناوه راست .
 هه ر له بهر ئه وه شه ، جگه له سامانی زه به ندی ، هه موو ده وه له ته ئیمپریالی به کان
 چاویان تئ برپه وه ده یانه وی بیکه نه بنکه ی خویان .
 نه وه ی گومانی تیدانی به کوردستان له کۆنیشدا هه ر وا گرنگ بووه ، چونکه ئه و
 کاته که وتبووه ناوه راستی شارستانی به ته کۆنه کانه وه که زۆر به یان له رۆژه لاتی نزیکدا
 پهیدا بوون و په ره یان سه ندوووه له سه رووی هه مووشیانه وه شارستانی به تی فارس و
 شارستانی به تی عه ره بی ی ئیسلامی به که له عیراقددا ، کاتی حوکمی عه باسی به کان ،
 گه یشته به رزترین په لی پیشکه وتنی . که واته ده توانین بلین نه ته وه ی کورد ده وری له م
 شارستانی به تی یانه دا بووه ، واته کاری تی کردوون ، هه ره وه ک چون ئه وانیش کاریان
 تئ کردوو . ئه مه مان به ته واوی بو روون ده بیته وه ئه گه ر بیته بزانی شارستانی به تی به
 کۆن و نوی به وه بریتی به له توانه وه ی بیروباوه رو به ره می گه لیک نه ته وه ی جیاواز ،
 چونکه وه ک ده رکه وتوووه تیکه ل بوونی بیروباوه رو به ره می چه ند نه ته وه به ک ده بیته

(ه) سالی ۱۹۵۹ ، واته ئه و ساله ی زانکۆی به غدام ته واو کرد ، ئه م وتارهم له ژماره پینج و شه شی
 گۆناری ، بلیسه ، دا بلاو کرده وه . لیره دا وه ک خۆی چاهی ده که مه موو زۆر که م نه میت ده ستکاری ی
 ناوه رۆکو شیرازی نووسینم نه کردوو .

هۆی په‌یدا بوونی شارستانی به‌تی و نه‌نجامی تیکه‌ل بوون فراوان بوونی سنووری بیرکردنه‌وه به . بی‌گومان تیکه‌ل‌یش به شیوه‌به‌کی زۆر له نیوان شه نه‌توانه‌دا ده‌یت که له‌به‌که‌وه نزیکن .

شه نه‌توهه کورده‌ی له‌سه‌ر سنووری فارس و عه‌ره‌ب ژباوه له . سه‌رده‌می شارستانی به‌تی هه‌ردوو نه‌توهه‌که‌دا ، هه‌رچۆنی بی‌ت ، زۆر یا که‌م ، کاری کردۆته سه‌ر شه دوو شارستانی به‌ته . به‌لام شه‌وه‌ی سه‌رنج رانه‌کیشی شه‌وه‌به که زۆر که‌س شه‌اره‌زایی نی‌به به‌رامبه‌ر ده‌وری کورد ، هه‌ندیکیش ده‌یزانن ، به‌لام خۆیانی لی‌گیل ده‌که‌ن .

له‌وه‌ش خه‌راپتر شه‌وه‌به که هه‌ندیک له میژوونووسه شو‌قینی به کلاسیکی به‌کان دواکه‌وتن و بی‌هه‌یزبوونی شارستانی به‌تی عه‌ره‌بی ده‌گیرنه‌وه بو به‌هه‌یزبوونی هه‌ندیک نه‌توه‌ی تر له ناو گیانی کۆمه‌لی ئیسلامیدا .

به کورنی زۆر که‌س شه‌اره‌زاییه‌کی ته‌واوی نی‌به له باره‌ی ده‌وری کورده‌وه له میژووی شارستانی به‌تیدا ، به‌تایه‌تی شه‌وه‌خه‌مه‌ته به‌نرخانه‌ی شه‌وه‌به‌په‌شکه‌شی کردوه به شارستانی به‌تی ئیسلامی و زانیاری عه‌ره‌بی . پێویستی‌شان به لی‌کۆلینه‌وه‌به‌کی دوورو درێژو زۆر قول نی‌به بو ده‌رپه‌ینی کاری کورد بو سه‌ر گه‌لی رووی شارستانی به‌تی فارس و عه‌ره‌ب ، به‌تایه‌تی له رووی بیروباوه‌رو کۆمه‌لایه‌تی و زانیاری و هه‌تا سیاسیه‌وه ، وه‌ک ئیستا بۆمان ده‌رده‌که‌وی .

کاری کورد بو سه‌ر

شارستانی به‌تی فارسی :

نه‌توه‌ی کورد به‌هۆی دراوسیه‌تی به‌وه ، هه‌روه‌ها وه‌ک پاشاوه میژووی به‌ دێرینه‌کان ده‌ری ده‌خه‌ن به‌شدار بووه له دامه‌زراندن و پی‌گه‌یاندن و په‌شخه‌ستی شارستانی به‌تی فارسه‌کاندا . به‌لام شه‌گه‌رچی هه‌ندیکیش دان به‌مه‌دا نه‌ین شه‌وا ئیسه ده‌توانین له په‌نگه‌به‌کی تره‌وه‌وه به شیوه‌به‌کی تر ده‌ری بجه‌ین که وا کورد کاری کردۆته سه‌ر شه‌م شارستانی به‌ته . جا با سه‌ری په‌نگه‌ی دووه‌م بگه‌رین و نه‌ختیک له‌ی وردینه‌وه تا به‌وه نه‌نجامه‌ی ده‌مانه‌وی پێی بگه‌ین .

زور میژوونوسی به ناوبانگ دانیان به وهدا ناوه که سهراوهی نه ته وهی کورد
هگر ته وه بو سهر میدی به کان . سهر رای نه مهش گه لیک به لگهی میژووی نه وتو
سه که به نه وای ده ری ده خا میدی به کان باپره گه وری نه ته وهی کوردهی
سین .

میدی به کانیش به لای که مه وه سی سه ده له پیش فارسه کانه وه هاتوونه ته ئیران و
سونه ت و شارستانی به تی خویمان دروست کردو وه و پیوه ندی بان له گه ل شارستانی به ته
سکه وتوووه کانی عیراق به تایه تی و میسر دا پهیدا کردو وه و له گه ل کلدانی به کان زور
بیت بوون ، به راده به کی نه وتو ده ستیان خسته ناو دهستی به بو له ناو بردنی
نیمراتوری ئاشوری .

به م جوړه میدی به کان گه لیک که لکیان له و شارستانی به کونانه وه رگرت و هیچ
گومانی تیدانی به که وا له دوی نه وهی فارسه کان به سه ریانا زال بوون و نه مان دایانه
تخه کانی زاگروس بو رزگار بوون له ده ست ژرده سته بی کونه ژرده سته کانی
خویمان ، شارستانی به ته که یان له ولاته کونه که ی خویمان بو فارسه کان به جی هیشت ،
و ته بی سی و دوو ده توانین بلین کا کله ی شارستانی به ته پیشکه وتوووه که ی فارسه کان
بریتی به له و شارستانی به ته ی باپره گه وری کورد دایمه زرانندو به جی هیشت .

سهر رای نه مه ده توانین بلین کاری کورد بو سهر شارستانی به تی فارسه کان له م
راده به دا نه وه ستا ، به لکو بی کول دان له گه ل فارسه کانی دراوسی باندا خه ریکی
گوزین و پیشخستی نه و شارستانی به ته بوون و هیوامان زوره لیکولینه وهی ئارکیولوژی
نهمه مان له دواروژدا بو روون بکاته وه و ناوی نه و زانا کوردانه ی خزمه تی
شارستانی به تی فارسین کردو وه بومانی ده ریخا بو نه وهی وه ک زانا کورده موسلمانان کان
ده ناسین و ده زانین کین نه وانیش بناسین .

به م جوړه ده رکه وت نه ته وهی کورد کاری کردوته سهر شارستانی به تی
فارسه کان . به لام خو نه گه ر بیتو هه موو نه مانهش بجه بینه لاوه ده توانین له لایه کی
تره وه زور به باشی کاری کورد بو سهر نه م شارستانی به ته ده ربرین . زانایانی میژوو
ده لین شارستانی به ته کونه کانی عیراق کارینکی زور گه وریه بان کردوته سهر
شارستانی به تی فارس . لیره دا پرسیارینکی به کجار گرنگان دیته ری : له کوپوه و له
کام ریگه وه شارستانی به کانی عیراق کاریان کردوته سهر شارستانی به تی فارس ؟ .

تەنھا يەك وەلام ھەيە بۆ ئەم پەرسبارە ، ئەويش ئەو ھەيە كە ئەم كارە لە رېنگەي كوردستانەو ھەيە بۆشتوتە ولاتی فارس ، چونكە ئەگەر سەيرى نەخشە بکەين ئەينى كوردستان و زنجيرە شاخەكانى بە كە عىراق و تىران لە يەكتر جيا ئەكاتەو . جگە لەمە ھىچ رېي تى ناچىت كورد وەك ياساوتى سەر سنوور خۆي دوورە پەريزگرتى نە شارستانی يەنى فارس . بەلكو بەپىچەوانەي ئەو ھەيە ، شتى نوتى داوھ تى . ھەر وەكولىشى وەرگرتووە ، چونكە سروشتى شارستانی يەنى لەسەر كەلك بەخشىو كەلك وەرگرتن وەستاو .

دوور تى بە ھەين و ابزانن مىللەتى كورد مىللەتیکى دواكەوتوو بوو ، لەبەر ئەو ھەر كارى تى كراو لە رووى شارستانی يەو ، بى ئەو ھى كارى كەردىتە سەر ھىچ شارستانی يەك . بەلام بۆ وەلامى ئەمە دەئىين كە دوو مىللەتى دراوسى ھەردوو كيان بە ھەموو جۆرى كار ئەكەنە سەر يەكتر ، با يەكئىكيشيان زۆر پىشكەوتوو و ئەوى تىران زۆر دواكەوتوو بى . باشترىن بەلگە بۆ ئەمە ھندى يە سوورەكانى ئەمەريكان كە گەرەتيرىن كاريان كەردۆتە سەر سازو ئاوازي ئەمەريكى لەگەن ئەو ھەموو دواكەوتەي خۆشياندا . كەواتە لەمەو بە ئاشكرا دەرئەكەوى كە نەتەو ھى كورد ئەگەرچى دواكەوتووش بویت ، ھەرچەندە وانەبوو چونكە دامەزرىنەرى شارستانی يەنى میدى ئەو بوو ، ھەر كارى خۆي كەردۆتە سەر شارستانی يەنى فارس ، چونكە . ھەر وەك و تمان ، شارستانی يەنى ھى تەنھا يەك نەتەو تى بە ، بەلكو برىتى بە لە تەوانەو ھى بىروباو ھەرو بەرھەمى چەند نەتەو يەك .

باسی دووہم
سہرنجیکی میٹرووی له زمانہ کہمان

نهم وتاره (۰) لیکۆلینه وه به کی میژووپی به له زمانه که مان ، وه لآمینکه بو شهوانه ی
تعتین زمانه که مان لقتیکه له زمانه فارسی .

ژماره به که له میژوونوسان واده زانن زمانه کوردی به شیکه ، یا زاره وه به که له
زمانه فارسی .

زۆر دوور نه رۆژین نه هرۆیش له نووسراوه که بیدا «لحات من تاریخ العالم» ، له
لایه ۲۵۹ ده لیت «کورد ده کان به زمانه فارسی کۆن گفتوگو ده که ن» .
به لآم ره خنه ی لی ناگیرت چونکه خۆی له پیشه کی ی پهراوه که بیدا داوا ی
نی بردنی کردوه له هه موو جوړه که موکوپری به که له بهر شه ی پهراوه که ی له
کاتیکدا نووسیوه که له به ندیجانده دا بووه وه به شیه ی نامه ناردوو به نی بو
کچه که ی (۰۰) بی شه ی دهستی بگاته هیچ سه رچاوه به که تا که موکوپری له
باسه کانی بپریت ، هیچ دووریش نی به وشه ی ئیرانی یان له نووسراوه که بیدا به فارسی
ته رجه مه کردیت ، خه تای ته مه ش ده که ویته سه ر شانی شه وه که سانه ی پهراوه که یان
وه رگیراوه ته سه ر زمانه عه ره ی ، چونکه زۆر له میژوونوسه کان وشه ی ئیران به
واتای هیندو - نه وروپی به کار ده هینن . به لآم زۆر نووسه ری تر که هیچ دوور نی به
له بهر هۆبه کی شارراوه زمانه کوردی ده گیرنه وه بو سه ر زمانه فارسی و ته مه ش له
بنچینه وه به بیرنکی چهوت ده ژمیری ، که واته با نه ختی له م باسه بدوین به
شیه به کی میژووپی و زانیاری ی راست .

(۰) له ژماره سنی سالی به کمی گوڤاری «بلنسه» دا بلاؤکراوه شه وه (شرینی به کمی ۱۹۵۹ ، ل
۳۵-۴۲) .

(۰۰) مه بهست ئیندیرا غانده ی به .

هەر که سێک یهوی له ره گهز ، یا زاراهوی هەر گه لێک له گه له کانی رۆژهه لات
 بدوی پێوسته بگه رێتهوه بو پراهه کانی میژوونوو سه کان ، به تایه می
 رۆژهه لاتنسه کان . به لام ته مانیش هه موو به سه ر راستی با سه کانیان نه نوو سیوه .
 به لکو ، ههروه ک ماموستا ته مین زه کی ده لی ، ده توانین بیانکه مین به سی به شهوه .
 به شیکیان ههچ مه به ستیکیان نه بووه له نووسینه کانیاندا تهوه نه ییت پی یان بگوتری
 میژوونوو س . به شی دووه مهبشان به پی رینگه به کی دانراو له شوینی خویموه
 با سه کانیان نوو سیوه . خو ههچ دوور نه رۆین ته گه ره کیلک له مانه نیسته یهوی نه
 باره ی کورده وه بنوو سی و شتیکی به ده مدا بسوری له لایه ن تۆرانی به کانه وه ، نه
 یه کسه ر ئی ته وه ی سی و دووی لی بکات گه لی کورد ده گه رێته وه سه ر تۆرک و پی یان
 ده لی «تۆرکه شاخاوی به کان» . به شی سه مهبش تهو زانا پایه به رزانه ن که نه
 با سه کانیاندا رینگه ی زانستی راستیان به ره لا نه کردووه له به ر زه ی پاره ورشه ی
 زیڕ . ته وانه به سیانه که به چاکه ناو ده برین و جینگه ی خویان له لاپه ره ی میژوود
 کردۆته وه .

جا ته م ده سه زانابه چونکه رینگه به کی راستیان گرتوه نووسینه کانیان
 پرکه لکه ، به لام ته وانه ی کورد ده گه رێته وه سه ر ره گه زی تۆرک ، یا فورس ، به
 ده لێن زمانه که یان زمانی خویان فی به ، به لکو به زاراهوی دراوسینه کانیان گفتوگۆ
 ده که ن ، ته وانه هه موویان له ده سه ته ی به که من یا دووه م که له خویانه وه
 بیروباوه ریان دروست کردووه بو فروشتن . به لام ده ربابه کی خاوتین و جوان
 ته گه رچی جوگه به کی پیسیشی نی برژی لیخن ناییت .

خو ته وه ش ئاشکرایه له گه لی کورد هه ژارو بیکه ستر فی به تاوه کو بلین زانا کانی
 ده سه ته ی سه مهبیان هانداوه بو ته وه ی له باره ی زمان و میژووی کورده وه به ئاره زووی
 گه لی کورد بنوو سن . که زاته ته نها ته وانن رینگه به کی راستی زانیاری یان گرتوه بو
 لیکۆلینه وه له بنجینه ی کوردو زمانه که یان ، نه ک له به ر خاتری چاوی کالی کورد .
 به لکو له رتی زانیاریدا ، جا بیروباوه ری ته مان نه ییت بیروباوه ری دوو ده سه ته که ی تر
 ههچ نرخیکی فی به وه به ههچ ناچیت .

ئا ته مه به سه بو هه موو که سێکی تیگه به شتو ، کورد بیت یانا ، بو ته وه ی بزانی :
 هەر که سێک ره گه زی کورد ، یا زمانیان بگه رێته وه بو سه ر ره گه زیلک یا

ستیکی تر له راستی بهوه دووره و له بهر هویه کی شارراوه و درو زلانه نکات ، نه و
سویانه میزوو هرگیز لی یان خوش ناییت ! .

نهمی نووسیان سووکه و لایمیکه بو نهوانه ده لاین زمانی کوردی فارسی به .
حلام با نهختیکی تریش له م باسه بدویین و په نا بهرینه بهر بیروباوه پری روزه لاتاسه
سهر راسته کان ، نهوانه ریگه ی زانیاری یان بهرنه داوه .

سیر سدنی سمث له ژر ناوی « کوردستانی کوندا » به کورتی ده لایت : هیچ گومانی
نیانی به نه و کار دۆخی یانه ی زهینه فون باسیان ده کات هر گه لی کورد بوون . جا با
ر تین زهینه فون کی بووه و چی ی گوتووه له باره ی گه لی کورده وه .

کورش بچوکی برای نهرته حششتای پاشای فارس سه ره رشتی کاروباری
تسیای بچوکی ده کرد . ده ورو بهری سالی ۴۰۴ ی پیش له دایک بوون کورش
ثرمزووی نه وهی ده کرد جینگه ی بگریته وه و خوی بیته پاشای فارسه کان ، له بهر
نوه سویابه کی گه وری بو هینانه دیی ئامانجه که ی پیکهینا . جگه له م سویا
گه وری به سویابه کی تریشی له ئیغریقه کان پیکهینا بو یارمه تی سویای به کم . نه م
سویا ئیغریق به له میژوودا به « سویای ده هزاره » ناسراوه .

پاش کوشتی کورش له عیراق ، زهینه فون که به کیک بووه له سه ربازه
ئیغریق به کان کاروباری سویا که بانی گرتوته ده ست و بوته سه روکی و سویا که ی
گیراوه ته وه به ره و ولاتی خو یان یونان . باسی چون و هاتنه وهی نه م سویابه و هموو
به سه رهانی به شیوه به کی میژووی کاتی خوی له په راو نکدا نوو سراوه ته وه (. . .) که
باسی کوردیشی تیدا کراوه و ده لایت : کاتیک سویا که مان گه بیسته ناوچه ی زاخو
گه لیکه ئازاو شه پر کهرمان لی هه لکه وت ناوی کار دۆخی به . . . نه م گه له له
ناوچه به کی شاخاویدا ده ژبان و ئاره زووی جیا بوونه وه یان هه بوو له شاو چه زیان به
سه ربه خووی و تازادی ده کرد .

که واته له مه وه به باشی بومان ده رده که وی که تینویتی نه و گه له بو سه ربه ستی و
ئاره زووی تازادی و جیا بوونه وهی له بهر نه وه بووه که زمانه که یان زمانیکی سه ربه خو
بووه ، نه ک زمان یا زاراوه به کی بیگانه .

(. . .) مه بمنت کچی به ناویانگی « له نا باسی » که زهینه فون بو خوی دایناوه .

ئىنجا با بگەرپىنەو سەر باسەكەى سىر سىنى سىمى كە لە لا بەكى تىزى
وتارە كەيدا دەلىت :

لەم دوایەدا بیروباوەرى ئەو زانايانەى لە زمانى كوردى دەكۆلنەو بەتەمولى
گۆرراوە دەلىن : زمانى كوردى نە لە فارسى و نە لە هیچ زمانىكى ترەو
وەرنەگىراوە ، بەلكو زمانىكى تايبەنى و سەر بەخۆیەو هەر لە كۆنەو هەلگىرو داگىرى
خۆى جوى بوو . سىنى سىمى كۆتایى باسەكەشى بەو دەلىت كە ئەلىت : «ئەوانەى
وا دەزانن زمانى كوردى زاراوە بەكى فارسى بە مێزو و زانست پىچەوانەى
بیروباوەر یانە» .

بەلام ماموستا سابس و ژمارە بەك لە رۆژە لاتناسەكان دەلىن : زمانى میدى بەك
یا ئەم كوردى بەى ئىستە بوو ، یا بنچینە بوو بوى .

ئەمە بەتەواوى كۆنى زمانى كوردى دەردەخات ، چونكە میدى بەكان
فارسەكان كۆنترن و لە پىش ئەوانىشدا هاتونە و لاتی فارسەو دەولەتیان پىكەپىناو
لە سەدەى حەوتەمى پىش لەدايك بووندا بوو گەورەترین دەولەتیان دروست كردو
پەرەیان سەندو وا بەهیز بوون سالى ۶۱۲ى پىش لەدايك بوون ناوى دەولەتى
ئاشورى بەكانیان لەناو ناواندا نەهشت ، ئەو دەولەتە گىرنگى نىوێ جىهانى لىزى
دەستدا بوو .

لەو كاتەشدا فارسەكان لەژىر دەستى میدى بەكاندا بوون و وا مانەو هەت
دەوروبەرى سالى ۵۵۰ى پىش لەدايك بوون ، ئەو كاتەى كۆرشى گەورە پەيدا بوو و
توانى فارسەكان لەژىر چنگى میدى بەكان دەرهپىنى و دەولەتیان بو پىكەپىنىت .

لىرەدا ئەم پرسبارەمان دىتە رى ، ئەویش : ئایا رى تى دەچى گەلىك بە
زمانى گەلىكى تر گفتوگۆ بكات كە ژێردەستەى خۆى بووىت ؟ ! ! .

گەلىك ئەوەندە كۆن بىت كە ۲۷۰ سال لە پىش گەلى فارسدا هاتىتە ئەو
ناوچە بەو دەورى سەد سالىكىش لە پىش ئەواندا دەولەتى سەر بەخۆى خۆى
هەبووى و تەنانەت فارسەكانىشيان لەژىر دەستدا بووى ، ئىتر چۆن رى تى دەچى
بوترى ئەمان بەزمانى فارسى گفتوگۆيان كردوو ! ! . ئەمە لەو دەچىت بلىت گەلى
تورك لە توركىادا بە زمانى كوردى . . . ئەدوین ! ! .

بەلێ ئەوا وتمان میدی بەکان که سەرچاوهی گەلی کوردن بە فارسی دەدوان ،
مەوتە فارسهکان و میدی بەکان هەردوکیان بەک گەل بوون ، چونکە زمانیان بەک
جیه .

ئەگەر وابووینت ئەوساکە ئەم دوو پرسیارە پێنگەمان لێ ئەگریت و بەدرۆمان
نەتەوه :

بەکمەم : ئەگەر ئەم دوو گەلە بەک بووبن و جیاوازییان نەبووینت لە زمانا ئەی
چۆن میدی بەکان ماوه بەکی دوورو درێژ فارسهکانیان خسته ژێر دەستی خۆیانەوه ؟
دووهم : بۆچی فارسهکان هەولێ جیاپوونەوهیان دەدا لە دەولەتی میدی بەکان بۆ
نەوی دەولەتێکی نوێ سەر بەخۆ دا بھەزرین ؟ .

هیچ وەلامیک نییە لەوه زیاتر که ئێ گومان زمانیان جیاواز بووه لە زمانی میدی و
گەلانیان بە زمان و شیوه لێک جیا دەکرینەوه .

هەر وەکو بۆمان دەرکەوت گەلی کورد گەلێک لە فارسهکان کۆنترن ، هەر وەها
زمانیشیان . جا ئەگەر ئێمە نەلین فارسی لە کوردی بەوه وەرگیراوه دەسا بیروباوەر
فروشان چۆن رووی ئەوهیان هەبە بلین کوردی لە فارسی بەوه وەرگیراوه . وا
دەرئەکەوی ئەوانە هەتا ئێستا وشەیی شەرمەزارییان نەبیستووه ، لەبەر ئەوه درۆ
بەلابانەوه هیچ نییە ، درۆبەکی وا زلیش که زمانی کوردی بەو کۆنی بەوه بکەن بە
زاراوه بەکی فارسی . بەراستی ئەمە شتیکی هەر بۆئێکە نین دەشیت ، لەوه ئەچیت
بیت ئەو باوکه کۆری کۆرە بەتی ، یا ئەو ئاڤرەتە هەشتا سالی بە کچی ئەو ژنە
ییت سالی بەیە ! .

ئینجا سەرەڕی رۆژھەلاتناس مینجەر سۆنە که کورنەیی باسەکی دەلێت : لە
سالی ٤٠١ی پێش ئەدا بەک بوونەوه . ئەو کاتەیی زەبەنەفون گەلی کاردۆخی
پێگەبشت . کوردستان بووه جێن بشتەنی گەلێکی کۆن که خواوەنی زمانی تاییەتی
خۆی بووه . ئەم گەلە خۆیان و زمانەکیان لە هەموو تێکەلی بەک پاراستووه و ئەگەر
یتو کوردی لەگەل هەر زمانێکی تر بەراورد بکەین دەبینین کورد زمانی خۆی لە
هەموو گەلێکی تر زیاتر پاراستووه ، بە رادەبەک جیاوازی بەکی زۆر نییە لە نیوان
کوردی ئێستە و کوردی پێش سەدەھا سالد .

به لئی وهك ميجهر سۆن ئه لیت گه لی كورد له هه موو كاتێكدا هۆشی به زمانه كهی خۆیه وه بووه و پاراستویه تی . بێ گومان تهوی یاریده ی داو ن له م پارسته د سروشته ، چونكه كورد له شوینکی شاخوی سه ختا ژباو ن ، له بهر ته وه گه لانی دراوسی یان نه یانتهوانیوه به ئاسانی پێوهندی یان له گه ل پیدایا بکه ن و کار بکه نه سه ر زمانه که یان ، به تایبه تی پێوهندی ئابوری و بازرگانی و سیاسی که گه و ره ترین هۆی تیکه لی زمانن . نه بوونی ته و جو ره پێوهندی یانه ش گه و ره ترین قه لفانه که زمانی کوردی ی پاراستووه و هه ر به خاوتینی ماوه ته وه ته وه نه ییت چه ند وشه به کی عه ره بی ی له ریگه ی دینه وه تیکه ل بووه له ئه نجامی بلا و بوونه وه ی ئیسلام له کوردستاندا سالی ۱۸ ی کۆچی ، ته مه ش ته نها له زمانی کوردی رووی نه داوه . ته نانه ت ئیسته ته گه ر زمانی تورکی ، یا فارسی پالاوته بکه ی نیه ی زیاتری ته ییت پروات چونکه هه مووی وشه ی عه ره بی به .

ئیسته ش گه لی کورد هه سته به مه کردووه ، بۆیه کا هه موو جو ره وشه به کی بیگانه له زمانه که ماندا روو له فه وتانه . سوکه به راوردیک له نیوان هۆنراوه ی بوژه کۆنه کان و تازه کاندایا نووسراوی نووسه ره کۆنه کان و تازه کان راستی ته مه مان بو ده رده خات ، ده ری ده خات هه نگاوی پیروزی پالاوتنی زمانه که مان له وشه ی بیگانه له میژه وه ده سته پی کردووه ئیستاش خه ربکه به ئامانج ده گات .

که واییت هۆی له به ك چوونی زمانی کوردی و فارسی چی به ؟ . ته وه ی گۆمانی تیدا نی به نزیکه یه کی زۆر هه به له نیوان زمانی کوردی و فارسیدا ، به لام ته مه وا ناگه به نییت کوردی زا راوه یه کی فارسی به ، ته ییت چه ند هۆیه ك هه ییت بو ته م له به ك چوونه ، ده سا با که میك وردینه وه و بزانی ته و هۆیا نه چین .

هه ر که سیك ده رباره ی میژووی کۆنی کوردو جوغرافیای کوردستان شتیك بزانیته ده توانیته له گه لآ بلیته هۆی ته م له به K چوونه بو دوو شت ده گه ریته وه :

به که م : هه ردوو زمانی کوردی و فارسی به شیکن له به K خیزانی زمانی ، ته ویش خیزانی زمانه هیندۆ - ته وروپایی به کانه .

له بهر ته وه ته بینن له به K چوونکی زۆر هه به نه ك ته نها له نیوان زمانی کوردی و فارسیدا ، به لکو له نیوان کوردی و زمانه کانی تریشدا که له م خیزانی زمانی به ن .

گھلڪ وشه هه ن له فھرهنسی و کوردیدا ، یا کوردی و ئیتالیدا بهك مانا ده بهخشن ،
 ومك برۆی چاوو نهژنۆی کوردی و فھرهنسی و برۆو کی و کاروانی کوردی و ئیتالی .
 جگه له مانه گه لیک وشه ی تریش هه ن له نیوان کوردی و ئیتالی و کوردی و
 هرهنسی و ئینگلیزی و گه لیک زمانی ترکه له خیزانی زمانه هیندۆ - نهوروپایی بهکانن له
 بهك ده چن و بهك ماناش ده بهخشن . . . بهلام ئایا ئه م له بهك چوونه مانای ئه وه به
 کوردی زاراوه بهکی فھرهنسی ، یا ئیتالی به ؟ . کهواته له بهك چوونی فارسی و
 کوردیش چه شنی شته ، هوکه ی ئه وه به ههردووکیان له بهك خیزانی زمانین .
 دووه م : ئاشکرایه نزیکی له نیوان کوردی و فارسیدا زۆرتره وهك له نیوان
 کوردی و زمانه هیندۆ - نهوروپایی بهکانی تردا ، هو ی ئه مهش نزیکی به له نیوان
 کوردستان و ئیراندا ، ئه و نزیکی به ی بوته هو ی تیکه ل بوونی چه ند وشه به کی ئه وان
 نه گه ل زمانی ئیمه و چه ند وشه به کی ئیمهش له گه ل زمانی ئه واندا . سه ره پرای
 ئه مانهش زۆربه ی ههردووک گه ل موصلمانن ، ئه مهش به لای که مه وه بوته هو ی له
 بهك چوونی زۆربه ی ئه و وشانه ی پیوهندیان به دینه وه هه به .
 جگه له م دوو هو به ده توانین به ئاسانی هو به کی میژووی تریش بدۆزینه وه ،
 چونکه ئه گه ر به کیک له میژووی میدی بهکان و چۆنه تی فهوتانی ده ولته که بیان
 بکۆلته وه ده توانیت له گه لآ هو ی نزیکی کوردی و فارسی به م جوړه روون بکاته وه :
 ده وروبه ری سالی ۵۵۰ ی پیش له دایک بوون ده ولته تی میدی پاش جه نگیکی
 گه وره له نیوان شای میدی ئیستیاجزو شای فارس کورشی گه وره دا فهوتا . به م جوړه
 فارسه کان که جارن ژر ده سته ی میدی بهکان بوون وایان لی هات میدی بهکانیان
 که وته ژر ده ست ، ئه مانیش که سه ره بخو یان نه ما به شی زوریان به ره و شاخه کانی
 کوردستان بوونه وه و له و ی له گه ل گه لانی ئه و ناوه تیکه ل بوون و گه لی کوردیان
 ینکه یئا . ئینجا ئه و ی گومانی تیدا ئی به تیکه لی بهك له نیوان ئه م میدی و فارسانه دا
 پهیدا بوو ، چونکه فارسه کان ماوه بهك له ژر ده سته ی میدی بهکاندا بوون ، ئه مانیش
 ماوه بهك له ژر ده سته ی ئه واندا . ئی گومان ئه و تیکه لی بهش کاری کردۆته سه ر ههردوو
 زمانه که و سوکه له بهك چوونیک ی له نیوانیاندا پهیدا کردووه .
 ژماره بهك له میژوونووسان ده رباره ی ئه م له بهك چوونه ده لێن گه لیک هه بووه
 ناوی پارٹی بووه که له گه له هیندۆ - نهوروپایی بهکان بوون و به شیکیان تیکه ل به

فارس و بەشیکیشیان تیکەل بە کورد بوون و تیاپاندا تیاوانەتەو ، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوێ چەند وشە بەک لە زمانە کەیان تیکەل بە فارسی و کوردی بییت ، ئیستەش ئەو وشانە بوونەتە هۆی پەیدا کردنی ئەم لە یەک چوونە ی نیاوان کوردی و فارسی . پاش ئەم سوکە بەراوردکردن و لیکۆلینەو بە لە زمانی کوردی و فارسی با ئەم پرسیارە تازە بکەینەو :

ئایا هەندیک لە بیروباوەر فرۆشەکان چۆن رووی ئەوێان هەبە بلین کوردی زمانیک ، یا زاراوە بەکی فارسی ، یا بیگانە بە ؟ ؟ !
 دەسا با بۆ دوا جاریش وە لایمان بەدەینەو و بلین : دەربا بەکی خاویز و جوان ئەگەرچی جوگە بەکی پسیشی تی پرزنت لیخن ناییت !

* * *

چەند تیبینی بەک :

- ۱ - دیارە سەرچاوەی سەرەکی ی ئەم دوو وتارەم بەرھەمەکانی مامۆستایان ئەمێن زەکی و تەھا باقر بوون .
- ۲ - وتاری یەکە میان تەواو نەبوو ، وا دیارە چوونە دەرەو م بۆ خویندن لە مارتی سالی ۱۹۶۰دا بۆتە هۆی نەنووسینی بەشەکانی تری .
- ۳ - زاراوەم بۆ «لجە» بەکار هیناوە .
- ۴ - هەست و توورە بی بە هەردوکیانەو دیارن .

باسى سىيەم
«شەرەفنامە» لە كوردناسى ى سۆفیتدا

خوینده واریکی کورد ، یا رۆژه لاتناسیک فی به ناوی «شهره فنامه» و شهره ف خانی بدلیسی نهیستی که تاوه کوئیسته به گه لیک زمان و به دهیان جار کورت و دریز دهر باره یان نووسراوه (۵) . رۆژه لاتناسی سؤقیته به گشتی و کوردناسی سؤقیته به تایه تی بایه خنی دیار و شایانیا ن به هردوک بهرگی «شهره فنامه» و دانهری داوه . ژماره به کی زۆر له رۆژه لاتناسانی شوروی له نووسینه کانیاندا که لکیان له «شهره فنامه» و هرگرتوه ، چ بو لیکدانه وهی میژوی کوردستان و ، چ بو لیکدانه وهی مه لبه ندی تری رۆژه لاتی ناوه راست . له سی به کاندای داوا له رۆژه لات و کوردناس ف . پ . راستوچین (۱) کرا «شهره فنامه» بکاته رووسی ،

(۵) سالی ۱۹۷۳ له گمنا پشه کی ی چاپی کوردی «شهره فنامه» دا بلا و کراوه نموه .

(۱) رۆژه لاتناسی سؤقیته ف . پ . راستوچین له سی به کاندای چهند بهرهمینکی بهنرخ دهر باره ی گمنا کورد بلا و کرده وه . راستوچین به کم زانابه له جیاندا که به کم بیلیوگرافیای لیسر کورد داناهو کانی خزی له ژیر ناوی «بیلیوگرافیا دهر باره ی کیشه ی کورد» له گۆلاری «رۆژه لاتی شۆرشگیر» دا بلاوی کردۆنمه (بروانه : «رۆژه لاتی شۆرشگیر» ، به زمانی رووسی ، ژماره ۳-۴ ، سالی ۱۹۳۳ ، ل ۲۹۲ - ۳۲۶ ژماره ۵ هه مان سل ، ل ۱۵۹ - ۱۷۳) . به کیک له وتاره بهنرخه کانی راستوچین «سهرنج دهر باره ی کورد» که له ژماره ۱۳ - ۱۴ ی سالی ۱۹۳۲ ی گۆلاری «دهنگوباسی رۆژه لاتی ناوه راست» دا بلاوی کردۆنمه (بروانه گۆلاری ناوبراو ، ل ۷۲ - ۹۳) . راستوچین لهم بهرهمه ی بو لیکۆلینمه له ژماره بیک رووی گرتگی ژانی لاپووری و کۆمه لایه تی کورد نهرخان کردوه . له سهره نای لهم وتاره یدا راستوچین هه ریشکی زۆر تونبو ئیری کردۆنه سهر لهم میژوونوو سه کورتییانه ی له خه بانی گمنا کوردیان له کهدار کردوه . هه مان کات راستوچین به توندی ره خه نشی لهم نووسره سؤقیته یانه گرتوه که نهرانه ، وهک ده لیت له ژیر بهرهمه کی نه نکي مارکسبه تدا ، تۆمه نی کۆنیه رستی یان داوه ته پال هه ممو بزۆنمه وه کی رزگاربخوای کورد .

به لآم به داخهوه مهرگی له نا کاوی مؤلّتی جی به جی کردنی ئەم کاره زانستی به پیوسته ی نه دا .

بایه خ پیدانی رۆژه لاتناسی سوڤیت به «شهره فنامه» له کۆتایی په نجا کانهوه گه بشته به زرتیرین پلهی . له وساره به شی کوردی ی لقی لئینگرادی ئامۆرگای رۆژه لاتناسی کۆری زانیاری سوڤیت وه رگێرانی «شهره فنامه» ی له فارسی به وه بو سهر زمانی رووسی سپارده یفگینا فاسیلیفا . جی به جی کردنی ئەو کاره چهند سالیگ ئەرکی ئی وچانی پیوست بوو . سالی ۱۹۶۷ بهرگی به کهمی «شهره فنامه» له زیر چاپدا ده رچوو^(۲) . بهر له وهش به چهند مانگیگ فارمانبهری زانستی ئامۆرگای گهلانی رۆژه لاتی نزیگ و ناوه راستی سهر به کۆری زانیاری ئازهر بایحانی سوڤیتی مه مید شه مسی سه بارهت به و نامه بهی ته رخانی کردبوو بو لیکۆلینه وهی «شهره فنامه» به ناوی «شهره فنامه ی شهره ف خانی بدلیسی وه ک سه رچاوه ی میژووی گه لی کورد» وه^(۳) که به ره می کاری ئی وچانی چهند سالیگی بوو ، نازناوی دوکتوری پی درا .

ئەم دوو شاره زایه به شیوه به کی زانیاری قوول نرخی «شهره فنامه» و گه لیگ رووی نه زانراوی خو ی و ژبانی شهره ف خانی بدلیسی یان بو به کهم جار به جوړینکی ریکویتیگ خستوته به رده می رۆژه لاتناسانی خو یان و ده ره وه که ، ئی گومان ، کورته باسیکیان له پیشه کی ی به کهم چاپی کوردی «شهره فنامه» دا کارینکی به جی و پیوسته .

بهرگی به کهمی «شهره فنامه» به رووسی ۶۱۹ لاپه ره به^(۴) که تنها ۴۱۲ لاپه ره ی بریتی به له وه رگێرانی نووسینه که ی شهره ف خان خو ی . ئەوی تری بریتی به

(۲) له گه ل تەواو بوونی وه رگێرانی بهرگی به کهمی «شهره فنامه» دا فاسیلیفا ده ستی دایه وه رگێرانی بهرگی دووه میشی که سالی ۱۹۷۶ له ویشیان به رووسی چاپ کرا . له بهر ئەوهی ئەم پیشه کی به بهر له ده رچوونی بهرگی دووه می «شهره فنامه» نووسراوه بزیه کا باسی لهو بهرگی نه کردووه . ده ربارهی بهرگی دووه می «شهره فنامه» پروانه : د . کمال مزه مهر ، میژوو . کورته باسیکی زانستی میژوو و کوردو میژوو ، به غدا ، ۱۹۸۳ ، ل ۱۱۰ - ۱۲۶ .

(۳) ئەم نامه به زمانی ئازهری نووسراوه کورته ی به رووسی چاپ کراوه . پاش ماوه به ک نامه که خو شی له کتییکی سه ره خۆدا له باکو چاپ کرا .

(۴) هزارو سی صد دانه له بهرگی به کهمی «شهره فنامه» به رووسی به شیوه به کی رازاوه ی بهرچلو چاپ کراوه ههر زوو هه مووی فرۆشراو لیسته بۆته به ره مه یکی ده گه من .

پیشه‌کی و پاشکۆو کورته باسیکی کتیه‌که به زمانی ئینگلیزی که هه‌موویان له لایه‌ن فرهنی زانای سوۆتی ی. فاسیلیقاوه ناماده کران .

ی. فاسیلیقا له په‌نجاو پینج لاپه‌ره‌ی پیشه‌کی‌یه‌که‌یدا وه‌ستایانه «شهره‌فنامه»ی هه‌سه‌نگاندوووه و نرخی به‌رزى زانستی‌ی دیار کردوووه و گه‌لێک زانیاری‌ی نوۆی له‌م ناره‌به‌وه بلاوکردۆته‌وه که زۆربه‌ی هه‌ره زۆریان لای خوینده‌واری کورد نه‌زانراو چون .

له‌م پیشه‌کی‌یه‌دا زانای سوۆتی به‌ درێژی باسی میژووی لیکۆلینه‌وه‌ی «شهره‌فنامه» و ده‌سنووسه‌ کۆنه‌کانی و ئه‌و کتیبخانه‌ی ئه‌و ده‌سنووسه‌ ده‌گمه‌نانه‌یان لایه‌و ، گه‌لێک باسی‌تری له‌م باب‌ه‌تانه‌ی بو‌ تو‌مار کردووین .

وه‌ك فاسیلیقا نووسبو‌ی به‌ هیریلۆ به‌ زمانی فه‌ره‌نسی سالی ۱۷۷۶ له‌ لاپه‌ره‌ی ۸۳ و ۸۴ی ئه‌و کتیه‌یدا که به‌ ناوی «کتیبخانه‌ی رۆژه‌لآت یا فه‌ره‌هه‌نگی گشتی» وه‌ بلاوی کردۆته‌وه بو‌یه‌که‌م جار باسی «شهره‌فنامه»ی به‌ جیهانی زانیاری‌ی رۆژئاوا گه‌باندوووه^(۵) . هیریلۆی ناوبراو له‌ رینگه‌ی په‌کێک له‌ نووسراوه‌کانی گه‌ربیده‌ی تورکی به‌ ناوبانگی سه‌ده‌ی هه‌ه‌ده‌مین کاتب چه‌لبی‌یه‌وه به‌ بوونی «شهره‌فنامه»ی زانیوه^(۶) . دوا‌ی ئه‌وه جۆن مالکۆلم^(۷) به‌که‌م ئه‌ورویانی‌به‌ ده‌سنووسی «شهره‌فنامه»ی ده‌ستکه‌وتوووه . مالکۆلم له‌ رووی زانستیشه‌وه‌ که‌لکی له‌ «شهره‌فنامه» وه‌رگرتوووه . ئه‌و له‌ به‌رگی دوو‌مه‌ی کتیه‌ به‌ ناوبانگه‌که‌یدا که‌ ده‌رباره‌ی

(۵) به‌نی ئه‌و زانیاری‌بانه‌ی له‌ بیلوگرافیا‌که‌ی ژاکه‌ موسه‌بیلاندا بلاوکرانه‌وه هیریلۆ له‌ پینج شونیی کتیه‌که‌یدا باسی کردو «شهره‌فنامه»ی کردوووه که وان له‌ لاپه‌ره‌ی ۳۱۷ و ۷۰۶ و ۸۰۷ و ۸۳۶ و ۸۴۱یدا (بروانه : ژ. س. موسه‌بیلان ، بیلوگرافیا‌ی کوردناسی ، به‌ زمانی رووسی ، موسکۆ ، ۱۹۶۳ ، ل ۵۵) .

(۶) بروانه لاپه‌ره‌ چوارده‌ی پیشه‌کی‌یه‌که‌ی ی. فاسیلیقا .

(۷) جۆن مالکۆلم (۱۷۶۹ - ۱۸۳۳) په‌کێک بوو له‌ کاربه‌ده‌سته‌ ناسراوه‌کانی به‌ریتانیا ، ماوه‌یه‌کی زۆر له‌ هندستان و ئیران کاری کردوووه شاره‌زایه‌کی زۆری ده‌رباره‌ی ولآت و گه‌لانی رۆژه‌لآت هه‌بووه و گه‌لێک نووسراوی به‌نرخی له‌باره‌یانه‌وه به‌جی‌هیشتوووه . مالکۆلم له‌ ئیران ژماره‌یه‌کی زۆر سه‌رچاوه‌و ده‌سنووسی کۆنی ده‌ستکه‌وتوووه که «شهره‌فنامه»ی شه‌ره‌ف خانی بدلیسی په‌کێکیان بووه .

میژووی ئیرانه^(۸) چند جار بک زانیاری له «شهره فنامه» وه وه رگرتووه ، به لام فی نهوهی ناوی کتیبه که یا دانهری بهینیت .

بی گومان به کارهینانی «شهره فنامه» وهك سەرچاوه لهو کاته دا له لایه شاره زایه کی وهك مالکوله وه به لگه به کی میژووی به بو نرخی بهرزو بایهخی زوری «شهره فنامه» .

دواهی جۆن مالکۆلم به ماوهی بیست سالیک میژوونوسی فهره نسه بی کاترمیره زور شوینی نهو کتیبه بیدا که سالی ۱۸۳۶ له پاریس به ناوی «میژووی مه غوله کافی ئیران» وهه بلاوی کردوته وه که لکی له «شهره فنامه» ی شهره ف خانی بدلیسی وه رگرتووه .

ی . فاسیلیقا به دریزی باسی شوینی «شهره فنامه» ی له رۆژه لاتناسی ی رووسیه کردوه . خ . د . فرین به که مین زانی ی رووسه که سالی ۱۸۲۶ له به کیک نه رۆژنامه کافی پینته ربورگی پایته خندا باسی «شهره فنامه» ی وهك «سەرچاوه به کی میژووی به کجار گرنگ» کردوه^(۹) .
پاش سی سال دیسان فرین له نووسینیکیدا باسی «شهره فنامه» ی کردوه وه .
داوای کردوه به زووترین کات فارسیکه ی بلاو بکرتیه وه بو بگورد رینه سه زمانیکی نه وروپایی .

پاش ماوه به ک زاناو کار به دهستی کۆری زانیاری ی نهوسای رووسیا فلیامینوف زیرنوف^(۱۰) نه رکی بلاو کردنه وهی «شهره فنامه» ی به فارسی گرتنه نه ستوی خزیو

1. Malcolm , The history of Persia from the most early period to the present time, Vol . (۸)

II , London, 1815, PP. 207 – 208

(۹) ماموستا کردنیف له وتارنیکیدا دهلیت م . فولکوف به کم کهسه که سالی ۱۸۲۶ به دریزی باسی «شهره فنامه» ی کردوه . بهینی زانیاری به کافی ماموستا کردنیف جگه له فرنی ناوبراو ژماره به کی تریش له رۆژه لاتناسی رووس هه لهو کاته ی لهو داوای بلاو کردنه وه وه رگرتانی «شهره فنامه» یان کردوه (پروانه : ک . ک . کردنیف ، کردناسی ، کتبی موزه خانه ی ناسیانی – لی لیتنیگادی لاهورگی رۆژه لاتناسی کۆری زانیاری به کینه سؤقت ، موسکو . ۱۹۷۲ ، ل ۳۸۶ – ۳۸۷) .

(۱۰) فلیامینوف زیرنوف (فلادیمیر فلادیمیرلیچ ۱۸۳۰ – ۱۹۱۴) به کیکه له رۆژه لاتناسه ناسراوه کافی رووسیا . شاره زایه کی چاکی زمانو لارکیۆلوزیاو میژو بوو ، گه لیک زمانی دهزانی ، سالی ۱۸۶۱ گرایه نه ندای کارای کۆری زانیاری . بهشی زوری بهرهمه کافی فلیامینوف زیرنوف بو لیکۆلینه وهی زمانو میژووی گه له رۆژه لاتی به کافی ناو رووسیای چاره کان نهرخان کراون . له بهر نه وهی به کیک لهو زمانانه ی زیرنوف به رهوانی دهیزانین فارسی بوو بلاو کردنه وهی «شهره فنامه» ی هس سپندرا .

توانی سالی ۱۸۶۰ بهرگی به که می به پیشکه کی به کی بیست لاپه ره بی به نرخه وه به
زمانی فره نسی بلاو بکاته وه^(۱۱) .

دوا به دوا ی ته وه به دوو سال بهرگی دو وه می شی له گه ل پیشه کی به کی فره نسی
حموت لاپه ره پیدا بلاو کرده وه^(۱۲) . جی به جی کردنی تم کاره هیند له پایه ی
زانستی قلیامینوف زیرنوفی بهرز کرده وه که شایه نی ته وه بیت به نه دما می کارای
کوری زانیاری هه لیزرد ریت .

به شیکی پرکه لکی پیشه کی به که ی فاسیلیفا بو باسی ده سنو سه کانی «شهره فنا مه»
نرخان کراوه که ژماره یان ، وه ک ده لیت ، به کجار زوره . ژماره ی تو مارکراوی
ده سنو سی «شهره فنا مه ته نها له کتبخانه ناسراوه کانی جیهاندا ده گانه ۲۲ دانه^(۱۳) .
نممش . بی گومان ، به لگه به کی تری بایه خی «شهره فنا مه» به که وا دیاره له زو وه وه
سرنجی زانایانی راکیشا وه و ژماره به کی زوریان له سهر نووسیوه ته وه^(۱۴) .

به پیی ته و زانیاری یانه ی ی . فاسیلیفا کوی کردو ونه وه کو نترین و به نرخترین و
راستین ده سنو سی زانراوی «شهره فنا مه» ته و دانه به یانه که به ده ستوخه تی پیروزی
شهره ف خان خوی به ناوی «شهره فنا مه ی تاریخی کوردستان» وه نووسراوه ته وه و
نیسه له کتبخانه ی بودلیانی زانکوی نوکسفورد هه لگرا وه .

ته م ده سنو سه نایابه ی «شهره فنا مه» بریتی به له ۲۴۶ په ره و به بیست وینه ی
ده گمان رازیندرا وه ته وه کو تایی زولحه جه ی سالی ۱۰۰۵ ی کوچی ، سیازده ی
تایی ۱۵۹۷ ی عیسایی شهره ف خان له نووسینه وه ی بو ته وه . واته ته م ده سنو سه
به که م دانه ی نووسراوه ی «شهره فنا مه» به . چونکه شهره ف خانی بدلیسی مانگی
تایی سالی ۱۵۹۷ له نووسینه وه ی بهرگی به که می و مانگی مایسی سالی ۱۵۹۹ یش
له نووسینه وه ی بهرگی دو وه می بو ته وه .

(۱۱) به شی فارسی به که ی تم بهرگی «شهره فنا مه» کموتزه ۴۵۹ لاپه ره وه .

(۱۲) به شی فارسی به که ی بهرگی دوره ی «شهره فنا مه» ۴۵۹ لاپه ره به .

(۱۳) پروانه لاپه ره حمله ی پیشه کی به کی ی . فاسیلیفا .

(۱۴) دور نی به تا نیستش ژماره به کی زور ده سنو سی کونی تری «شهره فنا مه» له کوردستان ، یا له
شونیی تری روزه لاتی ناوه راست هه بن .

دووم دانەى بەنرخى دەسنووسى «شەرەفنامە» ئەويانەبە كە لە كئىبخانەى گشتى لئىنگراد ھەلگىراوہ . مئزوى نووسىنەوہى ئەمیان سالى (۱۵۹۸) - شەرەف خان بۆ خوى پياچۆتەوہو بە دەستى پىروزی مۆرى تايەتى خوى پيا نوہ زۆر بە داخەوہ چەند شوئىكى كەمى ئەم دەسنووسە نەماوہ . شاياتى باسە ئە دەسنووسەى «شەرەفنامە» بە كىكە لە بەرھەمە بەنرخەكانى ناو كئىبخانەى بەناويانگى سەفوى بەكان كە رووسەكان لە رۆزگارى شەرى ۱۸۲۶ - ۱۸۲۸دا لە ئەردەبىنەوہ گواستیانەوہ شارى پئتەربورگ .

دەسنووسىكى تى كۆنى «شەرەفنامە» كە سالى ۱۶۰۶ لە شارى كلس لە لاىرە حەسەن كورى نۆرەددىنەوہ لەبەر بەكەم نوسخەى «شەرەفنامە» نى دەستكارى كە ۳۲۷ پەزەدا نووسراوہتەوہ لە كئىبخانەى بودليان ھەلگىراوہ .

جگە لەمانە ئى . فاسىلئفا باسى ژمارەبەكى تر لە دەسنووسە كۆنەكانى «شەرەفنامە»ى كىر دووہ ، وەك ئەو دەسنووسانەى لە موزەخانەى بەرىتانىو كئىبخانەى ئەستەمولو چەند شوئىكى تر پارىزاون^(۱۵) .

تا ئىستە چەند جارلىك «شەرەفنامە» لە زمانى فارسى يەوہ وەرگىر دراوہتە سەر ژمارەبەك زمانى تر . وەك فاسىلئفا دەبگىر پتەوہ كۆنترىن وەرگىرانى «شەرەفنامە» ئىو دوو وەرگىرانەن كە بۆ سەر زمانى توركى بە جيا كراون . بە كىكيان كورت كراوہى «شەرەفنامە» يەو ، ئەوى تریان ھەموويەتى . تا ئىستە دوو دەنووسى يەكەمیان دەسنووسىكى دووہمیان دۆزاوئەتەوہ ، بەلام ھىچ كامىكيان بلاو نەكراوئەتەوہ . كورنەكەى «شەرەفنامە» لە لاىەن محمەد بەگى ئەحمەد بەگى مىرزا ناوہوہ سالى ۱۰۷۸ى كۆجى (۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ى عىسائى) وەرگىر دراوہو ئەوى تىرشىيان نە ھەشتاكانى سەدەى حەفدەمىندا لە لاىەن سامى ناوئىكەوہ كراوہ^(۱۶) .

دواى ئەوہ بە دەوروبەرى دوو سەد سالىك بەرگى يەكەمى «شەرەفنامە» لە لاىەن يەككە لە رونا كىرە ھەرە زىنگەكانى سەدەى نۆزدەمىنى كوردستان ، مەلا

(۱۵) پروانە لاھىرە ۱۷ - ۲۰ى پئشەكى بەكەى ئى . فاسىلئفا .

(۱۶) لاھىرە ۲۰ - ۲۱ى ھەمان پئشەكى .

محمودی بایهزیدی یهوه^(۱۷) بۆ به کهم جار کراوه ته کوردی . مهلا مه محمود
نعوزوبه ری سالانی ۱۸۵۸ - ۱۸۵۹ ئەم کاره ی به هاندانی کوردناسی به ناوبانگی
رووس ئەلیکسه ندهر ژابا کردووه^(۱۸) . ده سنووسی ئەو کوردی بهی «شهره فنامه» له
کێخانه ی گشتی لێننگراد هه لگه راوه .

هه ر له و ده وروبهره شدا له شاری فهینای پایتهختی نه مسا «شهره فنامه» له لایه ن
گت . ا . بار به وه کراوه ته ئە له مانی و به ره به ره له نیوان سالانی ۱۸۵۳ و ۱۸۵۹ دا
ه گه ل پێشه کی به کی وه رگه پدا بلا و کراوه ته وه .

باش ماوه به ک کاربکی زانستی گرنگ ده رباره ی «شهره فنامه» کرا که بووه
هۆی ناساندنی ته وای به کۆره زانیاری به کانی رۆژئاوا . ئە وه بو پروفیسۆر ف . ب .
شارموا ، که ئە و کاته به گه و ره ترین زانای فارسی زانی ئە وروپا داده نرا ، توانی له
نیوان سالانی ۱۸۶۸ و ۱۸۷۵ دا له پێته ربورگ هه ردووک به رگی «شهره فنامه» به
رمانی فه ره نسی بلا و بکاته وه .

ئە و کاره به ره می ره نجی بی وچانی ۳۰ سالی شارموا بوو . شارموا
«شهره فنامه» ی له چاپه که ی فلیامینوف زبیرنوفه وه وه رگه پراوه ، به لام و تیرای ئە ویش
که لکی له دوو ده سنووسی کۆنی تری وه رگرتووه .

چاپی فه ره نسی «شهره فنامه» که وتۆته چوار به رگی سه ره به خووه ، به شی به که می

(۱۷) مهلا مه محمودی بایهزیدی زانابه کی پایه بلندی کورده ، ده وروبهری کۆتای سه ده ی هه زده له دایک
بووه ، گه لیک له زمانی رۆژه لاتی زانیوه وای خۆی ژماره به کی زۆر به ره می به نرخی به جی هیشتوره
که ده میکه سه رنجی کوردناسانیان را کیشاوه و به رز نر خاندویانن . کورنی «شهره فنامه» به کوردی له
لایه ن ئە وه به بۆ خۆی کاربکی گه ره به . ده رباره ی ژنامو به ره مه مانی مهلا مه محمودی بایهزیدی
پروانه : «مێژوو» ، ل ۱۲۶ - ۱۳۱ .

(۱۸) ئە لیکسه ندهر ژابا کانی خۆی کۆنسولی رووس بووه و ماوه به کی باش له ناو کوردا ژابوه و کوردی له
نزیکه وه ناسیوه گه لیک به ره می به نرخی ده رباره یان نووسیوه .

یه لیک له به ره مه مانی ژابا «جامعی رسالیانو حکایاتان بزمانی کورمانجی» به که برقی به له
ژماره به کی زۆر په ندو چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی ی که بۆ خۆی کۆی کردوونه وه و کوردوونی به فه ره نسی و
سالی ۱۸۶۰ له پێته ربورگ له کینیکی سه ره به خۆدا چاپی کردوون . ژابا هاوڕێه کی نزیک مهلا
مه محمودی بایهزیدی بووه به یاری به ی ئە و توانی به گه لیک ده سنووسی به نرخی پهیدا بکات و له زۆر
لایه ن زمانی رونا کبیری گه لی کورد بکۆلێتمه که جیگه یان له کێخانه ی کوردناسیدا دیاره .

به‌رگی به‌که‌می سالی ۱۸۶۸ و به‌شی دووه‌می به‌رگی به‌که‌می سالی ۱۸۷۰ و به‌شی به‌که‌می به‌رگی دووه‌می سالی ۱۸۷۳ و به‌شی دووه‌می به‌رگی دووه‌می سالی ۱۸۷۵ له چاپ دراوون^(۱۹). شارموا په‌پره‌وی هه‌موو مه‌رجه زانیاری به‌کافی وه‌رگپران کردووه. بیرورای خوی و نه‌و راست و روون‌کردنه‌وانه‌ی به‌ پیوستی زانیون نه‌ په‌راویزی کتیه‌که‌دا بلاوی کردوونه‌وه. هه‌روه‌ها پیشه‌کی به‌کی بو نووسیه‌ که نید باسی «شه‌ره‌فنامه» و هه‌ندیک لایه‌نی ژبانی کورده‌واری و جوگرافیای کوردستانی کردووه.

فاسیلیقا له‌گه‌ل نه‌وه‌ش که چه‌ند ره‌خه‌به‌کی به‌جی له پیشه‌کی به‌که‌ی ف. ب. شارموا گرتووه دانی به‌وه‌دا ناوه‌ که وه‌رگپرانه‌که بو خوی «تا ئیمروک‌ه‌ش زرخ‌ی زانستی خوی له‌ده‌ست نه‌داوه»^(۲۰).

دوا به‌دوای ئه‌م زانیاری به‌ به‌نرخه‌ که‌م زانراوانه‌ی. فاسیلیقا ئینجا بو خوی ده‌که‌وینه هه‌لسه‌نگاندنی «شه‌ره‌فنامه» و بیرورای ده‌رده‌پریت و ده‌لێت:

زرخ‌ی زانیاری ئه‌م سه‌رچاوه‌ به‌ نه‌وه‌نده‌ زوره‌ که پیوستی به‌ پیاه‌لدان‌نی به‌ هیچ نه‌بیت له‌به‌ر نه‌وه‌ی به‌ یاریده‌ی «شه‌ره‌فنامه» ده‌توانریت جینگه‌ی گرنگی ون‌بووی گه‌لی کورد له‌ میژووی روزه‌لاتی ناوه‌راستدا دیار بکریت^(۲۱)، ئه‌مه‌ش، بی‌گومان، له‌ نر‌خاندن‌ نایه‌ت چونکه‌ گه‌لی کورد، هه‌ر وه‌ک چون روزه‌لاتناسی هه‌ره‌به‌ناوبانگی رووسیا و سوویت ئوربیلی^(۲۲) ده‌لێت «کارینکی به‌کجار گه‌وره‌ی کردوته‌ سه‌ر ژبانی روونا کبیری روزه‌لات. کورد گه‌لێک له‌ روله‌کافی خوی له‌زیر ناوی فارس و تورک و عه‌ره‌ب و ئه‌رمه‌ندا»^(۲۳) له‌ده‌ست داوه‌ به‌وه‌ی ناویان وه‌ک

(۱۹) بروانه‌ لاپه‌ره ۲۱ و ۲۹ ی پیشه‌کی به‌که‌ی ی. فاسیلیقا.

(۲۰) لاپه‌ره ۲۳ ی هه‌مان پیشه‌کی.

(۲۱) لاپه‌ره ۳۷ ی هه‌مان پیشه‌کی.

(۲۲) لارکیژو میژوونوسی سویتی به‌ناوبانگ یوسف له‌بگاره‌لیج ئوربیلی (۱۸۸۷ - ۱۹۶۱) به‌کێکه

له‌م زانا پایه‌ بلنده‌ی به‌ قوولی له‌ زمانو میژووی گه‌لی کوردو باری ژبانی سیاسی و کۆمه‌لابینی ئه‌و

پینگه‌شترموه‌ به‌ چاری ریزه‌وه‌ سه‌یری کردوونو خه‌زمه‌نیک‌ی زوری کوردناس‌ی کردووه‌ ده‌ستینکی

بالای له‌ پینگه‌باندنی ژماره‌به‌که‌ له‌ زانا کورده‌کالی سویتندا هه‌بوه‌. شایانی باسه‌ یوسف له‌بگاره‌لیج

ئوربیلی ئه‌رمه‌نی به‌.

(۲۳) ده‌بوو لازمه‌ باجانی بی بخاته‌ سه‌ر.

شاعیرو موسیقارو جهنگاوه‌ری نهر میژووی چهند گه‌لیک ده‌رازینه‌وه ، نه‌مه‌ش ک‌ریکی وای کردووه له زانستی نه‌وروپاو رووسیا‌دا وا باو بیټ گ‌وابه ک‌ورد نه‌ک ته‌نا .توانیت شتیکی نوی له روونا ک‌بیریدا به‌یینه ک‌ابه‌وه ، به‌لکو توانای نه‌وه‌شی نی‌به نه‌نانه‌ت له بیگانه‌شه‌وه هیچ فیربیټ» . به‌لام ، وه‌ک فاسیلیقا ده‌لیت ، به یاریده‌ی «شه‌رفنامه» ده‌توانریت نه‌م که‌لینه گ‌وره‌به‌ی میژووی گ‌هلانی ر‌وزه‌ه‌لات پ‌ر ب‌ک‌ریته‌وه‌و شوینی راسته‌قینه‌ی نه‌ته‌وه‌ی ک‌وردی تیدا د‌بار ب‌ک‌ریټ .

به‌کیک له‌و نه‌نجامه گ‌رنگانه‌ی زانای سوټیتی ی . فاسیلیقا ده‌رباره‌ی ناوه‌روکی «شه‌رفنامه» پی گ‌ه‌یشتووه نه‌وه‌به که ک‌وردناسان ده‌توانن به یاریده‌ی نه‌م سه‌رچاوه میژوویه ره‌سه‌نه به شیوه‌به‌کی قوولتر له زور رووی ژبانی سیاسی و ک‌ومه‌لایه‌نی نه‌م‌رو‌ی ک‌ورد تی‌بگ‌ن و ره‌گ‌و ر‌یشه‌ی خه‌باتی ره‌وای نه‌م گ‌ه‌له «له پیناوی ر‌زگار بووندا له ده‌ست چه‌وساندنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌پی و به‌کسانیدا له‌گ‌ه‌ل گ‌هلانی‌تر» د‌بار ب‌ک‌ن (۲۴) .

نه‌م بو‌چوونه‌ی فاسیلیقا زور راست و دروسته ، چونکه «شه‌رفنامه»‌ی شه‌رف خانی بدلیسی گ‌ه‌لیک لایه‌نی گ‌رنگی خه‌باتی سه‌ختی نه‌ته‌وه‌ی ک‌وردی له سه‌ده‌کانی ر‌اب‌وردوودا ت‌ومار کردووه که لای میژوونووسانی خو‌و بیگانه نه‌زانراو بوون ، به‌لکو تا نه‌م‌رو‌ک‌ه‌ش به ته‌واوه‌نی نه‌زانراون و نه‌مه‌ش بوته ه‌ویه‌کی گ‌وره‌ی تینه‌گ‌ه‌یشتنی بزوتنه‌وه‌ی ر‌زگارنچوای نه‌ته‌وه‌پی گ‌ه‌لی ک‌ورد له لایه‌ن بیگانانه‌وه .

فاسیلیقا پ‌تر له ۱۲۰ لاپه‌ره‌ی ک‌وتایی ک‌تیبه‌که‌ی بو تیینی و روون کردنه‌وه‌و به‌راورد کردن و راست کردنه‌وه‌و ناوی سه‌رچاوه‌و مه‌لبه‌ندو ک‌ورته باسیک ده‌رباره‌ی «شه‌رفنامه» نه‌رخان کردووه . پی گ‌ومان نه‌مانه‌ش ه‌ینده‌ی‌تر له ن‌رخ‌ی زانیاری کاره‌که‌یان به‌رز کردوته‌وه . شایانی باسه ر‌وزه‌ه‌لاتناسی سوټیت هر زوو باه‌خی به‌م کاره‌ی فاسیلیقا داو به ده‌سکه‌وتیکی د‌یاری ک‌وردناسی له‌قه‌له‌م دا (۲۵) . زانای نازه‌ریش مه‌مید (مه‌مه‌د) شه‌مسی جگه له نامه‌ی دوک‌ت‌ورا‌که‌ی

(۲۴) لاپه‌ره ۶۷ی پ‌شه‌کی‌به‌که‌ی ی . فاسیلیقا .

(۲۵) ب‌روانه گ‌زفاری «گ‌هلانی ناسیو ل‌م‌فریقا» ، به زمانی رووسی ، م‌وسک‌و ، ژماره ش‌ش ، سالی ۱۹۶۸ ، ل ۲۰۱ - ۲۰۲ . گ‌زفاری نا‌ر‌ی‌راو دانی به‌وه‌دا ناوه که کاره‌که‌ی پ‌شگ‌ینا فاسیلیقا له ه‌م‌وو روویه‌که‌وه له‌وو‌و پی‌گ‌م‌رده‌و له‌مه‌ی به ده‌سکه‌وتیکی گ‌رنگی ر‌وزه‌ه‌لاتناسی سوټیت د‌اناوه .

زنجیره به ك و تارى زانستى ده باره ی شهره ف خانى بدلىسى و «شهره فنامه» بلاؤكردۆتوه ، وهك «مىژوونوسى به ناوبانگى كورد شهره ف خانى بدلىسى» (۲۶) و «باسى راپه رپنه كانى سده ی شازده مینى هۆزه كورده كان له شهره فنامه دا» (۲۷) . دوكتور شهمسى له نامه ی دوكتورا كه يدا به دريژى باسى ژيان و به سه رهانى شهره ف خان و بارى ژيانى سياسى و كومه لايه تى كوردستان له سده ی شازده م ده كات و له ناوه رووكى «شهره فنامه» ده دویت . بو روون كردنه وه ی ئه م باسانه ژماره به كى زور سه رچاوه ی كوئى وهك «نزحه القلوب» ی حمده لالا قه زوينى و به ره مى ژماره به ك مىژوونوسى رۆزگارى شهره ف خانى به كار هیناوه ، وهك به ره مى قازى ئه حمده ی غه فارى .

دوكتور شهمسش ، وهك فاسيليفا ، به دريژى باسى بايه خى «شهره فنامه» ی كردوووه و له و باره به وه نووسى به ده لیت : مىژوونوسانى دواى شهره ف خان . وهك كاتب چه له ئى و ئه ولیا چه له ئى و زورى تر ، له به ره مه مه كانياندا له هر سه رچاوه به ك زياتر «شهره فنامه» بان به كار هیناوه . هه مان كات شهمسى ئه و هه له به شى راست كردۆتوه كه گوايه شهره ف خان ، وهك ژماره به ك مىژوونوس ده لیت ، «شهره فنامه» ی به هاندانى شای تیران داناوه . له راستیدا ئه و كانه ی شهره ف خان «شهره فنامه» ی داناوه زور له سولتانی عوسمانى به وه نريك بووه و به ئى قسه ی دوكتور شهمسى عوسمانى به كان ته نانه ت ياریده شيان داوه .

كه چى له گه ل ئه وه ش له ناوه رووكى «شهره فنامه» دا تا راده به كى به كجار زور هه ست به ئى لايه ئى و لانه دان ده كريت . به وینه شهره ف خان به به ك جور به شانو باهورى شا توهماسب و سولتان مورادى سييه مبدا هه لداوه و خوى له وه كه پر كردوووه كه ئه و جووته پاشايه شىرو تیريان لیک ده سوو .

شهره ف خان بو خوى به روونى ئه و هۆبه ی ده ستنيشان كردوووه كه پالى پنه ناوه «شهره فنامه» بنووسیت . له سه ره تاي كتيبه كه يدا ده لیت له بهر ئه وه ی

(۲۶) بروانه گۆفارى «هه واله كانى كۆرى زانبارى ئازهر بايجانى سۆليت» ، به زمانى رومى و ئازهرى . ژماره يهك ، سالى ۱۹۶۷ . ل ۶۷ - ۷۲ .
(۲۷) هه مان گۆفارى ، ژماره يهك ، سالى ۱۹۶۸ ، ل ۴۰ - ۴۶ .

ئىھونووسان تاوھ كو ئىستە ھىچيان دەر بارەى كوردو كوردستان نە نووسىوھ من وىستەم
جىتى تۈانا لەو بارەوھ كىتتىك بىنووسم و ناوى لى بىنم «شەرە فنامە» و ھەموو ئاواتىشم
مەو بە خانە دانانى كوردستان ناويان ون نەبىت !

كەواپى بەر لە ھەر شتىك و پتر لە ھەر ھو بەك گيان و ھەستى كوردايەتى شەرەف
خانىان بىرواندووھ بو ھوھى «شەرە فنامە» بىنووسىت . بەلگەى ئەم راستى بە لە ناو
«شەرە فنامە» خۆيدا جارە ھى جار بەر چا و دەكەوئىت . بە وئىنە لە سەر اپاي
«شەرە فنامە» دا بە ئاشكرا ، يا بەئزىر لىوھوھو بە ناوى ھەلدان بە شان و باھوى
سولتاندا ، شەرەف خان دەئىت :

«كوردستان ولاتىكە نە بە كەس داگىر دەكرىت و نە سەر بو كەس شوپ
دەكات !» .

سەرەراى ھەموو ئەمانە شەرەف خانى بدلىسى بەكەم كەسە ھەولى داوھ بە
شيو بەكى دروست و لى پىچ و پەناو دەستكارى سى سنوورى كوردستان ديار بكات .
بەر لە شەرەف خان و بە تايەتى لە رۆزگارى سەلجوقىكانەوھ كوردستان بەو مەلبەندانە
دەگوترا كە كەوتىوونە نىوان ئازەربايجان و لورستان و رۆژئاواى زنجىرە شاخەكانى
زاگروسەوھ . بەلام لە «شەرە فنامە» دا سنوورى كوردستان لە مەلانى بەوھ دەست
پى دەكات و لەسەر رۆخى خەلىج كوئالى دىت . ئەمانەش ھەموو لە راستىدا
نشانەى ئەوھن كە وا لە سەدەى شازدەمىندا سەرەتاي دروست بوونى ھەستى
نەتەوھى لە ناو سەردارانى كوردا لە ئازادا بووھ .

رەو بەكى گىرنگى تىزى كارە زانستى بەكانى دوكتور شەمسى دەر بارەى
«شەرە فنامە» ئەو بە كە بە يارىدەى ناوھروكى و لەبەر رۆشنابى رىيازىكى زانىارى
دروستدا تۈانىو بە چەند لايەنىكى ئالوزو كەم زانراوى ژبانى كۆمەلايەتى و ئابوورى
چەند ناوچە بەكى كوردستان لە كوئالى سەدە ناوئى بەكاندا ديار بكات . بەپى
زانىارى بەكانى ناو «شەرە فنامە» بناغەى ژبانى ئابوورى مېرئىنى بدلىس لە سەدە
ناوئى بەكاندا لەسەر جوورى زەوئىدارى پچوك دامەزرا بوو ، چاوساندنەنەوھى
جوتيارانىش قالى تايەتى خوى وەرگرتىو ، بەوھى لە سنوورى تەنھا بەرھەم
ھىتاندا چوبووھ دەرى . جوتياران دەبوو وىراى ئەوھش پارىزگارى بەرژەوھەندە
سىياسى بەكانى سەرۆكەكانىان بەكەن و لە ھەموو شەرەكانى ئاغاكانىاندا بەشدار بن ،

ئەو شەرانەى بەشىكىيان ئەنجامى دووبەرەكىى سەرۆكە دەرە بەگەكان خويان بوون شايانى باسە نامەى دوكتورا كەى مەمبەد شەمسى وەك كتييش بە هەمان ناووە بلاوكراوەنەو . ئەم كتيەش كە دەسكەوتىكى تری كوردناسى سۆقتە ، برىنى بە ١٤٤ لاپەرەو ١٧٠٠ دانەى لى چاپ كراو . دوكتور شەمسى كەلكى لە ١٣٤ سەرچاوەى هەمەجۆر وەرگرتووە كە ناويان لە كۆتايى كتيەكەدا تۆمار كراو . قەناتى كودۆش سالى ١٩٧٢ لەو وتارەيدا كە بە ناوى «كوردناسى» بەوە بلاوى كردۆتەوە باسى «شەرەفنامە»ى كردووە (٢٨) . لەو وتارەيدا كوردۆتتيف بە تايەنى سەرنجى بو دەسنووسە كۆنەكانى «شەرەفنامە» راكيشاوە (٢٩) .

وەك كوردۆتتيف دەلت م . فۆلكوف بەكەم كەسە بە درپزى لە بيستەكان سەدەى نۆزدەمبندا لە چەند لاپەرە بەكدا باسى دەسنووسەكانى «شەرەفنامە»ى كردووەوخ . د . فرينيش بەكەم كەسە كە هەر لەو دەورەبەرەدا لە وتارەكانى خۆيد باسى بايەخ و پيوستى بلاوكردنەووە وەرگيرانى «شەرەفنامە»ى كردووە (٣٠) .

دواى ئەو ماموستا قەناتى كوردۆ دتە سەر باسى ميژووى ليكۆلنەووەى «شەرەفنامە» لە لاين رۆژھەلاتناسانى پرووسياو شورەوى بەوە .

بەم جۆرە «شەرەفنامە» شوينى شايانى خوى لە كوردناسى سۆقتدا هەبە . ئەو راستىيانەى لەسەرەوە باسان كردن تا رادەبەك ياريدەى ديار كردنى زورى چاپى كوردى «شەرەفنامە» دەدەن (٣١) . لى گومان ماموستا هەزار بە وەرگيرانى «شەرەفنامە» بو سەر زمانى كوردى كە لەبەرىكى گەورەى لە كتيخانەى كوردبەد پركردەووە «كۆرى زانيارى كورد» يش بە بلاوكردنەووەى ئەركيكي گرنكى سەر شانى بەجى هينا .

(٢٨) دەربارەى ئەو وتارەى كوردۆتتيف پروانە پەراويزى ژمارە ٩ .

(٢٩) بە تايەنى ئەوانەيان كە لە ئارشيفەكانى لىنينگرادا پاريزراون .

(٣٠) ك . ك . كوردۆتتيف ، سەرچاوەى ناوبرا ، ل ٣٨٦ - ٣٨٧ .

(٣١) مەبەست وەرگيرانەكەى ماموستا هەزارى شاعيرە كە كانى خۆى بە ياريدەى «كۆرى زانيارى كورد» چاپى كرد .

باسی چوارهم
کورد لای گهر دلیفسی

گەردلیفسکی (۱۸۷۶-۱۹۵۶) :

له دەمیکهوه کوردناسی بووه ته لقبیکی دیاری رۆژه لاتناسیی سوڤیهت .
نوماربهك له رۆژه لاتناسه ناوداره کانی رووسیا بهر له شوپشی نوکتۆبهری سالی
۱۹۱۷ به ماوه یهکی زۆر بناغه ی کوردناسی یان دارشت^(۱) . وارێك كهوت به شیک
نه دهسته ی دووه می ئه و رۆژه لاتناسانه بینه هاوچه رخی دوو رۆزگارو دوو پرژمی
جیاواز - سهرده می رووسیای پیش نوکتۆبهرو سهرده می سوڤیهتستانی پاش
نوکتۆبهر . به کیک له وانه رۆژه لاتناسی به ناویانگ گەردلیفسکی بوو .

فلادییمیر ئەلیکسه ندره فیچ گەردلیفسکی^(۲) رۆزی نۆزده ی مانگی ته شرینی
به که می سالی ۱۸۷۶ له شاری سفیا بۆرگ له دایک بووه . باوو باپیری ئەفسه ری
له شکر ی چارو سه ر به دهسته ی خوینده واری رۆزگاری خویمان بوون ، به لام ئه و
رینگه ی سه ربازی نه گرت به رو له هه ره ئی لای یه وه خولای رۆژه لات دای له
که لله ی . سالی ۱۸۹۹ له مۆسکو به شی زمانه وانپ رۆژه لاتنی له ئامۆزگای لازه ریف
ته واکردو پاش پینچ سال لقی فیلۆلۆجیای سه ر به زانکۆی مۆسکو ی بری .

(۱) شاره زایاغان ناوه کو لیسه گه لیک به ره می به که لکیان ده رباره ی کوردناسی رووسی و سۆلیفی
بلا و کردووه ته مه و وه رگێپاره (به وینه پروانه :

د . ئه و په حان حاجی ماری ، له باره ی کوردناسی یه وه له رووسیا به کیمیی سۆلیفی ، -
دگۆلاری کۆری زانیاری کورد ، ، ژماره ۲-۱ ، ۱۹۷۴ ، ل ۴۹۹ - ۵۶۸ ، تاریخ الاستراق
والدراسات العربیة والکردیة فی المتحف الآسیوی ومعهد الدراسات الشرقیة فی لیبیراد ۱۸۱۸ -
۱۹۷۸ ، تألیف مجموعه من المستشرقین السولیات ، ترجمه وعلق علیه وقدم له الدكتور معروف
خزندهار . بغداد ۱۹۸۰ .

(۲) یۆ نووسی کورته ی ژنانه و چالاکی به زانستی به کانی ف . ا . گەردلیفسکی که لکان له چهند
سه رچاوه یه کی ته نسکلزییدی و له پشه کی به کانی کاره هه لباژده کانی خزی وه رگرتووه .

گەردلیفسکی دواى ئەوھى سالى ۱۹۰۷ بووھ ماموستا له ئاموزگای لازەرئىف .
ئىترھاتە مەبدانى نووسىنو تۆزىنەوھو فېرکردنەوھ . لەوساوھ وتنەوھى زمانو مېژووی
ئەدەبى تورکى پىسپېردراو بە نو سال گەبىشتە پلەى بەرزى پروفېسۆر . سالى ۱۹۲۹
گەردلیفسکی بووھ ئەندامى یارىدەرى کۆرى زانیارى سۆفیهت و سالى ۱۹۴۶ بش
بووھ ئەندامى کارای . دوا سالاتى ژبانى بووھ سەروکى بەشى زمانو ئەدەبى ولاتانى
رۆژھەلاتى نزیك و ناوھ پاستى سەر بە ئاموزگای رۆژھەلاتناسی کۆرى زانیارى
سۆفیهت .

کارە زانستى بەکانى فلادیمیر ئەلېكسەندەرھ فېچ گەردلیفسکی كەلېنكى گەورەبان
له كىتېخانەى رۆژھەلاتناسیدا پركردووه تەوھ . ژمارەى ئەو کارانە خوئى دەدا له
نزیكەى ۳۰۰ وتارو كىتېبى ھەمەجۆر . ئەنھا بەرھەمە ھەلبژاردەکانى چوار بەرگی
سەر بەخوئیان پركردووه تەوھ كە بەسەر بەكەوھ ۲۳۱۰ لاپەرەى گەورەن
(۱۶×۲۵سم) . بەرھەمەکانى گەردلیفسکی بەرى شەونخوئى و پەنجى ئى وچانى پەنج
سالەى زانا بەكى زرىنگ و لەخۆبوردوون .

گەردلیفسکی له بەرھەمەکانیدا له ھەر شت زیاتر بابەخى بە زمانو ئەدەب و
مېژووی تورک داوھ ، بەتایبەتى له رۆژگارى سەلجوق و عوسمانى بەکاندا . بەھۆى
ئەوھوھ كە گەلېك زمانى دەزانى و له توركیدا تەواو قال بووبو سەرچاوەى باسەکانى
ھەمەجۆرو دەولەمەندو رەسەنن .

شەقلى ئىلابەنى و وردى و بەراوردو تەتەلە کردنى زانستى بانە بە بەرھەمەکانى بەوھ
دیارن . بەر له شەرى بەكەمى جىهان و له سالەکانیدا دواى تەواوبوونى چەند
جاریك گەردلیفسکی بو خوئى چووتە ناو خاکی تورکیاوە و بست بە بست زۆر
ناوچەى پێواوە و له نزیكەوھ تىكەل بە ئاغاو مېرو جووتیارو کرىکارو پىشەگەر و
فەرمانبەرى ئەو ولاتە بووھ وەستابانە ئەوھى مەبەستى بووھ لى وەرگرتوون و
بەرھەمەکانى ھىندەى تریپى دەولەمەند کردوون . بەپى قسەى شارەزایان ئەو كىتېبى
كە سالى ۱۹۱۶ بە ناوى «ئىكستەکانى فولکلورى عوسمانى» بەوھ بلاوى کردووه تەوھ
تا ئىستەش كەم ھاوتابە . گەردلیفسکی لاپەرەکانى ئەو كىتېبى بەو گۆرانى و بەستەو
پەندو قسەى نەستەق و مەتەلەنە پركردووه تەوھ كە بوخوئى لەسەر زارى خەلکى و
لەناو خاکی تورکیادا كۆى کردوونەوھ .

زانابان په نجی نی وچانی فلادیمیر: ئەلیکسەندەرە فیچ گەردلیفسکی یان زۆر بەرز
 ڕخاندوو. عەرەبناسی بە ناوبانگ و ئەندامی ژمارە بەک کۆری زانیاری ولاتە
 رۆژەلاتی بەکان ئی. یو. کراچکوفسکی لە نامە بەکی تایبەتدا پێی گوتوو: «
 تۆ لە کەس ناکەیت، تارا دە بەک لە هەموو
 میژووی زانستی رۆژەلاتناسیاندا نی وینەیت».

هەمووی بە سەر یە کەوێ چوار سال بە سەر کۆچی دوایی گەردلیفسکیدا
 تێپەری (رۆژی دەی ئەیلوولی سالی ۱۹۵۶ کۆچی دوایی کرد) کاتێک بەشی
 میژووی کۆری زانیاری سۆقیەت رۆژی ۸ی کانوونی دووهمی سالی ۱۹۵۷ پڕیاری
 بلاوکردنەوی هەلبژاردە کاره کانی دەرکردو بو جی بە جی کردنی ئەو مەبەستە
 نێزە بەکی تایبەتی لە چەند شارەزایەک دامەزراند. وەک گۆتمان ئەو کارانە
 گەردلیفسکی بە تەنھا چوار بەرگی گەورە یان پڕکردوو تەو. بەرگی یە کە میان (۳) بو
 بەشێک لە بەرھەمە کانی خاوەنی دەر بارە میژووی سەدە ناوینجی بە کانی تورکیا
 نەرخان کراو. لە بەرگی دوو میاندا (۴) ئەو کارانە گەردلیفسکی بلاو کراو تەو
 کە لە زمان و فۆلکلۆر ئە دەب دە کۆلنەو. هەلبژاردە ی زنجیرە بەکی تر لە بەرھەمە
 میژووی بە کانی گەردلیفسکی لە گەل چەند نووسراوینکی جیاوازی دەر بارە ی ژبانی
 روونا کبیری بەر بەرگی سێ میان کە وتوون (۵). هەرچی باسە کانی دوا بەشی ئەو
 کارانە شە لە ئەتوگرافیاو میژووی رۆژەلاتناسی و بەرھەمی زانابان دە دوین (۶).

(۳) ئە کادیمی ف. ۱. گەردلیفسکی، کارە هەلبژاردە کانی، بە زمانی روسی، بەرگی یە کەم (بەرھەمی
 میژووی)، مۆسکۆ، ۱۹۶۰، ۵۵۲ ل.

(۴) ئە کادیمی ف. ۱. گەردلیفسکی، کارە هەلبژاردە کانی، بەرگی دووهم (زمان و ئە دەب)، مۆسکۆ،
 ۱۹۶۱، ۵۵۸ ل.

(۵) ئە کادیمی ف. ۱. گەردلیفسکی: کارە هەلبژاردە کانی، بەرگی سێم (میژووی و روونا کبیری)،
 مۆسکۆ، ۱۹۶۲، ۵۵۸ ل.

(۶) ئە کادیمی ف. ۱. گەردلیفسکی، کارە هەلبژاردە کانی، بەرگی چوارەم (ئەتوگرافیا، میژووی
 رۆژەلاتناسی، نەرخاندن)، مۆسکۆ، ۱۹۶۸، ۶۱۲ ل.

له هەر چوار بەرگی کاره هەلبژاردەکانی گەردلیڤسکیدا ناوی کوردو کوردستان
ژمارەبەکی زۆر له شارەکانی له سەردەمی جیاوازا هاتووە (۷) :

چەند لاپەرەبەکی له میژووی سەدە ناوئنجی بەکانی کورد :

وەک زانایەکی بەتوانا فلادیمیر ئەلیکسەندرەڤیچ گەردلیڤسکی خۆی له قاوگی
تورکناسیدا نەبەستەوه . ئەو زۆر بەرز پۆلی گەلانی رۆژھەڵاتی له میژووی ژباڕە
مروڤدا دەنرخاند . هەروەها له مەیدانی زانستی رۆژھەڵاتناسی خوشیدا دەستی بە
بوو . لەبەر ئەو ھۆیانەو چەند ھۆبەکی تری وەک ئەوانە قەلەمی گەردلیڤسکی گەلێت
جار لە نزیکەوه توخنی ئەو باسانە کەوتوو کە پێوەندیان بە میژوو و ژبانی ئابووری
کۆمەڵایەتی و ئەدەبی گەلی کوردەوه ھەبە . جاری وا ھەبە لە بەرھەمەکانی ئەو زانابەد
تووشی لاپەرەیی وای میژووی کورد دێن کە پۆخومان ، زۆر بەداخەوه ، شتیکی
ئەوتویان لێ نازانین . ئەو راستی یانەیی سەبارەت بە کورد لە کتێبی «دەولەتی
سەلجوقی بەکانی ئاسیای پچووک» دا ھیناوی بەوه ھەرچەندە بە ژمارە کەم و بە بارست
پچووک ، بە ناوەرۆک دەولەمەندو نایابن ، بەتایبەتی ئەگەر ئەو ھەش لەیادنەکەین کە
روون کردنەوی میژووی سەدە ناوئنجی بەکانی کورد کارێکی ئاسان نی بەو ھەر لەبەر
ئەو ھەش زوربەیی ئەو بەرھەمانەیی تائیسە میژوونوو سە دلسۆزەکا ئمان دەربارەیی ئەو
پۆزگەرە دایانانوان تا رادەبەکی زۆر پچر پچر لیک داپراون . پێم وایە زانیاری بەکانی
ناو «دەولەتی سەلجوقی بەکانی ئاسیای پچووک» یاریدەیی پرکردنەوی چەند درزو
کە لەبەرینکی ئەو میژوو ھەمان دەدەن کە پێویستە بێتە پرۆژەیی بەرھەمەکی گەورەیی
دواپۆز .

سالی ۱۹۴۱ گەردلیڤسکی کتێبی «دەولەتی سەلجوقی بەکانی ئاسیای پچووک» ی بو
بەکەم جار بلاوکردهوه (۸) . ئەو کتێبە لەبەر چەند ھۆبەکی بە گرتگرتینی بەرھەمەکانی
گەردلیڤسکی دادەنری . میژووی سەلجوقی بەکانی ئاسیای پچووک باسیکی گران و پر

(۷) بەوینە لە بەرگی بەکەمیاندا سی جار ناوی کوردستان و گەلێک لەو ھەش زانیاری ناوی شارەکانی بەجیا
هاتوو . تەنھا نامەد (دیار بەکی) یازدە جارو بئلیس نزیکەیی سیست جار ناویان لەو بەرگەدا هاتوو .

(۸) بەکەم باسە کە لە کارە هەلبژاردەکانیدا بلاوکردهوه ، نزیکەیی ۳۰۰ لاپەرەیی بەرگی بەکەمی
گرتووئەوه .

ه كيشه به ، به تايه تي چونكه هيرشي بي تاماني مه غولي له سده ي سيازده ميندا بووه
هوي فهوتاني گه ليك به لنگه و ده سنووي بابه خدار دهر باره ي ژبان و دام و ده زگاي
سه لجووق به كان . به لام گهر دليفسكي به ياريد ه ي سه رچاوه توركي و فارسي و
نهر مه ني و گورجي و سرياني به كونه كان و ژماره به كي زور له ليكولينه وه ي ميژوونووه سه
نهوروپايي به كان توانيو به له زور لايه ني ورد ي شو باسه بكو ليتنه وه . له شازده فه سلي
نهر به ره مه يدا گهر دليفسكي به دريژ ي باسي توركو و مه غولو و توغوزو هوزه
كوچره كاني ناسي اي پچووك له سده ي شازده مينه وه تاوه كو سده ي ههژده مين و ،
دهره به گايه تي شو مه لهنده له هه مان رورگارو ، ژبان و ده سه لاني سولتانه
سه لجووق به كان و پيشه گه ري و پيشه سازي و بازرگاني و شارو لادي و له شكرو
كارگيري و تايينو داب و نهر يتي سه لجووق به كاني ناسي اي پچووكي كردووه (۹) .
سه لجووق به كان كه به كيك بوون له هوزه توغوزه توركانه كوچره كان سه ره تا له و
ناوچه يي ناسي اي ناوه ندا ده ژبان كه كه وتووته لاي راستي روبراي زه رته فشانه وه
نه نيواني بوخاراو سه مه رقه ندا (۱۰) .

شواني پيشه ي سه ره كيي نه وساي سه لجووق به كان بوو . دواي شه وه ي له
دهوروبه ري كو تايي سده ي ده يه ميندا سه لجووق به كان موسولمان بوون ، ئال و
گورينيكي بنه رهي له ژبانياندا ده سني پي كرد ، به تايه تي چونكه ده سه لاني
سه ركرده كانيان له ژتر په رده ي نه ودا ناسانتر ده گه يشته زه وي وزار ي گه له
ناموسولانه كاني روزه لات . شه وه بوخوي بووه هويه كي گه وره ي راكيشاني
سه لجووق به كان به ره و ناسي اي پچووك كه به شيكي زوري نه وسا كه به ده ست
عيسايي به كانه وه بوو .

سده ي يازده مين كاتيگ سه لجووق به كان به ره و ولاتاني روزه لاتني نريك و
ناوه راست هاتن بهر له ههر شويين رويان كرده ثيراني نريك خو بيان .

(۹) بروانه : ف . ا . گهر دليفسكي . كاره هه ليزارده كاني ، به رگي به كم ، ل ۳۱-۳۱۸ .
(۱۰) بو باسي كورته ي ميژوي سه لجووق به كان جگه له به ره مه كاني ف . ا . گهر دليفسكي كه لکم له
چهند سه رچاوه به كي تروش وهر گرتووه ، به تايه تي له كشي . ا . د . نوليچيف . توركي . كورته ي
ميژوي ، به زماني روسي ، موسكو ، ۱۹۶۵ .

سالی ۱۰۴۰ پيشه‌نگی سه‌لجووقی به‌کان بو به‌که‌م جار پى‌يان بايه ناو خاکی
ثيرانه‌وه له ماوه‌ی پازده سالددا توانی‌يان ده‌سه‌لآتبان بگه‌يئنه هموو ناوچه‌کانی .
گرتتی ثیران توانای سه‌لجووقی به‌کانی زیاتر کرد ، وای‌لی‌کردن بی سل‌کردنموه
رووبکه‌نه عیراق و سووریه و نازه‌ربایجان و کوردستان و نهمه‌نستان . له‌نیوان سالانی
۱۰۴۲ و ۱۰۵۱ دا سه‌لجووقی به‌کان توانی‌يان به‌شی زوری کوردستان داگیر بکه‌نو
بیخه‌نه سه‌ر ده‌وله‌ته فراوانه‌که‌يان که سالی ۱۰۵۵ به داگیرکردنی به‌غدا هینده‌ی‌تر
ده‌سه‌لآتی په‌یدا کرد .

بهو جووره سه‌لجووقی به‌کان تاوه‌کو ناوه‌ندی سه‌ده‌ی یازده‌مین گه‌پشته سه‌ر
سنوری ئاسیای پچووک که له‌به‌ر زور هو سه‌رنجی راکیشابوون .

ئاسیای پچووک ولاتیکی فراوان و ده‌وله‌مه‌ندو خوش و که‌م دانپشتوو بوو .
ئه‌وساکه به‌شی زوری ناوچه‌کانی به‌ده‌ست بیزه‌نته‌ی‌به عیسانی به‌کانه‌وه بوو . له
ده‌میکه‌وه فه‌رمانزه‌وایانی جیهانی ئیسلام بیران له‌وه ده‌کرده‌وه ئه‌و پارچه‌گرنگی
روژه‌ه‌لآت بگرنه ده‌ست خو‌یان چونکه بیوهه بنکه‌به‌کی ترس‌لی‌کراوی
عیسانی به‌کان که ده‌یانویست له ریگه‌به‌وه بگه‌نه‌وه مه‌ل‌به‌نده پیروژه‌کانیان له
فه‌له‌ستین . سه‌رده‌اره سه‌لجووقی به‌کان ده‌یانزانی به‌ئاسانی ده‌توانن ره‌وه‌ی خه‌لکی
ساده‌و ساکار به‌ره‌و ئه‌و ناوچانه بنیرن که داگیرکردنیان ، بی‌گومان ، ده‌بووه هو‌ی
به‌رزبوونه‌وه‌ی ناوو شو‌ره‌تیان له‌ناو هموو موسولمانانی جیهاندا .

له ناوه‌ندی سه‌ده‌ی یازده‌مینه‌وه سه‌لجووقی به‌کان بو به‌که‌م جار که‌وتنه هیرش
بردنه سه‌ر ئاسیای پچووک ، به‌لام به‌هو‌ی ته‌وژمی بیزه‌نته‌ی‌به‌کانه‌وه هیرشه‌کانی ئه‌و
قوناغه‌یان پچر پچرو که‌م ئه‌نجام بوون ، دوا به‌دوای هه‌ر هیرشیک ناچار ده‌بوون
بکشینه‌دواوه . هه‌ر له‌وساشه‌وه به‌شیک زور له‌و شه‌رانه‌ی له نیوانی بیزه‌نته‌ی‌و
سه‌لجووقی به‌کاندا ده‌قه‌ومان به‌ر خاکی کوردستان که‌وتن . له شه‌سته‌کانی سه‌ده‌ی
یازده‌مینه‌وه سه‌روشتی هیرشی سه‌لجووقی به‌کان بو سه‌ر ئاسیای پچووک گورا ، له‌وساوه
ئیت‌ر توانی‌يان بنکه‌ی چه‌سپاو له‌و مه‌ل‌به‌نده‌دا بو خو‌یان دا به‌م‌ه‌زرتین . ئه‌وه‌بوو سالی
۱۰۷۱ له نزیك مه‌لازگردی^(۱۱) کورده‌واری به‌وه له‌شکری بیزه‌نته‌ی‌يان به‌زاندا .

(۱۱) مه‌نازکرت .

یش ده سال سه لجویی به کان ئیزنیکیان داگیر کردو کردیانه پایته خنی خویمان . سالی ۱۰۸۵ نهمیریشیان گرت و بهو جزره ده ولتهی سه لجویی له ناسیای پچووکدا دامه زرا که میرنشینی سه لجویی پی ده گوتری و بریتی بوو له به شیک له ده ولتهی گمورهی سه لجویی به کان . سالی ۱۱۱۶ سه لجویی به کان ناسیای پچووک شاری قونیه بان کرده پایته خنی میرنشینه که یان که له وساره به ناوی میرنشینی قونیه شهوه موده بری .

میرنشینی سه لجویی ناسیای پچووک تا ده هات پهرهی ده سهند ، به تاییه تی توانی نهوهی سالی ۱۱۸۰ توانی میرنشینی دانشمه ندی دراوسی له ناوهریت (۱۲) . که ده سالاتی سه لجویی به کان گه بشته نه وراده به ئینجا زیاتر به ره و رۆژئاوا کشان تا گه بشته نه و ناوچانهی ناسیای پچووک که که وتوونه ته سهر ده ریأ .

بهو جزره له کوتابی سه دهی دوازدهمین و سه ره تایی سه دهی سیازدهمیندا ده ولته تیکی گمورهی تورک به سهر کردایه تی بنه ماله ی سه لجویی له ناسیای پچووکدا دامه زرا . نه و ده ولته له رۆژگاری فرمانره وایی سولتان علائه ددین که یقوبادی به که مدا (۱۲۱۹ - ۱۳۲۶) گه بشته لقه پویه ده سه لات و پیشکه وتن . له ژیر سیه ری نه و سولتانه دا باسی ناوه دانپی قونیه و قهیسهری به و سیواس و شارانی تری ناسیای پچووک که وتبووه سهر زاران .

له ده ور و به ری ناوه ندی سه دهی سیازدهمینه وه له گه ل هیرشی مه غوله کاندای رۆژی میرنشینی سه لجویی ناسیای پچووک به ره و که ل رووی له ناو ابون کرد . تا سه ره تایی سه دهی چواردهمین شیرازه ی به جاریک تیکچوو ، به تاییه تی دوای نهوهی له سالی ۱۳۰۷ وه به سهر ژماره به ک میرنشینی پچووکدا دابهش بوو . زوری نه برد عوسمانی به کان بوونه میرانگری و جینگه یان گرنه وه .

له بهر نهوهی میرنشینی سه لجویی ناسیای پچووک توانی ده سالاتی جوی به سهر ناوچه به کی فراوانی کوردستان و عهره بستان و نهرمه نستاندا داسه پیئی میژروی

(۱۲) سالی ۱۰۶۷ دانشمه نده کان . که نهوانیش هوزنکی تورک بوون . توانی یان میرنشینی سهر به خن له ناوچه کانی باکووری رۆژه لاتی ناسیای پچووکدا دامه زرا و شاری سیواس بان کرده پایته خنی . له وساره دوو بهرکی قورس له نیران میرنشینی دانشمه ندی میرنشینی سه لجویی ده سنی پی کرد که به سهر که وتی دووه میان کوتابی هات .

به سهرات و رووداوه کانی له ههزار سه رهوه له گهڵ میژوی کوردو عمره بچو
 ئه رمه نو رۆمدا^(۱۳) بهك ده گرنه وه . له بهر گه لێك هوی ئاشکرا به داخه وه تاوه کو
 ئیسته میژوونوو ساغان ، هینده ی من ئاگادارم ، نه یان توانیوه ، یا بویان نه لواوه نه
 شتیکی کم به لواوه ده ست بۆ هیچ لایه نکی ئه و میژووه به رن . میژوونوسی
 گه وره مان ماموستا ئه مین زه کی چه ند لاپه ره به کی پێوندی کوردی به سه لجووقی به کانی
 ئیران و عیراقه وه بۆ روون کردوینه وه^(۱۴) ، به لام زۆر کم نه ئی ده ستکاری هیچ
 کامیک له باسه کانی پێه ندی کوردی به سه لجووقی به کانی ئاسیای پچووکه وه
 نه کردووه^(۱۵) . تنها عه بدولره قیب یوسف له کتیه که ی خۆیدا که له باره ی
 ده وله ئی دوسته کی به وه به^(۱۶) چه ند راستی به کی بایه خداری سه ره تای ئه و
 رۆزگاره ی کوردستانی بۆ هینا وینه وه چونکه ده وره به ری سالی ۴۷۶-۴۷۸ك
 (۱۰۸۳-۱۰۸۶ز) ده وله ئی دوسته کی له سه ر ده ستی سه لجووقی به کانی ئاسیای
 پچووکه دا رووخا .

که وای که لێکی دیار ، وهك زۆر که لێکی گه وره ی تر ، وا له میژوی سه ده
 ناوینجی به کانی کوردا که پرکردنه وه ی پێویستی به قوئنگی فه ره ادی دلسۆزانه .
 ئه وانه ی ناچارن به ده رزی بکه ونه کتوی بیستون تاوه کو بتوانن دێره ونه کانی
 میژوی ئه و رۆزگاره بدۆزنه وه . جاروبار ئه و دێرانه له دووتوی به ره مه ی
 رۆژه لاتناساندا به دی ده کترین که بویان هه به چمکیک بجه نه سه ر گه نجینه ی تاوه کو
 ئیسته هه زاری میژوی رابوردوومان . ده بیست له و قوژنه وه به های ئه و زانیاری یانه
 دیاری بکه ین که فلادیمیر ئه لیکسه نده ره فیچ گه ردلیفسکی ده رباره ی کورد له
 رۆزگاری سه لجووقی به کانی ئاسیای پچووکه دا هینا وئی به وه .

(۱۳) میژوونوسانی ئیسلام ناوی رۆمیان له بیزهنی به کان نابوو . ناوی شاری ئه زرۆم (ئهرزی رۆم) به ش
 هه ر له وه وه هاتووه .

(۱۴) محمد امین زکی ، خلاصه تاریخ الكرد وکردستان من القدم العصور التاريخیه حتى الان ، ترجمه
 محمد علی عونی ، القا هه ، ۱۹۳۶ ، ص ۱۴۵ - ۱۵۱ .

(۱۵) به وینه برونه ئه و چه ند دێره ی ده رباره ی هیرشی عه لاتهددین که بقوادی سه لجووقی بۆ سه ر ئه مد
 (دیاری به کی) هینا وئی به وه (هه مان سه رچاره . ل ۱۵۸ - ۱۵۹) .

(۱۶) عبدالقیب یوسف ، الدوله الموستکیه فی کردستان الوسطی . دراسة تاریخیه و اقتصادی واجتماعیه
 وحضاریه ، الجزء الاول ، بغداد ، ۱۹۷۲ .

که دینه سەر باسی داگیرکردنی کوردستانی باکوور له لایەن سەلجوقی بەکانەوه گەردلیشکی دەلی هەمان کات سەلجوقی بەکان ویستیان بـشگەنە گورجستان ، بەلام هەولی ئەو مەیدانەیان بەفیرۆ چوو . بۆ ماوە بەکیش توانی یان شاری ئیدیس (ئورفە) بگرن ، بەلام زۆری نەبرد ئەویشیان لەکیس چوو . کەچی بەرامبەر بەوه توانی یان بگەنە ناخی کوردستان ، ئەو کارە ی دوا ی رینگە ی بۆ هاتنی عوسمانی بەکانیش خویش کردە (۱۷) .

سەلجوقی بەکان دوا ی ئەو ی له باکوور و باشوورەو هاتتە ناو خاکی کوردستانەوه ئینجا کەوتتە خو ئامادە کردن بۆ داگیرکردنی ئامەد (دیار بەک) یش کە بەدەست کوردە مەروانی بەکانەوه بوو . سەلجوقی بەکان توانی یان ئەو شارەیش بگرن . بەلام زۆری نەبرد ئامەد بوو هۆی دووبەرەکی له ئیوانی سەلجوقی بەکان و ئەبووی بەکاندا . سولتان علائەددین کە بقوبادی بەکەم (۱۸) بەپەرۆشەوه دەبووست ئامەد بگری ، بەلام دووجار ئیدا شکایەوه . کەچی سالی ۱۲۴۱ کە بچوسرەوی دووهمی کوری (۱۹) توانی ئەو شارە بگری . بۆ ئەو ی دلی دانیشتوانی ئامەد بەلای خویدا رابکیشی کە بچوسرەو فەرمانی لایردنی ژمارە بەک باجو سەرانی دەرکرد ، بەتایەتی ئەوانەیان کە خرابوونە سەر کەلوپەلی هینراوو میوه و سەوزە ی ناوبازار ، پیاوانی سولتان ئەو فەرمانەیان بەسەر دیواری مزگەونی گەرە ی شاردا هەلواسی . لەگەڵ هەراو بگری هیرشی مەغولەکاندا مەلیک کامیلی ئەبووی کە دوژمی سەلجوقی بەکان بوو توانی دەست بەسەر ئامەددا بگری . بەلام هۆلا کۆخان دیسان ئەو شارە ی دایەوه دەست سەلجوقی بەکان بە سەرکردایەتی کە بیکاسی دووهم (۲۰) و روکنەددین قلیج ئەرسەلانی چوارەم کە برا بوون (۲۱) . سالی ۱۲۸۰ شاری ئامەد

(۱۷) هەولم داوه بەنی توانا بەگشتی مەبەستەکانی ف . ا . گەردلیشکی رابگەینم .

(۱۸) وهك گورمان سولتان علائەددین کە بقوبادی بەکەم لەنیوانی ۱۲۱۹ - ۱۲۳۶ دا فەرمانەرەوی

میرنشینی سەلجوقی ئاسیای بچووک بوو .

(۱۹) سولتان غیاثەددین کە بچوسرەو لەنیوانی ۱۲۳۶ - ۱۲۹۵ دا فەرمانەرەوی کرد .

(۲۰) سولتان عیزەددین کە بیکاسی دووهم لەنیوان سالی ۱۲۴۹ - ۱۲۵۷ دا فەرمانەرەوی میرنشینی

سەلجوقی ئاسیای بچووک بوو .

(۲۱) فەرمانەرەوی سولتان روکنەددین قلیج ئەرسەلانی چوارەم بەر سالی ۱۲۵۷ و ۱۲۶۵ دا

دەکەوینت .

به ده‌ست که بخوسره‌وی سیئه‌مه‌وه بوو (۲۲) .

سه‌لجووقی به‌کان که وا چاوه‌پروان بوون داگیرکردنی ئاسیای پچووک ده‌سه‌لانی-
بگه‌یینته سه‌رتاپای گیتی نه‌ک ته‌نها جیهانی ئیسلامی ، شانازی‌یان به داگیرکردن
نامه‌ده‌وه ده‌کرد . سولتان که بخوسره‌وی دووهم ناوی خوئی نابوو :

«قاتل الکفرة والمشرکین و سلطان الروم و ارمینیا و دیاربکر و سوریا و ح-
السواحل» (۲۳) .

له‌وه‌دا سولتان که بخوسره‌وی دووهم حه‌قی بوو چونکه داگیرکردنی شاری تمه‌د
کارینکی ئاسان نه‌بوو . وه‌ک له‌پیشدا گوتمان دوو هیرشی عه‌لانه‌ددین که بقووتت
یه‌که‌م بو سه‌ر نامه‌د سه‌ریان نه‌گرت ، هه‌رچه‌نده میرنشینی سه‌لجووقی به‌کانی تاسی-
پچووک له‌و سولتانه به‌تواناتری به‌خوبه‌وه نه‌بینی . ماوه‌یه‌کی باش قه‌لای نامه‌د خوئی
نه‌دا به‌ده‌سته‌وه و به‌رگری کرد تا به‌کیک له سه‌رداران کورد به ناوی (-
الدینار) وه‌ه له‌ژیره‌وه له‌گه‌ل سولتان ریک که‌وت و چه‌کدارانی سه‌لجووقی به‌دزی به‌وه
گه‌یاندنه ناو قه‌لای که‌وه و له‌ویوه ده‌روازه‌ی شاریان بو‌گه‌مارۆده‌ران خسته سه‌رگزی
پشت (۲۴) . گرتنی شاری نامه‌د به‌لای سولتانی سه‌لجووقی به‌وه هیند بابه‌خدار جو
وای لی‌کرد ده‌ست له باغو باغات و بیستانی دانیشتوانی هه‌لبگری ، نه‌گه
سه‌لجووقی به‌کان هه‌ر شونیتکیان داگیرده‌کرد بی‌به‌زه‌بی‌یانه ده‌که‌وته ره‌گ و پریشه‌ی
دارو دره‌خت و ره‌زو میوه‌ی و هه‌موویان له بن ده‌هینا .

دیاره سه‌لجووقی به‌کان دوا‌ی نه‌وه‌ی جی‌پیی خو‌یان له ئاسیای پچووک‌دا قایم‌کردو
ده‌سه‌لانی ته‌واویان گرتنه ده‌ست ، ئا‌غاو به‌گ و میران و خه‌لکی ساکاری گه‌لانی تر
هه‌ریه‌که‌یان له‌به‌ر ه‌وو مه‌رامیک ده‌وره‌یان‌دان .

له‌وه‌دا ده‌بوو کوردیش به‌شی خوئی هه‌بی . یه‌کیک له‌و زانیاری‌یانه‌ی
گه‌ردلیفسکی هیناوی به‌وه به شیوازیکی تایه‌نی نه‌و راستی به‌ی بو ده‌رخستوبین .

(۲۲) ف . ا . گه‌ردلیفسکی . کاره هه‌لبژاره‌کانی ، به‌رگی به‌که‌م ، ل ۵۸-۵۹ ، ۱۸۳ .

(۲۳) ف . ا . گه‌ردلیفسکی . هه‌مان به‌رگ ، ل ۶۰ .

(۲۴) ف . ا . گه‌ردلیفسکی . هه‌مان به‌رگ ، ل ۱۸۳ .

چك نمو دةلى كاتيك سولتان علائەددىن كەبقوبادى بەكەم (۲۵) چووه تۈرۈك ۵۰۰ مەخمەرو سەرھەنگى ، رۇسى و گورجى و كوردو دەيلەمى و گورگانى و قەزوينى و غوزى و (۲۶) ھېتىز چواردەورىان دابوۋ . خويىن لە چاويان دەبارى . . . بەناو حەلكە كەدا رېنگەيان بۇ سولتان دەكردەمە . . . (۲۷) .

ھەمان كات بەشيك لە لەشكرى گەورەى ميرنشىنى سەلجوقىي ئاسىي پچووك كە جارى وا ھەبوو ژمارەى خوى دەدا لە نزيكەى ۲۵۰ ھەزار كەس (۲۸) لە ھۆزەكانى كوردستان پېكھاتبوو ، بەتايەتى ئەوانەيان كە لە ئامەدو مەلبەندەكانى نەزروبەرى دەژبان (۲۹) . فەرمانزەواياني ئەو ميرنشىنە لە كاتى تەنگانەدا پەنايان نەبەردە بەر يارىدەى چەكدارانى كورد ، وەك لە رۇژانى راپەرىنە گەورەكەى بابە ئىسحاقدا رووى دا .

لە ئەنجامى چەوساندنەووە و فشارى زۆرى باجو و سەرانەى دامو دەزگاكانى ميرنشىنى سەلجوقىيدا سالى ۱۲۳۹ ئاگرى راپەرىنىكى فراوان زۆر ناوچەى ئاسىي پچووكى گرتەو . كۆچەرى و نىشتەجىنى ئەو ناوچانە وەك بەك بۇ ماوہى دوو . سال مو راپەرىنەدا بەشداربوون كە پياوئىكى لەخۆبوردو بە ناوى بابەئىسحاقەوہ سەركردەى بوو . بابەئىسحاق خوى بە نيمچە پېغەمبەرىك دادەنا ، لايبەنگرانى بە خويان و ژن و منداليانەوہ بۇ ماوہبەكى باش كەوتتە ھېرش بىردنە سەر قەلاو زەوى وزارى دەرەبەگە گەورەكان .

دواى ئەوہى شوپشگېرەكان بەسەر لەشكرى ميريدا زال بوون و بانگى خەلىفابەتې بابەئىسحاقيان دا راپەرىنەكەيان وا تەشەنەى كرد خەرىك بوو گۆلەى ميرنشىنى سەلجوقىي ئاسىي پچووك بختە لېزى . ئەوسا سولتان كەنجوسرەوى دووہم كەوتە خوى و ەلە مەلاقى بەوہ داواى يارىدەى تورك و گەرميانى كردە . مەبەستى

(۲۵) پروانە ھەراوتى ژمارە ھەژدە

(۲۶) ھەزىنىكى لىھان بە .

(۲۷) ف . ۱ . گەردلېسكى ، كارە ھەلپازدەكانى ، بەرگى بەكەم ، ل ۱۸۸ .

(۲۸) ۱ . د . نۆلجېف ، سەرچاوەى ناوبرار . ل ۱۰ .

(۲۹) ف . ۱ . گەردلېسكى ، كارە ھەلپازدەكانى ، بەرگى بەكەم ، ل ۷۹ .

سولتان له گهرمیان ئه‌و هۆزه کورده بوو که دواى میرنشینیکى بههیزیان دامه‌زراند^(۳۰). به‌جۆره سولتان توانى به‌سه‌ر ناحه‌زه‌کانیدا زال‌بێ ، بابەئیسحاق به‌خسیر کردو هه‌لیواسى و پاش ماوه‌یه‌ک هه‌موو راپه‌رینه‌که‌ی دامرکانده‌وه .

له کتیبى «ده‌وله‌تى سه‌لجوقى ئاسیای پچووک» دا فلادیمیر ئەلیکسه‌ندره‌فیچ گه‌ردلیفسکى چهند زانیارى‌یه‌کى گزنگى ده‌رباره‌ی ده‌ورى ژارى و روونا کبیرى کوردی ئه‌و رۆزگار هه‌ناوه‌ته‌وه . وه‌ک زانراوه سه‌لجوقى به‌کان له دۆلى زه‌رئه‌فشانى نیشتانى به‌که‌میاندا به‌کوچه‌رى ژانیان ده‌برده‌سه‌ر ، په‌روه‌رده‌کردنى ئاژه‌ل و که‌میک کشت و کال پیشه‌ی سه‌ره‌کى یان بوو . هه‌ر ئه‌وسا پێوه‌ندى په‌تریارکى (باوکابه‌تى) له‌ناویاندا باو بوو ، پشتاو‌پشت پێکه‌وه‌ی به‌ستبوونه‌وه^(۳۱) ، له‌به‌ر ئه‌وه کاتیک گه‌یشتنه ئاسیای پچووک هه‌شتا له‌ رووى ژارى به‌وه له‌دواوه بوون ، بۆیه زۆر شت له مه‌لاو ده‌رویشانى کوردو عه‌ره‌ب و ئازه‌روه‌ه فێرده‌بوون . گه‌ردلیفسکى له‌و باره‌یه‌وه نووسیه ده‌لی :

«ئه‌و ده‌رویشانه‌ی ده‌هاتنه ئاسیای پچووک ته‌نها مامۆستاو فێرکه‌رى ئایینى نه‌بوون ، به‌لکو له‌ هه‌مان کاتدا ده‌شبوونه رى‌نیشاندهرى کارگێرى و روونا کبیرى کوچه‌رانى ئه‌و مه‌لبنده ، ده‌وریان له‌ یه‌کگرتنیاندا ده‌بینى و دژى مه‌غۆله‌کانیان ده‌بزواندن . . له‌ چوار رینگه‌وه ده‌رویش ده‌هاتنه ئاسیای پچووک : خوراسانو ئازه‌ربایجان و سووریه‌و عیراق . . ده‌رویشه‌کانى عیراق له‌ به‌غداو هه‌ولێروه ده‌هاتن . جووتیارو پیشه‌گه‌رو بیکاره له‌ده‌وریان کو‌ده‌بوونه‌وه»^(۳۱) . ئه‌و ده‌رویشانه له راپه‌رینه‌که‌ی بابەئیسحاقیشدا ده‌وریان بینى . دیسان گه‌ردلیفسکى ده‌لی گوايه بیروباوه‌رى ئایینى دژ به‌ سوڤیزم له هه‌ولێروه ده‌گه‌یشتنه ئاسیای پچووک ، «دانیشتوانى هه‌ولێر کوردو ، وادیاره ئه‌وسا مه‌یلدارى شیعه بوون»^(۳۲) .

شوینه‌وارو پاشاوه‌و به‌لگه‌ی به‌جى ماوى رۆزگارى سه‌لجوقى به‌کانى ئاسیای پچووک به‌گشتى که‌من . یه‌کیک له‌ به‌جى ماوه که‌مه‌کانى ئه‌وسا میجراینکه له‌ مزگه‌هونى

(۳۰) ف . ا . گه‌ردلیفسکى ، هه‌مان به‌رگ ، ل ۱۷۸ - ۱۷۹ .

(۳۱) ف . ا . گه‌ردلیفسکى ، هه‌مان به‌رگ ، ل ۲۰۴ .

(۳۲) ف . ا . گه‌ردلیفسکى ، هه‌مان به‌رگ ، ل ۲۰۴ - ۲۰۵ .

علائه ددین له شاری قۆبیه که له تەختە هەلکەندراوه و لەسەری نووسراوه «حاجی نیشتووی خەلات (خلاط - اخلاط) سالی ۱۱۵۵ دروستی کردووه». بەپێی ئۆچوونی گەردلیفسکی ئەو مێجرابە کاتی خۆی له خەلاتەوه گۆتێزراوه تەوه قۆبیهی پیتەختی میرنشینی سەلجوق (۳۳). هەرۆه ها له سالی ۱۱۸۳ وه هەژدهای شیوازی چینی لەسەر قاپی بەکانی نامەد هەلکەندراوه، که ئەوه بیش وا دهگەینی بەر له هیرشی مەغۆلهکان نەک له رینگە ی ئەوانەوه، وهك دهگوترا، ئەو هونەرە گەشتووتە ئاسیای پچووک (۳۴).

بەهۆی نەبوونی سەرچاوهی کۆنەوه بۆ لیکدانەوهی پێوهندی دەرەبەگی له نیوان سەلجوقی بەکانی ئاسیای پچووکدا فلادیمیر ئەلبکسەندەرە فیچ گەردلیفسکی چەند جارێک پەنای بردووتە بەر دیاردهکانی ئیمپرووی کوردستان. لەو رینگە یهوه گەردلیفسکی هەولێ داوه زۆر رووی ژبانی سیاسی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی میرنشینی سەلجوقی ئاسیای پچووک ی ئەوسا روون بکاتەوه. بەلای گەردلیفسکی یهوه ئەوه که رینگە یه بۆ تینگەبشتنی لایه‌نه جیاوازه‌کانی ژبانی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی ئەو رۆزگاره‌ی سەلجوقی بەکان، چونکه، بەپێی ئۆچوونی ئەو، جیاوازی یه‌کی ئەوتۆ نەتیوان ژبانی کوردستانی باکووری سەرەتای سەده‌ی بیستم و ژبانی ئاسیای پچووک ی سەده ناونجی یه‌کاندا نی یه (۳۵). له‌وه‌دا گەردلیفسکی که‌لکی له چەند سەرچاوه‌یه‌کی نوێی تورکی وه‌رگرتووه وهك ئەو کتیبە ی ناشید حەقی دەربارە ی ناوچه‌ی دەرسم دوا ی دامرکاندەوه‌ی راپەرینه گەوره‌که‌ی شیخ سەعیدی پیران دا بناوه (۳۶).

(۳۳) همان بهرگت، ل ۱۶۰.

(۳۴) همان بهرگت، ل ۱۶۴.

(۳۵) همان بهرگت، ل ۹۶ - ۹۷.

Nasit Hakki, Derebeyi ve Dersim, Ankara, 1932.

(۳۶)

خاوه‌نی سەرەتا له شێوه‌ی زنجیره‌یه‌ك و تاردا له گۆزاری «حاکمیت ملی» دا بلاوی کردووتەوه. شایانی باسە. د. نۆلیچیف کورته‌ی به‌ زمانی روسی بلاو کردووتەوه (بروانه: ا. د. نۆلیچیف، دەربارە ی مەسەله‌ی دەرەبەگی له کوردستانی تورکیا، - گۆزاری «بیلوگرافیای رۆژه‌لآت»، لنینگراد، ۱۹۳۴، ل ۵۴ - ۶۴).

گەردلئىفسكى دەلىل سەلجوقى بەكان كانى خۇي بە شوو لەترسى ھىرشى
 كۆچەرەكان دەرگەو دەرۋازەى شازەكانيان قايم دادەخست ، ئەو نەرىنەى تە
 دواسالەكانى پزىمى عوسمانى لە شازىكى وەك دياربەكردا پەپرەوى دەكرا^(۳۷) . كە
 دىتە سەر باسى بەرەللايى ھۆزە كۆچەرەكانى ئەوساى ئاسىي پچووك نمونەبەكى
 نوئى كوردستان دەھىننەوہ . دەلىل بەر لە دەست پى كردنى شەرى بەكەمى جىيان
 تاران حاكىمىكى نوئى بۇ ناوچەى ورمى دانا ، بەلام ئەوہى داينا لە ترسى ھەراو
 بگرى كۆچەرەكانى ئەو ناوانە بۇ ماوہى سى مانگك نەيتوانى لە تەورىزى نرىكەوہ
 بگاتە شارى ورمى^(۳۸) .

ھەر لەو كىتەبەيدا ف . ا . گەردلئىفسكى راستى بەكى گرنگى دەر بارەى بارى
 دىموگرافى و نەتەوہ پى ئاسىي پچووكى رۆزگارى سەلجوقى بەكان تۆماركردوہ ، وەك
 ئەوہ كە دەلىل ژيانى ئوغۇزەكانى ئاسىي پچووك ئاسان و بەكجۆر نەبوو ، ھەرچەندە
 ئەوان «موسولمانىكى خراپ بوون» بەلام ئايىن بۇيان بوو قەلغانى پاراستن لەو
 ناوچانەدا كە زۆرتى دانىشتوانيان عىسايى بوون ، كەچى لەو ناوچانەى رۆزھەلانى
 ئەنادۆلدا كە زۆرتى دانىشتوانيان كورد يا عەرەب و وەك خۇيان موسولمان بوون
 جارى وا ھەبوو بەئاسانى لە بۆتەياندا دەتوانوہ^(۳۹) .

ف . ا . گەردلئىفسكى لە بەرھەمەكانى تىرشىدا چەند جارنىك ھاتووتە سەر
 باسى مېژووى كورد لە سەدە ناوہندى بەكاندا . لەو وتارەيدا كە سالى ۱۹۲۲
 دەر بارەى «ژيانى قزلباشەكانى ئاسىي پچووك» بلاوى كردۆتەوہ^(۴۰) راستى بەكى
 نەزانراوى لە بارەى مەلا ئىدرىسى بتلىسى ناودارەوہ ھىناوہتەوہ .

لەویدا كە دىتە سەر باسى ناكوكى نيوان شا ئىسماعىلى پاشاى صەفەوى
 (۱۵۰۲-۱۵۲۴) و سولتان سەلىمى پاشاى عوسمانى (۱۵۱۲-۱۵۲۰) كە شالاوى

(۳۷) ف . ا . گەردلئىفسكى ، كارە ھەلئىزادەكانى ، بەرگى بەكەم ، ل ۱۵۳ - ۱۵۴ .

(۳۸) ھەمان بەرگك ، ل ۱۷۴ - ۱۷۵ .

(۳۹) ھەمان بەرگك ، ل ۷۳ .

(۴۰) ھەمان بەرگك ، ل ۲۵۵ - ۲۷۵ .

نگری زوربهی ناوچه کانی کوردستانی گرتوهو و باسی کوشتاره سهخته که ی سولتان سلیم له ناو قزلباشه کانی ئەو ناوه دا ده کات که ، وهك باس ده کری ، بووه هوی ئەناوچوونی ۴۰ ههزار که سیکیان ، ده لی مهلا ئیدریسیش که لایه نگری سولتان بوو نهوڕۆژانه دا زۆر به رهق له گه له قزلباشه کان جوولآوه تهوه ، به تایبهتی ئەوانه یان که له تۆچه ی ماردیندا نیشته جی بوون . به فرمانی ئەو ته نانهت کلآوو سه رو پیچی قزلباشه کانیان کو کردۆته وهو به کیك له چاله کانی قه راغ شاریان پی پر کردوه ته وه . گه ردلیفسکی ده رباره ی ئەو کاره ی مهلا ئیدریس ده لی :

«پیم وایه کرداریکی سه یری ئەوتویه که پیاو ناتوانی لیکی بداته وه . گۆری حیسامه ددینی باوکی مهلا ئیدریس وا له بتلیس . حیسامه ددین ، وهك له بتلیس بۆیان گپرامه وه ، پیاویکی بیرته سک نه بوو»^(۴۱) . . . «^(۴۲) .

له به ره مه یکی تریدا ف . ا . گه ردلیفسکی دیسان هاتوه ته وه سه ر باسی حیسامه ددینی باوکی مهلا ئیدریسی بتلیسی و ده لی : « قورئانی لیکدا وه ته وه . به لایه وه وابوو موسولمان و عیسایی وهك بهك ده چنه به هه شت . باوه ری به بوونی دۆزه خ هه بوو ، به لام ده یگوت ئازاردان له دۆزه خدا کاریکی وه ختی به ، واته به چاوی ئەعراف»^(۴۳) سه یری دۆزه خی ده کرد . حیسامه ددینی باوکی مهلا ئیدریس له شاری بتلیس نیژا وهو گۆری بووه ته زیاره تگه^(۴۴) . گه ردلیفسکی ده رباره ی مهلا ئیدریس خویشی ده لی :

«هاوچه رخی سولتان سه لیمی به کم ، میژوونووسینی پیا هه لده رو»^(۴۵) پیاوی ده ولت ، واته سیاسی بوو»^(۴۶) .

(۴۱) مه بستی له وه به حیسامه ددین سونی مه زه میکی بیر ته سک نه بووه ، به لکو پیاویکی لایینی کراوه بووه .

(۴۲) ف . ا . گه ردلیفسکی . کاره هه لژاره کانی ، به رگی به کم ، ل ۲۵۶ .

(۴۳) «اعراف» یا «مطهر» زاروکی لایینی به ، بهو شونه ده گرتی که کهنوره نه نیوانی دۆزه خو به هه شته وه . وشه ی «الاعراف» له قورئانی په رزدا ناوی هاتوه .

(۴۴) ف . ا . گه ردلیفسکی ، به رگی به کم ، ل ۳۹۱ .

(۴۵) مؤرخ مداح .

(۴۶) ف . ا . گه ردلیفسکی ، به رگی به کم ، ل ۳۹۱ .

لهبارهی قزلباش و قزلباشه‌کانهوه :

له نووسینه‌کانیدا فلادیمیر ئەلیکسەندەر ئیچ گەردلیفسکی بایه‌خی زۆری به قزلباشه‌کانی ئاسیای پچووک داوه که به‌شیکیان کوردن ، له تاینو داب و نهریتو میژووبان کۆلیوه‌ته‌وه و چەند جارێک بو خۆی تیکه‌لیان بووه و گه‌لیک زانیاری به‌که‌لک و سه‌یری له‌باره‌یانه‌وه کوکردووه‌ته‌وه و له چەند به‌ره‌مه‌میکیدا بلاوی کردوونه‌ته‌وه .

یه‌که‌م به‌ره‌می گەردلیفسکی له‌باره‌ی قزلباشه‌وه له‌کاره‌هه‌لبێژارده‌کانیدا به‌ناوه‌یه‌: « له‌گه‌رانه‌کانم به‌دوای باسه‌تاینی‌یه‌کانی ئاسیای پچووکدا - قزلباشه‌کان». ئەو به‌ره‌مه‌می بریتی‌یه‌ له‌ وتاریک که‌ سالی ۱۹۱۳ له‌ کۆریکی زانستی تایه‌تیدا خویندوویه‌ته‌وه^(۴۷) .

گەردلیفسکی له‌ سه‌ره‌تای وتاره‌که‌یدا گفتوگۆیه‌کی هیناوه‌ته‌وه که‌ کانی خۆی له‌گه‌ل‌عه‌لی شانی کۆری مه‌حموود پاشای سه‌رداری هۆزی قۆچگیری ناوچه‌ی زارادا^(۴۸) کردوویه . ده‌ربه‌ره‌ی مه‌حموود پاشا ده‌لی سه‌رداری هۆزی به‌ده‌سه‌لانی قۆچگیری بوو که‌ به‌کێکه‌ له‌ هۆزه‌ کورده‌کانی ئەو ناوچه‌یه . بو خۆی «دادکارو فه‌رمانه‌ه‌وای هۆزه‌که‌یه‌تی و هه‌رچی ئەو بیلیت بو کورد یاسایه». سالی ۱۸۹۵ نه‌ کانی کوشتاری ئه‌رمه‌نه‌کاندا مه‌حموود پاشا ریگه‌ی نه‌دا به‌ پیاوه‌کانی له‌و کوشتاره‌د به‌شدار بن ، له‌به‌ر ئەوه‌ ئه‌رمه‌ن به‌ چاوی ریزو خوشه‌ویستی‌یه‌وه تێ ده‌روانن . دوا‌ی ئەوه‌ ف . ا . گەردلیفسکی ده‌لی :

«هاتنی ئەو ئاغا کورده‌م به‌ هه‌ل زانی بو ئەوه‌ی بیدوینم تا بتوانم له‌ ریگه‌یه‌وه بگه‌مه‌ نینیی‌یه‌کانی قزلباش . خاوه‌نی خانه‌که‌ هه‌رچه‌نده‌ له‌وه‌ دوودل بوو هه‌یچه‌ ده‌ستگیرنی به‌لام بریاری دا یاریده‌م بدات و له‌گه‌لی کۆم بکاته‌وه . دوا‌ی چاره‌کێک هه‌ردو‌کمانی برده‌ ژوورینکی ته‌نهاو ده‌رگه‌که‌ی قایم له‌سه‌ر داخستین . که‌ چوومه‌ ژووری لاونکی بالابه‌رز به‌ به‌رگی ئه‌ورووپایی و ته‌راشی رینکونیکه‌وه له‌به‌رم هه‌لستا . ئەوسا که‌ په‌مه‌زان بوو ، منیش به‌کسه‌رکه‌وتمه‌ باسی رۆژوو . پتی گوتم قزلباش دان

(۴۷) هه‌مان به‌رگ ، ل ۲۴۱ - ۲۵۴ .

(۴۸) زارا که‌وتۆته‌ باشووری سیواسه‌وه .

مانگی په مهزاندانان ، له بریتې نهو سالی دوازه روژی موچه پرهم به روژوو
عمین . لهو روژانهدا یادې تینویتی حسهین له بیابانی کهربه لا ده که نهوه . که داوام
ی کرد باسی (خضر الیاس) م بوبکات ولیم پرسی که ی دهست پی دهکات په رنگیکی
هینا ورهنگیکی برد . گوئی نهوه نهینی تایه تی به ، مه گهر دواپی بوئی باس بکه م .
نوسا که تیگه بیستم قزلباشهکان تا چرادا بهک قایمکارن .

وادیاره گهر دلیفسکی نهیتوانیوه شتیکی نهوتو له عملی شان هه لکرتنی بو به
نچار بووه له ریگه ی کاربایه کی نه رمه نهوه بگانه ژماره بهک قزلباشی ترو به شیک له
زانیاری به کافی ده رباره یان کو بکاته وه . وهک ده بگرتنه وه به کیکیان پی گوتوه
قزلباشهکان له ناو خو یاندا په کتر چاک ده ناسنه وه ، گوا به به نه ویلی هه ربه که یانه وه
نه ستیره بهک هه به له خو یان به ولاره که س نایینی .

گهر دلیفسکی که دینه سهر باسی ریش و سمیلی قزلباشهکان ده لی له ۳۰
سالی به وه ریش ده هیلنه وه و نیر توخنی ناکه ون ، «هی وایان هه به مووی ریشی
به شی شهروالیک دهکات» . که پی گوتون لای سونتی بهکان ریش تاشین ره وایه ،
تی یان گه یاندوه ، چون هیشتنه وه ی خیری به ده مه وه به چونکه به هه ر به کیک له
تاله کانیدا په ری بهک خو ی هه لواسیوه ، له بهر نه وه تاشینی به جی تی به . پشتی نه و
قسه به به دوو «به لگه» ی تر قایم ده کن . به که میان گوا به کاتیک نیامی عملی
پیغه مبه ری شتوه ناو له ناو کیدا کو بووه ته وه . که ویستویه وهک مو فهرک ناوه که
بخواته وه ریش و سمیلی پی تهر بوون له بهر نه وه نیر تا مردن نهیتاشیون . به لگه ی
دوه میان «ریشه در یزه که ی» عیسای پیغه مبه ره .

نوسه ر هه ن ژماره ی قزلباشی تورکیایان به بهک ملیون داناوه ، به لای
گهر دلیفسکی به وه نه و ژماره به بو سه ره تای سه ده ی بیستم که مه ، به تایه تی ، وهک
ده لی . نه گهر نه وه بیش له یادننه که بین که ناسیای پچووک پری به له قزلباش .
ناوجه رگه ی مه لبه ندی قزلباش ده رسیمه و هه ر نه ویش جیگه ی سهر داری
گه وره یانه . به لام له باشووری ناسیای پچووکیش مه لبه ندی تایه تی خو یانان هه به .
هه روه ها له نه ستمه موول و بر و سه و کیلیکیا (قیلیقیا) ش قزلباش هه ن ، زور به یان
له و ناواندها پیشه گهرن . قزلباش له ویلا به تی دیار به کریش ده ژین .

گەردلیفسکی که بو خوی چووته ناوچهی خەنس و لەوی لیستە تاییبەنی بە ناوی دیهاتی قزلباشەوہ داناوہ . بەپێی ئەو زانیاری بانەہی لێنج لە کۆتایی سەدەہی نۆزدەدا داوێی ژمارەہی گوندە قزلباشەکانی خەنس کہ ناوچەبەکی کوردەواری بە تەنہا پازدەبە . بەلام بەپێی لیستەکەہی گەردلیفسکی سہی و پینجە . گەردلیفسکی ناوی ھەموویان و ژمارەہی مائەکانیانی تۆمار کردووہ ، وەک قەلاجوک کہ ۲۵ مائ و گەرمەک ۶ مائ و کەمسەر ۱۲ مائ و سوارەم ۳۰ مائ و مەبدان ۲۰ مائ و ھەیران ۱۲ مائ و دەرەک ۸ مائ و گەوہرەش ۱۰ مائ و مێرگەسور ۵۰ مائ و خەلیفەکی ۳۰ مائ بوون . وەک دەلی ئەو لیستەبەہی لە سالانی شەری بەکەمدا داناوہ ، واتە دواہی ئەوہی لەشکری رووس گەبشتووہ ئەو ناوچانہ . بەپێی قسەکانی گەردلیفسکی ھاتی لەشکری رووس بووہ ئەوہی گەلیک خێزانی کوردی سوننی ئەو گوندانہ لە ترسانا کۆچ بکەن^(۴۹) .

ھەمان کات فلادیمیر ئەلیکسەندەرە فیچ گەردلیفسکی ھەولی داوہ کہ لک لە ھەموو ھەلیک و ھەربگری بو کۆکردنەوہی داستان و ئەفسانەو پەندی پشینیانو ھەکایەتی باوی ناو قزلباش و کوردی ترو سەرتاپای گەلانی ناو تورکیا .

داستان و ئەفسانەو ھەکایەت :

وہک لە سەرتادا گۆتمان ف . ا . گەردلیفسکی زۆر باہەخی بە کۆکردنەوہی فۆلکلۆر دەدا ، شارەزیان بەرھەمە فۆلکلۆری بەکانی بەرز دەنرخین ، بو ھەر شوینیک چووێ گەردلیفسکی لە زاری دانیشتوانی بەوہ شتی باوی ناویانی کۆکردۆتەوہ و دواہی لە وتاری تاییبەتیدا بلاوی کردوونەتەوہ . بە ھەمان دەستور کہ چووہ تە ناوچە کوردەواری بەکانیش بەپێی توانا لەو جۆرہ بەرھەمانەہی کۆکردووہ تەوہ^(۵۰) .

(۴۹) ف . ا . گەردلیفسکی . کارە ھەلیژاردەکانی ، بەرگی بەکەم ، ل ۲۶۰ - ۲۶۱ .
 (۵۰) گەردلیفسکی سالی ۱۹۱۶ چووہ تە شاری بتیس و وەک خوی دەلی ماوہبەکی باشی لی ماوہتوہ (بروانە لاہەرە ۳۸۳ی بەرگی بەکەمی کارە ھەلیژاردەکانی) .

راسته نهوانی له ناوچه کورده واری بهکاندا کۆی کردوونه تهوه زۆر نین ، بهلام شتی سه پرو سه رنج را کیشیشیان تیدایه . بهوینه که چووه ته بتلیس له باره ی بنج و ستوانی نهو شاره وه نه مهیان بو گیراوه تهوه :

نهسکه ندهر که نزیک بتلیس که وته وه له دووره وه قه لایه کی سه ختی به دی کرد ، دهرگه ی قه لاکه له رووی خوئی و له شکره که بیدا داخرابو .

نومهس به کیک له پیاوانی نهسکه ندهر به ناوی نه بووله یسه وه (أبو لیث) نهو قه لایه ی دروست کردووه و له ناغای یاخی بووه . نه بووله یس چه کی دزی نهسکه ندهر خسته کار ، بهلام له شکره ی نه م به هیزتر بوو ، بویه کا قه لاکه نه نجام بهوانه ی ناویه وه خویمان دا به دهسته وه . له بهر سه ختی نهو قه لایه و زه حمه تی زۆری داگیر کردنی نهسکه ندهر گوایه له رقانا ناوی لی ناوه (به د له یس) (به د + لیث) که نیسته بوته بتلیس (۵۱) .

وهك ده یزانین زۆر جار لاپه ره ی پرشنگداری میژووی گهل تیکهل به یادی کۆمه لانی خه لک ده نی و وهك فولکلور ده ماده م و پشتاویشت بلاوده یته وه . به کیک نهو چه کایه تانه ی ف . ا . گهر دلیفسکی به ناوی شه هابه ددینه وه بلاوی کردوونه ته وه گیرانه وه به کی سا کارو نه مری راهه رینه که ی مه لا سه لیم نه فه ندنی خیزانی به که بهر له ده ست پی کردنی شه ری به که می جیهان به ماوه یه کی که م ته تی به وه (۵۲) . به م جوژه به کیک له دانیشتوانی بتلیس چه کایه تی شه هابه ددینی بو گیراوه ته وه :

شه هابه ددین : سی شیخ له خه نس ده ژان ، دوانیان برا بوون ، شه هابه ددین و محمه د شیرین کورانی سه بد محمه د . سیه میان سه بد عه لی کوری جه لاله ددین و کوره زای کاوس ، پیاویکی غه یبزان بوو ، له خه نسه وه ده یزانی چی له به غدا رووده دات .

سه بد عه لی خوئی بو نهو دونیا هه لگرتبوو ، له نوژیو روژیو به ولاره ه یچی تری نه ده زانی . شه هابه ددین و محمه د شیرینیش خویمان بو خزمه تی خه لک نه رخان کردبوو .

(۵۱) ف . ا . گهر دلیفسکی ، بهرگی به که م ، ل ۳۸۸ .

(۵۲) دهرباره ی پروانه : د . کمال معزهر ، کوردستان له ساله کانی شه ری به که می جیهاندا ، به غدا ،

۱۹۷۵ . ل ۴۳ - ۴۵ . ۷۵

شیخ شه‌ها به ددین دلی لای هه‌زارو بی‌که‌سان بوو ، حموت ته‌نووری بو ناندانی نه‌بووان هه‌ل‌خستبوو . شیخ شه‌ها به ددین ره‌زی زورو له‌وه‌رگه‌ی فراوان و هه‌زار سه‌ری مه‌ری هه‌بوو ، هه‌موویانی بو خزمه‌تی هه‌زاران دانا‌بوو .

جاریکیان چوار په‌ل سه‌رباز هاتنه‌ خیزان ، شه‌ها به ددین بی‌په‌روا خو‌راکی گشتیانی دا . دوژمنانی زوریان بو هه‌ل‌ده‌به‌ست ، ده‌یانگوت نه‌و پارانه‌ی خه‌رجیان ده‌کات به‌ مفتی زه‌وتیان ده‌کات . به‌لام هه‌یج دادی نه‌دان . ناگری شه‌ر له‌نیوان کوردو عوسمانیدا هه‌ل‌گیرسا . شیخ بریاری دا بچیته‌ رووسیا ، به‌داخه‌وه‌ فریه‌ نه‌که‌وت ، به‌دیل گیرا . هه‌رسیک شیخیان هینانه‌ بتلیس و له‌به‌ر کونسولخانه‌ی رووسیا دا هه‌لیانواسین . به‌ر له‌ وه‌فاتی شیخ نزای له‌ عوسمانی‌یان کرد ، دو‌عای زوو گیرابوو ، هه‌راوبگر ده‌ستی پی‌کردو شه‌ری گشتی هه‌ل‌گیرسا^(۵۳) . دوای وه‌فاتی هه‌موان شیخ شه‌ها به ددینیان له‌یادکرد تا جاریکیان کچه‌ ئه‌رمه‌نیک لای په‌نجمه‌ری ماله‌وه‌یان چرایه‌کی به‌سه‌ر گل‌کو‌ی شیخه‌وه‌ به‌دی‌کرد . کچه‌ واتی ورما ، بو‌سه‌ی چووه‌ سه‌ر گو‌ری شیخ و ئیانی هینا . له‌و روزه‌وه‌ موسولمانه‌کانیش گو‌ری شیخیان کرده‌ زیاره‌نگه . ئه‌رمه‌نه‌کان حاشایان له‌ کچه‌ کرد . روژانی هه‌ینی دانیشتوانی شار ده‌چنه‌ سه‌ر گو‌ری شیخ شه‌ها به ددین^(۵۴) .

داستانه‌ باوه‌کانی روزه‌ه‌لات له‌ناو کوردیشدا بلاون و شیوازی تابه‌نی خویان وه‌رگرتوه . له‌ بتلیس باسی «شاخی نه‌مروده» یان به‌م جو‌ره‌ بو‌گه‌ردل‌ف‌سکی گیراوه‌ته‌وه :

«هه‌بوو نه‌بوو ، پاشابه‌کی به‌ده‌سه‌لات هه‌بوو ناوی نه‌مرود بوو . زور ده‌وله‌مه‌ندو زه‌نگین بوو . کاروانی له‌ شاری گه‌وره‌ی ته‌توانه‌وه‌ بو‌ ده‌هات^(۵۵) . نه‌مرود زور زوو له‌ خو‌ی با‌ی بوو ، قه‌لایه‌کی به‌رزی دروست کرد ، ده‌یویست بچیته‌ سه‌ری و له‌ویوه‌ له‌گه‌ل یه‌زداندا بکه‌ویته‌ شه‌رو گوا‌یه‌ بی‌کو‌زی . خواوه‌ندی

(۵۳) مه‌به‌ستی شه‌ری به‌کمی جیهانه .

(۵۴) ف . ا . گه‌ردل‌ف‌سکی . به‌رگی به‌کهم . ل ۳۹۱ .

(۵۵) ته‌توان شاریکی ئه‌رمه‌نی بوو . به‌ینی به‌رگی چواره‌می ئه‌ولیا چه‌له‌بی ته‌توان له‌ له‌سلدا ، ته‌حنی واته‌ واته‌ ژیر وان بووه‌و له‌سه‌ر زاری کوردان بووه‌ته‌ ته‌توان .

گموره غهزه بی لی گرت و میشینگی بو نارد ، میسه له کونه لوتی یه وه چووه ناو
که له سه ری وه ، گیزه گیزی میشگی سه ری برد . نه مروود له تاوا فرمانی دایه
ییه کانی به کونه که به ربه سه ری به لکه میسه له کونه لوتیه وه ده ره پرتیه وه ، به لام
خوی تیاچوو .

به فرمانی خودا میرووله دایانه قه لاکه ی و له بنه ره ته وه هه لیانته کاندو کاویان
کرد . هه رچی تاشه به ردی بناغه که شی بوو توور یان دایه ناو تاوی دیار به کره وه (۵۶) .
بهو جو ره نه مروودی له خوبایی نه واو بووه (۵۷) .

به هه مان ده ستور فلا دیمیر نه لیکسه ندره فیچ گه رد لیفسکی چند به ره میکی
قولکلوری ده رباره ی شارو شوینه واره به ناو بانگه کانی کوردستان و به سه ره اته کانیان
کو کردو وه ته وه که دیاره شاره زایان ده توانن له رینگه بانه وه بگه نه هندی له
راستی یانه ی مه به ستیانه . ته مانه ی خواره وه یش چند نمونه به کیانن :

«گومی وان چون دروست بوو : روزانی زوو له و ناوانه دا کانیو بیکی گه وره
هه بوو . له تریکی یه وه کونیک دروست بوو بوو تاوی کانی به که ی لیه ده روتی .
جاریکیان نافرته نیک له وی خوری ده شت ، له پر چنگیکی له ده ست به ربووه و
کونه که ی گرت . له وساره ناو که وته په ننگ خواردنه وه تا گومی وان
دروست بوو» (۵۸) .

«داگیر کردنی خه لات : که پیغه مبه ر بانگی ئیسلامه ق داو داوای له بت په رستان
کرد ده ست له بت په رستی هه لبگرن به کیک له هاو ریکانی که ناوی خالید بوو له گه ل
۴۰ هاو رتی خویدا روویان کرده خه لات (اخلاط) . به ناوی بازرگانه وه هاته ناو
شاره وه بهو بیانوه وه تیا مانه وه . دوا ی شه ره هه لگرساو خالید کوژراو هه ره له ویش
نیزا» (۵۹) .

(۵۶) بهینی نهویا چه له بی شا ته محاسب سده ی شازده ته توانی کاول کرد .

(۵۷) ف . ا . گه رد لیفسکی ، بهرگی به کم ، ل ۳۹۱ - ۳۹۲ .

(۵۸) بهرگی به کم ، ل ۳۹۲ .

(۵۹) بهرگی به کم ، ل ۳۹۲ .

«میژوی خهلات : حهوت پاشا فرمانره وایی خهلاتیان ده کرد ، حهسنه به یاندیرو پینجی تر . حهسن مزگه و تیکی له ناو شاردا دروست کرد ، به یاندیر خهزنه به کی پری به جی هبشت که ئسته نه ماوه . حهسن و به یاندیر قه لایه کیشیان دروست کرد ، یاساولان له ویوه تاقیبی هیرشی دوزمنیان ده کرد . جاران خهلات شاریکی زور گه وره بوو ، له ئسته موولیش گه وره تر بوو . که له خهلاته وه حهوت ههشت هزار کوچیان ده کرده سووریه^(۶۰) هیچ به شاره وه دیاری نه ئه دا»^(۶۱)

ئه و جو ره به ره مه فولکلوری یانه به شینکن له سامانی روشنیری کۆمان که هممو گه لیک له وینه بان هه به و پیشکه و تووه کانیان به په رو شه وه ده یان پاریزن . بی گومان ئه و به ره مانه که لکیان زوره بو روونا کیران به گشتی و بو زمانه وان و میژو نووس و زانایانی ئه ده ب به تاییه تی . ئه و به ره مانه بویشیان هه به بینه سه رچاوه ی ئه ده ب و چیروکی مندالان . هه ر له به ر ئه و هویانه ش کاتی خوی «کۆری زانیاری کورد» بابه خی زوری به کو کرد نه وه یان ده دا .

کاتیک ف . ا . گه ردلیفسکی له نووسینه کانیدا دینه سه ر باسی ناوچه کانی تری ناو تورکیا جاروبار ده گه رته وه سه ر ناوی کورد . به وینه ده رباره ی شاری ئه رزرو وه ده لی له ناو دانیشتوانیدا وا باوه گوایه ولاته که یان کاتی خوی سی سال له سه ر به ک تووشی زستانی سه خت هاتوو که بوونه ته هوی نه مانی زور به ی خه لکه که ی ، نه پ ۶۰۰ مالیان . وه ک ده لین ، له ده ست مه رگ رزگاریان بوو . ئه وساکه عه لی ئاغای کورد به خوی و دوازه هزار له پیاوه کانی به وه له ونا وانه دا نیشته جی بوون^(۶۲) .

گه ردلیفسکی ، وه ک گۆتمان . گه لیک حه کابه تی باوی ناو گه لانی تورکیای تۆمار کردوو که ژماره به کی که میان پیوه ندی یان به کورده وه هه به . له به رگی به که می کاره هه لێژاره کانیدا ئه م دوو حه کابه ته بلا و کراونه ته وه :

«موشتاق بابا : جارنکیان موشتاق بابا که جیگری مه لای گه وره حاجی حه سه نی شیروانی بوو چوو ه ئه سه موول . تامه زرۆی بینینی سولتان عه بدوله جید بوو . که زانی نوێژی ههینی له مزگه ونی ئه ییوب ده کری به سواری له گه ل پیاوه

(۶۰) مه به سی هاتوچی کۆچره کانه .

(۶۱) ف . ا . گه ردلیفسکی ، به رگی به که م ، ل ۳۹۲ .

(۶۲) به رگی به که م ، ل ۳۹۵ .

کوردەکانیدا ږووی کورده نهو مزگهونه . که گه‌یشته جی سولتان له مزگهوت بوو ،
رینچکه‌ی سواره‌ی کورد سهرنجی راکیشا ، له پیره‌میردینکی پرسې ناخو کی پی
هتینه خزمه‌تی ؟ که موشتاق بابا هاته ژوروره وه ، سولتان پی گوت : بوچ عه‌زیه‌نت
دابه بهر خوټ ؟

موشتاق بابا له وه‌لامدا گوتی : موشتاق دیتنی خواوه‌ندی گه‌وره بووم . بهو
خوره ناوی خوئی ، (موشتاق‌ی) ، تیکه‌لی وه‌لامه‌کی کرد (۶۳) .

سولتان موشتاق بابای بانگ کرده دیوه‌خانی خوئی که جی نوژی لی بوو . سولتان
دواوی له موشتاق بابا کرد غه‌بیکې پی بلیت . موشتاق گه‌لیک خوئی گرت تا سولتان
سی پرسې :

چی به‌بیرما هات ؟

له وه‌لامدا موشتاق بابا گوتی :

«نیازتانه گونشم پی‌به‌خشن که به‌کیکه له ئافره‌تانی حهریمی به‌رزتان ،
نه‌ویش نه‌نجام ده‌یتنه هوئی فه‌وتم» .

سولتان فه‌رمووی :

«جا نه‌گه‌ر وای له بریاری خویم پاشگه‌ز بوومه‌وه» .

«نه‌که‌ی ده‌خیلتم ، خوا وای پی‌چاکه» - هاوار له موشتاق بابا هه‌لسا .

سولتان قایل بوو ، گونشی له موشتاق بابا ماره کرد . دواوی نه‌وه‌ی موشتاق بابا
گه‌رابه‌وه بتلیس هه‌موان به‌چاوی زق و کینه‌وه تییان ده‌روانی چونکه سولتان گه‌لیک
زه‌وی‌وزاری نه‌و ناوه‌یشی پی به‌خشیوو .

زوری نه‌برد دیسان موشتاق بابا بریاری دا بچینه‌وه نه‌سته‌موول . دوژمنه‌کانی که
دلنیا بوون نه‌مجاریش سولتان به‌تخت و به‌خته‌وه ده‌بیرته‌وه بریاری کوشتیان دا .

بو نه‌و کاره چهنه‌کوردینکی هوزی فه‌ریق به‌حری پاشابان به‌کری گرت ، هه‌نگاو به
هه‌نگاو دووی که‌وتن . له بایه‌زید موشتاق بابا له قوناغی حاکمی شار لایدا . که
روژ ئاوابوو موشتاق بابا له‌پر نوژی بری و ږووی کرده شیخ عارفی هاوه‌لی و
پی گوت :

(۶۳) چونکه وشه‌ی (موشتاق‌ی) به‌دوو مه‌عنا به‌کاره‌یناره .

«دهزانی نیسته چی پرووده دا؟. دین ده مکوژن، نه که ی بگری، روزه
ته و او بووه، خودا وای ده وی، که هاتنه ژوری و پرسی یان من له کویم ده خپله نه لئی
لیره نی به، نه گینا، شیخ عارف، تویش ده کوژن!». .

که له قسه کانی بووه و موشناق بابا ناخیکئی هه لکیشاو چند به یتیکی نووسی و
خستی به ژر بهرماله که به وه. که کورده کان هاتنه ژوری موشناق بابا مولمنی پنج
ده قیقه ی لی خواستن، ده سنوژی گرت و نوژی کردو نینجا بی ترس پرووی
نی کردن و پی گوتن:

«تاماده م، فهرمون بمکوژن».

گوری موشناق بابا نیسته ش وا له بایه زید، به رامبهری قوناغی حاکمی شاره .
هه رچهند کیلی گوره که ی راست ده که نه وه نه وه هر خوار ده یتیه وه، واپی ده چی
سوجه به ری.

به پی قسه ی عملی پاشای کوره زای موشناق بابا نه وه ی باهان کرد له ناو بندی
سه ده ی سیازده ی کوچی، واته په نجاو شهسته کانی سه ده ی نوزده قهوماوه. عملی
پاشا زوری به سهر دیوانی باپریدا هه لدا، ده یگوت ته نها مه گه ر حافظ له و شاعیر
بی» (۶۴).

«په مبووک بابا: جار یکیان کابرایه که له ئاق سهرای به لای گوری په مبووک بابا
تیده پهری، له بهر خو به وه ده پرسی:

بو له ناو کوردیشدا غه یبزان هه به؟

په مبووک بابا که گوتی له و شه کرانه بوو قاچی له ژر خاکه وه ده په راند، نه و
کابرا نینگه بیشت چه له به کی کردوه» (۶۵).

به رگی دووه می کاره هه لپژارده کانی فلادیمیر نه لیکسه نده ره فیچ گه ردلیفسکی بو
به ره مه کانی ده رباره ی زمانو نه ده بی تورکی ته رخان کراوه (۶۶). له بهر نه وه ته نها
چوار جار ناوی کوردو چند جار یکی زور که م ناوی شاره کانی کوردستانی تیدا

(۶۴) ف. ا. گمردلیفسکی، کاره هه لپژارده کانی، به رگی به کم، ل ۴۰۰ - ۴۰۱. نه و حه کابته ی
له نه رزوم نو سیه ته وه.

(۶۵) به رگی به کم، ل ۴۵۷.

(۶۶) پروانه پهراویزی چواره م.

هاتوو (ئامەد - دیاربەکر جارێک و جزیری ش جارێک) .

لەو بەرھەمەیدا کە بۆ قسەى نەستەق و پەندى پێشینیانى عوسمانى یانى (٦٧) تەرخان کردوو گەردلیفسکی جاروبار ناوی ئەو گەلانەش دینیت کە خووو نەریتیان لەناو عوسمانی بەکاندا رەنگیان داوئەو . بەو نمونانەدا کە گەردلیفسکی هیناونی بەو وادەردەکەوی عوسمانی بەکان بە بەک چاوانەیانروانیوئە دراوسێکانیان ، جاری وا هەبە لە پەندە باوەکانیاندا بە رەقی رەفتاریان لەگەڵ کردوون . کەچی وەك دەلی سەر بەرزى و بەخونازینی کورد وەك گەلیکی شاخاوی لە هەر شت زیاتر سەرنجی راکێشاو . بەکێک لە پەندەکانیان دەلی :

«وەك كوردەى تۆ بزندانە ئویش هەمووی دانا» ، بەو کەسە دەلێن کە دەست گۆشادو خواردە ئی ، ئەوێ وەك كوردە کە دەستی دەچێتە هەر تۆ بزەنە کەى . گەردلیفسکی دەلی جاری وا هەبە لە بریتی ناوی کورد «دای جەزائیری» بەکار دەهێن (٦٨) . واتە دەلێن وەك دای (٦٩) خاوەن تۆ بزندانە ئویش هەمووی دانا . بە هەمان دەستوور هەلپەرکی و شایبی کوردان سەرنجی عوسمانی یانى راکێشاو . پەندێکیان هەبە دەلی :

«قەرەج بۆی دەلی و کوردە دەبژەنی» (٧٠) .

بەلام . وەك گەردلیفسکی دەلی ، جاروبار حەکابەتی واش دەربارەى کورد بەرگۆی دەکەوێت :

«کوردان لەو وەپرس بوون خویان بە دروست کردنی ساوەرەو خەریک بکەن . دواى بژارو بەردەشۆرکردن گەنى بۆ بکۆلێن ، لەبەر ئەو بریاریاندا بەکسەر بیروین . . . کە ساوەرە بەرى نەدا چوونە لای قازی سکاڵای دلایانی بۆ بکەن . ئویش . . .» (٧١) .

(٦٧) مەبەستی تورکە .

(٦٨) ف . آ . گەردلیفسکی . کارە هەلیژار دەکانی ، بەرگی دووهم ، ل ٢٧٢ .

(٦٩) دای لە وشەى دای تورکی بەو هاتوو کە بەمانای مامۆ یا خالۆبە . لە رۆژگاری عوسمانیدا دای نازناوی فرمانرەوایانی جەزائیر بوو .

(٧٠) ف . آ . گەردلیفسکی ، بەرگی دووهم ، ل ٢٧٢ .

(٧١) بەرگی دووهم ، ل ٢٩٠ .

له بهرگه کانی تری کاره زانستی به کانی گهر دلیف سکیدا دیسان گه لیک جار نلوی
کورد هاتوته ناوه وه که هیواردارین له دواژوژنکی زوودا. بتوانین له گه ل ته م به شه دا نه
به رهه مینکی سه ربه خۆدا. بلاوی بکه بینه وه .

باسی پینجه م
دهرباره ی سروشتی راپه رینه گه وره که ی
سالی ۱۹۲۵

راپهرینه گه و ره که ی سالی ۱۹۲۵ ی کوردستانی تورکیا (۱) به کیکه له حه لقه خویناوی به هه ره گه و ره کانی زنجیره ی خه بانێ رزگار یخوای - نه ته و نه ی کورد ، به لام میلله نه که مان ناوه کو ئیستا شتیکی به کجار که م و تا راده به کی زۆر سه رینی ده رباره ی لاپه ره گه و ره پر شانازی به کانی ده زانیته که پیوستان به لیکولینه وه ی قول و دورو درێزه بو ده رخستی سروشتی راسته قینه ی راپه رینه که خوی و دیار کردنی نه و ده رسه میژووی یانه ی میلله ته خه باتکه ره که مان پیوستی پی یانه ، هیچ نه یته بو نه وه ی یارمه تی نه وه مان بده ن نه مرو هه له ی دوینیان دووباره نه که ی نه وه .

له ده ره وه ی کوردستانیش تا ئیستا به شیوه یینکی زۆر کورت و تا راده به کی دیار هه له له م راپه رینه کو لرا وه ته وه . به شتیکی زۆر له میژوونووسه بیگانه کان ، به رۆژه لاتناسه گه و ره کانی سو فیه ته وه (وه ک پرۆ فیسوری ناسراو . ا . ف . میلله ر) ته م راپه رینه به جو لانه وه به کی کۆنه په رستی ده ستردی ئینگلیز دانه نین ، که گوایه دوو مه به ستی بنجینه یی هه بووه : به که میان لاسه نگگ کردنی مه و قنی ئینگلیز له و خه با ته سه خته سیاسی به یاندا که له گه ل تور که کاندایه یان کرد له سه ر «ویلا به تی مووسل» و دووه میشیان گوایه کۆنه په رستی ناوخوو ده ره وه نه یانویست له رینگای نه و راپه رینه وه به ره له ستی گۆرانه شو ر شگێر یکانی که مالی به کان (۱) له تورکیادا بکه ن .

(۰) له ژماره دووی گۆلاری «رۆژی کوردستان» دا بلا و کرا وه ته وه (بهغدا ، ته موزی ۱۹۷۱ ، ل ۵۶-۴۶) .

(۱) نمو جو لانه وه گه و ره به ی میلله تی تورک دوا ی شه ری به کم به سه رو کابه تی مسته فا کمال بو رزگار کردنی نیشانه که ی به پای کرد له راپه ری سیاسی دا به «جو لانه وه ی کمال» و به شداره کانی به «کمالی به کان» ناو ده برین .

به كيك لهو هو گهورانهی ری و شوینی راسته قینهو سروشتی راپه رینی سالی ۱۹۲۵ی له میژوونووسه بیگانه کان به جاریک تیک داوه نهو گیره شوینی به بی شوماره بوو که کاربه دهسته شوینی کانی تورکیا بو ثم مه بهسته نایانه وه ، به تایهتی دروست کردنی هه وال و ده کومیتی درو که له دوایدا بوونه سه رچاوهی لیکولینه وهی میژووی راپه رینه که . له گفتوگویه کی تایهتی نووسه ری ثم وتاره له گه روزه لاتناسی گهوره ی سو فیته نه ناتولی فیلیو فیچ میلله ر ، که وهک وتمان لهو پروایه دایه راپه رینی سالی ۱۹۲۵ جوولانه وه به کی کونه په رست بووه (۲) ، راسته ره وان گوتی : « نهو مه تر یال و به لگانه ی به ده ستمه وهن ریگای نه وه م نادهن بتوانم به جوریکی تر سهیری ثم راپه رینه بکه م ، به لام که ی به لگه ی میژووی باوه رینکراوی پیچه وانه یانم ده ست که وت نهو کاته هه لبه ته منیش له سه ر روشنایان ده توانم بیرو رایه کی نوی داپریم و دان به وه دا بنیم که هه له بووم » . لهو پروایه دام زور به ی میژوونووسه بی لایه نه کانی تریش هه ر له سه ر نهو رایه ن .

ثمه بی گومان نه رکیکی به کجار گهوره ده خانه نه ستوی میژوونووسه کورده کانه به لکو هه موو روشنیریکی کورد ، به تایهتی نه وانه ی له نزیکه وه ناگایان نه رووداوه کانی ثم راپه رینه به که هه ول بدهن کاریکی وا بکریت نهو راستی به میژووی به گرنگانه ی پیوهندی یان پیوهی هه به نه فه وتین و کوبکریته وهو به شیوه به کی قول و زانیاریانه ی دوور له هه ست له رووداوه کانی بکولنه وه .

نووسه ری ثم وتاره له سنووری تو انایا له سالانی خویندن و کاریدا له دهره وهی ولات بایه خیکی زوری به م باسه داو شوینیکی تایهتی ی له نامه ی دکتوریکه یدا بو ترخان کرد که ده توانم بلیم بی ته نجام نه بوو . نه وه بوو له کانی به که م لیکولینه وهی نهو نامه به دا له سه ره تای سالی ۱۹۶۳ دا له ئینستیتی روزه لاتناسی نه کادیمای زانستی سو فیتهی بریار درا که پیوسته شاره زا کانی « له بهر روشنایی نهو راستیانه ی لهو نامه به دان جاریکی تر چاو بخشینه وه به بیرو رایاندا به رامبه ر راپه رینی سالی ۱۹۲۵

(۲) پروانه : ا . ف . میلله ر ، کورته ی میژووی تورکیا ، به زمانی روسی ، موسکو ، ۱۹۴۸ ، ل ۱۹۳-۱۹۲ ، ا . ف . میلله ر ، دهر باره ی میژووی هه ره نونی تورکیا ، به زمانی روسی ، موسکو - لنینگراد ، ۱۹۴۸ ، ل ۱۵۲-۱۵۳ .

ه كوردستانی تورکیا» (۳) . جگه لهوه په كیك له كوردناسه هه ره گهوره كانی سۆفیهت و رۆژه لاتناسی به توانا و . فیلچیتفسکی رایه کی ده لاپه رهی ده باره ی نهو ممه به نووسی که به ناشکرا پاش گه زبوونه وهی خوی له هه له کانی راپوردوی تیدا تیار کردبوو ، وه دانی به راستی نهو نه نجاماندا نا که لهو نامه به دا ده باره ی پهرینی سالی ۱۹۲۵ ده ست نیشان کرابوون . دوا ی نهوه به ماوه به ك ده زگای رۆژه لاتناسی نه کادیمیای زانستی نازه رابایجان و ئه رمینیای سۆفیهت ئاماده کردنی سیکي تایه تی یان ده باره ی نهو راپه رینه به نووسه ری ئهم وتاره سپارد بو نهو کتیه گهوره به ی به ده سته وه به له سه ر هه موو میژووی کورد بلاو بکریته وه . جا وا لیره دا به کورنی به شیکي نهو باسه ده خمه به رچاو ، هیوامه رۆژنك بیت بتوانم هه مووی مسه ر به که وه بلاو بکه موه . نووسه ری ئهم وتاره خوی زور به به ختیار ده زانیت نه گه ر توانییتی به م کاره ی به شیکي زور که م لهو قه رزه گه و ره به ی دایکی نیشتانی تایته وه که وا له نه ستوی هه موو کوردنیکا دا .

(۳) وینه ی نهو بریاره که به ناوی سه رو کابینی لینیستونی رۆژه لاتناسی کۆری زانیاری سۆفیه ته وه یارمه تده ری سه رو کی نهو ده زگایه ر . ت . نه خرامو فیچ و پروفیسۆر ب . م . دانسیگ لیمزایان کردوه لای خزم هه به . دوا ی ئهم بریاره له کانی دووه م لیکۆلینه وه ی هه ر ئهم نامه به دا رۆژی ۱۵ ی مایسی سالی ۱۹۶۳ به شی «مسائیل نیوان میللەتان» بریارینکی ره سی ی تریان ده کرد که له لاپه ره ی دووه میدا ده باره ی راپه رینه که ی سالی ۱۹۲۵ ده لیت : «بی گومان په کیک له روه گرنه گه کانی نامه کی کمال مه زه ر نه وه به که له سه ر ئه ساسی به لگه ی به نرخ هه له ی نهو بیرو باوه ره ته سه کی ده رخستوه که له ناو ئیمه دا بلاوه ده باره ی نهوه ی گرایه هه موو جوولانه وه به کی کورد سه روشی عماله تی هه بووه له لایه ن ئینگلیزه وه به ریا ده کران بو خزمه تی ئامانجه کانیان له رۆژه لانی نریکا دا . نووسه ری ئهم نامه به ده ری خستوه که وا راپه رینه کانی کورد وه لانی کۆمه لانی خه لکی کوردستان بووه به رامبه ر چهوسانه وه ی کولۆنیالی (نه عیراق) و سیاسه تی سۆفینی ده ولته بورژوازی به نیچه ده ره به گه کانی تورکیا و ئیران و عیراق . نهو رایه ی به ر له ئیستا له ناو ئیمه دا بلاو بووه ده باره ی سه روشی سه ر به ئینگلیزی راپه رینه که ی شیخ سه عید له تورکیا (سالی ۱۹۲۵) له کانی به راره ریدا له گه ل نهو به لگانه ی نووسه ری ئهم نامه به هینا ونیتیوه به لای کهمه و پۆیستی به راست کردنه وه به کی به کجار قووله .

بۆ ديار كردنى نەك تەنھا سروشتى راپەرینی سالى ۱۹۲۵ ، بەلكو ھەموو جوولانەوھى ئازادى - نەتەوھى كوردستانى توركيا ، پيوستە چاويك بە بارى ژيانى سياسى و ئابوورى و كۆمەلايەتى ئەم بەشەى كوردستاندا لە سالەكانى دواى شەرى بەكەمدا بھشىرت تا بتوانرت ھيزە بزوينەكانى ئەو جوولانەوھە بە شيوەبەكى دروست و رەوان دەست نیشان بكرين .

كاتيك شەرى بەكەم كۆتايى ھات و ئيمپراتوريەتى عوسمانى رووخا بزوتنەوھەبەكى سياسى و پروناكيري گەورە سەرانسەرى كوردستانى ژوورووى گرتەوھ . ئەو رېكخراوھ سياسى يانەى بە ھوى شەرەوھ لە كار وەستاوون دووبارە ھاتنەوھە كايە . جگە لەوانيش چەند رېكخراوېكى تىرى نووى دامەزرينزاو چەند رۆژنامەو گوڤارېكى كوردى كەوتنە دەرچوون . ھەموو ئەم رېكخراو و چاپەمەنى يانە بە گورج و گوئى كەوتبوونە خوڤيان بۆ ئەوھى بتوانن كەلك لە بارى سياسى نووى جىھان ، بە تايەنى رۆژھەلاتى ناوھراست ، وەربگرن تا بتوانن كارېكى وا بكەن ميللەتى كورديش بە مافە نەتەوايەتى بەكانى خووى بگات . ھەر بۆ ئەم مەبەستەش ئەم رېكخراوانە پەيوەندى يان لەگەل دەولەتە سۆيندخۆرەكاندا بەست . توركەكان كە مەترسى ئەوھيان لى نىشت كوردستانى ژوورووش بدۆرينن دووبارە پەنايان بردەوھ بەر چەكە تاقى كراوھ كەيان لەگەل كوردا - جوولاندنى ھەستى ئايىنى يان (!) ، بەلام كە زانى يان ئەبجارە ميللەتى كورد بە جارېك خولياى سەربەخووى كەوتۆتە كەلەبەوھ ناچار بوون ليژنەبەكى تايەتى دايمەزرينن بە بەشدارى چەند وەزيرېك و ھەندېك لە سەرۆكە بەدرخانېكان بۆ ليكۆلنەوھى بارى سياسى كوردستان . لە ئەنجامدا ليژنەكە ھاتە سەر ئەو بىرەى كە ئەگەر توركيا بىھويت كوردستانى لى جيانەبیتەوھ پيوستە دان بە مافى ئۆتۆنۆمى ميللەتى كوردا لە ناو قەوارەى دەولەتى توركيا دا بىت . بۆ ئەم مەبەستە پرپارىكى تايەتى دەرکرا^(۴) ، بەلام بە كوردەوھ ھىچ نەكرا بۆ جى بەجى كردنى ، ئە راستبشدا زۆرى پى نەچوو كەمالى بەكان شۆرشى رزگارى يان دژى حوكمەتى سولتان و داگيركەرى بيگانە بەرپا كرد ، ئەمەش بارىكى سياسى نووى ھىنايە كايەوھ

(۴) بروانە : الدكتور بلج شيركوه ، القضية الكردية - ماضى الكرد و حاضرهم ، القاهرة ، ۱۹۳۰ ، ص ۶۷-۶۵ .

که به جارێک سەرئابای ولاتی گرتەوهو کاریکی گه‌وره‌شی کرده سەر ژبانی سیاسی میلیتی کوردو هه‌موو دوا‌روژی .

شۆرشێ که‌مالی به‌شیکێ زۆری له میلیتی کورد جوولاند که دلسۆزانه چوونه پال‌پشتی بو‌نازادکردنی نیشتمانی هاوبه‌ش له داگیرکهری بیگانه⁽⁵⁾ . کورد به‌م کاره‌ی هه‌ستیکی نیشتمانی زۆر به‌رزو تیگه‌به‌ستنیکی سیاسی راستی ده‌رپری ، به‌لام هه‌ر له‌و کاته‌شدا به‌شیکێ که‌م له ده‌ره‌به‌گه‌ کورده سەر به ئینگلیزه‌کان ده‌یانویست بینه کۆسپ له‌به‌ر ده‌م په‌ره‌سه‌ندنی ئه‌و شۆرشه‌داو ئه‌م کرداره‌یان تا راده‌یه‌کی دیار بوجوازی - نیشتمانی تورکیشی ترساند . له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا له کاتی رووداوه‌ گرنه‌گه‌کانی شۆرشه‌که‌ خۆیدا کورد زۆر به‌ ئاشکرا نیشانی دا ده‌توانیت له‌ میژووی تورکیادا بیته‌ هه‌زینیکی دروست‌کهری پێشکه‌وتن‌خوازی . گه‌وره بو‌ قول کردنه‌وه‌ی ناوه‌روکی گۆزانه شۆرشگیری به‌کافی و به‌ره‌و‌پیش بردیان . ئه‌وه‌بوو مسته‌فا که‌مال و هاوه‌له‌کافی زۆر به‌ ئاسانی توانی یان جی‌پتی خۆیان له‌ کوردستاندا بکه‌نه‌وه ، چه‌ند جارێک بچه‌ ناو کورده‌کان و . به‌لکو له‌ سالی ۱۹۱۹شدا چه‌ند کۆبوونه‌وه‌یه‌کی سیاسی گه‌وره‌ی خوشیان له‌ ناو ئه‌واندا بگێرن ، ئه‌مه‌ش خۆی له‌ خۆیدا به‌لگه‌ی ئه‌وه‌ بوو که هه‌زه دیموکراتیکانی کورد له‌و پروابه‌دان به‌ سه‌رکه‌وتنی که‌مالی به‌کان کێشه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی نه‌وانیش له‌ سه‌ر ڤی‌وشوینیکی راست چاره‌ ده‌کریت ، ئه‌وه‌ی زیاتریش پالی پێوه‌نان بو‌ ئه‌م بیره‌ ئه‌و هه‌ول و ته‌قه‌لاو په‌یمان زۆره‌ بوو که که‌مالی به‌کان ئه‌یان‌دان بو‌ نزیک که‌وته‌وه‌ له‌ کورد ، به‌تایبه‌تی چونکه‌ ئه‌شیانزانی ئه‌وه‌ ده‌بیته‌ هۆیه‌کی یارمه‌تیده‌ر بو‌ «سه‌ندنه‌وه‌ی» کوردستانی خواروش که له‌سه‌ری به‌کسه‌ر له‌گه‌ل ئینگلیزه‌کاندا که‌وته‌ کێشه . هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌ش بوو زۆر جار ئه‌و په‌یمانانه‌ی ده‌یاندا به

(5) ژماره‌به‌ك له نووسمه‌ بیگانه‌کان باسی ئه‌وه‌یان کردوه که مسته‌فا که‌مال ئی یارمه‌تی میلیتی کورد نه‌یده‌توانی به‌سه‌ر دوژمنه‌کانی تورکیادا سه‌ربکه‌ویت .

له‌م رووه‌هه‌ دیپلوماسی ئه‌مه‌ریکی ولیم ئینگلتن نووسینی ده‌لیت : «هه‌ر چه‌ژێک بیت ئه‌تاتورك (تورکه‌کان له‌ خۆشه‌ویستیدا مسته‌فا که‌مالیان ناونا (ئه‌تاتورك) واته‌ باوکی تورك - نووسم) نه‌یده‌توانی گۆی نه‌داته‌ په‌شت‌گیری هه‌زه‌ کورده‌کان له‌ خه‌باتیدا له‌ پێناوی به‌کیمی تورکیادا له‌ ماوه‌ی ۱۹۲۰-۱۹۲۳دا .»

W. Eagleton, The Kurdish Republic of 1946, London, 1963 . P . 12.

كورد له شيوه‌ی به‌یاننامه‌ی نایه‌تیدا بلاویان ده‌کردنه‌وه و ده‌شیاناردنه ناوچه‌کانی کوردستانی خواروو. له به‌کیك له‌وه به‌یاننامه‌دا که له ئارارات و جوله‌میرگ بلاوکراوه‌ته‌وه و چند ژماره‌به‌کی گه‌بشتوته ره‌واندزیش ده‌لیت :

«ئه‌ی هاوینشتانی‌یان : حوکمه‌تی کۆماری تورکی به‌ته‌واوه‌تی سووره‌له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی هه‌موو پێویستی‌به‌کی شارستانی له‌نیشتمانه‌خۆشه‌ویسته‌که‌مان کوردستانی تورکیادا بلاو‌بکاته‌وه . رینگاو‌بان‌ه‌کانتان قیرتاو‌ده‌کری‌ن . دێهات و‌شاره‌کانتان بی‌قوتابخانه‌و‌مامۆستا‌نامینه‌وه ، خێزانه‌کانتان شادمان‌و‌به‌ختیارتر‌ده‌بن له‌ژانیه‌کی پر له‌خۆشیدا ، ئاسایش‌و‌یاسا‌ده‌بنه‌هۆی په‌ره‌سه‌ندنی‌خێرو‌خێراتی‌ولانه‌که‌تان . ژبان‌و‌مال‌و‌شه‌ره‌فی‌هاوینشتانی‌به‌کانتان له‌ژێر‌پاریزگاری‌راسته‌قینه‌و‌دلسۆزانه‌ی‌یاسای‌کۆماردا‌به . .» (٦)

جگه‌له‌وه‌له‌گه‌رمه‌ی‌سه‌ره‌تای‌شۆرش‌ی‌بۆرجوازی‌ی‌تورکدا‌ژماره‌به‌کی‌زۆر له‌وه‌سه‌روکانه‌ی‌له‌گه‌ل‌مسته‌فا‌که‌مالدا‌ئه‌وه‌شۆرشه‌یان‌به‌ریاکرد ، هه‌ر‌وه‌ک‌له‌یادداشت‌و‌نامه‌کوکراوه‌کانی‌خۆیدا‌ده‌رده‌که‌وێت ، کورد‌بوون . به‌وێنه‌کۆمه‌تی‌سه‌روکایه‌تی‌کۆنگره‌ی‌ئه‌رزروم (٢٣ی‌ئهمموز - ٦ی‌ئای ١٩١٩) که‌به‌به‌کیك‌له‌نوقته‌هه‌ره‌گرنگه‌کانی‌سه‌ره‌تای‌ئه‌وه‌شۆرشه‌دا‌ده‌نرێت (٧) له‌٨‌که‌س‌پێکهاتبوک‌سیانیان‌کورد‌بوون : شیخ‌فه‌وزی (٨) سه‌روکی‌نه‌قشبه‌ندی‌کان‌له‌ناوچه‌ی‌ئه‌رزنجاندا‌و‌سه‌عدوللا‌به‌گی‌خه‌لکی‌سه‌رت‌که‌تا‌سالی‌١٩١٨‌ئه‌ندامی‌په‌رله‌مانی‌عووسمانی‌بوو ، وه‌سه‌روکی‌هۆزی‌موتکی (٩) حاجی‌موسا‌به‌گی‌میرزا‌زاده (١٠) .

(٦) پروانه .

A. M. Hamilton , Road through Kurdistan, London , 1937, PP. 295 – 296

(٧) له‌کانی‌ئهم‌کۆنگره‌به‌دا‌مسته‌فا‌که‌مال‌دروشمی‌دخه‌باتی‌میله‌ت‌دژی‌داگیرکەر‌له‌رینگای‌سه‌ربه‌خونی‌نیشتمان‌دای‌به‌رز‌کرده‌وه .

(٨) حاجی‌شیخ‌فه‌وزی‌له‌فهندی‌ناسراو‌بوو ، سالی‌١٨٦٨‌له‌دايك‌بووه . له‌ئه‌رزنجات‌و‌ده‌رسیم‌ده‌ست‌آرۆشتر‌بوو . دژی‌داشنامه‌کان‌وه‌ستا .

(٩) ئهم‌هۆزه‌له‌ویلايه‌تی‌به‌تلیس‌له‌ناوچه‌شاخاوی‌کانی‌تريك‌سه‌رچاوه‌ی‌رووباری‌دجله‌نیشه‌جی‌به . «مووت‌یا‌موتکان‌بیش‌پێ‌ده‌لێن . له‌سه‌رده‌می‌عووسمانی‌به‌کاندا‌هۆزی‌موتکی‌له‌ت‌سه‌ری‌بۆر‌حوکمه‌ت‌شۆر‌نه‌کردوه‌و‌هه‌موو‌کاتیک‌ژانیه‌کی‌نیمچه‌سه‌ربه‌خۆی‌بردۆته‌سه‌ر .

(١٠) پروانه : «مسته‌فا‌که‌مال - رینگای‌نۆنی‌تورکیا ، (نامه‌و‌ولاره‌کوکراوه‌کانی‌مسته‌فا‌که‌مال) . چاپی‌رووسی ، به‌رگی‌به‌کهم ، مۆسکۆ ، ١٩٢٩ ، ل ٦٥ .

سه فا که مال له گه ل نه مانه داو گه لیک کوردی ناسراوی تردا په بوهندی زور نزیکی
وو مو گه لیک نامه ی تایه تی بو ناردوون^(۱۱) .

له «شواری نیشتمانی گوره» (المجلس الوطنی الکبیر)ی تورکیادا که که مالی به کان
ه نیسانی سالی ۱۹۲۰دا له شاری نه نقره به ستیان ۷۲ نوینه ری کورد به شداری
کردوو^(۱۲) ، هه موو نه ندامانی نه م شواریه زور به گهرمی پیشوازی قسه کانی
وینه ری شاری نه زررؤم حه سین عه و نی یان کرد که له به کیلک له کو بوونه وه کانیدا
وونی :

«له م تریبونه وه (منصه) مانی قسه کردن هی دوو نه ته وه به - کوردو تورک» ، له م
جو ره قسه به ش چند جار یلک له لایه ن نوینه ره تورکه کانه وه له کانی کو نگره ی
قوسته نته نی به دا بو لیکۆلینه و - کیشی مووسل دووباره کرانه وه^(۱۳) .

به لام که مالی به کان وه ک نوینه ری چینی بورژوازیی نه ته وه ی ده سه لاتدار زوو ،
هه ر دوای نه وه ی جی پی خو یان قام کرد ، رووی راسته قینه ی سیاسه نی
نه ته وایه تی یان خسته روو که به شیک ی گرنگی جیانه کراوه ی سیاسه نی گشتی یان بوو
به رامبه ر ژبانی دیموکراتی و چینه چه وساو ه کان^(۱۴) ، نه وه بوو له لایه که وه که و ته گیانی
پرۆلیتاریا و جوتیاری تورکیا ، له لایه کی تریشه وه به ربوو نه نه ته وه کانی تر ، به تایه تی
کورد که دوای تورک گه وره ترین نه ته وه یان پیک ده هیتا . نه مه دیوی تاریک و
کو نه په رستی سیاسه نی بورژوازی نیشتمانی تورک بوو که به ته وای پیچه وانه ی

(۱۱) هه مان سه رچاوه ، ل ۶۵ ، ۸۱ ، ۱۵۲ ، ۲۲۸ ، ۲۳۴ ، ۲۳۶ ، ۲۸۴ ، ۳۱۲ .

(۱۲) پروانه :

A.R. Ghassemlou , Kurdistan and the Kurds, Prague, 1965 , P. 46.

(۱۳) ده رباره ی هه ولی که مالی به کان له سه ره نای جوولانه وه که باندا بو نزیک که مونه وه له کورد به دیزی
پروانه : به لچ شیرکوه ، سه رچاوه ی ناوبرار ، ل ۷۴-۷۵ هه روها :

A. Safrastian , Kurds and Kurdistan , London , 1948, PP. 81 - 82

(۱۴) بی گو مان به کیلک له وه هله گه وانه ی کاریکی وایان کردوو زوره ی میژوونوو سه پشکه مهن
خوازه کانی ده ره وه له رایاندا به رامبه ر په رینی سالی ۱۹۲۵ به هه لدا بجن له وه به که به یلک چاوو له
یله ک قالیدا سه بری سیاسه نی که مالی به کان به رامبه ر چینه چه وساو ه کانی تورکیا و ژبانی دیموکراتی گشتی له
ولاندا له گه ل سیاسه نی نه ته وایه تی یان به رامبه ر کورد نه کردوو ، هه رچه نده جیا کردنه وه ی له دوو
شه پیکوه به ستراوه له ه یچ کاتلک و له ه یچ شو نیکدا نالوانریت به راست دا بریت .

دیوه‌که‌ی تری ئه‌و سیاسته‌ته بوو که له سهره‌ئای بیسته‌کاندا له‌و خه‌باته‌ پڕه قاره‌مانیتی‌به‌دا خۆی نواند که ئاراسته‌ی هیزه ئیمپریالی‌به‌ داگیرکه‌ره‌کان کرابوو . دوا‌ی ئه‌ویش بو‌چهند سالیگ دژی هیزه‌کۆنه‌په‌رسته‌کانی ناوخوا . بو‌جی‌به‌جی‌کردن ئه‌م مه‌به‌سته‌ دوولایی‌به‌ مسته‌فا که‌مال پیوستی به‌وه بوو هه‌موو ده‌سه‌لات له‌ده‌ست چینی بۆرژوازی‌ی نیشمانیدا کۆبکاته‌وه‌و له‌و رینگایه‌شوه‌و دیکتاتوریه‌تی خۆی دا‌بمه‌زرینیت ، بۆیه‌کا له‌ ئای سالی ۱۹۲۳دا حیزبکی تاییه‌تی‌ی دروست کرد که ناوی «میلله‌ت»ی لی‌ئاو له‌کانی هه‌لبژاردنه‌که‌ی هه‌ر ئه‌و ساله‌دا ۲۶۵ ئه‌ندام له‌هه‌م‌جموعی ۲۸۶ ئه‌ندامی په‌رله‌مانی لی‌هه‌لبژیررا^(۱۵) . ئه‌مه‌ ئه‌وه‌نده‌ی تر ده‌سه‌لاته‌ توانای دا به‌ مسته‌فا که‌مالی نوینه‌ری چینی بۆرژوازی‌ی تورک که بتوانیت سیاسته‌ دوولایی‌به‌که‌ی خیراتر به‌ریته‌ سه‌ر . هه‌ر دوا‌ی ئه‌و هه‌لبژاردنه‌ مسته‌فا که‌مال چهند هه‌نگاوینکی به‌ره‌و پێشه‌وه‌ نا که له‌ هه‌موویان گه‌وره‌تر بپاری لابرهن خه‌لیفایه‌تی^(۱۶) دامه‌زراندنی رژی کۆمار بوو له‌ کۆتایی مانگی تشرینی‌به‌که‌می سالی ۱۹۲۳ دا ، دوا‌ی ئه‌وه‌ له‌ سهره‌ئای مارتی سالی داها‌تودا خه‌لیفه‌ به‌ خاوه‌ خیزانه‌وه‌ له‌ ولات ده‌رکراو ، له‌ مانگی نیسانیشدا ده‌ستورینکی نوی بسو‌ولات دانرا .

لا تاریکه‌که‌ی ئه‌و سیاسته‌ته‌ش هه‌ر زوو نه‌ک ته‌نها به‌رامبه‌ر نه‌ته‌وه‌ی کورد . به‌لکو بگه‌ر له‌ پێش ئه‌ویشدا له‌ چهند کارینکی سیاسی و کومه‌لایه‌تی‌تری گرنگد خۆی نیشان‌دا . پێش کورد بۆرژوازی‌ی تورک له‌ چینی کریکاری دا ، هه‌رچه‌نده ئه‌م چینه‌و سه‌روه‌که‌کانی هه‌ر له‌ به‌که‌م رۆژی خه‌باتی مسته‌فا که‌ماله‌وه‌ دژی داگیرکه‌ر زۆر دلسۆزانه‌ پشت‌گیری‌یان کرد . به‌که‌م هه‌نگاوی که‌مالی‌به‌کان له‌م روه‌وه‌ ئه‌وه‌بوو که هه‌ر زوو له «ئیتیحادی» و «پان - ئیسلامی» به‌کۆنه‌کان حیزبکی تاییه‌تی‌یان بو‌چینی کریکار دروست‌کردو ، ته‌نانه‌ت ناویشیان لی‌ئا «حیزی کۆمونیست» بو‌ئه‌وه‌ی له‌م رینگایه‌وه‌ جله‌وی هه‌موو پرۆلیتاریای تورکیا بده‌نه‌ ده‌ست چینی بۆرژوازی‌و له‌ رینکخراوه‌کانی خۆیانیا‌ن دوور بجه‌نه‌وه‌ . که‌مالی‌به‌کان هه‌ر

(۱۵) پروانه : ا . د . نولجیف ، تورکیا ، به‌زمانی روسی ، مۆسکو ، ۱۹۶۵ ، ل ۱۶۷ .

(۱۶) رژی خه‌لیفایه‌تی ده‌مگ سال بوو بویه‌گه‌وره‌ترین کۆسپ له‌به‌رده‌می پێشکۆتی تورکیادا .

خوهنده جي گير بوون به مەشەوه نەوستان . له كانووني دووهمي سالي ۱۹۲۱دا
 حەنرەمەکانی شاری تەرابزۆن ۱۶ سەرۆکی ناوداری خەباتکەری چینی کەریکاریان بە
 حەریک کۆشت ، بەکینکیان مستەفا سوپەچی بوو کە سالی سالی بوو دلسوزانەو
 مەترسی خەباتی دەکرد لە رینگای ئازادی تورکیاوە بختیاری هەموو میلیه تەکه بەدا .
 مە رووداوانەو ، دەها بەلگە میژوونی تری وائەو راستی بەمان بوو دەردەخەن
 کە سیاسەتی نەتەوایەتی بۆرژوازیی تۆرک شتیکی تاک و تەراو تەنیا نەبوو ، بەلکو تاقە
 تیکی گرنگی سیاسەتیکی گشتی کۆنەپەرست بوو ، دیارکردنی ئەمەش بایەخی
 تەبەتی هەبە بوو دەست نیشان کردنی چوارچۆوەی راستەقینە سەرۆشتی راپەرینی
 سالی ۱۹۲۵ .

بیرتەسکی کەمالی بەکان لەو دەدا دەرکەوت کە نەک هەر نەیانتوانی بەکێک لە تەرکە
 گرنگەکانی شوپشی بۆرژوازی دیموکراتی جی بەجی بکەن کە ئەویش نەهێشتنی
 چەوسانەوێ نەتەوایەتی بە ، بەلکو بە تەواوەتی رینگابەکی پێچەوانەیی ئەو شیان
 گرتەبەر . سەرەتای ئەم رینگا نالەبارە هەر زوو دەرکەوت (۱۷) ، بەتایبەتی کاتی
 دانانی دەستووری نوێی تورکیا لە نیسانی سالی ۱۹۲۴دا .

ئەو بوو لەو دەستوورە تازە بەدا تەنیا ئەو بەندانەیی دەستوورەکانی سالی ۱۸۷۶ و
 ۱۹۰۹ هیلرانەو کە بە تەواوەتی لەگەڵ بەرژەوئەندە چینیەتیکانی بۆرژوازیی
 نیشمانیدا دەگونجان ، بەتایبەتی ئەوانەیی پەپوئەندیان هەبوو بە ئی بەری کردنی چینه
 چەوساوەکان و نەتەوێ ژێردەستەکان لە مافە سیاسی بە رەواکانی خویان (وەک
 ئی بەری کردنی ئەو کەسانەیی نەتوانن بە تورکی بخویننەو و بنووسن لە مافی
 دەنگ دان و دانانی زمانی تورکی بە تاقە زمانی رەسمی لە سەرپای ولاتان) . هەر ئەم
 سیاسەتە پێش راپەرینە کە سالی ۱۹۲۵ لە گەلێک کردەوێ تەردا خۆی نواندو زۆر
 بە خیرایی گەیشتە پلەیی سیاسەتیکی شوپینی لی کۆلراوە کە ئامانجی ، وەک نووسەری

(۱۷) پێش ئەو کەمالی بەکان بە تەواوەتی دەسلەت بگرنە دەست ناوهرۆکی سیاسەتی شوپینی بۆرژوازی
 تۆرک لە کاتی مۆرکردنی پەیمانەیی سەپەرەدا دەرکەوت ، بە تایبەتی لەو مەترسی بە ئی شومارەیی ئەو
 بەندانەیی پەپوئەندیان هەبوو بە مەسەلەیی کۆردەوێ خستی بە دلایانەو ، چونکە جی بەجی کردنیان
 مانای ئی بەری کردنی بۆرژوازیی بازگانی تۆرک بوو لە بازارەکانی کۆردستانی ژووروو .

ئینگلیزی ف. رابند دەلیت ، ئەو بوو «تورکیا بکریته دەولەتیکی یەک نەتەوەیی»^(۱۸) ، بۆ جی بە جی کردنی ئەمەش دیارە پتویست بوو هەموو نەتەوەکانی تری ئەم وڵاتە لە بۆتە نەتەوەیی گەورەدا بتوێزێتەو .

ورده ورده دیوی شاراوەیی ئەم سیاسەتە کەوتە روو . تەنانەت لەو بایاننامەشدا کە کەمالی بەکان بە کوردستاندا بلاویان دەکردهو بە ئاشکرا ، وەك دیمان ، مەرائی کوردیان دەکرد ، هەر لەو کاتەشدا پەنجەیی هەرەشەیان لەو هیزە کوردانە رادەوێت کە پروایان بە هیچ هەرەوێک لەگەڵ تورکیادا نەبوو . کۆتایی ئەو بایاننامەیی لەسەرەو بەسەرمان کرد بەم جۆرە هاتبوو :

«ئەوانەیی دژی یاسای کۆمارە کەمان ئەوەستن زۆر بە توندی و ئی بەزە ئی لی یان دەدریت ، هەموو هەوێکی یاخی بوون بەکسەر دادەمرکیترتەو ئی ئەوێ ماوێ بدریت هیچ جۆرە سەرکەوتنیک بە دەست بەیت»^(۱۹) .

هەر لەو کاتەدا ، وەك مامۆستا شاوہیس لە نووسینەکانیدا ئەیگێرتەو ، کەمالی بەکان نەیانپشت کوردی تورکیا نوێنەری خویان بئین بۆ بەشداری کردن لە «کۆنگرەیی میلیتانی رۆژھەلات»دا کە لە شاری باکو لە ئەیلوولی سالی ۱۹۲۰دا گیرا ، کەمالی بەکان و بستویانە خویان وەفدێکی دەستکرد بکەن و بەناوی کوردەوێ بئین بۆ ئەو کۆنگرەیی^(۲۰) چونکە ، وادیارە ، مەترسی ئەوێان بوو نیشمانپەرەرائی کورد مەسەلەیی میلیتە کەیان لە بەردەمی ئەو کۆنگرە جیهانی بەدا بە جۆریکی وەها بپننە پێشەو کە لەگەڵ سیاسەتی ئەواندا نەگونجیت . هەر لەو سالی دا کەمالی بەکان بریاری خنکاندنیان بەسەر کامەران عالی بەدرخاندا دا کە خیزانە کەیی سەدە بەک ئەبوو ئی وچان خەباتی لە پیناوی رزگاریی کوردستاندا دەکرد . پاش ماوہ بەک زیا گیۆک ئالپ ، کە بە بەکیک لە فەیلەسووفە نەتەو پەرستە هەرە

(۱۸)

F. F. Rynd, Turkish racial theories (Journal of the Royal Central Asian Society), Vol. XXI, July 1934, Part II.

(۱۹) پروانە :

A.M. Hamilton, OP. Cit, P. 296

(۲۰) پروانە : «رۆژی نوی» ، ژمارە - ۱ - ، سالی - ۲ - ، مارتی ۱۹۶۱ ، ل ۲۱ .

گهواره کانی تورکیای نویی دانه نریت (۲۱) ، لهو روژنامه به دا که له شاری دیار به کر به زمانی تورکی ده رنه چوو چند و تاریکی بلاو کرده وه ده رباره ی نه وه ی گوايه دیار به کرو دانیشتوانی و بگره دانیشتوانی هموو شاره کانی کوردستانی ژوروو تورکن (۲۲) . ثم جوړه نووسینانه به جاریک ههستی ناسکی نه ته وایه تی بریندار کراوی کوردیان ده جوولاند ، به تاییه تی ههستی روژشیره خوین گهرمه کان .

له لایه کی تره وه سیاسه تی شو قینی که مالی به کان هموو ریکخواوو روژنامه کوردی به کانی ناچار کرد یا به ته وای ده ست له ئیش کردن هه لبرگن ، یا بچنه کوږی خه باتی نه هینی به وه ، به تاییه تی دوا ی نه وه ش که کار به ده ستانی تورکیا خو یان به شیوه به کی ره سمی قه ده غه بیان کردن . له سالی (۱۹۲۴) ه وه کار به ده سته کانی کوردستان به ئاشکرا که وتنه نه وه ی داوا له خه لکی بکه ن له کاروبارو گه متو گویاندا زمانی تورکی به کار بهین ، هه ر لهو ساله شدا ژماره به ک له سه رو که کورده کان له ولات دوور خرا نه وه (۲۳) .

نه مانه وه به ده ها کرده وه ی تری وا به جاریک ههستی نه ته وه ی هموو چینه کانی میله تی کوردیان بزواندو ، نه مهش کار نیکی به کجار گه وره ی کرده سه ر ژبانی سیاسی کوردستانی تورکیا . لیره شدا زور گرنگ و پویسته نه و راستی به بخریته بهر چاو که

(۲۱) ثم (زیا کچوک ئالپ) ه (۱۸۷۶-۱۹۲۴) خزی خه لکی دیار به کر بووه ، به ره گمز کورده ، به لام له هموو تزان یه ک تزان تر بووه . بزیه کا بی ناخوش بووه بی بلن کورده . هه ندیک له دوژمه کانی نواجی نه وه یان تی ده گرت که تورک تی به ، که چی له هموو که سنیکش زیاتر لاق تورکا به تی لی ته دات . له وه لأمی نه وه دا پارچه به ک شیری داناره له ژیر ناوی «بز نه و پیاره ی به من ده لیت تورک نیمه که تیا یا ووتوبینی :

من تورک یم یا نا
هاوږنی تورکم
نیوهش تورک بن یا نا
دوژمی تورکن

(۲۲) پروانه :

(Turkish Nationalism and Western Civilization. Selected essays of Zia Kokalp), translated and edited by Niyazi Berkes, London, 1959, pp.43 — 45, 140 — 141.

(۲۳) پروانه :

L.Rambout, Les Kurdes et le droit, Paris, 1947, P. 26.

ئەم بەشەى كوردستان لانكەى دروست بوون و گەشە كردنى بىروباوەرى نەتەوابەقى و مەلبەندى سەرەتای پەيدا بوونى جوولانەوەى ئازادى - نەتەوەى ھەموو مېلەننى كورد بوو^(۲۴) ، بۆيەكا سىياسەتى شوئىنى چىنە كار بە دەستەكانى تورك زۆر بە خىرانى رەمەكى خەلكەكەى جوولاندا ، كە زۆربەى زۆريان لە بۆتەى خەبانى سألەھى سالى باوو باپىرو خوڤاندا قال بووبوون . ئەمە راستى بەكى مېژوونى بەكجار گەورە بە كە كارىكى زۆرى كردۆتە سەر بەرپا بوون و سروشتى راپەربنەكەى سالى ۱۹۲۵ . بەلام بە داخەوە زۆربەى مېژوونوسان خستوو يانەتە پشت گوى . لەگەل ئەوەشدا ھەندىك مېژوونوسى بىگانەى دووربىن پيش بەرپا بوونى راپەربىنى سالى ۱۹۲۵ بە ماو بەك سىياسەتى شوئىنى كەمالى بەكان بەرامبەر كورد . رنجى راکىشاوون و خەملى ئەوەيان لى داوە كە ئەو سىياسەتە لە ئەنجامدا پال بە كوردەوە دەنيت راپەرن .

لەم رۆووە راي مېژوونوسى ئىنگىلىزى بەناوبانگ پروفېسور ئارنۆلد تۆبىنى جىگا سەنگىكى زۆر گەورەى ھەبە . تۆبىنى دوو سال پيش راپەربنەكە چۆتە توركياو لە نزىكەوە گەف و گۆى لەگەل كار بە دەستە گەورەكان و پياوە سىياسى بە ناسراوەكانى ئەم وولانەدا كردووە و پاش گەرانەوەى لە بەكىك لە وتارەكانىدا باسى ئەوەى كردووە چۆن لەوى « ھول دەدرىت كورد بتۆنرئەتەوە » وگەبشتۆتە ئەو ئەنجامەى كە ئەم سىياسەتە رۆژنك لە رۆژان « دەبىتە ھوى نانەوەى كىشەو ناخوشى لەلايەن كوردەوە بو ئەنقەزە ، بەرادەى ئەو كىشەو ناخوشى بەى لەلايەن ئەلبانى بەكانەوە كاتى خوى بو ئىمپراتورىەتى عوسمانى نرايەوە^(۲۵) . وازانم مستەفا

(۲۴) زۆربەى جوولانەوەكانى مېلەننى كورد لە سەدەى نۆزدەمىندا لەم بەشەى كوردستان بەرپا بوون ، بۆ بەكەم جار سالى ۱۸۸۰ ھەر لەم بەشەى كوردستاندا دروشمى سەر بەخۆنى كوردستانى گەورە لە كاتى راپەربنەكەى شىخ عربەيدوللادا ھەلگىرا ، ھەر كوردە نىشتان ھەرورەكانى ئەم بەشەى كوردستانىش بوون كە بەكەم رۆژنامەبان بە زمانى كوردى دەر كورد بەكەم رېنكخراوى سىياسىيان لە مېژوونى ھەموو كوردستاندا دامەزراند .

(۲۵) لە بىست و سى بەكانى سەدەى پانزەھەمدا توركە عوسمانى بەكان ھەموو ئەلبانىيان داگىر كرد ، ھەر لەو كاتەو مېلەننى ئەلبانى زۆر بە گەرمى كەوتە خەبات دۆى ئەم داگىر كەرە بىگانانەو دەھا راپەربىنى خوڤتاوى بەرپا كرد ، بۆيەكا زۆر جار دەگوترت ئەلبانى بەكان لە ھەموو لاىك زياتر كىشەيان بۆ عوسمانى بەكان ناوئەوە ، بە وىتە راپەربىنى ئەلبانى بەكان سالى ۱۹۱۱ تا رادەبەكى زۆر بوو ھوى لاوتز بوونى رۆژمى توركە لاوەكان .

کمال و هاوه له کانی زیاتر حیکمت دهنوینن تهگر هر له سهرتاوه بهر به سنی
 روودانیکي وه ها بکن بهوهی مانی هاوینشتانی به کسانی بدن به کورد ، به لام
 نهوان له تیگه بشتنه وه بیت یا نا سیاستی تواندنه وه یان بوخویان هه لبار دووه (۲۶) .
 نهها ههستی نه ته وابهتی و سیاستی شو قینی که مالی به کان پالیان به کورده وه نه نا
 زاپه رن ، به لکو گه لیک هوی تریش له نارادا بوون که به شیکي زوری ته وانیس هر
 نهنجامی ته و سیاسته بوون . بهر له هه موو شتیك پیوسته چاویك به باری ژبانی
 تابوری نوئی کوردستانی تورکیادا دواي سرکه وتنی شوپشی بوژووازی ی له م
 وولاته دا بخشینین تا بتوانین ته و هو تابووری به گرنگانه دهست نیشان بکهین که
 زرووی ته قینه وهی سیاسی یان له م به شهی کوردستاندا به جاریک گه یانده راده ی
 کامل بوون .

دیاره له گه ل سرکه وتنی شوپشی بوژووازی له تورکیادا سیاستیکي تابووری ی
 نوئی هاته کایه وه . که مالی به کان له م رووه وه چند هه نگاویکیان به ره وپیشه وه نا به
 مه به سنی لاواز کردنی چینی دهره به گکو جووری به ره هم هینانی دهره به گایه تی و
 به ره پی سندننی هوو په یوه ندی به ره هم هینانی سه رمایه داری چ له کشتوکال ، چه
 پیشه سازی و بازرگانیتیدا . به لام تامانجی به رو دواي هه موو ته و هه نگاناوانه به هیز
 کردنی ده سه لاتی سیاسی و تابووری ی چینی بوژووازی ی خوی بوو ، بویه کا له نهنجاما
 نه که هر باری ژبانی چینه چه وساو هکان به ره و باش بوون نه رووی ، به لکو له گه لیک
 رووه وه به ره و خراپیش رووی .

که مالی به کان نه یانده ویست له بنه رتا له دهره به گایه تی بدن و به وه جووتیار
 رزگار بکن ، به لکو هه ول و ته قه لایان ناراسته ی ته وه کرابوو که جووری به ره هم
 هینانی دهره به گایه تی په یه ک پیش بخریت و شیوه ی سه رمایه داری بدریتی ، ته مهش
 له هه موو شوین و کاتیکدا ده بیته هوی قول بوونه وهی چه وساندنه وهی جووتیارو بگره
 هه موو لادیی . هر نهنجامی ته م سیاستهش بوو که تا ماوه به ک دواي سرکه وتنی

(۲۶)

Professor Arnold J. Toynbee, *Angora and the British Empire in the East* – (The Contemporary Review), London, June 1923, PP. 386 – 387.

شۆرشى بۇرژوازى ھەندىك لى سەرئانەو باجى دەره بەگابەنى ھەر وەك خۇيان ھېلرئانەو ، بەلكو كەمالى بەكان زۆر جارېش دەستى يارمەتېان بۇ خاوەن زەوى شارىكان ، كە پەيوەندى يان لەگەلباندا ھەبوو ، درېژدە كرېد ، وەك ئەوئە قەرزىان ئەدانى و لە دەروە تراكتورو ئەمرازى بەرھەم ھېنانى تىرى نۆى يان بۇ دەھېنان . زەوى و زارى ئەم جۆرە خاوەن مولكانە بەتايەنى لەسەر حسابى جووتيارە ئەرمەنو بۇنانى بەكان لە پەرەسەندندا بوو ، ژمارەى جووتيارى ئىزەوېش ، بەتايەنى نە ناوچەى وەك كوردستاندا ، روو لە زيادى بوو . تەنانت عېسمەت ئىنۆئوى سەرەك وەزىران سالى ۱۹۳۶ خۆى ناچار بوو دان بەوئەدا بىئىت كە «ژمارە بەكى ئى شومار جووتيارى ئى زەوى ھەن» (۲۷) . پاش ئەوېش بە ۲۴ سال رۆژنامەى «بەنى صباح»ى توركى نووسىبووى كە وا «قسەى شېخ وەك قانون وايە بۇ جووتيار كە تەنانت مافى ئەوئەشى ئى يە ئى رەزامەندى ئەو بۇ ھېچ كارىك پەنا بەرئە بەر كار بەدەست مىرىكان» (۲۸) . ئەمانە ھەموو ئەو راستى بە دەخەنە بەرچا و كە وا سىياسەنى كشت و كالى بۇرژوازى تورك سىياسەتئىكى قول و سەر كە وتوو نەبوو ، بۇ بە كا بوو ھۆى پەرەسەندنى دوو بەرە كايەنى چىنايەنى و كۆمەلەيەنى لە لادىكاندا (۲۹) .

دىارە ئەم جۆرە رېرەو نەيدەتوانى كارئىكى وا بكات كشت و كالى لە توركىاي كەمالىدا ھەنگاوى گەرە بەرەوېئىش بىئىت . بە وئە تا سالى ۱۹۲۹ ئىنجا رويئوى ئەو زەوى و زارەى بۇ كشتوكالى بەكار دەھىزا گەبىشتەو رادەى سالەكانى پىئش شەرى بەكەم ، بەلام ئەو بەرھەمەى دەيدا لە دەرووبەرى ۸۰٪ى بەرھەمى پىئش شەرى تى نەدەپەرى ، ژمارەى مەرۇمالائىش ھەر لەو سالەدا بە زەحمەت خۆى دەدا لە ۸۵٪ى ژمارەى پىئش شەرى (۳۰) . لە ئەنجامى ئەمەدا گرانى ھەتا دەھات پەرەى دەسەند . ئەم ژمارانە ، وابزائىم ، زۆر بە ئاشكرا رادەى ئەو گرانى بە دەخەنە روو : سالى ۱۹۱۳ حۆقە بەك كۆشت بە ۵ قرش بوو ، حۆقەى نان بە قرشىك و روئى

(۲۷) پروانە «مىژووى ھەموو جىيان» ، بە زمانى رووسى ، بەرگى ۹-۹ - مۆسكۆ ، ۱۹۶۲ ، ل ۴۴۱ .

(۲۸) لە گۆفارى «الطریق» ، بىروت ، ۷ى تەمۇزى سالى ۱۹۶۱ ، ل ۹۳ وە وەرگىراو .

(۲۹) زۆر بەى مىژوونووسە پىشكەوتن خاوەكان پەنجەمىان بۇ ئەم راستى بە راکىشاو (بە وئە پروانە :

پ . پ . مايسىفوم . ا . گاسرەبىان ، توركىيا ، بە زمانى رووسى ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۵ ، ل ۴۸) .

(۳۰) پروانە : ا . نۆلبېچىف ، سەرچاوەى ناویرا ، ل ۱۷۰ .

زه بتونیش به ۳ ، به لآم له سالی ۱۹۲۸ دا نرخی خووقه بهك گوشت گه بشته ۱۵۰ قرش و نان ۱۸ و روئی زه بتونیش ۷۰ قرش . بهم جوړه له سهرده می که مالی به کانددا نرخی شتوومه کی پیویست له ۱۸ وه تا ۴۰ که رت به نیسبت پیش شهره وه زیادی کردوه^(۳۱) . تاغه تا قیك که لکی له م گرانای به وه رنگیبت بوژوازی ی بازارگانی تورك بوو که ژماره بهك میژونووس به هیزی جوولینه ری شوړشی که مالی دانه نین ، به لآم به نیسبت هزار و چه وساوانه وه تاغه مانایه کی هه بوو - برستی ! . نه نانت نهو پیش که وتنهش که دوا ی هانتی که مالی به کان به ره می پیشه سازی گرته وه نه بووه هو ی نه وه ی باری ژبانی تابووری ولآت یته وه سهر خو ی ، به لکو به پیچه وانوه پهره سندنی ده سلاقی سیاسی و تابووری ی بوژوازی ی بووه هو ی نه وه ی چه وساندنه وه ی چینی کریکار ته شه نه بسینت . روژانه ی کریکاری شاره زا له شاری ته ستمول ده گه بشته ۱۲۰ - ۲۰۰ قرش ، روژانه ی کریکاری په مکیش له ده ورو به ری ۴۰ تا ۱۰۰ قرشدا بوو^(۳۲) هه رچه نده روژی کار زور جار خو ی داوه له ۱۶ ساعات . نه م روژانه به ، وهك سهرچاوه په سمی به کان خو یان دانیان پیا ناوه له راستیدا به مقداری ۱۷٪ که متر بووه له راده ی روژانه ی کریکارانی سالی ۱۹۱۳^(۳۳) .

روژانه به کی وا که م نه نانت به شی ژبانی کوله مهرگیشی نه ده کرد ، به وینه وهك به کیك له سهرچاوه باوه پینکراوه کان ده بگپرته وه کریکارانی کانه خه لوزه کانی زهنگول - داغ له نانی رووت و گه نمه شامی به ولواوه هیچی تریان نه ده خوارد^(۳۴)

(۳۱) دهرباره ی لهو ژمارانه پروانه :

(The Times), London, July 8, 1929) نوی سرنج راده کیشت نمانت کار به ده ستانی تورکیا خوشیان به شیوه به کی په سمی دانیان بهو گرانیدا دنا ، هه رچه نده هملیان لدا تی کم بکنه وه . سهرچاوه په سمی به کانی لهو سهرده مه ده لین نرخی شتوومه ك سالی ۱۹۲۹ له ۱۳ وه تا ۱۵ که رت به نیسبت سالی ۱۹۱۴ وه زیادی کردوه (پروانه : ر. پ. کورینکو ، جولانه وه ی کریکاران له تورکیا ۱۹۱۸-۱۹۶۳) ، به زمانی روسی ، موسکو ، ۱۹۶۵ ، ل ۵۷) .

(۳۲) پروانه : ر. کورینکو ، سهرچاوه ی ناویرا ، ل ۵۷ .

(۳۳) پروانه : ا. نولجیف ، سهرچاوه ی ناویرا ، ل ۱۷۳ .

(۳۴) جولانه وه ی میهن جیبانی ، به زمانی روسی ، بهرگی - ۳ ، موسکو - لنینگراد ، ۱۹۲۶ ، ل

شان به شانی فشاری ثابوری له گه ل هاتنی که مالی به کاندای فشاری سیاسیش بو
 سهر چینی کرینکار په ره ی سه ند . هیشتا فریا نه که وتیوون به ته واوه تی دوزمن له ولات
 ده ره پرین کاتیک درندانه که وتنه گیانی چینی کرینکارو رینکخواوه کانی (ته نها پایزی
 سالی ۱۹۲۲ پتر له ۳۰۰ له سه روکه نیش که ره کانی هم چینه ناخرانه
 به ندیخانه کانه وه) (۳۵) . که مالی به کان له کاتیکدا رینکخواوی کرینکارانین
 داده خست ، له هه مان کاتدا رینکخواوی سه ره به خو یانین داده مه زرانده بو نه وه ی
 به و جو ره نه هیلن جوولانه وه ی کرینکاران په ره بسینیت و بچینه قالیکی
 به کگرتووه وه .

هه موو چینه چه وساووه کانی تورکیا ، بی جیاوازی نه ته واوه تی ، به جاریک نه
 ده ست هم سیاسه ته ناله بارانه ی کار به ده سته بوژوازی کانی تورکیا وه و هرس
 بوو یون ، نه مهش هه ر زوو له زنجیره جوولانه وه مانگرتینکدا پیش راپه رینه که ی
 سالی ۱۹۲۵ خو ی به ناشکرا نو اند . به وینه جووتیاری هه ندیک ناوچه ی روژتاوا ی
 تورکیا سالی ۱۹۲۳ راپه رینیکی گه وره بیان دزی حوکمه ت و ده ره به گایه تی به رپا کردو
 گه لیک کار به ده ست و جاندرمه بیان کوشت ، به لام حوکمه ت زوره توندی و
 بی به زه بی یانه نه و راپه رینه ی دامرکانده وه و له مانگی تشرینی به که می هه ر نه و ساله دا
 قانونینیکی دانا گویه « دزی چه ته گری » (۳۶) که سه راپای ته رخان کرابوو بو
 به ره له ستی هه موو جو ره جوولانه وه به کی جووتیاران (۳۷) . هه ر له و کانه دا ناره زایی و
 جوولانه وه ی کرینکاران شیوه به کی تیژتری وه رگرتبو . ته نها له هاوینی سالی ۱۹۲۳ دا
 پتر له ۱۲ هه زار کرینکاری کانه خه لوزه کانی زه نگو ل - داغ سی جار مانین
 گرت (۳۸) . گه لیک مانگرتنی تری له و جو ره له نه سته مول و شاره گه وره کانی تری

(۳۵) بروانه : ر . کورینکو . سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۴۲-۴۳ .

(۳۶) که مالی به کان ته نها راپه رینه کانی کوردیان به چه ته گری ، له له لم نه ده دا ، به لکو هه موو
 جوولانه وه به ک هه ر له وه نده دزی خو یان بوا به له و ناو ناو ره به بیان ده دایه پالی .

(۳۷) پ . پ . مایسیف ، په یوه ندی کشتوکان له تورکیای هم سه رده مه دا ، به زمان روسی ،
 موسکو ، ۱۹۶۰ ، ل ۱۷۱-۱۷۲ .

(۳۸) بروانه : ل . کورینکو ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۵۹ .

تورکیادا پروویان داو ئەوەی پێویستە سەرئێجی بۆ پراپکیشریت لەم پروووە ئەوەیە کە نوێنەرائی هەموو ئەتەوێکانی تورکیا لەم جۆرە جوولانەوانەدا بەشدارییان کردووە . بەم جۆرە دەبینین دوای هاتنی کەمالی بەکان جۆرە نارهزایی بەکی گشتی لە هەموو تورکیادا هەبوو کە دیارە گەلی کوردیشی گرتبوو . بەلام چەند ھۆبەکی تاییەتی لە ئارادابوون کە کاریکی وایان کردبوو ئەو نارهزایی بە لە کوردستاندا زیاتر ئەنجامی توندو ئیژتر بیت . جارێکا بەر لە هەموو شتی کە سیاسەتی ئابووری کەمالی بەکان لە کوردستاندا سەرپرای هەموو شتی کە ریبازیکی شوئینی پرووتیشی وەرگرتبوو . بە وێنە لە کاتی کە کەمالی بەکان لە ناوچە تورکەکاندا تا رادەبەکی زۆر ئەنھا دەسەلاتی سیاسی یان لە خاوەن زەوی بە گەرەکان سەندەو ، دەبینین لە کوردستاندا هەولیان دەدا جگە لەو بەرژەوێندی بە ئابووریکانی شیان بدەن ، بە تاییەتی ھی ئەو ئاغاو سەرکە ھۆزانەکی کە لە دەمیکەوێ تیکەلی شەپۆلی جوولانەوێ ئازادی - ئەتەوێی گەلەکیان بوون . پێویستیشە ئەو بلیین مەبەستی ئەم لیدانە ئازادکردن . بەو جۆرە راکیشانی جووتیاری کورد نەبوو ، بەلکو بە شتی بوو لە سیاسەتی شوئینی کەمالی بەکان . بە وێنە بە شتی کە لە باشترین زەوی و زاری کوردستان لە خاوەنەکانی زەوت کرا بۆ ئەوێ دابەش بکریت بەسەر ئەو تورکانەکی لە دەرەو ، بە تاییەتی لە یۆنانەو ئەگەرانیو (٣٩) . ئەنھا لە سالی ١٩٣١ دا پریار درا ١٠٠ ھەزار تورکی بولغارستان و یوگوسلافیا بئیرنە ھەندیک لە ناوچە کوردەواریکان ، گواپە « بۆ بەھیزکردنی دانیشتووێ تورکەکانیان » (٤٠) . دیارە ئەم سیاسەتە بوو ھۆی نارهزایی نەک ئەنھا جووتیاری کورد ، بەلکو لە گەلیاو ، ھەر بەو رادەبەش چەوسینەرەکانیشی .

ھۆبەکی تری تاییەتی ئابووری لە ئارادا بوو کە کاری کردبوو سەر بە شتیکی زۆر لە دانیشتوانی کوردستان ، بە تاییەتی ھۆزە نیمچە کۆچەر و بازرگانەکانی . ئەو بوو لە سەدەکی نۆزدەمینەو سەرەتای دروستبوونی بەک بازاری لە هەموو کوردستاندا

(٣٩) پروانە : «کیشەکانی کشتوکالە» . بەزمانی روسی . بەرگی ١-٢ ، مۆسکو ، ١٩٣٩ ، ل ١٢٧ .

(٤٠) پروانە :

(The Times), August 27, 1931

دهستی پی‌کردبوو ، ئەم کاره گرنکه له ئەنجامی بهستنی بازاری کوردستان به بازاره‌کانی جیهانی سه‌رمایه‌داری به‌وهو دهست پی‌کردنی رزگاربوون له ئەنجامی ئەوه‌دا له چوارچێوه‌ی به‌ره‌م هێنانی ته‌بیعی ، رۆژ به رۆژ له په‌ره‌سه‌ندن‌دا بوو ، دابه‌ش‌کردنی کوردستانیش به ناو له نیوان تورکیاو ئێراندا لهو سه‌رده‌مه‌دا هیش‌تا نه‌بووبوو کۆسپ له به‌رده‌میدا . لهو سالانه‌دا ئال و گۆری بازرگانی له نیوان کوردستانی خواروو و ژوورودا تا راده‌به‌کی دیار له گه‌شه‌کردندا بوو به هۆی ئەو کاروانانه‌وه که له نیوان هه‌ردوو لایاندا له هات و چۆدا بوون بهو حه‌وت رینگایه‌و ئەو دۆله‌گه‌ره‌به‌ی که‌وتۆته عاس‌تی گه‌یش‌تی خابوور به‌ ر‌ووباری دجله‌وه‌و که پانای ۲۰ کیلومه‌ترێک ده‌بی‌ت ، ئەو رینگایانه‌ی به جاریک ئه‌مدیو ئەودبوی کوردستانیان پێکه‌وه به‌ستروه . ته‌نانه‌ت له کاتی دووبه‌ره‌کایه‌تی تورک و ئینگلیزدا له سه‌ر کوردستانی خواروو تورکه‌کان زۆر له‌سه‌ر ئەوه سوور بوون که وا په‌یوه‌ندی بازرگانی له نیوان ئەم به‌شه‌ی کوردستان و کوردستانی ژوورودا زۆر به هێزه‌و بۆ به‌لگه‌ش باسی ئەو حه‌وت رینگایه‌و دۆله‌که‌ی لای خابووریان کردبوو^(۴۱) . جگه له‌وه هه‌ر ئەو په‌یوه‌ندی ی ئابووری به‌ بوو که پالی نابوو بهو لیژنه تایه‌تی به‌ی «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» ناردبووی بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی ئەو کیشه‌یه له راپۆرته‌که‌یدا داوا بکات که ئەگه‌ر هاتو «ویلایه‌تی مووسل» درا به عیراق ئەوا پێویسته رینگای خه‌لکه‌که‌ی بداریت به سه‌ر به‌ستی بازرگانی خویان له‌گه‌ل تورکیاو سووریا‌دا بکه‌نو مافی ئەوه‌ش بداریت به بازرگانه‌کانی کوردستانی تورکیا رینگا‌کانی ویلایه‌تی مووسل بۆ ئال و گۆری بازرگانی به‌کار به‌ین^(۴۲) .

به‌لام زرووفی نو‌تی دوا‌ی کۆتایی شه‌ری به‌که‌می جیهان و به‌ راده‌ی به‌که‌م داگیرکردنی کوردستانی خواروو له لایه‌ن ئینگلیزه‌وه‌و دا‌برینی له کوردستانی ژووروو ، له‌گه‌ل سه‌رکه‌وتنی چینی بۆرژوازی له تورکیاو ئێران مانای ئەوه‌یان ده‌به‌خشی که ئیتر

(۴۱) پروانه :

(League of Nations .Question of the frontier between Turkey and Iraq. Report submitted to the Council by the Commission instituted by the Council Resolution of the September 30th , 1924), Geneva, 1924, P. 29

Ibid, P. 90

(۴۲)

کوردستان به شیوهی که عهده‌ی دابه‌ش بوو به چهند پارچه‌یه‌که‌وه که به زور هه‌ول ده‌درا به یه‌کجاری لیک دابیرین ، ئەمەش بی‌گومان کاربندی یه‌کجاری گه‌وره‌ی کرده سهر ژبانی ئابووری کوردستان و به تایبه‌تی سهر عه‌مه‌لیه‌تی دروست بوونی یه‌ک بازاری تیا یا .

تورکه‌کان ئەیانویست به جاریک ده‌ست به‌سهر هه‌مو کوردستاندا بگرن ، به‌لام زانی‌یان ناتوان کوردستانی خوارو و بجه‌نه ژیر رکیفی خویان ، بویه‌کا له‌ سالی ۱۹۲۴ وه‌ که‌وتنه‌ ئەوه‌ی به‌ سهر باز هه‌موو کون و که‌له‌به‌ری سنوره‌کانی‌یان له‌گه‌ل سوریا و به‌ تایبه‌تی له‌گه‌ل عیراقددا به‌تن^(۴۳) . به‌م جوړه‌ رینگای بازرگانیتی له‌ نیوان ئەم دوو به‌شهی کوردستاندا تا راده‌یه‌کی زور به‌ستراو نه‌ک ته‌نہا بازرگانه‌کانی هه‌ردوولا ، به‌لکو هه‌ردوو بازاریه‌کەش له‌ ئەنجامدا زور زه‌ره‌ربار بوون ، ته‌نانه‌ت نوینه‌رانی عیراق له‌ یه‌که‌م کوپوونه‌وه‌ی کۆمیته‌ی دوو قۆلی چاودیری سنووری نیوان تورکیا و عیراق که‌ کۆتایی سالی ۱۹۲۶ له‌ زاخوگیرا به‌ شیوه‌یه‌کی تایبه‌تی سهرنجی هاوه‌له‌ تورکه‌کانیان بو ئەم کیشه‌ ئابووری‌یه‌ راکیشا^(۴۴) .

دابیرینی کوردستانی ژوورو و خوارو و به‌ زور له‌ یه‌کتر کاربندی زوری کرده‌ سهر ژبانی ئابووری هۆزه‌ نیمچه‌ کۆچره‌کانیش . کاربه‌ده‌ستانی تورکیا به‌ جاریک هاتوچۆی ئەو هۆزانه‌یان له‌ نیوان هاوین و زستانه‌ هه‌واره‌کانیا‌نا که‌ که‌وتبونه‌ هه‌ردوو به‌شکه‌ی کوردستانه‌وه‌ ، قه‌ده‌غه‌کرد . له‌ ئەنجامی ئەمه‌دا به‌ هه‌زاره‌ها سهر مه‌رو بزنی ئەو هۆزانه‌ فه‌وتان . به‌ وینه‌ ته‌نہا له‌ هاوینی سالی ۱۹۲۷دا ده‌وروبه‌ری ۶ هه‌زار که‌س له‌ هۆزی ئەرتوشی و سه‌ندی له‌ ئەنجامی دابیرینیان له‌ هاوینه‌هه‌واره‌کانیان به‌ جاریک زه‌ره‌رمه‌ند بوون^(۴۵) ، له‌ پیش ئەوانیشدا به‌ دوو سال ده‌وروبه‌ری

A.Safrastian , Kurds and Kurdistan, PP. 87 – 88.

(۴۳) پروانه :

(۴۴) پروانه :

(Report by Britannic Majestys Government to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1926), London, 1927, P.21.

(۴۵) پروانه :

(League of Nations. Report by Britannic Majestys Government to the Council of the League of Nations of the administration of Iraq for the year 1927), London, 1928, p.26.

۱۲۰۰ خیزان له هۆزی میران ناچار بوون به به کجاری کوردستانی تورکیا به جی بیلن له تاو بی بهری کردن له هاوینه ههواره کانیان که که وتبوونه کوردستانی خوارو له قهراغ رووباری دجله دا^(۴۶). دیاره له نهنجامی ته مه دا نیمچه کۆچره کانی کوردستانی به ته واوه تی له کار به دهسته نوێکانی تورکیا داخ له دل بوون.

ته نیمچه کۆچهریانه له گه له هموو لادیتکانی تری کوردستان و ههروه ها کریکارو ههزاری ناو شاریش هه ره وه ک چینه چه وساوه کانی هموو تورکیا زه لاله تیان بوو به دهست ته و باجو. سه رانه تازانه وه که به به کجاری په کی خستبوون و ته نانه ت ماوه ی کۆبوونه وه ی سه رمایه شیان له دهست حیره ی په کان و بازرگانه ناو نیجیکانیشدا نه ته دا تا بتوانن له گه ل ریازی سه رمایه داری نوئی تورکیادا خوین بهرن بهر پوه . فشاری ته م باجو سه رانانه بو سه ر لادتی له هموان زیاتر بوو ، چونکه له سه رده می عوسمانیتکاندا زۆر به یان به به کجاری یا ساله و سال خوین له دانیان ته دزیوه . به وینه سالی ۱۹۱۳ به کیک له خیزانه ده ره به گه کانی ناوچه ی بتلیس بیست سالی ره به ق به سه ر ته وه دا تیه ریبوو که پوولیک باجو سه رانه ی ده ولته تی نه دا بوو^(۴۷) ، به لام له سه رده می ده سه لاتی مه رکه زی بورجوازیدا دیاره ماوه ی شتی وه ها به جاریک برا . گوڤاری «رۆژه لاتی نزیک و هیندی ئینگلیزی دوای تیه ریبوونی چهند مانگیک به سه ر راهه رینه که ی سالی ۱۹۲۵ دا ده رباره ی ته م باسه نووسیوتی ده لیت : «وه زاره تی دارایی هیچ کون و که له به ریکی نه هیشته وه دانیشته وانی تورکیا له ریگایانه وه بتوانن خوین له دانی باجو سه رانه رزگار بکه ن»^(۴۸) . له لایه کی تره وه ته و باجو سه رانانه تا ده هات له زۆر بووندا بوون . به وینه ته نها له ماوه ی سالی کدا (۱۹۲۸-۱۹۲۹) دا هاتی ده ولته له باجو سه رانه پتر له ۶٪ ی زیادی کرد^(۴۹)

(۴۶) پروانه :

(Report.... for the year 1926) P. 16

(۴۷) پروانه :

A. Safrastian, Kurds and Kurdistan, PP. 72 – 73.

(۴۸) پروانه :

(The Near East and India), Vol XXVIII, November 19, 1925, P. 612.

(۴۹) پروانه :

(The Near East and India), Vol XXXIV, August 9, 1929, P. 178.

سالی ۱۹۳۸-۱۹۳۹ باجی مباشر گه‌یشت به‌پراده‌به‌ك كه پینج نه‌وه‌نده‌ی سالی ۱۹۳۰-۱۹۳۱ نه‌بوو^(۵۰).

ته‌نانه‌ت فشاری سه‌رانه‌و باجیش له‌ کوردستاندا زیاتر بوو وه‌ك له‌ ناوچه‌کانی‌تر، هیچ‌ نه‌بی‌ت له‌ نه‌نجامی نه‌وه‌دا كه به‌شیک‌ی زۆر له‌ سویای ده‌وله‌ت لیره‌ له‌ سه‌ر ورگی ره‌مه‌کی خه‌لكه‌كه‌ ده‌ژبان. عبدالعزیز بامولکی ده‌بارهی‌ئمه‌ نووسبویتی ده‌لیت: « سویای تورك به‌لایه‌کی گه‌وره‌ بوو به‌ سه‌ر شانی جوتیاری کورده‌وه‌ كه ناچار بوو شتومه‌کی بو کۆبکاته‌وه‌و به‌ کۆلی خۆی بیگه‌بینته‌ سه‌ربازخانه‌کانی و لیره‌ش به‌ ئاره‌زویی خۆیان نرخیان بو‌ داده‌ناو هه‌ر نه‌وه‌نده‌یان بو‌ ده‌ه‌یشته‌وه‌ كه بتوانی‌ت زستانی به‌ کوله‌مه‌رگی به‌ نان و به‌روو پی‌به‌ریته‌ سه‌ر»^(۵۱).

ئهم‌ سیاسه‌ته‌ به‌ جارنك خه‌لكه‌كه‌ی وه‌پس كرده‌بوو. به‌شیک له‌ رینک‌خواه‌ سیاسیکانی کوردستان هه‌ستیان به‌مه‌ كرده‌بوو بۆیه‌كا هه‌ندیکیان، وه‌ك «کۆمیته‌ی ئه‌رزروم»، له‌ کاتی راپه‌رینه‌که‌ی سالی ۱۹۲۵دا به‌یاننامه‌ی تایه‌تی‌یان بلاو‌ کرده‌وه‌ كه تیا‌یا په‌یمانی لابردنی باجو سه‌رانه‌یان دابوو^(۵۲).

ئهمه‌بوو به‌ گشتی باری ژبانی ئابووری و کومه‌لایه‌تی کوردستانی ژووروو دوا‌ی سه‌رکه‌وتنی شوپشی بۆرژوازی له‌ تورکیادا، هه‌ر له‌م شه‌پوله‌ فراوانه‌ پر پیچ‌و په‌نایه‌شدا به‌ ئاسانی ده‌توانی‌ت هۆ‌ بنه‌ره‌تی‌به‌کان و هیزه‌ بزوینه‌ره‌کانی هه‌موو جوولانه‌وه‌ی ئازادی - نه‌ته‌وايه‌تی کوردستانی تورکیای دوا‌ی شه‌ری به‌که‌م، به‌ راپه‌رینه‌ گه‌وره‌که‌ی سالی ۱۹۲۵وه، ده‌ست نیشان بکری‌ن.

ئهو هۆ‌یانه، وه‌ك ئاشکرا دیمان، له‌ ناو کومه‌له‌که‌ خۆیداو زۆر به‌یان له‌ زروونی سه‌رکه‌وتنی شوپشی بۆرژوازی نه‌ته‌وه‌ی ده‌سه‌لاتدارا دروست بوون، ئهو هۆ‌یانه‌ش نه‌ك ته‌نها له‌ کوردستاندا، به‌لكو له‌ هه‌موو شوپنیک و هه‌موو کاتینکدا له‌وه‌ سه‌رده‌مه‌دا به‌س بوون بو‌ئوه‌ی هه‌ر مبلله‌تیک‌ی تری‌ت بیگه‌بیننه‌ راده‌ی ته‌قینه‌وه، زۆر ئاشکرا‌یه

(۵۰) «میژوری هه‌موو جیهان»، به‌زمانی روسی، به‌رگی ۹، ل ۴۴۵.

(۵۱) عبدالعزیز بامولکی، کوردستان و کورد اختلال لری، جلد ۱ - ۱ -، تهران، ۱۹۴۶، ص ۷۸.

(۵۲) پروانه:

له زرووفى وادا ئەگەرچى ھۆى دەرەووش له ئارادا بوويت ئەوا ئەو ھۆيە ھەر بە
پى زانىارى ميژوو خۆى له ئەوپەرىدا ئىنجا نەيتوانيوە له دەورىكى پچووك زياتر
بييت و ھىچ كاتىك راست نى بەو ناتوانىت بە چاوى ھىزى جوولئىنەرى بنچىنەى
راپەربنەكەى سالى ۱۹۲۵ ، وەك گەلئىك ميژنوس كردويانە ، دابزىت .

باسی شه شه م
کۆمه ئه ی گه لان و کورد

کورتیهك دهرباره ی سیاست (۰) :

هرچهنده بهشیکی زوری ئەم وتاره بۆ باسی چۆنیەتی دامەزراندنی «کۆمەڵە ی گەلان» (عصبة الامم) و سروشتی ئەو دەزگایە تەرخان کراوە ، بەلام ئەو بۆی هەبە یاریدەمان بدات باشتەر لە هەلۆهستی کۆمەڵە بەرامبەر بە گەلی کورد تی بگەین . جا با لە پێشدا بە کورتیهك دهرباره ی سیاست و ئال و گۆره کانی دەست پێ بگەین . مروّف لەو هەتە ی هۆشی بە بەردا هاتوووە و کەوتۆتە بێرکردنەووە فیری سیاست ، یا وهك دەلین رامیاری ی ، بووه (۱) . ئەو قیل و فەرەجە ی بۆ گۆزەران و پاروووە نانیك بە کاری دەهینا بە کەم پرووی ساکاری ی سیاست بوو لە ژانیدا .

وهك هەر دیارده به کچی تری ژان سیاستیش لەو هەتە ی پەیدا بووه ئی و چان لە ئال و گۆرو بەرەو پێش چووندا یەو دە ئی . دەمیکە سیاست بۆتە پێشەو هونەر و زانست . لەو کاتەو هە ی کۆمەل و دەوڵەت پەیدا بوون سیاست بۆتە ئەرکی بە کەمی سەر شانی زۆر بە ی دامودەزگا و کار بە دەستانیان و هەر لە بەر ئەو شە و شە ی «پۆلیتیکا» ی گرتیکی ی کۆن کە واتای کاروباری کۆمەل یا دەوڵەت دە بە خشی بە مانای (سیاست) تیکەل بە زمانە ئەوروپایی بە کان بووه (۲) .

(۰) لە لاپهه ۲-۲۹ ی ژماره حهله ی «کاروان» دا بلا و کراوه نهره .

- (۱) بۆ ناماده کردنی ئەم وتاره کەلکی زۆرم لە موحازەرانەم وەرگرتوووە کە بە یاریدە ی گەلێک سەرچاوه ی جیاواز بۆ پۆلی جوارەمی بەشی مێژووی کۆلیجی ئەدەبیاتی زانکۆ ی بە خدا لامادەم کردوون .
- (۲) وشە ی (Politika) ی گرتیکی لە (Polis) هە هاتوووە کە مانای دەوڵەتە . دیاره وشە ی پۆلیسیش هەر لەمیانەو هاتوووە .

دوای دهولت پهیدابوونی ثاینیش دهوری گهوره ی له بهرهویش بردنی سیاستدا بینی . ثاین بی سیاست نهیده توانی بلاو بیته وهه بهره بسینی . له سهره تای سده ی چواره مهنه وه ثاینی عیسایی و دهولت تیکه له به بهك بوون و پاش ماوه به کی کم پاپای وا پهیدا بوو دهشیا له سیاسته تازیدا بیته ماموستای دهیان میرو پاشای رۆزگاری خوئی .

پیغمبهری خوشمان ، درودی خوای لی لی ، هر له به کم رۆزی ههلاننی خوری ئیسلامه تی به وه توند توند سیاست و ثاینی پیکه وه به ست . نامه به ناوبانگه کانی بو پاشایانی رۆم و فورس و حه بهش به کم نمونه ی پیوهندی دیپلوماسی جیهانی نوئی موسلمانن .

وهك گورمان سهره تا سیاست به کجار ساده و ساکار بوو . له گهل په یابوونی دهسه لات و دامه زرانندی داموده زگای میری و ثاینیدا سیاست پرووی له ورده کاری و ئالۆزی کرد .

به رژه وهندی به کانی ژانی رۆژانه و بهره سندننی تیکه لی بهك بوونی گهلانی دراوسی و لیک نریک له رۆزگاری کۆنه وه بوونه ته هوئی په ییدابوونی پیوهندی له نیوان دهزگا میری به کانی جیهانی پیشکه وتووی نه و سا که دا . سهره تاو تا ماوه به کی دوورو دریز نه و پیوهندی بهش ساکارو بی گری بوو . هه رکاتیک پیویست بوايه وه فدی ولاتیک بو به ستنی په یمانیک یا بردنی دیاری بهك یا گه یاندنی راسپارده بهك یا بو خوازی بی شازاده بهك پرووی ده کرده ولاتیک ترو له گهل جی به جی کردنی کاره که پیدا به ره و نیشتمان ده گه رابه وه . هه رچهنده نهرکی سهر شانی نه و جوړه وه فدانه ئاسانو بی نه مسهرو نه وسه ر بوو ، به لام جی به جی کردنی ماوه به کی زوری پی ده ویست که جاری وا هه بوو له مانگان تیده پیری و ده چوره خانه ی سالانه وه . چون و گه رانه وه ی وه فده به ناوبانگه که ی هارونه ره شید بو لای شار له مانی گه وره نریکه ی سالیکی خایاند .

نهرکی وه فدی ناوبراو بریتی بوو له گه یاندنی نامه بهك و سه عاتیک خه لیفه ی موسلمانان به پاشای گاوران . پاش ده ور بهری چوار سده کاتیک مارکو نیکولو پۆلوی ناسراو له گهل باوکی و مامی له سه ر داوای فرمانزه وایانی قینسیای ئیتالیا چوره خزمهت خانی چین و ماچین پاش ۲۴ سالی ره به ق ئینجا گه رابه وه نیشتمان ، سالی

۱۲۷۱ رۆيشتو سالى ۱۲۹۵ گه پايه وه (۳) . ماركو پولو به نزيكەي سى سالو شەش مانگ رېنگەي نيوان قىنسىيەي ئەوروپا پەكىنى (۴) ئاسىيەي بىر و تەنەت خاكى ئىمەش بەشيك بوو لەو ناوچەو ولاتانەي پياياندا تىپەرى .

لەگەل پەيدا بوونى رېژىمى سەرمايەدارى و دروست بوونى ژمارە بەك دەولەتى گەرەو دەسەلاتدارو چاۋچىنوك قوناغىكى نوئى لە ژباني سىياسىي گەلاندا دەستى پى كرد . هېچ كامبىك لەو دەولەتە گەرە ئەوروپايى يانە بە سنورى خۇرى داين نەدە بوو ، هەر يەكەيان چاۋى بىرپوۋە خاك و سامانى گەلانى ترو لەناو بەكىشدا دەستيان نابوۋە بىناقاقاي بەكتر . هەر ئەوئەندەت دەزاني كېلەي ئاگرى شەر بەرز دەبوۋەو بە ھەزاران و بە دەيان ھەزار دەبوۋە قۇچى قورباني . ئەو شەرپانەي ئەوروپا لە رۆزگارى ناپليون بۇناپارتدا ، واتە سەرەتاي سەدەي نوزدەمىن ، گەبىشتە پلە بەكى ترسناكى ئەوتۇكە مېژوو تا ئەو سەردەمە لە وىنەي بەخوۋەو نەبىنىبوو . زيانە زۆرەكاني ئەو شەرپانەو وەرەس بوونى بى ئەندازەي گەلانى ئەوروپا پاليان نا بە فەرمانزە واياني ئەو كېشورەو زياتر بەكونە سۇراخى رېيازى چارە سەر كىردنى ئاشتى يانەي كېشە نيۋ دەولەتى بەكان . لەبەر ئەو سىياسەتكاران بە پىويستيان زاني دەزگايەكى بالا بۇ چاۋدېرى كىردنى پىۋەندىي نيوان دەولەتە گەرەكان دا بىمەزىن ، ئەوان ھاتبوۋە سەر ئەو بىرەي دەشى ئەوى بە چەك و شەر و خوۋىن و فرمىسك دەبىرتە سەر بە گىتوگۇو لىدوان و لىكدانەو شەمەموى نەبى بەشيكى زۆرى جى بەجى بىكرى . بۇ ئەو مەبەستە دواي كەوتتى ناپليون كۆنگرەي فېنا بىر يارى دامەزاندنى جۆرە كۆرېكى دا كە جاروبار نوئەرانى ژمارە بەك دەولەتى گەرە بۇ لىدوان لە باسە گىرنگەكاني جىهان دەيانەست .

دواي كۆنگرەي فېناو بەتايىبەنى پاش ئەوى لە ھەفتا كاني سەدەي نۆزدەمىنەو ولانە سەرمايەدارە پېشكەوتوۋەكان گەبىشتە قوناغى ئىمپىريالىزم ، سىياسەت و پىۋەندىي نيوان دەولەتان كەوتتە بارو دۇخىكى نوئى بەكجار وردو ئالوزەو كە تا دەھات گرى كۆيرەكانيان زياترو باريان قورستر دەبوون و ئەنجام كار گەبىشت بەوى

(۳) ماركو پولو (M.Polo) سالى ۱۲۵۴ لەدايك بوۋە سالى ۱۳۲۴ كۆچى دواي كىردوۋە .

(۴) بەزمانى چىنى (پەكىن) ماناي پايەختى باكوۋە .

فرمانبره وایان په نا بهرنه بهر چهك وهك دوا هیواو تاوانی چاره سرکردنی کیشمو
بینه و بهره زوره کانی ولاته کانیان . بهو جوړه سره تایی سالی ۱۹۱۴ شریك
به ریا بوو که میژوو تا شو کاته له وینه ی به خو به وه نه بینیبوو ، شریکی ته وتو که
هموانی گرتو وهو به ره وایی ناوی لی ترا «شهری به که می جیهان» .

زیانه کانی شهری به که می جیهان کوشنده و جهر گپر بوون . ته نا ته وانه ی به
به رگی سره بازی به وه له شهرگه کاندای کوزران ، ژماره یان خو ی دده له نریکه ی
(۱۰) ملیون که س . ته وانه ش که له جهنگه ی شهر دای بریندار بوون (۲۰) ملیون
ده بوون که سی ملیون و نیویان تا مردن به که فته کاری مانه وه . له صدها په نجای
لاوو (۴) هزار گوندو (۲۳) هزار کارگه و کانه ثاسنو و خه لوزو (۵۵۰) هزار
خانوبه ره و (۵۸) هزار کیلومه تر ریگه و بانی ته نا فره نسه (۵) بووه خوراکی ناگری
شهری به که می جیهان که به لایه نی که مه وه (۳۶۰) ملیار دولاری زیری تی چوو ،
واته گه لیک له و پاره به زیاتر که هه موو شهره کانی پیشووی جیهان به سر به که وه
هه لیان لووشی .

ثم راستی به ترسنا که ده بوو دهر وونی هه موان به ژنی و له گوره پانی سیاسه ندا
گه لیک سرنج و هه لسه نگانندی نوی بیینه ناراو کایه وه که دامه زرانندی «کومه له ی
گه لان» به کیک له ته نجامه سره کی به کانیان بوو .

دامه زرانندی «کومه له ی گه لان» :

بهر له وه ی شهری به که می جیهان ته و او بیت به ماوه به ک کار به ده ستانی ژماره به ک
له ده ولته گه وره کان که و تنه سوراخی دامه زرانندی ری کخراو یا ده زگایه کی بالای
نیوده ولته تی بو جیهانی دوا ی شهر . بو شو مه به سته فره نس ی به کان لیژنه به کی
تایه تی یان به سر و کایه تی وه زیری کار دامه زرانندی . فرمانبره وایانی ولاته
به کگرتو وه کانی ته مریکا له هه موان زیاتر بایه خیان دایه شو باسه . ته وان که شهر
بووه خیر و به سر یاندا رژاو گه لیک له جار ان ده ولته مندو به توانا تر بوون ده بانویست
له جیهانی سیاسه تی پاش شهر دای شو ری کخراوه بکه نه دارده ستی خو یان .

(۵) به در ژای هر چوار سالو سی مانگه ده روزه ی لسمنی شهری به که می جیهان جهنگ بو تاوونک
له نار خاکی فره نسدها نه وستا .

ھەرچۆن بى لى گەل تەواو بوونى شەردا دامەزراندنى «كۆمەلەي گەلان» (عصبە الامم - League of Nations) بېوۋە دروشمىكى رەخسىو ، بۆيە «كۆنگرەي ناشىي پارسى» كە رۆزى (۱۸) ى كانوونى دووھى سالى (۱۹۱۹) كرايەوۋە بەتايىھى بايەخى پى داو رۆزى (۲۵) ى كانوونى دووھى ھەر ئەو سالە جى بەجى كىردنى سېاردە لىزىنە بەكى بەرز بە سەروكايەتى ويدرو وىلسنى سەرەك كۆمارى ولانە بەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا .

دىارە دەولەتە سەرکەوتوۋەكان ھەر بەكەيان دەبويست پروگرامى «كۆمەلەي گەلان» بە جورىك بى كە لە ھەموو سەرىكەوۋە لەگەل ئامانچ و پلان و بەرژەوۋەندى بەكانى خۇيدا بگونجى . فەرەنسە بى بەكان سوور بوون لەسەر ئەوۋە كۆمەلە بىتتە چقىلى چاۋى ئەلەمانەكانى ھاوسىيان كە بە چاۋى دوزمنى باۋەكوشتە سەبرىان دەكىردن . ئەوان داۋاي دامەزراندنى ھىزىكى سەربەخۇيان بو كۆمەلە دەكىرد چۈنكە دەبانزانى لەبەر ئەوۋە لەشكرى سوارەو پىادەي ئەوساي فەرەنسە گەورەترىن ھىزى چەكدارى جىھان بوو ئەو ھىزە دەبىتتە دەسكەلاي خۇيان ، بەلام بە ناۋى گىشت دەولەتە گەورە سەركەوتوۋەكانەوۋە .

پروگرامى ئىنگلىزەكان دامەزراندنى رېكخراۋىكى فراۋانى رەچاۋ نەدەكىرد ، ئەوان دەيانويست كۆرپىكى تايىھى بو نۆتەرانى ولانە گەورەكان داۋمەزرىن كە دەبوۋ كارى بەرودۋاي برىتى بى لە پاراستنى دۇخى نۆيى جىھان . ئىنگلىزەكان لەبەر ئەوۋە ھەرچى بەكىان وىستبوۋ بەھۋى شەرەوۋە دەستيان كەوتبوۋ بە «بەشى خۇيان» قايل بوون و دزى ئەوۋەبوون كەس دەست بختە ناۋ كاروبارى خۇيان و ولانە زىردەستەكانىانەوۋە كە ئەوسا كە پىوانەيان خۇي دەدا لە (۳۵) مىليون كىلومەترى چوار گۆشەو ژمارەي دانىشتوانيان دەگەبىشتە (۴۵۰) مىليون كەس .

لە باسى دامەزراندنى پروگرامى «كۆمەلەي گەلان» دا ئەمەرىكايى بەكان بە جورپىكى تر ھاتتە دەست . واشىنگتون دەبويست رېكخراۋىكى جىھانى فراۋان داۋمەزرىن و ھەموان بىنە ئەندامى تاۋەكو بىتتە شوپنى تۆزىنەوۋەي بارى ولانان ، ئەنانەت دزى ئەوۋەش بوو ئەلەمانىاي بەزىو نەبىتتە بەكىك لە ئەندامانى چۈنكە دەبويست لەو رېنگەبەوۋە لە سەركىشى ئىنگىلتەرەو تايىھت لە سەركىشى فەرەنسە

که کم بکاته وه . له وه بیش زیاتر ، نوښه رانی ولاته به کگرتووه کانی ته ممریکا لهو
 پروژانه دا تا راده به کی زور «لایه نگرې» دیار کړدنی مافی چاره نووسی گه لان بوون .
 ده یانویست «کوومه له ی گه لان» تهو مافه بکاته دروشمیکې سره کی ی خوی .
 ههروه ها له گه ل بازرگانی ی سر به ست و بی قورتدا بوون ، لهو باره به وه دروشمی
 «دهروازه ی کراوه» یان ^(۶) هه لکړد . مه به ست له «دهروازه ی کراوه» رپنګه دانی
 دامه رزاندنی پیوه ندی ی تابووری ی نازاد بوو بو هه موان بی جیاوازی . بهو
 دروشمه یان فه رمانزه وایانی واشنگتون قایم له ده رگا داخواه کانیان ده دا .
 تهو ویست و داخوازی یانه ی ته ممریکه بکانه که تا راده به کی زور له گه ل چاکه و
 به رزه وه ندی نه ته وه بچوکه کانی جیهاندا ده گونجان له خورا نه بوون ، هه مویان
 ده ستردی سیاسه تیکې وردو دووربین بوون که خزمه تی ولاته به کگرتووه کانی
 ته ممریکا تامانجی سره کی و په که می بوو . سامانی نه ته وه بی تهو ولاته به هوی
 شهروه له نه ندازه ده رچوو ، بازار ی نیوه ی پروژاوا ی جیهان به ته نها یتیر دادی
 به ره می پیشه سازی و به رو بوومی کشتوکال و پاره ی کوپووه ی زوری تهوی نه نه دا .
 په نگی هینده به س بی گه ر بلین له گه ل تهواو بوونی شه ری په که مدا له ۴۰٪ ی
 هه مو پاشه که وتی زیړی جیهان که وته بانکه کانی ولاته به کگرتووه کانی ته ممریکه وه .
 که قهرزی تهو ولاته به سه ر ټینگلته ره وه فه رهنسه و ژماره به ک ولاتی سه رمابه داری
 تره وه گه یشته (۱۴) ملیار دولا ر ، له کاتیکدا بهر له وه ی شه ر هه لنگرسی تهو سالی
 (۲۰۰) ملیون دولا ر قهرزانه ی ده دایه تهو ولاتانه . که چی تهو ولاته به کجار
 ده وله مهنده له به رو بوومی ولاته ژبرده سته کان بی به ری بوو . پیوانه ی تهو مه لبه ندو
 ناوچانه ی که وتبوونه ژبر رکتی ته وه وه که میک له چاره که ملیونیک کیلومه تری چوار
 گوشه زیاتر بوون . به رامبه ر به وه فه رهنسه بی په کان نزیکه ی دوازه ملیون کیلومه تری
 چوار گوشه ی خاکی گه لانیان به ثاره زووی خو یان ده رووتانده وه . هه ر تهوسا که
 پیوانه ی ولاته ژبرده سته کانی ټینگلته ره له (۳۵) ملیون کیلومه تری چوار گوشه

(۶) «دهروازه ی کراوه» واته (الباب المفتوح) . کار به ده ستانی ولاته به کگرتووه کانی ته ممریکا سالی (۱۸۹۹)
 تهو زاراوه یان بو به کم جار به کار هینا . تهوسا که ده یانویست بهو یانوه وه خو یان بگه یشته بلزله
 فراوانه کانی چین که به ده ست ده وله نه گموره کانی تره وه بوو .

تیله پیری که ژماره‌ی دانیشتوانیان ، وهك گوتمان ، خوی ده‌دا له (۴۵۰) ملیون کەس ، وانه ئه‌و خاکه‌ی بده‌ست قهره‌نسه‌وه بوو نزیکه‌ی (۴۵) هیندو ئه‌وه‌ی بده‌ست ئینگلته‌روه بوو نزیکه‌ی (۱۳۵ - ۱۴۰) هیندی ئه‌و خاکه بوون که بده‌ست ولاته به‌کگرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکاوه بوو . که‌وایی ده‌بوو واشینگتون هه‌ول بده‌ست هه‌رچون ئی درزیک بکاته دیواری ئه‌و قه‌لا سه‌خته‌ی هاوپه‌یمانانه‌کانی دوینی به‌وه . به‌پئی پروگرامی ئه‌مه‌ریکایی به‌کان «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» ده‌یتوانی له‌و کاره‌دا ده‌وریک بیینی .

به‌لام نه‌ تهرازووی هیزی چه‌ک و نه‌ تهرازووی توانای ئابووری ئه‌و رۆزگار هه‌واریان نه‌ ئه‌دا هه‌چ کامیک له‌و پروگرامانه به‌ته‌واوه‌تی پارسه‌نگک بیی ، بۆیه‌کا تهرازووی هه‌موان له‌ دامه‌زراندنی «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» دا تیکه‌ل به‌به‌ک بوو ، ئه‌وه‌ش بۆ خوی بووه‌ هوی به‌که‌می به‌ لاوازی له‌ دایک بوونی کۆمه‌له .

لیژنه‌ تاییه‌تی به‌که‌ی ویدرو و یلسن کاره‌کانی خوی ته‌واو کردو له (۲۶) خالی سه‌ره‌کیدا پیره‌وی بۆ «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» دانا . ئه‌و (۲۶) خاله‌ بوونه به‌شی به‌که‌می هه‌موو ئه‌و په‌یمانانه‌ی له‌ کۆنگره‌ی ناشتی‌ی پاریس مۆر کران و که «په‌یمانی قیرسای» ئیوان ئه‌له‌مانیاو هاوپه‌یمانانه‌کان له‌ هه‌موویان گرتگتر بوو .

ئهندامه‌تی و داموده‌زگا‌کانی «کۆمه‌له‌ی گه‌لان»

به‌و جوړه‌ سالی (۱۹۱۹) له‌ کۆنگره‌ی ناشتی‌ی پاریس «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» دامه‌زریناو جنئی پایته‌ختی سویره‌ کرایه‌ باره‌گای و ئینگلیزی و فه‌ره‌نسی بوونه‌ زمانی گه‌توگۆو تۆماری به‌لگه‌کانی . ئهندامانی کۆمه‌له‌ دوو جوړ بوون - دامه‌زرین و هه‌لبێژدراو . ئهندامانی دامه‌زرین بریتی بوون له‌و ده‌وله‌ته‌ هاوپه‌یمانانه‌ی پیره‌وی «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» یان له‌ پاریس مۆر کرد ، هه‌روه‌ها ئه‌و ده‌وله‌تانه‌ش که له‌ سالانی شه‌ری به‌که‌مدا ئی لایه‌ن بوون و ئی هه‌چ مه‌رجیک له‌ ماوه‌ی دوو مانگدا ته‌وانیش هه‌مان پیره‌ویان مۆر کرد . ژماره‌ی ئهندامانی دامه‌زرینی کۆمه‌له‌ بریتی بوو له (۴۴)

دهولت كه (۳۱) بان دهولته هاوپه يمانه كانو (۱۳) بان دهولته ني لايه نكانى ومك سويسره سويدو نروويچو دانمارك و ئيسپانياو ئيران و ئرجه نئين بوون .
 ژماره بهك : دهولتنى تر بهك له دواى بهك بو نئندامه نى كوومه له ههلبژدران ، ومك ته له مانبا كه سالى (۱۹۲۶) و عيراق كه سالى (۱۹۳۲) و بهكيه نى سوؤيه ت كه سالى (۱۹۳۴) وميسر كه سالى (۱۹۳۷) ههلبژدران . تا هه لنگيرسانى ئاگرى شهرى دووه مى جيهان ژماره نى نئندامانى «كوومه لى گه لان» گه يشته (۵۸) دهولت .
 ده زگاكاني كوومه له بريتي بوون له كوميته نى گشتى كه هه موو دهولته به شداره كاني كوومه له نئندامى بوون و ده بوو به لايه نى كه مه وه سالى جار يلك له مانگى ته بيلولدا كوؤبيته وه .

وه فدى هه ر دهولته بهك دهنگى هه بوو ، هه رچه نده ده شيا ژماره نى به شداراني وه فده كه بگاته سى كه س . له سه ر داواى زورينه نى نئندامان له كاتى پيوستدا ده بوو كوومبته نى گشتى كوؤبيته وه . هه موو پرپاره گرنگه كاني ده زگاكاني ترى كوومه له ده خرا نه به رده مى كوومبته نى گشتى كه دوا پرپارى وه رگرتنى نئندامى نوى و ههلبژدرانى سه كرتيرى گشتى كوومه له ش له مافه سه ره كى به كاني بوون .
 هه رچه نده به پتى پله نه نجومه ن دووه م ده زگاي «كوومه لى گه لان» بوو ، به لام كاروبارى له هه موان زورو بايه خدارتر بوو . نه نجومه ن له راستيدا هيزى بزوينى كوومه له بوو .

سه ره تا پرپار وابوو نه نجومه ن له (۹) نئندام پيكي ، پينجيان نه گور و چواره كه نى تريان كاني بن . نئندامه نه گوره كان نوينه نى دهولته گه وره هاوپه يمانه سه ركه وتوووه كان بوون ، واته ئينگلته ره و ولاته به كگرتوووه كاني نه مه ريكاو فه ره نسو ئيتالياو ژاپون . چوار نئندامه كه نى تر به نوره هه لده بژدران .

ئهو پرپاره وهك خوئى نه چوو ه سه رو چه ند ئال و گور يكي به سه ردا هات . له بهر گه ليك هو ، كه دواى به كورتى باسيان ده كه ين ، ولاته به كگرتوووه كاني نه مه ريكا نه بووه نئندامى «كوومه لى گه لان» ، بو به كا شوئى له نه نجومه ن و كوومبته نى گشتيدا به به تالى مايه وه . بهر له شه رى دووه مى جيهان به چه ند ساليك ژماره نى نئندامانى نه نجومه نى كوومه له بووه پازده كه نويان نئندامى كاني و شه شه كه نى تريان نه گور بوون .

ئەمانەى دواىى يان بىرىقى بوون لە فەرەنسەو ئىنگلتەرەو شورەوى و ئىتالىا و ئەلمانىا و ژاپون^(۷) . دەبوو ئەنجومەن بە لايەنى كەمەو سالى جارىك كۆيىتەو . كاتى تر لەسەر داواى زۆرىنەى ئەندامان چەند كەرەقى تر پۆيىست بوايە دەبوو ھىندە ئەنجومەن بۆلدىوان كۆيىتەو .

سكرىتېرى گىشتى و يارىدەرە كانى دەزگاي سەرپەرشتى و بەرپۆە بردنى كاروبارى رۆژانەى «كۆمەلەى گەلان» يان پىك دەھىنا . سكرىتېرى گىشتى لە لايەن ئەنجومەنەو ھەلدە بۆرەدراو دەبوو دەنگى ھەموو ئەندامانى وەربىگىرى . دواى ئەو دەبوو لە كۆمىتەى گىشتىدا ھەموو ، يا زۆرىبەى ئەندامان دەنگى بۆ بدەن . جگە لەوانەى باسان كردن ژمارەبەكى تر كۆمىتەو لىژنەى كاتى و ھەمىشەى جى بەجى كردنى بەشىك لە ئەركە كانى كۆمەلەيان كەوتبۇو ئەستۆ كە دواىى باسيان دەكەين .

ئامانجە كانى «كۆمەلەى گەلان»

بەپنى دەستور و پېرەوى دەبوو ئامانجى بەكەمى «كۆمەلەى گەلان» پاراستنى ئاشتى بىت تاوەكو جىھان گىرۆدەى كارەساتىكى تۆقىنى تىرى وەك شەرى بەكەم نەيىتەو . بەكىك لە خالە سەرەكى بەكانى پېرەوى كۆمەلە دەبىگوت پۆيىستە پەنا بېرىتە بەر ھەر كارو فەرمانىك بۆى ھەپى «ئاشتىى گەلان بە جورىكى كارىگەر دۆى شەرو ھەرەشەى شەر پپارىزى» .

خالىكى تىرى ھەمان پېرەو ھوى دامەزراندنى «كۆمەلەى گەلان»ى گىرپاوەتەو بۆ پۆيىستى «بەرەوپىش بردنى ھارىكارى نىوان گەلان و مسوگەر كردنى بى وەبى و ئاسايشيان» . پۆيىستى كەم كردنەو ھىزى چەكدارى دەولەتان خالىكى تىرى پېرەوى «كۆمەلەى گەلان» بوو .

(۷) ھەرچەندە . وەك دوايش باسى دەكەين . ژاپون و ئەلمانىا بەك لە دواى بەك سالى ۱۹۳۳ ، ئىتالىا دواى ئەوان سالى ۱۹۳۷ لە «كۆمەلەى گەلان» كىشانەو ، بەلام شۆينەكانىان ماپەو بەو ھىوابەى گوابە لەكەلى شەبتان بىنە خواری و بگەرىنەو ناو كۆمەلە .

به پئی پیره وی کۆمه له ده بوو به هوی ته حکیمه وه ، یا له ریگهی نهنجومه نموه چاره سهری کیشه نیو ده ولته یه کان بکری . بهاتایه و نهنجومه ن نهگه یشتایه نهنجامینکی قایل کهر نهوسا که نهندامانی بویان هه بوو هر به که یان به پئی بوچوونی خوی ره فتر له گه ل مهسه له که دا بکات . ههروه ها پیره وی کۆمه له ئابلووقهی ئابووری و به کارهینانی هیزی کردبووه سزای تاوانباران و نه نانهت ده بوو نهنجومه ن بریاری راده ی به شداری هیزی نهندامانی کۆمه له بو جی به جی کردنی ئه رک و بریاره کانی بدات . به لام سالی (۱۹۳۱) به پئی بریارینکی نایه تی بو به ره نگار بوونه وه ی ده ست دریزکه ران سزای ئابووری کرایه «چه کی سه ره کی ی» کۆمه له .

به شینکی بایه خداری ناوه روکی پیره وی «کۆمه له ی گه لان» به جوریک دار بیزابوو که مه ودای یاری کردن و دزه ی ده دایه ده ست ده ولته گه وره کان . به وینه ئه و خاله ی باسی که م کردنه وه ی هیزه چه کداره کانی جیهانی کردوو به وه بوچ بوته وه که ده لی هه موو ده ولته تیک بو ی هه به چه ند پیویسته بو پاراستنی قه واره ی نه ته وه ی خوی و جی به جی کردنی ئه رکه کانی سه رشانی هینده هیزی چه کداری هه پی .
دارشتنی به وجوره ی ناوه روکی پیره وی کۆمه له و چه ند راستی به کی تر بوونه هوی که م و کورنی به زوره کانی ئه و ده زگا جیهانی به گرنگه .

که م و کورنی به کانی «کۆمه له ی گه لان»

وه ک دیمان له رۆزگاری کۆنگره ی ناشتی پاريسه وه هه موو لایه نه ده سه لانداره کان له ته قه لادا بوون «کۆمه له ی گه لان» بکه نه دارده ستی خویان . که ئه و کاره بو ولاته به کگرتوو ه کانی ئه مهربکا نه چوو ه سه ر واشنگتون بریاری دا نه یته نه ندامی (۸) . به و بریاره به که م که لینی گه وره که وته بناغهی «کۆمه له ی گه لان» وه ، چونکه نهوسا که ولاته به کگرتوو ه کانی ئه مهربکا گه وره ترین هیزی ئابووری و به کیک له هیزه سیاسی به کاریگه ره کانی جیهان بوو .

(۸) له و کاته دا «هاری کۆماری» ده سه لاتی گرتوو ه ده ست و ئه وه ش بووه هۆبه کی تر بو ئه وه ی ولاته به کگرتوو ه کانی ئه مهربکا نه یته له ندامی «کۆمه له ی گه لان» که به ده ست کردی و بئرز و بلسنی سه ره ک کۆماری رابوو دویان داده نا . و بلسن نوینهری «هاری دیموکراتی» بوو که له گه ل «هاری کۆماری» دا دوو به ره ی سیاسی سه ره کی ی ولاته به کگرتوو ه کانی ئه مهربکا بوون .

سەرھەتا رینگەى ئەلەمانىاۋ ولاتە بەزىبەھە كانى تر نەدرا بىنە ئەندامى كۆمەلە .
 ھەروەھا يەككىنەى سۆڧىيەتەش لەو مافە ئىبەرى كرا . بەلكو لەو ەيش زىاتر ، زۆر جار
 ئەنجومەن و كۆمىتەى گەشنى بەنايەتى و زۆر گەرم دەكەوتنە باسى چۆنەتى لەناۋبردنى
 شورەوى . لە كەم باسى تردا زوربەى ئەندامانى كۆمەلە وا ھاۋدەنگە و بەپەرۆش
 بوون .

ولاتە پچوك و ژرەدەستەكان زۆر زەحمەت دەبوونە ئەندامى «كۆمەلەى گەلان» .
 يارىدەى فەرەنسە نەبوايە حەبەشە ۋەرنەدەگىرا . عىراق دواى دە دوازدە و مېسر
 دواى نزيكەى حەڧدە سال كۆشش ئىنجا ۋەرگىران^(۹) . ئەو ناتەواۋى بەو گەلەك
 كەم و كورنى تىرى «كۆمەلەى گەلان» ئەنجامى ئەو بوون كە فەرەنسە و ئىنگىلەتەرە
 بووبوونە ئاغا گەورەى ئەو دەزگا جىھانى بە ، ديارە ئەوانىش بەئى بەرژەۋەندى
 خويان چۆنيان بوىستايە وا ھەلىالەدە سوپاندا . كە لەوان واپوو دەتوانن ئەلەمانيا بەكەنە
 قەلغانىكى پتەوى پاراستى رېژىمى سەرمايەدارى دژى بزوتنەۋە شورشگىرى بەكان و
 شورەوى ئى سى و دوو رینگەيان دا رۆژى يەكى ئەيلوۋى سالى (۱۹۲۶) نەك ھەر
 بىنە ئەندامى «كۆمەلەى گەلان» ، بەلكو دىسان ۋەك دەۋلەتتىكى گەرە بشىنە
 بەكەك لە ئەندامە نەگۆرەكانى ئەنجومەن .

دەۋلەتە گەرەكان لە راستىدا زۆر بو «كۆمەلەى گەلان» بەپەرۆش نەبوون ،
 ھەموويان باش لەو گەيشنبون كە كۆمەلە ناتوانى دەزگابەكى جىھانى تەواۋ
 كاربىگەر ئى . رۆژى (۲۷)ى مارتى سالى (۱۹۳۳) توكىۋ ئى پەرۋا لە كۆمەلە كەشايەۋە
 تەنھا لەسەر ئەو نەرمە گەلەئى بەى لە ئەنجامى ھىرشى لەشكرى ژاپواندا بو سەر
 باكوورى چىن لى كرا . سال ۋەرنەچەرخا دواى ئەۋەى ھىتلەرۋ نازى بەكان
 دەسەلاتيان ۋەرگرت كاتەك ئەلەمانىاش رۆژى (۱۴)ى ئوكتوبەرى ھەمان سالى
 (۱۹۳۳) لە «كۆمەلەى گەلان» كەشايەۋە . كەشانەۋەى ئەمىيان لەسەر ئەۋەبوو چونكە
 ئەنجومەن بىريارى لا بردنى ئەو بەشانەى «بەيمانى قىرساى» نەدا كە پىۋەندىيان بە

(۹) بو دوتىزەى ئەو باسە بىروانە «تارىخ الوزارات العراقية»ى عبدالرزاق الحسنى . ھەروەھا : الدكتور يونان
 لىب رزق ، الدبلوماسية الوردية وعصية الامم ، - السياسة الدولية، (مجلة) ، القاهرة ، العدد ۳۴ ،
 يناير ۱۹۷۶ ، ص ۱۱۸-۱۳۷ .

کاروباری سربازیی ئەلمانیایە هەبوو. لەوەیش زیاتر. سیاسەت و نیازەکانی هیتلەری بەکان هەرچۆنێ لەگەڵ بوونی ئەلمانیادا لە دەزگایەکی وەك «کۆمەڵەی گەلان» دا نەدەگونجا.

پاش کشانەوی ئەلمانیای ژاپۆن و ئالۆزبوونی باری سیاسی جیھان بەهۆی نازی بەکانی ئەلمانیای فاشی بەکانی ئیتالیا و عەسکەرتاری بەکانی ژاپۆنەو ئینجا لەندەن و پارێس شۆرەوی بان بێرکەوتەو بە هاندانی فەرەنسە روژی پازدەوی ئەیلوولی سالی (۱۹۳۴) سی (۳۰) ئەندامی «کۆمەڵەی گەلان» پێکەو داوایان لێ کرد بێتە ئەندام. پاش سی رۆژ مۆسکۆ رەزامەندیی خۆی راگەیاندو شۆرەوی لەوساوە بوو بەکێک لە ئەندامە نەگۆزەکانی ئەنجومەن. بەلام لە سەرەتای شەری دوو می جیھانداو دواي بەربابوونی شەری نیوان فینلەندەو شۆرەوی (۱۹۳۹-۱۹۴۰) دېسان ئەو ولاتە لە «کۆمەڵەی گەلان» دوور خرایەو.

بەو جۆرە وەك دەبینین ئەو تۆووی لەپارێس بو «کۆمەڵەی گەلان» وەشیتراو ئەو خاك و خۆلەي تێدا پەرورەدە بوو هیندە لەبار نەبوون بەری چاکیان لێ چاوەروان بکری. ئەم راستی بە، لەگەڵ یاریی لێ وچانی دەولەتە گەورەکاندا بوونە هۆی سەرنەکەوتنی کۆمەڵە وەك دەزگایەکی جیھانی. لێرەدا ئەنھا ئەو نەدە بەسە گەر بلێن هەمووی بەسەریەکەو (۲۱) سال بەسەر ئەواو بوونی شەری بەکەمی جیھاندا تێنەبەری کاتیک لەژێر سایەي «کۆمەڵەی گەلان» دا کلپەي ئاگری شەریکی گەلێک لەو بەربلاوتر بەرپۆو. جا با بە کورتی جارێکا بێنە سەر باسی ئەو لایەنە بایەخدارانەي ژبانی گەلان و جیھان کە کۆمەڵە نەیتوانی رۆلێکی ئەوتویان تێدا بێنی و کە هەر بەکەشیان بەجۆرێک رینگەیان بو شەری نوێی جیھان خۆش کرد، ئەو شەری دەبوو «کۆمەڵەی گەلان» بەهچ جۆرێگەي بەربابوونی نەدا.

ئەو کارانەي «کۆمەڵەی گەلان» بۆی چارەسەر نەکران

لە سەرەتای کاری یەو سالی (۱۹۲۰)، تاوێکو پێچانەوی دامودەزگای لە نېسانی سالی (۱۹۴۶) دا، واتە لە ماوی چارەکە سەدەبەکی ئەمەنیدا (۶۶) کێشەو

مسهله‌ی نیوده‌ولته‌تی خرابه به‌رده‌می «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» که به‌داخه‌وه نه‌یتوانی چاره‌سهری هه‌ره بایه‌خدارو گرنه‌گه‌کانیان بکات که نه‌مانه‌ی لای خواره‌وه نمونه سه‌ره‌کی به‌کانیانن .

به‌که‌م - شه‌ری ژاپۆن و چین :

له‌و رۆژه‌وه‌ی ژاپۆن به‌خۆدا هات و ژبانی ئابووری و توانای سه‌ربازی‌ی هه‌نگاوی باشی به‌ره‌و‌پیشه‌وه ناو له‌کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده‌وه وه‌ك ده‌وله‌تیکی گه‌وره ناسرا ، له‌و رۆژه‌وه توکیو چاوی بری به‌خاك و سامانی چین و ماچینی دراوستی .

شه‌ری به‌که‌می جیهان هینده‌ی تر ژاپۆنی ده‌وله‌مه‌ند کرد . وه‌ك به‌لگه لیره‌دا ته‌نها دوو نمونه ده‌خه‌ینه به‌رچاو . له‌ سالی (۱۹۱۴) وه تاوه‌كو سالی (۱۹۱۹) نرخی به‌ره‌می كه‌لویه‌لی پیشه‌سازی‌ی ژاپۆن له (۱۳) ملیاره‌نه‌وه^(۱۰) گه‌بشته (۶۵) ملیار ، واته پینج هیند ، یا ۵۰۰٪ زیاتر بوو . له‌ ماوه‌ی چوار سالی شه‌ری به‌که‌مدا ، واته له‌ سالی (۱۹۱۴) وه تاوه‌كو سالی (۱۹۱۸) بارستی بازرگانی ژاپۆن نه‌گه‌ل ده‌ره‌وه‌دا دوو هیندو نیو زیادی کردو زیوو زپرینگی بی‌شومار له‌ بانقه‌کانی توکیو‌دا کۆبووه ، به‌ راده‌یه‌ك زور به‌ی ده‌وله‌ته گه‌وره‌کانی ئه‌وروپا كه‌وته قه‌رزکردن نه‌ ژاپۆن^(۱۱) .

له‌وساوه ژاپۆن چاوچنوکه‌تر ده‌یروانی به‌چینی ده‌وله‌مه‌ندی به‌کجار دوا که‌وتوو . فه‌رمانه‌ره‌وایانی ئه‌و ولاته چونکه دُنیا بوون ئیمپریالی به‌کان ده‌ست ناهیننه ریگه‌یان ، هیزه چه‌کداره‌کانیان له‌ رۆژی (۱۸)ی ئه‌یلوولی سالی (۱۹۳۲) وه که‌وته په‌لاماردانی باکووری - رۆژه‌لاتی چین . له‌ سه‌ره‌تاوه په‌کین پشتی به‌ ده‌وله‌ته گه‌وره‌کان به‌ست و ویستی له‌ ریگه‌ی «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» وه راده بو ده‌ستدریزی ژاپۆنه‌کان دابنی . به‌لام کۆمه‌له‌ هه‌چی بو نه‌کراو بریاره‌کانی له‌و باره‌یه‌وه که‌ بی‌ په‌له‌و له‌ سه‌رخۆ ده‌ری ده‌کردن هه‌روا مانه‌وه‌و ژاپۆن بی‌ته‌وه‌ی گوی بداتی بو سالی داهاتوو له‌ ناوچه داگیرکراوه‌کاندا حوکمه‌تیکی سه‌ره‌خۆی دامه‌زراند .

(۱۰) یه‌ن هاره‌ی ژاپۆنه . نرخی له‌ گۆریندا به . هه‌ر ۳۰۰ یه‌ن دۆلارێك ده‌یت . لیمپۆکه یه‌ن به‌کینه له‌هاره هه‌ره به‌هیزه‌کانی جیهان . به‌ قسه‌ی بانق مەركەزی دینارێك نزیكه‌ی ۷۵۰ یه‌نه .

(۱۱) دوا‌ی ولاته به‌گه‌رتووه‌کانی ئه‌مهریکا ژاپۆن دووم ده‌وله‌تی جیهان بوو که‌لکی ززی له‌و بارو دۆخه وه‌رگرت که شه‌ری به‌که‌می جیهان هینانی به‌کایه‌وه .

دووه م - هيرشى ئيتاليا بۆ
سەر حەبەشە :

فاشىيەكان كە كۆتايى ئۆكتۆبەرى سالى (۱۹۲۲) دەسەلاتى ئيتاليان گرتە دەست دە يانويست گوايە راپوردووى رۆمانە دەسەلاتدارەكان زىندوو بگەنەو مو ئيمپراتورى بە تىكى فراوانو بە دەسەلات دا بىمەزىن و بۆ ئەو مەبەستەيان بە ھەر چوار لادا دروشمى «ئيتاليان گەورە» يان بەرزكردەو . فاشىيەكان سوور بوون لەسەر ئەوئى دەست بەسەر دەرياي سپىي ناوہ پراست و دەرياي سوورو بە شىكى زورى ئەفەرىقادا بگرن و تەنانەت لە نەخشەكانى خوياندا بى كەم و زياد ناوى دەرياي سپىي ناوہ پراستيان كوردبوو «دەرياكەى خومان» .

بۆ جى بەجى كردنى ئامانجە فراوانەكانى لە ئەفەرىقادا ئيتاليان فاشى بەر لە ھەر شويتىكى تر پرووى كرده حەبەشەو لە سەرەتاي سالى (۱۹۳۵) وە كەوتە ناردنى ھىز بۆ سەر سنوورى ئەو ولاتە بەناو سەر بەخويەى ئەفەرىقا . تاوہ كو مانگى ئاي ئەو سالى مۆسۆلىنى بۆ شەرى حەبەشە (۲۵۰) ھەزار سەربازى ئيتاليانى و (۷۵۰) ھەزار سەربازى ولاتە ژردەستەكانى لەو ناوچەدا كۆكردەو .

لە سالى (۱۹۲۳) وە حەبەشە بە كىك بوو لە ئەندامانى «كۆمەلەى گەلان» . نەك ھەر ئەو ، بەلكو وەك گوتمان بە پشتگىرىي فەرەنسە دەزگاي ناوبراو حەبەشەى وەرگرت .

كەچى لە گەل ھەموو ئەوانەشدا تاوہ كو رۆزى چواری ئەيلولى سالى (۱۹۳۵) كۆمەلە نەپروانى بە سكالانى حەبەشە كە لە رۆزى (۳) ي كانوونى دووھى ھەمان سالى ھە دزى ئيتاليا پيشكەشى كوردبوو ، واتە پاش ھەشت مانگ و رۆژنك ئىنجا كۆمەلە بەخەبەر ھات .

پراستە لەسەر حەبەشە «كۆمەلەى گەلان» درەنگانى بربارى ئابلوو قەدانى ئابوورىي ئيتاليان فاشىيەدا ، بەلام بەھوى يارىي ئىنگلىزو فەرەنسەي بەكانەو نەوت و بەنزىن لە لیستەى ئەو كەلۆبەلانە دوورخرانەو كە دەبوو دەستى ئيتاليان پى نەگات ، ئەوسا كەش ئيتاليان ، بەتايەت رەو پەوھەى شەرى فاشى لە نەوت و بەنزىن بەولاوە شىكى تری ئەوتوى پويست نەبوو . لەبەر ئەو بەربارەكانى «كۆمەلەى

گەلان، دەر بارەى دەستدریژی ئیتالیا بۆ سەر حەبەشە هیچ دادپەکیان نەداو فاشی بەکان دەستیان هەلنەگرت تا بە جۆریکی زۆر درندانە ولاتی فراوانی حەبەشەیان داگیرکرد . تەنھا ئەوانەى بەهۆی گازی کوشندەووە لەو شەپەرەدا کۆژران ژمارەیان خۆی دەدا لە (۲۷۵) ھەزار کەس ! . کەچی زۆری نەخایاند کاتێک لەسەر داواى لەندەن و پاريس «کۆمەلەى گەلان» بربارى ئابلقووەدانى ئابووری بە ناتەواوە کەشى بەرامبەر ئیتالیا لا برد .

سێهەم - دەستى وەردانى نازى و

فاشى بەکان لە کاروبارى

ناوخۆى ئیسپانیادا :

لە پێناوی سەر بەخۆی راستەقینە و مافە دیموکراتى بەکانیدا لە نیسانی سالی (۱۹۳۱) وە گەلى ئیسپانى شۆرشىكى گەورەى بەرپا کرد کە نزیکەى هەشت سالی خایاند . شۆرشگێران سەرەتا دەسکەوتى گەورەیان وەدى هیناو توانى یان کۆمارىكى سەر بەخۆو دیموکراتى پەرور دا بە زریتن ، ئەو کارەى خورپەى لە دلى کۆنەپەرستانى ناو وەو دەرەو وەى ولات هەلساند . زۆرى نەبرد دوژمنان پیلانیکیان بۆ روخاندنى کۆمارى کۆرپەى ئیسپانى ساز کرد . لە تەمموزى سالی (۱۹۳۶) وە ئاگرى شەرى برا کۆژى لەو ولاتەدا هەلگیرسا . هەرچەندە بەر لەو (۲۷) دەولەتى ئەوروپایى برباریان دا بوو کەس دەست نەخاتە ناو کاروبارى ناوخۆى ئیسپانیاو ، بەلام نازى بەکانى ئەلەمانیاو فاشى بەکانى ئیتالیا وەك پێشەى هەمیشەى یان خویان پى نەگىراو لە تەمموزى هەمان سالەووە کەوتنە ناردنى چەك و تفاق هەمەجۆر (۱۱) بۆ کۆنەپەرستە یاخى بوو بەکانى ئیسپانىا . فاشى و نازى بەکان بەو وەو نەوستان ، بەلکو دەستیان کردە ناردنى هیزە چەكدارەکانى خویشیان بە نیازى ریشەكیش کردنى هیزە پێشکەوتنخوازەکانى ئیسپانىا . ژمارەى ئەو چەكدارانەى ئەلەمانیاو ئیتالیا ناردبانە ئیسپانىا گەشتە نزیکەى (۳۰۰) ھەزار کەس کە لە ماوہى (۳۲) مانگدا چەك نەما دژى شۆرشگێرانى ئیسپانىا بەکارى نەهین .

(۱۱) ئەمانەت تانک و لۆرەكەشيان بۆ ناردن .

به پئی ناوه روکی پیره وی ده بوو «کۆمه لهی گه لان» به کم ده زگا پیت له سهر ئیسپانیا بینه دهنگ . که چی نه نانهت بریاری ئابلوو قه دانی ئابووری ئه له مانیاو ئیتالیا شی نه دا که به بهرچاوی هه موانه وه که وتبوونه دروینه ی گیانی کۆمه لانی خه لکی ئیسپانیا . که مانگی ته شربنی دووه می سالی (۱۹۳۶) کۆماری ئیسپانیا سکالای پیشکەش به «کۆمه لهی گه لان» کرد فهره نسه و ئینگلته ره و عه لقه له گۆنکاتیان کاریکی ئه وتویان کرد نه ئه نجومه ن و نه کۆمیتته ی گشتی توخنی باسی ئیسپانیا نه که ونه له بریتی ئه وه لیژنه یه کی سه ره بخویان دامه زرانده و ئه ویش ته نها بریاری ده و له ته ئه وروپایی به کافی دووبات کرده وه که گوا به نانی که س ده ست بخته ناو کاروباری ناوخوی ئیسپانیا وه . له راستیدا ئه و بریاره ته نها له گه ل شوپشگێراندایا چوه سهر به وه ی به ره ی ئه وان له پهیدا کردنی چه ک ئی به ری بوو ، له کاتی که دا فاشی به کان به ئاره زووی خویان گاله یان ده کرد .

چوارهم - ده ستلریژی به کافی ئه له مانیا ی هیتلری :

ئه و جو ره هه لوه ستانه ی «کۆمه لهی گه لان» به کیک بوو له و هویانه ی پالیان به هیتلرو موسۆلینی به وه نا زیاتر شوولی لی هه لکیشن . زوری نه برد نازی به کان ژماره یه ک هه نگاوی ترسناکیان نا که هه موویان ده رچونی ئاشکرا بوون چ له پیره وی «کۆمه لهی گه لان» و چ له ناوه روکی بریارو په یمانه کافی کۆنگره ی ناشتی له پاریس . ئه له مانیا ی نازی به جو ریکی به ره له وه نه بیزا و که وته وه دروست کردنی چه ک و تفاق شه رو په ره پیدانی هیزه جورا و جو ره کافی . ته نها له ماوه ی به کم سی سالی ده سه لاتی نازی به کاندایا خه رچی ئه له مانیا بو کاروباری سه ربازی له یه ک ملیار مارکه وه گه بیسته ده ملیار ، واته ده هیند زبادی کرد . ژماره ی به که میان له ۲٪ و ژماره ی دووه میان له ۱۷٪ دا هانی نه ته وه ی ئه له مانیا یان پیک ده هینا . ههر له و ماوه به دا ژماره ی تیه چه کداره کافی له شکری ئه له مانیا له (۱۰) وه گه بیسته (۳۰) نیپ و دوایش هه موو ئه و ژمارانه زور له وه زیاتر بوون . ئه مه له کاتی که دا به پئی «په یمانی قیرسای» نه ده بوو ئه له مانیا هه رگیز له (۱۰۰) هه زار سه رباز زیاتری هه یی .

که کارگه‌یشت به‌وه ئیتر هیتلر هیند سلی له‌وه نه‌کرده‌وه دیسان هیزی چه‌کدار
 بئیرته ناوچه‌کانی رایچی سهر سنووری فهره‌نسه که به‌پئی قیرسای چه‌ک کرابوون .
 رۆزی (۷)ی مارتی سالی (۱۹۳۶) هیتلر فرمانی دایه له‌شکری رایچی سییم^(۱۲)
 بچنه‌وه ناو خاکی رایچی . شایانی باسه ئه‌وسا که هیتلر له‌شکری فهره‌نسه له
 نه‌شکری ئه‌له‌مانیا به‌هیزتر بوو ، هه‌روه‌ها له‌رووی یاساشه‌وه بۆی هه‌بوو به‌ره‌نگاری
 ئه‌وه‌ه‌نگاوه‌ی ئه‌له‌مانیا بینه‌وه ، دوایش ده‌رکوت هیتلر فرمانی دابوو
 سهر‌کرده‌بئی له‌شکر که ئه‌گه‌ر هاتو فهره‌نسه بزوا ئه‌وا به‌کسه‌ر هیزه‌کانی خویمان بئی
 شه‌ر بکیشنه‌ دواوه . که‌چی نه‌ فهره‌نسه‌وه نه‌ ئینگیلته‌ره له‌وه زیاتر که ئه‌وه‌ه‌نگاوه‌ی
 هیتلریان به‌لادان له‌ناوه‌روکی «په‌یمانی قیرسای» دانا ئیتر شتیکی تریان نه‌کرد ،
 به‌لکو وه‌ک کاربکی مه‌ترسی داریشیان بۆ سهر ئاشتی جیهان له‌قه‌لم نه‌دا .
 هه‌له‌وه‌ستی ده‌وله‌ته‌گه‌وره‌کان ، به‌ر له‌هه‌موان ئینگیلته‌ره‌وه فهره‌نسه ، هینده‌ی
 تر هیتلری له‌خۆبایی کرد . هه‌موو به‌سه‌ر به‌که‌وه سالی نه‌برد ئه‌دولف^(۱۳) هیتلر له
 هه‌مان مانگی سالی داها‌تودا ، واته‌ مارتی (۱۹۳۷) ولاتی نه‌مسه‌ی هه‌ل‌لوشی^(۱۴)
 خستی به‌ سهر رایچی سییم . سه‌ر ئه‌وه‌به‌ له‌نده‌ن و پاريس و هاو‌په‌یمان‌ه‌کانیان
 داگیرکردنی نه‌مسه‌بان به‌ مه‌سه‌له‌به‌کی ئه‌وتو دانه‌نا هه‌لبگری بخریته به‌رده‌می
 «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» .

(۱۲) رایخ له‌ وشه‌ی رایش‌تاغ (Reichstag)ی ئه‌لمانی‌یه‌وه وه‌رگیره‌وه که بریتی‌به‌ له‌ دور وشه‌ی
 لیکراو : (Reich) واته‌ ده‌وله‌ت ، یا ئیمراتۆری‌به‌ت ، له‌گه‌ل (Tag) ، واته‌ کۆبوونه‌وه ، یا
 ئه‌نجومهن . وه‌ک زاراویکی سیاسی له‌ سه‌ده‌ی دوازه‌مین‌ه‌وه به‌کار هیتراوه . زیاتر مانای په‌رله‌مان
 ده‌به‌خشی . رایچی به‌کهم دووم دور قورناخی نیوان سه‌ده‌ی دوازه‌مین‌ه‌وه کۆتایی شه‌ری به‌کمی
 جیهان ده‌گرنه‌وه . رایچی سییم سالی ۱۹۱۹ ده‌ستی پێ‌کردو به‌ ته‌واو بوونی شه‌ری دوومی جیهان
 له‌ناو جه‌رو . هه‌رچه‌نده‌ رایش‌تاغ له‌ئێ‌سه‌ی هیتلردا ، وه‌ک زوربه‌ی ده‌زگا دیموکراسی‌به‌کاتی‌تری
 ئه‌لمانی‌ا جه‌روه‌خانه‌ی نه‌بوانه‌وه ، که‌چی له‌گه‌ل ته‌وه‌شدا زۆر می‌ژوونووس رۆژگاری له‌لمانی‌ای
 نازی‌بان ناو‌ناهه‌ رایچی سییم ، ناری کتیه‌ به‌ناویانگه‌کی ولیم شیرر ده‌رباره‌ی له‌لمانی‌ای نازی
 به‌م جه‌زبه‌ه : «می‌ژووی ئه‌لمانی‌ای هیتلری . دامه‌زراندنی رایچی سییم و کوه‌تی» .

(۱۳) ئه‌دولف ناوی خۆی و هیتلر نازناوی هه‌لبژارده‌به‌تی . له‌ راستیدا خۆی ناوی ئه‌دولف شیکل‌گرۆبه‌ر
 (Adolf Schicklgruber)

(۱۴) له‌ می‌ژودا به‌و کاره‌ ده‌گوتری ئه‌نشلیوس که وشه‌به‌کی ئه‌لمانی‌یه‌وه مانای خست‌سه‌ر ده‌گه‌ینی .
 هه‌ل‌لوشینی کوردی له‌بارترین وشه‌به‌ بۆ ئه‌و کاره .

دېسان سال زياتری نه خاياند که له هه مان مانگی سالی داهاتودا ، واته مارتی (۱۹۳۹) ، هیتلر فەرمانی دایه له شکری ته له مانیا چیکوسلواکیای سهر به خوش داگیر بکات و بیخاته سهر «رايخی سیهم» . شایانی باسه ته بلوولی سالی (۱۹۳۸) کومپته ی گشتی کومه له له کوبونونه و هدا بوو ، نهوساکهش ته له مانیا هیزه کانی خوی له سهر سنووری چیکوسلواکیا ناماده کردبوو ، ینجا له گه له ته و ه شدا ته و باسه نه هیزایه گوری . با ته ویش بلین که چیکوسلواکیا به کیک بوو له دوسته هرهه نزیکه کانی فهره نسه .

پنجم - داگیرکردنی له لبا نیا له لایهن ئیتالیای فاشی بوه :

بیتو موسولینی وه ک هیتلری هاویری دهستی نه ده پروی ته گینا له و که متری نه ده کرد ، هه رچه نده ، خوا هه لئاگری ، ته ویش که می نه کرد . تیه ر بوونی کاره ساته که ی حه به شه به و جوړه ی دیمان و ده سندر یژی به کانی هیتلر موسولینیان شینگیرتر کرد . بو ته و له لبا نیای سهر به خو عه لقه ی لاوازی ته وروپا بوو که له ده مېکه وه چاوی تی پرېوو .

فاشی به کانی ئیتالیا به ووه نه ووه ستان که له بیسته کانه وه له لبا نیایان کردبووه ولاینکی نیمچه ژرده سته ی خو یان ، به لکو هه ر له وساوه خو لیای داگیرکردنی له که لله ی دابوون . له و هدا فاشی به کان هیچ بایه خېکیان نه به رای گشتی و نه به «کومه له ی گه لان» نه هدا . به ده ستووری ژاپون و ته له مانیا ئیتالیاش سالی (۱۹۳۷) له «کومه له ی گه لان» کشایه وه . زوری نه برد له شکری فاشی بی په روا به بهر چاوی هه موانه وه نیسانی سالی (۱۹۳۹) له لبا نیای داگیرکردو موسولینی رای گه یاند که ته و ولاته هه میسه به شیکي میژووی ئیتالیای دیرین بووه !

بی ده نگي «کومه له ی گه لان» و ده وله ته گه وره کان له عاستی گشت ته و ده سندر یژی یانه دا جوړه پشی به کی ته وان بوو بو ژاپون و ئیتالیای فاشی و له هه مویشیان زیاتر بو ته له مانیا ی نازی . له وان و ابوو به و جوړه هیتلر له روژتاوا دوور

دهخه‌نه‌وه‌و به‌ره‌و رۆژه‌لآت پآلی پتوه ده‌نن^(۱۵) ، به‌لام زۆری نه‌برد رۆژگار
 ده‌ری‌خست تا چ راده‌یه‌ك نه‌وان به‌هه‌له‌دا چوبوون . به‌و جوړه هه‌لوه‌ستانه هیتلهر
 ئی نه‌ندازه له خوږایی بوو ، وای ده‌زانی كه‌س ئی به‌بتوانی شان له شانی بدا . هه‌ر
 به‌و جوړه‌ش ریڼه بو هه‌لگیرسانی ئاگری شه‌ری دووه‌می جیهان خو‌ش بوو ، نه‌و
 شه‌ری ، وه‌ك گوتمان ، ده‌بوو «كۆمه‌له‌ی گه‌لان» ریڼه‌ی به‌ریابوونی نه‌دا .
 گه‌ر وایی‌و ، هه‌رواش بوو ، «كۆمه‌له‌ی گه‌لان» ده‌زگایه‌کی جیهانی
 سه‌رنه‌كه‌وتوو بوو . به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا ته‌نها دامه‌زراندنی نه‌و ده‌زگایه‌ جوړه
 هه‌نگاوێك بوو بو پتیشه‌وه له‌زبانی گشتی مرو‌فدا . جگه‌ له‌وه «كۆمه‌له‌ی گه‌لان»
 هه‌رچۆن ئی توانیشی چاره‌سه‌ری ژماره‌یه‌ك كیشه‌ی ئیوده‌وله‌تی بكات ، تایه‌ت له
 یسته‌كاندا ، واته له‌ په‌لی به‌كه‌می ژانیدا .

نه‌و کارانه‌ی «كۆمه‌له‌ی گه‌لان» چاره‌سه‌ری كردن

كۆنگره‌ی ناشتی پاریس نه‌و كیشه‌نه‌ی خو‌ی فریا نه‌كه‌وت ته‌واویان بكات
 سپاردنی به‌ «كۆمه‌له‌ی گه‌لان» . به‌شی هه‌ره زۆری نه‌و كیشه‌نه‌ گه‌لا‌ه بووبوون ، یا
 رپیازی چارکردنیان دیار کرابوو بویه‌كا كۆمه‌له‌ تا راده‌یه‌کی زۆر به‌خیرایی و ئاسانی
 ته‌واوی كردن . به‌شیکێ تریان یینه‌و به‌ره‌ی ده‌وله‌ته ئیمپریالی‌یه‌کانی له‌سه‌ر نه‌بوو ،
 بویه‌كا ته‌وانیشی زوو راپه‌راند .

له‌نیوه‌ی به‌كه‌می یسته‌كاندا «كۆمه‌له‌ی گه‌لان» توانی كیشه‌ی سنووری ئیوان
 نه‌لبانیاو یوگوسلاقیانو یۆنانو ئیوان به‌لگاریاوی یۆنانو ئیوان لاتقیانو پۆلونیانو ئیوان
 عیراقو تورکیا بیرپتیشه‌وه . هه‌روه‌ها چاره‌نووسی ساییلیزیای باکوورو ، دوا‌ی
 چاره‌نووسی ناوچه‌ی ساری نه‌له‌مانیای له‌ ریڼگی ده‌نگدانه‌وه دیارکرد . دۆرگه‌ی
 کۆرفۆش كه‌ ئیتالیا زه‌وتی کردبوو ، دایه‌وه ده‌ست یۆنان . به‌هه‌مان ده‌ستوور داوای
 سویدی ره‌ت‌کرده‌وه كه‌ ده‌یویست دۆرگه‌ی ئالاندی ناو ده‌ریای به‌لتیک له
 فینله‌نده زه‌وت بكات .

(۱۵) مه‌به‌ست رۆژه‌لآتو رۆژئاوای نه‌وروپا‌یه .

ژماره به کیش له ده زگا سه ربه خوکانی «کۆمه لهی گه لان» که مو زور خزمه تیر کرد. به کیک لهو ده زگابانه «رینکخراوی جیهانی کار»^(۱۶) بوو. به پنی پیرهوی رینکخراوی ناوبراو ده بوو ههول بدات بو به زرکردنه وهی ناستی ژبانی کرینکاران نه رینگه ی سه ربه رشتی کردنی کاتی کاره وهو ته قللادان بو نه هبشتی بی کاره وه دیارکردنی راده به کی ماقول بو کری و پاراستنی کاری مندال و ئافرهت و دان نان به مافی دامه زرانندی جفاتی سه ربه خووی کرینکاراندا.

«رینکخراوی جیهانی کار» شتیکی ئه وتوی بو کرینکاران پی نه کرا، به تایه تی بو کرینکارانی ولاته دوا که وتوووه کان. جاری وا هه بوو له ده زگا یا کۆبوونه وه گشتی به کانی ئه و رینکخراوه دا سی که س ده بوونه وه فدی هه ر به کیک له ولاته نه ندانه کانی «کۆمه لهی گه لان»، که ده بوو به کێلبان نوینه ری کرینکاران و به کیکێ تریان نوینه ری سه رمایه داران و سییه میان نوینه ری حوکمه تی ئه و ولاته بیت.

بو روون کردنه وهی هه مان مه به ست ره نگبێ ئه وه نده به س بی گهر بلین زور جار که سانی وه ک جه عفه ر عه سکه ری ده بوونه «نوینه ری» کرینکاری ئه و جوړه ولاتانه له و کۆنگرانه دا که رینکخراوی کار بو لیکدانه وهی کیشه ی کرینکاران ده یه ست^(۱۷). له گه ل ئه وه شدا ته نها دامه زرانندی «رینکخراوی جیهانی کار» بو خووی ده سکه وتیکێ بابه خدار بوو، چونکه راده ی ته شه نه سه ندن و فراوانی بزوتنه وهی کرینکارانی جیهانی راده گه یاند، ئه و بزوتنه وه به ی هه یج لایه نیک بو ی نه بوو ئیتر چاو له ناستیا بنوقینی.

«رینکخراوی ته ندروستی جیهانی» و «دادگه ی داوه ری نیوده ولتی» له لاهای و «لیژنه ی که مینه کان»^(۱۸) له ده زگا کانی تری «کۆمه لهی گه لان» بوون که هه موویان ناوی خوویان وا به خوویانه وه.

(۱۶) واته «منظمة العمل الدولية».

(۱۷) بو دریزه ی لهو باسه پروانه: الدكتور کمال مظهر احمد، الطبقة العاملة العراقية. التكون وبدایات التحرك. بیروت، ۱۹۸۱.

(۱۸) «منظمة الصحة العالمية، و محكمة العدل الدولية، و لجنة الاقليات».

سەرئەلجامی «كۆمەلەى گەلان»

رۆژ بەرپۆز سەنگى «كۆمەلەى گەلان» روو لە كزى بوو . بەر لەوەى شەرى دووەمى جىهان دەست پى بىكات بە ماو بەك كۆمەلە دەنگى كپ و تەنھا رەنگى مابوو ، واى لىھاتبوو ئىتر كەس هېچى بە كلاًوى ئەو نەدە پىوا . لە دوای مانگى تەموزى سالى (۱۹۳۹) وە هېچ كامىك لە دەزگا كانى كۆنەبوونەو ، ھەرچەندە بە پى ياسا «كۆمەلەى گەلان» تاوەكو رۆزى (۱۸) ى نىسانى سالى (۱۹۴۶) ھەر مابوو . ئەو رۆژە ئەندامانى كۆمەلە بۆ دواچار لە جنىف كۆبوونەو و دامودەزگابان پىچابەو و ئەركى خۆيان سباردە «كۆمەلەى نەتەو بە كگرتووەكان» كە لەوساوە ئىتر وەك دەزگابەكى جىھانى جىگەى «كۆمەلەى گەلان» ى گرتەو .

كوردو «كۆمەلەى گەلان»

گەلێك جار ناوى كوردو كوردستان خراوەتە بەردەمى «كۆمەلەى گەلان» و دەزگا كانى . بەدرخانى بەكان و شىخى بەردە قارەمان و حەپسەخان و^(۱۹) ژمارە بەكى تر لە نىشتانپەرورەران جارەھى جار يادداشت و نامەى تايبەتى يان پىشكەشى ئەو دەزگا جىھانى بە كرددو . رۆژانى داسەپاندى پەيمانى سالى (۱۹۳۰) بەسەر عىراقدا لەلايەن ئىنگلىزى داگىر كەرەو ، دوای تەقینەوەى ھەرا گەورەو جەرگپرەكەى رۆزى شەشى رەشى ئەبلول نىشتانپەرورەرانى كورد زنجىرە بەك بروسكەو نامەى نارەزايى يان نارە جنىف . بەھەمان دەستور بەدرخانى بەكانىش زوو زوو دەنگى كوردبان دەدایەو بەگوتى داخراوى بەرپۆبەرانى «كۆمەلەى گەلان» دا . بەلام لەكاتى لىدوانى كىشەى موسلدا لەویش زياتر ناوى كورد كەوتە سەر زارى ئەندامانى «كۆمەلەى گەلان» و دەزگا كانى .

كوردستانى باشوور ، وەك ھەموو ئەو ناوچەيەى بەر لە شەرى يەكەمى جىهان بە «ويلایەتى مووسل» ناسرابوو ، بەشېك لە ئىمپراتورى فراوانى عوسمانى بوو . لە

(۱۹) مەبەست خوالىخوشبوو حەپسەخانى نەقىيە .

ناوهندی سالی (۱۹۱۷) وه لهشکری بهریتانیا به نیازی داگیرکردنی مهلبندی ناوبرو لهچهند قۆلیکهوه بهروه باکووری بهغدا کهوته ری^(۲۰). که رۆژی (۳۰)ی تهشرینی دووهمی سالی (۱۹۱۸) ئاگرهسی مۆدرۆس^(۲۱) کۆتایی به شهری نیوان هاوپهیمانهکان و ئیمپراتۆری عوسمانی هینا هیشتا لهشکری ئینگلیز دوازه میلی مابوو بگاته ناو شاری مووسل خۆیهوه. دواي شهر و لهگهڵ سههرکهوتنی که مالی بهکاندا تورکیا تهوهی کرده بیانوو بو (داواکردنهوهی) ویلایهتی مووسل. بهو جۆره کیشه بهکی نیوده و لهتی دروست بوو که به ناوی «کیشهی مووسل» وه چۆته ناو تواماری میژوهوه^(۲۲).

«کیشهی مووسل» بووه بهکیک لهو باسه سههرهکی یانهی خرابه بهردهمی کۆنگرهی لۆزان که دهووروبهری کۆتایی تهشرینی دووهمی سالی (۱۹۲۲) له نیوان که مالی بهکانی تورکیا و هاوپهیمانهکاندا به نیازی مۆرکردنی په پیمانیکه نوێ له بریتی «په پیمانی سیفهر» بهسترا. لهوی لۆرد کیرزنی نوینهری بهریتانیا و عیصمهت ئینۆنۆی نوینهری تورکیا به دوو قۆلی کهوته باسی چاره نووسی «ویلایهتی مووسل» و ههریه که بیان ههولێ تهدا کورد بگاته جوکهری بردنهوهی یارینکه. که تهوه دادی نه داو نهگه بشته تهنجام، لۆرد کیرزن^(۲۳) که ئاوسا که وهزیری ههندهرانی بهریتانیا

(۲۰) لهگهڵ دست په کردنی شهری بهکمی جیهاندا لهشکری ئینگلیز له باشووره کهوته داگیرکردنی خاکێ عیراق و ئارۆزی یازدهمی مارتی سالی ۱۹۱۷ گهیشه بهغداد دواي لهوه ئینجا بهروه کوردستان کهوته ری.

(۲۱) ئاگرهسی واته «ههنته».

(۲۲) بو درۆیهی لهو باسه بروانه: الذکور فاضل حسین، مشکلة الموصل. دراسة في الدبلوماسية العراقية - الانكليزية - التركية وفي الراي العام، الطبعة الاولى، بغداد، ۱۹۵۵ (۳۳۶ ص). نامه دوکتورا کیمینی که سالی ۱۹۵۲ پشکمشێ زانکۆی ئهنڤانای و لانه به کنگرۆوه کالی ئهمریکای کردوه. چهند سالیک له مهربه چاهی دووهمی دهچهر. سهراوه بهکی باهه خداره بو لیکدانهوهی چهند لایهنیکی گرتگی میژوی هاوچهرخی گهلی کورد.

(۲۳) جۆرج نه ئانلیل کیرزن (Curzon) (۱۸۵۹-۱۹۲۵) بهکیک بوو له پاره سیاسی به بنهوانگه کانی ئینگلتهرهی کۆتایی سهدهی نۆزدهمین و تا سهههتای ۱۹۲۴، واته له کاتیکی زۆر ناسکی میژوی ئینگلتهر به جیهاندا، وهزیری ههندهران بوو، بهر جۆره دهوری له «کیشهی مووسل» و چاره نووسی کوردا گهروه دیار بوو.

چو رۆژی (۲۵) ی کانوونی دووهمی سالی (۱۹۲۳) نامه‌یه‌کی تایه‌تی ی نارد بو سکرتری گشتی «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» و داوای لی کرد باسی مووسل بجانته ناو لیسته‌ی کبری ته‌نجومه‌نوه . پاش ته‌وه‌ی ئینۆنۆ ناچار بوو تا راده‌یه‌ک مل بدات ، هه‌ردوولا بیک کهوتن هه‌ول بده‌ن له ماوه‌ی نو مانگدا خو‌یان چاره‌سه‌ری ئه‌و کیشه‌به بکه‌ن ، خو ته‌گه‌ر هاتو له‌و ماوه‌به‌دا نه‌گه‌یشتنه ته‌نجام ته‌وساکه بیده‌نه ده‌ست «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» .

رۆژی پینجی حوزه‌یرانی سالی (۱۹۲۴) ماوه‌ی نو مانگه‌که ته‌واو بوو بی ته‌وه‌ی تورکیاو به‌ریتانیای گه‌وره بگه‌نه هیچ ته‌نجامیک ، هه‌رچه‌نده نوینه‌رانیان چه‌ند جار بیک کۆبوونه‌وه‌و گه‌لیک گفتوگۆیان له‌و باره‌به‌وه کرد . که کار گه‌یشت به‌وه رۆژی (۶) ی ثانی سالی (۱۹۲۴) له‌نده‌ن داوای له سکرتری گشتی «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» کرده‌وه بی دواخستن «کیشه‌ی مووسل» بجانته به‌رده‌می ته‌نجومه‌ن . یازده‌ی ثانی هه‌مان سال ، واته پاش ته‌نها پینج رۆژ ، به‌ر یوه‌به‌رانی کارگێری کۆمه‌له «کیشه‌ی مووسل» یان خسته ناو لیسته‌ی کاری ته‌نجومه‌نوه‌و ته‌ندامانی کۆمه‌له‌و تورکیایان له‌و باره‌به‌وه تاگادار کرد .

له کۆبوونه‌وه‌ی رۆژی (۳۰) ی ته‌یلولی سالی ۱۹۲۴یدا «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» به‌ریاری سپاردنی «کیشه‌ی مووسل» ی به لیژنه‌یه‌کی تایه‌تی ی سی قۆلی دا که پاش مانگیک ناویانی به‌م جوړه دیار کرد :

به‌که‌م - کاربه‌دهستی وه‌زاره‌تی هه‌نده‌رانی سوید

ف - فیرسن که بآلبوز بوو له رۆمانیا .

دووه‌م - سیاسی و زانای جوگرافی کۆنت پۆل تیلکی که کانی خو‌ی سه‌ره‌ک وه‌زیرانی هه‌نگاریا بووه .

سێهم - له‌فسه‌ری خانه‌نشینی به‌له‌جیکی ا . پۆلس .

به‌که‌میان ، واته فیرسن ، کرایه سه‌روکی لیژنه‌که که ژماره‌به‌کیش سکرتریو یاریده‌ری شاره‌زای بو دانرا .

ده‌بوو ته‌م لیژنه‌یه‌ی «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» له هه‌موو ئه‌و به‌لگانه بکۆلیته‌وه که پێوه‌ندی یان به لایه‌نی جیاوازی ژبانی نه‌ته‌وه‌ی و کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری ی و بیلایه‌تی مووسله‌وه هه‌بوو . هه‌روه‌ها ده‌بوو ته‌ندامانی بیته ناوچه‌ی جیاوازی «ویلایه‌تی

مووسل» هوه له نزیکه وه پپوهندی له گه ل نوپنه رانی دهسته و چینی جوراوجوری دانیشتونیدا بکه ن و ئینجا پوخته ی نهنجامی کارو پپشیناری خو یان له راپورتیکی سه ربه خودا پپشکهش به کومه له بکه ن .

بو جی به جی کردنی مه به ست نه ندامانی لیژنه سه ریان له لهنده ن و به غدو نهسته موول و نه نقره (۲۴) داو دوای نه وه له کوتای کانونی دووه می سالی (۱۹۲۵) وه به تایه تی چوونه ناوچه کانی «ویلپه تی مووسل» . رۆزی (۲۷) ی نه مانگه گه بیشته شاری مووسل خو ی . پاش چهن د رۆژک نه ندامانی لیژنه و یاریده راتیان به جیا چوونه شارو شارو چکه کانی تری ناوچه که و له هه ولپرو که رکوک و سلحی به تایه تی مانه وه و پپوهندی یان به زور که سه وه کردو مانگی نیسان گه رانه وه جتیفر له وی که و تنه دانانی راپورتی خو یان که رۆزی (۱۶) ی ته مموزی سالی (۱۹۲۵) ته او یان کردو به سه ر نه ندامانی «کومه له ی گه لان» و ژماره به ک رۆژنامه نووسا دابه شیان کرد .

شایانی باسه نوپنه رانی تورکیا و به ریتانیاش له گه ل نه ندامانی لیژنه که دا هاتبوون . تورکه کان ، دیاره بو مه به ستی خو یان و به ر له هه ر شت بو خو نزیک خسته وه له کورد ، فه تاح به گی خزمی شیخ مه محمودیان له گه ل خو یان هینابوو . لیدوان و بریارو مه رجه کانی «کومه له ی گه لان» بو دیار کردنی چاره نووسی . «ویلاپه تی مووسل» تا راده به ک ناشکراو زانراون . نه وه ی ده مانه وی له م وتاره دا سه رنجی تایه تی ی بده بیی راپورته که خو یه تی که ده تی ناویشانی به م جوړه به : «کومه له ی گه لان . مه سه له ی سنووری نیوان تورکیا و عراق . راپورتی پپشکهش کراو به نه نجومهن له لایهن نه لیژنه به وه که به بی بریاری رۆزی (۳۰) ی ئیلولی (۱۹۲۴) ی نه نجومهن دامزینرا» (۲۵) .

راپورتی لیژنه ی توژنه وه ی کیشه ی مووسل پری به له زانیاری ی سیاسی و (۲۴) رۆزی ۱۶ ی کانونی دووه می سالی ۱۹۲۵ نه ندامانی لیژنه گه بیشته به غداو پاش ده رۆز له یوه چوونه مووسل و ئینجا که و تنه گهران به ناوچه کانی کوردستاندا . (۲۵) نه مش ده تی ناوه که به تی به ئینگلیزی :

(League of Nations. Question of the Frontier between Turkey and Iraq. Report submitted to the Council by the Commission instituted by the Council resolution of September 30, 1924), Geneva, 1925.

ئابووری و کۆمه‌لابه‌تی و جوگرافی گرنګ که به‌شیکیان له سه‌رچاوه‌ی باوه‌رینکراوه‌وه وه‌رگیراون و به‌شیکیشیان ئەندامانی لیژنه‌که بو خۆیان کۆیان کردوونوه . زانیاری‌به‌کافی ئەم به‌شهی دوا‌ی‌یان ئەندامانی لیژنه یا به‌چاوی خۆیان بینویانن و تۆماریان کردوون ، یا له‌رێگه‌ی ژماره‌به‌ک مامۆستای شاره‌زاری زانکۆ به‌ناوبانگه‌کافی جیهانه‌وه پێیان زانیون . له‌به‌ر ئەوه‌ راپۆرتی ناوبراو له‌به‌که‌م رۆژی بلاوکردنه‌وه‌به‌وه‌ بوته سه‌رچاوه‌به‌کی ره‌سه‌نی لیکدانه‌وه‌ی گه‌لێک لایه‌نی ژبانی کورده‌واری ی نوی و هاوچهرخ . کوردناسان زۆر جار له‌ به‌ره‌مه‌کانیاندا په‌نایان بردۆته به‌ر زانیاری‌به‌کافی و که‌لکی باشیان لێیان وه‌رگرتوه .

هه‌رکه‌سێک بیه‌وێت باسی ژبانی ده‌ره‌به‌گی و کۆچهری و هۆزایه‌تی و پێوه‌ندی ی ئابووری و داب و نه‌ریتی دانیشتوانی ناوچه‌به‌کی فراوانی کوردستان بکات پێوسته بگه‌رێته‌وه‌ ناوه‌روکی راپۆرتی لیژنه‌ی تۆژنه‌وه‌ی کێشه‌ی مووسل که ژماره‌به‌ک بوچوونی سیاسی وردیشی تێدا به . . . شایانی باسه‌ دانهرانی راپۆرته‌که‌ چهند جارێک باسی پێوه‌ندی برابانه‌ی نێوان کوردو عیسایی‌به‌کانیان کردووه‌ و دانیان به‌وه‌دا ناوه‌که‌ له‌و باره‌به‌وه‌ هه‌یچ گه‌لێکی تری موسلمان نی‌به‌توانی شان له‌ شانی کورد بدات (٢٦)

دیسان گه‌لێک جار ناوی کوردو کوردستان له‌و راپۆرته‌ تایه‌تی به‌گه‌وراندا هاتوه‌ که ئینگلیزه‌کان له‌ ماوه‌ی نێوان سالانی ١٩٢٠ و ١٩٣٢ دا چهند جارێک به‌ چاپ کراوی ده‌باره‌ی کاروباری کارگێری عیراق پێشکشی «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» یان کردوون . ئەو راپۆرتانه‌ش که ئیمروکه‌ بوونه‌ته سه‌رچاوه‌به‌کی ره‌سه‌نی لیکدانه‌وه‌ی میژووی هاوچهرخی هه‌موو عیراق ، پێن له‌ زانیاری ی زۆر به‌که‌لک و گرنګ ده‌باره‌ی لایه‌نی جیاوازی ژبانی کورده‌واری .

به‌کێک له‌ به‌شه سه‌ره‌کی‌به‌کافی هه‌ر به‌کێک له‌و راپۆرتانه‌ بو کورد نه‌رخان کراوه . به‌ وێنه له‌ به‌که‌م راپۆرتیاندا که ده‌باره‌ی کاروباری به‌رپوه‌بردنی عیراقه له‌ مانگی ئۆکتۆبه‌ری سالی (١٩٢٠) وه‌ ناوه‌کو مانگی مارتی سالی (١٩٢٢) (٢٧) باسی

Ibid , PP. 46 – 47

(٢٦)

(٢٧)

(Report on Iraq administration, October 1920 – March 1922), London, 1923.

کوشتی میستر بیل و کاپتن سکوتی تیدا به که هردووکیان مانگی کانوونی به کممی سالی (۱۹۱۹) له لایهن شوپشگیرانی کوردی ناوچه شاخاویکانی ههولیرموه پیکراون . ههروهه باسی کوشتی کاپتن سالمونیشی تیدا به که نهفسه ری سیاسی کفری بوو ، له لایهن شوپشگیرانی کوردهوه سهههتا بهذیل گیراو دواپی کوژرا (۲۸) . ههمان راپورت به کورتی، باسی کۆنگره ی قاهیره و سیاسه تی ئینگلیز به رامبر به کوردو ، به شدار نه بوونی دانیشتوانی ناوچه ی سلطانی له «هه لئاردنی» فهیسه لی به که مدا کردوه . به که میان ، واته کۆنگره ی قاهیره ، مانگی مایسی سالی (۱۹۲۱) له ژیر چاودێری ی چه رچلدا به ستراکه ئهوساکه وهزیری موسته عمه رات بوو . ده رباره ی عیراق ئه ندامانی «کۆنگره ی قاهیره» له چوار باسی سه ره کی ی کۆلینه وه :-

- به کهم - کهم کردنه وه ی خه رچی به ریتانیای گه وه ره له عیراق .
- دوه م - باسی ئه وانه ی خویان بو ته ختی پاشایی عیراق پالاوتبوو .
- سه م - مه سه له ی کورد .
- چواره م - له شکری داها توی عیراق .

هه رچه نده «کۆنگره ی قاهیره» بایه خی زوری دا به مه سه له ی کورد ، به لام ئال و گۆرپنکی ئه وتو له سیاسه تی ئینگلیزدا به رامبه ری رووی نه دا . لاپه ره ۶۸ و ۶۹ ی راپۆرتی ۱۹۲۰-۱۹۲۲ بو باسی دامرکاندنه وه ی راپه رپنکی هۆزی سورچی دژی ئینگلیزی داگیرکه ر ته رخان کراون . ئه و راپه رپنه ده وره به ری کۆتایی سالی (۱۹۲۱) به ریا بوو ، ئینگلیزه کان تا سه ره تایی سالی داها توو به ته وای بو یان دانه مرکابه وه . به پی زانیاری به کانی ناو راپۆرته که ژماره ی شوپشگیرانی سورچی خۆی ده دا له (۶۰۰) که سیک که ، وه ک ده لی ، نزیکه ی (۲۰۰) سه ربازی تورک به توینکه وه یاریده یان ده دان . ئه و هیزه ی ئینگلیزه کان کردیانه گیانی شوپشگیرانی کورد له هه زار سه ربازی لی ئی پیکهاتبوو که جگه له دوو

(۲۸) رۆژانی هه شوپشی بیست . کاپتن سالمون له لایهن پیاوه کانی برام خانی ده لته وه کوژرا .

نفسه ریان هیچ کامبکیان ئینگلیز نه بوون . وا دیاره شهر له نیوان ههردوو لادا دوو رۆزی خایاندوووه تورکه کان تنها له رۆزی به که میدا به شداری بوون و دواپی پستی شوپشگپرانیان بهرداووه . پاش ئه وهی سورچی به کان ، به پیی قسهی راپورته که خوی ، بهرگری به کی چاکیان کردوووه ناچار بوون بکشینه وه . زیانیان ، وه که نووسیوی به ، (۲۰) کوزراوو (۷۰) بریندارو کاول کردنی ژماره به که گوندو گرتنی دوو سی رانه مهرو بزنیان بووه .

دوا به دوا ی ئه و باسه راپورتی ۱۹۲۰-۱۹۲۲ راستی به کی میژوونی بابه خداری تومار کردوووه . ده لی ئه یلوولی سالی (۱۹۲۱) ژماره به که شماره زای سه ربازی ی ئینگلیز گه بیشته عیراق و ده ست کرا به گواسته وهی به شی زوری هیزی لی پی له ناوچه کانی فوراته وه بو کوردستان ، به لام « به داخه وه تا نووسی پی ئه م راپورته نه توانراوه هیچ سه ربازی کی لی پی له دیوانیه و سه ماوه و ناصر به وه بگو یز ربه وه » چونکه ، وه که ده لی ، هه مو مه لبه ندی فورات به له شکر دابین نه ده کرا . ئه م قسانه راده ی په ره سه ندنی بزوتنه وهی رزگار بخوای کورد دزی ئینگلیزو بابه خی خه باتی هاو به شو به که کات له ناو سنووری به که ولاندا به وردی روون ده که نه وه . راسته تا رۆزی دانانی راپورتی ناوبراو داگیر کهر توانیووی « شوپشی بیست » له ناوه ندو باشووری ولاندا دابمر کبینه وه ، به لام ئه و سی شماره ی ناویان ها تووه هیشتا له « بزبوی » خویان نه که وتبوون ، بو به کا ئینگلیزه کان نه یان توانی هه موو سه گه هاره کانیان به رده نه گیانی نیشتمانه ره رانی کورد .

له هه مان راپورتدا ناوی شیخ مه حمودو سایل ئاغای شوکاک (سمکو) و مه حمود خانی دزلی و ئه وره حمان ئاغای سه روکی هۆزی شرناخی کوردستانی تورکیاو ژماره به که ناوداری تری کورد ها تووه (۲۹) . به وینه ده رباره ی شیخ مه حمودو مه حمود خانی دزلی گه وره ی هه ورامان نووسیوی به ده لی :

« له ناوچه ی سلطانی پرۆیا گه نده به کی زور دزی به ریتانیا کراوه . . سالی (۱۹۱۹) مه حمود خانی سه رداری گوندی دزلی به شداری ی بزوتنه وه کانی شیخ مه حمودی کردو سالی (۱۹۲۰) له لایه ن حوکه مه تی ئیرانه وه دیل کراو درابه ده ست کار به ده ستانی

به‌ریتانیا (له عیراق - ك. م.). دواى ئه‌وه‌ی له هندستان ماوه‌یه‌ك به به‌ندی ماوه‌وه ، ئه‌یلولێ سالی (۱۹۲۱) رینگه‌ی درانی بگه‌رته‌وه سلطانی به‌و مه‌رجه‌ی ، وه‌ك به‌لینی دا ، نه‌چینه‌وه دیوی ئیران . به‌لام مه‌حمود خان به‌لینه‌كه‌ی شكاندو گه‌رایه‌وه دزلی و له‌ویوه نامه‌ی بو مسته‌فا كه‌مال نارڤو داواى چه‌كى لی‌كرد بو ده‌ركردنی ئینگلیز له ناوچه‌ی سلطانی . كانوونی به‌كه‌م ژماره‌به‌ك ورده سه‌رداری هه‌ورامان ، كه بی‌گومان پێوه‌ندی‌یان پێوه‌ی هه‌بوو ، هاتنه ده‌شتی هه‌له‌بچه‌و كه‌وته كو‌كردنه‌وه‌ی باج . ناوه‌ندی كانوونی دووه‌می (سالی ۱۹۲۲ - ك. م.) هیزینگی لی‌تی كه‌وته ناو بۆسه‌یه‌كه‌وه‌و ژماره‌یه‌کیان پینكران ، كه به‌کیکیان ئه‌فسه‌ری به‌ریتانی كاپتنه‌ن فیتزگیبونی^(۳۰) فه‌رمانده‌ی هیزه‌كه‌ بوو . دواى ئه‌وه له‌بریتی پیاده به‌فروكه هیزش كرایه سه‌ر هه‌له‌بچه . ئه‌نجامی ئه‌و هیزشه زۆر سه‌رکه‌وتوو بوو . مه‌حمود خان به‌ناچاری گه‌رایه‌وه گوندى دزلی ، به‌لام پیاوه‌کانی له په‌لاماردانی ده‌شتی هه‌له‌بچه نه‌كه‌وتن . مانگی مارت فشاری فروكه مه‌حمود خان ناچار كرد پێوه‌ندی به‌كاربه‌ده‌ستانی ئینگلیزه‌وه بكات .

سه‌رئه‌نجامی ئه‌وانه‌ش كه له شو‌رشه‌كه‌ی سالی ۱۹۱۹ی شیخ مه‌حمودا به‌شدار بوون به‌م جو‌ره‌ بوو : شیخ قادری برای و غه‌ریبی شیخ عارفی خزمی و شیخ ئه‌حمه‌دی پیاوی مانگی مایس له هه‌نجام به‌ردران . یه‌كه‌م و دووه‌میان ئیسته‌وان له به‌غدا . هه‌رچی شیخ ئه‌حمه‌ده رینگه‌ی پی‌درا یه‌كسه‌ر بگه‌رته‌وه سلطانی . شیخ مه‌حمودو شیخ غه‌ریبی كورپی شیخ مارف كانوونی دووه‌م له هندستان به‌ره‌لاكران و ئیسته‌وه‌ك دوورخراوه‌ی سیاسی وان له كوئیت و چاوه‌پروانی گه‌رانه‌وه‌ن بو سلطانی»^(۳۱) .

له شوئینگی ترده هه‌مان راپۆرت ده‌رباره‌ی باری خوئنده‌واری ئه‌وسای كوردستان ئه‌م راستی‌یه‌ی زاوه به‌ده‌سته‌وه كه ده‌لی ئه‌یلولێ سالی (۱۹۲۱) پۆلیکی ناوه‌ندی له شاری سلطانی كرایه‌وه ، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ته‌نها سی قوتایی خوێان ناوئوس كرد پیشیار كرا بگۆیژرینه‌وه شاری كه‌ركوك^(۳۲) . وه‌ك دوايش روونی

Captain Fitzgibbon

(۳۰)

(Report on Iraq administration, October 1920 – March 1922), PP. 116 – 117. (۳۱)

Ibid (۳۲)

دەكەبنهوه خوێندنی كوردی لەژێر سایەى ئینگلیزەدا لەوەیش كەمتر پێشكەوت كە چاوەروان دەكرا .

لە راپۆرتی داها توودا كە ئینگلیزەكان دەربارەى كاروباری عێراق لە ماوەى نێوان نیسانی ۱۹۲۲ و مارتى ۱۹۲۳ دا داویانەتە «كۆمەلەى گەلان»^(۳۳) بەدریژی باسی هەلۆهستى كورد بەرامبەر «هەلبژاردنی» فەبەسەلى بەكەم و ، هەراوبگری ناوچەى هەلب : هە هەورامان و ، كوشتنى م . مۆت و^(۳۴) ، هەلۆهستى جیاوازی سەردارانى جاف و پشدر دەربارەى گەزانهوى شیخ مەحمود و ، چالاكی كەمالیەكان لەناو كوردی عێراقدا و ، راپەڕینی كەرىم بەگى فەتاح بەگى هەمەهەندو ، كوشتنى كاپتەن بۆندو^(۳۵) كاپتەن ماکانت^(۳۶) . لەلابەن شوێشگێرانی هەمەهەندەوهو گەلیك باسی بايەخدارى تری وەك ئەوان دەخوێننیهوه^(۳۷) .

هەمان راپۆرت بە دریژی باسی ئەوهى كردووه چۆن لەژێر فشارى شوێشگێرانی ناپەزایی جەماوەردا ئینگلیزەكان ناچار بوون رۆژی (۵)ى ئەیلوولی سالی (۱۹۲۲) شاری سلێمانی و هەموو ئەو ناوچەو مەلەندانه بەجى بێلن كە كەوتوونەتە باكووری هەولێر - كەركوك - كفرى بەوه . ئینگلیزەكان ئەو رۆژه (۶۷) كار بەدەستى خوێانیان لە سلێمانی بەوه بە فڕوكە گواستەوه كەركوك و ، بەرپۆهەردنی كاروباری شاریان سپاردە ئەو ئەنجومەنەى بەر لەماوەبەك نوێنەرانى دانێشتوانى شار هەلبانێژاردبوو^(۳۸) .

دیسان هەمان راپۆرت بە وردی چەند لابەنێكى گرنگی دەربارەى گەزانهوه كەى شیخ لە هندستانهوه بۆ تۆمار كردووین . لەو شوێنەیدا راپۆرتەكە بە ناوێشانى «وەرگرتنى دەسەلات لەلابەن شیخ مەحمودەوهو پیلانی ئەو لەگەل

(Report on Iraq administration, April 1922 – March 1923), London, 1924. (۳۳)

Lieutenant M. Mott. (۳۴)

Captain Bond (۳۵)

Captain Makkant (۳۶)

((Report on Iraq administration, April 1922 – March 1923)). PP. 33–34 (۳۷)

Ibid , P. 35 (۳۸)

تورکاندا، باسی پیوهندی نهنی شیخی له ریڼگه‌ی ئۆزده‌میر پاشاوه (۳۹) له گه‌ل که مالی به‌کاندا کردووه. له باره‌یه‌وه ده‌لی و، راستیش ده‌کات، که مالی به‌کان له گه‌ل شیخ ده‌ست پاک نه‌بوون، به‌لکو ده‌یانویست بیکه‌نه داشی دامه‌ی جی به‌جی کردنی مه‌به‌ستی خو‌یان (۴۰). راپۆرتی ناوبراو گه‌لیک زانیاری ده‌گمهنی ده‌باره‌ی نه‌و باسه‌و چالاکی‌ی به‌رفراوانی که مالی به‌کانی له‌ناو کوردی عیراقله‌ی بو پراستووین.

له‌چهند شوینیکیدا راپۆرتی سالی ۱۹۲۲-۱۹۲۳ به‌ ئاشکرا باسی نه‌و به‌زمه‌ی کردووه که فرۆکه‌ی شه‌رکه‌ره‌کانی به‌ریتانیا له‌ رقی شیخ مه‌حمود که مالی به‌کان به‌ دانیشتوانی بی‌وه‌ی کوردستانیان ده‌کرد. پروا نا‌که‌م نه‌و رۆزگار له‌ هیچ قوزنیک‌ی ولاته‌ ژۆده‌سته‌ فراوانه‌کانانان ئینگلیز به‌ راده‌ی کوردستان چه‌کی هه‌مه‌جو‌رو، به‌تایه‌تی فرۆکه‌یان به‌کار هیناییت، نه‌و کاره‌ی له‌نده‌ن وه‌ک روداوینکی ئاسایی له‌ راپۆرته‌ تایه‌تی به‌کانی خویدا ده‌نخسته‌ به‌رده‌می ده‌زگا‌کانی ده‌گمه‌له‌ی گه‌لان‌ه‌و نه‌ندامانی.

به‌هه‌مان ده‌ستور خه‌باتی گه‌لی کوردو، تایه‌ت بزوتنه‌وه‌کانی شیخ مه‌حمود گه‌لیک لاپه‌ره‌ی راپۆرتی داها‌توویان پرکردۆته‌وه‌ که بو باسی کاروباری عیراق له‌ نیسانی سالی ۱۹۲۳ وه‌ تاوه‌کو کانوونی به‌که‌می سالی ۱۹۲۴ ته‌رخان کراوه (۴۱)

(۳۹) ئۆزده‌میر پاشا له‌سهرینکی گه‌وره‌و لیه‌اتووی تورک‌و لایه‌نگری مستعفا که‌مال بوو. ئۆزده‌میر نازنلوی بوو. له‌گینا خزی ناوی عملی شعلیق‌و به‌ ره‌گه‌ز میسری بوو. له‌ حوزه‌هیرانی سالی ۱۹۲۲ وه‌ که‌مالی به‌کان. له‌گه‌ل هینیک‌ی سه‌ربازیدا ناردیانه‌ ره‌وانسوز. ئۆزده‌میر توانی له‌ نزیکه‌وه‌ پیوه‌ندی له‌گه‌ل ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ سه‌رداران کورد دا‌جهمزینی، هه‌زارو یه‌ک گه‌نی شیرینی درزی دانی. چالاکی‌یه‌کانی ئۆزده‌میر هاریکاری‌ی له‌گه‌ل سه‌رداران کوردو به‌تایه‌تی له‌گه‌ل شیخ مه‌حمود، له‌واو ئینگلیزیان بیزار کردبوو. پاشا ماوه‌یه‌ک ئۆزده‌میر ناچار بوو بکشیتسه‌وه، هه‌رچه‌نده‌ له‌ بارو درۆخی له‌و رۆزگارهدا که مالی به‌کان به‌هاکی له‌گه‌ل کوردا جه‌اتایه‌ پشموه‌ ده‌یانترانی جی‌نهی ئینگلیز له‌واو شلوق بکهن.

((Report on Iraq administration, April 1922 – March 1923)), P. 39. (۴۰)

(۴۱)

((Report by His Britannic Majesty's Government on the administration of Iraq for the Period April 1922 – December, 1924)), London, 1925.

لهو لاپه پراڼه دا چهند جارېك باسې بومبارانې سلطاني و هه له بېجو شويني تری كوردستان له لايه ن فروكه كاني بهرېتانيای گوره وه كراوه . به يني دهق قسه ی راپورته كه خوې بومبارانې رۆزی (۲۵) ی مایسی سالی (۱۹۲۴) دانېشتوانی سلطاني ناچار كړد شار به جی بېلن و ، وهك ده لیت كاتيك ټينگلېزه كان داگېريان كرده وه له (۲۰) هزار ژماره ی دانېشتووی ته نها (۷۰۰) كه سی ټيدا مابوو . پاش دوو مانگ ټينجا نيوهی خه لکی شار زاتيان كړد بگه پښه وه سهر مال و حالي خويان ، به لام تا مانگی ته شرينی دووهم ژماره ی نه گه يشته وه دؤخه كه ی جاراني (۴۲) .

جگه له باسې رووی جياوازی كورده واری ی عیراق راپورتي سالی (۱۹۲۶) (۴۳) به تايه تي باسې سمكوشی كرده وه . لهو باره يوه نووسيوی به ده لي :
 «سمایل تاغای سمكو : ده ورو به ری كو تاني مانگی ته شرينی به كه م سمایل تاغای سهرهك هوزی شو كاك كه به سمكو ناسراوه دزی حوكمه تي ټيران شوړشی به ریا كړد ، به لام لهو شهړه ی نريك ديلمان قهوما شكاو به ناچار ی خووی و صد كهس له پياوه كاني په نابان هينابه بهر عیراق داوی نه وه ی له ريگه ی توركي اووه نريك نه هری سنووری بری و هاته ناوچه ی ره واندزی سهر به هه ولير .

ټيران داوی له عیراق كړد سمكوی به به خسبیری بداهه وه ، به لام عیراق ملي نه دا ، چونكه ياسای په ناهه نده ی سياسی عیراق ريگه ی دانه وه ی په نابهران نادات . . له گه ل نه وه ش حوكمه تي عیراق ريگه ی دابه ټيراني به كان نه فسه ريكي خويان بنيرنه ناو خاكي عیراق بوگفتوگو له گه ل سمكو دهر باره ی نه و مهر جانه ی ټيران بو ليخوشبونوی دابانوان» (۴۴) .

بو باسې كورده ، گه ليك باسې تری نه وسای عیراق راپورتي سالی (۱۹۲۷) (۴۵)

Ibid, PP. 32 – 33

(۴۲)

(۴۳)

((Report by His Britannic Majesty's Government to the Council of The League of Nations on the administration of Iraq for the year 1926)), London, 1927.

Ibid, P. 27.

(۴۴)

((Report by His Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1927)), London, 1928.

هیچی له وانی تر که م نی به . نه مجاریان باسی گفتوگۆی ئینگلیزه کان له گه ل شیخ مهحمودا هاتۆته پیشهوه . بو جی به جی کردنی نه مه بهسته شیخ مهحمود سید نهحمه دی بهرزنجی کردۆته نوینه ری خوئی و ناردووبه ته بهغدا . نووسه رانی نهو راپۆرتنه سید نهحمه دی بهرزنجی یان ناو ناوه « ئاژاوه چی ی کوردستانی باشوور»^(٤٦) . دیاره ده بی نیشته پهره ورو پیاوی دلسۆز لای هه موو زۆردارو داگیر که ریک هه ر ئاژاوه چی و یاخی گه رو پیاوخراپ بی ! . هه ر به و جۆره ش راپۆرتنه که ناوی سابرو عه بدوللای کورانی که ریمی فه تاح به گی هه مه وه ند ده بات . نه وانیش له و رۆژانه دا ، به پیشه ی باووباپیرانیان ، دلیرانه به ره نگاری داگیر که ر هاتبوون . به لکو ئه وسا که ، وه ک راپۆرتنه که بو خوئی ده لی ، نه نا نه وان له کۆری خه باتدا مابوونه وه و ئینگلیزه کان کوناوکون به فروکه و سواره و سه ربازی لی بی دووبان که وتبوون .

راپۆرتی سالی (١٩٢٧) به کورنی چهنه لایه نیکی باری ژبانی نه و کوردانه ی خستۆته به رده می « کۆمه له ی گه لان» که له نه نجامی راپه رینه گه و ره که ی شیخ سه عیدی پیراندا په نایان هینابووه بهر عراق و وه ک ده لی ناوچه ی مووسل به هوی لیشاوی نه وانه وه به جاریک شلوقابوو . به پتی قسه ی راپۆرتنه که تاوه کو سالی (١٩٢٧) نه نا (٤٥٠) که س له و په نا هینه رانه له ناو خاکی عیراقد مابوونه وه . نه وانی تریان هه موویان گه راونه ته وه گوونده کانی خویان . له و (٤٥٠) که سه ش نزیکه ی (١٥٠) یان له ناوچه ی زاخوو (٢٥٠) یان له ناوچه ی دهوک و نزیکه ی (١٠٠) یان له ناو مووسل خوئی و ده ورو به ریدا نیشته جی بوون^(٤٧) .

(٤٦)

Ibid, P. 24

ده ق قسه که وه هابه

(The stormy Petrel of Southern Kurdistan)

«پتریل» به نه نا مه لکی گجکه ی ده ریای زۆر دور ره فره ، به لام که وشه ی (storm) ی ده چینه پان دهینه زاروو به به کیک ده گوتری زۆر بزوو به گۆبه ند بی .

((Report... on the administration of Iraq for the year 1927)), PP . 24 - 25 (٤٧)

له راپۆرتی سالی ۱۹۳۱دا^(۴۸) ژماره بیه هۆزی ناوچهی بادینان ده بیه گاورو بهرازخۆرو له سهر شهوه (!) فرۆکه کانی به بریتانیای گهوره زۆر «دلسۆزانه» دینه دهست و بهرده بیه گیانیان . دواى بیه لاپه ره باسی گرتنی مامۆستا توفیق وه هبی له ناوهندی نيسانه وه تاوه کو (۳۰) ی مابسی سالی (۱۹۳۱) ده خوینتی به وه^(۴۹) . ههروه ها چ شه راپۆرتنه و چ راپۆرتی سالی (۱۹۳۰)^(۵۰) چهند جار بیه باسی شه شی ره شی ته یلوول و تازه بوونه وه ی راپه رینه کانی شیخ مه محمود تا به دیل گرتنی و ره وانه کردنی بو ناصر بیه ده گه پنه وه . کاتیک راپۆرتی سالی (۱۹۳۱) دینه سهر باسی شه ری تاوباریک ، که رۆزی پینجی نيسانی سالی (۱۹۳۱) قهوما ، ده لئی کورده کان «نازایانه جهنگین ، هه رچهنده هه رشی فرۆکه و پیاده بهرده وام بوو ، به لام شه وان تا تاریکی داها ت به رگری یان کردو ئینجا کشانه وه» . دانه رانی راپۆرتنه که ئی پینچ و په نا باسی شه وه یان نووسیه چۆن فرۆکه کانی ئینگلیز له ماوه ی دوو هفته ی داها تودا تاقیبی شیخیان کردوه وه ده ستیان لی هه لته گرتوه تا رۆزی (۲۰) ی نيسان کردوه یانه به ودیودا . شیخ له وی گوندی پیرانی کردۆته بیه که ی نوئی^(۵۱) .

دواى چهند لاپه ره بیه راپۆرتی سالی (۱۹۳۱) باسی شه وه ده کات چۆن ئینگلیزه کان له سهر داواى ره زا شا هه زری تایبه تی یان کردۆته سهر مه محمود خانی دزلی و ده ست به رداری نه بوون تا رۆزی (۳۱) ی مابسی شه وه ساله به دیل گرتوه یانه و ره وانه ی به غدایان کردوه^(۵۲) .

(۴۸)

((Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1931)) .

ibid, PP. 15 – 16

(۴۹)

(۵۰)

((Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1930).

((Report.... for the year 1931)), PP. 16 – 17.

(۵۱)

ibid, P. 31

(۵۲)

راپورتی داهاتوو که بو ماوهی نیوان کانونی دووه مو نوکتوبه ری سالی ۱۹۳۲
 تهرخان کراوه^(۵۳) وهك نهوانی تر بی پهروا کولیک باسی «جوامیری» ی فروکه
 شه پرکه ره کانی بهریتانیای گه وره ی دزی شورشگیرانی کورد بو «کومه له ی گه لان»
 کردووه (!!). نهو «داستانه» خوشه (!!) نه مجاریان بوته گولی سهرده سته ی باسو
 به که م شمش لاپه ره ی راپورته که ی «پازاندوته وه». دیسان زور بی پهروا راپورته که
 باسی نهوه ده کات چون بو ماوه به ک هیرشی فروکه کانی ئینگلیز بو سر کورد له بهر
 خاتری چاوی شینی فروکه وانیک و باریده ریکی ، که «چته» کورده کان به دیلیان
 گرتیون ، وه ستیرا . به لام کاری دانه رانی راست نهوه بشیان بو میژوو تومار کردووه
 چون نهو «چته نه» پیاوانه ره فتاری دیله کانیان کردووه و پاش ماوه به ک نازادیان
 کردوون^(۵۴) .

هیچ کامیک له راپورته کانی تری ئینگلیز که ده باره ی عراق له بیسته کانو
 سهره تای سی به کاندای پیشکه شی «کومه له ی گه لان» یان کردوون له باسی کورد بی
 بهش نین . دوا راپورتیان که بهر له کورتایی سالی (۱۹۳۲) به بونه ی وه رگرتنی عراق
 به نه ندام له لایهن «کومه له ی گه لان» وه پیشکه شیان کردووه بریتی به له پوخته ی
 هموو راپورته کانی تر ، بویه کا بابه خی نه میان زور تایه تی به^(۵۵) . ئیمه لهو راپورته
 ته نها یه ک نمونه ده هیننه وه که ، خوا هه لناگری ، بی پیچ و په نا باسی باری خویندن و
 خوینده واری ی کورد تاوه کو سهره تای سی به کان ده کات ، واته تا نهو کاته ی عراق
 ئیدا بووه نه ندامی «کومه له ی گه لان» . لهو ماوه به دا که گوايه بهریتانیای گه وره به
 «ناوی» «کومه له ی گه لان» وه عراقی ده برد بهر یوه ژبانی پرونا کبیری ی کورد زور

(۵۳)

((Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern
 Ireland to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the period
 January to October 1932)).

Ibid , P. 3

(۵۴)

(۵۵)

((Special Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain
 and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the progress of Iraq
 during period 1920 – 1931)), London, 1931.

هیدی و لهسەر خو ههنگاوی دهنا . ههرجۆن ئی ههنگاوی ناوچهکانی تر له ههنگاوی
 ئهو خیراثر بوو . به داخهوه جاری وا ههبوو ئهو ههنگاوه بو دواوه بوو ، نهك
 بۆیشهوه . بهوینه بهر لهوهی شهری یهكهمی جیهان دهست پی بکات ژمارهی
 قوتایی ناوهندی⁽⁵⁶⁾ له شاری سلیمانی خوئی دهدا له نزیکهی (165) کهس ،
 کهچی بهر لهوهی عیراق بیته ئهنادمی «کۆمهلهی گهلان» و دوای (14) سالی
 ره بهق له قهیمومتی بهریتانیای پیشکهوتوو ئهو ژماره به هاته سهر تهنا (10) کهس .
 ئهوهش خراپتر : دیسان بهر لهوهی عیراق بیته ئهنادمی «کۆمهلهی گهلان» ، له ژیر
 سایهی بهریتانیای گهوره دا ژمارهی ههموو ئهوانهی له قوتابخانه کوردی بهکاندا
 دهباخویند . به پی سهرژمیری ئینگلیزهکان خویمان ، بریتی بوو تهنا له (1545)
 کهس . کهچی بهرامبهر بهوان (6300) کهس له قوتابخانه عیسایی بهکان و (8400)
 کهس له قوتابخانه جزوهکان دهباخویند !!⁽⁵⁷⁾ ، واته ئهو جووانهی عیراق که
 ژمارهیان نه دهگهیشه له سهدا سی و چواری کورد پتر له پینج ئهوهندهی ئهوان مافی
 خویندنیان ههبوو !!

بهو جزوه هه بهلگه بهك ده ربارهی کورد چوینته بهردهمی «کۆمهلهی گهلان» به
 دروستی وینهی باری ناله باری سیاسی و کۆمه لایهتی و ئابووری کوردی بو ئهنادمانی
 کیشاوه ، باسی ئهو جهورو ستهم و ئی مافی بهی کوردی بو کردوون که به هوئی ئینگلیزو
 عهلقه له گوئی کانیانهوه دوو چاریان هاتبوو . راسته جاروبار دهزگا کانی «کۆمهلهی
 گهلان» ئاوریان له کورد داوه تهوهو نه نانهت ئهو نامانهشیان ئی وهلام نه کردوو که
 نیشمان پهروه رانی کورد بۆیانیان ناردوون⁽⁵⁸⁾ ، بهلام ، ئی گومان ، هه لوهستی کۆمه له
 بهرامبهر به کورد هیچ رۆژنك نه گهیشه تۆته نیوهی ئهو ئاستهش که به پی ناوه روکی
 پیره وی خوئی ده بوو بیگاتی . ئه وهش دیسان رووی راسته قینهی «کۆمه لهی گهلان»
 وهك داشی دامهی دهستی دهوله ته گهوره کان نیشان ده دات .

(57) ((Special Report...))، PP. 232-234 ههروهها پروانه : عبدالرزاق الهلالي ، تاريخ التعليم في
 العراق في العهد العثماني 1638-1917 ، بغداد ، 1959 ، ص 181 ، محمد امين زكي ، تاريخ
 السلطنة والحماة ، ترجمة محمد جميل بندي الروياني ، بغداد ، 1951 ، ص 205 - 210 ،
 «العالم العربي» (جريدة) ، بغداد ، 20 كانون الثاني 1931 .

(58) پروانه : ((Report... on the administration of Iraq for the year 1931)) PP. 18-19 .

که وای نیشتا په روه رانی کورد حه قبان بوو به چاوی گومان و رقوه سه یری
 «کومه له ی گه لان» یان ده کرد . له خووه نه بوو سه لام له پارچه هه لبه سینیکی خزید
 که سالی ۱۹۳۳ بو یه که م جار له گۆفاری «هاوار» ی شامدا بلاوی کرده وه (۵۹)
 «کومه له ی گه لان» ی ناونا «کونه کی دهستی میستر هه ندرسن» ی وه زیری هه ندرانی
 نه وسای به ریتانیای گه وره (۶۰) .

له هه مان هه لبه ستیدا سه لام ده زبانه ی «کومه له ی گه لان» به داخ و زوخاویکی
 زوره وه گوتوو به :

«عصبه الام» ، کومه له ی گه وره
 به پیچ و په نا به فیل و ده وره (۶۱)
 به جوش و کول بووی بو کوردی هه زار
 نه تگوت نه م قه موه نه کم رستگار
 نه گهر راست نه که ی هه لی سوورینه
 بهس بو سیاست هه لانه پرینه
 نه ریق نابینو نو چیت پی نه کن
 (کونه کی دهستی میستر هه ندرسن)
 دوا ی نه وه ی سه لام پیلان و یاریکانی «کومه له ی گه لان» ریسوا ده کات دیسان
 پرووی ده می تی ده کاته وه پی ده لی :

له عه داله تاکه ی نه مه ده ئبه
 یاخو هه ر شیوه و ئوسولی غه ربه

(۵۹) بروانه :

«هاوار» . سالی دور . ژماره ۲۲ . یه کی ته موزی ۱۹۳۳ ، ل ۷ . هه مان پارچه به کم شیری
 سه لامه له دیوانه کهیدا (بروانه : «دیوانی سه لام» . به غدا . ۱۹۵۸ . ل ۹ : ۴) . له دیوانه کهیدا چهند
 شوینیکی شیره که په ریزاره . به لام «هاوار» دهق و ده خوی بلاو کرده وه .

(۶۰) مه بستم ئارنهر هیندرسنه (A. Henderson) (۱۸۶۳-۱۹۳۵) که له سالی ۱۹۱۱ وه تا وه کور سالی

۱۹۳۴ سکرتیری «هاری کریکاران» بوو . سالی ۱۹۲۹ بووه وه زیری هه ندران ، سالی ۱۹۳۱ وازی

هنا . واته که سه لام شیره که ی گوتوو نه هه هیشا هه ر وه زیر بووه .

(۶۱) چهند بهینیکی هه لپژاردن له شیره که ی سه لام . نهک هه موری .

کۆمه‌لی درۆ ، جیتیگی مه‌کروندن
 (کۆمه‌کی قه‌سقی سه‌په‌ننه‌ر هه‌نسه‌رسن)
 خو تۆ وه‌سی بووی ئه‌ه‌قوام هه‌رون هه‌سه‌نیه‌ر
 ده‌می کوردت گه‌سه‌ر به‌ نه‌له‌ی نه‌سه‌یه‌ر
 سه‌لام له‌وه‌یش زیاتر پێی پیا ده‌نی و «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» ی لا ده‌ینه‌ به‌اره‌گای
 «ه‌ینه‌و ته‌زویره» و کارخانه‌ی «هه‌سادو سه‌جده‌ن» چونکه :

له‌ سه‌له‌تانی جه‌سه‌ده‌ی سه‌سه‌ره‌را
 به‌ خوێنه‌وه‌ی کورد ئه‌وه‌رپه‌شینه‌ کهره‌ (٦٢)
 دوا‌ی هه‌تانه‌وه‌ی باسه‌که‌ به‌و جه‌وره‌ سه‌لامی داخ له‌دل ڕووده‌کاته‌وه‌ «کۆمه‌له‌ی
 گه‌لان» و پر به‌ده‌م لێ ده‌پرسی :

چون عاجز نای له‌م عه‌وین په‌شته‌نه
 له‌لای تۆ هه‌سه‌له‌ت حقوق کوشته‌نه (٦٣)
 ناته‌رسی مێژوو له‌هه‌سه‌نه‌ت به‌که‌ن
 (کۆمه‌کی قه‌سقی سه‌په‌ننه‌ر هه‌نسه‌رسن)

شایانی باسه‌ هه‌ر زوو ئه‌م پارچه‌ هه‌له‌سه‌ته‌ی سه‌لام سه‌ره‌نجی ڕونا کهرانی کوردو
 ئه‌و بێگانه‌ی ڕا کێشاهه‌ که‌ هه‌ر به‌گه‌یان له‌ به‌ر مه‌به‌سه‌تیک بایه‌خ به‌ مه‌سه‌له‌ی کورد
 ده‌ده‌ن ، که‌راوه‌ ته‌ هه‌ره‌نسی و گه‌ره‌به‌نی ئه‌رمه‌نی و ینه‌ی لێ ناردوه‌ بو به‌اره‌گای
 «کۆمه‌له‌ی گه‌لان» له‌ جێف . که‌ مێژۆسه‌کی سالی (١٩٣٤) هاتۆته‌ سه‌له‌تانی ئه‌وه‌یش
 ڕوونووسی کردوه‌و له‌گه‌ل خۆی به‌وه‌وه‌ . هه‌روه‌ها شابه‌نده‌ری ئێران له‌ سه‌له‌تانی
 و ینه‌ی لێ ناردۆته‌ وه‌زاره‌تی هه‌نده‌ران له‌ تاران ، به‌تایه‌تی له‌ به‌ر ئه‌وه‌ش که‌ شه‌یره‌که‌
 هه‌رشه‌یکی زۆری تێدا به‌ بو سه‌ر عه‌جه‌م و ئێران (٦٤) .

(٦٢) سه‌لام ئه‌و شه‌یره‌ی له‌ به‌که‌م یادی شه‌خی ره‌شی له‌به‌لدا داناوه‌ ، واته‌ له‌به‌لوی سالی ١٩٣١ .

(٦٣) خۆزگه‌ ده‌به‌گوت : «له‌لای تۆ هه‌سه‌ت ما‌ه‌مان گه‌شته‌» .

(٦٤) ئه‌و به‌شه‌ی له‌ دیوانه‌که‌یدا چاپ نه‌کراوه‌ .

«كۆمەلەي گەلان» لە زمانى كوردىشدا رەنگى داووتەووە . نووسەرانى سۆران
«عصبە الامم» و «كۆمەلەي ئەقوام» و نووسەرانى «هاوار» و «پروناھى» «چقائى مېللەتان» يان
پى گوتووە (٦٥) .

بە درخانى يەكان لەو دوو گۆفارەو نووسىنەكانى ترياندا زۆر جار «جفات» يان لە
برينى كۆمەلەو كۆمەلەو بەكەينى بەكار ھېناوە (٦٦) . كاتى خۆي «كۆرى زانبارى
كورد» (جفات) ي بۆ «نقابە» ش پېشنيار كرد (٦٧) . پېم وايە پېشنيارەكەشى بەجى بە
چونكە خانى (جفين) ي بۆ «كۆبوونەووەو خرۆشانى خەلكى بەكار ھېناوە» و
جگەرخوين و كوردۆيفيش ھەمان وشەيان كردۆتە زاراو .

دەليام لەوھى گەرانىكى ورد بەناو پاشاوەي تۆمارو بەلگەكانى «كۆمەلەي
گەلان» دا بۆي ھەبە پرووى ترى بايەخدارى مېژووى كوردمان بۆ پروون بكاتەووە .

(٦٥) شىعرەكەي شىخ سەلام لە «هاوار» دا بە ناونیشان «لەبۆ جفاتى مېللەتان» و لە ديوانەكەيدا بە ناونیشان
« بۆ كۆمەلەي ئەقوام» بلاؤكرائەتەووە .

(٦٦) بەوتنە پروانە :

«هاوار» ، سالى يەك ، ژمارە دوو ، يەكى حوزەيرانى ١٩٣٢ ، ل ١ ، سالى يەك ، ژمارە
چوارە . ٣١ ي كانوونى يەكەمى ١٩٣٢ . ل ١ .

(٦٧) پروانە :

«گۆفارى كۆرى زانبارى كورد» ، بەرگى يەكەم ، بەشى يەكەم ، ١٩٧٣ ، ل ٥٢١ .

باسی حهوتهم
چهند بهنگه یهك بۆ میژووی کورد

کاتی خۆی له ژماره یهکی «گۆفاری کۆری زانیاری کورد»^۱ ئەم کورتە وتارانهی خوارهووم بۆ ناوی خۆم بلاوکردهوه^(۱). له بهر نرخى باسه کانیان بۆ میژووی روونا کبیری کورد لێره دا به دهستکاری بهکی که مهوه دیسان بلاویان ده که مهوه .

یه کم - وه قضا مهی ئه وره حان پاشای بابان :

ئه وره حان پاشای کۆری محمه د پاشای کۆری خالید پاشا به کیکه له فه رمان په وا ناو دا ره کانی میرنشینی بابان ، سالی ۱۲۰۴ ی کۆچی (۱۷۸۹ - ۱۷۹۰ ی عیسانی) ده سه لاتی گرتە دست و بۆ ماوه ی نزیکه ی چاره که سه ده به ک ده وری گه وری له ژبانی سیاسی نه ک ته نها کوردستان ، به لکو عیراق و ئیران و تورکیادا گپرا . هه روه ها به کیکه له و سه ردا ره کوردانه ی سه ره تای هه ستی نه ته وه بی یان تیدا به دی ده کریت . به پتی قسه ی ریج ئه و کاته ی سوله یمانی پچوکی پاشای به غدا له ده ولت یاخی بو ، سو لتان دا وای له ئه وره حان پاشا کرد چیگه ی بگریته وه ، به لام پاشای بابان قبولی نه کرد له کوردستان و بنکه ی میرنشینی باوو باپیرانی دوور بکه وپته وه .

ده قی قسه کانی کلودیۆس جیمس ریج له م باره یه وه به م جوړه یه :
«کاتیک کوچک سلطانی پاشای به غدا له ده روازه ی بالآ^(۲) یاخی بو ، ره ئیس نه فهندی که له ئه سه مه روله وه بۆ لا بردنی هاتبوو ، حوکمه تی به غدا ی بۆ ئه وره حان

(۱) «گۆفاری کۆری زانیاری کوردی» ، بهرگی به کم ، بهشی به کم ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۸۱ - ۴۱۸ .
(۲) ده روازی بالآ له هه موو روویه که وه پر به پستی (Porte) ، واته «الباب العالی» به که تاره کو کۆتانی شه ری به کممی جیهان به ده ولتی عوسمانی ده گوترا .

پاشا پیشنیار کرد . به لآم پیری گهوره زۆر ژیرانه ئەو شەرفەفی رەت کردەو و ئی :
 راستە بەو کارە من دەبمە وەزیرتکی لەپیش ، بە لآم تۆکی بە فراوی شاخەکان
 هەموو ریزی ئیمپراتۆری بەت دینیت .

جگە لەو بە چوونم بو بەغدا سەرۆت و سامانی خۆم زۆر دەبیت ، بە لآم ئەو
 کارەم دەبیتە هۆی هەرەس هینانی یە کجاری ی بنەمالە ی بەبە» (۳) .

بە کێک لە بەلگە کانی تری هەستی زانستی و نەتەوە یی ئەو پەرەجان پاشا ئەو بوو کە
 تاوێکو دواڕۆژی ژبانی (۴) بە چاوی ریزو خوشەو یستی یەوێ دەپروانی یە زانایانی
 کوردستان . لێرەدا بەلگە بەکی میژووی نەزانراو لەم بارە یەوێ دەخەینە بەر چاو .
 بە کێک لەو دەسنووسە نایابانە ی بو کتیبخانە ی ئەو پەرەجان پاشا نووسراوە تەو
 «صحیحی بوخارا» یە . ئەم دەسنووسە کوتابی مانگی رەمەزانی سالی ۱۲۱۱ ی
 کۆچی ، نیسانی ۱۷۹۷ ی عیسایی (۵) لە لایەن محەمەد کۆری شیخ یوسف کۆری
 شیخ مەولان کۆری شیخ عومەرەو ، کە لە نەوێ وە یسی قەرەنی یە ، بە خەتیکی
 نایاب نووسراوە تەو لە دوو شوینیدا مۆری ئەو پەرەجان پاشای بەسەرەو یە .
 پاشای بابان ئەم دەسنووسە ی لەسەر بنەمالە ی جەلی لە کۆیەو پاش ئەوان لەسەر
 زانایانی « کوردستان ، لە موسڵەو تا بەغدا و سنە» وەقف کردووە (۶) . لەسەر
 مۆرەکی ئەو پەرەجان پاشا ئەمە هەلکە ندراو :

«وافوض امری الی الله . عبده عبدالرحمن» (۷)

(۳)

C. J. Rich, Narrative of a Residence in Koordistan, and on the site of Ancient Nineveh,
 with Journal of a voyage down the Tigris to Bagdad, and an account of a visit to Shirauz
 and Persepolis, Vol. 1, London , 1836, PP. 96 – 97.

(۴) ئەو پەرەجان پاشای بابان سالی ۱۲۲۸ ی کۆچی . ۱۸۱۳ ی عیسایی کۆچی دوا ی کردووە .

(۵) بە داخەو رۆژی ئەو بوونی نووسینەوێ دەسنووسە کە دیار نەکرەو . بۆیە کە نەمانترانی لە گۆرینی
 سالی نووسینەویدا بو سەر سالی عیسایی رۆژە کەشی دابین .

(۶) دەقی عەرەبی بەکی بەم جۆرە ی : «... ثم علی العلماء الذین کانوا فی ناحیة کردستان من الموصل الی
 بغداد و سنج . . .» .

(۷) پروانە وینە ی وە قەنامە کە ی ئەو پەرەجان پاشای بابان لە لاپەرە ۳۸۳ و ۳۸۵ ی ژمارە بەکی گۆرانی
 کۆری زانیاری کردووە .

دوووم - دوو نامەى حاجى كاك ئەحمەدى شىخو راست كردنەوه بەك :
 حاجى كاك ئەحمەدى كۆرى شىخ مارقى نۆدى كۆرى شىخ مستەفاى كۆرى
 شىخ ئەحمەد بەكىكە لە گەورە پیاو و زانا پاىە بڵندەكانى كوردستانى سەدەى
 نۆزدەمىن . حاجى كاك ئەحمەد سالى ۱۲۰۷ى كۆچى ، ۱۷۹۳ى عيساىى لە
 شارى سلماىى لە دايك بوو و سالى ۱۳۰۵ى كۆچى ، ۱۸۸۷ى عيساىى ھەر لەوى
 كۆچى دواى كردوو . جا با سەرەتا ھەلە بەكى پچوك دەربارەى ئەمەنى حاجى كاك
 ئەحمەدى شىخ راست بەكىنەوه .

بەپى ئەو سالانەى سەرەوه حاجى كاك ئەحمەدى شىخ لە ئەمەنى ۹۴ سالىدا
 ھەفاتی كردوو . كەچى مامۆستايان ئەمىن زەكى و شىخ مەمەدى خال نووسىويانە
 گوايە ئەو زانايەمان كە كۆچى كردوو ئەمەنى ۹۸ سال بوو (۸) .

ئەم ھەلە بە لەو ھەو ھاتوو كە مېژوو نووسى گەورەمان مامۆستا ئەمىن زەكى ئەمەنى
 حاجى كاك ئەحمەدى بە سالى ھىجرى لىك داوئەتەو ئى ئەو ھى جياوازى دە
 رۆزى سالەكان بگرتە بەر چاو . مامۆستا شىخ مەمەدى خالیش ھەرچەندە سالى لە
 دايك بوون و ھەفاتی حاجى كاك ئەحمەدى كۆر بوو تە سەر سالى عيساىى و دروست
 ۱۷۹۳ى بو بەكەم و ۱۸۸۷ى بو دوووم داناو ، كەچى ، لەگەل ئەو ھەش ئەمەنى
 ھەز بە ۹۸ سال لە قەلەم داو .

حاجى كاك ئەحمەدى شىخ دەستىكى بالآى لە زانستە ئايىنى بەكاندا ھەبوو و
 گەللك نووسراوى لەم بارەيەو بە زمانى فارسى بەجى ھىشتوو . ھەمان كات حاجى
 كاك ئەحمەد لە نزىكەو پتوئەندى لەگەل زانايانى كوردستاندا دامەزراندوو .
 بەكىك لەوانە زاناي گەورە حاجى مەلا عەبدوللاى جەلى زادەى كۆبە بوو . وا
 ديارە بەردەوام نامە لە نىوان ئەو دوو گەورە پياو ھەبوو . بنەمالەى جەلى زادە
 دوان لەو نامانەيان پازاستوو كە كاتى خوى حاجى كاك ئەحمەدى شىخ ناردوونى بو
 مەلا عەبدوللا .

(۸) پروانە :

محمد أمين زكي ، مشاهير الكرد و كردستان ، الجزء الثاني ، القاهرة ، ۱۹۴۷ ، ص ۱۱۹ ، محمد
 أمين زكي ، تاريخ السليمانية والمخاتبا ، بغداد ، ۱۹۵۱ ، ص ۲۲۴ ، محمد الخال ، الشيخ معروف
 النودهي البرزنجي ، بغداد ، ۱۹۶۱ ، ص ۱۹۹ .

به داخهوه له سهر هيچ كاميك لهو دوو نامه به رۆژو سالی ناردنیان نه نووسراوه^(٩). به لأم وا دیاره به كه میان سالی ١٣٠٠ ی كوچی ، ١٨٨٢ ی عیسایی له سلطانی بهوه نیردراوه بو كۆیه . دووه میشیان به ناوه رۆك و لاوازی خه ته كهیدا لهوه ده چیت بهر له كوچی دوانی حاجی كاك نه حمه دی شیخ به ماوه به كی كه نیردراویت^(١٠). له سهره تانی نه میاندا حاجی كاك نه حمه د فرمویه تی :

«یا حیبی و یا قریبی و یا محبی ابتلیت بما خرج من طاقتی و بما لا صبر لی فیه و انمی موتی مع حسن خاتمی فاعذرنی . اجزتکم بالتدریس لاسیما کل عبادة لسانیة جزئیة کلیة ، وکل عبادة فعلیة»

سینم - چهند راستی بهك دهرباره ی شاعیری به ناوبانگك شیخ رهزای تاله بانئ :

شاعیری گه وره و لیها تووی کوردستانی نیوهی دووه می سه دهی نۆزده مینو سهره تانی سه دهی بیست شیخ رهزای تاله بانئ له نه ده بی گه لی کوردا جیگه ی بهرزو شیاوه . کهچی له گه ل نه وهش جیاوازی ی له دیار کردنی سالی له دایک بوونو وه فاتیدا هه به . مامۆستا نه مین زه کی باسی له دایک بوونی نه کردوه^(١١). ههرچی مامۆستا عه لانه ددین سه جادی به ١٨٣٥ ی به سالی له دایک بوونی داناوه^(١٢). دوکتور مارف خهزنده دار سالی ١٨٤٢ ی داناوه^(١٣). کوردناسانی دهره وهش نهو ساله بیان به ته واری بو دیار نه کراوه . به وینه

(٩) پروانه وینه ی لهو دوو نامه به له لاهپر ٣٨٨ و لاهپر بهکی تری بی ژماره ی ژماره بهکی وگولاری کۆری زانیاری کورده .

(١٠) مامۆستا مسعود محمه دیش لهو باوه ره دابه .

(١١) پروانه :

محمد امین زکی ، مشاهیر الكرد وکردهستان ، الجزء الاول ، بغداد ، ١٩٤٥ ، ص ٢٢٤ -

. ٢٢٥

(١٢) علاءالدین سجادی ، میژووی نه ده ی کوردی ، بهغدا ، ١٩٥٢ ، ل ٣٤١ . چاپی دووم ، بهغدا . ١٩٧١ . ل ٣٧٤ .

(١٣) د . مارف خهزنده دار ، کورته ی میژووی نه ده ی کوردی نوی ، به زمانی پروسی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٨ . ل ٨١ .

ئەدمۆنس لە بەكەم نووسینیدا دەربارەى شیخ رەزا دوو سالى بۆ لە داىك بوونى
داناوہ : ۱۸۴۱ يا ۱۸۴۳^(۱۴) . كەچى پاش ماوہ بەك ناوہندى ئەو دوو سالى
هەلبژاردووه و ۱۸۴۲ى كردۆتە سالى لە داىك بوونى^(۱۵) .

دوكتور كەمال فوئاد بە دروستى ۱۲۵۳ى كۆچى بە سالى لە داىك بوونى
شیخ رەزای ئالەبانى داناوہ^(۱۶) ، بەلام وا دياره رۆژو مانگەكەى بۆ نەدۆزراوہ تەوہ
تا بە تەواوى ئەو سالە بەئى رۆژمىرى عيسائىش ديار بكرىت ، چونكە سالى
۱۲۵۳ى كۆچى بەر سالى ۱۸۳۷ و ۱۸۳۸ى عيسائى دەكەوت . دوكتور كەمال
فوئاد لەو دوانە بەكەمىانى هەلبژاردووه ، وا دياره بەو جۆرە ويستويە كەمىك لە
تەمەنى ئەو شاعيرە گەورە بەمان دريژ بکاتەوہ . منيش بومايە هەر وام دەکرد .
ماموستا مەلا عەبدولكەرىمى مودەررىس ۱۲۵۳ى كۆچى وەك سالى لە داىك
بوونى شیخ رەزا تەواو چەسپاند . ئەمیان بۆ دۆزینەوہى ئەو سالە پەناى بردۆتە بەر
شیخەکانى ئالەبان^(۱۷) .

شیخى گەورەى ئالەبان لە گوندی قرخی نزیک چەمچەمال^(۱۸) لە داىك بووہ
لە کەركوك گەورە بووہ لەوى و لە کۆبە و سلێمانى خویندووہ و عەرەبى و فارسى و
تورکیشى بە باشى زانیوہ و شیعرى پى گوتون و چۆتە ئەستەمول و بەشى دواى ژبانى لە
بەغدا بردۆتە سەر .

بە داخەوہ لە تۆمار کردنى سالى وەفاتی شیخ رەزادا دیسان هەلەکراوہ . ماموستا

(۱۴)

C. J. Edmonds, A Kurdish Lamponist Shaikh Riza Talabani, — (Journal of the Royal
Central Asian Society), London, Vol XX11, January 1935, P. 116.

(۱۵)

C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, London, 1957, P. 57.

(۱۶)

Kamal Fuad, Kurdische Handschriften, Wiesbaden, 1970, P. 101.

(۱۷) بریار وابوو ماموستا مەلا عەبدولكەرىم ئەو راستى بەمان لە «یادى مەردان» دا بۆ تۆمار بکات .

(۱۸) قرخ و ئالەبان دوو دین کەوتوونەتە ناوچەى چەمچەمالى نێوان کەركوك و سلێمانى یەوہ .

علاء‌الدین سجادی ۱۹۰۹ی کردۆته سالی وه فاتی (۱۹) . دوکتۆر که مال فونادیش
همان سالی داناوه (۲۰) .

گۆره‌که‌ی شیخ ره‌زا ، پر له نوورو گولاو بیت ، وا له گۆرستانی شیخ
عبدالقادری گیلانی له به‌غدا (۲۱) . له‌سه‌ر کیلی گۆره‌که‌ی شیخ ره‌زا نووسراوه :
«قد توفي الفاضل المرحوم في ليلة الجمعة المباركة من محرم الحرام سنة ۱۳۲۸هـ .
واته وهو به‌لنگه گرنگه‌ش ته‌نها مانگ و شه‌وی وه حه‌فته‌به‌ی بو دیار کردووین
که شیخ کۆچی دوابی تیدا کردوو . به‌لام مامۆستا ئەمین زه‌کی وه روژه‌ی به‌به‌کی
موحه‌ره‌م داناوه (۲۲) . له‌به‌ر وه‌وش که به‌کی موحه‌ره‌م پینج شه‌مه‌ده‌گرته‌وه .
له‌سه‌ر کیله‌که‌ش نووسراوه شیخ شه‌وی هه‌ینی کۆچی کردوو ، له‌به‌ر وه‌وه له‌وه
بروایه‌داین به‌کی موحه‌ره‌مه‌که‌ی مامۆستا ئەمین زه‌کی دروست بیت . به‌و جوهره‌ش
روژی وه فاتی شیخ ره‌زای تاله‌بانی وای لی دیت :

(به‌کی موحه‌ره‌می سالی ۱۳۲۸ی کۆچی ، که ده‌کانه ئیواره‌ی پینج شه‌مه
له‌سه‌ر هه‌ینی (جمعه‌ی سیازده‌ی کانۆنی دووه‌می سالی ۱۹۱۰) .

له‌سه‌ر کیلی گۆره‌که‌ی شیخ ره‌زا به‌ فارسی ئەم چهند دێره هه‌لکه‌ندراوه :

یا رسول الله چه باشد چون سگ اصحاب کھف
داخل جنت شوم در زمرة اصحاب تو
او رود در جنت و من در جهنم کی رواست
او سگ اصحاب کھف و من سگ اصحاب تو

شیخ ره‌زای دنیا دیده‌و ژبان په‌رست زۆر هه‌زی له تیکه‌ل بوون و دانیشتی
زاناو شاعیران ده‌کردو پێوه‌ندی له‌گه‌ل گه‌لێکیان هه‌بوو . به‌کیک له‌هاوه‌ل و دوسته
نزیکه‌کانی شیخی شاعیر حاجی مه‌لا عبداللای جه‌لی زاده بووه که پیکرا له‌کۆبه

(۱۹) علاء‌الدین سجادی . سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، چاپی به‌کام ، ل ۳۴۱ ، ۳۴۳ . چاپی دووم ، ل
۳۷۶ . ۳۷۴

(۲۰) Kamal Fuad, Op. Cit. , P. 101

(۲۱) محمهدی کۆری شیخ ره‌زا ، که له‌ویش شاعیر بووه‌و نازناوی (خالص) بووه ، له‌ نه‌یشت
باوکی به‌وه له‌ گۆرستانی شیخ عبدالقادر نێراوه .

(۲۲) محمد امین زکی ، مشاهیر الکرد و کردستان ، الجزء الاول ، ص ۲۲۵ .

لای حاجی مهلا نه سعده دی باوکی حاجی مهلا عهبدو لالا خویندوو یانه و دوای نهوش له ریگه ناموه پیوهندی یان بهردهوام بووه . به کیک له نامه کافی شیخ رهزا تا نیسته ش ماوه (۲۳) که برینی به له نووسینیکی دوستانه ی . شیخ رهزا نهو نامه بهی سالی ۱۳۱۳ ی کوچی (۱۸۹۵-۱۸۹۶ ی عیسایی) نووسیوه (۲۴) . شیخ نامه کهی بهم چوار دیره شیعه فارسی به دست پی کردووه :

عیب در ذات تو ای کان هنر معدومست (۲۵)

مگر این عیب که لحم علما مسمومست
 شعـر من از همه سو در همه کشور ساری
 علم تو در همه جابر همه کس معلومست
 میروند شعـر من علم جهان گیر شما
 هر دو بیفائده تا جای اقامت رومست
 نامه بنویس بهر طرز دلت میخواهد
 همه سحر است اگر نثر و اگر منظومست
 رۆزی ۶ کانونی به که می سالی ۱۹۸۴ کاک چالاک تاله بانی نه م باسه ی لای
 خواره وهی بو گپرامه وه :

«وینه کیشیکی به غدایی دهنگو باوی شیخی بیستبو ، هر له دوروه شه بدای عهقل و زیره کی بو بو . داوای له نه وهی کرد هر تاله بانی به که نه ندامیکی ده موچاوی له و بکات که هاته به غدا بیبهنه لای . پاش ماوه به که نهو هونه رهنده وینه به کی جهنابی شیخی دروست کرد . که داپره م کتوپر چاوی پی که وت سه ری سورماو به کسه ر پرسی نه م وینه بهی مامه ره زاتان له کوی بوو ، کتومت خو به تی !» .

چوارهم - دیسان رۆژنامه ی «کوردستان» :

چهند ده رباره ی «کوردستان» ی رۆژنامه ی کوردی بنووسریت هیشتا که مه ،

(۲۳) پروانه وینه ی نهو نامه به له لاپره ۳۹۲ ی ژماره به کی «گولاری کۆزی زانیاری کورد» .

(۲۴) بداخمه له نامه که دا نه نا سالی ناردنی نووسراوه .

(۲۵) شیوه ی نووسینه که ی شیخ رهزا وهک خزی هیلراوه نه وه .

چونکه ئەو رۆژنامە بە سەرەتایەکی میژووی گرنگ و پر لە شانازی بە لە سەرانسەری ژبانی رووناکبیری گەلی کورددا^(۲۶)

وەک ئاشکرایە رووناکبیرانی کورد لە دەورووبەری کۆتایی سەدەی نۆزدەمینە بە گەرمی تێکەڵی خەباتی نەتەوایی گەلەکانیان بوون و ھەر لەو رۆژگارە شەو بە باخ و نرخی رۆژنامەنووسی تێگەشتن ، بە تاییەتی ئەوانەیان کە لە ئەستەموول ژابوون ، - خویندبوویان و بە چاوی خۆیان دیوویان رۆژنامەنووسی تورک و گەلانی تری نو دەولەتی عوسمانی چ دەورێک لە ژبانی کۆمەڵدا دەبین^(۲۷) . ئەمە نزیک کۆتایی سەدەی رابوردوو پالی بە خویندەوارە دووربینەکانی کوردستانەو^(۲۸) نابکەوێت خۆ بو دەرکردنی رۆژنامەو گوڤار بە زمانی زگمکی خۆیان .

جی بەجی کردنی ئەم نەرکە پێویستە نە لە ناو خاکی کوردستان خۆی و نە لە ئەستەموولی پایتەخت بەھۆی رژیمی خۆیناوی سولتان عەبدولخەمیدی دووھەمەو (۱۸۷۶-۱۹۰۹) کاریکی ئاسان نەبوو ، بە تاییەتی لەو رۆژگارەدا کە ھەر ئەوئەندەت دەزانی لە بەکێک لە قوزنەکانی کوردستاندا راپەڕینیک بەریا دەبوو . لەبەر ئەوە رووناکبیرانی کورد ناچار بوون ھەول بدەن لە دەرەوێ نیشتمان رۆژنامەبەکی کوردی چاپ بکەن و لەوێوە بە دزی بەوێ بینی کوردستان . باشترین شونیش لەو سەرەدەمەدا بو دەرکردنی رۆژنامەبەکی لەو بابەتە میسر بوو ، چونکە

(۲۶) لەو کێمدا کە بە ناوی «تێگەشتنی راستی و شونیی لە رۆژنامەنووسی کوردیدا» سالی ۱۹۷۸ بلام کردەو کەلکم لە بەشیکێ ئەم باسەم وەرگرتوو .

(۲۷) بەکەم رۆژنامە لە میژووی تورکیادا سالی ۱۸۲۵ بە زمانی فەرەنسی لە ئەزمیر چاپ کرا ، بەکەم رۆژنامەش بە زمانی تورکی بە ناوی «تقوم و قانع» ھەو سالی ۱۸۳۲ چاپ کرا کە تورگانی دەرەوێ بالاً «الباب العالی» بوو .

خەفکانی سەدەی نۆزدەمین رۆژنامە نووسی عوسمانی بە جارێک ھەری سەندو ژمارە ی ھەموو رۆژنامەو گوڤارەکانی ئەو ولاتە گەشتە ۴۷ کە سیازدەیان تورکی و ئەوانی تریان عەرەبی و یونانی ، یا بە زمانی تر بوون .

ژمارەبەک رۆژنامە ی تورکی وەک «ترجمان احوال» و «تصور افکار» وھی تر لە ناو خویندەوارانی کوردیشدا بلاو دەبوونەو .

(۲۸) بە تاییەتی رووناکبیرانی سەر بە بنمەالی بەرخان کە ژمارەیان زۆرو ، ھەلی خویندنیان بەرزو ، توانای ئابوری و دھامەتیان باش بوو .

نهم ولاتنه له سهردهمی محمد علی گهورهوه (۱۸۰۵-۱۸۴۹) له چنگ دهسه لاتی سولتانه عوسمانی بهکان رزگاری بوبو. سهره پای نهوه ئینگلیزهکان بهر له کوتای سدهی نوزدهمین به تهوای جی پتی خویان له میسر قایم کردبوو، حزیشیان دهکرد ناحهزانی دهولتی عوسمانی لهوی کۆبینهوه. ناییت نهوه بش له بیر بکهین که رۆژنامه نویسی میسری نهو رۆزگاره دهنگی دابووه و ژماره بهک چاپخانهی گهوره بو نهو کاته له قاهره کاربان دهکردو ناحهزانی دهروازی بالای عوسمانی و تهختی طاووسی قاجاری لهوی چاپه مهنی خویانان دهرده کرد.

هموو نهو هویانه پالیان نا به بهدرخانی بهکانهوه روو بکه نه میسر به نیازی دهکردنی رۆژنامه بهکی کوردی ی. بهم جوړه رۆژی پینج شه ممه ی ۳۰ ی (ذو القعدة) ی سالی ۱۳۱۵ ی کۆچی، ۹ ی نیسانی سالی ۱۳۱۴ ی رومی که دهکاته ۲۲ ی نیسانی سالی ۱۸۹۸ ی عیسایی له شاری قاهره به کهم ژماره ی به کهم رۆژنامه له میژووی گهلی کوردا له چاپخانهی (الهلال) به ناوی «کردستان» وه له لایه ن میقداد مه دحت به درخانه وه چاپ کرا.

شایانی باسه به پتی نهو جهدوه له باوهر پی کراوانه ی له بهر دهستان، به تایه تی جهدوه له که ی نه کادیمی ئوربیلی (۲۹)، رۆژی ۳۰ ی (ذوالقعدة) ی سالی ۱۳۱۵ ی کۆچی دهکاته ههینی، نهک پینج شه ممه وهک له دوو شویندا له سهر ژماره بهکی «کردستان» چاپ کراوه. به پتی هه مان جهدوه له رۆژی ۳۰ ی (ذوالقعدة) ی سالی ۱۳۱۵ ی کۆچی دهکاته ۲۲ ی نیسانی سالی ۱۸۹۸ ی عیسایی. له بهر نهوه ش که له راستی گۆرینه که ی ئوربیلی دنیاين (۳۰)، به تایه تی چونکه له وه له که مانه دا که پروفیسور تسیولسکی لهو جهدوه له ی گرتوون باسی نه سالی ۱۳۱۵ و نه سالی ۱۳۱۶ یان تیدانی به (۳۱)، ناچار بووین بکه وینه سوراخی نهوه ی تابا ۲۲ ی نیسانی سالی ۱۸۹۸ ی عیسایی دهکاته رۆژی پینج شه ممه با ههینی. دوا ی لیکۆلینه وه بهکی

(۲۹) سالی ۱۹۶۱ له مۆسکو چاپ کراوه.

(۳۰) بروانه ل ۲۶۹ ی جهدوه له که.

(۳۱) بروانه گۆلاری دهگه لانی تاسیار نهفریقا، به زمانی روسی، مۆسکو، ژماره ۳ ی سالی ۱۹۶۲،

ورد دهرکوت ئەو رۆژه دەق پینچ شەممەبە . کەوايیت ئەيیت هەلە لە ديارکردنی سەرەتاو کۆتايی مانگە هيجری بەکافی ئەو سألە خویدا کرايیت ، کە ئەوەش رنی تی دەچیت ، چونکە ، وهك ئاشکرايە ، ديارکردنی سەرەتاو کۆتايی مانگەکافی سألنامەي هيجری لەسەر بينی مانگ وەستاو و زۆر جار هەلەي تیدا دەکريت . کەواتە ئەو رۆژی (۲۲ی نیسانی سالی ۱۸۹۸)ەي لە ميسر بە ۳۰ی (ذوالقعدە) دانراو و ديارە لە راستیدا ۲۹ بوو . هەمان هەلەش لە ژمارە سي و پینچی «کوردستان» دا رووی داو ، زۆر لەوانە بە ۲۸ی (ذو الحجە)ی بەکەمیان ۲۷ و ۲۷ی (محرم)ی دووهمیان ۲۶ بووبن .

رۆژنامەي سەر بەرزو تاقانەي «کوردستان» ماوەي چەند سالیگ بە ئاوارەي ژباو هەر رۆژەي لە شارێگ چاپ دەکرا ، ژمارەيەکی لە جنيی پایتەختي سويسرەو ، هەندیکي لە لەندەن و ، بەشیکي تری لە شاری فولکستون کە کەوتۆتە باشووری بەريتانياو ، چاپ کراون . دواي شەري بەکەمي جيهانیش «کوردستان» بوو ناوي گۆفاريکی نوي کە لە ئەستەمۆل چاپ دەکرا (۳۲) .

بەشیک لە ژمارەکافی رۆژنامەي «کوردستان» لە کتيبخانە گەرەکافی دەرەو پاریزراون . ژمارە يەکی لە کتيبخانەي لقي ئاموزگای رۆژهەلاتناسي سوڤيت لە لينيگراد هەيە . ژمارە يەگ تا سيويەکی ، تەنها ژمارە دەو دوازدەو حەفدەو هەژدەو نۆزدەي نەيیت ، لە کتيبخانەي ماربۆرگی ئەلەمانياي رۆژئاوا پاریزراون (۳۳) . ۱۸ ژمارەش لەوانەي سالی ۱۸۹۹ چاپ کراون لە کتيبخانەي نيشتانی ئەنقەرە هەلگيراون (۳۴) .

(۳۲) ئەمیان تەنها لە رووی ناوەرە نەيیت ئیتر هيج پێوەندی بەکی بە «کوردستانی» بەکەم رۆژنامەي کوردی بەو نەيە . لەو دا مامۆستايان ئەمین زەکی و محمد علی عەوني بە هەلدا چرون (پروانە : محمد أمين زكي . خلاصة تاريخ الكرد وکردستان . القاهرة ، ۱۹۳۶ ، ص ۳۷۰) .

(۳۳) «کوردستان» - بەکەمین رۆژنامەي کوردی ۱۸۹۸ - ۱۹۰۲ ، کۆکردنەو پێشەکی ي دوکتۆر کەمال فوناد . بەغدا . ۱۹۷۲ . «پرواناکي» (گولان) ، بەغدا ، ژمارە ۱۸۰ ، ۲۳ی مایسی ۱۹۶۹ ، ل

سالی ۱۹۷۲ له دیمه شق له ریښگی رهوشن به درخانه وه ژماره پینجی «کوردستان» و لاپره سی و چواری ژماره سیم دست که وت و له گه ل وینه ی ژماره به کیدا پینکه شی کتیبخانه ی «کوری زانیاری کورد» م کردن .

له ژر ناوی ژماره به کی رۆژنامه ی «کوردستان» دا ئه م پرسته تورکی به نووسراوه : «کردلری ایقاظ و تحصیل صنایعه تشویق ایچون شمذیلک . اون بش گونده بر نشر اولنور کردجه غزته در» . به لأم له ژر ناوی ژماره پینجیدا به کوردی نووسراوه : «پازده روزا ده جارکی تیت نفیساندن جریده یا کردی به» (۳۵) .

جینگه ی شانازی به بو میزوی رۆژنامه نویسی کوردی که له سه ره وه ی لای راستی به که م ژماره ی به که مین رۆژنامه ی کوردی ئه م برپاره پر به هاو مانه به تو مار کراوه :

«هر جار دو هزار جریده یا بی پره ازی ریکم کردستانی ده بده ن خه لکی» (۳۶) .

زۆر به ی هه ره زوری ژماره به کی «کوردستان» بو باسی نرخ و بایه خی خویندن و خوینده واری ته رخان کراوه و هه موو دیرتکی پارانه وه ی دلستوزانه به بو نه وه ی گه لی کوردیش وه ک گه لانی تر ده ست بداته خویندن . بو بزواندنی ههستی خه لکی له م باره به وه گه لیک فه رمایشتی پیغه مبه ری موسلمانانی ده رباره ی پیویستی قیروون و خویندن هینا وه ته وه ، جگه له چه ند نمونه به کی به جی سه باره ت به وه ی چون به یاریده ی زانست ژاپون به سه ر چین و ، میسر به سه ر سوداندا زال بوون .

ژماره پینجی «کوردستان» که له کتیبخانه ی کور پاریزراوه رۆژی پینج شه ممه ی ۲۷ ی (محرم) ی (۳۷) سالی ۱۳۱۶ که ده کاته ۱۸ ی حوزه برانی سالی ۱۸۹۸ چاپ کراوه . به م جوړه میقداد مه دحمت به درخان له ماوه ی نزیکه ی دوو مانگدا پینج ژماره ی «کوردستان» ی له قاهره چاپ کردوه .

(۳۵) وه رگیراوه کان له «کوردستان» بی دستکاری کردنی رینوسیان له م وتاره دا بلاؤکراونه ته وه .

(۳۶) له ژماره چواری «کوردستان» هه که مبه ک دستکاری ئه م پرسته به کراوه وه های لیها توره : «هر جار دو هزار جریده یا ازی ریکم کردستانی ده بلاش بده ن خلکی» .

(۳۷) وه ک له شوینی خویدا گوتمان له مانه به ئه م ۲۷ ی موچه رمه له راستیدا ۲۶ بویت .

ژماره پینجی رۆژنامه‌ی «کوردستان» له‌سه‌ر کاغەزێکی رەنگ سەوزی تەنک چاپ‌کراوە . درێژی ئەم ژمارەیه ، لەگەڵ ئەو پەرەبەیی ژمارە سێ کە لەبەر دەست‌اندایە ۳۳۸ و پانی ۲۶ سانتیمە . سەرۆتاری ژمارە پینج نامەبەکی کراوەبە بە تورکی بۆ سولتان عەبدوڵحەمید بەم ناوەوه : «شوکلو عظم‌تو سلطان عبدالحمید خان ثانی حضرتلرینە» واتە «بۆ سولتان عەبدوڵحەمید خانی دووهمی خاوەن شکۆو پایە» . کۆتایی نامەکه ، کە سەر‌انسەری لاپەرەیی یەکەم دووهمی گرتۆتەوه ، بە ئیمزای «بدرخان پاشا زاده مقدا مدحت قوللری» ی هاتووه . مقدا مدحت بەگ لەم نامەیدا ، کە دووهم نامەبەتی لە رینگەیی «کوردستان» هه‌وه ئاراستەیی سولتانی بکات ، بە شیوازێکی زۆر لەسه‌ر خو ئامانجەکانی رۆژنامه‌ی «کوردستان» ی خستۆتە بەر چاوو داوای لی‌کردووه رینگەیی بلاوبوونەوه‌ی بدات . هەر بەم بۆنەبەوه له لاپەرە سێ هەمان ژمارەدا پێشنیاری بۆ زاناو میرو ئاغبانی کورد کردووه بە بروسکه داوا له سولتان عەبدوڵحەمید بکەن رینگە بدات «کوردستان» بە ئاشکرا بێردرێتە خاکی نیشتمان . ئەمەش بێ گومان دەچیتە خانەیی خەباتی رووناکبیرانی کوردی ئەو رۆژگارەوهو شیوه‌و رییازی ئەو خەبانه نیشان دەدات .

شایانی باسە له کۆتایی ژمارە یەکەوه تا ژمارە سێ «کوردستان» نووسراوه «لمصری مطبعة (الهلال) ده طبع بیه» ، که‌چی له کۆتایی ژمارە چوارو پینجیدا نووسراوه «لمصری جریده یا کردستانی طبع بیه» و له کۆتایی ژمارە شەش‌هوه نووسراوه «مطبعا جمعیتا تفاق و قنجیا مسلمانا طبع بیه» و له کۆتایی ژمارە بیستیشدا نووسراوه «لمصری مطبعا جریده یا کردستانی طبع بیه» و له کۆتایی ژمارە بیستودویدا بە تورکی نووسراوه «هندیه مطبعه سنده طبع اولنمشدر» و له کۆتایی ژمارە بیستو هه‌شتی‌یه‌وه تا کۆتایی ژمارە سیوێه‌کی بە تورکی نووسراوه «انتقام مطبعه سنده طبع اولونمشدر» . بێ گومان ئەم هه‌موو چاپخانه‌و جی‌گۆری‌یه‌ش نیشانه‌بەکی تری ئاواره‌یی «کوردستان» ی یەکەمین رۆژنامه‌ی کوردی و باری یەکجار قورسی سەر شانی رووناکبیرانی ئەو قوناغەیی کوردن .

دیاره‌ ده‌رچونی یەکەم رۆژنامه له میژووی گەلی کوردا هه‌نگاوێکی گه‌وره‌و سەر‌تایه‌کی بایه‌خدار بوو . ده‌رچونی «کوردستان» بایه‌خی سیاسی و زانستی

هه بوو . هیچ دوور نه پۆین ته گهر ته م پرۆژنامه به نه بوابه له وانه بو تاوه کو ته مپروکه ش سالی وه فاتی شاعیری گه وره ی کورد حاجی قادری کوپیان نه زانیابه . به هوی «کوردستان» وه به وه زانرا که زۆربه ی نووسه رانمان له دیار کردنی سالی کۆچی دوابی حاجی قادردا به هه له دا چوون . ماموستا نه وره حان سه عید سالی ۱۳۱۲ ی کۆچی بو داناوه که مه کاته (۱۸۹۴ - ۱۸۹۵) ی عیسایی (۳۸) . ماموستایان عه لانه دین سه جادی و گبو موکریانی و محمه دی مه لا که ریم سالی ۱۸۹۲ یان بو داناوه (۳۹) . دوکتور مارف خه زنه دارو دوکتور ئیسحان فوئادیش وه که ته دمونس سالی ۱۸۹۴ یان بو وه فاتی حاجی داناوه (۴۰) . ماموستا ره فیق حیلمی له «شیعرو نه ده بیات» ه که بیدا ته نها باسی سالی له دایک بوونی حاجی ی کردووه (۴۱) . هه رچی ماموستا ته مین زه کیشه سالی ۱۳۱۴ ی کۆچی داناوه که ۱۸۹۶ - ۱۸۹۷ ی عیسایی ده گریته وه (۴۲) . هه ره گول تازیزان که نازناوی جه لاده ت به درخانه سالی ۱۳۱۲ ی کۆچی داناوه که ۱۸۹۴ - ۱۸۹۵ ی عیسایی ده گریته وه (۴۳) .

دوابی ته م هه موو جیابوازی به گۆفاری «پرووناکی» سالی ۱۹۶۹ له وتاریکیدا که

(۳۸) دکۆمه له شیعری حاجی قادری کۆزی ، چاپ و بلاؤکهر عبدالرحمن سعید ، بغداد ، ۱۹۲۵ ، ل

۶

(۳۹) پروانه

علاءالدین سجادی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۳۰۹ ، ۳۱۲ . چاپی دووم ل ۳۴۱ ، ۳۴۳ ، دیوانی حاجی قادری کۆزی ، هه ولیر ، ۱۹۶۹ ، ل ۵ . محمده ی مه لاکریم ، حاجی قادری کۆزی شاعیری قوناغینکی نوی به له ژبانی نه نه وه ی کورد . به غدا ، بی ، ل ۹ .

(۴۰) پروانه :

دوکتور مارف خه زنه دار ، سه رچاوه ی ناوبراو . ل ۴۰ ، دوکتور ئیسحان فوئاد ، هونهرمه نده ی حاجی قادری کۆزی و شوینی له ویژه ی کوردیدا ، کورته ی نامه ی دوکتوراکه ی ، به زمانی پرووسی ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۶ ، ل ۹ ،

C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, P. 58

(۴۱) ره فیق حیلمی ، شیعرو ادیبانی کوردی ، به غدا ، ۱۹۴۱ ، ل ۹۹ - ۱۱۸ .

(۴۲) محمد امین زکی ، مشاهیر الکرد وکردستان ، الجزء الثاني ، ص ۱۱۰ .

(۴۳) پروانه :

(Hawar), Sham, Sal 9 , Hejmar 33, 1941, L. 13

بی ناوی نووسره که ی بلاو کراوه ته وه به یاریده ی روژنامه ی «کوردستان» سالی
کۆچی دوابی حاجی قادری کۆبی به دروستی داناوه (۴۴). واپی ده چیت ته و تاره
هی دوکتور که مال فوئاد بیت .

«کوردستان» له لاپه ره سنی ژماره سیندا وه که هه وال سالی کۆچی دوابی حاجی
قادری کۆبی به م جوړه ی لای خواره وه بلاو کردوته وه :

«عالمک ژسوار هبی سالا دی وفات کر رحمتا خدی لیه گهنین وی بفرینه ناف
وی حاجی عبدالقادر بی اف مروف صاغیا خوه وه گلک خپتی درحقا علماندنا علمو
معرفتیره گلک بیت و اشعارین کرمانجی دنفیسی ریدکر ولات خوه سورا عزمان
سورایه لوما کرد حمی فی عزمانی نظانن . پشتا کتیا م و زینده بخت دست خوه هن
بیت نفیسینه تبرکاً من او ایات لئی جریده ییده بنفیسین وکی بدقت بی خوندن مع
وان خوش تیت فهم کرن» (۴۵) .

دوا به دوا ی ته م قسانه «کوردستان» ته وه به ی تانه ی چاپ کردو وه که حاجی قادر به
خه تی پرۆزی له سه به رگی پشته وه ی دیوانیکی «مه م و زین» ی خانی نووسیونی و
به ی تی به که میان ده لیت :

زه مانه ره سمی جارانی نه ماوه چرای ناظم و منشی کوزاوه
دوا به ی تیشیان ده لیت :

له کوردان غه یسری حاجی و شیخی خانی

نه ساسی نظمی کوردی دانه ناوه

وا دیاره ژماره کانی «کوردستان» زوو به زوو گه یشتونه ته ده ست زور که س و له
هموو لایه که هستی خه لکه که ی بزواندوو وه چاوی پروون کردوونه ته وه . هه ره له م
ژماره به شدا نامه به کی تیدا به که (ن . ح .) ناویک له شامه وه ناردوو به بو میقداد
مه دحمت به درخان و به ته و په ری به ختیار ی به وه باسی گرنگی و با به خی «کوردستان» ی
کردوو وه به م جوړه هستی خو ی به رام بهر خاوه نه که ی ده ره برپوهه :

« . . رحمت لیب ته بت خدی دولتا ته مظن بکت او عدل و کرما باب ته

(۴۴) «پرووناکی» . هه یی . ۲۳ ی مایی ۱۹۶۹ . ل ۴۱ .

(۴۵) ده ق قسه کانی «کوردستان» بی ده ستکاری ی شیوازو ری نویسی .

کری نهو ژى دبت سببا رحمتى او جریده ته سر قنجیا کردا درینجستی اف ژى نیزک
وى به زمانى قنجى هو قاس دبت» .

هەر دوا به دواى ئەم نامە بە هەلبەستى لاوینکی کوردی شام بە ناوی شیخ أ .
فەتاحووە بلاو کراووە تەووە که ئەمیش بە ئاشکرا نیشانی دەدات رۆژنامەى «کوردستان»
چ دەنگینکی لە ناو کوردا داووە تەووە . لە ژمارەکانى تریشدا گەلێک نمونەى لەو جوړه
بەر چاو دەکەون .

هیچ گومانێک لەو هەدانی بە که رۆژنامەى «کوردستان» چرایەکی پرشنگداری نوێ
بوو لە ئاسۆی ژبانی روونا کبیری کوردا هەلکرا . ژمارە بەکی زۆر لە میژوو نووس و
نووسەرانى خوو بینگانه ئەم راستی بەیان تۆمار کردوو . دوکتۆر شاکیر خەصباک و
دوکتۆر بلەج شێرکۆه «کوردستان» یان بە سەرەتای گۆرین لە ژبانی کوردا
داناو^(٤٦) . دیارە هەر ئەم هۆیانەش مەترسی یان خستە ناو دلی کار بە دەستانی
تورکیاو و وای لى کردن هەر لە سەرەتاوە بلاو بوونەووەى «کوردستان» لە ناو ولاتی
عوسمانیدا قەدەغە بکەن ، ئەو راستی بەی لە ناو هەروکی رۆژنامە که خوێنەووە بە روونی
دیارە . «دەر وازەى بالاً» بەو شەووە نەو هەستا ، بەو نامە بەی میقداد مەدحەت
بە درخاندا که بو سولتان عەبدولحەمیدی دوو هەمی ناردوو ووە هەک سەر و تار لە ژمارە
پینجى «کوردستان» دا بلاوی کردۆتەووە ئاشکرا دیارە چۆن پیلوانى سولتان کەوتوو نەتە
بیانو و گرتن و شەر فرۆشتن بە خواوەنى رۆژنامەى «کوردستان» ، بە رادە بەک داوایان لە
کار بە دەستانى میسر کردوووە ئەو نیشتمانپەر و هەى کورد و هەک «تاوانبارێک» بینێرنەووە
ئەستەموول . وا دیارە ئەو فشارە زۆرەى چەتە و لە کانی سولتان میقداد مەدحەت
بە درخانى ناچار کرد لە دواى ژمارە پینجى بەووە ئیتر دەست لە دەرکردنى «کوردستان»
هەلبگریت و بە درخانى بەکان ناچار بوون رۆژنامە که بگۆرێرنەووە شارى جێئى و لێرە
بە دواوە عەبدو پرەحمان بە درخانى براى میقداد مەدحەت^(٤٧) چاپ کردنى گرتە
ئەستۆى خوێ .

(٤٦) بروانه :

الدكتور شاکر خەصباک ، انکرد و المسألة الكردية ، بغداد ، ١٩٥٩ ، ص ٢٩ ، الدكتور بلەج
شیرکۆه . القضية الكردية . ماضي الكرد وحاضرهم ، القاهرة ، ١٩٣٠ ، ص ٥١ .
(٤٧) میقداد مەدحەت ناوینکی لیکلراوى و هەک لىساعیل حەق و مستظا کەمال و گەلێکی لوه که بەهێ
دەستوروى ئەو رۆژگاره لە ولاتی عوسمانیدا بار بوو .

بەم جۆرە لە ڕینگەیی «کوردستان» وە دەتوانرێت گەلیک لایەنی بایەخدارێ و ژیۆمی میژووی نوێی گەلی کورد ڕوون بکەیتەووە . «کوردستان» لاپەرە بەکی پر لە شانازی گەلی کوردو سامانیکی بە هاداری بەتی .

پنجەم - مۆرو ئۆرگانی «کۆمەڵەیی کوردستان» :

لە سەرەتای سەدەیی بیستەووە بە تاییەتی دوا بە دوا سەرکەوتنی شوێشی سالی ۱۹۰۸ ی تورکە لاوەکان کە تەخت و تاراجی سولتان عەبدوڵحەمیدی زۆرداری نە بندا هەڵتەکاند ، ڕوونا کبیرانی کورد لە ئەستەمول و دیار بەکر کەوتنە دامەزراندنی کۆمەڵ و ڕیکخراوی سەر بەخۆی وە «کوردستان جمعیتی» و «کورد تەممیم معارف و نشریات جمعیتی» و «کوردستان تعالی جمعیتی» و «کورد قادینلری تعالی جمعیتی» و هی تر . لەو کاتەدا تەنانەت ئافرەتی کوردیش کەوتە خۆ دەستە بەکی پیشەرەویان «کۆمەڵی بەرزی ئافرەتانی کورد» یان دامەزراند (۴۸) . ئەم ڕیکخراوانە دەورینکی بالاییان لە بزوتنەوێ نەتەوێ و ژبانی ڕوونا کبیری گەلی کوردا بینی .

لە کوردستانی عیراق تا کۆتایی شەری بەکەمی جیهان هیچ کۆمەڵ و ڕیکخراویک دروست نەبوو . لەوساو ، وەک ئاشکرایە ، گەلی کورد هاتە کۆری خەباتیکی سەخت و درێزخایەنەووە دژی ئینگلیزی داگیرکەر و لە مەبانی ئەم خەباتەدا بەشیک نە ڕوونا کبیرانی ئەم بەشەیی کوردستان کەوتنە ئەوێ لە بایەخی کۆمەڵ و ڕیکخراوو جینگەیان لە ژبانی گەلدا تی بگەن . بەم جۆرە لە بیستەکانەووە لێرەش دەست کرا بە دامەزراندنی چەند کۆمەڵ و ڕیکخراویک . مامۆستا رەفیق حیلمی لەم بارە یەووە نووسیی بە دەلیت :

«لاوە نیشمانپەرەووەره کانی کورد . . . هەر ڕۆژە کۆمەڵیکیان دائەمەزراند» (۴۹) .
کۆمەڵە سیاسی بەکانی کوردستانی عیراق ئەو ڕۆژگارە کەلکی زۆریان لە تاق کردنەووە کانی کۆمەڵ و ڕیکخراوە سیاسی بەکانی کوردستانی تورکیا وەرگرت ، بە تاییەتی چونکە بەشیک لە دامەزرینەران و ئەندامە چالاکەکانیان بەر لە کۆتایی شەری بەکەمی جیهان لە ئەستەمول خۆیندبوویان و کاریان کردبوو .

(۴۸) «کورد قادینلری جمعیتی» .

(۴۹) بروانە :

رفیق حیلمی ، یادداشت ، بەرگی دوووم ، بەشی بەکەم ، بەغدا ، ۱۹۵۶ ، ل ۲۸ .

یه کیك لهو کۆمه لانهی سه ره تای بیسته کان له کوردستانی عیراق دامه زریزرا «جه معیةتی کوردستان» بوو . ئەم کۆمه له یه کهم رینگه خراوی ئاشکرا بوو له میژووی کوردستانی عیراقدا که کار به دهستانی ئینگلیز له بهر گه لیک هۆ ناچار بوون رینگه ی کارکردنی پێ بدەن .

«جه معیةتی کوردستان» رۆژی ههینی ۲۱ ی ته موزی سالی ۱۹۲۲ له کۆبوونهوه یه که گه و ره دا له مرگه وتی سه یه دحه سه نی موفتی له شاری سلێمانی به سه روکایه تی مسته فا پاشا یامولکی دامه زریزراو له رینگه ی ده نگدانی نهینی به وه ماموستایان ره فیق حیلمی و نه حمه د به گی توفیق به گ و صالح قه فتان و فایق به گی مارف به گ و حاجی ئاغای فه نخللا و عیزه ت به گی عوسمان پاشا و نه ده م نه فه ندی و نه حمه د به هجه ت و شیخ محه مده ی گولانی و شیخ عه لی سهرکارو عه لی باپیر ئاغاو عه بدوللا نه فه ندی محه مده ی شوکری عه له که بو به رپوه بردنی کۆمه له و ئورگانی کۆمه له هه لپژێردران (۵۰) .

«جه معیةتی کوردستان» مۆری تایه تی خۆی هه بوو که ناوی به م جوړه له سه ر هه لکه ندراره : «جمعیت کردستان» . له سه روو ناوه که شی به وه وینه ی رۆژ هه لکه ندراره (۵۱) . ئەم مۆره له لایه ن خوالیخو شبوو عه بدوله عیزه یز یامولکی ی کۆری مسته فا پاشاوه پارێزراوه .

هه مان کات رینگه به «جه معیةتی کوردستان» درا ئورگانیککی حه فتانه به ناوی «بانگی کوردستان» وه (۵۲) ده ربکات که به که مین ژماره ی رۆژی چوار شه ممه ی ۸ ی (ذوالحجه) ی ۱۳۴۰ ی کۆچی ، ۲ ی ئابی سالی ۱۹۲۲ ی عیسایی له سلێمانی

(۵۰) بروانه :

«بانک کردستان» ، سلێمانی ، ژماره به ک ، دووی ئاغستزی ۱۹۲۲ ، ل ۱-۲ .
شایانی باسه ماموستا ره فیق حیلمی له یادداشته کانیدا ته نها ناوی حهوت لهو ئاهنده مه هه لپژێردراوه ی نووسیه (ره فیق حیلمی . یادداشت . جزئی پنجم ، به غدا ، ۱۹۵۷ ، ل ۴۸۶-۴۸۷) .

(۵۱) بروانه وینه ی ئەم مۆزه ی «جه معیةتی کوردستان» له لاپه ره ۴۱۴ ی ژماره یه کی وگولاری کۆری زانیاری کورد .

(۵۲) «بانک کردستان» .

چاپ کراوه . له لای سهره وهی یه کهم ژماره ی «بانگی کوردستان» نووسراوه :
«صاحب امتیازو مدیر مسئول مصطفی پاشا ، محرر کوردی و فارسی علی کمالی
م . نوری ، محرر تورکی رفیق حلمی» .

له ژیر ناوی رۆژنامه که شدا ئەمه نووسراوه :

«زمان گورزو رابوردو ایستنا پالوان علمه

سلاح دسته صنعت بارقه تیغ و سنان علمه

علمی ، اجتماعی ، ادبی ، غزنه به کی حرو سرست ملی به ، هفته جاریک
دردچی» (۵۳) .

هه موو لاپه ره کانی میژووی رۆژنامه نووسی کوردی ی جیگه ی شانازین .
ته نانهت زۆر ده گه من هه لده که ویت رۆژنامه به ک ، یا گوڤاریکی کوردی ی ،
به وانه شیانوه که بو مه به سنی تایه تی ده رکران ، ده وریکی کۆنه پهرستانه ی
دییت . وه ک به لگه لیره دا بی ده ستکاری ی نمونه به کی پچوک له «بانگی
کوردستان» وه ده هیننه وه . له سه ر لاپه ره سنی ئەو رۆژنامه به ئەمه نووسراوه :
«مصرف چاپ کردن و سایرہ اول نسخه ام غزنه به له طرف اعضایان دائمی
جمعیت کردستانه وه تأمین کراو و ام اول نسخه به ی تبرکا و مجانا توزیع و تقدیم
بردران وطن دکری» .

له هه مان ژماره شدا به ناوی «صاحب امتیاز میر لوا مصطفی» وه ئەمه
بلا و کراوه ته وه ، که له بهر بایه خی به ده ستکاری ی شیوازی نووسینه که به وه ده بجهینه
به ر چاوی خوینده وان :

«السلام علیکم ئەی کوردان ، ئەی قهومی قه دیمی په هله وی ، گوی بگرن له
«بانگی کوردستان» . ئەم بانگه بو خه بهرداری هه موو کوردانه ، بو هوشیاری ی
شیرانه . بو بیستی باوک و دایکانه . گوی بگرن ئەم بانگه چپی تیدایه ، ئەم هاواره
بوچی به . قسه ی پر و پوچی کولانان . درو هه لبه سنی ریزگاوان به سی به ، ته ماشای
عالم بکه ن له صنعت و مه عریفه تدا له ئیمه پاشکه و توترکی هه به ؟ ، کالایه کمان
نی به بو سه تری عه وره تمان کافی بی ، ده رزی و ده زویه کمان نی به که ده ستکردی

(۵۳) ده ستکاری ی شیوازی رینوسه که ی نه کراوه .

ولانتان ئى ، نىشانى عەزەمەت و خانەدانىش كە ئىستە عىيارەتە لە شەكرو چا ، ئەوانەيش ھى كوردستان نىن ، لە جىڭگايانى دوور دېتن . پارچە كاغەزلىك كە بۇ نوشتهى چەوروو شىرىن ئى ئەوئىش لە فرەنكىستانەو^(۵۴) دېت ، لە صەدا چوارمان تىدا ئى يە كە كاغەزلىك بۇ كە سوكارى و سىرىكى مەحرەمانە بۇ عائىلەى خوى بنوسى . مشكى و مېزەرمان لە ئىران و فرنكىستان و گوروونى گول حوقەبىمان لە هندوستان و عەباى گەورە گەورەى نازدارانتان لە عەرەبستان و كفى مردوانتان لە ئەوروپا و مەلۇنكەى مندالانتان لە ئەمەرىكاو بۇ دېت .

ژمارەكانى «بانگى كوردستان» پىرپانە لە ھەوال و باسو و تارى گىرنگ كە ، بىگومان ، كەرەستەبەكى بەنرخن بۇ روون كوردنەوئى گەلىك لاىەنى مېئووى نوئى و ھاوچەرخى نەتەوئى كورد^(۵۵) .

«بانگى كوردستان» لە سەلتانى چوارە ژمارەى لى دەرچوو كە ھەمووبان ، وەك لە دوا لاپەرەى رۆژنامە كە خۆبىدا نووسراو ، «لە چاپخانەى حكومەت لە سەلتانى» چاپ كراون .

رۆژى دەرچونى ژمارە چوارەى «بانگى كوردستان» ۸ى حوزەبرانى سالى ۱۹۲۳ يە ، بارستى ھەموو ژمارەكانىشى ۲۱۲×۳۴ سانتىمە و ژمارە چوارەى نەبىت كە چوار لاپەرەبە ھەموو ژمارەكانى تى شەش لاپەرەبىن .

شايبانى باسە مستەفا پاشا يامولكى سەرەتاي سالى ۱۹۲۶ ھەر بە ناوى «بانگى كوردستان» ھەوئى سى ژمارەى تى دەركرد كە لە سەربان نووسراو (۱-۱۴) ، ۱۴-۲ ، ۱۴-۳) . ئەمىان مستەفا شەوقى نووسەر و كەرىم رۆستەم كارگېرى بوون .

(۵۴) ، فرنكىستان، واتە ولان فرەنكان . لە ناوى ئەو دەستە ھۆزە ئەوروپانى بە دىرىنەو ھاتووە كە بە لاتىنى (Franci) و بە فرەنسى (Francs) يان پى دەلن . ئەو ھۆزانە لە كۆنەو ھاوون دەسەلات و دەولەت بوون . لە زمانە رۆژھەلاتى بەكاندا بۆتە ئەفرەنجى و زۆر جار لە برىنى ئەوروپانى بەكار ھىراو و ەك زارو لە ناو چىن دەستەكانى سەرەوئى كۆمەلدا باوئو . تا ئەم دوايانەش بەكار دەھىترا . وا ديارە لە رىنگەى زمانى توركىيەو نىكل بە كوردىى خۆمان بوو .

(۵۵) كاك جەمال خەزىنەدار كارىكى چاكى كرد كە وئەنى ژمارەكانى ئەم رۆژنامەبەى بلازكردەوئى بىر جۆرە بوو سەرچاوبەكى بەردەستى خەزىنەدار (بىروانە : «بانگى كوردستان» ، كۆكردنەوئى لەسەر نووسىن جەمال خەزىنەدار ، بەغدا ، ۱۹۷۴) .

شەشم - بەکەم گۆفاری مندالان بە کوردی :

نەمەنی تاقە سالانەیی «کۆماری مەهاباد» ، کە پۆزی ۲۲ی کانونی دووهمی ۱۹۴۶ دامەزراو کانونی بەکەمی هەمان سال پوخا ، بوو پۆزی گەشە کردنو برەوی پۆژنامەنووسی کوردی . لەو ماوە کەمەدا بە پێوانەی کوردستان ژمارەبەکی بەکجار زۆر پۆژنامەو گۆفار بە زمانی کوردی چاپ کرا ، وەک «کوردستان» و «هەلالە» و «هاوار» و «هاواری نیشتمان» و «هاواری کورد» و هی تر . هەر لەو پۆژانەشدا بەکەم گۆفاری مندالان لە میژووی گەلی کوردا بە ناوی «گروگالی مندالانی کورد» هەو چاپ کرا .

«گروگالی مندالانی کورد» لە «چاپخانەی کوردستان»ی شاری مەهاباد چاپ دەکراو لە ژێر ناوی گۆفاره کەدا نووسراوه : «بیری کارگەڕانی چاپخانەی کوردستان» . دەورووبەری کۆتایی بەهاری سالی ۱۹۴۶ ژمارەیی بەکەمی لی دەرچو . ژمارەیی دووهمی پۆزی بەکی جۆزەردانی سالی ۱۳۲۵ ، ۲۱ی مایسی ۱۹۴۶ و ژمارە سێی پۆزی بەکی پۆشپەری ۱۳۲۵ ، ۲۱ی حوزەیرانی ۱۹۴۶ دەرچوون . وا دیاره هەر ئەو سێ ژمارەبەشی لی چاپ کراوه^(۵۶) .

بارستی ژمارە دوو و سێ «گروگالی مندالانی کورد» (۲۲ر ۱۵x) سانتیمە . قادری مودەریسی سەرپەرشتی بلاوکردنەوهی دەکرد . لە هەردووک ئەو دوو ژمارەبەدا چەند دەرسیکی زمان و جوگرافیا و باسی تریان تیدا بلاوکرانەوه . بەرگی ژمارە سێی «گروگالی مندالانی کورد» بە وێنەیی صلاحەددینی ئەبوی رازی تراوه تەوه .

(۵۶) ژمارە ۲ و ۳ی «گروگالی مندالانی کورد» ، لای خۆم هەن ، هەر کەسێک یەونیت دەتوانیت کەلکیان لی وەر بگریت . هەر وەها وێنەیان لە کتێبخانەی کۆر هەبە .

باسی هه شته م
چمکیك له میژووی یه کهم چاپخانه ی
کوردی له شاری سلیمانی

رۆژنامه نووسی کوردی ئاوێنه یی غه ل و غه شی لاپه ره ی پر به سه ره اتی
 میژووی گه له که مانه (٥). شه و نغونی و هه ول و نه قه لای بی و چانی سه ربازه ونه کانی ته م
 مه بیدانه گرنه گی ژبانی رونا کبیرمان شایانی نر خاندنی به رزو لیکۆلینه وه ی ورده .
 به داخه وه که سه ان کاتی خو ی نه که وتینه عه ودالی یادداشتی ته و نه مرانه ی بناخه ی
 میژووی رۆژنامه نووسی کوردی یان دارشت ، بویه کا نه یی و داستانی دانسه ی
 زورمان له کیس چوو ، له گه ل پیره میژوو حه سه ین حوزنی موکریانی و صالح قه فتان و
 زور رۆله ی تری به وه فای گه له که ماندا به داخه وه چوونه ژیر گله وه . ته مبشبان ، وه ک
 زور شتی ترمان ، ده بو واییت ! ! .

له دانیشتنیکدا ماموستا نه حمه د خوا جام گیرابه وه ده وره به ری ٦٠ سال
 له مه وه به ر . که وتینه باسی به که م چاپخانه ی کوردی ی که ئینگلیزه کان له سلیمان
 دایانمه زراندا . هه ندیک راستی نه زانراوو به نرخی نویم ده سه کوه ت که شایانی
 تۆمارن .

دوای دامرکاندنه وه ی قوناغی به که می راپه ربه که ی شیخ مه جموود (کوئانی
 به هاری سالی ١٩١٩) ئینگلیزه کان میچه ر سوئیان کرده حاکمی سیاسی هه ریعی
 سلیمانی به و نیازه ی زیاتر چاوی خه لکه که ی پی بترسین و زیره کانه ش دلیان به لای
 خویاندا رابکیشن . سو ن بو ته م فرمانه له هه موو ئینگلیزه کانی ته و سه رده مه زیاتر
 ده ستی ده دا . کوردی به کمی باشی ده زانی و چاک شاره زای کون و که له به ری ته و
 به شه ی کوردستان بو ، وه ک هه موو داگیر که ریک ژه هرو شه کری تیکه ل ده کرد .

(٥) له «رۆژنبری نوی»، ژماره ٧٧ ، نشرینی به کمی ١٩٧٩ ، ل ٣١-٣٤ بلاژ کراوه وه وه .

زۆر جار پەنای دەبردە بەر ستم و زۆرداری ، جاری واش ھەبوو دەستی یاریدە ی بۆ دەستە بەک درێژ دەکردو ئەم و ئەوی دەکری . بەلام ھەك ئەورووپای بەکی پیشکەوتوو بیری دەکردەو ھو بۆ خوشی کوردناسیکی گەرە بوو ، بۆیە کا دامەزراندنی چاپخانە بەکی کوردی بە پۆیست زانی . ھەر ئەو سەردەمەش ئینگلیزەکان ژمارە بەک چاپخانە ی کۆنیان ھێنا بە عێراق بۆ ئەو ی کاری میری و مەبەستی پرۆیاگەندە ی خوێان باشتەر بەرنەسەر . لەسەر پێشنیاری مێجەر سۆن بەکێک لەو چاپخانانە بەر شاری سلێمانی و بەکیکی تریان بەر شاری کەرکوک کەوت .

مێجەر سۆن خۆی سەرپەرشتی کاری چاپخانە کە ی سلێمانی دەکردو ری و شونیتیکی باشی بۆ داوا . بەرامبەر مالی ھەمە ئاغای ئەورەحان ئاغای خانووی فارس ئەفەندە ی بۆ گرتو کردی بە مەلەندە ی . گەرەترین کۆسپی ئەو بوو چۆن و لەکوی تێکار پەیدا بکات . ئەو سەردەمە کەریکاری خوێندەوار قاتی بوو . ھەرچۆن بوو سۆن توانی سی لاوی خوێندەوار قایل بکات کە کاری چاپخانە کە بگرنە ئەستۆ - شیخ مەجیدی شیخ عارف و ئەدیب عەزیزو مەمەد زوھدی . ئەو سی پیشەرەوی رۆژنامە نووسی و چاپخانە گەری ی کوردی ی عێراق بە ھەرسێکیان تێپەکانیان رێک دەخست و پرۆفە ی نووسینەکانیان راست دەکردەو ھو ئینجا بە مەکیئە بەکی دەست لە چاپیان دەدا . ئەم کارە ھەرچەندە زۆر گران نەبوو ، بەلام ئاسانیش نەبوو .

بەکەم کاری چاپخانە ی سلێمانی ئامادە کردنی کاغەزو تۆماری تاییەتی بوو بۆ بەرپۆرە بردنی کاروباری میری . بەلام گەرەترین کاری دەرکردنی بەکەم رۆژنامە ی کوردی بوو لە کوردستانی عێراق . دوا ی کۆششینیکی زۆر مێجەر سۆن رۆژی ۲۹ ی نیسانی سالی ۱۹۲۰ بەکەم ژمارە ی رۆژنامە ی «پیشکەوتن» ی خستە بازارەو . «پیشکەوتن» (۲۰×۳۲ سم) ھەفتە ی جارێک ، سەرەتا بە چوارو دوا ی شەش لاپەرە دەورە بەری دوو سال بە رێکوییکی دەرچوو . مێجەر سۆن خۆی سەرپەرشتی دەکردو جاروباریش نووسینی تێدا بلاودە کردەو ، ئەمە نمونە ی بەکێک لە نووسینەکانی بەتی :

«بۆ زانیی ھەموو :

مەجید کورپی عەلی ھەمەوھندی ۲۷ سالە بە ، دەستە پیاو ، سەمبلی پرو

درېزه ، رېشي تويه ، مووی سووره ، پياوی کوشتووه و هه لانتووه ، هه ج که سی هه والی نه و مه جیده بدا که بو کوی چووه یا بیگری و بیگه ینته حوکمت سی صد رویه ی نه دریتی .

حاکمی سیاسی میجر سن» (۱) .

«پیشکه وتن» بو کات و شوینی خوی روژنامه به کی ده وله مندو پیشکه وتوو بوو . ده سته به ک روونا کبیری ناوداری وه ک جه مال عیرفان و شیخ نوری شیخ صالح و جه میل صائیب و زه کی صائیب به ره می خویان تیدا بلاوده کرده وه و بهو جوړه «پیشکه وتن» شوینی دیاری له میژووی روژنامه نووسی کوردیدا بو خوی کرده وه و نیمرو ژماره کافی به کیکن له سهرچاوه په سه نه کافی لیکولینه وه ی زور لایه نی ژبانی گه له که مان .

له گه ل نه وه ش ناوهر وکی ژماره کافی «پیشکه وتن» له هه له ی گوره و نیشانه ی دواکه توی بی به ش نه بوون . لیره دا هم نمونه سیره ده خه یه بهرچاو که نه و روژنامه به ده رباره ی ره گزی کورد بلاوی کردوته وه . له به کیک له ژماره کانیدا «پیشکه وتن» نووسیوه ده لیت :

«که ده نگو بانگی (۲) . پینغم بهر تیی محمد المصطنی (صلعم) گه یشت به هه موو لایه ک و غه لغه له ی خسته دونیاوه وای لی هات که خاقان و سه لاطین حه له قه ی به نده به قی نه و سه روره بجه نه گوی . توغوز خان که له و وه خته دا گوره ترین سه لاطینی تورکستان بوو له پیاوماقولی کورد به غدوز ناوی سه روسه کوت ناشرینی ناره خزمهت پینغم بهر (صلعم) . . پینغم بهر (صلعم) که چاوی پی که وت له سه رو گو یلا کی قیزی کرده وه . عه شایرو قه بایلی پرسی ، به غدوز وئی له نه کرا دم ، نه و حه زره ته یشت فه رمووی خوی ته باره کن ته عالا هم تابه فه یه موه فه ق به یتفاق نه کات نه گینا عاله میک له ده ست نه وان به ته ننگ دین . نیت له و روژه وه ده ولت و سه لته نه تی گوره بو نه مانه ریک نه که وتوووه پینج تابه فه نه ییت . (۳) .

میجر سن نه به روژنامه ی «پیشکه وتن» و نه به هیچ کار یکی تری نه بیتوانی گه لی

(۱) «پیشکمون» ، سلطانی ، ۳ مارچ ۱۹۲۱ .

(۲) نه نا ده ستکاری ی رینورسه که ی کراوه .

(۳) «پیشکمون» ، ۱۴ نوکتربره ی ۱۹۲۰ .

کورد فریو بدات . نیشتمانپهروهه رانی کوردستان سهریان بو ئینگلیز شوپ نه کردو سوور بوون له سهه رهوهی داگیرکهر ناچار بکهن ریگه بدات شیخی پشهوا له ههندهران ، له دۆرگهی ئەندامانهوه بگهڕێتهوه خاکی نیشتمان⁽⁴⁾ . له بهکیک له دهکومیته تایهتی بهکانیاندای ئینگلیزهکان یی پیچ و پهنا دانیان بهوه دا ناوه که نهو سهردهمه «همموو ههستی نهتهوه یی خه لکی کوردستان ئاراسته کرابو بو گهپهانهوهی شیخ مهحموود»⁽⁵⁾ . ئینگلیزهکان ناچار بوون سهه ره بو ویستی گهل شوپ بکهن و ییلانی له ناو بردنی شیخ له بیر خویمان بهرنهوه⁽⁶⁾ و ریگهی بدهن بگهڕێتهوه بهو هیوابهی «دهرسی» له دهردو ئازاری دهه به دهه ریی چه ند سالهی وه رگریت⁽⁷⁾ . به لام شیخ وهک نیشتمانپهروهه ریکی په سهن هه ره سه که ی جارانی دهو ره ده کردهوه ، بویه که گه رابهوه له وسا زیاتر سوور بوو له سهه ره وه ی پتی بیگانه له خاکی نیشتمان بیریت . چه ند ده کومه نیتیکی گرنگی تری ئینگلیزهکان باسی نهوه ده کهن چون شیخ به ره له وه ی بگاته وه سلمانی هه ره له ریگه وه په یوه ندی نه پتی له گهل هیزه نیشتمانی بهکاندا به ست و ویستی که لک له دوزمناپه تی که مالی به کافی تورکیا وه ر بگریت که نهو روزهانه له روزه لانی ناوه راستدا نه وان گه و ره ترین ناحه زی ئینگلیز بوون⁽⁸⁾ .

(4) دواى دامرکاندهوهی قوزاغی بهکمی راهه ریبه که ی شیخ مهحموودو بریندار بوونو به دیل گرتی خزیو دواى بریاردانى خنکاندى دوورخرابه وه دۆرگهی ئەندامان

(5) پروانه

(Iraq . Report on Iraq administration April 1922 — March 1923), London, 1924, P.33.

(6) که له شه ری دهه به ندی بازباندای (17 ی حوزه برانی 1919) شیخ مهحموود بریندار بوو و ئینگلیزهکان له ژیر به رده لاره ماندای به دیل گریان ، فه رمانبه ری سیاسی گشتی له وسای عیراق لارنۆلد ولسن له ناو بردنی شیخی به پیوست زانی بو له وه ی گوایه «ئاسایش بگهڕێتهوه کوردستان» .

پروانه :

A. T. Wilson, Mesopotamia 1917 — 1920. A clash of loyalties. A personal and historical record, London, 1930, P. 139.

(The letters of Gertrude Bell), London, eleventh printing , April 1930 , P. 433.

(8) پروانه :

(Special Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the progress of Iraq during the period 1920 — 1931), London , 1931 , P. 255. (Report on Iraq Administration April 1922 Marth 1923) , P . 36.

رۆژی ۳۰ی ئەیلوولی سالی ۱۹۲۲ شېخ گەبشتهوه سلێمانی . زۆری نەخایاند
 تەنگی بە ئینگلیز هەلچنی و ناچاری کردن دەست لە ناوچەیی سلێمانی هەلبەگرن کە
 دیسان بانگی ئازادیی تیدا درا . ئینگلیزهکان نەیاننوانی چاپخانهکەیان لەگەڵ
 خۆیان بەرن چونکە هەر زوو شوێشگێڕانی کورد دەستیان بەسەردا گرت . ئەو
 چاپخانهیە دەورینکی گەورەیی لە ژبانی سیاسی و پونا کبیری ی ئەو رۆژە ناسکانهی
 کوردا بینی . لە هەمووی گرنگتر ئەو دوو رۆژنامه بە بوو کە وەک تۆرگانی رۆژمەکەیی
 شێخی نەمر بە ناوی «بانگی کوردستان» و «رۆژی کوردستان» هەو بلاوی کردنەوه و
 هەر زوو بوونە لاپەرە بەکی زۆر دیاری رۆژنامه نووسی ی کوردی .

چالاکی ی روونا کبیرانی کورد لەو رۆژانەدا ئەوەندەیی ترقی ئینگلیزی هەلساندو
 زیاتر پالی پێوهنان کە رۆژنک زووتر رۆژمە ساواکەیی شێخ مەحمود زیندە بەچال
 بکەن . تۆپ و فرۆکە و پارە و هەموو کردارینکی نزم تیکەل بوون و شێخیان ناچار کرد
 بەرە بەیانی ۲۴ی مارتی ۱۹۲۳ جازینکی تر شار بەجی بپیت و لەگەڵ لایەنگرەکانیدا
 بگۆزیتەوه ناوچە شاخاوی بەکانی دەوروبەری سوورداش . ئەمجاریان شوێشگێڕانی
 کورد لە جاران زیاتر شوینی چاپ و چاپمەنی یان لە خەباتی گەلدا دەنرخاند ، بۆیەکا
 لەو رۆژە سەختەدا بە هەول و تەقە لایەکی زۆرو پیاوانە چاپخانهکەیان لەگەڵ خۆیان
 گواستەوه ئەشکەوتی جاسەنەو رۆژنامەیی «بانکی حەق» یان پی چاپ کردو لەو پێوه
 ژمارەیان لی دەگایاندە زۆر هەریمی کوردستان .

دیارە ئینگلیز بەوه قایل نەدەبوون بنکەیی شوێش لە بن دەستیانەوه بیت و لەو پێوه
 تەنگیان پی هەلچن . لەبەر ئەوه دەوروبەری کوتای مایسی ۱۹۲۳ هێزەکانیان
 بەرە و ناوچە شاخاویکانی سوورداش ناردو شوێشگێڕانی کوردیان ناچار کرد
 پرووبکەنە پینجوبین و پیران . وا دیارە ئەمجاریان نەیاننوانی چاپخانهکە لەگەڵ خۆیان
 بەرن و بەجوۆرە کەوتەوه دەست ئینگلیزهکان^(۹) کە دەستبورد لە ئەشکەوتی
 جاسەنەوه گواستیانەوه شوێنەکەیی جارانی لە سلێمانی .

(۹)

C. J. Edmonds , Kurds , Turks and Arabs . Politics travel and research in North –
 Eastern Iraq , London , 1957 , P . 332.

ئەم ھەنگاوانەش دادى ئىنگلىزىيان نەدا ، ھەر پۈژە لە لا يەكە بە مۆتەكەى شۆرشى كورد خۆى نیشان دەدان تا ناچارى كردن ديسان دەست لە سەلمانى ھەلبەگرن . رۆژى ۱۷ى حوزەبىرانى سالى ۱۹۲۳ ھىزە چەكدارەكانى ئىنگلىز شارىيان بەجى ھىشت ، ژمارە بەك سەر شۆرى نىشتان و روورەشى مېژووش كە زراوہ ترەكى تۆلەى گەل بوون لە گەلىان شار بەدەر بوون^(۱۰) . شۆرشگىرانى كورد بە سەر كوردابەتى كەرىمى فەتاح بەگى ھەمەوہند بە ناوى شىخوہ كاروبارى شارىيان گرتەوہ دەست تا خۆى رۆژى ۱۱ى تەمووز بە سەر بەرزى گەرايەوہ .

بىنگلىزەكان ديسان فرىا نەكەوتن چاپخانەكەيان لە گەل خۆيان بەرن ، بەلام وەك جارى پىشوو بەجىيان نەھىشت ، بو ئەوہى پەكى بھەن مېلىكىيان لى دەرھىتاو لە گەل خۆيان برديان . شىخ فەرمانى دا ھەرچۆن بىت چاپخانەكە بھرىتەوہ كار . وەستا صالحى سەلمانى جەئنى كە چەخاخچى بەكى زىرەك و شارەزا بوو بە دوو رۆژ مېلىكى تىرى بو دروست كوردەوہو بەو جۆرە چاپخانەكە كەوتەوہ كار . دەستورد نامە بەك بو شىخ مەخمود چاپ دەكەن و وەك مژدە بوى دەبەن ، ئەویش لە خوشىدا لە برىتى ۶۰ رۆپىەى حەق دەستى مېلەكە ۲۰۰ رۆپىە دەداتە وەستا صالحى جەئنى . دوای ئەوہ لىژنە بەكى تايبەتى دانا بو جى بەجى كردنى كارى دەر كردنى رۆژنامە بەك . ئەندامانى لىژنە ئەحمەد خواجاو ماجىد مستەفاو عادلى شىخ سەلام و سەيد ئەحمەدى بەرزنجى و صەبرى كاكە رەش بوون كە لە مالى عىزەت بەگ كۆبونەوہو دوای گەتوگۆ چەند ناوبىكىيان بو رۆژنامەكە پىشنيار كرد : «كوردستان» ، «ئومىدى ئىستىقلال» ، «گۆيژە» ، «وہ تەن» ، «سەر كەوتن» ، «بەكەيتى» و چەند ناوبىكى تىر . ناوہكان بەجىا لە سەر پارچە كاغەز دەنووسنو دەيان پىچنەوہو دەچنە بەردەرگا ، لەوى تووشى كابرابەكى پشدرى دىن بە ناوى قادر ئاغاوہ كە ۳ جار لە سەر بەك پارچە بەك لە كاغەزەكانى پى ھەلدەگرن و ھەر سى جارەكە ناوى «ئومىدى ئىستىقلال» دەر دەچى كە بەو جۆرە دەبىتە ناوى رۆژنامەكە . بەم جۆرە لە ئەبىلولى سالى ۱۹۲۳ دا رۆژنامەى «ئومىدى ئىستىقلال» بووہ

(۱۰) لەناو ئەوانەدا كە شارىيان بەجى ھىشت ئىسنانى پاك و رىكۆپىك ھەبوو كە بە قسەى ئىنگلىز ھەلخەلە تا بوون .

لاپەرە بەکی پرشنگداری تری تۆماری رۆژنامه نووسی کوردی . محمد زوهدی^(۱۱) به تهنه ئهم رۆژنامه بهی چاپ ده کرد . پسته کانی هەر ژماره به کی به چند رۆژنك رېنك ده خست و به رۆژنكیش چاپی ده کرد . . دواى ده رچوونى ژماره بهك شیخ ۱۵۰ روپیهى خهلات کردو مووجه کهى له ۴۵ وه بو کرده ۱۰۰ روپیه . له ژماره به کی «ئومیدی ئیستقلال» ههزار دانه چاپ کراو له ماوه به کی کهمدا همموی بلاو بووه ، چند ژماره به کیشی له رېنگه ی کفری به وه لی نیردرا به به غدا . هی وا هه بوو دوو قات و سى قاتی نرخی هەر ژماره به کی پاره ی ده دا . به داهاتی نهو ژماره به ده سته ی نووسهران کاغه زو مه ره که بیان کری . هه مان کات چاپخانه که کهوته چاپ کردنی سى جور پوولی تایبه قی له سى رهنگی جیا : بهك عانه یی وه هشت عانه یی وه بهك روپیه یی . شیخ له تیغی سه عاتجی نیوان پووله کانی کون ده کردو به وجوره قهراغی بو دروست ده کردن .

دهنگ دانه وهی « ئومیدی ئیستقلال» وای له شیخ مهحمود کرد پریار بدات چاپخانه به کی گه وره تر له نه له مانیاوه بهییت . بهلام پیلان و فشاری ئینگلیزی داگیر که ر رېنگه یان نه دا ئاواتیکى گه وره ی نهوسای ده سته ی رونا کبیری کورد بیته دی . زوری نه خایاند که دیسان فرو که تهنگی به دانیشتوانی سلطانی و ده ور به بری هه لچنی و کوتای مایسی ۱۹۲۴ شیخ و لایه نگره کانی و به هه زاران پیرو ئافرهت و مندال ناچار بوون جاریکى تر شار به جى پیلن . که ئینگلیزه کان دواى ده ور به بری مانگیك سلطانی بان داگیر کرده وه له ۲۰ هه زار کهس ته نها نزیکه ی ۷۰۰ کهسی تیدا ما بوو . نهوی تری همموی هه له اتبوو^(۱۲) .

به هه مان ده ستور « ئومیدی ئیستقلال» یش له ده رچوون وه ستا . نه مجاریان شو ر شگیرانی کورد فریا نه که وتن چاپخانه که له گه ل خو یان بگو یزنه وه . مانگ وه رنه چه رخا کاتیک ده زگای نوئی میری کهوته بلاو کردنه وه ی رۆژنامه ی «ژبانه وه» که ژماره به کی رۆژی ۱۸ ی ئای ۱۹۲۴ کهوته بازاره وه .

(۱۱) پاش داگیر کردنه وه ی سلطانی له لایهن ئینگلیزه وه محمد زوهدی به به کجاری چوو بو تورکیا .

باسی نۆیه م
شوینی گه لی کورد له شۆرش بیستدا

شۆرشی سالی ۱۹۲۰ جیگه به کی زۆر دیاری له میژووی هاوچهرخی عراقدا ههیه (۰). به سه رها ته کانی ئەم شۆرشه به دوورو درێژی له لایه ن میژوونووسانی خۆمان و دهره وه باس کراون ته نها لایه نیکی گرنگی نه ییت که تاوه کو ئیسته ش پیوستی به لیکۆلینه وه نووسینه ، نه ویش ده وری گه لی کورده له م شۆرشه دا که شتیکی نه وتۆی دهر باره نه نووسراوه (۱). ته نانه ت به شیک له میژوونووسانی هه نده ران له و پر وایه دان که گوایه کورد هیچ ده وریکی له م شۆرشه دا نه بووه (۲). هی نه وتۆشیان هه یه ، وه ک ئایر له ندو لۆنگریگ ، بایه خیکی نه وتۆیان به ده وری کورد نه داوه . ئەمه له کاتی کدا روون کرد نه وه وه ده رخستی ده وری کورد له شۆرشی بیستدا بایه خی میژوونی تابه تی خۆی هه یه ، هیچ نه ییت له بهر نه وه ی ئەم شۆرشه بو خۆی به که م بزوتنه وه ی رزگارینخوا ی هاو به شی هه ردووک گه لی گه وره ی عراق عه ره ب و کورده .

(۰) له «برایه تی» ، به عدا ، ژماره ۴ ، خولی دووم ، سه ره تایی ئه یلولی ۱۹۷۰ ، ل ۲۲-۲۶

بلاز کراوه نه وه .

(۱) ئەم و ئاره م به چه ند سالی ک بهر له م کتیم چاپ کراوه که به عه ره ی دهر باره ی شو ئی کورد له شۆرشی بیستدا به م ناوه وه بلازم کرده وه : «دور الشعب الكردي في ثورة العشرين العراقية» ، به عدا ، ۱۹۷۸ .

(۲) رۆژهه لانی سۆزانی پرۆفیسۆر ن . لۆهانسیان له م و ئاره بیدا که له کتبی «ولتانی گه لانی رۆژهه لانی نزیک و ناوه راست» دا به ناوی «خه بان هیزه دیموکراسی به کانی عراق له پێنای لایه ن بیستدای بهریتانیدا» بلاوی کردۆنه وه نووسیوی به ده لیت گوایه کورد له شۆرشی بیستدا به شدار نه بوون .

دیاره ناشیبت به ناقه وتاریک به درێژی و وهك پیویسته دهوری گهلی کورد له شۆرشێ بیستدا دیار بکرتیت ، بویهکا ههول دهدهین لیرهدا تنها چهند لایهتیکی بایهخدارێ ئهو دهوره بجهینه بهر چاو .

بهر له ههر شتیك پیویسته ئهو راستی به دهربخرتیت که کوردی عیراق دهوریان گهوره بووه له خوش کردنی رینگهی بهرپابوونی شۆرشێ بیستدا . به ماوه بهکی زور پیش تهقینهوهی ئهو شۆرشه له گهلیک ناوچهی کوردستاندا خهباتیکی سهختی چهکدارانه دژی ئینگلیزی داگیرکه دهستی پی کردبوو . ههمووی بهسهر بهکهوه شهس مانگ به سهر هاتنی ئینگلیزهکاندا تینهپهری کاتیك جوتیارانی گویان به چهکهوه پهلاماریان دان . ههر لهو دهروبهردهدا له چهند ناوچه بهکی تری بادینان ژماره بهک تهفسهری بهریتانی پیکران و هیزی دوژمن راوودوو نران . کۆتایی بههاری سالی ۱۹۱۹یش کلپه ی ئاگری خهبات ههموو ناوچهی نیوان کهرکوک و سلیمانێ گرتهوهو ئینگلیزهکان چهند جارێک شکیتزان . تنها لهو شهردهدا که له نزیکه تاسلوجهوه رۆژی ۲۳ی مایسی سالی ۱۹۱۹ قهوما شۆرشگێرانی کورد ، بهپنی سهرچاوه بهریتانیایی بهکان خویان ، توانی یان ژماره بهک سهربازی ئینگلیز بکوژن و ۴ زری پۆش و ۱۹ توتومبیلی فۆردیان بشکینن (۳) .

دهنگوباسی ئهم راپهرین و ههراوبگرانهی کوردستان زور ناوچهی عیراقی گرتبووهو کهوتبووه سهر زاری پیاوه سیاسی بهکانی بهغداو کهر بهلاو نهجهفو شارهکانی تر . ئهمه له لایه کهوه بووه هویهکی تری دهرخستنی رووی راستهقینهی داگیرکهری نوی و له لایهکی تریشهوه نیشانی دا ئیستهار ئهو قهلا نه بهزیوه سهخته نی به کهس پنی نهوێری ، بهلکو ئیرادهی گهلی بوی ههیه سهر به چهک و تفاقه نه بیزاوهکانی ئهمیش شۆر بکات . ئهمهش ، بی گومان ، چاوی خه لکپکهی زیاتر کردهوهو زانی شکاندن و بهو جوژه رینگهی بو شۆرشێ بیست تهخت تر کرد . رۆژه لاتناسی بهناوبانگی سوڤیتی ل . ن . کاتلوف لهو کتیبهیدا که له سهر شۆرشێ

(۳) پروانه :

A. T. Wilson , Mesopotamia 1917 — 1920 . A clash of loyalties . A personal and historical record , London, 1930 , P. 137.

بیست دایناوه^(۴) به‌شیکی بوئم باسه تهرخان کردوو چونکه به‌لایه‌وه
 راپه‌رینه‌کافی کوردستان ری‌خوشکه‌ریکی بایه‌خداری ئه‌و شوپ‌رشن .
 وپ‌رای ئه‌وه ژماره‌یه‌ک کوردی ناسراو ئه‌ندامی ئه‌و کوئمه‌ل و رپ‌یک‌خراوانه بوون که
 ده‌ستیان له ئاماده‌کردن و هه‌ل‌کردنی ناگری شوپ‌رشدا بالآ بوو ، وه‌ک «حرس
 الاستقلال» که جه‌لال بابان په‌کیک له ئه‌ندامه دپاره‌کافی بوو .

سه‌ره‌رای ئه‌مانه کاتیک شوپ‌رش ده‌ستی پی‌کرد کورده‌که دووره‌په‌ریژ نه‌وه‌ستا .
 له‌و روژانه‌دا چند مه‌له‌بندو ناوچه‌یه‌کی کوردستان چالاکانه هاتنه‌ ده‌ست و
 دانیش‌توانی ئه‌وانیش دژی ئینگلیزی داگیرکه‌ر راپه‌رین . هه‌ر له‌سه‌ره‌تاشه‌وه به‌شیک
 له‌سه‌رداران شوپ‌رش به‌پیوستیان زانی جگه‌ له‌هوزانی عه‌ره‌ب هوزه‌ کورده‌کانیش
 راکیشنه‌ ناو کوپ‌ری خه‌باته‌وه^(۵) . ئه‌و کوردانه‌ی له‌به‌غدا ده‌ژبان له‌هه‌موو
 خوینشان‌دان و کوپ‌رونه‌وه‌کافی دانیش‌توانی ئه‌م شاره‌دا به‌شداری‌یان کرد .

له‌سه‌ره‌تای مانگی ئابه‌وه کوردستان بو‌خویشی شله‌قا ، ئه‌وه‌ی باری سه‌ر شانی
 ئینگلیزی قورستر کرد چونکه ناچاری‌کردن به‌شیک له‌هیزه‌کانیان له‌بری‌تی فورانی
 ناوه‌ند ئاراسته‌ی ئه‌وتی بکه‌ن .

له‌کوردستان ناگری شوپ‌رش له‌پیش هه‌موو شوینیکدا له‌ناوچه‌ کوردی‌یه‌کافی
 باقوبه‌دا ته‌شه‌نه‌ی سه‌ند . روژی چوارده‌ی ئای ۱۹۲۰ کورده‌کان توانی‌یان قزرا‌بات
 ئازاد بکه‌ن . ئه‌مه‌ دانیش‌توانی خانه‌قینیشی به‌جاریک بزواند . پیشمه‌رگه‌کافی ئه‌م
 ناوچه‌یه‌ هیزشیکی سه‌رکه‌وتوو‌یان کرده‌ سه‌ر کوئمانیای نه‌وتی به‌ریتانی - ئیرانی له
 ناوچه‌ی نه‌فتخانه . له‌لایه‌کی تریشه‌وه توانی‌یان خه‌تی شه‌مه‌نه‌فه‌ری ئیوان خانه‌قین و
 به‌غدا ، به‌غدا - کنگره‌بان - که‌رکوک تیک‌بده‌ن و به‌و جووره‌ پیوه‌ندی ئیوان

(۴) ل . ن . کاتلوف ، راپه‌ریی رزگارنجوای نه‌هه‌وه‌ی سالی ۱۹۲۰ له‌عیراق ، به‌زمانی روسی ،
 مۆسکو ، ۱۹۵۸ ، ل ۹۸ - ۹۹ ، ۱۰۴ - ۱۰۵ . ئه‌م کتیه‌ نامه‌ی دوکتورای لیت نیکه‌ل‌ایلیچ
 کاتلوف . دوکتور عبه‌لولواحید که‌رم کردووبه‌تی به‌عه‌ره‌ی و له‌به‌غدا و بیروت چهند جاریک چاپی
 کردوئه‌وه ، به‌لام به‌داخه‌وه و مرگپه‌رانه‌که‌ی پری‌یه‌ له‌هه‌له‌ی زه‌ق و شیواندن گموره‌ گموره‌ که
 کاریکی زور گموره‌یان کردوئه‌ سه‌ر ناوه‌روکی ئه‌و کتیه‌ نابابه .

(۵) بروانه

عادل غنیمه ، الحركة الوطنية في العراق ، القاهرة ، ۱۹۶۰ ، ص ۹ .

هیزه کانی ئینگلیز له کوردستان و ناوه‌راست و خوارووی غیراقدای بیچرپن و سەر لهو هیزانه‌ش تیک بدهن که ئینگلیز له ئیرانه‌وه ئاراسته‌ی گیانی شوپشگێڕانیان ده‌کردن .
 ئەم بزوتنه‌وانه ئینگلیزه‌کانیان ته‌واو شه‌رزه‌ کردو ناچاریان کردن ده‌ست‌بورد هیزیکێ چه‌کدار به‌ سەرکردایه‌تی ئەفسه‌ریکی شاره‌زای خۆیان به‌ ناوی ب .
 ئە‌دوارد‌ه‌وه‌ بنێرنه‌ ناوچه‌ی خانه‌قین . رۆژی ١٦ی ئاب ده‌وروبه‌ری دوو سه‌د پێشمه‌رگه‌یه‌کی کورد په‌لاماری ئەم هیزه‌یان داو له‌ ئەنجامی شه‌ریکی دوو سه‌عات و نیویدا رینگه‌ی پێشکه‌وتنیان لی‌گرتن . ئە‌وسا که ئینگلیزه‌کان ناچار بوون هیزی‌تریان بو‌بنێرن^(٦) . ئە‌مه‌ بووه‌ هۆی تیکچوونی ته‌رازووی هیزو مه‌ودای ئە‌وه‌یان دایه‌ دو‌ژمن که رۆژی ١٩ی ئاب چه‌ند گوندیکێ ناوچه‌ی خانه‌قین بگه‌رنه‌وه‌ و بو‌رۆژی داها‌توش بچه‌وه‌ ناو شاری خانه‌قین خۆیه‌وه‌ . لێره‌ داگه‌رکه‌ران باجیکێ زۆریان خسته‌ سەر دانیشتوانی شار که به‌ «تاوان»ی پشتگه‌یری شوپش گونا‌ه‌باریان کردن .
 داگه‌رکه‌رنه‌وه‌ی خانه‌قین نه‌یتوانی ته‌شه‌نه‌ کردنی ئاگری شوپش بو‌ ناوچه‌کافی‌تری کوردستان بووه‌ستێت . دانیشتوانی مه‌نده‌لی به‌ عه‌ره‌ب و کورده‌وه‌ دایانه‌ پال شوپش و کاروباری شاریان به‌ سه‌روکایه‌تی موسا ئە‌فه‌ندی‌یه‌وه‌ گه‌رته‌ ده‌ست .
 له‌ لاشه‌وه‌ هۆزی ده‌لوو به‌شیک له‌ جافه‌کان به‌ سه‌رکردایه‌تی برام‌خان و وه‌بس به‌گ رۆژی ٢٤ی ئاب دوا‌ی شه‌ریکی که‌م شاری کفری‌یان ئازاد کردو هه‌موو ئە‌و هیزانه‌ی دو‌ژمن که له‌وی بوون به‌ دیلیان گرتن و کاپته‌ن سالمونیان بردو ئالای به‌ریتانی‌یان داگرت^(٧) .

هه‌ر زوو ده‌نگوباسی راپه‌رینی کفری به‌ ولاندا بلا‌بووه‌ ، به‌ تابه‌تی دوا‌ی ئە‌وه‌ی ئینگلیزه‌کان له‌ به‌غدا به‌یاننامه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆیان ده‌رباره‌ی بلا‌کرده‌وه‌ .
 ئینگلیزه‌کان که مه‌ترسی ئە‌وه‌یان لی‌نیشت ئاگری شوپش شوینه‌کافی‌تری کوردستان بگه‌رنه‌وه‌ هه‌ر زوو هیزیکێ گه‌وره‌یان به‌ سه‌رکردایه‌تی ئە‌فسه‌ری سیاسی

(٦) پروانه :

A.L.Haldane, The Insurrection Mesopotamia, Edinburgh , 1922, PP. 158 – 161.

(٧) بو‌ درێزه‌ی ئە‌م باسه‌ پروانه :

مکرم العالباي ، ابراهيم خان ناثر من کردستان ، بغداد ، ١٩٧١ .

که رکوک لۆنگریک ناردە کفری . بە شیک له زهنگه نه و نالهانی بهکان دایانه پال ئەم

هیزه . .
سەرەتا لۆنگریگ هەولی دا لە رینگە ی گفتوگۆو سەرداران ی راپەرینه کە ی
کفری قایل بکات خۆیدەن بە دەستەو . بەلام ئەو دادی نەدا چونکە شۆرشگێرانی
ناوچە کە سوور بوون لەسەر بەرگری . ئەوساکە هێرش ئینگلیز دەستی پێ کردو
شۆرشگێران ناچار بوون بکشینهو ناوچە سەختەکانی دەورووبەری شار . کە لەوێو
بە کوشتی کۆری سەرداریکی کوردیان زانی لە وەلامدا کاپتەن سالمۆیان کوشت کە
تا ئەوکاتە وەک بارمته گلیان دابوو . کوشتی سالمۆن لۆنگریگی ئەواو شینگێر کردو
ئەویش لە وەلامدا ۱۰ هەزار روپیه و ۵۰۰ تەنگ سزای خستە سەر دانیشتوانی
کفری (۸) .

راپەرینه بە جەرگە کە ی کفری هۆزەکانی ئەو ناوچە یەیان بزواند . بە یانی بهکان
توزخورماتویان ئازاد کرد . لە ناو شاری کەرکوکیشدا کۆمەڵیکی سیاسی نهنی
کەوتە خو . ژمارە بەک لە نیشتمانپەروران هەولیان دا بە یاری دە ی شیخ قادری
سیامە نصوری ری بە هیزه کە ی لۆنگریگ بگرن و رینگە ی نە دەنی بگاتە کفری .
بەلام لۆنگریگ کە بە مە ی زانیوو بەر لەو ی بچیتە کفری هێرش بردە سەر دیکانی
شیخ قادرو دوا ی شەرپکی چەند سەعانی و بە یاری دە ی فڕۆکە کاو لی کردن و بەو
جۆرە نەخشە ی شۆرشگێرانی ئەم ناوچە یە ی پوچ کردەو .

هەرچی ناوچە ی سلمانی بوو لە بەر چەند هۆبەکی تیکەل نەیتوانی لە رۆزانی
شۆرش ییستدا دەوربکی ئەوتو بیییت ، بە تایبەتی چونکە هەمووی چەند مانگیک
لەو بەر ئینگلیزهکان توانیویان دەست لە نیشتمانپەروران بوو شین و سەرداران ی
بزوتنەو ی رزگار یخوای دوور بجنه و . و پرای ئەو مێجر سۆنی حاکی شاریش
توانی ژمارە بەک سەرەک هۆزی ناوچە کە بکریت و تەنانەت دەستە بەک ئاغای
پشدهری هیزی تایبەتی خۆیان یان بوی نارد کە ویستی بە هۆیانەو خەلکی ناوچە کە
چاوترسین بکات (۹) . بەلام لەگەل ئەو شدا چەند ورده راپەرینکی ناوچە یی لەو

(۸) عبدالزاق الحسني ، الثورة العراقية الكبرى ، صیدا - بیوت ، ۱۹۵۲ ، ص ۱۷۰ - ۱۷۰ ب .

(۹) پروانه :

ل . ن . کاتلوف ، سەرچاوه ی ناوبراو ، ل ۱۳۹ .

رۆژانه دا تهقینهوه ، وهك له سهنگاوو له ناو پیاوهکانی مهحمود خانی دزیلدا .
 وهزعی ههولێرو دهووبهیری گهلیك لهوه ئالۆزتر بوو . هیشتا له ناوچهی فوراتی
 ناوهندا شهر دهستی پی نهکردبوو کاتیک دانیشتوانی ههولێر چهنده جاریک
 کۆبوونهوهو پشنگیری داخوازی بهکانی شوپشیان نیشان دا . خهلکی دهروهوی
 شاریش باری سیاسی ئالۆزای ئهو رۆژانهیان به ههه زانی و ئهوانیش کهوتنه خو .
 رۆژی ۱۲ ی ئای ۱۹۲۰ له نزیك رهواندزهوه دهستهیهك چهكداری کورد
 دهستپێژان له کاپتهن هیهی (Hay) کردو چهنده جاریکیش پهلاماری بهکیك له
 یاریدهرهکانیان دا که سهیر له مهرگ رزگاری بوو .

باری سیاسی ههولێر و ئالۆز بوو که جیگری حاکمی سیاسی گشتی ئهوسای
 عراق ئارنۆلد ویلسنی ناچار کرد رۆژی ۸ ی ئهیلول بوخوی به فرۆکه بهکی تایهتی
 بچیته ئهوی . له ههولێر ویلسن له گهله ئهفسهرو کاربه دهستانی ئینگلیزو ژماره بهك
 سهرهك هۆزی کوردو گهوره پیاوانی شار کۆبووهو باسی «سهرکهوتنه گهورهکانی»
 ئینگلیزی له ناوچهی فوراتی ناوهندا بوکردن و داشی به گوئیاندا که گوا به «وهزعی
 سلطانی هیمنه»^(۱۰) .

بهلام نه هاتی ئارنۆلد ویلسن و نه ههپه شهو گۆره شهکانی دانیشتوانی ههولێرو
 دهووبهیری چاوترسین نه کرد . ههه پاش گهپانهوهی ئهو بو بهغدا به ماوه بهکی زۆر
 کهم ئینگلیزهکان بهو پیلانهیان زانی که نیشتهانهروهانی ههولێر بو ده رکردنیان و
 دامهزراندنی حوکمیکی خو به خو دایانابوو ، بویهکا ناچار بوون له دوو قۆلهوه ،
 بهکیکیان له کهرکوکوهوه ئهوی تریان له موسلهوه ، دوو هیزی نوی بنیره سه
 ههولێر . ژماره بهك ئاغای دزه بيش به دهنگیانهوه هاتن و بهو جۆره توانی یا ههولێر
 دابین بکهن^(۱۱) . بهلام ئهمه کاریکی ئهوتوی نه کرده سهه باری ئالۆزای ناوچهکانی
 سهه به ههولێر . سورچی بهکان ئهو رۆژانهیان به ههه زانی و رۆژی بهکی ئهیلول
 باتاسیان ئازاد کردو دواي ئهوه روویان کرده رهواندزو هیزیکی لیویان لهوی

A.T.Wilson , Op. Cit , P. 288

(۱۰)

A.L.Haldane, Op Cit., PP. 246 – 247

(۱۱)

تابلوقه دا . سورچی به کان له شهرینکی قورسدا له ره واندر ۱۸ سهربازی لیوی یان
کوشت (۱۲) .

دوای نهوه نهو هیزه ی له ره واندر بوو خووی پی نه گیرا و ناچار کشایه وه هه ولیر .
دوا به دوای ره واندر کوبه ش شلوقا و روژی ۸ ی نه یلول نه فسه ری سیاسی شار
هه لهات .

باری هه ریمی بادینان زور له وه باشر نه بوو . روداوه کانی کوردستان خووی و
کوشتی کاپتن لیچمن له لایه ن شوپشگیرانی هوزی زه و به عی ناوچه ی
رومادی به وه ته و او هه ستی دانیشتوانی بادینان دژی داگیر کەر بزواند بوو . لیچمن ،
به پی به لگه به کی نه پی فهره نسی بو ره قیتی له وینه ی نه بوو (۱۳) . هه مووی سالیک
له وه پیش کاتیک نه فسه ری سیاسی موسل بوو ویستی نریکه ی هه زار خیزانی بادینی
دهر به ده ر بکات و زه وی ی باوو باپیرانیا ن لی زه وت بکات به و نیازه ی خه لکی تر له
جیگه یان نیشته جی بکات ، بو به کا دانیشتوانی ناوچه که زور لی داخ له دل بوون :
هه والی کوشتی هینده ی تر خه لکه که ی بزواند . عه قره له و کاته دا شلوقا . کورده
به زیدی به کاتیش هه ر له سه ره تاوه پشتگیری شوپشیا ن کردو یاریده ی نهو هیزه یان
دا که هیرشی برده سه ر ته له عفر . به لام دوو دل ی کومه لی عه هدی عیراقی که
کاروباری شوپشی له ناوچه ی موسلدا ده برد به ریوه و که مته رخه می جه عفر
عه سه که ری که سه رو کینکی ناسراوی عه هد بوو ، بوونه هوی سارد بوونه وه ی
شوپشگیرانی نه م ناوچه به که له بهر نهوه نه یان توانی ده ورینکی نه وتو بینن .

تا ده ور و به ری کوتابی هاوینی سالی ۱۹۲۰ هیزه کانی ئینگلیز توانی یان ناگری
شوپش له زور به ی ناوچه کانی باشووری عیرا قدا دا بمرکینه وه . دپاره نه مه له
کوردستانیشدا رهنگی دابه وه و ترسی خسته دل ی سه ره ک هوزانی . خوشناوه تی و
گه ردی به کان که وتنه گفوتگو له گه ل ئینگلیزه کاند او په یمانیا ن دانی دژان نه وه سترو
هه ر زیانیکیا ن له و ناوچه نه دا لی که وتوه بو یانیا ن بزمیرن . سورچی به کان و ژماره به کی

Ibid , P. 246

(۱۲)

(۱۳) پروانه :

«ژماره کانی وهزارتی هه نده رانی فهره نسه» ، Direction Politique et Commercial ،

Mesopotamia, E - 314, Armee , No 348 , 24. VIII , 1920.

زۆر له سهرهك هۆزانی كهركوكو سلجانیس كهوتنه خو نزیكخستهوه له
ئینگلیزهكان (۱۴).

ههچهنده گهلی كورد توانی كهلك له بارو دۆخه وهربگری كه شوپشی بیست
هینابه كایهوهو به خوینی رۆلهكانی لاپههپهكهی پر له شانازی ی بوخوی تۆمار كرد ،
بهلام ، بیگومان ، دهبتوانی دهوورینکی لهوهبش گهورهتر بیست . دباره ئهوه له
خوړا نهبو ، بهلكو نهجمای گهلیك هوی پیکهوه بهستراو بوو . بهر له بهرپا بوونی
شوپشی بیست به ماوهبهك ئینگلیزهكان توانیبووین به توندی دهست له هیزه
نیشتانی بهکانی كوردستان بووهشین . كهمهترخهمی سهرکردایهتی شوپش
دهوورینکی لهوهبش زیاتری بینی . «مکتب الثورة» ، كه بهرپوهبردنی شوپشی
كهوتبووه ئهستۆ ، نهبتوانی تهنانهت تاقه لقیكیش بوخوی له كوردستان
داجمهزینیت . سهردارانی شوپش له مهسهلهی كورد نهدهگهپشتن ، بویهكا هیچ
كامیکیان نه له وتاریكداو نه له بهیاننامهیهكداو نه لهسهر لاپههپهیهك له دوو
رۆژنامهكهی شوپش «الفرات» و «الاستقلال» نه له دوورهوهو نه له نزیكهوه توخنی
نهكوتنو هیچ رینگهبهكیشیان سهبارت سیاسهتی نهتهوهی ئهوه حوكمهته
سهربهخویهی دهیانویست داجمهزین ، دیار نهكرد ، ههچهنده بهپتی نهخشهی
خویان دهبوو كوردستانی باشووریش بگریتهوه . ئهم كهمهترخهمی بهی سهرکردایهتی
شوپش لهوهدا زیاتر خو دهنوینیت گهر بیتو بزانی ژمارهیهك نیشتانهپهروهی وهك
رهفیت حیلمی و فایق تاپۆ له گهرمهی شوپشدا ههولیان دا له رینگهی مستهفا
بهگهوه ، كه بهكێك بوو له كورده شوپشگپههكانی بهغدا ، پیههندی لهگه
سهرکردایهتی شوپش بهستن (۱۵).

له لایهکی ترهوه ئینگلیزهكان به ههر چوار لادا ههلهپی ئهوهیان بوو ناگری
ناكوکی نهتهوهی و ئایینی خووش بکهن . لهم رینگه ناههموارهوه توانیان بهشیک
له خهلكی ساکاری كوردستان ههلبخهلهتین و بیانکه نه گیانی ئهوه شوپشگپهه
كوردانهی گوايه بهپتی قسهی ئهوان «كهوتبوونه ژر تاسیری عهربه شیععهكانهوه» .

(۱۴) ل. ن. كاتلوف ، سهرچاوهی ناوبراو ، ل ۱۶۷ .

(۱۵) پروانه :

رهفیت حیلمی ، یادداشت . بهرگی دوهم . بهشی یهكهم ، بهغدا ، ۱۹۵۶ ، ل ۷۶ - ۷۷ .

کهین و بهینی ئینگلیزی بی بهر نه بوو . کونسولی بهریتانی له کرمانشا توانی به شیک له هۆزی سنجاوی فریو بدات و به چه کهوه بیانکاته سهر شورشگیپانی خانه قین و کفری^(۱۶) . به شیکیش له هۆزی که لهور به دهنگ ئینگلیزه وه هاتن و بویان بوونه یاساوتی پاراستنی کانه نهوته کانی نزیك خانه قین^(۱۷) . له و لاشه وه ئینگلیزه کان توانی بان چند دهسته به کی فه له هه لئه له تین و بیانکه نه گیانی شورشگیپانی کوردستان . ناوه ندی ئه یلولی ۱۹۲۰ شه ریکی قورس له نیوان ئه وان و شورشگیپانی کوردا له سه روو موسله وه قه وما . به پنی سه رچاوه ئینگلیزی به کان کورده کان له و شه ره دا نزیکه ی ۶۰ که سیکیان لی کورزا و ۱۴۰ یشیان له ناوی زنی گه وره دا خنکان^(۱۸) .

هه رچهنده شورشی بیست سه رنه که وت ، به لام گه لیک ده رسی گه وره ی دابه گه لی عیراق به عه ره ب و کوردی به وه . به کیك له و ده رسانه ی ده رخستنی بایه خنی خه باتی هاوبه ش بوو ، ئه و خه باته ی ده بوو بیته به ردی بناغه ی هه موو بزوتنه وه به کی رزگارینخوای سه رکه وتوو ی گه لی عیراق .

(۱۶) پروانه :

P. W. Ireland , Iraq . A study in political development , London, 1937 , P. 270, A . L.

Haldane, Op. cit., PP. 158 – 160.

(۱۷) ل . کاتلوف ، سه رچاوه ی ناویراو ، ل ۱۵۶ .

(۱۸)

A . L . Haldane , Op . Cit . , P. 247

باسی دهیەم
شۆرشى بیست
هۆکانى. ئەنجامه کانى. بایه خى

به‌کهم : هوکافی «شورشی بیست» :

که سیکي بی‌لایه‌ن نی به گومان له گه‌وره بی «شورشی بیست» بکات (٥) . دپاره هر روداوړیک یا بزوتنه‌وه به‌کی سه‌ربه‌خو پال بنی به ده‌یان هزار جوتیارو پال‌هو کرینکارو روونا کبیرو «گه‌جهره‌و گوجه‌ره‌وه» له پیناوی مافی ره‌وای گه‌لدا بچنه ناو کوری خه‌باته‌وه و چه‌ک به‌ده‌ست بکه‌ونه په‌لاماردانی گه‌وره‌ترین هیزی تیمپربالی له جیهاندا ده‌بی روداوړیکی نازادینخواو بزوتنه‌وه به‌کی پیشکه‌وتنخواز بی . نهمه تا‌که سه‌نگه بو ترازوی کیشانی به‌وردوای به‌سهره‌ات و نه‌نجامی نه‌و ته‌قینه‌وه گه‌وره‌به‌ی سالی ۱۹۲۰ زور ناوچه‌و مه‌لبندی عیراقی گرتنه‌وه و سه‌رانسه‌ری بزواندو له هم‌وو روزه‌ه‌لانی نریک و ناوه‌راست و نه‌وروپاشدا ده‌نگی دایه‌وه .

تاق‌کردنه‌وه زوره‌کافی میژوو نه‌وه‌یان سه‌لماندووه که زووداوړیکی وا گه‌وره له‌خووه دروست نابی ، ده‌بی گه‌لک هو‌ی سه‌ره‌کی و ورده تیکه‌ل به‌به‌ک ببنو ناره‌زایه‌کی نه‌وتو بیسنه کایه‌وه وا له هزاران بکات ناماده بن گیانیان به‌خت بکه‌ن ، گیان به‌خت‌کردنیش له پیناوی نیشاندا ، وه‌ک له هم‌ومان تاشکرایه ، به‌رزترین پله‌ی خه‌باته . جا که‌وایی یر له هر باسیکی تر جارینکا با چاوړیک به‌و هو‌یانه‌دا بخشینن که ناگری شورشی بیستیان به‌ریاکرد .

به‌ر له ده‌ست‌پی‌کردنی سه‌ده‌ی بیسته‌مین هه‌ستی نه‌ته‌وه‌بی و ناره‌زوی سه‌ربه‌خو‌ی له‌ناو سه‌رتاپای گه‌لانی ژرده‌سته‌ی عوسمانی‌باندا ته‌واو سه‌ری ده‌ره‌یتابوو ، گه‌ر هه‌ستی ثابینی و ریزی «خه‌لیفه‌ی موسلمانان» نه‌بونایه هر نه‌وسا که

(٥) له گزله‌ی «کاروان» ، ژماره ۱۰ ، نه‌موزی ۱۹۸۳ ، ل ۲۱ - ۳۱ دلاؤکراوه‌ته‌وه .

جیابونهوهی رهوا دهبووه دروشمی سه‌ره‌کیی خه‌بانی رۆژانه‌ی کوردو عه‌ره‌ب و هیچ دوور نه‌بوو ئه‌و کاره ئیمپراتۆری له پهل وپۆ کهوتوی عوسمانی برمینی .

له‌گه‌ل ته‌واو‌بوونی شه‌ری به‌که‌می جیهان و کهوتنی رژی عوسمانیدا هیوای گه‌لانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست به‌جی به‌جی بوونی مافی چاره‌نووسی‌یان ته‌واو پته‌و بوو ، به‌تایبه‌تی دوا‌ی ئه‌وه‌ی له‌ سالانی شه‌ردا کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌ته‌ گه‌وره‌کان چاره‌های جار به‌لینی دانی ئه‌و مافه‌یان به‌ راست و چه‌پدا بلا‌وده‌کرده‌وه ، ده‌بانگوت هه‌ر که شه‌ر ته‌واو بوو گشت گه‌لانی ناوچه‌که سه‌ربه‌خۆی وه‌رده‌گرن^(۱) .

عیراقی به‌کان به‌کێک بوون له‌و گه‌لانه‌ی ده‌می سال^۱ بوو خولیای سه‌ربه‌خۆی دابووی له‌که‌له‌یان . له‌وان وابوو له‌گه‌ل کۆتایی شه‌ری به‌که‌می جیهاندا ئینگلیز که‌له‌پهل ده‌ده‌ن به‌کۆلداو گۆلی رازاوه‌ی ئازادی و سه‌رفرازی ده‌که‌ن به‌ به‌خه‌باندا . ئیگه‌بشتوو به‌که‌ نه‌بوو ئه‌و قسه‌یه‌ی جه‌نه‌رال مۆدی له‌یاد نه‌ی که رۆژی یازده‌ی مانگی مارتی سالی ۱۹۱۷ له‌گه‌ل داگیرکردنی شاری به‌غدادا گوتی «ئیمه‌ ئازادکه‌رین نه‌که‌ داگیرکه‌ره‌» . که‌چی هه‌ر له‌وساوه‌ ئینگلیزه‌کان به‌هه‌ر چوارلادا که‌وته‌ ره‌گه‌ و په‌ل‌هاو‌بشتن و دامه‌زراندنی داموده‌زگای کارگیریی خویان . کاتی که شه‌ریش پرايه‌وه ئیتر که‌سیکیان چاریکی تر توخنی باسی سه‌ربه‌خۆی نه‌که‌وته‌وه . له‌وه‌بش خراپتر ئه‌وه‌بوو که ژماره‌به‌که‌ کاربه‌ده‌ستی گه‌وره‌ی ئینگلیز ئاشکرا دا‌وایان ده‌کرد عیراق به‌سه‌رتت به‌ هندستانه‌وه‌و بکریته‌ به‌شیکی ئه‌و . هی واشیان هه‌بوو ده‌یویست تاجی پاشایی به‌غدا بزیته‌ سه‌ر سه‌ری پیاوینکی ئینگلیزی وه‌که‌ سیر پیرسی سایکس . پاشگه‌زبوونه‌وه‌ی ئینگلیزه‌کان له‌ گه‌ته‌کانی جارانیان ده‌رباره‌ی سه‌ربه‌خۆی عیراق بووه‌ هۆی ته‌قینه‌وه‌ی هه‌ستی ناره‌زایی له‌ قولایی ده‌روونی زۆربه‌ی ده‌سته‌و چینه‌کانی کۆمه‌لدا . ده‌کومبته‌ تایبه‌تی به‌کانی شو‌رش پرن له‌ به‌لگه‌ی سه‌له‌ینه‌ری ئه‌م راستی به . به‌کێک له‌و دوو رۆژنامه‌یه‌ی شو‌رشگێران له‌ نه‌جه‌فی ئازادکراو چاپیان کردن ناوی «الاستقلال» واته‌ سه‌ربه‌خۆی یا خۆیون بوو . هه‌ر ئه‌و رۆژنامه‌به‌ له‌ژێر ناوی هه‌موو ژماره‌کانیدا ئه‌م دروشمه‌ی چاپ ده‌کرد :

(۱) به‌شیکی زۆری ناوه‌روکی ئه‌م وتاره‌م له‌و کتێم وه‌رگرتوه‌ که‌ سالی ۱۹۷۸ به‌ عه‌ره‌ی ده‌رباره‌ی شو‌رنی کورد له‌ شو‌رنی بیستدا بلا‌وم‌کرده‌وه ، بۆیه‌که‌ به‌ئێرسیم نه‌زانی هه‌موو په‌راویزه‌کانی دووباره‌ بکه‌مه‌وه (پروانه : دور الشعب الكردي في ثورة العشرين العراقية ، بغداد ، ۱۹۷۸) .

«ژبان بئ سهر به خوئی مه حاله!»

له ژماره‌ی پینجه‌میدا «الاستقلال» نووسیوی به ده‌لی «سهر به خوئی و نازادی... مهرجی سهر که وتن و بنه‌مای پینشکه وتنی ولانن»^(۲).

«الفرات» که به کهم رۆژنامه‌ی شوپرش بوو چند جار بک بئ پیچ و په‌نا دانی به‌وه‌دا ناوه که مه‌به‌ستی سهره‌کبی شوپرش‌گه‌یران جی به‌جی کردنی مانی چاره‌نووسی و وه‌ده‌ست هینانی سهر به خوئی به. له سهر و تازی ژماره دوویدا فورات نووسیوی به ده‌لی:

«عیراقی به‌کان باش له‌وه‌گه‌بشتون که داوای یاسایی و خوینشان‌دانی ناشتی یانه نه سوود ده‌به‌خشن و نه ماف ده‌گه‌یر نه‌وه. به‌تایبه‌تی له‌به‌ر نه‌وه‌ش که ده‌نگی ناره‌زایی ره‌وا ناگاته هیچ ده‌زگابه‌کی سیاسی ده‌ره‌وه چونکه ئینگلیزه‌کان ده‌ستیان گرتوه به‌سهر هه‌موو هوتانی په‌یوه‌ندی ولاندا»^(۳).

که‌وایی ده‌بوو له‌رینگه‌ی لوله‌ی تهنه‌گه‌وه داخوازی ره‌وای سهر به خوئی گه‌لو نیشان بچه‌سپتری.

راسته هه‌موان وه‌ک به‌ک له‌باسی خوئیون نه‌ده‌گه‌بشتن، به‌لکو هه‌زاران هه‌بون بیریان راسته‌وخو بۆی نه‌ده‌چو، به‌تایبه‌تی جوتیاران که به‌هوی چه‌وساندنه‌وه‌ی ده‌ره‌به‌گی و ره‌تاندنه‌وه‌ی سه‌دان سأل‌ه‌ی عوسمانی یانه‌وه له‌زۆر رووه‌وه وه‌ک به‌ردی بن‌گومیان لیهاتبوو. به‌لام نه‌و تا‌قانه‌ی له‌هه‌موان باشر له‌بایه‌خی سهر به خوئی ده‌گه‌بشتن مه‌به‌ستیان بوو به‌پئی توانا نه‌و داخوازی به‌بو ته‌ندامانی ده‌سته‌کانی خوواره‌وه‌ی کۆمه‌ل‌پروون بکه‌نه‌وه. له‌به‌کیک له‌په‌خشه‌کانی سهر کردایه‌تی شوپرشدا که تا ئیسته‌ش ماوه‌ره‌هه‌برانی بزوتنه‌وه‌ی رزگاربخوای نه‌و رۆزگاره‌ی عیراق داوایان له‌سهره‌ک هۆزانی سهر به‌به‌ره‌ی نیشانی کردوه مه‌به‌ستی دروشمی سهر به خوئی بو پیاوه‌کانیان لیک‌بده‌نه‌وه. ده‌شبو هه‌موان له‌شهرگه‌کاندا هاوار بکه‌ن «سهر به خوئیان ده‌وی!».

یاسای ژبان کارنکی ته‌وتوی کردوه گه‌لێک جار نه‌بوونی سهر به خوئی و فشاری

(۲) «الاستقلال»، النجف، العدد الخامس، ۲۵ محرم ۱۳۳۹، ۸ تشرين الاول ۱۹۲۰.

(۳) «الفرات»، النجف، العدد الثاني، ۲۸ ذي القعدة ۱۳۳۸، ۱۴ آب ۱۹۲۰.

ئابووری پیکرا پرژنه ناو یهك رپچكهوه . ثم دیارده به ناشكرا له روداوه كانی شوپشی بیستدا خوئی نواندووه . له ریگهئی نانهوه نه دارانی عیراق له وه گه یشتز جیاوازی به کی نهوتو له نیوان داگیركهری ئیمپروو دوینیدانی به . بهلكو چهنده هویه کی کاریگه ریش له نارادا بوون وایان لی بکهن روژی هزار جار په حمهت بو کفن دز بنیرن .

به داخه وه گه لیک له میژوونووسانی لای خویمان بایه خبکی نهوتو نادهن به لایه نی تابووری وهك هوی بزوتنی روداوی میژوونی ، چونکه مرو به لای نهو جوړه كه سامنهوه داشی دامه ی بی ههست و گیانه . راسته جوتیاری كه م فام له جوتیاری نه فام باشتربو هوکانی برستی و ریگهئی چاره سه زکردنیان ده چی . به لام راستیسه برستی ناخی دهروونی ههردوکیان وهك یهك دهه ژنی و برسی له تیر زیاتر ناماده ی خه بات و فیدا کاری به . برستی به کیكه له و روانه ی ژبان كه هه رگیز له بیر ناچنه وه . له كومه لنگای دوا كه وتودا ده بیته نیشانه و میژوو . بیستومانه ده لین فلانه كه س سالی گرانیكه له دایك بوو ، یا ژنی هینا ، یا كوچی دوا یی كرد . كه روژنامه نووسنك چهنده سالیك له مهو بهر داوای له نافرته تیکئی ته من دریزی شاری كوفه كرد یادی رابوردووی بو بگیربته وه بهر له هه ر شتیکی تری ژبان باسی خوشه ویستی ناموزا كه ی و نه وه ی بو گپراهه وه چون جار بکیان له روژگاری فهرانه وای مه دحه ت پاشا كه باجگرانی میری هاتوونه ته گونده كه بان دوا ی نه وه ی به فهرمانی براکانی به دزی به وه و لاخه كانیانی به له سه كردووه كه س و کاری به ربوونه ته گیانیان و پاش دارکاریه کی چاك شاربه ده ریان كردوون ^(۴) .

به هوی گه لیک هوه له گه ل هاتی ئینگلیزه كاندا باری ژبانی زوړبه ی ده سته و چینه كانی گه ل به ره و خرابی روئی ، له كاتیكدا هه موان پی یان و ابو نه مانی ده سه لاتی عوسمانی برستی و نه بوونی بن بر ده كات . به شیک له و هویانه له ده سه لات و ویستی ئینگلیزه كان به ده ر بوو . به سه رها ت و نه نجامه كانی شه ری به كه می جیهان باری تابووری سه رشانی هه موانی له جار ان قورستر كرد . نه وسا كه ئینگلیزه كان بو خویمان دوو چاری گه لیک كیشه ی تابووری قورس هاتبون . به هوی

(۴) بروانه گوزاری الف باء ، به غدا ، ژماره ۴۷۹ ، ۲۳ ته شرینی دووه می ۱۹۷۷ ، ل ۲۴-۲۵ .

شهرهوه نزيكهى سى بهكى سامانى نه ته وه بي بان له كيس چوبو . له بهر ته وه له ولاته ژرده سته كانياندا له جاران ره قتر بوون ، ده يانويست به شى زورى زيانه كانيان له دانىشتوانيان دهره پهنه وه ، يا هيچ نه بي به شيك له ئهركى هيزه داگير كه ره كانيان بجنه نه ته ستوى ته وان هوه ، چونكه باجدهرى ئينگليزى بو خوى له وه پسيا نزيك ته قينه وه كه وتبووه ، له بهر ته وه كه س له فه رمانره وايان زانى نه ده كرد به هوى باجى نوپوه بيوروزنى .

بهو جوړه له گهل ته واوبوونى شهرى به كه مدا فشارى تابوورنى داگير كه ر خوى نواند . چ به لگه كانى ئينگليزو چ به لگه كانى شوپش پرن له نمونه ي سملينه رى ته و راستى به . به پنى به كه ميان ته و باجه ي عيراقى به كان سالى ۱۹۱۹-۱۹۲۰ دا يانه ئينگليزه كان دوو هيندى ته و باجه بوو كه سالى ۱۹۱۱-۱۹۱۲ دا يانه عوسمانى به كان . بهر له بهر بابوونى ئاگرى شوپشى بيست ته و باجه ي عيراقى كه ده يدا به داگير كرانى نيشمانى ده هيندى ته و باجه بوو كه هندوسينكى په نجابى ده يدانى . روژنامه ي «دبلى ميل» ي له نده نى روژى دوازده ي ته مموزى سالى ۱۹۲۰ ، واته له گهرمى شوپشدا ، له باره ي مه سه له ي باجه وه نووسيو ي به ده لى :

«به پنى بودجه ي سالى ۱۹۱۹ - ۱۹۲۰ ته و باجه ي له عيراق كو كراوه ته وه پينج مليون و ۵۰۰ هزار پاوه نه ، واته هر كه سه ي دوو پاوه نى بهر كه وتووه ، ته وه تا ئيمرو كه له هيچ ولايتكى روژه لاتيدا له وينه ي نه بينراوه . له بهر يتانبا ي گه و ره كه روژنك له روژان به كجار ده وله مند بوو كاتى شهرى به كه مى جيهان هر كه سه ي ته نها سى پاوه نو نيو باجى به رده كه وت» .

له م باره به وه گهر كه ميك له ناوچه كورده وارى به كانى عيراق نزيك بكه وينه وه تووشى گه ليك نمونه ي سه ير ديبن . له وى مه لبه ندى وا هه بوو ته و باجه ي ده يدا له صه دا شازده له وه زياتر بوو كه به پنى ياسا ده بوو له مه لبه نده باراناوى به كاندا كو بكرينه وه .

هيچ وهك ته و ئهركه زوره ي به هوى ئينگليزه كانه وه كه وته ته ستوى توتنه وانانى كوردستانه وه بو ي نى به ته م لايه نه ي باسه كه مانغان بو پروون بكاته وه . ئينگليزه كان بايه خى زورى بان به توتنى كورده وارى دا . بو ته و مه به سته ژماره بهك شاره زابان له

دهره وه هانی که به کینکیان شتراسی پسروری ته مریکایی بوو . نه نجامی تهو
بایه خ پیدانه بهر له ههر شتیکی تر له و باجه زوره دا خوئی نواند که که وته تهستی
توته وانانی کوردستانه وه که ههر به که یان ده بوو پازده هیندی تهو باجه بدات که
باوو با پیرانی رۆزانی عوسمانی یان ده یاندا .

به هه مان ده ستور ئینگلیزه کان بایه خیان دا به هه موو به ره مینکی کشتوکال و لیرو
دارستان و ناژولی سه رتا پای ولات . ته نانه ت به کیک له فابله کانی ده زگای پاراستی
به لگه کۆنه کان ته نها بو باسی به ره می ترشی ناوچه ی هه ولیر ته رخا ن کراوه (۵) .
بی گومان که س لاری له وه نی به که تهو جو ره بایه خ پیدانه نیشانه ی پیشکه وته ،
به لام مه به سنی سه ره کبی ته وسای ئینگلیزه کان باجو و باجگری بوو .

ژماره بهک له کار به ده ستانی ناوچه کانی کوردستان بو خو یان لیسته ی باجی
تایه تی یان داده نا . لیسته که ی میجره سۆنی به ناویانگ که بو سلطانی و ده ور به ری
دا بناو وهک پاشکوی رۆزنامه ی «پیشکه وتن» بلاوی کرده وه له ۲۳ خال
پیکه اتبوو (۶) . به پیی تهو لیسته به ههر جوتیاریک زه وی میری به کار ده هینا ده بوو له
۴۰٪ ی بوخته ی به ره می بهینته قشله . خاوه ن ره زو بیستان پیوست بوو سالی
رۆپی بهک (۷) بو ههر دره ختیک له دره خته پینج سالانه کانی و رۆپی و نیویک بو تهو
دره ختانه ی بدات که ته مه نیان حهوت سال یا زیاتر بوو . تهو پاره به به لایه نی که مه وه
پینج هیندی تهو پاره به بوو که خاوه ن دارخورمایهک له باشور ده یدا ، وه به لایه نی
که مه وه دوا زده هیندی تهو پاره به بوو که خاوه ن دارخورمایهک له رۆزگاری
فه رمانزه وایی عوسمانی به کاندا ده یدا .

ویرای ته وه لیسته که ی میجره سۆن ده رفه تی قوتار بوونی بو که س نه هیشته بووه .
ههر به و جو ره ش سۆن توانی تهرکی کارگیری و سه ربازی سه رتا پای ناوچه ی سلطانی

(۵) پروانه :

المركز الوطني للوثائق ، بغداد ، رقم الملف :

21/D , Sub Agriculture – Arbil Division , 1920

(۶) «پیشکه وتن» ، سلطانی ، ۱۷ ی حوزه ی رانی ۱۹۲۰ .

(۷) له گمان دا گیر کردنی عیرا قدا ئینگلیزه کان رۆپی هندی یان له بریتی لیرو قرشی عوسمانی خسته بازاره وه .
رۆپی بهک ۷۵ فلس بوو .

بغاڤه سهر شانی دانیشتوانی . له و ساله دا که شوږشی بیستی تېدا ته قی به وه مېجهر سون
 نزیکه ۳ ملیون و ۲۰۰ هزار روپي باجی کوکرده وه و هر به و پاره بهش ناوچه که ی
 بهرپوه بردو خه لکه که ی سهرکوت کرد ، ده ورو بهری دوو ملیونی بو کاری
 سهربازی و دروست کردنی ریگه و بان و پرد خه رج کردو تهوی مایه وه کردی به
 موجهی خوئی و پیاوه کانی (۸) .

ئینگلیزه کان زور جار به ده ستوری عوسمانی بان به هزاران جوتیاران له کاری
 روژانه بان ده کردو به سوخه ریگه و بان و به ندو بنکه بان پی دروست ده کردن . بو
 خوئیان دانیان به وه دا ناوه چون جاروبار به زه بری چهک ملی کاریان به و جوتیارانه
 ده دا . له کاری خوکر دنی جوتیارو ، به و شیوازه ، هم بوته هوئی وه پرس بوونی چ
 خوئی و چ ناغای . به لام سهرباری ته وهش گه لیک جار بهری ره نجی به فیر و چووی
 کاری سوخه ی جوتیاران ده بوه هوئی مال و یرانی بو خوئیان . به کیک له و راپورتانه ی
 کاتی خوئی دراو ته په رله مانی به ریتانی باسی ته وه ده کات چون ئینگلیزه کان بو ته وه ی
 ناوی ناو رو باری دیجله وا به رزبکه نه وه که پاپوره کانیان بتوانن به کاری بهینن ، چند
 جوگه و به ندیکیان دروست کردوه که بوونه ته هوئی برینی ناوی ماره زه ی ژماره به کی
 زور له هوزه نیشته جیکانی عه ماره و سوق الشبوخ .

باری قورسی باجی نوئی ئینگلیزه کان به گوندو لادی به وه نه وه ستا ، و یرای
 ته وان هه ناسه ی دانیشتوانی شارانیسی سوار کرد . کار گه بیشت به وه ی جه نایی
 حاکمی نه جه ف «مردوانه» دابنی ، که سوکاری هه مردوو بهک ده بوو بهر له ناشتی
 تهرمه که ی «باجی خوئی» (!) بدهن . سالی ۱۹۱۸ داهاتی ته و باجه سهیره گه بیشته
 ۴۸ هزار روپي و بریار وابوو له ماوه ی سالی کدا خوئی بدات له ملیونیک و ۲۰۰
 هزار روپي .

له روژگاری فرمانره وانی عوسمانی به کاندایا جده ر له هزار ریگه و فروقیله وه
 خوئی له به شی زوری ته و باجه ی ده که ونه سهری رزگار ده کرد . ناوچه و مه لبه ندی
 ته و ته هه بوون ده سنی میری بان نه ده گه بیستی . صدیق الدملوجی که باسی میژووی
 بادینان ده کات ده لی بهر له شه ری به که می جیهان ژماره ی جه ندرمه ی گه لیک

(۸) «پیشکوتن» ، ۲۳ ی کانوونی به که می ۱۹۲۰ .

ناوچهی له سی چوارێك تێپه‌ری نه‌ده‌کرد ، ئه‌وانیش هه‌میشه قۆره‌ی سکیان ده‌هات ، جاری وا هه‌بوو به‌ دوو سی مانگ که‌ره‌تێك موچه‌یان وه‌رنه‌ده‌گرت ، گه‌ر ده‌ستی یاریده‌ی خه‌لكه‌که نه‌بوایه له‌برسانا ده‌مردن^(٩) . جا هه‌رکەس بیهوی به‌ ئاسانی ده‌توانی له‌ راده‌ی ده‌سه‌لات و به‌ره‌للای ئی ته‌ندازه‌ی ئه‌و رۆزگار به‌گات ، ئه‌وه‌ی له‌ ژێر سایه‌ی ده‌سه‌لاتی به‌هیزی ئینگلیزدا زه‌حمه‌ت بوو بۆ که‌س بلوی . داگیرکهری نوی ئه‌فسه‌رو کاربه‌ده‌ستی دلسۆزو شاره‌زاو لیها تووی هه‌بوو ، مه‌تره‌لۆزو تۆپ و فرۆکه‌ی به‌کار ده‌هینا . گو‌فاری له‌نده‌نی به‌ناوبانگ «رۆژه‌ه‌لاتی نزیک و ناوه‌راست» ئی هیچ پێچ و په‌نابه‌ک باسی ئه‌وه‌ی کردوه‌ چون ئینگلیزه‌کان ته‌نانه‌ت فرۆکه‌شیان دزی باجده‌ران به‌کار ده‌هینا^(١٠) . له‌ زۆر ناوچه ئینگلیزه‌کان په‌نایان ده‌برده‌ به‌ر جووه‌ حسابزانه‌کان بۆ کوکرده‌وه‌ی باج و سه‌رانه‌ نه‌با که‌سه‌یک پۆلیکی به‌سه‌ره‌وه‌ بمینی . پیرانی شاری سه‌مماوه تا ئیسته‌ش ناوی ساسۆن ئه‌فه‌ندیان له‌ یاده‌ که ، وه‌ک ده‌لین ، خه‌رمانیانی به‌ ده‌نک ده‌بژارد . بو‌ عیبه‌ت جاری وا هه‌بوو ئه‌فسه‌ره‌ سیاسی به‌کان ئه‌وانه‌ی له‌ دانی باج خویان ده‌دزی به‌وه‌ به‌په‌نگیان ده‌کردن ، به‌ به‌رگی سووره‌وه‌ خۆلو دویان ده‌کرد به‌سه‌ریانانو به‌ناو شاردان ده‌یانگیران .

ئی گومان نه‌ده‌بوو ئه‌و هه‌موو فشاره‌ رقی دانیشتوانی عیراق له‌ داگیرکهری نوی خاکی نیشتمانی هه‌له‌سه‌ینی . ژماره‌به‌ک له‌ به‌لگه‌کانی شو‌رش راسته‌وخۆ توخنی ئه‌و باسه‌ گرنگه‌ که‌وتوون . رۆژنامه‌ی «الفرات» له‌ به‌کیک له‌ ژماره‌کانیدا رووی ده‌می کردۆته‌ ئارنۆلد ویلسنی جینگری حاکی سیاسی گشتی و پتی ده‌لی :

«خاکی هه‌موو ناوچه‌به‌ک شایه‌ته‌ چون ته‌نانه‌ت ده‌نکه‌ جۆی ناو ده‌نوکی مه‌لیشیتان لی‌زه‌وت کردوین و موخی ئیسقانتان ده‌ره‌یناوین و باجی سه‌رشانی جوتیارانتان چهند هیندیک بۆ زیاد کردوین . . . ئا ئه‌مه‌به‌ عه‌داله‌تتان»^(١١) .

(٩) صديق الملوحي ، اماره‌ به‌دينان الكردية أو اماره‌ العاديه ، موصل ، ١٩٥٢ ، ص ٨١ ، ١٤٩ -

(١٠) (The Near East and India), November 23, 1922, PP. 194-150

(١١) «الفرات» ، العدد الخامس ، ٢ محرم ١٣٣٩ .

تیکه‌ل بوونی عراق به بازاری سه‌رما به داری جیهانه وه ده‌میک سال بوو مه‌ینه‌تی بو پیشه‌گه‌رانی ولات هینابوو. دوی ته‌وی له ته‌نجامی شه‌ری به‌که‌می جیهاندا ئینگلیزه‌کان ده‌سه‌لاتی خو‌یان له سه‌رانسه‌ری عراقدا دامه‌زراند هینده‌ی تر ده‌رگه‌یان بو به‌ره‌می کارگه‌کانیان تاواله‌کرد. هر به‌و پیه‌ش هینده‌ی تر گلو‌له‌ی پیشه‌گه‌ران که‌وته لیزی. به‌ده‌بان که‌س له جو‌لابانی به‌غداو شوینی تر نابوتیان کرد. لای خو‌شان نه‌و دیارده‌به سه‌ری ده‌ره‌ینا. جو‌لاگه‌ری شاره‌گه‌وره‌کانمان ته‌واو پرووی له‌کزی کرد. سالی ۱۹۰۲ مارک سایکس له‌کاتی گه‌شته به‌ناوبانگه‌که‌یدا له‌شاری سلطانی ۱۵۰ دوکانی چه‌کسازی ژماردوو^(۱۲)، دوی شه‌ری به‌که‌م له‌هموو بازارو قه‌یسه‌زی به‌کافی شاردا دوان سیانیکیان مابونه‌وه‌و داهاقی ته‌وانیش به‌شی ژبانی کوله‌مه‌رگی خاوه‌نه‌کانیانی نه‌ده‌کرد، کاری سه‌ره‌کیشیان هاتبوو سه‌ر فیشه‌ک پرکردنه‌وه.

شه‌ری به‌که‌می جیهان و ته‌نجامه‌کانی گرانی و کاو‌لی‌یان بو زوره‌ی هه‌ره‌ زوری ناوچه‌و مه‌لبه‌نده‌کانی عراق هینا. هرچه‌نده‌ ئوبالی ته‌و کاره‌ به‌ر له‌ ئینگلیزه‌کان ده‌که‌وته ته‌ستوی عوسمانی به‌کانه‌وه، به‌لام خه‌لکی له‌وانی ده‌ناسی. به‌هوی سه‌فه‌ز به‌رلک و نه‌مانی به‌شی زوری ناژه‌لی کاره‌وه به‌ره‌می کشتوکالی عراق له‌گه‌ل ته‌واو بوونی شه‌ردا هاته‌ سه‌ر چوار به‌کی به‌ره‌می پیشوی. له‌به‌ر ته‌وه‌ نرخی ده‌غل و دان جاره‌ نیویک تا دوو جاره‌ نیو زیادی کرد. چا سی هیندو شه‌کر پینج هیندی جاران گرانتز بوون. له‌و ناوچانه‌دا که‌ به‌ر له‌ شه‌ر ماسی‌یان وه‌ک تو‌له‌که‌ واپوو، دوی شه‌ر له‌تاو گرانی ماسی‌ هاوار له‌ دانیشتونیان هه‌لسا^(۱۳).

(۱۲) پروانه :

c. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs. Politics travel and research in North – Eastern Iraq, London, 1957, P. 80

(۱۳) المرکز الوطني لحفظ الوثائق، الملف :

125/514 (Fish Tax, 1915 – 1918).

شاری سلیمانی^(۱۴) باشترین نمونهی ئەو کاولکاری بە بە کە سەرانسەری ناوچە کە بە هۆی بە سەرھاتەکانی شەری بە کەمی جیھانەوہ تووشی هات . بە پێی بە لگەکانی ئینگلیز تا شەر تەواو بوو لە ۲۹ مژگەوتی شار تەنھا دەیان بە پێوہ مابوون . هەر لەو سالانەدا ۳ تەکی و ۵ گەرماوو ۵ ناشی ئاوو ۹ خان و ۱۳ بیستان و ۱۶ چایخانەو ۴ قەیسەری و ۶۸۷ دوکان و ۱۸۱۳ خانوی سلیمانی بە تەواوہتی روخان . بە شیک لەو ژمارانە زۆر لە نیوہ زیاترن . بەر لە شەر سلیمانی ۲۹ مژگەوت و ۳ تەکی و ۳۱ چایخانەو ۱۱ گەرماوو ۲۴ ناشی ئاوو ۱۸ بیستان و ۶ قەیسەری و ۳۲۰۵ خانوی تێدا بوو . واتە بە هۆی شەرەوہ نزیکەیی لە ۲۱٪ی ئاشەکانی و لە ۴۵٪ی خانەکانی و نزیکەیی لە ۴۶٪ی گەرماوہکانی و نزیکەیی لە ۵۲٪ چایخانەکانی و نزیکەیی لە ۵۶٪ دوکانی ناوبازارەکانی و نزیکەیی لە ۵۷٪ی خانوکانی و نزیکەیی لە ۶۶٪ی مژگەوتەکانی و نزیکەیی لە ۶۷٪ی قەیسەری بەکانی و نزیکەیی لە ۷۳٪ی بیستانەکانی و لە ۱۰۰٪ تەکیکانی بە جارێک کاول بوون . بۆیە کە هیچ سەیرنی بە نووسەرانی ئەو راپۆرتە پیشنیاریان کردووہ واز لە خودی شارە کە بێتری و لە تەنیشتی بەوہ شارێکی نوی دروست بکری^(۱۵) .

بە لگە بەکی تری هەر ئەو رۆژگارە باسی ئەوہ دەکات چۆن لە صدەدا هەشتای دانیشتوانی سلیمانی بە هۆی شەرەوہ یا نەماون ، یا کۆچیان کردووہ و چۆن بەرھەمی کشتوکالی پێنج بەکی بەرھەمی جارانی بەو نرخێ تەنیک گەنمی گەبشتۆتە ۱۶۰۰ روپی و هی تەنیک برنجیشی گەبشتۆتە ۲۴۰۰ روپی^(۱۶) . بە پێی قسەکانی رۆژنامەیی

(۱۴) لەبەر دوو هۆی سەرەکی وامان بە پێویست زانی زۆر بەی ئەو بە لگانەیی دەیان پێنیموہ پێوہندیان بە ناوچە کوردەواری بەکانەوہ هەتی ، بە کەمیان چونکە دەربارەیی ناوچەکانی تری عێراق شی زۆر دەربارەیی ناوچەکانی لای خۆمان شی کەم بلۆکرارەتەوہ . دووہیشیان لەبەر ئەوہ بە کە دەمانەوی لە ریگەیی راستی بەکانی ناو ئەم و نارهوہ هۆکانی خۆش کردنی ئاگری بزوتنەوہی رزگاربخوای ئەو قورناغەیی کوردستان دەست نیشان بکەین .

(۱۵) المرکز الوطني لحفظ الوثائق ، الملف :

20/01 (Sulaimaniyah Municipality , 1920).

(۱۶) المرکز الوطني لحفظ الوثائق ، الملف :

67/17 (Sulaimaniyah , Scarcity).

«العرب» که ئینگلیزه کان ئەوسا له بەغدا دەریان دەکرد له هیچ شارێکی تری عێراقدا گرانێ نەگەبوو ته ئه و رادهیه (١٧) .

گه لێك له ئینگلیزه ئه و روپایی به پێشكه وتوووه کان که هاته عێراق و بیستیان ، ئی ئه وهی گوی بده نه داب و نه ریتی ئایینی و نه ته وه ئی و نه نانه ت هۆزایه تی ناوچه که ، وهك لای خوێان رهفتار بکهن ، ئه و کاره ی بووه هۆی ته قینه وهی ناره زایه کی ئی ئه ندازه له ناخی دهرونی ساکارانی ولآندا . ئه و میژوونوو سانیهی باسی شوێشی بیستیان کردوو (١٨) له و باره یه وه گه لێك نمونه و به لگه یان ده رباره ی ناوه ندو باشووری عێراق هی ناوه ته وه . بۆیه کا لیره شدا ته نها چه ند نمونه یه کی لای خوێان ده هی نه وه . ئینگلیزه کان له شاره کانی کوردستاندا ئاشکرا ریگه یان دا به زۆر که س نه ک ته نها مه ی ، به لکو ته نانه ت به نگیش به روشن . شاری واش هه بوو نه ک ته نها تیا ترۆیان تیا دانا ، به لکو کارخانه شیان تیدا کرده وه . تیا ترۆکه ی هه ولیر شه ری قورسی به خوێه وه بیی (١٩) . «لاوی چیا» (٢٠) ئه نوهر مانی ده لێ هاتنی ئینگلیزه کان کاری کرده سه ر ره وشتی به شیک له بادینی یه کان (٢١) .

ئه و ئینگلیزه نه ی له ولآتی خوێاندا نمونه ی نه رم و نیانی و ره وشتن زۆر جار که ده بنه کار به ده ستی ولآته ژێرده سه ته کانیا ن به لوت به رزی و دل ره قی له گه ل دانیشه توانیا ن ده جو لینه وه . زۆر به ی ئه و نو سه رانه ی باسی بیسه ته کانیا ن کردوو چه ند نمونه یه کیان له و باره یه وه هی ناوه ته وه . یه کیکیان له یاددا شته کانی دا باسی ئه وه ده کات چۆن جار یکیان شیخیککی باقوبه لای حا کمی سیاسیی شار ده ئی ، له و کاته دا سه گه که ی

(١٧) «العرب» ، بغداد ، ٣ ايار ١٩١٩ .

(١٨) به تايه يني ماموستايان حمه سفي و وه ردی و فه ياز (بروانه : عبدالزاق الحسني ، الثورة العراقية الكبرى ، الطبعة الثالثة الموسعة ، بيروت - صيدا ، ١٩٧٢ . الذکور علي الوردی ، شحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ، الجزء الخامس : القسم الاول ، بغداد ، ١٩٧٧ ، القسم الثاني ، بغداد ، ١٩٧٨ . الذکور عبدالله الفياض ، الثورة العراقية الكبرى سنة ١٩٢٠ ، الطبعة الثانية ، بغداد ، ١٩٧٤) .

(١٩) بروانه :

«صدی الاحرار» (جريدة) ، الموصل ، ٢٠ شباط ١٩٥٣ .

(٢٠) لاوی چیا نازناوی ئه نوهر مانی یه .

(٢١) انور المانی ، الاکرداد في بھدینان ، الموصل ١٩٦٠ ، ص ١٨٤ - ١٨٥ .

جهنابی حاکم توخنی ده که وی و ئه ویش که سهگ به لایه وه گلاوه که مینک خوئی لی دوور ده خاتمه وه . حاکم له پیره شیخ ده خویری و به مونی به وه پی ده لی : یا شیخ سهگ که م زور له تو خاوین تره (۲۲) . دیاره ئه و قسه به ئه گهر راستیش لی گوتنی ره وانی به .

ئه فسهرانی ئینگلیز به ههمان ده ستور له گهل دانیشتوانی ناوچه کورده واری به کاندایه رفتاریان ده کرد . مینجر سون که ی بهاتایه ناو بازار ده بوو ههمان به رزه پی له بهری ههلسن . راسته ئه و وهك گرینهاوسی ئه فسهری نه جف قامچی به کار نه ده هینا ، مه رانی که ران خویمان ملیان بو ده داو به شانویا هویاندا هه لده دا ، به لام خویشی ئه وه ی ده ویست . مینجر سون پیاره کانیشتی به ردابوو گیانی خه لکی شار . عه زیز خان که به کیکیان بوو کاربایه کی نه خوینده واری چاوچنووک و دل ره ق بوو . ئه و پیا نقوی هینایه سلطانی (۲۳) .

پیشکی ره رفتاری ناهه مواری ئه فسهرانی ئینگلیز گه لیک له پیاماقولانی کوردستانی گرتوه که به کیکیان شیخی به رده قاره مانی نه مر بوو . مه حمود جهوده تی نیشتمانپهروه ری به ناوبانگ له تاو سون ناچار بوو سه ری خوئی هه لگری . به لگه کانی لقی موسلی «کومه له ی عه ده» (۲۴) گه لیک راستی بایه خداری له م باره به وه بو پاراستووین ، به تایبه تی ئه وانه یان که پیوه ندی یان به ره رفتاری ناشینی ئه فسهرانی ئینگلیزه وه له گهل شیخانی بادیناندا هه به . رۆزی چوارده ی مانگی ثانی سالی ۱۹۱۹ لقی موسلی کومه له ی عه ده نامه به کی ناردده باره گای به رزی کومه له له شام ده رباره ی ئازاردانی نه قشه به ندی به کان . رابه رانی لقی موسل له نامه که یاندا ده لین :

(۲۲) پروانه :

طالب مشتاق ، اوراق ایامی ، الجزء الاول ، بیروت ، ۱۹۶۸ ، ص ۹۱ .

(۲۳) پروانه :

«پیشکوتن» ، ۶ می ۱۹۲۰ .

(۲۴) «جمعة المهد» به کیک برو له کومه له سیاسی یانه ی رونا کیریانی عه ره ب دایا نه مزاندن . دوا ی شهر باره گای به رزی عه ده له شام بوو . لقی موسلی عه ده به کیک برو له لقه هه ره چالاک و دلسوزه کانی که زوره ی ئه ندامانی تا سه ر به خاوینی مانوه .

«ئېمە تەواو دل تەنگىن بەھۆى ئەو شېخانەوہ . . . ئىنگلىزەکان
 ئى پەروا دەیانەوى سەر بە ھەموو سەربەرزىك شور بکەن و
 تازارى ھەموو سەردارىك بدەن گەر کویرانە دوویان نەکەون ، یا
 وەك دەیانەوى مل بو فەرمانەکانیان نەدەن . ھەمان کات ئەوان
 چاویان بەراپى نایەت کەسىكى خاوەن دەسەلاتى وەك جەناپى
 شېخ بەھاددىن ئەفەندى نەقشەبەندى بېین گەر نەتوانن بېکەنە
 داردەستى خوڤان» (۲۵) .

ھەمووی بەسەر بەکەوہ دوو ھەفتەى نەخاىاند کاتىك لى موسلى کۆمەلەى
 عەھد نامەبەكى تايەتپى تری ناردە شام و ئەم ھەوالەى خوارەوہى بە بارەگای بەرزى
 کۆمەلە راگەیان :

«بەر لە چەند رۆژىك ئىنگلىزەکان لە ھەولیر سەعید ئاغاو
 کورەكەى و ژمارەبەك ھاورى بانیان بە تۆمەنى كوشتنى چاوەشېكى
 ئىنگلىزو برىندارکردنى دوو پۆلىس و دوو جەندرمە گرت . بەكىك
 لە پۆلىسەکانىش ئىنگلىزو ئەوى تریان عىراقى بە . ھەرۆھە ژمارەبەك
 لە پیاوہکانى سەعید ئاغاش برىندار بوون . ئەو ھەراپە لەسەر
 ئەوہ بوو کە رۆژىك لەو پېش چاوەشەكە لە تيارۆ لە کورى سەعید
 ئاغای داوہ و گەلېك جىئوى ناشرىنى پى داوہ» (۲۶) .

زەبرو زۆرى ئىنگلىز ئى جىاوازى چىنو دەستە ھەموانى گرتەوہ . لى موسلى
 «کۆمەلەى عەھد» لە نامەبەكى تریدا رۆژى ۸ى تەشرىنى دووہمى سالى ۱۹۱۹
 نووسىوى بە دەلى :

«داگىر کەران ھىچ زۆردارى بەك لە بارباندا نەماوہ لەگەل
 خەلکىدا بەکارى نەھىن . کەمترىن ھەلەى ھەر کەسىك دەبىتە
 ھۆى دارکارى کردنى بە روتو قوتى و زۆر جار تەنى ئەو کەسە
 دەھىننە خوین و جى قامچىکانیان بو ماوہبەكى دوورو درىژ دەبىتە
 دوومەل و ھەو بە لەشى بەوہ . خەلکى وایان لىھاتوہ سزای پارە

(۲۵) ەصدى الاحرار ، ۱۳ شباط ۱۹۵۳ .

(۲۶) ەصدى الاحرار ، ۲۰ شباط ۱۹۵۳ .

که بۆته گهوره ترين داها تي داگير کهر به نيغمه تي دابنين له عاستي ليدان و دارکاري و پي کردني کاري نزمدا . خوزگا ئهوانه ي ئينگليز به تاوانباريان داده نين وابونا به ! گه ليک کهس ئاخزاونه ته زيندانه کانه وه بي ئه وه ي تاواننيکيان له سهر کرابيته مال ، يا دادگه به ک برياري گرتنياني داي . به ويته ۱۸ گوياني بان (۲۷)

گرتووه بي ئه وه ي هيچ پيوهندي به کيان به و روداواونه وه هه بي که له ناو چياکاندا قهومان ، ئه وان ده ميکه له موسل به حه مالي ده زين . ئه و گوياني بانه تاوه کو کولونيل ليچمه ن نه گويزرا به وه دليم و کاپته ن بيل نه هاته جيگه ي به رنه دران (۲۸) .

کار به ده ستاني ئه وساي ئينگليز چهند جاريک دانيان به وه دا ناوه که جوړي ره فتاري به شيک له ئه فسه رانيان بۆته هو ي دروست بووني رفيکي زور له ناخي ده روئي زورينه ي دانيشتواني عيراقدا . خاتو بيلي به ناو بانگ (۲۹) هه رچهنده گه ليک پا کانه ي بوزور به ي هاوکاره کاني کردووه ، به لام چهند جاريکيش له نووسينه کانيدا په نجه ي بو ئه و راستي به را کيشاوه . له وه يش گرنگتر راي جه نه رال هالده ي نه که بو خو ي فه رمانده ي ئه و له شکره بوو که دامرکاندنه وه ي شوړشي بيستي که وته ئه ستو . هالده ين ره فتاري ناهه مواري ئه فسه راني ئينگليز به به کيک له هو سه ره کي به کاني شوړش داده ني (۳۰) .

هه مان راستي له به لگه کاني شوړشيشدا به دي ده کري . روژنامه ي «الفرات» ي داخ له دل واي ليها تووه ئوبالي . هه موو خراپه کاري و زه وت کردنيکي کون و نوي له ميژوودا بخاته ئه ستوي ئينگليزه کانه وه . واي ليها تووه سلاوي ريز بنيري بو تاريکستاني سه ده ناو نجي به کان و فه رعه ونه کان و چه نگيز خان و ته يموري له نگ و هونه

(۲۷) مهبست له نداماني هوزي گزياني نيسته جي باکووري زاخوبه . گزيان به کم هوز بوو له عيراق چه کي دزي ئينگليز هه لگرت .

(۲۸) «صدي الاحرار» ، ۳ نيسان ۱۹۵۴ .

(۲۹) مهبست ميس بيله که کار به ده ستيني گموره ي ئينگليز بوو له عيراق . جاروبار به «شازني بي ناج» ناو ده بري .

A.L. Haldane, The Insurrection Mesopotamia, Edinburgh, 1922. PP. 20 – 21. (۳۰)

خوئیریزه کانی ئه وروپا ، چونکه ، وهك ده لئی «خوايه خؤ ئاگاداری ئه وان ههستیان ناسکترو دلیان چاکتر بوو له ئینگلیزه زۆرداره بهر بهر هه کان» (۳۱) .

عیراقی به کان به عه ره ب و کوردیانه وه پێیان وابو له گه ل نه مانی ده سه لاتی عوسمانی و هاتنی ئینگلیزدا تیشکی ژباری و نیعمه قی خوئنده واری ده گاته هه موو قوژنیکی ولات . بی گو مان هه رچۆن بی و له بهر گه لیک هۆی ئاشکرا ژۆرده سه تی ئینگلیز خه لکی له ژبانی شارستانه تی نزیکتر ده خاته وه وهك له ژۆرده سه تی عوسمانی . به لام به هۆی ئه و باره به کجار گرانه وه که شه ری به که می جیهان خستی به ئه ستۆی هه موانه وه قووت که وته ریگه ی ئه و دیارده به وه . ئینگلیزه کان ده ستو برد شتیکی ئه وتو یان بۆ نه کرا ، خه لکیش په له یان بوو . له بهر گه لیک هۆی تیکه ه لکیش باری خوئنده واری ولات له سالانی به که می دوا ی شه ردا دایه دوا وه . هه موو ئه و پاره به ی ئینگلیزه کان سالی ۱۹۱۹ - ۱۹۲۰ بۆ کاروباری خوئنده یان دانا بریتی بوو له ۷۰ هه زار لیره ی عوسمانی ، واته دوو هیندی ئه و پاره به ش نه ده بوو که عوسمانی به کان سالی ۱۹۱۱ - ۱۹۱۲ ته نها بۆ ویلایه تی به غدایان دانا . له بهر ئه وه هیه چ سه برنی به ژماره ی قوتابخانه کانی هه موو عیراق هاته سه ر نیوه ی ژماره یان له سالی ۱۹۱۴ دا . کار گه یشت به وه ی ئینگلیزه کان له شاریکی وهك موسلدا ژماره به ک قوتابخانه ی سه ره تایی و ناوه ندی و فیرگه به کی ئاماده کردنی ماموستایان دا بجه ن (۳۲) .

کاروباری خوئندن له ناوچه کۆزده واری به کاندایه وه ییش خراپتر بوو . مینجه ر سۆن له پتر له ۳ ملیۆن روپی دا هاتی ناوچه ی سلمانی خۆی ته نها ۶۳ هه زار روپی بۆ کاروباری خوئندن ته رخا ن کرد . واته نزیکه ی له ۲٪ی دا هاتی ناوچه که و ۲۰ هیند له و پاره به که متر که بۆ پۆلیس و پاسه وانه تابه تی به کانی خه رج کرد (۳۳) .

ئه و جۆره هه لوه سه ته کاریکی ئه وتۆی کرد له سه ره تایی فه رمانه وانی ئینگلیزه کاندایه خوئندی کوردی ، به پینچه وانه ی ئه وه وه که چاوه پروان ده کرا ، بداته

(۳۱) «الفرات» ، العدد الرابع . ۱۳ ذی الحجة ۱۳۳۸ .

(۳۲) «العرب» ، ۱۳ ايار ۱۹۱۹ ، «صدی الاحرار» ، ۳ نيسان ۱۹۵۳ .

(۳۳) بهینی ئه و ژمارانه لیکدراوه ته وه که مینجه ر سۆن بۆ خۆی له رۆژنامه ی «پیشکهن» دا بلازی کردوونه وه (بروانه : «پیشکهن» ، ۲۳ کانوونی به که می ۱۹۲۰) .

دواوه . دواى تهواو بوونى شهر ئینگلیزه کان تنها قوتابخانه به کی سه ره تاپی یان له سلطانی کرده وه ، له کاتیگدا بهر له شهر له هه مان شار دوو قوتابخانه ی سه ره تاپی و به کیکی ناوه ندی و فیرگه به کی سه ربازی هه بوو که ژماره ی قوتابیانیان به سه ره به که وه ۳۳۰ کهس و ژماره ی ماموستایانیان ۲۰ کهس بوو . له کۆتای بیسته کاندای ديسان له سلطانی تنها ۱۰ قوتابی ناوه ندی هه بوون ، واته شازده جار که متر بوون له ژماره ی سالی ۱۹۱۴ یان . ههر ئه وه ورو به ره ژماره ی شاگردانی قوتابخانه کوردی به کانی سه زانسه ری کوردستانی عیراق ۱۵۴۵ کهس بوو ، به رامبه ر ۶۳۰۰ کهس که له قوتابخانه گاواره کان و ۸۴۰۰ کهس که له قوتابخانه جووه کان ده یانخویند (۳۴) .

راسته ئه وانه ی حساییکی ئه وتویان بو ئه م لایه نه ی ژبانی روشنبیری ئه وساکه ده کرد کهم بوون ، به لام ئه وانه ی بایه خیانی پی ده دا ، واته روونا کبیران یا ئیتیلیگینسیا (ئیتلیجینسیا) ، ده سه ته به کی کاریگه ری کۆمه لیان پیک ده هینا که هی وایان تیدا بوو سه ره تا به دل هاتی ئینگلیزیان پی خوش بوو .

هوکانی کۆبوونه وه ی ناره زایی له ناخی ده روونی عه ره ب و کوردی عیراقدای له وانه زیاترن که تاوه کو ئیسته باسه ان کردن . له ناو ئه وه هویانه دای شوینی هه سنی ئایینی به که جار گه وه ره دیاره ، به راده به ک میژوونوسی عیراقی ئه وتو هه به ده بکاته هو ی به که می به ربابوونی ناگری «شورشی بیست» . زور کهس به چاری کافرو زه ندیق سه یری ئینگلیزیان ده کرد ، ته نانه ت ئه وانه شیان که به ده ورو خولیاندای ده هاتن دوا ی خو یان قابه کانیان بسمیل ده کرد ، گه لیکی ئه وتوش هه بوون هیشتا مه یلی سولتان ره شادی « خه لیفه ی موسلمانان » ده ییزواندن . له وه دای ده وری جو ری ره فتاری ئینگلیزه کان خو یان کهم نه بوو . ئه وان تا عوسمانی به کان له به غدا بوون به رگی به که پشتیوانی موسولمانه تی یان پوشیو (۳۵) ، که چی هه ره ئه وه نده شهر ته واو بوو و به مه رامی خو یان گه یشتن که وتنه وه خاچ په رستی به که ی جارانیان ، گه لیک گاورو جو یان له خو یان نزیک خسته وه . راسته گاورو جوی ئه وسای عیراق ، له بهر گه لیک

(۳۴) ده رباره ی سه رچاوه کانی لیکدانه وه ی ئه وه ژمارانه به روانه به راویزی ژماره ۶۳ ی به شی به که می کتبی

«دور الشعب الكردي في ثورة العشرين العراقية» (ل ۴۴-۴۵) .

(۳۵) ژماره کانی «العرب» و «تنگه بشتی راستی» بهر له نمونه ی سه لیمه ری له بوچوونه .

هو، له موسلمانى خوینده وارتر بوون، بهلام ئهوه تاكه هو نهبوو كه زوربهى
ئەفسەرانى ئینگلیزی هان دەدا پشت تەنها بهوان بیهستن.

وێرای ئەو کارەى بو پیاوی ژر پاكانەى بونی به ئینجا زوربهى کاربه دهستانی
ئینگلیز نه یانده زانی چون رهفتاری شیخ و مه لا بکهن. دهستی ژماره به کیان گه بشته
داهاتی ئەوانیش. ئەفسەری خوین گەرمی ئەوتو هه بوو ئاشکرا گاوری چینی ده کرد.
هی واشیان هه بوو، وهك لۆنگریك^(۳۶)، پنی وابوو ئەو هه لنگری «ئالای ژبارنی
سپی پیستتانی ئەوروپا به». ئەوانه سه لاهه ددینی ئیمه و شیردلی^(۳۷) خویان له یاد
کردبوو.

بو ئەوهی باشر ئەم لایه نهی باسه كه روون بکهینه وه په نا ده بهینه بهر به شیک لهو
قسانهی رۆژنامهی «الفرات» له م باره به وه کردوو به. له ژماره چواریدا «الفرات»
ئاشکرا خوین له دلی ده تکی که ده لی:

«پێان بڵین کام ده وله تی ئازاد بهر له ئینگیلته ره بهر به سستی مه ولوی
کردوو، کام کاربه ده سستی کارگیری یا سیاسی یا سه ربازی بهر له
رابه رانی ئینگلیزانی کردوو ده ست وه ردا ته ناو کاری ئەم رپیازه
چه سپا وه. با بڵین پیاو نیکی سیاسی یا کارگیری یا سه ربازی
درنده ی ئەوتو هه به که هه ز ده کات گاله به مافی ئازادی گشتی
بکات، بهلام ئاخو بیثابرووی نی به له گه ل ئەوه شدا ئیدیعی
شارستانه قی بکات؟»^(۳۸).

(۳۶) لۆنگریك به کیک بوو له ئەفسه ره سیاسی به کانی ئینگلیز. چهند سالیك که کوکی به دهسته وه بوو. له
نووسنه کانیدا به ئاسانی هه ست بهو جو ره بیر کردن وه ره گه ز بهرستانه به ده کری، به تاییه قی لهو کتیبه دا
که ناوی ناوه، عیراق له سالی ۱۹۰۰ وه تاره کو سالی ۱۹۵۰، (پروانه:

S. H. Longrigg, Iraq 1900 to 1950. A political, social and economic history, London, 1953).

(۳۷) مه به ست رپجاردی به کمی پاشای ئینگیلته ره به (۱۱۸۹-۱۱۹۹) که له سیم هیرشی خاچداراندا
به شداری کردو له نزیکه وه له گه ل سه لاهه ددینی نه بویدا پنه ندی پهیدا کرد.

(۳۸) «الفرات»، العدد الرابع، ذی الحجة ۱۳۳۸. شایانی باسه نیوهی سه رتاها ی لاهه ره کانی ئەو
ژماره بهی رۆژنامه ی «الفرات» بو ئەو باسه ته رخا ن کراوه.

بروا ناکەم راو فرمانەکانی پیاوێ ئاینیی بەکانی باشوور دەنگێکی ئەوتۆیان لای خۆمان دایتەوێ . بەلام پڕواش ناکەم فەقی و مەلای کوردستان هاتن و فرمانەرەوایی گاورانیان بەدل بوئی . جاروبار رۆژنامەی «پیشکەوتن» بش هەرەشەو گۆرەشە کار بە دەستانی ئینگلیزو بریارەکانیانی دەربارەی قەدەغەکردنی کۆبونەوێ و مەولوی ناو مزگەوتەکانی بەغدا بەلاوێ کردەوێ . لە بەکێک لە ژمارەکانیدا «پیشکەوتن» دواي بلاوکردوێ و هەرهەشەبەکی زۆری لەو بابەتەي و یلسن لە بەغدا زوو زوو دوپاتی دەکردهوێ ، هەوایی خنکاندنی «چوار مفسید» بشی چاپ کردوێ (٣٩) .

شۆرشێ بیست لەو جۆرە روداوانە نەبوو بتوانی لە هیچ ناوچەبەکی ناوێ و هەوایی یا لە دەروێ دایبێ (٤٠) . ئەو کەسێ هەواییکی وا بدات نە لە نرخی شۆرشێ بیست و نە لە نرخی هیچ بزوتنەوێبەکی ئازادینخواي تر بەرز یا نزم دەکاتەوێ ، رای ئەو جۆرە کەسانە نە سەنگی هەبە نە بابەخ تا ئەوێ بێنی کەس خوی بە ولام دانەوێبەماندو بکات ، رەنجی بەفیرۆچوویان بۆی نی بە تەنانت شان لە شانی رەنجی ئەوانەش بدات کە دەیانەوێ بە ییزنگ بەری رۆژمان لی بگرن . بەنی یاسایەکی میژوویی چاسپاو هیچ روداویک نی بە لە قەوارەو قاوغیکی تەسکدا بێتەوێ و لە دەرووبەر دایبێ . چ بەلگەکانی شۆرش و چ بەلگەکانی ئینگلیزو چ لیکدانەوێ گەلێک میژوونووس دەمینکە ئەوێبان سەلماندوێ کە :

١ - راپەرینە بەجەرگەکانی کوردەواری لای خۆمان بەکێکن لەو هۆگرنگانەي رینگەیان بۆ تەقینەوێ «شۆرشێ بیست» خوش کرد .

٢ - «شۆرشێ بیست» لە زۆر ناوچەي کوردەواریدا دەنگ و رەنگی دایەوێ . تەنانت هۆزی ئەوتۆ هەبوو کە هیشتا هەستی نەتەوێ سەردارانی نەهەژاندبوو ، بەلام ئەو سەردارانەو پیاوێکانیان لەبەر گەلێک هۆ لە ئینگلیز داخ لەدل بوون و سالی

(٣٩) پروانە : «پیشکەوتن» ، ١٩ی ئابی ١٩٢٠ .

(٤٠) ژمارەبەک نووسەر دەیانەوێ بەزۆر شۆرشێ بیست بتاخنە ناو قاوغیکی تەسک و تەنگەبەرەو (بەوتە پروانە : ستار جبر ناصر ، هوامش علی کتاب علی الرودي لغات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ، الجزء الخامس ، بغداد ، ١٩٧٨ ، ص ٧٤-٨٥ . الراصد التقدمي ، ثورة العشرين . البعد القومي والاهداف الوطنية . - العراق ، ٢٩ حزيران ١٩٧٨) .

۱۹۲۰ باری شله ژاویان به هه ل زانی و ئەوانیش لای خۆیانەوه بەربوونە گیانی داگیرکەر .

۳ - بزوتنەوهی نەتەوهی عەرەب لە میسرو شام و حیجازو دوابەدوای ئەو بزوتنەوهی رزگارینخوای کەمالی بەکافی تورکیاو سەرکەوتنی بەکەم شۆرشێ سۆشالیزمی لە جیهاندا دەوریان لە وریابوونەوهی روناکبیرانی عێراق و ریسواکردنی دەولەتە ئیمپریالی بەکاندا زۆر بوو نەك کەم .

ئەو نمونەو بەلگانهی باسەمان کردن هەرچەندە چمکیکن لە خەرماتیك ، بەلام پیم وایە بەسەن بۆ پروون کردنەوهی میژووی هۆکافی شۆرشێ بیست . دیارە هەر روداویك بەرھەمی ئەو جوړە هۆیانە بێ دەبێ ئەنجامیشی وەك خۆی گەورەو دیار بێ .

(۲) ئەنجامەکافی شۆرشێ بیست

نەك رۆژی ۳۰ی حوزەیران وەك باوە ، واتە ئەو رۆژە شەعلان ئەبولچۆنی سەرەك هۆزی زەوالمی تێدا گیراو پیاوەکافی ئازادیان کرد ، بەلکو لە سەرەتای بەھاری سالی ۱۹۲۰و شۆرشێ گەلی عێراق دژی ئینگلیزی داگیرکەر لە بەغداد نەجەف و کەرەلاو شوێنی تر سەری دەرھێنا . لە هەموو لاوە کۆبونەوهو خۆنیشاندا ن دەستی پێ کرد ، سەرەخۆی بوو دروشمی رۆژانە خەباتی جەماوەر . تا دەورووبەری کۆتایی مانگی حوزەیران راپەرینی گەل لە شارەوه گەیشتە لادی و مەلبەندی هۆزە چەکدارەکافی فورانی ناوەندو لەویدا قۆناغیکی نوی لە شیوازی خەباتی کۆمەلانی خەلکی ولاتدا دەستی پێ کردو چەند مانگیکی خایاند . بەپێی گەلێک سەرچاوە ژمارەئەوانەئە لە پێناوی رزگاری نیشتماندا پەلاماری چەکیان دا لە ۱۳۰ هەزار کەس زیاتر بوو .

شۆرشگێران توانی یان ژمارەبەك شارو بەشی هەرە زۆری مەلبەندەکافی فورانی ناوەند ئازاد بکەن . نەجەف بوو بارەگای سەرکردایەتی شۆرش . تا سەرەتای ئابی سالی ۱۹۲۰ کلپەئە ناگری شۆرش گەیشتە باقوبەو دێلتاوهو شارەبانو دەلی عەباسو لەوتیوە ئیتر بەرەو لای خۆشمان تەشەنەئە کرد . هۆزی دەلوی ناوچەئە

خانه‌قین و کفری به سهرکردایه‌تی که ریمی خه‌سره و به‌گ و برایم خان ده‌ستی باشیان له دوزمن وه‌شانده . هه‌ر له و رۆژانه‌شدا ژماره‌یه‌ک ناوچه و هۆزی تری کورده‌وارنی وه‌ک له‌یلان و زه‌نگه‌نه و داوده و سورچی راپه‌رین . هه‌ولیر و اشله‌قا که ئارتۆلد ویلسن ناچار بوو له‌و کاته ناسکه‌دا به‌غدا به‌جی به‌یلنی و به‌فروکه‌ی تایه‌تی بجیته نه‌وی^(۴۱) .

راسته له‌به‌ر گه‌لێک هۆ ئینگلیز توانی به‌زه‌بری چه‌کی کوشنده‌ی نوی «شورشی بیست» دا‌ب‌ر‌کینینه‌وه ، به‌لام هه‌ر نه‌و دامرکاندنه‌وه‌یه . بو‌خوی زۆر که‌وت له‌سه‌ری . نه‌و سه‌ربازو نه‌فسه‌رانه‌ی ئینگلیز که له‌شه‌رگه‌کاندا کوژران یا ئی سه‌روشۆین مانه‌وه ژماره‌یان ۱۰۴۱ که‌س و برینداریشیان ۱۲۲۸ که‌س بوو^(۴۲) . له‌وکاته‌دا که له‌نده‌ن بو‌پولێک ده‌چو به‌ئاسمانا دامرکاندنه‌وه‌ی «شورشی بیست» نزیکه‌ی ۱۰۰ ملیۆن پاوه‌ن له‌سه‌ری که‌وت^(۴۳) که بو‌سه‌ره‌تای بیسته‌کان و باری ئابوورنی دوا‌ی شه‌ر پاره‌یه‌کی به‌کجار زۆر بوو . به‌لام دوا‌ی دامرکاندنه‌وه‌ی شورشیش ئینگلیزه‌کان له‌ترسی به‌رپابوونه‌وه‌ی ناچار بوون له‌شکرینکی گه‌وره له‌ناو خاکی عیراقدایه‌یلنه‌وه که خه‌رجی زۆرو باری گران بوو . ته‌نها له‌به‌که‌م سالی دوا‌ی دامرکاندنه‌وه‌ی شورشدا خه‌رجی نه‌و له‌شکره‌گه‌بیشه‌ نزیکه‌ی ۲۱ ملیۆن پاوه‌نی زی‌ر^(۴۴) .

گه‌وره‌ی «شورشی بیست» له‌وه‌دا خوی نو‌اند که داگیرکه‌ری ناچار کرد له‌سیاسه‌تیدا به‌رامبه‌ر عیراق چه‌ند هه‌نگاوێک بکشینه‌ دواوه . ئینگلیز چاک له‌وه

(۴۱) محمد مه‌هدی به‌سیروحه‌سنی و فه‌یازو وه‌ردی و کاتلۆف و هالده‌ین و ژماره‌یه‌کی تر له‌نووسه‌رانی خۆرو یینگانه به‌دریزی باسی به‌سه‌ره‌هانه‌کانی شورشیان کردوه . منیش به‌ئنی توانا له‌کیه‌که‌ی خۆمدا روداره‌کانی کوردستانم روون کردۆته‌وه .

(۴۲) سه‌رچاره ئینگلیزی به‌کان ۱۰۴۱ کوژراو و ن‌بووه‌کان ده‌کهن به‌دوو به‌شمه‌وه : ۴۲۶ کوژراو و ۶۱۵ و ن‌بوو .

(۴۳)

. P. W. Ireland, Iraq. A study in political development, London, 1937, p. 273

(۴۴) بروانه :

ب. م. دانسیگ ، عیراق دۆنی و ئیمپۆر ، به‌زمانی رووسی ، مۆسکو ، ۱۹۶۰ ، ک ۲۴ .

گه‌بشت که ناتوانی سهر به‌خوئی گه‌لی عراق پی‌شیل بکات . هەر زوو هاوار له ئەسکویی سهره‌ک وه‌زیرانی پیشووی به‌ریتانیا هه‌لساو له هۆلی په‌رله‌ماندا به‌ ئاشکرا داوای کشانه‌وه‌ی قشونی ولاته‌که‌ی له‌ ویلایه‌تی موسل و به‌غدا کرد . رۆژنامه‌ی «ئۆزیرفه‌ری» به‌ناوبانگ زۆری ۲۳ی ئابی سالی ۱۹۲۰ ده‌رباره‌ی هه‌مان باس نووسیویه‌ ده‌لی :

«بیرکردنه‌وه‌ له‌وه‌ی ئه‌رکی سهره‌کپی سهر شانی ئیمه‌ داسه‌پاندنی یاسا کاتمانه‌ به‌سهر گه‌لێکدا که‌ بی‌ پیچ‌و‌ په‌نا تێ گه‌پاندووین پیوستی پی‌یان نی‌به‌ کارێکه‌ ته‌نها بو‌ پێکه‌نین ده‌شی» .
هه‌مان رۆژ «سه‌ندتی تایمس» که‌ ئه‌ویش رۆژنامه‌یه‌کی به‌ناوبانگی تری له‌نده‌نی‌یه‌ ، داوای له‌ کاربه‌ده‌ستان کرد دان بئین به‌ ژێرکه‌وتنی سیاسه‌تیاندا له‌ عراق و ده‌ست له‌ په‌خه‌ی دانیشتوانی به‌رده‌ن .
هەر روداوێک ئه‌نجامه‌کانی بگه‌نه‌ ئه‌و پله‌و راده‌یه‌ بی‌گومان ده‌نی‌ بابه‌خی میژوویی شی گه‌وره‌نی‌ !

(۳) بابه‌خی «شۆرش‌ییست»

ئه‌وه‌ی تاوه‌کو ئیسته‌ ده‌رباره‌ی هۆو ئه‌نجامه‌کانی «شۆرش‌ییست» باسه‌مان کرد سه‌نگی په‌که‌می کیشانی بابه‌خی زۆری ئه‌و روداو گه‌وره‌یه‌یه‌ له‌ تۆماری میژوودا . هەر بزوتنه‌وه‌یه‌کی شۆرش‌گێڕانه‌ پال‌ بێی به‌ ده‌یان هه‌زار که‌سه‌وه‌ بچه‌ ناو کۆپی خه‌باته‌وه‌و به‌ هه‌زارانیان سه‌ریانی بو‌ بکه‌نه‌ قوربانی ده‌نی‌ به‌سه‌ره‌اتنیکی میژوویی بابه‌خدار نی‌ . زۆریه‌ی سه‌رچاوه‌کان له‌واوه‌ره‌دان زیانی شۆرش‌گێڕان خۆی ده‌دا له‌ نزیکه‌ی ۸۴۵۰ کۆژاوو بریندار . دوور نی‌ به‌ لێکدانه‌وه‌یه‌کی ورد ژماره‌یه‌کی گه‌وره‌تر به‌سه‌لتنی .

به‌لگه‌و نیشانه‌کانی بابه‌خی زۆری «شۆرش‌ییست» له‌ویدا نابریته‌وه‌ . «شۆرش‌ییست» په‌که‌م روداوی گه‌وره‌ی میژووی نوێی عراقه‌ که‌ عه‌ره‌ب و کوردو که‌مینه‌کان و موسلمانانی شیعه‌و سوننی مه‌زه‌هب و گاوری له‌ سه‌نگه‌ریکدا کوکرده‌وه‌ . ئینگلیز له‌و رۆژه‌وه‌ی پی‌ نایه‌ ناو خاکی عراقه‌وه‌ که‌وته‌ وه‌شانندی تۆری دووبه‌ره‌کی و ناحه‌زی ، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا سالی ۱۹۲۰ ئه‌و تۆه‌ به‌ریکی ئه‌وتۆی

نه داتی. به پېچه‌وانه‌ی ئاره‌زووی ئه‌فسه‌رانی ئینگلیزو پیلانه‌کانیانه‌وه رۆزی چوارده‌ی مایسی ئه‌و ساله‌ به‌که‌م کۆبونه‌وه‌ی پیکه‌وه‌ی ئازادینجویانی سونه‌و شیعه‌ی به‌غدایی له‌ مزگه‌وتی قوبلانه‌ی ناو بازاری به‌زازه‌کاندا ده‌ستی پێ‌کرد. ئه‌و کۆبونه‌وه‌یه‌ ئاوی سه‌ره‌تایه‌کی بایه‌خداری له‌ میژووی عیراقدارشت که‌ ئه‌وسا هه‌موو دلسۆزیکێ تینگه‌بشتوو تینوی بوو. ئیر هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ت ده‌زانی دانیشتیوانی ئه‌مبه‌رو ئه‌وبه‌ری به‌غدا له‌ کۆبونه‌وه‌یه‌کی گه‌وره‌دا تیکه‌ل ده‌بوون و هه‌مویان به‌ یه‌ك ده‌نگ داوای خۆببون و ئازادی‌یان ده‌کرد.

له‌وه‌یش زیاتر. له‌و رۆژانه‌دا هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ نیشانه‌په‌روه‌رانی به‌غدا هه‌ستیان کرد کاربه‌ده‌ستان پیلانیکیان به‌ده‌سته‌وه‌یه‌ بۆ‌لیدانی ئاهه‌نگیکێ ئایینی گاوران له‌ رینگه‌ی دوو سی‌ کری‌گرنه‌ی موسلمانه‌وه‌ به‌کسه‌ر ژماره‌یه‌کی زۆریان کۆبونه‌وه‌و به‌ ئالای سه‌وزو گولآوه‌وه‌ روویان کرده‌ کلێسه‌ی کلدانه‌کان و له‌وی تیکه‌لی برا گاوره‌کانیان بوون و وه‌ك یه‌ك كه‌وته‌ زیکرو ته‌هلپه‌ بۆ عیساو محمه‌دو هاوار بۆ سه‌رفرازی گه‌ل و نیشتمان.

دیسان له‌وه‌یش زیاتر. به‌کێک له‌ راپۆرته‌ نێینی‌یه‌کانی ئه‌وسای پۆلیسی به‌غدا باسی ئه‌وه‌ ده‌کات چۆن «گوته‌بیژی شۆرش» محمه‌د مه‌هدی به‌سیر^(٤٥) له‌ کاتی کۆبونه‌وه‌ی شه‌وی شازده‌ی حوزه‌یراندا له‌ مزگه‌وتی سه‌ید سولتان عه‌لی خه‌لکی به‌غدا یان هان ده‌دا «جووه‌کان له‌وه‌ دُنیا بکه‌ن که‌ که‌س توخنی دوکانه‌کانیان ناکه‌وی!».

«شۆرشی بیست» به‌که‌م بزوتنه‌وه‌ی شۆرشگێرانه‌ی رېڤکخراوی هه‌موو گه‌لی عیراق بوو له‌ پیناوی سه‌ربه‌خۆیدا که‌ سه‌رکردایه‌تی و ده‌زگای کارگێری و سه‌ربازی و ئۆرگان و چاپه‌مه‌نی تایه‌تی خۆی هه‌بو. «الفرات» و «الاستقلال» لاپه‌ره‌یه‌کی به‌کجار دیارو پرشنگدارن له‌ هه‌موو میژووی رۆژنامه‌نووسی عیراقدان^(٤٦).

(٤٥) «گوته‌بیژی شۆرش» بووه‌ نازناوی محمه‌د مه‌هدی به‌سیر که‌ به‌کێک بوو له‌ راپه‌ره‌ خۆین گه‌رمه‌کانی جه‌ماهری شۆرش له‌ به‌غدا. مامۆستا. ه‌لیق حیلمی له‌ «یادداشت» دا به‌رز نر‌خانه‌ویه.

(٤٦) بۆ درێژه‌ی له‌وباسه‌په‌روانه‌ له‌وه‌ رتاره‌ی به‌ ناوی «من تاریخ صحافة ثورة العشرين» هه‌و له‌ لاپه‌ره‌ ٣٥-٧٠ی گۆڤاری «دراسات في التاريخ والآثار» (به‌غداد، العدد الثاني، ١٩٨٢) دا بلام کردۆمه‌وه‌.

و پرای هموو ئەوانەیی باسەمان کردن میژوونوو سه پێشکەوتنخوازه کان لهو باوه پره دان که «شۆرشیی بیست» بووه بهردی بناغهیی بهکیهتی خهباتی هاوبهشی کوردو عهرب دزی داگیرکه رو بهو جووه ریگهیی بو بهرزبونهوهی ده رکی سیاسیی جهماوه ری ههردوو لایان خووش کرد بهوهی باشتر تیگه بشتن که دوژمنیان به که (٤٧).

هه چهنده دوژمن توانیی «شۆرشیی بیست» له خویندا بگه وزینیی ، بهلام هه مان کات ناچاریش بوو له ئەنجامی فشاری ئەوو ترسی هه لدا نهوهی مل بو ژماره به که له داخوازی به کانی ئەوسای گه لی عیراق بدات . گۆرینی ئانۆلد ویلسن که عیراقی به کان له هه موو کار به ده ستیکی ئینگلیز زیاتر لئی داخ له دل بوون و ناردنی پرسی کوکس بو به غدا له گه رمه ی شۆرشدا جووه کشانه وه به کی ته کتیکی بوو که ئینگلیزه کان بهر له به ریابونی ناگری «شۆرشیی بیست» به بیراندا نه ده هات . دوور نی به دره نگه و زوو به کیك له کورانی حسه نیی شه ری نی مه که که ببوا به ته پاشای عیراق ، به لام گو مان له وه ش نا کری که ئینگلیزه کان به هو ی شۆرشیی بیسته وه به په له تاج و ته ختی شاهی یان پێشکەش به فهیسه لی به که م کرد ، چونکه ئەوان هاتنه سه ر ئەو بی ره ی ده نی عیراق له ریگه ی «پاشابه ک و هه زار شیخه وه» بی ری به ری وه نه ک به هو ی له شکرینکی گه وره وه که ته رکی له سه ر باجده ری به ری تانیایی زۆر ده که وت .

له رۆژانی به که می به ریابونی به وه «شۆرشیی بیست» له سه رانه ری عیراق و رۆژه لاتی ناوه راست و کۆره سیاسیی به کانی ته ور و پیا و ولاته به کگرتو وه کانی ته مه ری کا دا ده نگیی دایه وه . وه ک دی مان هه واله کانی شۆرش زۆر به خیرایی گه یشته ناو هو له سیاسیی به کان و سه ر لاپه ره ی رۆژنامه کانی له نده ن . ئارشیفه تاییه تی به کانی ئینگیلته ره و فه ره نسه و هندستان به سه دان به لگه و راپۆرتی نه نیی یان ده رباره ی زۆر لایه نی شۆرش تیدا به که به داخه وه ناوه کو ئیسته ش به ده گمه ن ده ستی میژوونوو سانیان گه یشتونی .

(٤٧) پروانه :

«عیراقی هاوچه رخ» ، نووسینی ده ستبه ک رۆژه لاتاس ، به زمانی زووسی ، موسکو ، ١٩٦٦ ،

ل ١٣٥ ،

(Iraqi Review), Vol. 1, No 6, July 2, 1959 P.3.

پیم وایه به پنی تهرازی شوین سهنگی «شورشی بیست» بو میژووی هاوچهرخى
عیراق له سهنگی شورشی سالی ۱۷۸۹ بو میژووی نوئی فهره نسه که مترنی به ،
بویه کا به دلنیایی به وه ده لیم نهوی ئیمه تاوه کو ئیسته بو «شورشی بیست» مان
کردوووه زور له بایهخی راسته قینهی خوئی که متره .

باسی یازدهمین

دهرباره‌ی راپه‌رینه‌گه‌وره‌که‌ی کانوونی دووهمی

۱۹۴۸ و شوینی گه‌لی کورد له‌و راپه‌رینه‌دا

میژوی نوی و هاوچه رخی عیراق پری به له لاپه رهی خهباتی خویناوی دژی داگیرکری بیگانه و کۆنه په رستی ناوخو^(۵). به کیک له و لاپه ره پیرۆزانه راپه رینه گه وره که ی کانوونی دووه می سالی (۱۹۴۸) ه که ئیمروکه ، له هه ر کاتیک زیاتر ، پیوسته یان به وه به که لک له دهرسه میژووی به گه وره کانی وه ر بگرن و به شیوه به کی زانستی یانه ی قول لیان بکوئینه وه .

بو ته وه ی بتوانین به شیوه کی دروست چوارچیوه ی راپه رینی کانوون دیار بکه ین پیوسته چاوئیک به و ئال وگۆره گه ورانه دا بخشینین که رۆزگاری شه ری دووه می جیهان و ساله کانی دوا ی ته و شیوازو ناوه روکی خهباتی رزگاربخواو ژبانی کۆمه لایه تی عیراقی به کانیان گرتنه وه .

به ماوه به کی زۆر به ر له شه ری به که م دهره به گی وه ک رژیمیک ی تابووری و کۆمه لایه تی که وتبووه هه ره س هینان و بووه وه کۆسپ له به ر ده م پیشکه وتی هوو ته مرازی به ره م هیناندا ، هیچ نه ییت به هوی که مته رخه می و بیرته سکی نوینه رانی به وه له لایه که وه و ، له لایه کی تریشه وه له به ر ته وه ی شیوازی پیوه ندنی به ره م هینانی ته م رژیمه کاریکی وای نه کردبوو ته وه نده له ده ست جوتیارو خاوه ن زه وی به بچوکه کاندایه بیته وه که له ژبانی کوله مهرگی خو یان زیاد ییت و بتوانن ته و زیاد یی به بو په ره پیدان و پیشخستی ته مرازی کاریان ته رخان بکه ن . له گه ل ته وه ش عوسمانی به کان و دوا ی ته وان ئینگلیزه کان له به ر خو یان گه لیک لایه تی ته و رژیمه یان

(۵) له گۆلاری «برایه تی» ، ژماره ۱۱ ، سالی ۱ ، خولی دووم ، ناوه راستی شو یانی ۱۹۷۱ ، ل ۴-۱۵۱ بلاوکراره ته وه .

راگرت ، جی پئی قامو دهسه لاتیان زیاتر کرد . ئەمه دەمیک سال بوو جوړه ناکوکی بهکی له نیوان تاغاو جوتیاردا ، دروست کردبوو .

له بهر چند هویهک له ساله کانی شهرې به که می جیهان و دواى نهو شهره چهوساندنه و هى دهره بهگى له جاران زیاتر بوو ، ئەمهش بووه هوى قول بوونه و هى ناکوکی نیوان زه ویدارو جوتیار ، ئەمیان که وته نه و هى دوزمى راسته قینهى خوئى نهنا له داگیرکهرى بیگانهدا نه بییت ، به لکو هه مان کات له چهوسینه ره کهى خوشیدا بییت . ئەنجامى سیاسى ئەم دیارده بهش بو دواروژ کهم نه بوو .

به لآم له وه یش گه وره تر نهو ئال و گوړه گرنگانه بوون که له شاره کاندا هه مان کات روویان داو بوونه هوى نه و هى ژبانى کومه لآ بهنى و خه بانى نه نه و هى عیراقى بهکان بچنه ناو چوارچېوه بهکی نو بوه . دواى شهرې به که م و به تایه قى له کوئابى بیسته کانه وه پیشه سازى نیشتمانى که و ته گه شه کردن . هه نگاهوى گه وره ی داهاتووى به ره ویش چوونى پیشه سازى نیشتمانى بهر ساله کانی شهرې دووه مى جیهان کهوت ، نهو کاتهى داپرینی عیراق له بازاره سه رمایه دارى بهکان به هوى بارو دوخى شهره وه بووه مهرجیکى له بار بو نه و هى پاره دارانى شاره گه وره کان به دلنیاى به وه بیته مهیدانى به ره هم هینانى پیشه سازى به وه . ئەنجامیش سهنگى بو رجوازی نیشتمانى چ له ژبانى تابوورى و چ له ژبانى سیاسى ولآندا له جاران زورتر بوو .

هه ر نهو دیارده بهش له لایه کی تره وه بووه هوى په ره سه ندنى چینی کریکار . وپرای نه وه چند هویهکی تایه قى کاریکى نه و توپان کرد سهنگى ئەم چینه له چند روویه که وه ته نانه ت له سهنگى چینی بو رجوازی نیشتمانى زیاتر بیست . به وینه له ساله کانی شهرې دووه مى جیهاندا ژماره ی نهنا نهو کریکارانه ی له بنکه سوپایى بهکانى ئینگلیزه کاندا کاربان ده کرد خوئى ده دا له ۷۰ هه زار که سیک که له ۳۵٪ هه موو نهو کریکارانه یان پیک ده هینا که به کارى پیشه سازى هه مه جوړه وه خه ریک بوون^(۱) .

(۱) پروانه :

(Kingdom of Iraq) , by a committee of Officials , Baltimore , 1946 , P . 108

هه ره ها پروانه :

«الشرارة» ، العدد الثامن ، حزيران ۱۹۴۴ ، ص ۲ .

به‌لام له‌وه‌یش گرنگتر ئه‌و ئال و گۆره قووله بوو که له سه‌ره‌تای سی‌یه‌کانه‌وه له ناوه‌روک و جوړی بیرکردنه‌وه و بزوتنه‌وه‌ی ئه‌م چینه گه‌وره‌یه‌ی کۆمه‌لدا ده‌ستی پی‌کردبوو. له سه‌ره‌تای دروست‌بوونی‌یه‌وه تاوه‌کو ناوه‌ندی سی‌یه‌کان ئه‌م به‌ش‌ه‌ی کۆمه‌ل بریتی بوو ته‌نها له «چینیک له خۆیدا» (Class in itself)، واته چینیکی پێک‌ده‌هێناو به‌س، ئه‌گینا جله‌وی کاری له رووی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی‌یه‌وه به ده‌ست چینه‌نیشتمانی‌یه‌کانی‌تره‌وه بوو. بگه‌ر ته‌نانه‌ت فه‌رمانه‌ره‌وایانی ئه‌و پوڤوگاره‌ش ده‌یانویست که‌لکی لی‌وه‌ری‌بگرن و گه‌ر بتوانن بیکه‌نه‌دارده‌ستی خۆیان. له خۆوه نه‌بوو له کۆتایی بیسته‌کاندا یه‌کینکی وه‌ک جه‌عه‌فر عه‌سکه‌ری چه‌ند جار پێک‌بوو «نۆینه‌ره‌ی کرینکارانی عیراق له‌به‌ر ده‌می ده‌زگا‌کانی کۆمه‌له‌ی گه‌لاندا. له ناوه‌ندی سی‌یه‌کانه‌وه ئه‌مه به‌ جار پێک‌گۆرپرا، ئه‌وه‌بوو ورده‌ ورده‌ کرینکارانی عیراق چوونه‌ قالی چینیکه‌وه بوو خۆیان (Class for itself)»^(۲).

ئه‌نجامی ئه‌م ئال و گۆره له‌ سا‌له‌کانی شه‌ری دووه‌می جیهاندا به‌ روونی ده‌رکه‌وت و خۆی له‌ زنجیره‌یه‌ک مان‌گرتن و دروشمه‌کانیاندا نواند. دوا‌ی شه‌ریش به‌ ماوه‌یه‌کی که‌م مان‌گرتنه‌ گه‌وره‌که‌ی گا‌ورباغی که سه‌ره‌تای هاوینی سا‌لی ۱۹۴۶ قوما به‌ ته‌واوی نیشانی دا چۆن کرینکارانی عیراق به‌ یه‌که‌جاری بوونه‌ته‌ چینیک بوو خۆیان.

ئه‌م جو‌ره‌ گۆرپه‌رانه هه‌میشه ئه‌نجامی گه‌وره‌ی به‌ده‌مه‌وه بووه، به‌تایه‌تی به‌ نیه‌به‌ت بزوتنه‌وه‌ی رزگا‌ریخوای هه‌ر کۆمه‌له‌یه‌که‌وه ییت. به‌ نیه‌به‌ت ئه‌و

(۲) «چین له خۆدا» و «چین بوو خۆ» دوو زاراوی زانستین که تاوه‌که‌ لیسته له‌ زمانێ کوردی و پیم وایه له‌ زمانێ عه‌ره‌یشدا به‌کار نه‌هێناون. هه‌موو چینیکی کرینکار له سه‌ره‌تای دروست‌بوونی‌یه‌وه بوو پوڤوگاره‌یه‌کی زۆر له‌ندامانی په‌رش و بلا‌و ده‌بن، هه‌ست به‌ ئه‌رکه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی‌یه‌کانی سه‌ر‌شانیان ناکه‌ن، پێک‌هه‌ڵه‌سه‌رنج به‌رامبه‌ر چینی سه‌رمایه‌دار و رژیمی سه‌رمایه‌داری کۆریان ناکاته‌وه‌و بزوتنه‌وه‌و راهه‌ریه‌یه‌کانیان عه‌قه‌وی ده‌ییت و ته‌نانه‌ت زۆر جار جله‌وی کار و چالاکی‌یان به‌ ده‌ست ده‌ستو چینه‌کانی‌تره‌وه ده‌ییت. له‌و قه‌رناغه‌دا چینی کرینکار بریتی‌یه‌ ته‌نها له «چینیک له خۆیدا». به‌لام دوا‌ی ئه‌وه‌ی له‌مانه‌ هه‌موو ده‌گۆرپه‌ری و کرینکاران وایان لی‌دیت هه‌ست به‌ ئه‌رکه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی‌یه‌کانی سه‌ر‌شانیان و سه‌نگی له‌وا‌ی خۆیان له‌ ناو کۆمه‌له‌دا بکه‌ن، له‌وسا که چینه‌که‌یان ده‌گۆرپه‌ری و ده‌یینه «چینیک بوو خۆی»، واته له‌وه‌ قه‌راری ده‌ییت که‌ دارده‌ستی که‌س ییت و ئه‌تر بوو خۆی ده‌جنگی.

کۆمەلانەشەووە که له نەتەووەیک زیاتر پیکهاتوون ئەم گۆرانه بۆیان دەبێتە مایەمی کزبوونی دووبەرەکی و ناکۆکی نەتەوویی له ناویاندا ، بە تاییەتی له ناو چینه چەوساوەکانیاندا .

بەم جوۆرە ئەو کاتەمی شەری دووهمی جیهان ئەواو بوو سەنگگ و تەرازووی پێوەندی چینیایەتی له ناو کۆمەلگای عیراقیدا گەیشتبوووە رادەمی گەیانندی مەرچی ئال و گۆری سیاسی گەوورە . ئەو بارو دۆخەش که روخاندنی بەرەمی فاشیزم له گەل خۆی بۆ سەرانسەری جیهانی هینا بوووە هۆیەکی یازیدەری گرنگگ بۆی . کاربەدەستان ناچار بوون تا رادەبەک مل بۆ داخوازی بە دیموکراتی بەکانی گەل بەدن . رۆژی ۲۳ی شوباتی سالی ۱۹۴۶ توفیق سویدی بەکەم وەزارەتی دواي شەری دامەزراند که دوو نوینەری بۆرجوازی نیشتمانی تیندا بەشدار بوون ، بەکەمیان سەعد سالح که بوو وەزیری ناوخواو دووهمیان عەبدولوهاب مەحمود که بوو وەزیری دارایی .

لهو بەرنامەبەدا که سەرەک وەزیران رۆژی پینجی مارت بلاوی کردەووە میری گەلێک گەفتی سیاسی و ئابووری دایە کۆمەلانی خەلک ، که بەکیکیان دەستکاری ی پەیمانی سالی ۱۹۳۰ی نیوان عیراق و بەریتانیا بوو بە جوۆریک له گەل «بارو دۆخی نوئی جیهان و پێرەوی کۆمەلی نەتەووە بەکگرتوووەکاندا» بگۆنجیبت . گەفتیکی تری بەرنامەکه دابەش کردنی زەوی وزاری میری بوو بەسەر وەرزیرو جوتیارانی ولاندا . کابینەمی نوئی بەر لەوهمی مانگیک بەسەر دامەزرانیدا تپەریت بریاری لابردنی حوکمی عورفی دا که له حوزەیرانی سالی ۱۹۴۱ وە دانرا بوو . هەمان کات رەقابەمی سەر چاپەمەنی و پۆستەش لا برا .

گەوورەترین دەسکەوتی ئەو رۆزگارە بریاری رینگە دانی دامەزراندنی پینج پارٹی ئاشکرا بوو بەم ناوانەووە : «الشعب» (گەل) ، «الاتحاد الوطني» (بەکیبەتی نیشتمانی) ، «الوطني الديمقراطي» (نیشتمانی دیموکراسی) ، «الاحرار» (تازادینخواهان) ، «الاستقلال» ، (خوئیون) . دواي ئەوهمی رۆژی دووی نیشتمانی ۱۹۴۶ بە رەسمی رینگەمی ئەم پارٹی یانە درا ئیتر خوین رزایە ژبانی سیاسی ولانەووە . هەر بەکەمیان مافی ئەوهمی پئی درا ئورگان و چاپەمەنی تاییەتی خۆی هەبیت و

هه موویشیان به پئی بوچوونیان بوونه ده ربری خواسته کانی گهل که لهو سهرده دمه دا له هه رشت زیاتر داوای لابردنی په یمانی سالی ۱۹۳۰ ی ده کرد . داوای ئی وچانو فراوانی کومه لاتی خه لک حوکمه تی ناچار کرد لیژنه به کی تابه تی ی بولیدوانی ئه م باسه دابیت .

که واته به کسهر داوای ته و او بوونی شه ری دووه می جیهان سهره تای ئه وه ده رکه وت چون خه باتی ئی وچانی گهل خه ریکه رپره ویکمی نوی له سیاسه تی ناوخوو ده ره وه ی عراقدا بهیینه ئاراهه ، له کاتیکدا ئینگلیزه کان عراقیان بو شتیکی تر بنیات نابوو ، ئه وان ده یانویست له جیهانی داوای شه ردا عراق به یه کجاری بکه نه بنکه ی قایمی بلاو کردنه وه ی ده سه لاتیان و پاراستنی به رژه وه نندی به ئابوری به کانیان له سه رانه ری رژه ه لاتی نریک و ناوه راستدا ، بویه کا چ خو یان و چ کونه په رستانی ناوخو به چاوی گومان و ترسه وه سه یری ئاسوی سیاسی نوی عراقیان ده کردو سوور بوون له سه ر ئه وه ی پیویسته به زووترین کات ده رگای قه فه سه کان داخه نه وه . داوای ئه و زنجیره کو بوونه وه به ی سه روکانی ده و له ته عه ره به کان به هارو سهره تای هاوینی ۱۹۴۶ کردیان ئه و کاره بووه . ئه رکیکی په له ی سه ر شانی کونه په رستانی عراق .

باری ژبانی سیاسی و کومه لایه تی ئه و روزه گاره ی عراق و به ر له هه ر شتیکی پیوه نندی نیوان هیژو چینه نیشتمانی به کان ، تا راده به کی زور ئه رکی سه ر شانی کونه په رستانی عراق ئاسان کرد . جاریکا هه ر ولاتیکی له نه ته وه به ک زیاتر پینکها تیبیت پیویسته نیشتمانه ره رانی دلسوزانه هه ول بده ن به کیه تی نیشتمانی بکه نه بناغه ی هه موو ئال وگورپنکی سیاسی قول . که چی کاتیک شه ری دووه می جیهان ته و او بوو به هوی سیاسه تی دووربینی ئینگلیزه کانه وه هیشتا به کیه تی به کی وا له زه مینه ی عراقدا له ئارادا نه بوو . سه ره رای ئه وه هه موو هیژه نیشتمانی به کانی ئه و سهرده مه به قولی له بایه خی به کیه تی به کی له و جوړه ئینه گه بشتبوون . وه ک به لگه ده لئین هه رچهنده کاره به ده ستانی ئه وسای عراق به ده ستی ئه نقه ست گه لی کوردیان له مافه سیاسی به ره واکانی ئی به ری ی کردبوو ، که چی هیچ کامیک له و پینج پارتی به ی ناومان هیئان نه له پروگرام و نه له کاری روزه انه باندا بایه خیکی ئه و تویان نه ئه دا به

مه‌سه‌له‌ی کورد ، راستیکه‌شی نه‌بانده‌توانی چوارچیوه‌ی پیوستنی ئه‌و مه‌سه‌له‌به‌ دیار بکه‌ن . پارتی ئازادینخواهان (الاحرار) که نیشتمانپه‌روه‌ریکی ناسراوی لیبرالی ئه‌و رۆزگار سه‌روکی بوو به‌ جارێک گه‌لی کوردی خستبووه‌ پشت گوی . له‌وه‌یش خراپتر ئه‌وه‌ بوو که پارتی خو‌بیون (الاستقلال) گه‌لی کوردی کردبووه‌ به‌کیک له‌ «کۆسپ»ه‌کانی جی به‌جی کردنی به‌کیه‌نی عه‌ره‌ب^(۳) . ئه‌م جو‌ره‌ هه‌له‌وست و سه‌رنجه‌ کوربینه‌ کاریکی ئه‌وتوی کرد هیچ کامێک له‌ پارتی به‌ ئاشکراکانی دوا‌ی شه‌ر نه‌توانیت بنکه‌به‌ک بو‌خوی له‌ ناو کوردا دا‌به‌زرینیت ، ئه‌وه‌ی کاری کرده‌ سه‌ر سه‌نگ و توانای سیاسی‌یان .

له‌ولاشه‌وه‌ پیوه‌ندی نیوان هیزو‌چینه‌ نیشتمانی‌به‌کان له‌وه‌ با‌شتر نه‌بوو . ئی‌به‌ری کردنی به‌شیک له‌و‌چینه‌ له‌ مافی سیاسی به‌ لای بو‌رجوازی نیشتمانی‌به‌وه‌ کاریکی ره‌واو به‌جی بوو ، بو‌یه‌کا له‌و باره‌یه‌وه‌ ورته‌ی له‌ ده‌م نه‌هاته‌ ده‌ره‌وه‌ . ئه‌مانه ، له‌گه‌ل چه‌ند هۆیه‌کی تردا ، کاریکی ئه‌وتویان کرد فه‌رمانه‌روایان بتوانن زو‌ر زوو ده‌ست له‌ ده‌سکه‌وته‌ سه‌ره‌تایی‌به‌کانی گه‌ل بووه‌شین . بو‌ئه‌وه‌ی هیچ نه‌بیت خو‌یان له‌ وه‌زیره‌ نیشتمانپه‌روه‌ره‌کان قوتار بکه‌ن رۆژی ۳۰ مایسی سالی ۱۹۴۶ توفیق سویدی‌یان ناچار کرد واز له‌ حوکم به‌ینیت . پاش دوو رۆژ دامه‌زراندنی کابینه‌ی نوی به‌ ئه‌رشه‌د عومه‌ری سپه‌ردرا که به‌کیک بوو له‌ پیاوه‌ سیاسی‌به‌ نه‌ویسته‌کان و دو‌ژمنیکی ناسراوی هیزه‌ دیموکراسی‌به‌کان . دامه‌زراندنی وه‌زاره‌تی نوی سه‌ره‌تای هه‌رشه‌ی گه‌وره‌ی کۆنه‌په‌رستی بوو بو‌ سه‌ر گه‌ل . هه‌مووی به‌سه‌ر به‌که‌وه‌ چوار هه‌فته‌ی پی نه‌چوو کاتیک پۆلیس گولله‌ بارانی خو‌نیشاندانیکی گه‌وره‌ی له‌ به‌غدا کرد^(۴) ، ه‌که‌س کو‌ژران و ژماره‌به‌کی زو‌ریش بریندار بوون . دوا‌به‌دوا‌ی ئه‌مه‌ش به‌ دوو هه‌فته‌ کاره‌ساته‌ خو‌یناوی‌به‌که‌ی گا‌ورباغی قه‌وماو ئه‌میش بووه‌ هۆی کوشتن و بریندارکردنی ژماره‌به‌کی زو‌ر له‌ کرێکارانی نه‌وتی که‌رکوک .

(۳) پروانه :

محمد مه‌دی که . مذکرانی فی صمیم الاحداث (۱۹۱۸-۱۹۵۸) ، بیروت ۱۹۶۵ ، ص

۱۹۹ .

(۴) نیشتمانپه‌روه‌رانی بابه‌خت رۆژی ۲۸ی حوزه‌برانی ۱۹۴۶ ئه‌و خو‌نیشاندانه‌یان رێکخست .

ئەم لیدانانە کاری مەبەستدارو لی کۆلراوه بوون . دەبوو ئەو چرۆی ئال وگۆرەیی
 لەپەر سەری دەرھینا زیندە بەچال بکەیت و عیراق لە جاران توندتر بە پەرپەرەوی
 نیازەکانی لەندەنەو بە سترتەو و بکەیتە بنکەیی سەرەکیی ھیرش بو سەر ھەموو
 بزوتنەو پزگاربخوای نەتەو پزگەلانی رۆژھەلاتی نزیك و ناوہ راست . جی
 بە جی کردنی ئەم مەبەستە و پزگەلانی لیدانی ھیزە دیموکراس خوازەکان پزگەستی
 بە پیمانیککی نوئی بوو بو پزگەلانی نوئی و کەلین و کەلە بەرانەیی لە پیمانەیی ۱۹۳۰ دا
 دەرکەوتن ، بە تاییەتی دواي بە ریا بوونی راپەرینی مایسی ۱۹۴۱ . جی بە جی کردنی
 ئەم ئەرکە ، وەك چاوەروان دەرکرا ، کەوتە ئەستۆی نوری سەعیدی شارەزا کە
 رۆژی ۲۱ی تەشرینی دووہمی سالی ۱۹۴۶ دامەزراندنی وەزارەتیکی نوئی پزگە
 سپێردرا . نوری سەعیدیش کە کەم زۆر زانی وەك خۆی لە ھەموو رۆژھەلاتدا
 ھەبوو ، وستی ھەموو زروفیککی پزگەستی بو بەستنی پیمانەیی نوئی نامادە بکات ،
 بەلام مۆر کردنە کە بجاتە ئەستۆی سیاسی بەکی تر ، چونکە ئەو باش لەو گەبشتبوو
 بەستنی پیمانەیی ۱۹۳۰ تا چ رادە بەک لە بەر چاوی ھەموانی خست . جگە لەو گەگەر
 پیمانەیی ۱۹۳۰ لابرەتی ئیتیداب و وەرگرتنی عیراقی لە کۆمەلەیی گەلاندە بە دەمەو
 بوو ، خو ئەو پیمانە نوئیەیی کۆنە پەرستان و ئینگلیز دەیانەو پزگەلانی کۆت و زنجیر
 بەولاو ھیجی تری ناییت تیدا ییت . ھەمان کات نوری سەعید باش لەو ھیش
 گەبشتبوو کە رای گشتی ناوہندی چلەکان جیاوازیی لەگەل رای گشتی
 سەرەتای سەبەکاندا بە کجارجا زۆرەو ھیج دور نی بە ئەنجام رپسە کەیی بیئەو بە
 خوری . لە بەر ئەو ھەر ئەو نەندە چەند ھەنگاویکی تری دزی دەسکەوتە
 دیموکراسی بەکانی گەل نا دەستی لە کار ھەلگرت و کاریکی ئەوتوی کرد دامەزراندنی
 وەزارەتی نوئی بە سالی جەبر بسپێردریت .

مارتی سالی ۱۹۴۷ سالی جەبر وەزارەتی نوئی دامەزراندبو ھەر لە سەرەتاو
 ھەموو توانای خۆی بو ئەو تەرخان کرد کە رۆژنک زووتر ئەو پیمانەیی لەندەن
 دەبوینست مۆر بکەیت . لە رۆژی ۲۲ی تەشرینی دووہمی سالی ۱۹۴۷ وە سەرەتا
 لە بالۆزخانەیی بەریتانی لە بەغداو ، دوايش لە کۆشکی شاھانە «نوینەرانی»
 عیراق و بەریتانیا چەند جاریک بە نھیتی کۆبوونەو . مەبەستی ئەو کۆبوونەوانە ، کە تا

رۆژی ٤ی کانوونی یەکەمیان خایاند ، دیارکردنی ناوەڕۆک و چوارچۆوەی پەیمانێ
 نوی و جۆری مۆرکردنی بوو . رۆژی ٤ی کانوونی دووهمی سالی داها تو ، واتە پاش
 مانگیك ، لە بەغدا ناوی ئەندامانی ئەو وەفدە بڵاوكرايەووە كه دەبوو بچیتە لەندەن
 «بۆ بەستنی پەیمانێکی نوی لە بریتیی پەیمانێ ١٩٣٠» . وەفدەكە بە سەرۆكایەتی سالح
 جەبرو ئەندامەتی نوری سەعیدو وەزیری هەندەران فازیل جەمالی و وەزیری بەرگری
 شاكیر وادی و چەند كەسانێکی تر بوو . دەستبورد ئەم وەفدە بەرەو لەندەن كەوتە
 ری و رۆژی ١٥ی کانوونی دووهمی ١٩٤٨ لە بەندەری پۆرتسموٲ ، كە كەوتۆتە
 باشووری بەریتانیاوە ، لەگەڵ نوێنەرانێ لەندەندا ئەو پەیمانە ی گەڵاڵە كرابوو مۆری
 كردو بەو جۆرە ناوی لە میژووی هاوچەرخی عیراقتا بوو «پەیمانێ پۆرتسموٲ» .
 «پەیمانێ پۆرتسموٲ» تەنانت بە نەسبەت پەیمانێ سالی ١٩٣٠ شەو
 هەنگاویك بوو بۆ دواوە ، چونكە ئەویان عیراقت توندتر بە بەریتانیاوە دەبەست .
 ئەگەر بە پێی پەیمانێ سی ئینگلیز تەنها لە كاتی شەردا مافی ئەوێ هەبوو لەشكری
 خۆی بپێتە ناو خاکی عیراقەو ، ئەوا بە پێی «پەیمانێ پۆرتسموٲ» ئینگلیز ئەو
 مافە ی لە كاتی «مەترسی پەیدا بوونی شەڕیشدا» وەرگرت ، واتە هەر كاتێك لەندەن
 بیویستایە بە هەر بیانویەكەو بۆی هەبوو لەشكەرەوانە بكاتە عیراقت . بە پێی بەندی
 بەكەمی «پۆرتسموٲ» سەرانسەری خاکی عیراقت بۆ ماوە ی ٢٠ سالی رەبەق بوو
 بنكەبەکی بەریتانی روت . بەندەكانی تری «پەیمانێ پۆرتسموٲ» كلیلی زۆر لایەنی
 زیانی سیاسی و ئابووری و كاروباری سوپای دابوو دەست ئینگلیز^(٥) .
 هەوآلی بەستنی «پەیمانێ پۆرتسموٲ» هەموو عیراقت بە جارێك خرۆشاندا . بە
 هەزاران خۆنیشاندا رژانە سەر شەقامی شارە گەورەكان و ناره زایی گەل زۆر بە
 خیرایی گەبشتە پلە ی راپەرینیکی گەورەو رێك و پێك كە جلهوی سەرگردایەتی بە
 دەست هیژە نیشتمانی یە نەپنی و ئاشكراكانەو بوو .
 گەلی كورد زۆر بە گەرمی تێكەلی ئەم راپەرینە بوو . نیشتمانی روه رانی كوردی
 بەغدا هەر لە سەرەتاوە شان بە شانی دانیشتمانی پایتەخت رژانە سەر شەقامەكانی

(٥) دەربارە ی دەق بەندەكانی «پەیمانێ پۆرتسموٲ» بروانە :

عبدالزاق الحسنی ، تاریخ الوزارات العراقیة ، الجزء السابع ، صیدا ، ١٩٦٨ ، ص ٢٣٣ -

شار. له به غدا پارتی دیموکراتی کوردستان و حیزبی کۆمونیست و حیزبی شهعب کۆمیته به کی سی قوڵی تایه تی یان دامه زرانده که ئهرکی سه ره ره شتی و رپیکه خستی خهباتی گهل و دبارکردنی دروشمه گه وره کانی خهباتی ئهم قوناغهی که و نه ته ستو. ئه مانه ئه و دروشمه سه ره کی یانه ن که کۆمیته ی ناوبراو دایه زاندين :

«پوچ کردنه وه ی په یمانی پورتسموٹ» ، «روخاندنی حوکمه تی سالف جهر» ، «هه لیزاردنی ئازادی نوینه رانی گهل» ، «دانی مافه دیموکراسی به کان» ، «نه هیشتی گرانی» .

جگه له م دروشمانه له کاتی روداوه کانی راپه رینه که خویدا چهند دروشمیکه تر بهرزکرانه وه ، که به شیکیان پیوه نیدار بوون به مافه نه ته وه بی به کانی گه لی کورده وه . لۆنگریگ به شیوازه ژه هراوی به که ی خوی ئهم ئال وگۆره شوپشگپری به ی نرخاندووه و ده لیت :

«ئهو په یمانه به هیزه ی سالی ۱۹۴۸ له نیوان نه ته وه په رستان و کۆمونیستانی کوردی سه ر به رووسدا به ستر . . ئازاوه به کی بی کۆتایی له سه ر شه قام و قوتابخانه کانی شاری سلیمانیدا نایه وه»^(۶) .

هیزه نیشتمانی به کانی تریش دووره په ریز نه وه ستان . هیشتا وه فده که ی سالف جهر به نه چوبوه له نده ن کاتیک پارتی یانی «وطني - دیمقراطی» و «ئیسیتقلال» و «ئه حرار» به بیاننامه به کی سی قوڵی یان بلاوکرده وه که تیدا داوای لایردنی په یمانی سالی ۱۹۳۰ یان کردو رایان گه باند حوکمه تی سالف جهر هیچ کاتیک مافی ته وه ی نی به به ناوی گه لی عیراقوه په یمانیکه ی نوئ له گه ل به زیتانیادا به سیت^(۷) .

ته قینه وه ی گه وره ی جه ماوه ری عیراق له و رۆزه وه ده سنی پی کرد که فازیل جه مالی وه زیری هه نده ران له له نده نه وه هه والی ده ست پی کردنی «گفتوگۆبه کی

(۶)

S.H.Longrigg , Iraq 1900 to 1950 , London , 1953, P . 353.

(۷) پروانه :

«صوت الاحرار» (جريدة) ، بغداد ، ۱ و ۲ كانون الثاني ۱۹۴۸ ، محمد مهدي كبه ، المصدر السابق ، ص ۲۲۵ - ۲۲۶ .

گرنگی» له نیوان بهریتانیاو عیراقدرا راگه یاند . بو رۆزی داها توو ، که ده بکرده چواری کانوونی دوومه می سالی ۱۹۴۸^(۸) ، شاری به غدا به جارێک خرۆشا . هەر ئهو رۆزهش ، له سهر فهرمانی سه رهك وه زیران ، پۆلیس به ربوونه گیانی خوێشانده رانی پایتهخت . بو رۆزی داها توو کار به دهستان کۆلیجی حقوبیان بهو بیانوووه داخست که گوايه بیروباوه ری گیره شیوپین له ناو قوتایانیدا باوه .

ئهم رۆداوانه ی به غدا وه زاره تی سألح جه بریان له به ستنی په یمانیکی نوی پاشگه ز نه کرده وه . رۆزی پینجی کانوونی دووم ئه ندامانی وه فدی «عیراق» به فرۆکه یه کی تایبه تی چوونه له ندهن . ئه مه هینده ی تر نیشتا نه پره رانی عیراقی بزواند . هەر ئهو رۆزه دیسان قوتایانی به غدا رزانه ناو شه قامانی شاره وه وه ده سته و چینه کانی تریش دایانه پالیان . ته مجاریش پۆلیس هیرشی هیناو له ته نجامدا ژماره یه کی زۆر له ههردوو لا بریندار بوون . به لآم ده زگا کانی میری له وه بیاننامه یه یاندا که به م بۆنه یه وه بلاویان کرده وه ته نها باسی بریندار کردنی ۴۲ پۆلیسیان راگه یاند . هەر زووش ده رکه وت که ئه وان ده یانه ویت ئه مه بکه نه بیانووی ده ست وه شانندی توندوتیژتر ، ئه وه بوو رۆزی ۷ی کانوونی دووم به یاننامه یه کی تریان بلاو کرده وه که به هه ره شه و گۆره شه یه کی زۆره وه ده یگوت :

«حوکمه ت زۆر به توندی له و که سانه ده دات پرتگه به خوێران ده دن هیمنی و ئاسایش تیک بدهن» .

ئه نجامی ئهم کارو بریارانه ته واو به پیچه وانه ی ویستی کار به ده ستانه وه شکایه وه . به غدا ی پایتهخت نه ک هەر هیمن نه بووه . به لکو هه مان کات شاره کانی تریش تیکه ل به راپه رینی گه ل بوون . کاتیگ کار گه یشت به مه جه مال بابانی جینگری سألح جه بر ناچار بوو له گه ل ژماره یه ک سیاسی ناسراودا کۆبوونه وه یه کی تایبه تی بکات گوايه بۆ لیکوێنه وه له داخوازی به کانی گه ل . هه رچۆن بیت حوکمه ت ناچار بوو که میگ بکشینه دواوه . ئه وه بوو رۆزی ۸ی کانوونی دووم بریاری کردنه وه ی کۆلیجی حقوق و به ردانی گیراوه کان به زامن ده رچوو . به لآم ئهم بریارانه ته فره ی جه ماوه ریان نه دا ، چونکه له گه ل ئهو هه موو

(۸) فلازیل جه مالی ئهو هه واله ی رۆزی ۳ی کانوونی دوومه ی ۱۹۴۸ بلاو کرده وه .

ههراوبگره دا هیشتا حوکمهت له بهستنی «په یمانی پورتسموټ» پاشگهز نه بووه . له بهر نهوه له رۆزی ۱۶ ی مانگهوه خوښاندان دیسان هه موو لایه کی گرتوه . شاگردانی قوتابخانه ناوهندی به کانو دهزگا زانکوویه کان پر یاری مان گرتنی سی رۆزیان دا . پاش سی رۆز جفاتانی^(۹) کر یکارانیش داوایان له ئەندامانی خوښان کرد ئەوانیش «له پیناوی جی به جی کردنی داخواز یکانی بزوتنه وهی نه ته وه یی گهلدا ئاگری خه باتیان به تین تر بکه ن» . هه مان کات هیزه بو رجوازی به نیشتمانی به کانیش گو پر یان دایه خوښان و که و تنه هاندانی کومه لانی خه لک بو ته وهی په ره به خه باتی سه ختی نه و رۆزه ناسکه ی میژوی نیشتمانیان بده ن . به م بو نه یه وه دیسان پارقی یانی «وطنی - دیمقراطی» و «نیستیقلال» و «نه حرار» هه ره به که یان به جیا به یان نامه به کی دوورو در یژی بلا و کرده وه که به شی زوری هه رسیکیان بو شی کردنه وهی ناوه روکی «په یمانی پورتسموټ» و ده ر خستنی مه به سته نه یینزاوه کانی ته رخان کرابوو^(۱۰) .

هه موو ئەمانه به سه ر به که وه به جار یك ولاتیان هینایه جو ش . رۆزی ۱۹ ی کانوونی دووهم به ده یان هه زرا خوښاندەر به خوښان و دروشمه نیشتمانی به کانیا نه وه که و تنه وه ده ر پرینی نا ره زایی گهل . خوښاندەرانی به غدا ئەمجاریان روویان کرده هۆلی په ر له مان و به یه ک ده نگ هاوار یان ده کرد : «مه رگ بو په یمانی پورتسموټ» ، «پروخی وه زاره تی سالح جه بر» .

رۆزی داها تو ، واته ۲۰ ی کانوونی دووهم ، پۆلیسی پایته خت دیسان ده سپر یان له خوښاندەر ان کردو بوونه هۆی شه هید بوونی چوار که سو بریندار بوونی ده یان که سی تر . بو سبه نی که به هه زاران نیشتمانه ره ره ر ژانه سه ر شه قام و ته ختانی به کانی نزیک خه سته خانهی مه جیدی یه وه^(۱۱) به نیازی به شداری کردن له ناشتی

(۹) جفات واته «نقابه» .

(۱۰) بو ده قی ئەو به یان نامه پروانه :

الدكتور فاضل حسين ، تاريخ الحزب الوطني الديمقراطي ، بغداد ، ۱۹۶۳ ، ص ۲۲۲ ، عبدالرزاق الحسيني ، المصدر السابق ، الجزء السابع ، ص ۲۴۱ - ۲۵۳ .

(۱۱) ئەو خه سته خانهی کانی خوژی عوسمانی به کان له «باب المعظم» ی به غدا کردیا نه وه به ناوی سولتان عه بدوله جیده وه ناویان نا تا په نجیا کانیش هه ر پنی ده گوترا «خه سته خانهی مه جیدی» . تا ئیستمش به شیک له بینا کانی خه سته خانهی مه جیدی ماونه ته وه و خراونه ته سه ر «مدینه الطب» .

قوربانتيكاني رۆزى رابوردوودا ، دووباره دەسپړېښان لى كرايه ووهو ته مجاريان دوو كەس شهيد كران ، كه به كينكيان قوتايى كۆلنجى دەرمانسازى بوو ، گه لتيكيش بريندار بوون .

ئەم هەنگاوهى دواى مېرى تەنانهت ئەو دەسته و دايەرانەشى بزواند كه تا ئەو كاته لەبەر هوى جياواز تيكنەن بە خەباني جەماوەر نەبوون . بەرپۆه بەرو دەسته بەك مامۆستاي كۆلنجى پزىشكى زور بە توندى نارەزايى خوښانيان راگەياندو لەگەل نزيكەى ۱۰۰ پزىشكى شارى بەغدادا دەستيان لە كار هەلگرت (۱۲) .

كاتيك كار گەيشته ئەم قوناغە ناسكە ئيتەر عەبدولئىلا بو خوى ناچار بوو بەكسەر بيته كايه وە . رۆزى ۲۱ى كانوونى دووهم لەگەل دەسته بەك لە پياوه سياسى بە ناوداره كاندا كۆبووه كه نوڤتەرانى هەرسىك حيزبه سياسى بە ئاشكرا كانيان تيدا بوو (۱۳) . ئەمان بە ئاشكرا داواى لا بردنى سألح جەبرو گفتى نەبەستنى هيج جورە بە يمانتيكيان لى كرد (۱۴) .

عەبدولئىلا كه گۆلەى كه وتبووه لىزى ناچار بوو نوڤتەرانى گەل چىيان ويست وا بكات . سەرەتا بە ياننامە بەكى لە ئيزگه وە بلاوكرده وەو تيدا گفتى دا «هيج بە يمانتيك مافى ولات و داخوازى بە نيشتاني بە كانى رەچاو نەكات ، نەبەسترت» . بەلام هەمان كات سألح جەبر لە لەندەنە وە كه و تە هەرەشە و گورەشە و لە بە ياننامە بەكى تايه تيدا راپەرپى گەلى لە بەك كاندا دايە پال ئەوانەى لەخويە وە ناوى لى نان «كۆمونيست و نازى» (!!) و راي گەياند كه بو خوى بەم زوانه بو «تەمبەى گيره شيوتنەران» دەگەرپتە وە بەغدا .

ئەم بە ياننامە بەى سەرەك وە زيران هيندەى تر خەلكە كەى وروژاند . رۆزى ۲۳ى

(۱۲) بروانه :

(Revolution in Iraq) , Baghdad , 1958 , PP. 13 – 14.

(۱۳) كاربه دهستان هەر زوو پارنى گەل ، الشعب ، و بە كيمى نيشتاني ، الاتحاد الوطنى ، يان داخست .

(۱۴) بو دريۆهى ئەم باسە بروانه :

M. Khadduri , Independent Iraq (1932 – 1958) , London , 1960 , P. 268 ,

الدكتور فاضل حسين ، المصدر السابق ، ص ۲۲۳ ، عبدالزاق الحسين ، المصدر السابق ، الجزء السابع . ص ۲۱۰ – ۲۷۶ .

كانونى دووم ديسانهوه له هممو لاوه كۆمه لانی خهلك رزانهوه سهر شه قامه كانی پایتهخت و شاره گهوره كانو نه مجاریان سووربوون له سهر شهوهی دهست هه لئه گرن تاوه كو ئه م دروشمه سه ره كی یانهی خواره وه جی به جی ده كړین :

۱ - روخاندنی وه زاره تی سالح جه بر .

۲ - بهردانی گهراوه سیاسی به كان .

۳ - هه لئاردنیکی نازاد .

رۆژانی ۲۴ و ۲۵ی کانونی دووم له ژێر سایه ی ئه م دروشمانه دا زنجیره به ك خونیشاندانی زۆر گه و ره له به غدا و شاره گه و ره كاندا رووی دا . بو رۆژی داهاتوو سالح جه بر گه بشته وه به غدا . هاته وهی سه ره ك وه زیران و كاره كانی بوونه نه وت و كرا به سه ر ئاگری راپه رینی گه لدا ، ئه و به ئه و په رپی بر او وه گه فنی دابه عه بدو لئیه كه له ماوه ی ته نها ۲۴ سه عاندا «هیمنی و ئاسایش ده گه رته وه دۆخه كه ی جارانی» . جه مال بابانی به وه تا وانبار كرد كه گوايه ئه و كاته ی بو خوی له ولآت نه بوو ئه و «به نه رمی له گه ل گه ره شه یوتنه راندا ره فتاری كردوه» ، ئه و تومه ته ی وای له جه مال بابان كرد په كسه ر واز له وه زاره ت به ئیت . وه زیری كاروباری ناوخوش بو ئه وه ی «هه له» كه ی جه مال بابان دووباره نه كاته وه ئه و رۆزه ی سالح جه بر گه بشته وه به غدا فه رمانی دا به پۆلیسی هه موو عیراق به توندی له هه موو خونیشاندانیکی نوی بده ن . بو رۆژی داهاتوو ، واته ۲۷ی کانونی دووم ، له هه موو لاوه پۆلیس به ربوونه گیانی نیشمان په روه ران . ئه و رۆزه له به غدا ۲۰ كه س كوژران و گه لیکیش له وه زیاتر بریندار کران . خونیشاندهرانی به غدا هه ره ئه و رۆزه چاپخانه ی «تایمسی عیراق» ی سه ر به ئینگلیزو مه لبه ندی رۆشنییری ی به ریتانی یان سووتاند . له كه ره كو کیش نیشمان په روه ران هیرشیان برده سه ر كو نسو لخانه ی به ریتانی (۱۵) . له ترسی خونیشاندهرانی كه ره كوك ده زگا كانی كۆمپانیای نه وت به پۆلیس ته نران . شاری سلیمانیش له په كه م رۆژی راپه رینی کانونه وه به جارێك خروشا . لیره ش خونیشاندهران هیرشیان كرده سه ر مه لبه ندی رۆشنییری ی به ریتانی و سووتاندیان .

(۱۵)

S.H.Longrigg , Op. Cit., P. 347

ئەم رۆداوانە بە جارىك مەترسىيان خستە ناو رېزەكانى زۆر بەى فەرمانرەوايانى ولاتەوہ . بۆنى شۆرش لە ھەموو لاوہ بەرز دەبووہ . ھەمان رۆژى ۲۷ى كانوونى دووہم وەزىرى دارانى و وەزىرى كاروبارى كۆمەلايەتى و سەروكى «ئەنجومەنى نوينەران» و ۲۰ كەس لە ئەندامانى وازيان لە كار ھىنا . بەلام نورى سەعيدو سالىح جەبرو نزيكەكانيان دەيانويست بە ھەر نرخیك بىت راپەرىنى گەل دايمركيترتەوہ . لەگەل ئەوھشدا عەبدولثيلا ناچار بوو ھەر ئەو رۆژە داوا لە سەرەك وەزيران بكات دەست لە كار ھەلبگرىت و بۆخۆى سەعات ھەشتى شوو ئەم ھەوالەى لە رېنگەى ئيزگەوہ راگەباندا .

ئەمە بەكەم سەرکەوتنى گەورەى گەل بوو لە رۆژانى راپەرىنى كانوونداو دەسكەوتىكى كەم ھاوتا بوو نەك تەنھا لە ميژووى ھاوچەرخى عىراقدا ، بەلكو ھەمان كات لە ميژووى ھاوچەرخى سەرانسەرى رۆژھەلاى نزيك و ناوہ راستدا ، كۆمەلاى خەلك لە ھەموو لاوہ زۆر گەرم پيشوازىى ھەوالى كەوتنى وەزارەتى سالىح جەبرىان كرد .

دەسكەوتنى گەورەى ئەو رۆژە جەماوەر و پارتى بە سياسى بەكانى سارد نەكردەوہ ، ئەوان پاشگەزبوونەوہى عىراقيان لە «پەيمانى پورتسموٹ» دەويست و لەوہ دەترسان دوورخستەوہى سالىح جەبر تەنھا پاشەكشەبەكى تەكتىكى بىت . ئەوہ بوو رۆژى ۲۸ى كانوونى دووہم توانىيان كارىكى ئەوتو بكن نەھىلن دامەزراندنى كابينەى نوى بە ئەرشەد عومەرى بىسپىردرىت كە وەك سالىح جەبر سياسى بەكى بىزراو بوو . لەبەر ئەوہ عەبدولثيلاو راپوژكارانى ناچار بوون بىر لە بەكىكى ئەوتو بكنەوہ كە جەماوەر لەو رۆژەدا پى قايلى بىت . بۆ رۆژى داھاتوو دامەزراندنى كابينەى نوى بە محەمەد صەدر سپىردرا كە پياويكى ئايىنى ناسراوو بەكىك لە سەردارانى سۆرشى بىست بوو . ئەمە بۆخۆى كشانەوہ بەكى تر بوو لە لاىەن دەستەى فەرمانرەواوہ ، بە تايەتى گەر ئەوہش بگرىنە بەر چاو كە دوو نوينەرى بۆرجوازىى نىشتامانى لە وەزارەتەكەى محەمەد صەدردا بەشدار بوون ، بەكەمیان محەمەد رەزا شەيبى و دووہمیان محەمەد مەھدى كوربەى سەروكى پارتى ئىستىقلال بوو . بەلام بەرامبەر بەوان نوينەرانى دەستەو دا بەرە كۆنەكانى وەك جەمىل مەدفعەى و ئەرشەد عومەرى

بوونه ئەندامی کابینهی نوێی که هه‌مان کات پارتی «وطني ديمقراطي»ی لی دوور خرایه‌وه . هه‌رچی پارتی ته‌حرار بوو بو خۆی نه‌یویست به‌شدار بیت .

زۆری نه‌برد رۆژگار ده‌ری‌خست ئەم کوشانه‌وه‌یه‌ی کۆنه‌په‌رسی عیراق هه‌نگاوێکی وردکارو دووربین بوو ، به‌لام گه‌یاندنی به‌ته‌نجام هه‌شتا پوێستی به‌چهند هه‌نگاوێکی تر بوو . سه‌ره‌ك وه‌زیرانی نوێ محمهد صه‌در له‌یه‌که‌م به‌یاننامه‌یدا گه‌تی جی به‌جی کردنی «داخوازی به‌کانی گه‌لی عیراقی سه‌ربه‌رز»ی دا . رۆژی یه‌کی شوباتیش بریاری دامه‌زراندنی کۆمیته‌یه‌کی تایبه‌تی بو دیارکردنی «گونا‌ه‌بارانی خوێن‌په‌شتی کانوونی دووه‌می» ده‌رکرد . ته‌مجا پاش دوو رۆژ هه‌وایی بریاری به‌تال‌کردنه‌وه‌ی «په‌یمانی پورتسموٲ»ی راگه‌یاند .

ئەم بریارانه هه‌زه‌ نیه‌تانی به‌کانیان له‌خه‌بات نه‌خست ، ئەوان ده‌یانویست هه‌موو دروشمو داخوازی به‌کانی گه‌ل جی به‌جی بکری‌ن . شایانی باسه‌ خه‌باتی جه‌ماوه‌ری کوردستانیش له‌و رۆژانه‌دا هه‌مان شیوه‌ی فراوان و رێکخواری به‌غدای وه‌رگرت . دانیه‌شتوانی شاری سلێمانی ، به‌ویته‌ ، له‌نامه‌یه‌کی تایبه‌تیدا ئەم داخوازی‌یانه‌ی لای خواره‌وه‌یان خسته‌ به‌ر ده‌می وه‌زاره‌تی س‌ال‌ح جه‌بر که له‌ ناوه‌روکی گه‌شتیدا جیاوازی به‌کی ته‌وتۆی له‌گه‌ل دروشمه‌ سه‌ره‌کی به‌کانی ناوچه‌و مه‌ل‌به‌نده‌کانی تر دا نه‌بوو :

- ۱ - دانی مافه‌ دیموکراسی به‌کانی گه‌ل .
- ۲ - رێگه‌دان به‌ ژبانی پارتا به‌تی سه‌ربه‌خۆ .
- ۳ - رێگه‌دان به‌ دامه‌زراندنی جفا‌تی کری‌کاران .
- ۴ - ئازادکردنی هه‌موو گه‌راوه‌ سیاسی به‌کانی عیراق .
- ۵ - لا‌بردنی په‌یمانی سالی ۱۹۳۰ .

نیره‌رانی نامه‌که به‌م جووره‌ کۆتاییان پی‌هه‌نا بوو : «دانیه‌شتوانی شاره‌که‌مان ده‌ست له‌ خه‌باتی خوێان هه‌ل‌ناگرن هه‌تا وه‌کو ئەم داخوازی‌یانه‌ جی به‌جی ده‌کری‌ن»^(۱۶) . بو جی به‌جی کردنی هه‌مان مه‌به‌ست شوبات و نیسانی ۱۹۴۸ چهند وه‌فدیکی تایبه‌تی له

(۱۶) بروانه :

نوري عبدالرزاق حسين ، ميارات سياسية في الحركة الوطنية العراقية ، القاهرة ، بلا ، ص ۶۵ .

کوردستانه وه هاتنه به غدا . رۆژی سیازدهی شوبات نوینه رانی ههولیرو کۆبه پیکرا
 پژانه سهر شه قامه کانی به غداو دوای زیاره فی گۆری شه هیدانی ۲۷ی کانوون له گهل
 دانیشتوانی پایته خندا به شداری ناشتی نیشته نپهروه ری کورد حسه بن عه لی یان کرد که
 بهر له وه له به کیک له خو نیشاندانه کانی به غدادا بریندار کرابوو . گۆفاری «گه لاویژ»
 لهم باره به وه نووسیوی به ده لیت :

«له رۆژی ۱۳/۲/۱۹۴۸دا پۆسته ی کۆبه وه هولیر گه بشته جی ، نهوی پنی
 بلین پیاوه فی نواندیان ، به شه قامه کانا سهر گۆری شه هیده کان گهران . چه پکه
 گولیان به دیاری بو بردن ، پی یان وتن وانه زانن که رۆبشتوون ! ، نه رۆبشتوون ،
 له گۆشه ی دلانا جیتان ته رخانه . به وهش وازیان نه هینا ، له گهل کورگه لی (کوردان)
 ته رمه که ی حسه بن عه لی تازه پینگه بشتوویان برده شاره پیروژه که ی نه جهف ، نهو
 شاره که ناموزای پیغه مبه ری لی میوانه وه ههله که شی نه هلی دانش و عیرفانه» (۱۷) .

رۆژی ۲۶ی شوباتیش وه فدیکی پینج سه د که سی له زاخوو رانیه و سلجانی به وه
 هاتنه به غداو له گهل نیشته نپهروه رانی پایته خندا خو نیشاندانیکی گه وره یان
 ریکخست و چوونه سهر گۆری شه هیدان و له وی چه ند و تاریکیان به عه ره یی و
 کوردی خو بنده وه و چه ند جاریک به گه رمی باسی نه وه یان کرد که ده بیته خه بان
 هاوبه شی عه ره ب و کورد بیته به ردی بناغه ی بزوتنه وه ی رزگاریخوای نیشته ی تاوه کر
 گهل بتوانیت به سهر دوزمندا زال بیت . دیسان «گه لاویژ» نهو رۆژه میژووییه ی بو
 خستوینه ته نه م چوارچیوه رازاوه به وه :

«رۆژی ۲۶/۲/۱۹۴۸ کورگه لی سوله یمانی گه بشتن (۱۸) ، ته نها نه وان ۳۰۰
 که سیک بوون . له گهل لاوه کانی رانیه و زاخو به کیان گرت . که کۆبوونه وه دیمه فی
 ۵۰۰ کوردی جوامیری دلیری دل بریندارت نه دی که بو پرسه ی براهه کی
 هاو فیکریان نه چن . له ده شی مه لیک فه یصه لدا له پاش نه وه که ریزیان به ست
 روه و گۆرستانی (۱۹) (باب المعظم) به شارع ره شیدا له سه عات دوو نیوی پاش

(۱۷) پروانه :

«گه لاویژ» ، ماری ۱۹۴۸ ، ل ۱۴ .

(۱۸) له شونی زۆر پیوستدا نه بیته ده ستکاری ی رهنوسه که ی نه کراوه .

(۱۹) له ده فی وتاره که دا : روه و گۆری . . .

نیوه پووه به پری که وتن . . . له پشهوه به بیداخی عیراقی ، له پاشا هندی له پیاوماقول و ریش سپی به کان به جلو به رگی کوردی به وه چوار چوار به شوین به بیداخه که وه ، ئینجا به بیداخی پوستهی سوله یمانی ، رانیه ، زاخو . به شوین تهوانا کچانی کورد چه پکه گولیان به دهسته وه ، له پاشا لاوان به جلو به رگی کوردی و به بیداخی پرسه وه ، به شوین تهوانا جووته مندالیککی بچکوله به مراخانی و شهرواله وه ، دبسان کچان به چه پکه گول و ریحانه وه ، له شوینانه وه کوربه کورده کان . . سهره هاته وه سهر لاهه کان به خویمان و به بیداخه کانیا نه وه ، له م به بیداخانه دا هموو جوړه شتیک نو سرابوو : «پرسه ی شهیده کان ، وه فدی کورده کان ، ژبانی کوردو عهره ب ، برابتهی کوردو عهره ب ، داوا کردنی ئاسایشی ولات» . نه مانه که به م ریکوینکی به ریکخرابوون هر له بهینی بیست ههنگاوینکدا دوو کورد ، به کی له لای راست و به کی له لای چه پ به جلو به رگی کوردی و به فیشه که ده مانچه ی پر نه وه وه ته رویشتن . نه مانه هموو پرده به کی کشومانی ماته می یان به سهر اکیشر او هموو دهسته و که مورو له سهر خو ملی ریان گرت به بی دهنگ و به بی ورته . عالمی به غدا هر له «ساحه ی مه لیک فیه صل» وه تا گورستانی «باب المعظم» به ژنو پیاوه وه نه م به رو ته و به ری «شارع ره شیده» یان گرت و سه بری نه م دیمه نو نمایشه یان ده کرد . له ساعات چوارا گه بیشته گورستان و چونه ژوره وه . . . (۲۰) .

«گه لاریژ» کاتیک دیته سهر باسی ته و وتاره ی حه مه ی نه حه دی ته ها له سهر گوری شه هیدان خویندو و به ته وه نه م قسه پرمانایانه ی خویشی خستوته پال قسه کافی وته بیژی کورد :

تهی «شه هیدانی ریگه ی ئازادی ! دیمه نی نه م کورپو کچانه که له سهر گوره کانتانا نه یانین پاشه روکی دروینه کراوه کافی روژی ره شی شه شی ته بیلون که بو ئازادی هاته مه بیدانه وه دهستی پسی بیگانه دهستی دربیژی مردانه ی به ستزو له گه ل ئیوه دا کردنی به ناحه ز ! ته و ئامانجه که ئیوه بو ی هاته مه بیدانه وه هر ته و ئامانجه بوو که ته وان بو ی چونه زبندانه وه ! ئیسته لیک تیگه بیشتین که دلان له

عاستی بهك پاكو ئامانچان ئامانچىكى پىرۆزۇ دلان دلىكى نى كهله ۱۱ (۲۱) .
رۆزى ۵ مابىسى ۱۹۴۸ ھەموو ئەمانە لە كاتى ھاتنى وەفدى خانە قىندا بۆ بەغدا
دووبارە كرانهوه (۲۲) .

خەباتى نى وچانى گەل لە سەرانسەرى ولاندا وەزارەتى مەمەد سەدرى
ناچار كۆرد بە شىكى نر لە داخووزى بەكانى ھىزە نىشتانى بەكان جى بەجى بىكات .
دوای دوودلى بەكى زۆر رۆزى ۲۲ى شوبات بلاوه بە ئەنجومەنى نوئەران كراو
بىپارى ھەلبىاردنى نوئى درا ، ژمارە بەكى زۆر لە بەندە سىياسى بەكان بەردران ،
رېنگە درا بە رۆژنامەو گۆفاره داخراوہكان بىكەونەوہ دەرچوون . پاش ماوہ بەك
ھەوالى كىشانەوہى دەستەى سوپاى بەرىتانى راگەتتەرا ، ئەو كارەى كۆمەلانى
خەلك بە سەر كەوتنىكى نىشتانى ھى گەورەيان لە قەلەم دا (۲۳) .

گەلى كۆردىش لە ئەنجامى سەر كەوتنى راپەرىنى كانوونى دووہمدا بە چەند
ماپىكى سەرەتائى خۆى گەبىشت . بۆ بەكەم جار لە مېژووى عىراقدا رېنگەى
دەرچوونى گۆفارىكى سىياسى بە زمانى كۆردى درا (۲۴) . رۆزى ۲۱ى مارتى
۱۹۴۸ بۆ بەكەم جار كۆرد وا فراوان و ئاشكرا يادى نەورۆزى لە بەغداو شارەكانى
كۆردستاندا كۆردەوہ .

بە داخەوہ بەھارى نوئى گەلى عىراق زۆر ئەمەن كۆرت بوو . كۆنەپەرستانى
عىراق توانى يا بەخىرانى رېزەكانيان رېك بىخەنەوہو بىكەونەوہ ھىرش . ھىشتا مانگى
مارت كۆتائى نەھاتبو كە وەزارەتى مەمەد سەدر بە دەستورى وەزارەتەكەى سالىح
جەبر رېنگەى نەدا بە پارتى گەل (شەعب) دەست بىكاتەوہ بە كار كۆردن . ئەم
لادانەى وەزارەتى سەدر لە كاتى ھەلبىاردنى نوئىدا زىاتر خۆى نواند . لە زۆر شارو
ناوچە دەزگاكانى مېرى بە ئاشكرا دەستيان وەردا بە كارى ھەلبىاردنو لە چەند

(۲۱) ھەمان سەرچاوە ، ل ۱۷ .

(۲۲) ھەمان سەرچاوە ، ل ۱۸ - ۲۲ .

(۲۳) لەو كەسە بە ھى لۆنگرىگە ، بىروانە :

S.H.Longrigg Op. Cit., P. 347.

(۲۴) مەبەست گۆفارى نەزارە كە خوالىخۆشبوو مامۇستا عەلەدەدىن سەجادی سەرنووسەرى بوو

شویئیک نیشتانپهروهه ران و پۆلیس له سههه ئهوه پیکيانا دا . هه مان کات کار به دهستان له چهند شویئیک له کریکارانیان دا . پۆلیس مان گرتنی کریکارانی شه مه نه فه ری هه ولیری دامرکانده وه . له وه یش خراپتر به کریکارانی (حدیثه) کرا ، به تایه تی چونکه بوونه هوی زبان گه یاندن به کۆمپانیای نه وتی عیراقی دوا ی ئه وه ی له پیناوی چهند مافیکی سه ره تاییدا ناچار بوون مان بگرن . سه رچاوه هه ن ئه و زیانه به چهند ملیۆنیك دینار له قه له م ده ده ن^(۲۵) .

کۆنه په رستان به مانه قایل نه بوون ، ئه وان ده یانویست عیراق بگێر نه وه دۆخه که ی جارانی و دیسان هیزه نیشتان یه کان سه رکوت بکری نه وه و کاروباری ولآت بدریته وه ده ست نوری سه عیدو ده سه ته و دایه ره که ی . بۆ جی به جی کردنی ئه م مه به سه ته و لاواز کردنی وه زاره تی صدر ژماره یه ک له ئه ندامانی کشانه وه . له وه یش زیاتر کۆنه په رستانی ئه وسای عیراق که لکیان له روداوه کانی فه له ستین وه رگرت . به و بیانوو وه له مانگی مایسه وه به سه دان نیشتانپه روه ر ئاخترانه به ندیخانه کانی ولآته وه . ژماره یه کی زۆر له قوتاییانی سلطانی له کاتی تاقی کردنه وه دا راپیچ کران^(۲۶) . دوا ی ئه وه ی مزاحم پاچه چی ، که دۆستیکی نزیکی نووری سه عید بوو ، رۆژی ۲۶ ی ته مموزی ۱۹۴۸ وه زاره تی نوئی دامه زراند هیرشی کۆنه په رستان بۆ سه ر نیشتانپه روه ران هینده ی تر توندو تیژ بوو . زۆری نه برد کۆت و زنجیره که ی جاران خراپه وه گه ردنی کۆمه لانی خه لک .

گه لیک هۆ یاریده ی کۆنه په رستانیان دا بتوانن وا خیرا له ده سه که وته سه ره تایه کانی گه ل بده ن . به ر له هه ر شتیك ده بیته ئه و راستی به ره چاو بکه ین که به شیک له هیزه نیشتان یه کان هه له وه سه ت و ورده کشانه وه ی کۆنه په رستانیان دووربینانه نه نرخاندا ، له وان وابوو دوژمنیان له بال کردووه و ته نانه ت له گه رمه ی که وتیندا تا راده یه کی زۆر له گه لی نه رم و نیان بوون ، وا دیاره «ماره که ی مام هۆمه ر» یان له یاد نه بوو . سه روکی پارتی «ئیسیتقلال» محمه د مه هدی کوبه هه ر به وه

(۲۵) به وینه بروهانه گۆفاری «رۆژهه لانی له مرۆ» ، به زمانی رووسی ، مۆسکۆ ، ژماره پینچی ۱۹۵۷ ، ل

(۲۶) دیدنی له گه ل له فه ری خانه نشین مستفا عه بدوللا ، رۆژی ۱۵ ی شوباتی ۱۹۸۵ .

قابل نه‌بوو له وهزاره‌ته‌که‌ی محمەد صەدردا بەشدار بښت ، بەلکو به وهزاره‌تی نه‌موبښش قابل بوو که ده‌ورښکی نه‌وتوی نه‌بوو ، که‌چی به‌رامبەر به‌وه له‌گه‌رمه‌ی سه‌رکه‌وتنی جه‌ماوه‌ردا وهزاره‌ته هه‌ره‌گرنه‌که‌کانی وه‌ک کاروباری ناوخو وه‌نده‌رانو به‌رگری درانه ده‌ست ژماره‌به‌ک له‌سیاسی به‌کونه‌په‌سته قال‌بووه بڼه‌راوه‌کانی نه‌و رۆژگاره . هه‌مان کات به‌شیک له‌هیزه‌نښتانی به‌بۆرجوازی به‌کان له‌کاری رۆژانه‌یاندا به‌جۆریک ره‌فتاریان ده‌کرد وه‌ک دووبه‌رکی یان له‌گه‌ل‌چیزو ده‌سته نښتانی به‌کانی تردا گه‌بښتیته‌ ناستی ته‌قینه‌وه (٢٧) .

بڼه‌ گومان له‌گه‌ل هه‌موو که‌موکورتی به‌کانیدا ئینجا راپه‌رینه‌ پڕ له‌ قاره‌مانیتی به‌که‌ی کانونو و روداوو نه‌نجامه‌کانی لاپه‌ره‌به‌کی پڕشنگداری میژووی هاوچه‌رخ‌ی عیراقو رۆژه‌لاتی نزیک و ناوه‌راستن . وه‌ک میژوونوسی میسری محمەد عوده‌ نووسیوی به‌ته‌لم راپه‌رینه‌ گه‌وره‌ترین لیدان بوو بۆ سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ی ئیرنست بڼه (٢٨) له‌سه‌رانسه‌ری رۆژه‌لاتی عه‌ره‌بدا» (٢٩) ، چونکه ، به‌راستی ، بووه‌ هو‌ی هه‌لوه‌شانده‌نه‌وه‌ی داوی پیلانیکی گه‌وره‌که له‌نده‌ن ده‌بویست له‌ریگه‌به‌وه ولاتانی ناوچه‌که له‌جاران زیاتر به‌سه‌تیت به‌خو‌به‌وه . نښتانه‌په‌روه‌رانی ولاته‌ عه‌ره‌بی به‌کان هه‌ر زوو له‌م راستی به‌نیگه‌بښتن بۆیه‌کا به‌گه‌رمی پښتگه‌یری خه‌باتی قاره‌مانانه‌ی گه‌لی عیراقیان کرد . رۆژانی راپه‌رینه‌که شه‌قامه‌کانی قاهیره‌و دیمه‌شقو بیروت زنجیره‌به‌ک خو‌نیشاندا‌نی گه‌وره‌یان به‌خو‌یانوه‌وه دی (٣٠) .

راپه‌رینی کانونو بووه‌ سه‌ره‌تای ئال‌وگۆریکی قوول و پڕنه‌نجام له‌جۆرو شتوازی بیرکردنه‌وه‌ی سیاسی کۆمه‌لاتی خه‌لکی عیراقددا به‌کوردو عه‌ره‌بی به‌وه . ته‌مه‌ش به‌ر

(٢٧) به‌وینه‌ پروانه :

«صوت‌الاهالی» (جریده) ، بغداد ، ١٩ ایلول ١٩٤٨ ، محمد مه‌دی کبه ، المصلح‌السابق ،

ص ٢٤٨ - ٢٤٩ .

(٢٨) کاتی به‌سنی «به‌جانی پۆرتسمۆت» ئیرنست بڼه‌ و هزیری هه‌نده‌رانی به‌ریتانیای گه‌وره‌ بوو .

(٢٩) محمد عوده ، ثورة‌العراق ، القاهرة ، بلا ، ص ٦٢ .

(٣٠) پروانه :

خالد بکداش ، إنقاذ‌الشعب‌العراقی لسنة ١٩٤٨ و اثرها فی تطویر القه‌ضیه‌ العربیه ، مطبعة‌ المثلی (٤) ،

١٩٤٨ ، ص ١١ .

له هر شتیکی تر پهنگی له شیوهی خهباتیاندا دژی دهوله ته ئیمپریالی بهکان دابهوه بهوهی ئهوه خهباته چوهه چوارچیوهیهکی گشتی یه کگرتوهوه . هیچ کاتیک بهر له کانوونی دووهمی سالی ۱۹۴۸ ئاوهها به صه دان ههزار کهس له سه رانسهری عیراقداهو له یهک کاتداو بو یهک مه بهست پانه پهریون . به پئی هه ندیک سه رچاوه ژمارهی به شدارانئیم راپهرینه له ۳۰۰ ههزار کهس زیاتر بووه (۳۱) .

یه کیك له نه نجامه هه ره گه وره و قووله کانی راپهرینی کانوون بریتی بوو له وهی که به کرده وه و تاق کرده وه سه ره تاو بابه خی خهباتی هاوبه شی ریک خراوی عه ره ب و کوردی خسته روو ، ئه و راستی بهی بووه به ردی بناغهی سه رکه وتن و ده سه که وته کانی راپهرینه که خوی . گه لیک له هیزه پیشکه وتنخوازه کانی عه ره ب دانیان به مه دا ناوه (۳۲) . یه کیك له نه نجامه گرنه گه کانی ئه م دیارده نوئی به ئه وه بوو که داخوازی به کانی گه لی کورد ته نها له چوارچیوهی کوردستاندا نه ماوه ، به لکو تا راده بهک له ناوچه کانی تریشدا ره نگی دابه وه . هر له رۆژانی راپهرینه که خویدا له هر چوار لای عیراقداهو روشمی به ردانی به نده سیاسی به کورده کان به رزکرا به وه ، ئه وهی ته نانه ت سه رنجی میژوونوو سه کانی ده ره وه بشی راکیشاوه (۳۳) . له کوردستان خویشیدا بو به که م جار له رۆژانی راپهرینی کانووندا ههستی برایهتی نیونه ته وه بی خوی نواند (۳۴) . کوردو تورکان و ئاسووری له که رکوک و خانه قین و شوئی تر بهک سه نگه ری خه بات بو یهک مه بهست کوی کرده وه .

که م شت به راده ی ئه م دیارده نوئی به زانی سیاسی گه لی عیراق مه ترسی خسته ناو دلی ئیمپریالی به کانه وه . زور به سه ر راپهرینی کانووندا تینه پهری کاتیک

(۳۱) پروانه :

(Sovermenay Iraq) , Moscow, 1966 , P . 158.

(۳۲) به رینه پروانه :

والاخباره (جریده) ، بیروت ، ۹ شباط ۱۹۶۴ .

(۳۳) پروانه :

S.H.Longrigg , op. Cit. , P. 346

(۳۴) له گاوباغی ئه و جزه به کیهتی به ته نها له ناو کرێکارانی کۆمپانیای نمونی عیراقداهو له رۆژانی مانگرتنه که ی هاوینی سالی ۱۹۴۶ دا خوی نواند .

«ئىتېلىگېنس سېرڤىس»ى بەرىتانى (۳۵) له يەكېك له بەلگە نېتىيە كائىدا داواى له پياوه كانى كرد كه به شيكى زورى هول و ته قللايان له عىراق بو خوش كردنى تاگرى ناكوكى نته وهى نيوان عه رب و كورد ته رخاڭ بكن (۳۶). به همان ده ستور به كرى گىراوه كانى كومپانياي نهنش بو جى به جى كردنى همان مه به ست چالاكانه كه وته خو.

يەكېك له نيشانه جيا كه ره وه كان و ده سكه و تېكى ديارى كومه لايه تى راپه رېنى كانون نه وه بوو كه ئافره تى شار، چ عه رب و چ كورد، به شيوه يه كى فراوانو رېكويك تېكه لى ژباني سياسى بوون و شان به شانى پياو بو روخاندنى «په يمانى پورتسمو» هاتنه كورى خه باته وه. يەكېك له به شداراني هم راپه رېنه به تايه تى باسى شوپى ئافره تى كوردى له خونيشاندانه كانى به غداى پايته خندا كردوه (۳۷). راپه رېنى كانون ده رى خست چون ئىتر شار بوته مه لېندى سه ره كى بزوتنه وهى سياسى و خه باتى رزگاربخواو چون ئىتر هم گوندو لادى به دووى خویدا راده كيشيت (۳۸).

ئەمە نيشانهى قال بوونى خه باتى رزگاربخواو نابوت بوونى چينو ده سته ده ره به گى به كان و دروست بوونى به ك بازارى به. له رۆژانى راپه رېنى كانوندا دياردهى به رزبوونه وهى ده ورى پيشه نگى شار له كوردستانىدا زور به روونى خوى نواند، به تايه تى له و بزوتنه وه به دا كه له ناو جوتيارانى عه ربه تدا (۳۹) ته يلولى

(۳۵) «ئىتېلىگېنس سېرڤىس» (Intelligence service) ده زگاي جاسوسى بەرىتانى به كه سه ره ناي داممزاندى ده گېر يته وه ده و رى كۆناني سه دهى پازده مين. بو جى به جى كردنى مه به سته كانى په نا ده باله بهر هم مو رېنگه به كى وهك پيلان گېرى و كرىز فرېودان و نانه وهى توى دووبه ره كى و كوشت وېر.

(۳۶) پروانه:

«الغد»، مجله، ۹، شباط ۱۹۶۴، ص ۱۲ - ۱۳.

(۳۷) پروانه:

نورى عبدالرزاق حسين، المصدر السابق، ص ۶۲.

(۳۸) واته «المدينة مجروراءها القرية». ئهمهش به كېكه له ديارده گرنه كانى كامل بوون و بهر هوش چورونى خه باتى جهماور.

(۳۹) عه ربه ت كه ورتنه ده شتى شاره زور وه، وا له نيوان هه لېجه و سلانيدا.

۱۹۴۸ تەقى بەوہ . جوتيارانى كوردستان لەم بزوتنەوہ بەى عەر بە تدا بۆ بە كەم جار بە شىوہ بە كى رېكخراو دروشمى خەبائى دژ بە چەوساندنەوہى دەرە بە كى يان ھەلگرت . راكيشانى لادىٰ لە لاىەن شارەوہ لە روى سىياسى بەوہ لە روداوہ كانى عەرە بە تدا لەوہ دا دەبىزىت كە جوتيارانى ناوچە كە لە كانى بزوتنەوہ كە ياندا جگە لە داخوازى بە ئابوورى بە تايەقى بە كانى خويان چەند دروشمىكى سىياسىيان ھەلگرت ، وەك لا بردنى پەيمانى سالى ۱۹۳۰ و نەبەستى ھىچ جۆرە پەيمانىكى نوىٰ لە گەل ولانە ئىمپىريالى بە كان و كيشانەوہى دوا سەربازى بىنگانە لە خاكى نىشتان و بەردانى بەندە سىياسى بە كان و چەند داخوازى بە كى تىر لە و جۆرە بابە تە . دەور بە رى ۵۰۰ جوتيارى ناوچەى عەر بە ت ئەم داخوازى يانە يان كرده بروسكە بەك و دابانە كار بە دەستانى بە غدا و رۆژنامە كانى پايتەخت (۴۰) .

بزوتنەوہى جوتيارانى عەر بە ت دوو راستى تىرشى نىشان دا ، بە كە ميان قوول بوونەوہى تەفاعولى عوزوى لە نىوان روداوہ كانى شارو لادىكاندا و دوو ميان جىگىر بوونى خەبائى ھاو بە شى عەرەب و كورد بە خىراى بە كى كوپر . رۆژى ۱۷ى ئەيلولى ۱۹۴۸ ژمارە بە كى زۆر لە نىشتان پەرەوانى بە غدا بۆ پشتگىرى جوتيارانى عەر بە ت خوئىشاندا نىكيان رېكخست و ھەر دروشمە كانى ئەوانيان ھەلگرت (۴۱) . ئەمە بە جارېك كۆنە پەرسى عىراقى تۆفاندو بى جى تاقىك لە ھىزە بۆر جوازى بە نىشتانى بە كانىشى ترساند . پۆلىس لە بەك كاتدا بەر بووہ گىانى نىشتان پەرەوانى بە غدا و جوتيارانى عەر بە ت . تەنھا لە بەغدا ۸۸ كەس برىندار كران و پتر لە ۲۵۰ كە سىش گىران (۴۲) .

ھەلسانى جوتيارانى عەر بە ت و پشتگىرى كردىان لە لاىەن نىشتان پەرەوانى پايتەختەوہ و روداوہ كانى راپەرېنە كەى كانوون بۆ خووى و ھىرشى نوئى كۆنە پەرەستان لە كۆتايى بە ھارى سالى ۱۹۴۸ وە ، تا رادە بەك باپەخى بوونى بەرە بە كى نىشتانى بە كگرتووى بە زۆر لاىەنى سىياسى سەلماند ، بە تايەقى چونكە بە كىك لە و ھويانەى

(۴۰) پروانە :

صوت الاھالى ، ۱۹ ئابلول ۱۹۴۸ .

(۴۱) ھەمان سەرچاوە .

(۴۲) پروانە :

عبدالرزاق الحسنى ، المصدر السابق ، الجزء الثامن ، ص ۱۴

ئەركى سەر شانى كۆنەپەرستى عىراقى ئاسان كرد بىرىتى بوو لەوھى ھېشتا ھەموو ھېزە نىشتانى بەكان لە نرخی بوونی بەرەبەكى نىشتانى تېنەگە يىشتبون . لەبەر ئەو ھېچ سەبەبى يە لە پوژانى راپەربىنى كانووندا ھەرچەندە ھېزە نىشتانى يە پىشكەوتنخووزەكان يەك جوړ دروشمیان ھەلگرتبوو كەچى جارى وا ھەبوو شان بە شانى يەك نەدەچوونە كۆرى خەباتەو ھە . خوا ھەلگرت دوزمن لە لاپەن خوڤەو ھە درىغى نەكردو چەند بىتوانيا بە ھىند ئاگرى ناكۆكى خۆش دەكرد ، كە كەوتىشە گىانى ناھەزانی ئى جياوازی ھەموویانى لە يەك بەندىخانە توند كرد . ئەمە بوو دەرسىكى گەورە بو نىشتانپەرورەرانى عىراق و دەورى بىنى لە خۆش كردنى رېنگەى دامەزراندنى بەرەى نىشتانى بەكگرتووى ئايندەدا .

ئىمپىريالى بەكان و كۆنەپەرستى ناوخواش دەرسى كەمیان لە تاقى كردنەو ھەكانى راپەربىنى كانوونى دووھى ۱۹۴۸ ھەرنەگرت . سەرکەوتنى جەماوەر و بەتال كردنەوھى «بەيمانى پورتسموٹ» بەر لە ھەر شتىك ئەو راستى بەى بو دەرخستى كە بو عىراق رېيازى سىياسەتى كۆلۆنيالى كلاسىكى ئىتر چەكە بەكارەكەى جارانى يەو لەوانە يە زىانى لە قازانجى زياتر بىت بويان . بۆيەكا لەوساوە ئىتر پەنايان برده بەر قىل و فەرھەجى سىياسەتى «كۆلۆنيالى نوى»^(۴۳) . جارىكى تر بىراى باسو و خواسى بەستنى بەيمانىكى دووقولى و ھەك «بەيمانى پورتسموٹ» يان نەھىنا بەو گۆرى ، باسو بوو باسى «خەباتى ھاوبەش دژى دوزمنى ھەموان – كۆمونيژمى جىھانى !!!» . ئەمە تا ناوھەندى پەنجاکان رېنگەى بو بەستنى «بەيمانى بەغدا»^(۴۴) خۆش كرد .

(۴۳) كۆلۆنيالى نوى ، واتە نيوكۆلونيالىزم (Neo - Colonialism) (الاستعمار الجديد) ، بىرى بە نە بەرگى نوى ئىمپىريالى جىھانى . دەولەتە ئىمپىريالى بەكان لە ژىر زەبرى بەھىز بوونى بزوتتەوھى رزگارخوای گەلان و دروست بوونى بەرەبەكى سۆشىالىزمى فراواندا ناچار بوون بۆ جى بەجى كردنى مەبەستەكانى جاران پەنا بەرە بەر شىوازی كارى نوى ، چوئەك شىوازی رىسوابووى جاران ئىتر دەستى نەئەدا . ناوھەركى كۆلۆنيالى نوى بىرى بە لە ئىمپىريالىزم ئى ولانى ژىردەستە . بەككە لە روو ھەر گەنگەكانى كۆلۆنيالى نوى ھەولە دانە بۆ راکىشانی بۆرجوازی نىشتانى ، يا ھېچ نەئىت نانەوھى داوى زەلەى گەورە بۆى .

(۴۴) ھەرچەندە لە زمانى كوردیدا پەیمان لە بىرى «مەھادە» بەكار دەھىترت ، بەلام لە راستیدا دەقار دەق ماناى «حلف» دەگەئىت . رىك كەوتنامەش پەر بە پىستى «إتلاھ» بە . شاياتى باسە ئوروپاى بەكان وشەى پاكىت (Pact) بۆ «حلف» بەكار دەھىن .

له ژر سایه‌ی رپیازی سیاسی نوی باندا کولونیاالی به‌کان و کونپه‌رستانی ناوخو به شیوه‌به‌کی فراوان و لیکولراوه که‌وته راوی زورزانانه‌ی نه‌وانه‌ی له سه‌نگه‌ری نیشتمانیدا بوون ، هه‌ولیان دا لیان بکرن ، یا هه‌یج نه‌ییت به هه‌له‌یانا به‌رن . هه‌مان کات زور له جارن زیاتر که‌وته خوش‌کردنی ناگری ناکوکی و دووبه‌ره‌کی له نیوان هیزه نیشتمانی به‌کاندا ، چونکه ده‌یانویست دوژمانیان به کارو کیشه‌ی لابه‌لاوه خه‌ریک بکه‌ن . سه‌روکی حیزی «ئیسیتقلال» محمده مه‌هدی کوبه له یادداشته‌کانیدا ئاشکرا توخنی ئەم باسه‌که‌وتوووه ده‌لیت کاربه‌ده‌ستان هه‌ولیان ده‌دا حیزبه‌که‌ی ئاراسته‌ی نیشتمانه‌روه‌ره‌کانی تر بکه‌ن تاوه‌کو له‌و رینگه‌به‌وه « به تیریک دوو نیشان بپیکن . . . »^(۴۵) .

به‌لام ئەو ده‌رسانه‌ی ئیمپریالی به‌کان له راپه‌رینی گه‌وره‌ی کانوونیان وه‌رگرت وه‌ک ده‌رمانیکی هه‌من که‌روه‌ی کاتی وابوو بو ئەو ده‌رده کوشنده‌به‌ی دابووی له په‌ره‌ی دلان . تازه جاریکی تر گه‌لی عراق ، دوا‌ی نه‌وه‌ی تامی سه‌رکه‌وتنی کانوونی چیشته ، به‌وان دابین نه‌ته‌کرا . روخاندنی « په‌یمانی پورتسموٲ » به جاریک گه‌لی عراقی خسته سه‌ر ئەو باوه‌ره‌ی ده‌توانیته سه‌ر به‌کونه‌په‌رستی شوپرو نیشتمانی له ده‌ست بیگانه‌رزگار بکات . به‌لگه‌ی میژووی گه‌وره‌ی ئەم راستی به‌له‌وه‌دا به‌دی ده‌کریت که‌ نه‌گه‌ر گه‌لی عراق دوا‌ی « شوپرشیییست » پیوستی به ۲۸ سالی ره‌به‌ق بوو بو نه‌وه‌ی بتوانیته بزوتنه‌وه‌به‌کی شوپرشگیرانه‌ی تری وه‌ک ئەو به‌ریا بکات ، ئەوا دوا‌ی ئەمیان له‌ چوار سال زیاتری نه‌ویست بو ته‌قاندنه‌وه‌ی راپه‌رینیکی نوی^(۴۶) ، هه‌مووی به‌سه‌ر به‌که‌وه ده سال و چهند مانگیکیشی نه‌خاباند کاتیکی شوپرشییی بورجوازیی - دیموکراتی گه‌لی عراق^(۴۷) ته‌ختوتاراجی رژیمی پاشابه‌نی به جاریک هه‌له‌ته‌کاند .

(۴۵) محمد مه‌دی که ، المصدر السابق ، ص ۲۱۸ - ۲۱۹ .

(۴۶) مه‌به‌ست ئەو راپه‌رینه‌به‌ که سالی ۱۹۵۲ ته‌قی‌به‌وه .

(۴۷) مه‌به‌ست شوپرشییی چوارده‌ی نه‌موزه .

باسی دوازدهمین
چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ک له میژووی چینی
کریکاری کورد

دهگهمن نووسه رانی خوومان و بیگانه بیریان له کریکاری کورد کردۆتهوه (ه).
 دوور نهروین له هیچ کامیک له بهرهمه کانی ماموستا نه مین زهکی میژوونوسی
 گهوره ماندا زورو کهم ناوی کریکاری کورد نه هاتوو. بیگومان نه مین که لینیکی تره
 له دهیان که لینهی له میژووی نوسراوماندا هه، بهلام که لینیکی گهوره ا.
 وایزخم له راستی دوورنا که موهه گه بلیم نه ده بی کوردیش، به داخهوه، له
 که لینه بی بهش فی به: کریکاری کوردیش وهک رونا کبیرو جوتیارو هه موو خه لکیکی تر
 خاوهن دل و ههسته، دلی وهک هه موو کریکاریکی تر ساف و ههستی وهک تهوان
 بهرزه، تهویش له هه مووان زیاتر ئارهق ده پزیت و له هه مووان هیلاک و بی کات تره،
 بویه که متر باسی خه لک ده کات و زیاتر له هیلاکی و دهردو ئازارو نه بونی و بی مافی
 دهگات و ههز به یاریدهی هه موو لی قهوماویک ده کات. تال لای تهو تال تر شیرین
 لای شیرین تره. له زهت له هه موو خوراکیک ده بینیت. وهک هه مووان و، په نگیبی
 زیاتریش، ههز به چاوی کال و لوی تال و گونای پر خال ده کات، کاتی بویه
 تهویش چاوباز ده بو! . ژماره یان زورو کیشه یان زورتر، بویه ژبانان پر له چیرۆکی
 بی هاوتاو داستانی دانسقه و تابلوی رهنگینه. . هه یفه دهستی ته دبی کوردی دل
 په ره ی گول که تالوی زوخاوی ژبان زاخاوی میشک و قهله می داوه، زوو نه گاته
 گه وههرو ته لاسی تهو خهز نه ده وله مهنده! .

× × ×

(ه) شوباتی ۱۹۷۹ له درۆشیری نوی، دا بلاو کراوه نموه (ل ۸ - ۱۴).

لەم وتارەدا هەول دەدەین بە کورتی چەند روویەکی سەرەتای دروست بوون و
هاتە کابەیی چینی کرێکاری کورد بۆچینە بەرچاو کە دورنی بە سەرنجی خوینەر
راکێشن .

لە سەردەمی هەرە کۆنی شارستانەتی مۆڤەووە کرێکارو کری گرتە هەبە . بەلام
هیچ کات و لە هیچ شوێن ئەو کرێکارە پەرش و بلاوانە نەبۆنەتە هێزی بنچینەیی
هێنانە بەرھەم لە ناو کۆمەڵدا تا پەیدا بونی سەرما بەداری . لە گەڵ ئەمیاندا دوو
چینی نوێ دینە کابەووە - بۆرژوازی و کرێکار . لە بەر ئەوەش کە پەبووەندی
سەرما بەداری لە ئەوروپای رۆژئاوا بەر لە شوێنی تر دروست بو ، هەر لەویش
دەورو بەری سەدەیی چوار دەو پاز دە بۆ یەکەم جار لە میژووی ئادەمیزادا چینی کرێکار
وەک هێزێکی دیاری کۆمەڵ هاتە ناو (۱) .

لە زۆربەیی ولاتانی تر ، بەتایبەتی لە رۆژھەلائی نزیک و ناوہراست ، پەیدا بونی
چینی کرێکار زۆر لەووە دواکەوت . جۆرو هۆی دروست بوونە کەشی گەلێک لە گەڵ
ئەو جیاوازی . لە ئەوروپا ئال و گۆرەکانی ناو کۆمەڵ چینی کرێکاریان دروست کرد ،
بەلام لە ولاتانی رۆژھەلائی ئەو ئال و گۆرەکانە لە هۆی تیکەل بون بە بازاری
سەرما بەداری پەبووە کە مەتر دەوریان بینی . لە سەدەیی نۆزدەووە لیشاوی تیکەل بونی
ولاتانی رۆژھەلائی نزیک و ناوہراست بە بازاری سەرما بەداری جیھان دەستی
پێ کرد . ئەمەو گەیشتی ژمارە بەک دەسکەوتی پیشەسازی نوێی ئەوروپا بونە هۆی
دارشتنی بەردی بناغەیی دروست بونی چینی کرێکاری زۆربەیی ولاتانی ئەم ناوچەبە .
لە کوردستان ئەم دیار دەبە لە بەر هۆی گرنگ تا رادە بەک لەو ولاتانە
دواکەوت ، بەکە میان هێزی زۆری پەبووەندی دەرە بەگی و پاشاوەی ژبانی
کۆچەری و نیمچە کۆچەری ناو کۆمەڵی کورد بوو . ئەو تریان نەبونی دەرە بەندیکی
سەر بەخۆ بوو کە لەلویەلی کوردستان و بەرھەمی هینراوی پیشەسازی ئەوروپای
تیدا کۆبیتەووە و پێوستی بە ژمارە بەکی زۆر کرێکارو چەند کۆمپانیایەک بێت .
بەلام بەرامبەر بەووە مەرجی تری پێوست بۆ دروست بونی ئەم چینی تازەبە لە
ئارادابون . بەکە میان دەوڵە مەندیی کوردستانە کە بەرھەمی کشتوکال و ئازەلی لە

(۱) بۆ یەکەم جار لە میژووی ئادەمیزادا پەبووەندی سەرما بەداری لە فلۆرەنسەیی ئیتالیا دروست بوو ،
بۆیەکا لەویش بەکەم چەکەرەیی هەردوو چینی نوێی کۆمەڵ - بۆرژوازی و بۆرژوازی پەیدا بو .

نیوهی دووهمی سدهی نۆزدهوه گه‌بشته چهند بازارپنکی گرنگی نه‌ورویا . که‌لوپه‌لی دروست کراوی نه‌ویش به‌خیرایی گه‌بشته که‌لاترین شارو گوندی لای خومان . ته‌نانه‌ت به‌ر له‌ نیوهی دووهمی سدهی نۆزده ئینگلیزه‌کان کومپانیای تایبه‌تی‌یان له شاری وه‌ک دیاربه‌کر دامه‌زراند . هه‌ر له‌ خو‌شه‌وه‌نی‌به‌گه‌ . ناپیتر پی‌ش په‌نجا سال شاری کرمانشای ناو ناوه‌ به‌نده‌ری که‌لوپه‌لی ئینگلیزی و هندی^(۲) .

دووه‌میان په‌ره‌سه‌ندنی شاره‌ کورده‌کان و به‌هیزبونی په‌یوه‌ندی‌ی بازارگانی‌یان له‌گه‌ل شاران‌تری و پیشکه‌وتنی پیشه‌سازی‌ی خومالی‌بانه . له‌م روانه‌وه بو‌ماوه‌یه‌کی زور کوردستان شان‌به‌شانی مه‌لبه‌نده‌کان‌تری رۆژه‌لآتی نزیک و ناوه‌پراست هه‌نگاوی به‌ره‌ویش‌چونی ده‌نا . له‌ ریگه‌ی ژماره‌و به‌راوده‌وه دلنیا ده‌توانین بلین سده‌کانی ناوه‌ند شاره‌ کورده‌کان له‌ گه‌لێک روه‌وه‌وه وه‌ک شاران‌تری رۆژه‌لآت په‌ره‌ی ده‌سه‌ندو قه‌واره‌ی خوی وه‌رده‌گرت . گه‌پیده‌ی تورکی ناودارو سه‌رچاوه‌ی په‌سه‌ن ئولیا چه‌له‌بی (۱۶۱۱ - ۱۶۷۹) که‌ ناوه‌ندی سده‌ی چه‌فده‌هاتۆته کوردستان له‌ به‌رگی چواره‌می «سیاحه‌تنامه» که‌بیدا^(۳) باسی گه‌وره‌بی ژماره‌به‌ک شاری وه‌ک دیاربه‌کرو بدلیسی کردوه . نه‌و بازارو قه‌یسه‌ری‌بانه‌ی دیاربه‌کر که‌ نه‌و باسیان ده‌کات نه‌وسا له‌ زور ناوچه‌ی رۆژه‌لآت که‌م وینه‌بون . هه‌ر به‌پنێ قسه‌ی نه‌و دیاربه‌کر ۱۲ گه‌رماو (حه‌مام)‌ی گشتی‌ی تیا‌بووه‌و (۱۴۰) مالمیش گه‌رماوی خویان هه‌بووه . بدلیس (۵) گه‌رماوی گشتی‌و (۶۰۰)‌ی تایبه‌تی‌ی تیدا بووه . نه‌م ژماره‌یه‌ی دوا‌ییان به‌لگه‌ی پر مانای ده‌وله‌مه‌ندی‌ی و په‌فاهه‌ته^(۴) .

(۲)

G. Napier, *The Road from Baghdad to Baku*, — (*The Geographical Journal*), London, Vol L111, No 1, January, 1919, P. 18.

(۳) ۱۰ به‌رگه‌و سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگ و په‌سه‌نه بو‌ باسی ولاتانی رۆژه‌لآتی نزیک و ناوه‌پراست له‌ ده‌روره‌ری کۆتایی سده‌کانی ناوه‌ندا . ئولیا چه‌له‌بی به‌شی زوری ته‌مه‌نی به‌ ناوچه‌کانی ئیمپراتۆری عوسمانی و چهند ولاتیکی نه‌وروییدا گه‌پراوه .

(۴) به‌ پنی قسه‌ی شه‌مه‌دین سامی ژماره‌ی دانیشتوانی میرنشینی بدلیس ۳۰ هه‌زار که‌س بوو . سه‌رچاوه‌ی‌تر به‌ ده‌روره‌ری ۵۰ هه‌زاری له‌ قه‌لم ده‌ده‌ن (پروانه : شمس‌الدین سامی ، قاموس الاعلام . به‌رگی دووه‌م ، ل ۱۳۲۹ ، م . ی . شه‌می ، شه‌ره‌فنامه‌ی شه‌ره‌فخانی بدلیس وه‌ک سه‌رچاوه‌ی میژوری گه‌لی کورد ، باکو ، ۱۹۶۷ ، ل ۱۶) .

دوای تۆلیا چهله‌بی به ده‌وروبه‌ری ۱۵۰ سالیك نوینه‌ری ناوداری ئینگلیز له عیراق کلودیوس جیمس ریچ بآسی چند شارنکی نری کوردستانی کردوو. قسه‌کانی ئه‌ویش به‌لگه‌ی میژووین ده‌رباره‌ی ئال و گۆرو به‌ره‌ویش چونی شاره‌ کورده‌کان. سنه‌ی به (۵) هزار مال داناو، که هه‌ر جور لیکی بده‌بته‌وه له ۲۰ هزار کهس تیده‌په‌ری. مانای ژماره‌به‌کی وا زیاتر خو ده‌نوینت گه‌ر بیتو بزاین ژماره‌ی دانشتوانی شاری قودس سالی ۱۸۱۴ ده‌وروبه‌ری ۱۲ هزارو به‌غدا سالی ۱۸۳۱ نزیکه‌ی ۲۰ هزارو عه‌مانی پایته‌ختی ئوردونیش سالی ۱۸۸۰ ته‌نا هزار کهس بووه^(۵).

په‌یوه‌ندی بازرگانی ی نیوان شاره‌کانی کوردستان خو‌ی و ئه‌و مه‌لبه‌ندو ناوچانه‌ی لیوه‌ی نزیک بون به‌ پتودانی قوناغی ده‌ره‌به‌گی خراب نه‌بو. به‌ پتی سه‌رچاوه‌ کۆنه‌کان تاوه‌کو سه‌ده‌ی نۆزده‌ش ئه‌سته‌مول و دیمه‌شق و حه‌له‌ب و بیروت تا راده‌به‌کی زۆر به‌ مه‌رو بزنی کوردستان به‌رپۆه‌ ده‌چون. ته‌نا شاری ئه‌سته‌مول هه‌ر ساله‌ی یه‌ک ملیون نیو سه‌ر مه‌ری له‌ویوه‌ بو ده‌هات. ئه‌و سوپا گه‌وره‌به‌ی به‌ سه‌رکردایه‌تی ئیبراهیم پاشای کورپی محمه‌د عه‌لی گه‌وره‌ی فه‌رمانه‌روای میسر سالانی ۱۸۳۱ - ۱۸۳۲ و ۱۸۳۹ هه‌رشه‌ی برده‌ سه‌ر سوپا به‌ مه‌رومانتی کورده‌واری ده‌ژبا^(۶). به‌ر له‌وه‌ی سه‌ده‌ی رابوردو کۆتایی بیت ته‌نا ئه‌سته‌مول و حه‌له‌ب و به‌غدا هه‌ر ساله‌ی ۳ ملیون مه‌ری کوردستانیان بو ده‌هات. به‌نده‌ری سامسۆنیش به‌ ته‌نا سالی ۲۰ ملیون هه‌لکه‌ی له‌ویوه‌ ده‌هاتی^(۷). دروست کردنی پردی قلیاسانیش

(۵) پروانه :

ل. ن. کاتلوف، په‌یدا بونی بزوتنه‌وه‌ی نه‌هه‌وه‌ی - رزگارینخوا له‌ رۆژه‌لانی عه‌ره‌ب، به‌ زمانی روسی، موسکۆ، ۱۹۷۵، ل ۹۰ - ۹۱. ژماره‌ی دانشتوانی عه‌مانی پایته‌ختی ئوردون لیمروز له‌ ملیون تیده‌په‌ری.

(۶) بو ئه‌و ژمارانه‌ پروانه :

پۆلنه‌ر لیخ، لیکۆلینه‌وه‌ ده‌رباره‌ی کوردی ئیران و کلدانی به‌کانی باکوری باوو باهیریان، به‌ زمانی روسی، کتبی به‌که‌م، په‌ترسبورگ، ۱۸۵۶، ل ۲۴.

(۷) پروانه :

B. Nikitine, Les Kurdes, Paris, 1956, P. 185, A.R. Ghassemlou, Kurds and the Kurdistan, Prague, 1965, P. 104.

له لایبەن دەوڵەمەندیکی سەلمانی بەو تەنھا کاری خێزەبو ، ئەگینا دەبو بەر لە قلیاسان له تانجەرۆ دروستی بکردایە چونکە ئەمیان ئاوی زۆرترو کاتی لاقاو ترسدارتره . به هه‌مان دەستور پیشەسازیی خۆمالی کوردستان بەر لە تیکەل بون به بازاری سەرما بەداریی جیهان هه‌نگاوی باشی بەره‌و پیش ناو هیچی له پیشەسازیی ولاتیانی دەورو بەری که‌تر نه‌بو . جل و بەرگی نه‌تو و نه‌هه‌تی و ژماره‌به‌ک نهرینی تایه‌تی هه‌وینی باشی نه‌و به‌ره‌و پیش‌چونه بون . دیسان له به‌رگی چواره‌می «سیاحه‌تنامه» که‌ی ئولیا چه‌له‌بیدا گه‌لێک به‌لگه‌ی پر باه‌خ و مانا له‌م باره‌وه وه‌چنگ ده‌که‌ون . به‌ قسه‌ی نه‌و له‌ سه‌رانسه‌ری جیهاندا له‌ وینه‌ی زه‌ره‌نگه‌ری دیار به‌کر که‌م بووه . وه‌ک ده‌لێت کاری جولا‌و به‌رگدروو ده‌باخانه‌کانی بدلیس ده‌نگی دابووه ، به‌ راده‌به‌ک «چه‌رمی به‌ دیاری ده‌برایه‌ ولاتی فه‌ره‌نگ» .

دوای ده‌ورو بەری دوو سه‌ده ، واته‌ ناوه‌ندی سه‌ده‌ی نۆزده ، تایله‌ری گه‌ریده‌ی نه‌وروپایی له‌و کتیه‌یدا که‌ به‌ ناوی «گه‌شتیک به‌ کوردستاندا» بلاوی کردۆته‌وه باسی کوتالی ئاوریشمی دیار به‌کر ده‌کات و بو‌چاکی له‌گه‌ل ئاوریشمی به‌ناوبانگی چه‌له‌ب به‌راوردی ده‌کات و ده‌لێت ئه‌ویان هه‌رزانه‌تر ده‌فروشریت بو‌یه‌کا له‌ هه‌موو نه‌و ناوچانه‌ی که‌وتونه‌ نیوان دیار به‌کرو ده‌ریای په‌شه‌وه ، بازاری گه‌رمه‌ (۸) . ناوانانی گه‌ره‌کی شارینکی وه‌ک سەلمانی به‌ (سابونکه‌ران) شتیکی ماناداره بو‌نه‌م مه‌به‌سته‌ی ئیمه‌ باسی لێوه ده‌که‌ین . به‌رله‌ شه‌ری به‌که‌می جیهان به‌ ماوه‌به‌ک ده‌یان خیزانی ئه‌م گه‌ره‌که‌ به‌ دروست کردنی سابونه‌وه خه‌ریک بون (۹) و سالی به‌ لای که‌مه‌وه ۵۰۰ ته‌یان نه‌نارده‌ بازاره‌کانی شارو ده‌ورو بەری و چه‌ند مه‌ل به‌ندیکی ترو نه‌نانه‌ت لێشی ده‌گه‌بسته‌ شاری وه‌ک به‌غداو ته‌وریز (۱۰) .

(۸) پروانه :

و . ل . فلجیتسکی ، ژبانی ئابوری کوردی کۆچه‌ره‌کانی هشت له‌مقاس و ناوچه‌کانی تزیکی له‌ نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌دا ، به‌ زمانێ روسی ، - گۆلاری «ئەنتوگرافیای سۆلیه‌تی» ، ژماره ۶-۵ ، ۱۹۳۶ ، ل ۱۵۰ .

(۹) به‌ پهی سه‌رژمیری سالی ۱۹۴۷ له‌ سەلمانی ته‌نھا پێنج شه‌ش که‌س به‌ دروست کردنی سابونه‌وه خه‌ریک بون (پروانه : «احصاء السکان لسنة ۱۹۴۷» ، الجزء الثاني ، بغداد ۱۹۵۴ ، ص ۱۶۳) .

(۱۰) جگه‌ له‌ سابون به‌رهمی تری پیشەسازیی خۆمالی کوردوه‌اری ده‌گه‌بسته‌ شارو ولاتی تر (پروانه :

R. Berliner und Borchardt, Silberchmidarbeiten ans Kurdistan, Berlin , 1922, P. 8.)

له كوردستانیش به چهشنی ناوچه کانی تری رۆژه لاتی نریک و ناوه پراست تیکه ل بونی خیرا له نیوهی دووه می سه دهی رابوردووه به بازاری سه رمایه داری جیهان کاری کوشندهی کرده سه ر پشه سازی خومالی که تاکه خه ریک بو ههنگاو به ره و قوناغی مانیفاکتور^(۱۱) بنیت . کاری بنه ماله ی موتابچی که له سلتمانی جه والیان دروست ده کرد نیمچه مانیفاکتوره به ک بو بو خوی : کریکاری کری گرتنه کاری تیدا ده کرد ، نه مرازی تا راده به ک پیشکه وتوبان به کارده هیتا ، دابهش کردنی کار (تقسیم العمل)^(۱۲) تیدا سپای رونی خوی وه رگرتبو^(۱۳) . جوری دروست کردنی تویه کانی وه ستا ره جه بیش له ره واندوز نمونه به کی تری نه راستی به به . شوره قی تویه کانی که بو میری ره واندوزی دروست ده کردن دهنگی دابووه^(۱۴) . زوری نه و ۸۰ تویه ش که والی موصل هه یبو له ده سنکردی کریکارانی ره واندوز بوون . شایانی باسه نه و معده نهی بو دروست کردنی تویه کان به کار ده هیزان له ده ورپشتی . ره واندوز به کاری کریکاری کری گرتنه ده رده هیزان^(۱۵) . له مهیدانی دروست کردنی به ره و جاجم و چوخیشدا خه ریک بو ورده ئال و گور دست پی بکات .

به لام ته نانه ت نه م جوره پشه سازی یانه ش نه یان توانی خو یان له بهر لیشاوی که لویه لی هه رزان و چاکتری کارگه کانی نه ورپادا رابگرن ، بویه کا به ک له دوا ی به ک داموده زگایان پیچابه وه . کارتسو ف سالی ۱۸۹۶ نووسیویه ده لیت : «جاران

(۱۱) مانیفاکتوره زاراویکه له دوو وشه ی لاتینی پیک هاتوره : (Manus) واته ده ست و (Factura) واته دروست کراو . گه بیشتی پشه سازی خومالی به قوناغی مانیفاکتوره به کم ههنگاوی گرتنه به ره و په یوه ندی سه رمایه داری . مانیفاکتوره به عه رهی ورشه به .

(۱۲) له گه ل په یدا بونی په یوه ندی سه رمایه داری دابهش کردنی کار زیاتر چه سب ده ییت . بهر له و قوناغه به ک کس یا له ندامانی به ک خیزان هه موو ، یا زۆریه ی کاری دروست کردنی به ره هه میکیان ده گرتنه نه ستر . دابهش کردنی کار ده یته هۆی زۆرو چاک بونی به ره هم .

(۱۳) دوکتور نه مین موتابچی نه و باسه ی بو گپرامه وه ، خوشی نیازی به وتاریک له و باره یه وه بنووسیت .

(۱۴) تومی وایان تیدا بوو دریزی به که ی له ۳ مه ترو لوله که ی له ۴۵ سانتیم کهمتر نه بوو .

(۱۵) پروانه :

انور المانی ، الاکرا د فی به دینان ، موصل ، ۱۹۶۰ ، ص ۳ .

چۆنكى كورد به ناوبانگ بوو ، به لام ئىسته کوتالى ئىنگليز به جارئك تهنكى پى
هه لچنيوه» (۱۶) .

ئو بهك دوو دوكانى فېشهك پر كوردنه وه بهى دواى شەرى به كه مى جيهان
خاوه نه كانيان له سلطاني به كوله مهرگى ده ژيان پاشماوهى ۱۵۰ دوكانى له خويان
گه ورتو بوون كه بهر له شهر مارك سايكس له وى ديپونى (۱۷) .

هه رچون بيت له و جوړه شوينا نهى به كارى پېشه سازى خومالى يه وه خهريك
بون وه نكاوى باشيان بهر وه پيش نابو به كه م توپكلى تهنكى چيني كرنيكارى كورد
به دى ده كريت . له لايه كى تره وه قهزاي ئو پېشه سازى به له چيني داها توى
كرنيكارى كورد كه وت ، چونكه به شى زورى كارگه رانى چونه ناو ريزه كانى ئو .
چه وساندنه وهى ده ره به گيش له لاي خو يه وه به هه زاران جوتيارى روت و قوت و
برسپى نارده بازارى كار له شاره كان و نه وانيش ، تايهت له بهر هه رزانى يان ، بونه
سه رچاوهى هه ره گرنگى دروست بونى چيني نوئى كو مه ل . ژماره ي ئه م جوړه
كه سانه كه له هه نديك ناوچه هه زاريان پى ده گوتن ، جارى وا هه بو پتر له نيوهى
دانىشتوانى مه ل به نديكيان پيك ده هينا . به پى هه نديك سه رچاوه ئه وان له ناوچه به كى
وهك شنو (ئوشنق) نزيك مه هاباد له ۸۰٪ هيزى كاريان دروست ده كرد (۱۰
هزار له ۱۲ هزار كه س) (۱۸) . له ويته ي ئه مه تهنه مه گه ر له ئىنگيلته ره ي كو تالى
سه ده كانى ناوه ند هه بو بيت كاتيك به هو ي قازانجى زورى خورى به وه ده وله مه ندو
ده سه لاند رانى ئو ولا ته زهوى به كانيان ده كرده له وه پرگه و به و جوړه به ده يان هزار
جوتيار پى دالده و په ناگه ده مانه وه و ناواره ي دارستان و ده شت و ده رو شانان ده بون و

(۱۶) . ا . كارتسوف . تيبى ده باره ي كورد ، به زمانى روسى ، قفليس ، ۱۸۹۶ ، ل ۲۴ .

(۱۷) پروانه :

C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, London , 1957, P. 80.

(۱۸) پروانه :

گ . ب . ناكزوف ، ده باره ي سروشنى زهويدارى ئايىقى كوردستانى ليمرؤ ، - گولفارى
هه واله كانى كزرى زانبارى ئه رمينىاي سؤليهت ، به زمانى روسى ، بهرئيفان ، ژماره ۵ ، ۱۹۶۴ ،

ل ۶۷ .

به گژو گياو پاشاوهی خه لکی ده ژبان و ئه مهش ههستی توماس مۆری (۱۹) به ناوبانگی وا بزواند «یوتویا» بنوسیت و قسه به ناوبانگه کهی بکات : «خه ربکه مهر پیاو بخوات». لیره دا سهیر ئه وه به که دهردو ئازاری هه ژارانی کوردیش ههستی شهروتی شاعیری جولاندووه و باسی ئه وهی کردووه چون «برستی له کوردستان زۆری بو ههموان هیناوه و به رهوه به رهوه فابریقه کانیان (۲۰) ده نیریت» (۲۱).

ژماره ی هه ژاری شارو تایهت لادنی کوردستان هیند زۆر بو له وانه نه بو بازاری کهم ده رامهتی ناو ولات دادی به شیککی زۆر که میشی بدات . له قورکاری و همالی به ولاره کاریککی تری ئه و تو دهست نه ده کهوت . له بهر ئه وه به ههزاران هه ژاری کورد رویان ده کرده شاری گه وره ی وه که ئهسته مولو به ههموو کارو نرخیک قایل ده بون (به ره له شهیری به کهمی جیهان ژماره به کهمی بی شو مار له همالی رهش و روتی کورد بازاری ئهسته مولو به غداو شاری تریان ته تی بو) . هی وایان هه بو له تاو نه بونی ده چونه شاری پچوکی وه که له بی شام و بیرونی لوینان و ئه ده نه ی تورکیا ، یا ناوچه ی وه که ئاق چه م و قه ره باغی نازه ربایجان . به لام توانای بازاری کاری ئه و جو ره ناوچه و شارانهش ئه وه نده نه بو دادی ئه و خه لکه زۆره بدات که ده بونه سه رباری بی کاره ی خوینان . بویه کا هه ره زوو ژماره به کیان ناچار چاویان بری به ولاتانی ده ره وه و خوینان دایه دهست قه ده ره و گه لیکیان ده ربای ئه تله سی یان بری و گه یشتنه خاکی ئه مه ربیکا . زۆر به ی ئه مانه خه لکی ده رسم بون (۲۲) .

بونی کانه مه عده ن له ناوچه کورده واری به کانه و ده ورو به ری هویه کی

(۱۹) سیاسی و نووسه ری به ناوبانگی لینگلیز توماس مۆر (۱۸۷۸ - ۱۵۳۵) به دامه زینه ری بیری

سۆشالیزمی یۆنهمی (الاشتراکیه المثالیه) داده نیرت .

(۲۰) دیاره مه بهستی فابریقه کانی ده ره وه ی کوردستانه .

(۲۱) پروانه :

گک . ب . ئاکۆتۆف ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۶۷ .

(۲۲) پروانه :

و . لاجینفسکی ، ده رباره ی په یوه ندی کشتوکال له کوردستان ، گۆلاری و کیشه کالی کشتوکال ، به زمان روسی ، مۆسکۆ ، به رگی ۱-۲ ، ۱۹۳۲ ، ل ۱۳۰ ، موسی کاظم پاشوزاده ، الحان ، عادات اکراد ، استانبول ، ۱۹۲۱ . دوکتۆر ناجی عباس بۆی گپرامه وه که کانی خپری له شاری دینوریت توشی ژماره به که له و کۆرکاره کوردانه هاتووه .

یاریده‌ری تری په‌یدابونی کاری کری‌گرتنه بوو له‌وی بهر له شه‌ری به‌که‌می جیهان .
 نه‌وسا به‌شی زوری کری‌کارانی کانه خه‌لوزه‌کانی زه‌نگولداغ کورد بوون . کوردی
 جو‌له‌میرگیس ناسن و مس و زه‌رینجیان ده‌رده‌هیناو له‌وه‌وه ناوی به‌کیک له ناوچه‌کانی
 بوته زه‌رینج مه‌یدان . به‌شیک له‌و زه‌رینجی لیره ده‌رده‌هینا ده‌نیرایه بازاری
 ده‌روه . به‌پنی ژماره‌به‌ک سه‌رچاوه سالی ۳۰ هزار قه‌نتاری لی ده‌نیرایه
 نه‌سته‌مولو و به‌غداو هندستان^(۲۳) . هر نه‌و سه‌رده‌مه ژماره‌به‌ک کورد بوونه
 کری‌کاری کانه خه‌لوزه‌کانی نریک کفری که به‌ره‌می سالانه‌ی کاریان بهر له شه‌ری
 به‌که‌م و کاتی نه‌و شه‌ره هزار تن ده‌بو^(۲۴) .

روداو‌ه‌کانی شه‌ری به‌که‌می جیهان بوونه هو‌ی په‌ره‌سندنی ژماره‌ی کری‌کاری
 کورد به‌جو‌ریکی هه‌ست پی‌کراو . کوردستان بو‌خوی بووه به‌کیک له شه‌رگه
 دیاره‌کانی روزه‌لانی ناوه‌پاست و سوپای چوار ولاتی تی‌رژا . ناگری شه‌ر زوربه‌ی
 نه‌و ناوچانه‌شی گرتوه که لیوه‌ی نریک بون . وه‌ک ناشکراشه ته‌کنیک و خیرانی
 ده‌وری گه‌وره‌یان له‌و شه‌ره‌دا بینی ، بو‌یه‌کا له هر چوار لاره ده‌ست‌کرا به
 کردنه‌وه‌ی ریگه‌و بانو دامه‌زراندنی بنکه‌ی سه‌ربازی . به هه‌زاران هه‌زاری کورد
 له‌و شوینانه بوته کری‌کار . نه‌م دیارده نوییه به ته‌واوبونی شه‌ر کوتای نه‌هات . هر
 بو‌نونه سالی ۱۹۲۵ پتر له ۲۲۵۰ کورد له عیراق کری‌کاری شه‌مه‌نه‌فر بون^(۲۵) . به
 پنی هه‌ندیک سه‌رچاوه‌ی باوه‌ر پی‌کراو ناوه‌ندی بیسته‌کان نه‌و کری‌کارانه له ۲۳٪
 هه‌موو کری‌کارانی شه‌مه‌نه‌فری عیراق بون^(۲۶) . زوری ی نه‌م ژماره‌به زیاتر له‌وه‌دا

(۲۳) بروانه :

و . ل . فلجینسکی ، ژبانی نابوری کورده کۆچمه‌ه‌کانی پشت له‌فاس ، ل ۱۵۱ ، و . ل .
 فلجینسکی ، ده‌باره‌ی په‌یوه‌ندی کشتوکال له کوردستان ، ل ۱۳۰ .

(۲۴) بروانه :

عبدالزاق الحسی ، العراق قديما وحديثا ، الجزء الثاني ، صيدا ، ۱۹۵۸ ، ص ۶۱ .

(۲۵) بروانه :

(Iraq Railways. Administration Report for the year 1924 – 1925), Baghdad, 1925, P. 16.

(۲۶) بروانه :

(Report by Britannic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on
 the administration of Iraq for the year 1926), London, 1927, P. 29.

خۆ دەنوێنی گەر بیتو بزاین زۆری هه ره زۆری خه تی شه مه نه فه ری شه وسای عیراق له باشوو ناوه ندی ولآندا بون ، وه جگه له عه ره ب^(۲۷) و کورد ژماره به کی زۆر هندی (۱۹۴۲) و ئیرانی و ئه رمه ن و ئاسوری و تورک وهی تر کرێکاری شه وه ده زگایه بون .

دیسان دوا ی شه ری به که می جیهان ژماره به کی به کجار زۆر له هه ژاری کورد بونه کرێکاری نه وت و دامه زراندنی لوله کانی و دروست کردنی رینگه وبان و خانوبه ره وه شتی تر . کۆتای بیسته کان له هه موو عیراق ۴۲۵۰ که س به دروست کردنی رینگه و بانه وه خه ریک بون^(۲۸) که ژماره به کی زۆریان کرێکاری رینگه ی نیوان که رکوک و سلمانی و که رکوک و هه ولیر و هه ولیر و موسل و هه ولیر و په واندوز - رایات بون . ئینگلیز بابه خیک ی زۆریان دابو به رینگه ی دوا بیان ، واته هه ولیر - په واندوز - رایات ، چونکه جگه له بابه خی ستراتیجی ده بانویست بیکه نه به کیک له هه وکانی زیاتر به سته وه ی بازاره کانی رۆژئاوا ی ئیران به جیهانی سه رمایه داری به وه ، تا چه ند بتوانن شه ونده په بوه ندی ئابوری شه و ولآته له گه ل شه ره وه ی کرێکه ن^(۲۹) .

کرێکاری کورد په کسه ر دلسۆزی و په رۆشی له کاردا و توانای فیربونی خیرای نیشان دا . گه لیک به لگه ی سه یر بو شه م راستی به به ده سته وه به . و بزانه له هه میان گرنگتر له م لایه نه وه په کگرتنه وه ی نر خاندنی کار به ده ستانی ئینگلیزو شه له مانه له کاتیکدا که له دوو خه نده فی جیا وازدا به رامبه ر به به ک وه ستابون . شه له مانه کان سه ره تای شه ری به که می جیهان ده ستو برد که وته دروست کردنی شه و به شانیه ی پرۆزه ی ناوداری خه تی شه مه نه فه ری به غدا که هیشتا ته وا و نه بو بون . به و جو ره خه تیکیان له نیوان به غدا و سامه ره دا را کیشا که کرێکاری کوردیش له دروست کردندا به شدار بون . نووسه ری شه له مانی داگو بیرت له م باره وه نووسیوه ده لیت :

(۲۷) ژماره یان ۴۰۵۹ که س بو . واته دوو شه ونده ی کورد که متر .

(۲۸) بروانه :

(Report of the Majesty/s Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1931), London, 1932, P. 66.

(۲۹) به هوی نزیکی به وه بازرگانی نیوان روسیا و ناچه کانی قفقاس هه ر له زووه ره زۆر گه رم بو .

ئەندازىيارە ئەلەمانەكان لە كورددا «باشترین و دلسۆزترین كرىكارىيان دىيەوه» (٣٠) .

جەنەرال هالدىنى فەرماندەى هیزەكانى ئىنگلىز لە عىراق دەوروبەرى هەمان كات بى ئەوهى بزائى داگو بىرت كى يە ، يان راي ئەندازىيارانى ئەلەمان چى يە ، بە هەمان دەستور باسى كرىكارى كوردى كردووو رەزامەندى زۆرى بەرامبەريان نىشان داوه (٣١) . هەر لەبەر ئەوهش هىچ سەيرنى يە رۆژانەى كرىكارى كورد لە هى تىزىياتر بوو . ئەوسا هەندىك دەزگا رۆژى نىزىكەى ٢١ عانەى دەدا بەو بەرامبەر بە ١٤ عانە كە هى وهك ئەو وەريان دەگرت (٣٢) . لەوهش مانادارتر ئەم نمونە يە يە : دەزگای شەمەنەفەرى ئىنگلىز لە عىراق لە بىستەكاندا دوو جور كرىكارى هەبوو ، يەكەمیان ئەو كرىكارانە بون كە بەكارى ئەساسى يەوه (Capital Works) خەرىك بون ، دووهميشيان ئەوانەيان بون كە كارىيان لە دروست كردنى خەقى تازەدا دەكرد . سالى ١٩٢٤ - ١٩٢٥ لە ٢٠٢٧٤ كرىكارى شەمەنەفەرى كورد تەنها ٧٢٩ يان لە جورى دووهم بونو ئەو باقى يەكەيان (١٥٤٥ كرىكار) لە جورى بەكەم بون (٣٣) . ديارە ئەم راستى يە نەبووه هۆى ئەوهى تالابى چەوساندنەوهى كرىكارى كورد لەهى هاوئەلەكانى كەمتر بىت ، بەلكو بە پىچەوانەوه ژمارە يەك نمونەى هەر ئەو سەردەمه وای نىشان دەدەن كە هەندىك جارو لەبەر چەند هۆى كى تايبەتى ئەو چەوساندنەوه يە توندتر بووه . لە گشت ناوچەكانى باكورى عىراق رۆژانەى كرىكار لە ناوچەكانى تر كەمتر بوو . بە وىنە كرىكارانى كۆمپانیاكانى نەوت دەبوو حەفتەى ٥٤

(٣٠)

Dagobert von Mikusch, *Mustafa Kemal between Europe and Asia*, trans. by J. Linton, London, 1931, P. 360

(٣١) پروانە :

A. L. Haldane, *The Insurrection Mesopotamia*, London, 1922, P. 108.

(٣٢) پروانە :

المركز الوطنى للوثائق . بغداد . رقم الملف :

80/19, Establishment General

(٣٣)

(Iraq Railways. Administration Report for the year 1924 - 1925), P. 16.

ساعات کار بکن و بهرامبر بهوه ۷ تا ۱۰ رویه بان وهرده گرت ، که چی کریکاری چنین له بهغداو کریکاری بهندهری بهسره هفتهی ۴۸ ساعات کاریان ده کردو بهرامبر بهوه هر به که بان ۳ تا ۶ رویه زیاتریان له وان وهرده گرت (۳۴) . باری کارو رۆژانهی ئه و کریکاره کوردانهی به دروست کردنی خانوبه ره و رینگه و بانه وه خهریک بوون که لیک له وه یش خراپتر بوو . ئه وانه زۆر جار مه لابانگان ده چونه سه ر کارو له گه ل بانگی شیواندا ده ستیان لی هه لده گرت و بهرامبر به وه هموو کاره رۆژی ۱۸ فلسیان وهرده گرت که وه ک ئینگلیزه کان خو بان دانی پیدا ده نین ئه و پاره به ته نانه ت « به شی نان و جگه ره ی نه ده کردن» (۳۵) .

و پرای ئه وه کریکاری کورد ، وه ک کریکاری ناوچه کانی تر ، ماوه به کی دورو دریز نه بتوانی خو ی له په یوه ندی و نه ریتی ده ره به گی قوتار بکات . زۆر جار ئه و کریکارانه ده گه رانه وه گونده کانیان بو کاری کشتوکال و یاریده ی که سو کاریان . زۆر به بان به شیک داهاتی کریکاری ی خو بان هر وه ک جاری جاران ده دا به ئاغاو سه ره ک هۆزه کانیان .

به ر له کوتای با ئه وه ش بلین که کریکاری کورد له سه ره تای سه ره تاوه به گیانی برابتی گوش بووه ، چونکه هه میسه چ له خاکی خو ی و چ دوور لی شان به شانی کریکاری تر کاری کردووه و نازاری چه وساندنه وه ی چیشتووه . جوانترین به لگی ئه م راستی به ره نگی ئه و قسانه بن که له گه ل ته واو بوونی رینگه که ی هه ولتر - ره واندوز - رابات له سه ر تاشه به ردیک نووسیویان :

«ئیمه که هه زاران که سین و به عه ره بی و ئه رمه نی و ئینگلیزی و هندی و کوردی و روسی و تورکی قسه ده که بن ئه م رینگه مان بو خزمه تی هه موو گه ریده به کی لی وه ی دروست کرد !» (۳۶) .

(۳۴)

(Report for the year 1926), P. 29.

(۳۵)

A.M. Hamilton , Road through Kurdistan. The Narrative of an Engineer in Iraq, London, 1937, P. 61.

(۳۶) پروانه :

J. Morris, The Hashemite Kings, London, 1959, P. 97.

لیسته‌ی ناوی ئەم زمانانە لە دەزگای شەمەنەفەری عێراق دەگاتە ١٦ ناو . جگە
لەوانە‌ی سەرەوێ ئەم ناوانەشی دەچنە سەر : سەریانی و مێسری و فارسی و تونسی^(٣٧)
و ئیتالی و یۆنانی و هەنگاری^(٣٨) . لە گاوریباغیش هاوینی ساڵی ١٩٤٦ دەنگی
زولال و خوینی گەشی کەربەکاری کورد تێکەڵ لەگەڵ دەنگ و خوینی پیروزی براکانی
ئاوازیکی بەجۆش و لاپەرەبەکی پر شانازی ی دروست کرد !

(٣٧) دبارە تێرەدا مەبەست لە مێسری و تونسی وڵاتە نەك زمان .

(٣٨)

(Iraqi Railways . Administration Report for the year 1924 – 1925), P. 16.

باسی سیازدهمین
خه لانی « میژوو »

پشکمه بهوانه‌ی هیچیان له باردا فی یه زۆر به ئەسل و فەسلەوه
دەنازن ، بهوانه‌ی زۆریان له بارادیهو هیچ به ئەسل و فەسلەوه
نانازن !

دیاره کەس نەبووه و کەس فی یه و کەس نای ئه ناخی دەروونهوه خەز نەکات
ئەوی دەینوسی به دلی خوینده‌واران فی ، وا نەبوا به کەس قەلمی نەدەخستە سەر
کاغەز . ئەو بەدل بوونه له سەرانسەری جیهانی پان و بەریندا گەورەترین پادداشته بو
هەر کەسێک بەرهممی بڕو خامەو شەونخونی خۆی بکاتە دیاری پازاوه‌ی دەستی
بو هاو زمانانی ، بەلام بو کوردێک له وەیش زیاتره (٥) .

ماوه بەک له مەوبەر له چەند لایەکەوه پی‌یان گۆتم بەرێز دوکتۆر ئیبراھیم حیلمی
دەپه‌وی بچمه خزمەتی . یەکەم رۆژی جەژنی قوربان بەر له خوشک و دۆست و یاران
رووم کردە قاپی بەکێک له وانە‌ی جارانی پی‌یان دەگوترا گەورە پیاوان و ئیمەو مانان
پی‌یان دەئێن پشەنگی دەستە‌ی روونا کبیران . یەکسەر فەرمووی :

رۆژله کچی (میژوو) هەکەم بەدل بوو ، دوا‌ی خویندەنەوی
بپارم دا تو وەریسی کتیخانەکەم فی ، وا هەر له ئیستەشەوه
چەند بەلگەو بەرهمینکت پشکەش دەکەم .

(٥) ئەمە یەکیکە لە وتارەکانی دەبنە ئەواکەری چاھی دوومی لەو کتێم کە سالی ١٩٨٣ به ناری
میژوو، هوه بلۆم کردهوه . دەقی وتارەکە له لاپه‌ره ١٠-١٥ ی کاروان، ی ژماره ١٤ ، تشرینی
دوومی ١٩٨٣ د بلۆکراوه‌ئەوه .

لهوه ته ی ره مهزان و قوربان روویان کردو ته کوردستان ، یا هر ناوچه به کی تری خاکی موسلمان رهنگی هیچ جه ژنانه به ک خوشی کسی وا نه گه یاند بیته ناستی ناسان . به خوم و کولیک گه وههرو مرواری و پرواوه گه پامه وه و چاوو دلی چند براهه کی دلسوزم پروون کرده وه و وا پوخته ی به کم به ره می شه و دیاری به به نرخه ده گه ینمه توماری پروونا کیری ئیمرومان .

به کم . . ئیجازه ی شیخی سراجه ددین بو حاجی ره سولی نه قشبه ندی دوکتور ئیبراهیم حیلمی له بنه ماله به کی ناسراوی شاری سلجانی به (۱) . کوری حاجی فه تاحی کوری مهلا قادری کوری حاجی ره سولی کوری محمده تاغای کوری گودرون تاغای کوری روستم تاغای کوری زوراب تاغای کوری زولال تاغای مهر گه بی به . زولال تاغا به کیك بو له دوازه سواره ی مریوان ، پیره میردی نهر له داستانه که ی خویدا چند جار یک به تاییه ق ناوی هیناوه (۲) .

که برام پاشا شاری سلجانی بنیات ناو باره گای میرنشینی بابانی له قه لآچوالانه وه گواسته وه شهوی محمده تاغای نه وه ی زولال تاغا (۳) به کیك بو له و پیاو ماقوولانه ی به خوی و مال و مندالی به وه له ته کیا هاته شاری نوی کوردستان . پاش دوازه سال ، واته ده ورو به ری سالی ۱۷۹۶ ، خوا ره سولی به خشی به محمده تاغا .

(۱) سالی ۱۹۰۹ له سلجانی له دایک بووه . سهرتا له حوجره لای خواجا له فهندی خویندوو بهو ئینجا چۆنه قوتابخانه ی سهره لای که سالی ۱۹۲۵ تهواری کردوه . سالی ۱۹۳۲ له قوتابخانه ی ناوه ندی مرکز ی به غدا دهر چوره بو تهو او کردنی خویندن چۆنه قاهره سالی ۱۹۳۷ لهوی به که توریوسی له بهیطره دا وهر گرتوه و پاش سالیك چۆنه تورکیا و رژی ۲۵ ی تشرینی دووه می سالی ۱۹۴۰ لهوی دوکتورای له به کتریولوژیای نه خوشی لاهلدا وهر گرتوه . دوا ی گهرانه وه ی و تا رژی خانه نشین کردنی له ۲۳ ی مایی سالی ۱۹۶۴ دا فه رمانبهر بووه و له دست هاکیکی کم هارنا ناری دهر کردوه . زور بایخ به میثوری کورد ده دات و دهر باره ی چمند و تاریکی له رژی نامه ی «التأخی» دا بلا و کردو ته وه (بو کورته ی ژنامه ی پروانه : محمود الجنیدی . دائرة المعارف العراقية العامة ، الجزء الاول ، بغداد ، بلا ، ص ۱۵) .

(۲) پروانه :

پیره میردی . دوازه سواره ی مریوان ، چاپی سیم . سلجانی ، ۱۹۸۳ ، ل ۷ ، ۱۰ ، ۳۳ .

(۳) حمه غایان هپی ده گوت .

رہسول زوو وہك لاوینکی بهخشنده و زیرهك و ریاو دادپهروهو بهكجار له خواترس ناوی دهركردو پرووی کرده مهكکه و مه دینه و پاش گه پانه وهی بووه حاجی رهسول. هر له وساشه وه ریازی نه قشی دای له که له ی و بووه موریدینکی دلسوزی. زوری نه برد حاجی رهسول خانه قایه کی له نه نیشته مالی خویره وه دروست کردو هموو ئه رکی به ریوه بردنی گرتنه ستوی خوئی.

دهنگ و باوی حاجی رهسول که ونه سه رزاری پیاوچا کانی شارو ده و روبه ری. سه و دای نه قشی بووه کینچ و که ونه که ولی، به په رو شه وه پرووی کرده بیاره و چووه خزمهت شیخی سه راجه ددین. شیخی گه وه ری نه قشی حاجی رهسولی ده چی به دلاو زور به ریزه وه ئیجازه ی ئیرشادی پی ده به خشی. ده قی ئه و ئیجازه پر له شانازی به ی ئیسته ته مه فی گه به شتونه سه دو په نجا سالی ره به ق^(۴) به که م دیاری به نرخ بوو بو «میژوو».

بارستی ئیجازه که ی شیخی سه راجه ددین ۳۴ × ۲۱ سانتیمه و بریتی به له ۲۳ دپری که به ده سخه قی زاناو شاعیری ناسراو مه لا حامیدی کاتبی شیخ به خه قی فارسی نوو سراوه ته وه، پینچ دپری به که می عه ره پی و ئه وانی تری فارسی. مورو ئیمزای شیخی سه راجه ددین وا به لای چه پی دامینی به وه. ئه مه ده قی سه ره تا عه ره پی به که به قی:

والحمد لله الذي جعل قلوب اوليائه الكاملين محكا لتقد الوجود
 وصير قلوبهم علامة لقبوله والافتداء بهداهم مرقاة للعروج الى اعلى
 معارج الشهود وميز من بينهم السادة العلية النقشبندية وخصهم
 بمزايا لا تعد ولا تحصى منها ان نهاية سائر الطرق مندرجة في بدايتهم
 فيقاس على هذا شأن كمال طريقتهم وحال نهايتهم

دوای ئه و سه ره تابه دیسان به فارسی باسی ریازی نه قشی و تابه قی به کانی ده کات که چوون له سه ر بناغه ی ئایینی ئیسلام دامه زراوه و هبج شتیکی دوور له ئایینی تیدا نی به و نه نانهت ئه وه ی له ته ریفه ته کانی تر دا به چله کیشان و ریازه کردن په بدا

(۴) سالی ۱۲۵۱ هجری قمری، ۱۸۳۵ هجری شمسی به خسراوه.

دهنی لای نه قشې به كان له ړېنگه ی هاورپې پیاوچاكان و پیرانی ته رېقه ته وه دېته گورې . نه بجا دېته سر باسی حاجی ره سول و ده لې به کینکه له و که سانه ی به دل ده سو دامینې رپیازی نه قشې بوون و هه موو پایه به کی نه و رپیازه ی پرپوه و «گه بشتوته دائیره ی ویلابه نی پچوک» ، بویه کا به فهرمانی له جیهانی گیانه وه هاتوی پیرانه وه رپنگه مان دا ته رېقه ت نیشانی خه لک بد او رپې پیران بگری و «خه تمی خواجه گان» بکا . دوا ی ته وه ده لې : هیوادارین حاجی ره سول له م رپنگه دا زور به رز بیته وه و داواش له وانه ده که یین که ناره زووی گرتنه به ری رپنگه ی رپیازی نه قشې بان هه به ده ست بدنه ده سنی و لیوه ی قیرین و هاورپې نه و به هه ل بزنانن چونکه پره له به ره که ت و به خته وه ری .

دوا ی وه رگرتنی نه و به لنگه نامه به حاجی ره سول زیاتر که وته کو شش بو پهره پندان و بلا و کردنه وه ی رپیازی نه قشبه ندی ، نه و کاره ی رقی ژماره به ک ده سه لانداری ناوچه که ی لی هه لساندو له تاوا ناچار بوو شاری سلطانی به جی بیلی و روو بکاته گورگه ده ری ناوچه ی سورداش که گوندی خو ی بووه و تا کوچی دواپی له وی نېشته جی ده نی . پاش مردنی له سالی ۱۲۸۶ ی کوچی (۱۸۶۹/۱۸۷۰ ی عیسایی) دا ته رمی حاجی ره سول ده هیئنه وه سلطانی و له گردی مه عفوانی گورستانی سه یوان ده بیژن .

به ره له وه ی سلطانی به جی بیلی حاجی ره سول خانه قا که ی به مه لا عوسمانی باله خنی ده سپیری که زانایه کی ناسراوو سر به رپیازی نه قشبه ندی و موجازی شیخ به هاددینی خه لیفه ی شیخی سه راجه ددین بووه و دوا ی کوچی دوا ی حاجی مه لا عملی کورې دېته سه ری که نه ویش زانایه کی پایه بلند بووه و له وساو ه نیر خانه قا که ده بیته «خانه قای مه لا علی» که تا نیسته ش هر ماوه .

دووه م - محمد علی گوره و کورد

هه موو نه نسکلویدیاو هه موو کتییکی میژووی نوئی میسر که باس دېته سه ره محمد علی گوره ده لپن به ره گز نه لبانی و دانېشتووی شاری قوله و^(۵) سه ره تا نوتن فروش بووه .

(۵) له سه رجاوه ښگلزی به کاند ا «لمره له» ده نومس . دوور نی به قوله له «للمه ی عمره نی پوه هاتی»

دهوروبهري كۆتايى سالى ۱۹۴۹ به بۆنهى يادى صد سالهى كۆچى دواى
 محمد عهلى گهروه نووسهري بهناويانگى مىسر عىباس مهحمود عهقاد به ناوى
 كۆتارى «المصور» ده ديدنهى بهكى تايهنى له گهڤ جىنگرى فاروقى پاشاى نهوساى
 مىسر دا كردهوه كه نهوئيش به ناوى باپيره گهروه بهوه ناو نراوه محمد عهلى . كاتيك
 باس هاتوته سهر ره گهزى محمد عهلى گهروه جىنگرى نهختى پاشاى مىسر
 گوتويه :

« . . . ده بارهى بنه مالهى عهلهوى ^(۶) شتىكان پى ده لىم
 لهوانه به بىته هوى سه رسورمانى گه لىك كه س . وا بلاوه گوايه
 نهو بنه ماله به له نريك قۆلهى ولاقى نه رناوودهوه ^(۷) دروست
 بووه ، به لام نهوى من له رپنگهى كىيىكى قازى مىسرى
 رۆزگارى محمد عهلى گهروه زانىومه نهو بنه ماله به به بنه چه
 له ديار به كرى ولاقى كوردانهوه هاتوه ، له وپوه باوكى محمد
 عهلى و دوو برابى چونته قۆله ، دواى نهوه به كىك له مامه كانى
 محمد عهلى چۆته نهسته مول و مامه كهى ترىشى دوى بازرگانى
 كهوتوه ، نهنا باوكى محمد عهلى له قۆله ماوه تهوه . مير
 چه لىيش ^(۸) ره گهزى بنه مالهى ئىمهى ده گپرايه وه ديار به كرى
 ولاقى كوردان و نهوش بو خوى گپرايه وه كهى قازى مىسر پته وتر
 ده كات .»

وا دياره نهو قسانهى محمد عهلى جىنگرى نهختى پاشاى مىسرى نهو رۆزگار
 تهلى ههستى عىباس مهحمود عهقادىان بزواندوه چونكه نهوئيش ، وهك بو خوى
 نووسبو به ، به ره گهز كورد بووه . عهقاد هر له ويدا پروو ده كاته نهوى محمد
 عهلى گهروه پى ده لى :

(۶) مهبست بنه مالهى محمد عهلى گهروه به كه زۆر جار له مىسر بنه سبست دروم ناوى لىكراوى
 محمد عهلى بهوه پى يان ده گوت عهلهوى .

(۷) مهبست لهلباى به .

(۸) به كىك بوو له نهوى محمد عهلى گهروه .

ولاتی کوردان نو شهره فو شانازی بهی بهسه که دوو قاره مان
نهری دایه جیهانی ئیسلام - سه لاهه ددین و محمد عهلی
گهوره

ثم زانیاری به کم زانراوه له لاپه ره ۵۶ ی ژماره (۱۳۱۱) ی رۆزی (۲۵) ی
ته شرینی دووه می سالی (۱۹۴۹) ی «المصور» دا چاپ کراوه که دوکتور ئیبراهیم
حلمی له وساره وهك به لگه به کی میژووی له کتبخانه کی خویدا پاراستویه . له
همان ژماره دا وتاریکی حهیب جاماتی بهم ناویشانوه بلاو کراوه ته وه : «کورد
ده بهوی ده وله تی خوی دابمه زرینی» که تیدا به تایه تی باسی مه هابادو قازی
محمدی کردوه .

بنه ماله ی محمد عهلی گهوره به ره گز کورد ئی یا کورد نه ئی هیچ له
راستی به ناگۆری که جیاوازی له نیوان گهلاندا ئی به ، که کورد هیچی له کهس
که مترنی به ، هه ل و مەرچ و دۆخی شوین و قوناغ جینگه ی گه ل و سه ردارو قاره مان له
میژوودا دیار ده کهن . وا دیاره زۆر له و کورده زیره ک و جوستانه ی باری ژانی
کورده واری رابوردو نه بتوانیوه تینۆتی بان بشکینی روویان کردۆته ناوچه ی ترو
لهوی به لیها تووی خویان گه یشتوونه ته به رزترین پله و پایه .

بو زیاتر زوون کردنه وه ی ئهم بو چوونه ده لیم هه ر کۆریه به کی ناوچه
زه لکاو ئیکانی ئاسیا و دارستان و بیابانه کانی ئه فه ریکا له گه ل چاوی هه لئنا بیهینه ناو
خیزانیکی پاره داری ئینگلیزی به وه که گهوره بو وهك ئه وانیه ده ورو بهری به
که وچک و چه تال نان ده خواو به چه قومیوه پاک ده کاو پایپ ده کیشی و سمۆکن له بهر
ده کاو وهك ئه وان ده دوی و ده بزوی و زۆر له وان هه بیته پسه پۆریکی ناودار . دیاره
هه ر کۆریه به کی چاوشینی سویدیش بهینینه ناوچه به کی زه لکاوی دوا که وتوو وه که
گهوره بوو پاپه تی و نه خوینده وارو دوا که وتوو ده ئی و له هه رشت زیاتر چه ز له گوشت
ماسی و رانه مراوی ده کا . بهاتایه و محمد عهلی گهوره له ئه لبانیا بمایه وه له وانه بوو
بیته بازرگانیکی ده وله مه ندو به ناویانگ ، به لام نه ده بووه ئه و پیاوه سیاسی به
لیها تووه ی توانی دوو جار له شکری سولتانی عوسمانی بشکینی و بگاته نیمچه دۆرگه ی
عه ره ب و سودان و سوریا و ای ئی هه موو ده وله ته گهوره کان حسانی بو بکه ن .

بی گومان له خووه نی به په کینکی وهك مارکس گوتوبه «میسری محممد عملی تا که پارچه‌ی ولاتی بهر فراوانی عوسمانی به توانای ژبانو مانی هه‌بی» .
شایانی باسه محممد عملی بهر له کوچی دوانی به ماوه به کی کهم ئینجا قیری نووسین و خویندنه وه بوو !

سینم - په کهم سالی «گه لاویژ»

سه‌ره‌نای سالی ۱۹۶۱ هاورنی خوشه‌ویستم دوکتور عیزه ددین مسته‌فاره‌سول دوو دیاری زور به‌زخی دامی ، په که میان هه‌ر شه‌ش به‌رگی یادداشته‌که‌ی ماموستا په‌فیت حیلمی^(۹) و دووه‌میان ژماره‌کانی «گه لاویژ» له سالی سینم‌می به‌وه بوون . له‌وساوه‌عه‌ودالی سالی په کهم و دووه‌می نه‌و گوفاره به‌رزه‌مانم ، به‌ره‌که‌تدا و دوکتور ئی‌براهیم حیلمی هه‌موو ژماره‌کانی سالی په که می پیشکه‌ش کردم و به‌و جوړه که‌لینکی باش له کتبخانه‌که‌مدا پرېوه .

دیسان چاوم به ناوه‌روکی هه‌ر «۱۰» ژماره‌که‌ی سالی په که می «گه لاویژ» دا گپ‌راپه‌وه^(۱۰) . باوه‌ر نا کهم که‌سیک هه‌بی دان به‌وه‌دا نه‌نی دهرچونی «گه لاویژ» به‌راستی روداوینکی گه‌وره‌ی ژبانی پروونا کبیری هاوچه‌رخی کورد بوو . دیاره هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌ش «گه لاویژ» زور زوو له ناو خویندنه‌وارانی ناوه‌وه‌می ولات و له دهره‌وه‌ی ده‌نگی دابه‌وه . ئیدموندس دوا‌ی دهرچونی سی ژماره‌ی دهرباره‌ی نووسیوی به‌ ده‌لی :

«گه لاویژ له‌ستیره‌ی هه‌ره گمشناسانه ، به‌لای میسری به‌ کۆنه‌کانه‌وه‌ مزگینی دهری خپرو به‌ره‌که‌ت بوو . ناوه‌روکی به‌که‌م سی ژماره‌ی مژده‌ی نه‌وه‌ ده‌دن که «گه لاویژ» ناوی خوی به‌خوبه‌وه‌یه» .

(۹) به‌رگی به‌که‌میان خوالیخو‌شبو‌ره‌لیق حیلمی به‌ عمق خزی پیشکه‌شی کردوه به‌ «خوش‌موسنی کاله عیزه‌ددین» .

(۱۰) ژلمره پنچ و شمش و ژماره یازدهم دوازه‌ی سالی په که می «گه لاویژ» پیکره دهرچون .

پیم وایه بهشی زوری وتاره کانی «گه لاویژ» نهوه دههینن یا وهك خویان یا به دهسنگاری بهکی که مهوه دیسان له رۆژنامه و گوفاره کوردی به کاندایه بلا و بکری نهوه .

چوارهم - «لههستان» ی مهحمود جهودهت

بهکیك لهو کتیبه نایابانهی بهرپرز دوکتور ئیبراهیم حیلمی پیشکەشی «میزوو» ی کردن «پولونیا - پولهندهو یا لههستان» هکهی خوالبخوشبوو مهحمود جهودهته که له لاپهره ۳۱۲ «میزوو» دا ناوی هاتوووه دههینکه بۆته بهکیك له بهرهممه کوردی به دهگمه نهکان .

دوکتور ئیبراهیم وهك ههموو روونا کبیرانی هاوتهمهنی خوی به نهوپهری ریزو ههستهوه باسی نهو نیشتهانپهروهه دلسوزه دهکات که رۆزی ۲۰ ی تشرینی دووهمی سالی ۱۹۳۷ له بهندبخانهی ناوهندی بهغدا له سیداره دراو مهرگی ناخی دهرونی ههموانی ههژاندو تلی خامهی شاعیرانی بزواند . که سیک نی به خوالبخوشبو مهحمود جهودهتی ناسیی و باسی تازایهتی و خاوتینی و دل پاکی و بهخشندهی و دهست بلاوی و دلناسکی نهکات .

مهحمود جهودهت تهنا نهفسه رینکی لیها تووو یاریده رینکی دلسوزی شیخ مهحمود دوستیکی نزیکی سمکوو تاواری دهستی میجهرسون نهبووه ، بهلکو ههمان کات بهکیك بووه لهوانهی به نووسینیش خزمهتی گهلیان کردوووه . دواي خوی چهند وتاریك و دوو کتیبی گهورهی بهجی هیشتوووه ، بهکه میان بهرهممی ج . ا . سیلمهنتی رۆژئاوایی به دهربارهی بائی و بههانی که نهو کردوووه به کوردی و به ناوی «بهاء الله و دهوری نوی» وه سالی ۱۹۳۳ له بهغدا بلاوی کردوتهوه (۳۳۶ لاپهره به) . دووه میشیان نهو کتیبه بهتی که حوزهیرانی سالی ۱۹۳۶ به ناوی «پولونیا - پولانداو یا لهستان» هوه^(۱۱) دایناوهو به داخهوه بو خوی فریا نهکوت بلاوی بکاتهوه . سالی ۱۹۴۰ ، واته سی سال دواي کۆچی دواي خاوهنی له چاپخانهی «المعارف» ی بهغداي له ۲۳۷ لاپهرهی قهواره پچوکدا (۱۷ × ۱۲ سانتیم) لهگهله نهخشه بهکی سیاسی پولونیا دا چاپ کراوه .

(۱۱) دهق ناوی کتیبه که بهو جزه چاپ کراوه .

لهو کتیبه‌یدا که به پشتیوانی ۳ سه‌چاوه‌ی تورکی و سه‌ره‌چاوه‌یه‌کی فه‌ره‌نسی و به‌کینکی عه‌ره‌ی دایناوه مه‌حمود جه‌وده‌ت باسی زۆر لایه‌نی ژبانی تابووری و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و چاره‌نووسی میژوویی پۆلۆنیا ده‌کات . ئەم باسه‌ی دوایان گه‌لێک سه‌رنجی دانهریان راکیشاهه ، وا دیاره وه‌ک کوردێک زامی ده‌رونی کولاندۆته‌وه . له دووتۆتی «له‌هستان» دا له هه‌ر شت زیاتر هه‌ست به‌خوگرێ و «هیزی ژبان» و کۆل نه‌دانی پۆلۆنی به‌ ئازادینخواکان ده‌که‌یت ، ئه‌وانه‌ی به‌ درێژایی قۆناغینکی سه‌دان ساله‌ی میژوو به‌ ده‌ست جه‌وری نه‌مه‌سو به‌ تایه‌تی پروسیا و پرووسیاهه‌ گیرۆده بووبوون .

خوالبخۆشبو باسه‌کانی له‌هستانی به‌ کوردی‌یه‌کی ره‌وان هۆنیونه‌ته‌وه و به‌ شیوه‌یه‌کی زانستی‌یانه دابهرشتوون و هه‌ولێ داوم له‌ رینگه‌یانه‌وه زاراوی نوی بو کوردی دابهرژی یا وه‌ربگری ، وه‌ک (ئاوه‌رێژ) که له‌ بریتی «مصعب النهري» و (یلمان) که له‌ بریتی «المیناء» و (قه‌رال و قه‌رالیچه) که له‌ بریتی «الملك و الملكة» و (ئان) که له‌ بریتی «الثانية» و (پشتان) که له‌ بریتی «الأجیال» به‌کاری هێناون .

وا دیاره به‌کێک ، یا ده‌سته‌یه‌ک له‌ دۆستانی مه‌حمود جه‌وده‌ت به‌ریابوونی شه‌ری دووه‌می جیهان و داگیرکردنی پۆلۆنیایان له‌ لایه‌ن نازی‌یه‌کانه‌وه به‌ هه‌ل زانیوه بو بلاوکردنه‌وه‌ی له‌هستانه‌که‌ی که پینج به‌شی به‌که‌می و تا لاپه‌ره ۲۱۰ ی له‌ نووسینی خۆین . هه‌رچی به‌شی شه‌سه‌می کتیبه‌که‌به (ل ۲۱۱ - ۲۳۷) باسی ئه‌و به‌سه‌رهاتانه‌ی پۆلۆنیا ده‌کات که دوا‌ی وه‌فاتی مه‌حمود جه‌وده‌ت روویان داوه ، به‌لام به‌داخه‌وه له‌ هه‌ج شونینکی کتیبه‌که‌دا باسی دانهری ئه‌و به‌شه‌ی نه‌کراوه . خۆزگه‌ خه‌به‌رداران ئه‌و لایه‌نه‌ی «له‌هستان» یان بو روون ده‌کردینه‌وه .

پینجه‌م - میژووی کۆبه

له سه‌ره‌تای به‌شی «کورتی بیلیوگرافیای میژوونوسی کوردی» ی کتیبی «میژوو» دا گوتومه :

«ئهم بیلیوگرافیایه‌ ته‌نها هه‌نگاوینکی سه‌ره‌تایی به‌ ، هه‌ج دوورنی به‌ که‌موکورتی زۆری تیدا نی . وتاری بایه‌خدارم به‌سه‌ردا تیه‌ری ، یا ده‌ستم پیا‌یدا رانه‌گه‌یشتی . ئه‌جا له‌ زمان «باوکی

گهروهی میژووی نووسی کوردی شهرهف خانی بدلیسی، بهوه له زانایانی پیاوچاكو دلباك و بهوج، پاراومهتهوه كه «زۆر به وردی له نووسینهكهم وردینهوهو نهگهر پهشیوی بهکیان بهرچاو كهوت به شیوه بهکی مهردانه بهراوردی بکهن، خو نهگهر ههلهو له بیر چوونیکم لهسهر دههوزنهوه ههر به گالته پی کردن و تهشهر لیم نههوزنهوه، پیاوه تپ لهگهڵ بکهن و به پارچه بهکی چاکتر و به بزگورینکی تازه ترو پاکتر بوم پینه بکهن» (۱۲)

ماموستا و هاوپی و برای به کجار خوشه و بیستم مهسعود محمه د به کهم کهس بوو به و ههستهوه سه رنجی راکیشام که له بیلوگرافیای «میژوو» دا «میژووی کۆبه یا کۆبسنجق» ی ماموستا تا بهر نهحمه د چه و تیزیم له یاد کردووه. ههر ئه و پرۆزهش له ناو دیاری به به نرخه کانی دوکتور ئیبراهیم حیلمیدا ئه و کتیبهم بهرچاو كهوت.

«میژووی کۆبه» سالی ۱۹۶۲ له بهغدا چاپ کراوه (۱۳)، ئه و ساله من له دهوه ره ی ولات دههخوتند، بۆیه کانه من و نه ئه و برایانه ی وهك من (۱۴) ئه وساکه به میژووی کوردهوه خهريك بوون ئه و کتیبهمان دهست نه کهوت که زۆر لایه نی دههین بیونایه سه رچاوه ی پروون کردنه وه ی ئه و باسانه ی تيمه له نامه کانی خو ماندا شیان کردوونه وه. زۆر به داخه وه دوا ی گه رانه وه شم له ههچ شوینیک «میژووی کۆبه» م بهرچاو نه کهوت، وا نه بوا به ههلبهت ئه و که لینه نه ده کهوته «میژوو» وه.

بهلام له گه ل ئه وه شدا ده ی دان به وه دا بنیم که ئه م قسانه م بۆیان فی به دوا پاکه نه م بۆ بکهن ههچ نه ی له بهر ئه وه ی ماموستا نه ریمان له لاپه ره ۱۳۳ ی

(۱۲) پروانه ل ۲۵۸-۲۶۰ ی «میژوو».

(۱۳) طاهر احمد حویزی. میژووی کۆبه یا کۆبسنجق، بهرگی به کهم. بهغدا. ۱۹۶۲. ۱۵۹ ل به بزنه ی دهرچوونی ئه م و تارمه وه کاله تا بهر نامه به کی رازاوه ی بز ناردم که نیسته وهك خه لاتیکی نازداری تری «میژوو» هه لمگرتووه، نیازمه. خوا یار فی. له گه ل جایی دووه می. میژوو دا بلاوی بکه موه.

(۱۴) مهه ستم دوکتور کاوس له تان و دوکتور له حمه د عوسمانه.

«بیلوگرافیای کتیبی کوردی» به که بدا دروست باسی «میژووی کۆبه» ی کردوو .
هه رچۆن ئی ده لیم بریا گه لیک به رهه می نری وهك «میژووی کۆبه» هه بونا به و جا با من
له یادم بکردنا به !

شه شه م - دوا وشه

دیاری به به نرخه کانی دوکتور ئیبراهیم حیلمی فه تاح بو «میژوو» زور له وه زیاترن
که چه ند نمونه به کیانم له م وتاره گشتی به دا خسته به رچاو ، هیوادارم بتوانم که لکیان
لی بییم و بو مامه برامیش ئاواته خوازی نه ندروستی و ته مه ن درێژم .

باسی چواردهمین
فاتمه محی الدین: پهری ی
پیشرهوو سه‌ریازی ون

له تمهني مندالي بهوه هيند ناوي پوري و پوري زاده مان بيستوهه كه هر به كه مان به خه بال و ښه به كي دلگيري له ميشكيدا بو پوري كيشاييت . پوري په رحمت لاي هموان نافرته تپكي نهرم و نياني روح سوک و سر كلوي سپي به . نهوي ده به و یت له ژاندا پوري به كي وا به چاوي خوږي بينيت ده توانيت بجپته خزمهت فاته محي الدين كه به داخوه نهك سهر باز ، بهلكو نه فسه ريكی وني تری كورده .
 تمهني له ۸۰ تپه پړيوه (۰) ، به لام سهرو سپاو قسه ي زور له ۸۰ كه متره . قهت له گه لي بي تاقهت ناييت ، هه گبه كي پر داستاني مرواري و گوههري تريفه داره .
 گوههرو مرواري به كاني دانسقه و كم هاوتان ، به نارهي پيروزي ناوچه وان و دلسوزي ناو قولاي گيان و شه ونخوني و دهر به دهر ي و ژاني ژاني كورد زاخاو دراون .

ده ورو به پوري سه ده به كه له مهو بهر فاته له شاريكي وهك به غدا چاوي كرده وه و رپنگي قوتانجانهي «ثيحادو تهره ق» ي زاني . دوور ني به له مه دا تاقانه ي شاري سلطاني بويت . شهر هه لگير ساو زوري نه برد ته ختو تاراجي ده و له ني عوسماني تپكچوو ، فاته ي ده سته كچ له گه ل باوكي كه تا نه وسا كار به ده ستي ده زگاي رپزي^(۱) (توتن) بو ، گه رايه وه نيشتان .

(۰) هم واره له لاهره ۱۵-۱۸ ي «پوشنبري نوي» ، ژماره ۷۳ ، مارتي ۱۹۷۳ د بلوكراوه هموه .
 (۱) له سده ي نژد هره كوزماني ي رپزي، ي فهره نسي بهر هم هينان و فروشتي توتني گشت ليمپراتوري عوسماني گر له ده ست خوږي . رپزي، وهك ده زگا له سرناهاي هم و لانه ي كوتوبونه نار ده و له ني عوسماني بهوه بووه نارنيكي بار .

هەر زوو پەرهی دلی ئەحمەد بەگی فەتاح بەگی شاعیر بەتیری
 عەشقی فەتەمی شوخ و شەنگ پێکرا . فەتەمە کە خوشی حەزی بە
 شیعەر دەکرد^(۲) کەوتە باخی شاعیران و بووە میوانی دیووخانی
 کوردپەروران .

زۆری نەبرد شیخ مەحمودی نەمر لاپەرە بەکی پر شانازی ی خەباتی گەلی کوردی
 تۆمارو ناوچە بەکی گزنگی نیشتمانی لە رۆلم و زۆری ئینگلیزی داگیرکەر رزگارکرد .
 ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ بوو وەزیری دارایی شیخ . فەتەمی ژنە وەزیر داخی
 ئەوێ ناچیت نەریتی ئەوسای کۆمەڵ رینگە نە ئەدا ئافەت ئاگاداری هەموو شت
 ییت . بەلام باشی لەبیرە چون زۆربەیی خەلک دلخۆش و شەبدای سەربەخۆیی و
 نەمانی مۆتەکەمی مێجر سۆن و پیاوێ کانی بون . قەت ئەحمەد بەگی وا گورج و گۆل
 نەدیو ، بو مزگەوتیش بوایە وای نە دەکرد . بەر لەو دلی لە شیخ مەحمود
 رەنجابوو ، بەلام بو کوردو خزمەتی پیشەوای هیچی لە دلدا نەماو چاکی کاری
 لی کرد بەلادا . زوو زوو سکالای لە دەست ئینگلیزو پیلانی ئینگلیز خواکان دەکرد ،
 خۆزگەیی ئەو بو ئینگلیز لە کورد بگەن و یاری و پەت پەتینی پی نەکن . سەرەتا رقی
 لیان نەبو ، هیوای زۆر بوو یاریدەمان بدەن !

هەموو سەرۆت و سامانی دەزگا کەیی شیخ لە ناو قاسەیی ژنی وەزیری دارایدا
 بوو . بە باجی توتن و گشت داها تیکێ ترەو بە زەحمەت دەگەشتە ۶۰ هەزار رۆپیه
 کە دەکاتە پینج شەش هەزار دیناری ئەمڕۆکە^(۳) ! ، کەچی هی واش هەبوو
 و یزدانی خۆی دەخستە ژێر پی و سەرۆتی حەمە قەدۆی بەچەند رۆپیه بەکی
 کار بە دەستیکی پچوکی کورد دەپێوا . ئەو سەرۆتەش کە بوووە تەحاتە حای چاو
 برسێکان بەهۆی دلپاکی و ساکاری فەتەمەو لە گەل هەموو پاشەکوونی حەلالی
 ئەحمەد بەگ وەک هیلکەیی پاک کراو کەوتە دەست ئینگلیزەکان . کە هیرشی
 ناکاوایان هینایە سەر شار فریای ئەو کەوت تەنها ۳ لێرەیی خویان بەریت و

(۲) لەهەرفەقی لاویدا شیعری بەتورکی وتوو .

(۳) ۱۰۰ هەزار رۆپیه دەبکرده ۷۴۴۸ پاوانی ئێستەرینی .

قاسه‌کی داخست و وهك خوی به‌جئی هیشت بهو هیوایه‌ی زوری پی ناچیت ده‌گه‌پینه‌وه . . داخم ناچیت وا نه‌بو . مانگه‌های مانگک تم دی و نه‌و گوندیان کرد . هر زوو بیستیان‌وه نه‌وی هه‌به‌ونی به‌گورگه‌و سیک و چه‌ته‌ی ناکه‌س به‌چه‌ی خویمان تالانیان کردووه . که‌گه‌رانه‌وه شار ناچار ماوه‌به‌کی باشیان به‌کوله‌مه‌رگی برده‌سه‌ر . . .

په‌رده‌به‌کی تری ژبانی فاعمه که تا مردن شانازی‌ی پیوه ده‌کات نه‌ویه که به‌که‌م ئافره‌تی کوردی عیراقه بووه ماموستا و ۳۵ سالی ره‌به‌قی ژبانی به‌نه‌په‌ری دلسوزی‌یه‌وه بو‌په‌روه‌ده‌کردنی صه‌دان کچ ، وهك کورپه‌ی جگه‌ر گوشه‌ی خوی ، نه‌رخان کرد . به‌ده‌ست نه‌و بوایه هه‌موو کچه کوردی فیری نووسین و خویندنه‌وه ده‌کرد . نه‌و په‌رده‌به‌ی ژبانی پر له به‌سه‌ره‌ات و سه‌رگوزه‌شته‌ی سه‌یرو پرمانایه . و ابزائم لاپه‌ره‌کافی به‌که‌می زور شایانی تویمان^(۴) .

نیسته‌ش له‌و وایه نه‌مرویه که خوالی‌خوش بو شیخ نوری شیخ صالحی شاعیرو خزمی ، خوی کرد به ژوراو له هه‌موو جار گه‌رمتر له‌گه‌لی که‌وته قسه . قهت وای نه‌دیو . له‌وه‌ی ده‌کرد بو‌کاریک هاتی زوری مه‌به‌ست بی . که‌وته باسی خویندن و خوینده‌واری‌ی و پیا‌ه‌لدانی فاعمه که دنیا دیده‌به‌و ده‌توانیت ریگه نیشانی که‌سانی تر بدات . گه‌لیکیش مه‌تح و سه‌نای نه‌حمه‌د به‌گی توفیق به‌گی کردو وتی زور چه‌ز به

(۴) تو‌مارکردنی یادداشتی پیش‌په‌وه‌کافی می‌زوی کوردی ژبانی رونا‌کیرمان ئه‌رکیکی پی‌ریزه که‌وتوه له‌ستزی خاوه‌ن خامه‌ی دلسوزی گه‌له‌که‌مان . نه‌و یادداشتانه سه‌رچاره‌ی ره‌سفی لیم‌رور دوا رۆژمانن ، زوریمان له‌کیس چه‌روه‌و که‌میان ماوه . تا نیسته چه‌ند جاریک باسی ئه‌ممم کردووه . به‌ش به‌حالی خوم هر ده‌ره‌تیکم له‌م باره‌یه‌وه بو‌هه‌لکه‌وتیت که‌لکم لی‌بینوه . کافی خزی یادداشته‌کافی خوالی‌خوشبو ماموستا لیساعیل حه‌ق شاره‌بیم تو‌مار کرد ، خزی رۆی ، ئه‌میان باقی . به‌شیک له‌یادداشته‌کافی ماموستایان فوئاد مه‌ستی و نه‌حمه‌د خواجاشم نویسه‌ته‌وه . هیوامه مایه‌ی پزاهمندی بیت و بیته هاندهر تا نه‌وه‌ی ماوه له‌کیس نه‌چیت .

پیشکەوتنی کورد دەکات . . دواى ئەوەى شیخی شاعیر شانامەبەکی دورو درێژ بەقسەو لەبزی شیرینی بو فامەى ژن خوشکی دەخوینتەووە دیتە سەر مەبەست :

«ئەحمەد بەگ نیازی بە قوتابخانەبەکی کچان لە سلێمانی بکاتەووە
لە گوزیدە خانى ژنى عەبدولعەزیز یامولکی و تو زیاتر کەس شک
نابات پەنایان بو بەریت . ئەزویبەك بە لەشمدات هات و کەوتە
دەریای خەیاڵەووە . . راستە خویندن شتیکی چاکو باوکم
زوو زوو ئەمەى بە گوێاندا دەخویندو خوشم لە خێرو چاکە
بەولاووە هیچی ترم لە خویندن دەسگیر نەبووە ، بەلام ناخۆ
خەلکی شار چەیان پێی بلین ؟ . لەسەر خو لەگەڵ شیخ نوری
کەوتە هەلسەنگاندنی مەسەلەکە . . راستیکەى هەرچەندم
دەکووشا زاتم نەدەکرد بەلێنى رازی بونی بەمى . بەلام ئەو
کۆلى نەدا ، کەوتەووە هاندانم ، دەیزانی خوا پەرستم بۆیە زوو زوو
ئایەت و حەدیسى تیکهه لکیشى قسەکانى دەکرد . بەهەشتى بە
خۆرى بەووە بو مسوگەر کردم . ورده ورده نەرم بوم و گفتم دا . بەو
جۆرە ، وەك بیرم بێت ، سالى ١٩٢٦ دەرگای بەکەم قوتابخانەى
کچان لە سلێمانی کرایەووە . ئەحمەد بەگ بەناوى منووە
قوتابخانەکەى ناو نا «الزهران»^(٥) کە لە ناو خەلکدا (زەهرا)یان
پێی دەگوت . شوینەکەى نزیک مزگەوتى گەورە بو ، ئیستەش
قوتابخانەى گولالەى کچانى تێداپە .

گوزیدە یامولکی مودیرەو فامەش تاقە مامۆستای «زەهرا» بو . بە هەردووکیان
سەرتاپای ئەو ئەرکەیان گرتە ئەستۆکە لەگەڵ ئەرکى ئەمپروکە زۆر جیاواز بو . .
هەرچەند ناوی گوزیدە یامولکی دەهات چاوەکانى پر دەبو لە ئاو :

«گوزیدە کوردی تورکیاو ئافره تێکی کامل و تێگەبشتوو بو ،
ماوەبەکی زۆر لە ئەستەموڵ ژابوو ، زۆر بەکۆل خزمەتی دەکرد ،

(٥) لە (فاطمە الزهراء)ەووە .

نهوهندی تر هانی منیشی ددها . راستیکه‌ی ئمو نه‌بوایه له‌وانه بوو
 وره به‌برده‌م ، چونکه هه‌ر زوو ده‌می خه‌لکی دواکه‌وتومان
 لی‌کرایه‌وه ، هه‌زارو به‌ک قسه‌یان پی‌ده‌گوتین . ئموه‌یان لی
 کردبوینه عه‌یبه که کچه‌کان دوا‌ی هاته‌ ژوره‌وه‌یان عه‌باو په‌چه‌یان
 داده‌گرت ! . قسه‌ی له‌وه‌ش خراپه‌ترمان ده‌بیسته‌وه . زو‌ر دایک
 به‌ترسو له‌رز کچه‌کانیان ده‌هیناو هه‌ر ئموه بوو کراسی قور‌تانیان بو
 له‌به‌ر نه‌که‌مین تا دل‌نیابن ئاگامان له‌ شه‌ره‌فیان ده‌بیت و به‌ خو‌رتندن
 له‌که‌دار نابن . دایکی وا هه‌بوو په‌رسیاری ئهو‌توی ده‌کرد که بو
 گه‌رانه‌وه ناشیت .

دایکی دلسۆزی کورد خو‌ی دابه‌ ده‌م شه‌پۆلی رابوردوی سه‌یر ، به‌لام
 خوش :

«به‌که‌م پۆلی قوتابخانه‌ ساواکه‌مان ده‌سته‌به‌کی به‌کجار سه‌یر بوو .
 هی وای تیدا بوو ته‌مه‌نی له‌ ۲۰ و بروا بکه‌ ۲۵ یش تپه‌ریبو ، به
 سه‌روپه‌چی لارو لاگیره‌و مینه‌که‌نگ و سو‌رو سپاویکی باشه‌وه
 ده‌هات ، له‌گه‌ل هی وا داده‌نیشت به‌ کچی ده‌شیا . به‌لام
 هه‌مویان بو‌قیریون هاتبون ، به‌ دل‌ خو‌یان هیلاک ده‌کرد . هه‌زارو
 ده‌وله‌مه‌ندیان تیدا بوو . ئیسته‌ش بیرمه‌ جارێکیان په‌ته‌قالم بو
 قوتایی‌به‌کان برد ، هی وایان هه‌بو نه‌یده‌زانی په‌ته‌قال چی‌یه ،
 بو‌نیان پیوه‌ ده‌کردو یاری‌یان پی‌ده‌کرد تا به‌ ده‌ستی خو‌م بوم پاک‌و
 قاش کردن و تیم‌گه‌یاندن میوه‌یه‌وه ده‌خو‌رتیت .»

هه‌ستیکی شارراوه‌ قوتایی و زیاتر جوته‌ مامۆستای زه‌ه‌رایان ده‌بزو‌اند . چه‌زیان
 ده‌کردو هه‌ولیان ده‌دا هه‌یچیان له‌ کوران و پیاوان که‌مه‌تر نه‌بیت . لیره‌دا دایکی کورد
 گۆری دابه‌ خو‌ی و گه‌رم‌تر بوو ، له‌وه‌ی ده‌کرد بیه‌و‌یت من به‌سه‌لیتیت ، جا نازام
 هه‌ستی ده‌کرد که من به‌ هه‌موو هۆشمه‌وه‌ که‌وتومه‌ته‌ په‌رستگای دلسۆزی و

لهخوږوردنی پهری به کی خاوتنی گه له که مان یاوه خود نا ؟ . نهوه یان گرنګ نی به ،
سهیره وا نهیت ، بهلام با له بهر دلّه ناسکه که ی نهو منیش گور بدمه خوږم و خوږم
وریا تر نیشان بدهم :

«هر نهونده بیستان فوئاد ره شیدی ماموستای کوران شانوگه ری «نیرونی
زوردار» ی پیشکesh کردوهو بهو کاره ی ههستی زور که سی بزواندوهو ټیمهش
هاتینه مهیدان و بیستان ههنگاو یکی باشتر بنین . بیری به کی کمان بو نهوه چو
کیشه به کی نهوتوی ناو کومه له که ی خوږمان باس بکه یین که زور روژتوشی به کی که له
قوربانی به کافی دههاتین . بهلام که سمان دهست و زاتی نوسیمان نه بوو ، بویه کا په نامان
برده بهر شیخ نوری و نهویش له سهر پیشنباری ی خوږمان شانوگه ری ی «دایک» ی بو
تاماده کردین . قوتابخانه مان رازاندهوهو په رده مان ههلواسی و نریکه ی حهفته به که ژانی
شار پرویان تی کردین و به په روښه وه سهیری «دایک» یان ده کرد . به بیجه ی خوشکم
دهوری دایک و شفیه سعید^(۶) که قوتابی به کی وریای قوتابخانه که مان بوو دهوری
دوکتوره ی بینی . دیار بوو له تهلی دلّی بینه رانیان دهدها .

تا ټیمروښ چ خوئی ، چ خوشکی ، ناوه روکی «دایک» یان له بیره که به شینکی
به شاعر هونرا بووه :

«دایکه ی نه خوینده وار به هه له ده رمانیکی عهتاره کان ده رخواردی کور به که ی
دهدات ، ده رمانه ده یخاته گیانه لا . هاوارو قیزه و گریه ی دایکی کلول گه ره کی دینینه
سهیر . به کی که له سه رسپی به ژیره کافی دراوسی به هه له داوان خوئی ده کات به زورداو
ده پرسیت :

چی به هم گری بهو زاری به

بوچیته هاوارو ته لاش ؟

دایکه به شپزه یی .

(۶) بیجه محی الدین و شفیه سعیدیش دوو پیشرو ی تری مهیدانی خویندهواری ی نالرفقی کوردن .
صمدان کچه کورد له سهر دهستی لهوان و دهسته خوشکی لهواندا قیری خویندنهوهو نوسین بوون ، که
زوریان پله ی بهزی خویندنیان لهواو کردوه .

هرگیز خهوی نه بوو منیش
چوم دامی تۆزیک شیلهی خاش خاش

دراوسینکه یان که نهمه ده بیسیت دستوبرد ده چیت به دوا ی دوکتوره ی شارددا .
دوکتوره به هه مان ده ستور ده پرسیت :

چی به نهم گری بهو زاری به
بوچته هاوراو ته لاش ؟

دایک :

هرگیز خهوی نه بوو منیش
چوم دامی تۆزیک شیلهی خاش خاش

دوکتوره :

جا

کی به توی وت دهوایه کی زهریفو باشه
تولی وا قابیلی دهرمانی وهك خاش خاشه ؟
خیرا که نهم دهرمانهی بدهری
به لکو به جاریک چاره ی بگری
ئیر هرگیز لهو دهوایانه ی نه ده بی

دایک :

توبه بی ، توبه بی یاره بی
هه تا ماوم دهرمانی وای نه ده می»

گەر ویزدانمان بێت و هه‌موو لایه‌نی‌ی سه‌یری باسه‌که بکه‌ین ئەوا دان به‌وه‌دا ده‌نیین له‌ به‌که‌م شانۆگه‌ریدا ئافره‌تمان بۆری پیاومانی داوه^(٧) . . . مامۆستای به‌که‌م ئەم قسانه‌می به‌دل‌بو. نه‌مویست له‌وه زیاتر هه‌لاکی به‌که‌م ، هاته‌ سه‌ر وه‌لامی دووهم پرسیارم :

«گۆزه‌یده‌ یامولکی سی‌ سال‌ مودیره‌ بوو. که‌ ئەو چووه‌ به‌غدا زه‌هره‌ خانی کچی‌ مسته‌فا یامولکی بو‌ ده‌و‌روبه‌ری سی‌ سال‌یک چووه‌ جینگه‌ی و دوا به‌ دوا‌ی ئەو من بومه‌ مودیره‌و نزیکه‌ی ٣٠ سال‌ کاری ئەو قوتابخانه‌یهم گه‌رته‌ ئەستۆ. رونا‌کبیری ئەو سه‌رده‌مه‌ی شار‌ پشتیان ده‌گه‌رم ، به‌ قسه‌ی پر‌هه‌ستیان دل‌یان خو‌ش ده‌کردم . جارێکیان نزیک به‌رده‌رکی سه‌را به‌کیک به‌هه‌واشی ده‌ستیکه‌ی دا به‌ پشت‌مداو پێی وتم : ئافه‌رین ، هه‌زار جار ئافه‌رین ، سه‌رت به‌رزکردینه‌وه‌ . . . که‌ ئاوێرم دا‌یه‌وه‌ پیره‌مێردی شاعیرم دی . پیره‌مێرد گه‌لیک قسه‌ی تری کرد ، له‌وه‌ ده‌چو‌یه‌و‌یت هه‌موو مائیک بکاته‌ قوتابخانه‌و به‌ داره‌سا‌که‌ی بکه‌و‌ته‌ گیانی ئەو دایک‌و باوکانه‌ی مندالیان ناخه‌نه‌ به‌ر خو‌یتدن . . .» .

دوا قسه‌ی به‌که‌م مامۆستامان :

«ئێسته‌ش هه‌رچه‌ند چاو‌م کزو‌ گوێم قورس‌و یاد‌م که‌م بووه‌ ، به‌لام گه‌ز گه‌ز بال‌ا ده‌که‌م که‌ ده‌بینم په‌نجم به‌ فیرۆ نه‌چووه‌و کچه‌ کورد چۆته‌ ریزی برای و شان به‌شانی ژبانی نو‌ی بو‌ نه‌وه‌ی .داهاتو دروست ده‌کات» .

سه‌ربازو ئه‌فسه‌ری وفی وه‌ک فاته‌مان زۆره‌ ، با جاروبار یادیان بکه‌ینه‌وه‌ هه‌یج نه‌بێت ، تاکاتی خو‌ی ، په‌یکه‌ری پر‌شانازی‌یان له‌قول‌ایی دل‌و ده‌روندا بو‌ داتاشین‌و شتی نه‌زانراو‌و نو‌ی‌یان لێوه‌ قه‌بین. تا له‌ کێسه‌مان نه‌چون .

(٧) رونا‌کبیرانی کوردی تورکیا به‌هۆی چه‌ند هۆیه‌کی تاییه‌نی‌و گه‌شتی‌یه‌وه‌ به‌ر له‌ ئێمه‌ له‌ ده‌رگای زۆر هه‌نهریان داوه‌ . پێش شه‌ری به‌که‌می جیهان له‌وان شانۆگه‌ری‌یان به‌ کوردی دان‌اوه‌ . له‌گه‌ڵ له‌وه‌ش ئافره‌تی کوردی عه‌راق لهم مه‌یدانه‌دا هه‌ر به‌که‌مه .

باسی پازدهمین
ماتینه‌دهران
یا گه‌وهه‌ریکی گه‌وره‌ی رۆژه‌لات

ئەرمەن (۵) بەكېك لە گە لە ھەر دېرىنەكانى سەرزەمىن پېك دەھىن (۱) . بەر لەمەسىچ ئەرمەن خواھنى ژبارى پېشكە وتووى خويان بوون . ئەرمەنستان بەكېكە لەو ولاتانەى بە شوپنەوارى مېژووى كۆن دەولەمەندن ، تا ئىستە گەلېك پاشماھەى دېرىنى تيا دۆزراوئەوہ .

ئەرمەنەكان وەك گەلانى تىرى رۆژھەلات لە سەرەتادا لەسەر بەردى جياو تاشەبەردى قەراغ شاخەكان ئەوى دەيانويست بە ھەلکۆلېن دەيانووسى . بەشېك لەو جۆرە نووسىنە دېرىنە دۆزراوئەوہ ناوہ روکيان زانراوہ . بەلام دوو ھۆى نوي ھەر لە دېرژەمانەوہ کاريان کردە سەر پەرەسەندى نووسىن بە زمانى ئەرمەنى – بەكەمیان بلاو بوونەوہى ئايىنى مەسىحى بوو کہ لە سەرەتاي سەدەى چوارەمەوہ بووہ ئايىنى رەسىمى ئەرمەن ، دووہمیان و گرنگتريان دانانى ئەلقباى تايەتى ئەرمەنى بوو لە کۆتايى سەدەى چوارەمدا (۲) .

(۵) ئەم وتارە لە لاپەرە ۷-۱۰ى دەبيان ، ژمارە ۳۰ ، تەشرىف بەكەمى ۱۹۷۵دا بلاوكرائەتەوہ .
(۱) بەشى زۆرى زانبارېكانى ناو ئەم وتارە لەلابەن نووسەر خۆبەوہ لە ماتنەدەران كۆكرائەتەوہ . ئەو بەشكەى تىرى لە ھەندېك سەرچاوە ھەرگىراون ، بەتايەتى لە كىتې :

G. W. Abgar, *The Matenadaran*, Erevan, 1962.

(۲) مېژرپ ماشوتس ئەلفىونى ئەرمەنى دانا . ئەم ئەلقابە تا ئىستەش لە ناو ئەرمەندا زۆر باوہ ھەموو سالتېك ، بە تايەتى لە ئەرمىناى سۆفېت ، بە سەدان كىتېو گۆللارو رۆژنامەى ھى چاپ دەكرى . مېژرپ ماشوتس بەكېكە لەو گەورە پياوانەى ئەرمەن بە ھەقى شانازىيان پېرە دەكەن .

له دیزره مانه وه رۆله هوشیاره کانی ئهرمه نی خاوه ن میژووی پر له روداوو کاره ساتی کۆن ، ئهرمه نی خاوه ن ئه ده بی ره سه ن ، ئهرمه نی خاوه ن فیرگه ی ئایینی هه مه جوړو کلیسه ی گه وره و پچوک ، که وتوونه ته تو مار کردنی هه موو رووبه کی ژبانی روونا کبیری ی باوو باپیران و سه رده می خۆیان سه ره رای ته وه زانایانی ئهرمه نستان له سه ره تای سه ده کانی ناوه نده وه که وتنه وه رگپیرانی به ره مه می فه لسه فی و زانستی گه لانی تر بو سه ر زمان ی زگمکیان . به م جوړه له زوړ ده میکه وه نووسینو بلا و بوونه وه وه هه لگرتن و پاراستی ده سنووس له ناو ئهرمه ندا بووه کاریکی زانستی ی - ئه ده بی ی باوو شیاو . به شی هه ره زوړی ته وه ده سنووسانه له کتیبخانه ی فیرگه و کلیسه کاندای ده پاریزران . گه وره ترین جیگه ی پاراستی ته وه ده سنووسانه به ناوی ماتینه ده رانه وه سه ده ی پینجه م له ئیچمادزینی نزیك به ریفان دامه زرینرا . به م جوړه گه نجینه به کی پر گه وه هری ده ولمه ند له ئهرمه نستاندا درووست بوو که ئیسته به به کیك له سه رچاوه ره سه نه هه ره گرنه گه کانی میژووی کۆن و ناوه راستی گه لان داده نری و هه ره له بهر ته وه ش بوته سامانیککی بابه خداری مروفی ئیمپرو . بو نموونه زوړ ده سنووسی کۆنی ته وتو هه ن که کاتی خو ی به زمان ی تر دانراون ، به لام ئیسته ته نها وه رگپیراوه ئهرمه نی به کانیان ماون و ته سل و وه رگپیراوی سه ر زمانانی تریان له بهر هو ی ئاشکرا فه وتاون .

له م رووه وه زیانی ئهرمه نه کان خۆیشیان که م نه بوو . ته نها داگیر که ره سه لچوقی به کان سالی ۱۱۷۰ پتر له ده هه زار ده سنووسی به نرخی ئهرمه نی یان له ناو برد . له کاتی کوشتاره کانی ئهرمه نی سه رده می عوسمانی به کاندای (سالانی ۱۸۹۴ - ۱۸۹۶ ، ۱۹۰۹ ، ۱۹۱۵)^(۳) ژماره به کی زوړ له ده سنووسه هه ره نایابه کانی ئهرمه ن بوونه قوربانی ی هه ستی کویرانه ی ده سه ته به ک فرمانره وای کورتین که به و جوړه زیانیکی گه وره یان به گه نجینه ی روونا کبیری ی مروف گه یاند . به لام ئهرمه نه کان که نرخی فیکرو ژبانیان لا وه ک به ک بوو توانی یان به هو ی بیری وردو

(۳) نووسه ری ئه م وتاره به کیك له فه سله کانی کتیبی دگوردستان له ساله کانی شه ری به کمی جیهانده ی بو باسی ته کوشتارانه نهرخان کردوه . هه روه ها به روانه : دگولاری کۆری زانیاری کرده ، ژماره ۳ ، به رگی ۲ ، لاپه ره ۷۵ - ۱۵۷

زیره کی کی کم وینه و دلسوزی ی لی سنوروو به نرخى زپر به شیکى زور له گوهه ری
 نهو گه نجینه به رزگار بکه ن . لیره دا نه نهها نمونه به کی پر مانا ده هینه مه وه :
 نهرمه نه کان له سالى ۱۱۷۰ وه دلسوزانه کهوتنه په یجوری نهو ده سنووسانه ی
 سه لجوی به کان له ناویان بردن ، یا زهوتیان کردن . سالى ۱۲۰۵ توانی یان به چوار
 هزار درهم ، که پاره به کی به کجار زور بوو بوو نهو سه رده مه ، به کیك له
 ده سنووسه به نرخه کانیا ن هر له سه لجوی به کان بکر نه وه که تا ئسته ش هر ماوه و به
 بارست و قورسای به گه وره ترین ده سنووسى نهرمه نی داده نری . له کاتی
 کوشتاره کانی سالى ۱۹۱۵ شدا دوو پیرژنی نهرمه نی توانی یان هر نهو ده سنووسه
 رزگار بکه ن . هر به که یان به شیکیان هه لگرتووه و به ره و نهرمینای روزه لاتی سر
 به رووسیا به جیا که وتوونه نه ری . به کیکیان گه بشتووه و نهوی تریان له تاو نه خوشی و
 برسی به نی له ریگه گیانی سپاردووه ، به لام بهر له مردن نهو به شه که ی تری له
 چالی کدا شار دوتوه . پاش ماوه به کی گه ری ده به کی نهو روپایی له و ناوانه دا به
 ریگه موت چه ند لاپه ره به کی نهو ده سنووسه به ده ست مندالانی ناوچه که وه ده بینی ،
 به چه ند نوقلیک ده میان شیرین ده کات و ده بی نه سر چاله که . کاتیک کابرای
 گه ری ده ده گاته نهرمینای روزه لات و خه لکه که پی ی ده زانن هه ول ده دن نیوه
 ده سنووسه که ی لی بکر نه وه و ناچار ده بن له ناو خو یاندا ۴۰۰ هزار پاوه نی بوو
 کو بکه نه وه .

به م جو ره و به هزار ده ردی سه ری نهرمه نه کان تونیویانه نهو سامانه گه وره به ی
 خو یان و جیهان پپارژن . دوا ی نه وه ی نهرمینای روزه لات له سالى ۱۸۲۸ وه بووه
 به شیک له رووسیا ی نهو روپایی گا ور ئاین مه ودا ی پاراستنی ده سنووسه نهرمه نی به کان
 له جاران زور زیاتر بوو ، هر چه نده لیره ش به شیکى کم له و ده سنووسانه
 نه گو یژرانه وه ده زگا زانیاری به کانی موسکو و پیتروگراد .

له گه ل دامه زانندی کو ماری نهرمینای سو فیه تدا قونا غیکی نوی له کو کرد نه وه و
 پاراستن و لی کو لینه وه ی ده سنووسه دیرینه کانی نهرمه ندا ده ستی پی کرد . له کانوونی
 به که می سالى ۱۹۲۰ وه مائینه ده ران کرایه ده زگابه کی ده ولتی . دوا ی نه وه به
 ماوه به کی کم نهو ۴۶۶۰ ده سنووسه ی له سالى ۱۹۱۵ وه برابر ونه موسکو گپرانه وه

ماتینه‌ده‌ران که بۇ خوشی له سالی ۱۹۳۹ وە گوئزرایه‌وه شاری به‌ریفانی پایته‌خت . له سالی ۱۹۵۹ وە ماتینه‌ده‌ران کرایه ئینستیتوتیکی سه‌ربه‌خۆ بۇ پاراستن و لیکولینه‌وه‌ی ده‌سنوسی کۆن . کۆشکی رازاوه‌ی ماتینه‌ده‌ران^(۴) ئیمپرو له شوئیتیکی به‌رزه‌وه به‌سه‌ر شاری به‌ریفاندا ده‌روانی و گه‌وه‌ره به‌نرخه‌کانی هه‌ر به‌که به‌جۆریک داستانی پر شانازی و زانستی بۇ نه‌وه‌ی ئیمپرو دواروژ ده‌گپرنه‌وه .

ژماره‌ی ده‌سنوس و پارچه ده‌سنوسه‌کانی ماتینه‌ده‌ران پتر له ۱۵ هه‌زاره (به‌ر له شه‌ری به‌که‌م له ۵ هه‌زار که‌متر بوو) ، له‌مانه ده‌وروبه‌ری ۱۳ هه‌زاریان به‌ زمان و ئه‌لف و ئی‌ی ئه‌رمه‌نین و ئه‌وانی تریان به‌ یۆنانی و عه‌ره‌یی و فارسی و تورکی و هیندی و پروسی و حه‌به‌شه‌یی و زمانی ترن . کۆنترین پارچه ده‌سنوسی ماتینه‌ده‌ران هی سه‌ده‌کانی پینچ و شه‌ش و هه‌وتن . به‌کێک له ده‌سنوسه‌کانی بریتی به‌ له ئینجیلک سالی ۸۸۷ نووسراوه‌ته‌وه . گه‌وره‌ترین ده‌سنوسی ماتینه‌ده‌ران ۳۲-۳۴ کیلو ۶۰۹ لاپه‌ره‌به ، سالی ۱۲۰۱ نووسراوه‌ته‌وه و بریتی به‌ له زنجیره‌به‌ک گوتاری کلێسه‌ و نووسینی میژوویی و فه‌لسه‌فی . نووسینه‌وه‌ی ئه‌م ده‌سنوسه‌ پینتی نزیکه‌ی ۷۰۰ گوێزه‌که‌ی پینوست بووه . پچووکتین ده‌سنوسی ته‌نها ۱۴ گرام و ۱۰۴ لاپه‌ره‌به‌ و بریتی به‌ له رۆژمیریکی کلێسه . ئه‌م ده‌سنوسه‌ نایابه‌ سالی ۱۴۳۶ له‌سه‌ر پینتی بزنی ناو سک (هیشتا له‌ دایک نه‌بوو) نووسراوه‌ته‌وه .

ده‌سنوسه‌کانی ماتینه‌ده‌ران له‌ نرخیاندا نایه‌ن . به‌ر له‌ هه‌موو شتیکی به‌هۆی ئه‌و ده‌سنوسانه‌وه به‌شی زۆری لاپه‌ره‌ گرنه‌گه‌کانی میژوو و ئه‌ده‌ب و ژبانی کۆمه‌لابه‌تی گه‌لی ئه‌رمه‌ن له‌ قۆناغی جیاواز جیاوازدا پایزراون و له‌ رینگه‌بانه‌وه زانراون . جگه‌ له‌وه ئه‌و ده‌سنوسانه‌ پرن له‌ زانیاری به‌نرخ له‌ باره‌ی ژبان و میژووی گه‌لانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راسته‌وه ، به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌یان که‌ له‌گه‌ل ئه‌رمه‌ندا دراوسین ، له‌ باره‌ی ناوچه‌کانی قه‌قاس و ئیرانی سه‌فه‌وی و ئیمپراتۆری بیزه‌نتی و ده‌وله‌تی عه‌ره‌یی ئیسلامی و شه‌رو هیرشی سه‌لیبی و مه‌غۆل و نه‌ته‌رو سه‌لجوق و تورک و گه‌لیکی تره‌وه . به‌شی هه‌ره‌ گرنه‌گی ده‌سنوسه‌کانی ماتینه‌ده‌ران بۆ باسی میژوو ته‌رخان کراون .

(۴) ئه‌م کۆشکه‌ له‌سه‌ر شیوازی خانوبه‌ره‌ دروست کردنی کۆنی ئه‌رمه‌ن بیا‌ت تراوه‌ هه‌موو که‌ره‌سته‌به‌کی پینستی بۆ پاراستنی ده‌سنوس ئی‌دابه .

میژوونووسه ناوداره کانی نهرمن گه لیک نووسراوی به نرخیان به جی هیشتووه که شان له شانی ده سنووسه هره بایه خداره ناسراوه کانی جیهان ده دن . هر بو نمونه : ده سنووسی به کیلک له میژوونووسه کانی سه دهی پینجه م بو باسی بلاویونوهی ثابینی مه سیجی له نهرمنستاندا نهرخان کراوه . ده سنووسی «میژووی خه لیفه کان» باسی نهو به سه رهاتانه ده کات که له سه رده می فهرمانزه واپی عهره بدا له نیوان سالانی ۶۳۲ و ۱۷۸۸ دا روویان داوه . هر له ماتینه ده رانیشتا ده وروبه ری ۶۰۰ ده سنووس هه به که به نهل و نیی عهره بی و زمانی عهره بی و فارسی و تورکی و هی تر نووسراونه ته وه . ناوی نین سینا و شه هابه دینی شیرازی و فبرده وسی و حافزو سه عدی و نیرامی و گه لیک ناوداری تری روزه ه لآت له زور ده سنووسی هم ده زگایه دا ده که ونه بهرچاو .

ژماره به کی زور وینه و نیگاری رنکاوپره نگی کون له ماتینه ده راندا پاریزراون ، هیندیکیان له سه دهی پینجه مدا دروست کراون و هه موویان به لگه و نیشانه ی ههستی هونه ری ی به رزی نهرمنن . نهو ره نگانهی بو دروست کردنی نهو نیگازانه به کار هیزراون سه دان ساله هر وه ک خویمان ماونه ته وه ، دیاره نه وه بیش بو خوئی نیشانه ی پیشکه و تنه له کیمیاگه ریدا .

له راستیدا باسی ماتینه ده ران و گه وه ره کانی ماتینه ده ران و کتیبخانه ی ماتینه ده ران و نهو سه ده هزار ده کومینت و به لگه به ی له ماتینه ده ران هه لگه راون له ویزه ی و تاریکی پچوو کدا نی به (۵) .

گه لی کوردیش وه که به کیلک له دراوسی هره نریک و نیکه له کانی نهرمن به شی خوئی له ماتینه ده راندا هه به . له گه لیک ده سنووسی کوندا ناوی گه لانی زاگروس و مبدیکان و کورد خوئی هاتوووه و باسی ناوچه کورده واری به کان کراوه . ههچ دوور

(۵) زور شی ماتینه ده ران شایانی باسه . به جوریکی بهرز ده سنووسه کانی له گه رمایه کی تایه تیدا ده پاریزین ، پتر له ۱۲۰ کس له ماتینه ده ران کار ده کمن ، له مانه ۲۰ یان دوکترزاو ۷ یان دوکترزای زانست (ناوک) یان هه به . هه موو سالیک ژماره به کی زور کتیب و تاری زانستی به نرخی له لایهن ماتینه ده رانه وه بلاوده کرتیموه .

نهرۆين مینۆرسکى به ناویانگ له نووسین و لیکۆلینهوهکانیدا دهربارهى میدیکان و کورد که لکی له کتیبهکانى مینۆرنووسى گهوارهى ئهرمهن مؤفیسس خۆریناتسئى (مایسای خۆرینسکى) وهگرتهوه^(٦) که له سهدهى پینجههدا نووسین و دهسنووسهکانیان له ماتینهدهران پارێزراون .

سههرپرای ئهو لایهنه گرنگه ژمارهیهک دهسنووس و پارچه دهسنووسى تایهئى لهسهر کورد ، یا به کوردی له ماتینهدهران ههیه . ئهوهى بۆ ئیمه شتیکی نوی و سهرنج راکیشه ئهوهته که له ژمارهیهک دهسنووسى ئهرمهئیدا چهند دێرینکی کوردی به ئهلف و ئی ئهرمهئى نووسراوتهوه . بهکێک لهو دهسنووسانه دهربارهى رێزمانى ئهرمهئىیهو له سهدهى پازدهدا دانراوه ، بهلام چهند دووعایهکی به عهرهئى و فارسى و کوردی تێدايه . ههروهها ئینجیلێکی دهسنووس به زمانى کوردی و پتی ئهرمهئى ههیه که دوور ئی به له سهدهى ههژدهدا نووسرايتهوه .

جگه لهمانه دوو دهسنووسى زۆر گرنگ له بارهى کوردهوه له ماتینهدهران پارێزراون . بهکهمیان دهسنووسى ژماره ١٧٩٩ى بهشى عهرهئىیه که بریتىیه له دهسنووسێکی رێکۆپێکی «شهرفنامه»ى شهرفخانى بدلیسى . ئهم دهسنووسه سهدهى ههژده له ٤١٢ لاپهههه گهوارهى بیستویهک دێریدا نووسراوتهوه . وایزهم ئهوانهى لهسهر «شهرفنامه»یان نووسیه کهسیان تاوهکو ئیسته باسى ئهم دهسنووسه ماتینهدهرانیان نهکردوه .

دووهمیان دهسنووسى ژماره ٦٢٢ى ههر بهشى عهرهئىیه که بریتىیه له دهسنووسێکی گرنگی دهگمهئى کم زانراو لهبارهى هۆزى دونبولىیهوه^(٧) .

(٦) لهم بارهیهوه بروانه :

ف . مینۆرسکى . الاکرد احفاد المیدین . گۆفارى کۆزى زانیارى کورده . ژماره ١ ، بهرگی ١ ، لاپههه ٥٥٢ - ٥٦٦ .

(٧) بۆیهکم جار ا . د . پاهیزان به زمانى ئهرمهئى و لهژێر ناوی «سههرچاوهیهکی نوی دهربارهى مینۆرى گهئى کورده» دا وتاریکی له بارهى ئهم دهسنووسهوه له ژماره ٨ى سالى ١٩٦٧ى گۆفارى کۆزى زانیارى ئهرمهئستاندا بلاو کردوه .

لهم دهسنووسه پهناپههه ئهرمهئکان سالى ١٩١٦ لهگهئ خۆرینادا هیناویانهو کهوتوته دهست پروفیسۆر ئاشۆت ئهفانسیان که ئهویش به دیارى ناردووبه بۆ ماتینهدهران .

۲۵۳ لاپه‌ره به‌و بارستی لاپه‌ره‌کانی (۲۵×۱۵سم) هه‌و سالی
 ۱۸۵۰ (۱۲۶۶ی کۆچی) له تاران له «مدرسه‌ی میرزا صالح» له لایه‌ن‌ه‌لی
 نه‌کبه‌ری حوسه‌ینی ته‌فره‌شی‌ی کۆری حاجی سه‌ید ئیسماعیله‌وه نووسراوه‌ته‌وه له سێ
 به‌ش پیکهاتوهه: به‌که‌میان ناوی «اشاره‌ المذاهب» و دووه‌میان ناوی «اشاره
 الأديان» هه‌ر دوو‌کیان له دانانی رۆسته‌م خانی کۆری نه‌حمه‌د خانی دونبولین به
 خه‌تی نه‌سته‌علیق نووسراوه‌ته‌وه. به‌شی سه‌یم له دوا لاپه‌ره‌کانی ده‌سنووسه‌که‌دا به‌و
 ناوی «تاریخی ده‌نایله» به‌و له دانانی عه‌بدولره‌زاق کۆری نه‌جه‌ف قو‌لی خانی
 دونبولی به، ته‌م به‌شه‌یان ته‌واو‌نی به‌و به‌ خه‌تی «نه‌سخ» نووسراوه‌ته‌وه.

له به‌شی به‌که‌م و دووه‌مدا رۆسته‌م خان باسی ئابین و میزوی هۆزی دونبولی
 ده‌کات، هه‌روه‌ها باسی شا‌کانی ئیرانی به‌ر له ئیسلام و به‌رمه‌کی به‌کانیشی کردووه
 دونبولی به‌کانی به‌ ره‌سه‌ن گه‌یراوه‌ته‌وه سه‌ر ته‌وان. ته‌و با‌سانه‌ش که بو‌ر ووداوه‌کانی
 کۆتایی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌ ته‌رخان کراون با‌ه‌خه‌یکی زۆریان
 هه‌یه، به‌ تابه‌تی چونکه‌ نووسه‌ر ته‌وه‌ی باسی ده‌کات، یا به‌ چاو دیوتی یا تیا
 به‌شدار بووه. له قه‌راغ و په‌راویزه‌کانی ته‌م ده‌سنووسه‌ی ماتینه‌ده‌راندا رۆسته‌م خان
 به‌ خه‌تی خۆی تیبینی نووسیه‌وه هه‌ندی شو‌ینی راست کردۆته‌وه و ته‌مه‌ش بی‌گومان
 له نرخی ده‌سنووسه‌که‌ی زیاتر کردووه. ده‌میکشه‌ به‌ر پوه‌به‌رانی ماتینه‌ده‌ران پریاری
 بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی ته‌م ده‌سنووسه‌یان داوه.

باسی شازدهمین
کوردو پریشکیکی دووری ناگری
شهری دووهم

شهرله ناوه روکدا دوو جوړه : شهرې زوردارو شهرې زورلیکراو (۰) .
 به که میان بوزولم و زورو داگیرکردنه ، دووه میشان بوسه فرازی و نازادی به . به لام
 چ نه میان و چ نهویان له زهره رو زیاندا ، له فرمیسک و خویندا چون به کن .
 شهرې دووه می جیهان که نریکه ی شش سالی ره به قی خایاند (نهیلوولی ۱۹۳۹
 - مایسی ۱۹۴۵) گه وره ترین کاره ساته که تا نیسته تووشی مروف و هموو جیهان
 هاتیست . نه گهر هم قسه به بجهینه چوارچیوهی ژماره وه به م جوړه دهرده چی :
 ۷۲ ده ولت تیکه لی هم شهره بوون (له شهرې به که مدا ۳۳) ، ۱۱۰ ملیون
 که س به چه که وه تیا به شدار بوون (له شهرې به که مدا ۷۴) ، ۱۳۸۴ ملیار دولاری
 تی چوو (له شهرې به که مدا ۲۰۸) ، ده وره به ری ۵۰ ملیونی تیا کوژا (له شهرې
 به که مدا ۱۰) ، نریکه ی ۲۸ ملیونی تیا سه قهت و که فته کار بوو (له شهرې به که مدا
 ۲۰) .

به کیه تی سؤقیهت و نه له مانیا لهو شهره دا له هموو لایه ک زیاتر تووشی زهره رو
 زیان و ویرانی هاتن ، نه له مانیا به هوئی ژر که وتنه وه و به کیه تی سؤقیه تیش له نه نجامی
 نه وه دا که هیتله ری به کان تا دوا سالی شهر نریکه ی له ۷۵٪ هیزه شهر که ره کانی
 خوویان ناراسته ی نهو کرد بوو . له دوا سالی شهریشدا ، واته دوا ی کردنه وه ی
 به ری دووه م له لایه ن ولاته سویند خو ره کانی روژاواوه ، هیشتا هر ده وره به ری له
 ۶۷٪ هیزی چه کداری نه له مانیا له به ری سؤقیه تدا ده جه نگین . نهو زیانانای له

(۰) هم وتاره له لاهره بک و حمله دی به بیان . ژماره ۲۹ : نهیلوولی ۱۹۷۵ دا بلا و کراوه نره .

به کیه تی ی سوڤیه ت کهوتن نیشانده رینکی بی وینه و هاوتای فرمیسک و خوینی
شهرن :

به هوی شهری دووه مهوه ۱۷۱۰ شاری گه وره و بچووکي سوڤیه ت کاول کران و ۷۰
هزار گوندیش له گه ل زه ویدا تهخت کران و بهو جوړه ۲۵ ملیون کهس بی جی وری
مانه وه . هر له ماوه ی شهردا ۳۲ هزار ده زگای پیشه سازی ی نه و ولاته و ۶۵ ملیون
کیلومه تر پرتگی ناسن له بنه رته وه هه لته کینران . به پاره به کیه تی ی سوڤیه ت ۵۰۰
ملیار دۆلار زبانی لی کهوت ، واته له سی به کی زبانی هه موو شهر زیاتر . نژیکه ی
نیوه ی کوژراوو سه قهت و کهفته کاره کانی شهر سوڤیه تی بوون .

دهردو به لای شهری دووه م هه موو قوزنیکي جیهانی گرتوه . نهوی نه کوژرا^(۶)
یا له شهردا به شدار نه بوو برستی و نه بوونی و نه خویشی چیشت .

میلله تی کوردی هه ژاریش به شی خوی له و مه بنه تی به بینی و هینده ی تر هه ژار بوو .
راسته کوردستان وهك له شهری به که می جیهاندا نه بووه به کپک له مه لبه نده کانی
شهر ، نه بووه شهر گه و له ویان که متر تووشی زه ره رو زیان و مردن هات ، به لایم ،
له گه ل نه وه شدا ، نه ویش وهك هه موو گه لانی تری رۆژه لاتی نژیک و ناوه پراست
به هوی روداوو کاره ساته کانی شهره وه تووشی گه لیک دهردی سه ری بوو . پربشکی
شهری دووه م له زور لاهو ، به زور شیوه گه لی کوردیشی گرتوه . با لیره دا باسیکی
پچووک بگیرینه و ، باسی پربشکیکی نه زانراوی نه و شهره که له دووری هه زاران
کیلومه تره وه زبانی روونا کبیری ی نیمه شی گرتوه .

(بیشان یووگه ف) لاونکی خوین گهرم و ره وشت به رزی سوڤیه تی بوو . له
خویندندا ده سه لاتدارو له ناو هاوړ پیکانی و له کوومه لدا خو شه ویست بوو . هه ر زوو
دهردو تازارو چاره نووسی گه لی کورد له دووره وه سه رنجی نه م لاهوی را کیشاو دوا ی
ته واو کردنی زانکو دهستی کرد به فیربوونی زمانی کوردی و بووه قوتانی ی دوکتورای
به شی میزوو و چالاکانه دهستی کرد به تاماده کردنی نامه ی دوکتوریکه ی له سه ر
کورد . به لایم به داخه وه زوری نه خایاند ناگری شهری دووه م هه لنگیرساو پاش
ماوه به کی کهم ولاته که ی نه ویشی گرتوه . . .

بیشان یووگه ف وهك زور به ی هه ره زوری لوانی سوڤیه ت چه کی کرده شان و

بهره و شه‌رگه له‌گه‌ل هاوه‌له‌کانی بو پارێزگاری له‌ خاکی نیشتمان و شه‌ره‌فی گه‌ل
 که‌وته‌ پێ . . . به‌ره‌و مردن رو‌یشت و نه‌گه‌راپه‌وه . . . به‌ که‌مێک زمانی کوردی و
 گه‌لێک خوشه‌ویستی کورده‌وه سه‌ری نایه‌وه !!
 بی‌گومان ئیفان یووگه‌ف بمایه ئیمرو به‌کیک ده‌بوو وه‌ک کوردناسانی سو‌قیه‌ت
 خالفین و لازه‌ریف که‌ چالا‌کانه‌ خزمه‌تی لیکۆلینه‌وه‌ی میژووی کورد ده‌که‌ن . . .
 ته‌گه‌ر شه‌ر بمری و ناشتی بژی هه‌زاره‌ها هه‌زار گو‌لی وه‌ک ئیفان یووگه‌ف جوانتر باخی
 ژبان ده‌رازینه‌وه‌و هه‌لبه‌ته‌ ئه‌وسا کوردیش ، ته‌گه‌رچی له‌ دووریشه‌وه‌ پێ ، له
 پون و به‌رامه‌یان بی‌به‌ری نایی !! .

پېرسني ناوو شونښ

ناو (*)

لاسوري	ابن الدينار
. ۲۳۸ ، ۲۲۱	. ۴۸
ناشوت نغانيسيان ، پروفيسور	الاستلال،
. ۲۷۴ (پ)	. ۱۷۰ ، ۱۷۶ - ۱۷۷ ، ۱۹۶ .
لاشوري په كان	
. ۱۸	
ډاگر بېسي مودروس،	ډاژادبخراهان، ، هارني
. ۱۱۲	. ۲۰۶ ، ۲۰۴
ئايرلنډ	نازهر - نازهر بايجاني
. ۱۶۳	. ۳۲ (پ) ، ۵۰ .

(۰)

- ليو نوانهي ، وملك كوردو كوردستان ، زور دووباره دهبنوه نومار نهكراون .
- مېمېست له (پ) هراويزه ، ليو كېس و شونښي تمنا له هراويزدا ناوي هاتوره پتي (پ) ي لاره داتراوه .
- (ه) كورت كراوه ي هوزو (ن) كورت كراوه ي روپارو .

ٺهٺوولٺهٺس	ٺهٺوولٺهٺس (هـ)
. ٥٧	. ٨٥
ٺهٺاتوٺوٺك	ٺهٺشٺهٺد عوٺهٺرى
. ٧١ (پ)	. ٢١٤ ، ٢٠٦
ٺهٺحرار ، ٺهٺپارٺى	ٺهٺرمٺن
. ٢٠٤ ، ٢٠٩ ، ٢١١ ، ٢١٥	. ٢٢ ، ٤٦ ، ٥٤ (كوٺشٺارى) ، ٥٨ ، ٥٥
ٺهٺحمٺد بهٺگى ٺوٺفيق بهٺگ	. ٨٠ ، ١٢٧ ، ٢٣٨ ، ٢٦٩ ، ٢٧٠ - ٢٧١
. ١٤٧ ، ٢٦١ ، ٢٦٢	. ٢٧٢ ، ٢٧٣
ٺهٺحمٺد بهٺگى فهٺاح بهٺگ	ٺهٺسكهٺنٺهر
. ٢٦٠	. ٥٧
ٺهٺحمٺد بهٺجهٺت	ٺهٺسكوٺٺ
. ١٤٧	. ١٩٥
ٺهٺحمٺد خوٺاجا	ٺهٺلبانى بهٺكان
. ١٥٣ ، ١٥٨ ، ٢٦١ (پ)	. ٧٨
ٺهٺحمٺد عوسمان ، ٺوٺكوٺوٺر	ٺهٺلمٺمان - ٺهٺلمٺمانهٺكان
. ٢٥٤ (پ)	. ٢٣٩ ، ٢٣٨ ، ٩٥
ٺهٺخواموٺلٺيچ ر . ت .	ٺهٺليكهٺسهٺنٺهر زاٺا
. ٦٩ (پ)	. ٣١
ٺهٺدموٺنٺس - ٺيٺدموٺنٺس	ٺهٺمهٺرىكائى بهٺكان
. ١٣٥ ، ١٤٣ ، ٢٥١	. ٩٥ ، ٩٦ ، ٩٧
ٺهٺدوارٺ ب .	ٺهٺمين زهٺكى
. ١٦٦	. ١٦ ، ٤٦ ، ١٣٣ ، ١٣٤ ، ١٣٦ ، ١٤٠
ٺهٺدوٺلف هٺيٺلهر	. ٢٢٩ ، ١٤٣ ، (پ)
ٺهٺبروانه : هٺيٺلهر .	ٺهٺهٺناباسيس
ٺهٺدهٺم ٺهٺفهٺنٺدى	. ١٧
. ١٤٧	ٺهٺنوهر مانى
ٺهٺديب عهٺزيز	. ١٨٥
. ١٥٤	ٺوٺريللى ، يوٺسف ٺهٺبگارٺهٺلٺيچ
ٺهٺرهٺحشٺشا	. ١٣٩ ، ٣٢
. ١٧	

نیررسی بطیسی (بدلیسی) ، مهلا
 . ۵۳ ، ۵۲
 تیرانی
 . ۲۳۸
 تیرنست ییتن
 . ۲۲۰
 تیتیا جز
 . ۲۱
 «تیتیقلا» ، پارتی
 . ۲۱۹ ، ۲۱۴ ، ۲۱۱ ، ۲۰۹ ، ۲۰۴
 تیساعلی صفوی
 . ۵۲
 تیغریق بهکان
 . ۱۷
 تیغان یورگنکف
 . ۲۸۱ - ۲۸۰
 تیگلتن ، ولیم
 . ۷۱ (پ)
 تیمپراتوریتنی عوسمانی
 ، ۱۷۶ ، ۱۱۲ ، ۱۱۱ ، ۷۸ ، ۷۰
 . ۲۳۱ ، ۲۵۹ (پ)
 تیمپراتوری بیزنسی
 . ۲۷۲
 «تیتلیگنسی سیرفیس»
 . ۲۲۲
 تیندیرا غاندی
 . ۱۵
 تینگلیز - تینگلیزهکان
 ، ۹۵ ، ۸۴ ، ۷۱ ، ۶۹ ، ۶۷
 ، ۱۰۴ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ ، (لهشکری) ،

نومروهان ناغای شریاخ
 . ۱۱۷
 نومروهان پاشای بابان
 . ۱۳۲ - ۱۳۱
 نومروهان سعید
 . ۱۴۳
 نومروهانی - نومروهانی بهکان
 . ۲۲۴ (پ) ، ۲۷۱
 نوزدهمیر پاشا
 . ۱۲۰
 نوغوز
 . ۱۵۵ ، ۵۲ ، ۴۳
 نولیا چلهلی - نولیا چلهلی
 ، ۳۴ ، ۵۸ (پ) ، ۵۹ (پ) ، ۲۳۱ ،
 . ۲۳۳
 «نومبندی تیتیقلا»
 . ۱۵۹ - ۱۵۸
 نوهانیسیان ن ، پروفسور
 . ۱۶۳ (پ)
 نیراهیم پاشا
 . ۲۳۲
 نیراهیم حیلمی ، دوکتور
 ، ۲۵۲ ، ۲۵۱ ، ۲۵۰ ، ۲۴۶ ، ۲۴۵
 . ۲۵۵ ، ۲۵۴
 نین سینا
 . ۲۷۳
 «نییحادی بهکان»
 . ۷۴
 نیحسان فواد ، دوکتور
 . ۱۴۳

بادینی به کان	، ۱۱۹ ، ۱۱۸ ، ۱۱۷ ، ۱۱۶
. ۱۸۵	، ۱۲۴ ، ۱۲۲ ، ۱۲۱ ، ۱۲۰
بارب گک . ا	، ۱۴۷ ، ۱۴۶ ، ۱۳۹ ، ۱۲۵
. ۳۱	، ۱۵۷ ، ۱۵۶ ، ۱۵۴ ، ۱۵۳
«بانگی حدق»	، ۱۶۵ ، ۱۶۴ ، ۱۵۹ ، ۱۵۸
. ۱۶۹	، ۱۷۰ ، ۱۶۸ ، ۱۶۷ ، ۱۶۶
«بانگی کوردستان»	، ۱۷۸ ، ۱۷۷ ، ۱۷۶ ، ۱۷۱
. ۱۵۷ ، ۱۴۹ ، ۱۴۸ - ۱۴۷	، ۱۸۲ ، ۱۸۱ ، ۱۸۰ ، ۱۷۹
بهدرخانی به کان - بهدرخانیکان	، ۱۸۶ ، ۱۸۵ ، ۱۸۴ ، ۱۸۳
، ۷۰ ، ۱۱۱ ، ۱۲۸ ، ۱۳۸ (پ)	، ۱۹۰ ، ۱۸۹ ، ۱۸۸ ، ۱۸۷
. ۱۴۵ ، ۱۳۹	، ۱۹۶ ، ۱۹۴ ، ۱۹۳ ، ۱۹۲
برایم پاشا	، ۲۰۵ ، ۲۰۲ ، ۲۰۱ ، ۱۹۷
. ۲۴۶	، ۲۳۱ ، ۲۱۳ ، ۲۰۸ ، ۲۰۷
برایم خانی ده تو	، ۲۳۹ ، ۲۳۸ ، ۲۳۵ ، ۲۳۲
. ۱۱۶ (پ) ، ۱۶۶ ، ۱۹۴	. ۲۶۰
«بهرده قارمان»	له یورنی به کان
. ۱۵۶ (پ)	. ۴۷
بهرمه کی به کان	
. ۲۷۵	
بزوتنموی جوتیارانی عمر بهت	
. ۲۲۳ - ۲۲۲	
بله ج شیرکوه ، دوکوز	
. ۱۴۵	
بنمه آلهی به به	بابان
. ۱۳۲	. ۱۳۲ ، ۱۳۱
بنمه آلهی بهدرخان	بابه یسحاق
بروانه : بهدرخانیکان	. ۵۰ - ۴۹
بنمه آلهی جهلی زاده	«الباب العالی»
. ۱۳۳ ، ۱۳۲	. ۱۳۱ (پ) ، ۱۳۸ (پ)
	بابی
	. ۲۵۲

باھەزىيان د .
 ۲۷۴ (پ) .
 «ھارنى دېموكراتى»
 . ۱۰۰
 «ھارنى دېموكراتى كوردستان»
 . ۲۰۹
 «ھارنى كرنكاران»
 . ۱۲۶ (پ) .
 «ھارنى كۆمارى»
 . ۱۰۰
 پارث
 . ۲۱
 «ھان - ئىسلامى»
 . ۷۴
 «ھەمبىروك بابا»
 . ۶۳
 پۇلس ا .
 . ۱۱۳
 پۇلتۇنى يەكان
 . ۲۵۳
 پەھلەوى
 . ۱۴۸
 پىرمى ساپكس ، سىر
 . ۱۷۶
 پىرەمىرد
 . ۱۵۳ ، ۲۴۶ ، ۲۶۶

بىنمىالى عەلەوى
 . ۲۴۹
 بىنمىالى موناپچى
 . ۲۳۴
 بىتۇ مۇسۇلىنى
 پروانە : مۇسۇلىنى .
 بۆند ، كاپتەن
 . ۱۱۹
 بىھائاقە
 . ۲۵۲
 بەھانى
 . ۲۵۲
 بەھاددىن ئەلمەندى نەقىشەندى ، شىخ
 . ۱۸۷
 بەيائى يەكان
 . ۱۶۷
 بەياندېر
 . ۵۹
 بەيجە مى الدىن
 . ۲۶۴
 بىزەننى يەكان
 . ۴۴ ، ۴۶ (پ) .
 بىل ، خاتو (مىس بىل)
 . ۱۸۸
 بىل ، كاپتەن
 . ۱۱۴ ، ۱۸۸

«تەختى طاووس»	«پىشكەتون»
. ۱۳۹	، ۱۵۴ - ۱۵۵ ، ۱۸۰ ، ۱۸۹ (پ) ،
«ترجمان احوال»	. ۱۹۲
. ۱۳۸ (پ)	پىشەمبەر (د. خ. خ.)
«نيولسكى ، پروفېسسور»	، ۵۵ ، ۵۹ ، ۹۲ ، ۱۴۱ ، ۱۵۵ ،
. ۱۳۹	. ۲۱۶
«نصور افكار»	«پەيجانى بەغدا»
. ۱۳۸ (پ)	. ۲۲۴
«تقوم وقائع»	«پەيجانى پورتسموٹ»
. ۱۳۸ (پ)	، ۲۰۸ ، ۲۰۹ ، ۲۱۱ ، ۲۱۴ ، ۲۱۵ ،
توراني	«بەنال كودتەمەي» ، (پ) ۲۲۰ ،
. ۷۷ (پ)	. ۲۲۲ ، ۲۲۴ ، ۲۲۵ (پروخاندنى) .
تورك	«پەيجانى قىرساي»
، ۱۶ ، ۳۲ ، ۴۰ ، ۴۳ ، ۴۵ ، ۴۹ ،	، ۹۷ ، ۱۰۱ ، ۱۰۶ ، ۱۰۷ .
، ۶۳ (پ) ، ۶۷ ، ۷۰ ، ۷۱ ، ۷۳ ،	«پەيجانى ۱۹۳۰»
، ۷۴ ، ۷۵ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۸۰ ، ۸۳ ،	، ۲۰۴ ، ۲۰۷ ، ۲۰۸ ، ۲۰۹ ،
، ۸۴ ، ۸۵ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ، ۱۱۷ ،	. ۲۱۵ ، ۲۲۳ .
. ۱۲۰ ، ۱۳۸ ، ۲۳۸ ، ۲۷۲ .	
«تورگە لاوه كان»	
. ۷۸ (پ) ، ۱۴۶ (شۆرشى) .	
تورگان	تالەبانی - تالەبانی بەكان
. ۴۳ ، ۲۲۱ .	. ۱۶۷
«توركى شاخاوى»	تایمەر ئەحمەد ھەمزی
. ۱۶	. ۲۵۴
توفیق سوندى	تایلمەر
. ۲۰۶ ، ۲۰۴ .	. ۲۳۳
توفیق وەھبى	تەنەر
. ۱۲۳	. ۲۷۲

جەمیل مەدفعەعی	تۆماس مۆز
. ۲۱۴	. ۲۳۶
جوووەکان	تۆزبێ
. ۱۲۵ ، ۱۸۲ ، ۱۹۰ ، ۱۹۶	. ۷۸
. ۲۰۷	تەبیری لەنگ
	. ۱۸۸
جالاک تالەبانی	جاف (ه)
. ۱۳۷	. ۱۱۹ ، ۱۶۶
چەرچل	جەغەەر عەسکەری
. ۱۱۶	. ۱۱۰ ، ۱۶۹ ، ۲۰۳
چەنگیز خان	جەفاتی مێللەتان
. ۱۸۸	. ۱۲۸
	جەلادەت بەدرخان
	. ۱۴۳
	جەلال بابان
حاجی ئاغای فەخووللا	. ۱۶۵
. ۱۴۷	جەمال بابان
حاجی حەسەن شیروانی	. ۲۱۰ ، ۲۱۳
. ۶۰	جەمال خەزەندەر
حاجی رەسوولی نەقشەبەندی	. ۱۴۹ (پ)
. ۲۴۸ ، ۲۴۷ ، ۲۴۶	جەمال عێرفان
حاجی شێخ فەوزی ئەفەندی	. ۱۵۵
. ۷۲ (پ)	جەمعیەتی کوردستان
حاجی ئەتەحی ... نەوی زولان	پروانە : دۆمەلەیی کوردستان
ئاغای مەرگەنی	جەمیل صابیب
. ۲۴۶	. ۱۵۵

حسنين ، شيرين مهككه
 . ۱۹۷
 حسنين عهلي
 . ۲۱۶
 حسنين عهوني
 . ۷۳
 حمده ناغاي نموره حمان ناغا
 . ۱۵۴
 حمده لالا قهزويني
 . ۳۴
 حمدهي نه حمدهي نهها
 . ۲۱۷
 «حيزي شهب»
 . ۲۱۸ ، ۲۰۹
 «حيزي كۆمونيست»
 . ۲۰۹ ، ۷۴
 حيسامه ددين ، باوكي مهلا ئيدرسي
 بدليسي
 . ۵۳
 خاچداران
 . ۱۹۱ (پ)
 خالصي
 . ۱۳۶ (پ)
 خالفين
 . ۲۸۱

حاجي قادري كۆزي
 . ۱۴۳ - ۱۴۴
 حاجي كاك نه حمدهي شينخ
 . ۱۳۳ - ۱۳۴
 حاجي مهلا عهلي
 . ۲۴۸
 حاجي موسا بهگي ميرزا زاده
 . ۷۲
 حافظ
 . ۲۷۳
 حافظ
 . ۶۲
 حهبهش
 . ۹۲
 حديب جاماتي
 . ۲۵۰
 حهبه خاني نه قيب
 . ۱۱۱
 «حرس الاستقلال»
 . ۱۶۵
 حسنين
 . ۶۰
 حسنين كوري نورده ددين
 . ۳۰
 حسيني (عبدالرزاق الحسني)
 . ۱۸۵ (پ) ، ۱۹۴ (پ)
 حسنين
 . ۵۵
 حسنين حوزني موكرماتي
 ۱۵۳

دهروزه‌ی بالا،	خالد
۱۳۱ ، ۱۳۸ (پ) ، ۱۳۹ ، ۱۴۵ .	۵۹ .
دهروزه‌ی کراوه،	خالد پاشا
۹۶ .	۱۳۱ .
دهزنگای ریژی،	خمتی شهمنده‌فهری به‌غدا،
۲۵۹ .	۲۳۸ .
ده‌لو (هـ)	خضر الیاس
۱۶۶ ، ۱۹۳ .	۵۵ .
ده‌وازه سواره‌ی مریوان،	خواجا لطف‌نندی
۲۴۶ .	۲۴۶ (پ) .
دوستانگی	خوشناووقی
۴۶ .	۱۶۹ .
ده‌ولتی عمره‌ی نیلامی	«خزبون» ، پارتی
۲۷۲ .	۲۰۶ ، ۲۰۴ .
ده‌ولتی عوسمانی	
۱۳۱ (پ) ، ۱۳۸ ، ۱۳۹ ، ۲۵۹ .	
دونبولی (هـ)	
۲۷۴ ، ۲۷۵ .	
ده‌یلهمی	«دادگهی داوهری نیوده‌ولتی،
۴۹ .	۱۱۰ .
	داشناقه‌کان
	۷۲ (پ) .
	داگور بیزت
	۲۳۹ ، ۲۳۸ .
«راه‌برینه‌کهی شیخ سعیدی پیران،	دانتسیگ ب. م .
۱۲۲ .	۶۹ (پ) .
راه‌برینی بابیه لیسحاق	داوده (هـ)
۴۸-۴۹ .	۱۹۴ .
راه‌برینی کانونی دووهمی سالی ۱۹۴۸	«دایک» ، شانوگمیری
۱۹۹-۲۲۵ .	۲۶۴ .

رهوشدن بهدرخان	راهبرینی مایسی ۱۹۴۱
. ۱۴۱	. ۲۰۷
روکنمددین قلیچ نهرسه لانی چوارهم	راهبرینی ۱۹۲۵
. ۴۷	. ۸۸-۶۷
رؤمانهکان	راستپهچین ف . پ
. ۱۰۴	. ۲۶-۲۵
رؤم	راغی سیم،
. ۹۲ ، ۴۸ ، ۴۶	. ۱۰۸ ، ۱۰۷
رزیازی نهقشی،	راینده ف .
. ۲۴۸ ، ۲۴۷	. ۷۶
ریچاردی بهکم	رهیس نهفندی
. ۱۹۱ (پ)	. ۱۳۱
ریچ ، کلودیوس جیمس	رهزا شا
. ۲۳۲ ، ۱۳۲ - ۱۳۱	. ۱۲۳
رینکخراوی نهندروستی جیهانی،	رهشاد ، سولتان
. ۱۱۰	. ۱۹۰
رینکخراوی جیهانی کار،	رهلیق حیلمی
. ۱۱۰	. ۱۴۳ ، ۱۴۶ ، ۱۴۷ ، ۱۴۸ ،
	. ۱۷۰ ، ۱۹۶ (پ) ، ۲۵۱
	ررژهلانی نریک و ناوهراسه ،
	گولار
	. ۱۸۲
زهکی صالیب	ررژئی کوردستان،
. ۱۵۵	. ۱۵۷
زهنگنه (ه)	روس - روسهکان
. ۱۹۴ ، ۱۶۷	. ۳۰ ، ۴۹ ، ۵۶ ، ۲۰۹
زهوالم (ه)	ررستم خانی کوری نهحمده خانی
. ۱۹۳	دونوبی
زهوبهع (ه)	. ۲۷۵
. ۱۶۹	

(وزارهتی)، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴،
 ۲۱۵ (وزارهتی).
 سالتون، کاپتن
 ۱۱۶، ۱۶۶، ۱۶۷.
 سامی
 ۳۰.
 ساییس
 ۱۸.
 سدنی سمث، سیر
 ۱۷، ۱۸.
 (سیرکوتن)،
 ۱۵۸.
 سعده صالح
 ۲۰۴.
 سعدهوللا بهگ
 ۷۲.
 سعدهی
 ۲۷۳.
 سعید ناغا
 ۱۸۷.
 سعیدی بهکان
 ۳۰.
 سکوت، کاپتن
 ۱۱۷.
 سلام
 ۱۲۶ - ۱۲۷.
 سهلجوبکان
 ۳۵، ۴۰ (رؤزگاری)، ۴۲، ۴۳،
 ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹،
 ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۲۷۱، ۲۷۲.

زولان ناغا
 ۲۴۶.
 زهره یامولکی
 ۲۶۶.
 زیا گیک نالپ
 ۷۷-۷۶.
 زیرنوف، فلیامینوف
 ۲۸ - ۲۹، ۳۱.
 زهینفون
 ۱۷، ۱۹.
 ژابا
 پروانه : لهیکسه ندهر ژابا.
 ژاپونه کان
 ۱۰۳.
 «ژانوره»
 ۱۵۹.
 ساییری لهناخ بهگ
 ۱۲۲.
 ساسون لهفندی
 ۱۸۲.
 صالح جهیر
 ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱

سەيد عەلى	سەلىم . سولتان
. ۵۷	. ۵۳-۵۲
سەيد عەمەد	سەندى (هـ)
. ۵۷	. ۸۵
«سېنەر» . پەيمانى	سەبىل ئاغاي شوکاڭ
. ۷۵ (پ) . ۱۱۲	پروانە : سەڭز
سېلمەنت ج . ا .	سەڭز
. ۲۵۲	. ۱۱۷ . ۱۲۱ . ۲۵۲
	سەنجارى (هـ)
	. ۱۷۱
	«سوپاي دە ھەزارە»
	. ۱۷
	«سۆشبالىزمى يۆتۈپى
	. ۲۳۶ (پ) .
	سورچى (هـ) - سورچى بەگان
	. ۱۱۶ - ۱۱۷ . ۱۶۸ - ۱۶۹ . ۱۹۵
	سۆڧىت - سۆڧىت ۳۲ . ۳۳
	(رۆژھەلاتناسى) . ۳۶ (كوردناسى)
	. ۲۸۰ . ۳۹
شا تۆھمەسەب	سولتان عەبدولخەمىد خان
. ۳۴ . ۵۹ (پ) .	پروانە : عەبدولخەمىدى دووھەم .
شارلەمان	سولەيمانى پەچوك
. ۹۲	. ۱۳۱
شارموا . ف . ب .	سۆن . مېچەر
پروڧېسسور	. ۱۹ . ۲۰ . ۱۵۳ . ۱۵۴ . ۱۵۵
. ۳۲-۳۱	. ۱۶۷ . ۱۸۰-۱۸۱ . ۱۸۶
شاڭكېر خەسبەك . دوكتور	. ۱۸۹ . ۲۵۲ . ۲۶۰
. ۱۴۵	سەيد نەھمەدى بەرزىنجى
شاڭكېر وادى	. ۱۲۲ . ۱۵۸
. ۲۰۸	
شاوھىس - ئىسمائىل خەقى شاوھىس	
. ۷۶ . ۲۶۱ (پ) .	

۱۸۳، ۱۸۱، ۱۷۹، ۱۷۸، ۱۷۶، ۱۷۴، ۱۸۴، ۱۸۹، ۱۸۶، ۲۰۱، ۲۰۲،
 ۲۳۳، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۶۶، (پ) ۲۷۲، ۲۷۹، ۲۸۰،
 «شەشى رەشى تەپلۇل»
 ۱۱۱، ۱۲۳، ۱۲۷، ۲۱۷،
 شەعلان تەپلۇچۇن
 ۱۹۳،
 شەفېقە سەئىد
 ۲۶۴،
 شەمسەدەين سامى
 ۲۳۱ (پ) -
 شەمسى م . . . دوكتور
 ۳۶ - ۳۵ : ۳۴ - ۳۳،
 شوكان (ھ)
 ۱۲۱،
 شۇرشى ئۆكتۇبەر
 ۳۹،
 «شۇرشى ئىسپانى»
 ۱۰۵،
 «شۇرشى بۇر جوازى ي تورك»
 ۷۲،
 «شۇرشى يىست»
 ۱۱۶ (پ)، ۱۱۷، ۱۶۱، ۱۶۳،
 ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۷، ۱۷۰،
 ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۵، ۱۷۸،
 ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۵، ۱۸۸،
 ۱۹۰، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵

شېرۆت
 ۲۳۶،
 شىراوس
 ۱۸۰،
 شەرف خانى بدلىسى
 ۲۵، ۲۶، ۲۷ (پ)، ۲۸، ۲۹،
 ۳۰، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۲۵۴،
 ۲۷۴،
 «شەرفنامە»
 ۲۷۴، ۳۶-۲۵،
 شىراخ (ھ)
 ۱۱۷،
 شەرى ئاوبارىك
 ۱۲۳،
 «شەرى براكۆزى لە ئىسپانىا»
 ۱۰۵ - ۱۰۶،
 شەرى دەربەندى بازىيان
 ۱۵۶ (پ)،
 شەرى دووھى جىيان
 ۹۸، ۱۰۲، ۱۰۹، ۱۱۱، ۲۰۲،
 ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۵۳،
 ۲۷۷، ۲۷۹، ۲۸۰،
 شەرى سەلبى
 ۲۷۲،
 شەرى بەكەمى جىيان
 ۴۰، ۵۲، ۵۶، ۵۷، ۵۸ (پ)،
 ۷۰، ۸۰، ۸۴، ۸۷، ۹۴، ۹۶،
 ۹۷، ۹۹، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۱۱،
 ۱۱۲ (پ)، ۱۲۵، ۱۳۱ (پ)

شیخ علی سمرکار	(بابه‌خی) ، ۱۹۶ ، ۱۹۷ ، ۲۱۴ ،
۱۴۷	۲۲۵
شیخ عوبه‌یلولای شهنزی	اشورشی چواره‌ی تموز،
۷۸ (پ)	۲۲۵ (پ)
شیخ غریبی شیخ مارف	اشورشی سالی ۱۹۱۹ ی شیخ
۱۱۸	مه‌حمود،
شیخ فهزی	۱۱۸
۷۲	اشورشی کمالی - اشورشی
شیخ قادر	کمالی‌یه‌کان،
۱۱۸	۷۱ ، ۸۱
شیخ قادری سیامه‌نصوری	شوگری عه‌له‌که
۱۶۷	۱۴۷
شیخ له‌لی سعانچی	شه‌هاب‌ددین
۱۵۹	۵۷-۵۸
شیخ مارف نودی	شه‌هاب‌ددینی شیرازی
۱۳۳	۲۷۳
شیخ مه‌جیدی شیخ عارف	شیخ له‌حممد
۱۵۴	۱۱۸
شیخ محمدی خال	شیخ به‌هاددین
۱۳۳	۲۴۸
شیخ محمدی گولانی	شیخ ره‌زای تالمبانی
۱۴۷	۱۳۷-۱۳۴
شیخ مه‌حمود	شیخ سه‌عیدی پیران
۵ ، ۱۱۱ ، ۱۱۴ ، ۱۱۷-۱۱۸ ،	۵۱ ، ۶۹ (پ) ، ۱۲۲
۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۵۳ (راه‌پریته‌که‌ی) ،	شیخ عارف
۱۵۶ ، ۱۵۷ ، ۱۵۸ ، ۲۵۲ ،	۶۱-۶۲
۲۶۰	شیخ عه‌بلولقادری گیلانی
شیخ نوری شیخ صالح	۱۳۶
۱۵۵ ، ۲۶۱ - ۲۶۲ ، ۲۶۴	

عبدالرہمان بہدرخان
۱۴۵
عبدولتیلہ
۲۱۲ ، ۲۱۳ ، ۲۱۴ .
عبدولحمیدی دوہم ، سولتان
۱۳۸ ، ۱۴۲ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶ .
عبدالرہزاق کوری نہجہف قوی خانی
دونوبی
۲۷۵ .
عبدالرہقیب یوسف
۴۶
عبداللہ لطفندی
۱۴۷
عبداللہ کرمی فہاح بہگ
۱۲۲ .
عبدالواحد کرم ، دکتور
۱۶۳ (پ) .
عبدالعزیز یامولکی
۲۶۲ ، ۲۶۳
عبدالولہ جید ، سولتان
۶۰-۶۱ ، ۲۱۱ (پ) .
عبدالوہاب محمود
۲۰۴ .
عہدہم
۱۲۷
العرب ،
۱۸۵ .
عرب
۱۰ ، ۳۲ ، ۴۶ ، ۵۰ ، ۵۲ .

شیخی بہرہ قارمان
۱۸۶ .
شیخی سراجہ دین
۲۴۶ ، ۲۴۷
شیردل
۱۹۱ .
صالح قشتان
۱۴۷ ، ۱۵۳ .
صالحی سلیمانی جہزی
۱۵۸ .
صبری کاکہ رہش
۱۵۸ .
صدیق الملوجی
۱۸۱
صلاحہ دینی تہیوی
۱۵۰ ، ۲۵۰
عادل شیخ سلام
۱۵۸ .
عباس محمود عقاد
۲۴۹ .

عوسمانی - عوسمانی بهکان
 ۴۰ ، ۴۵ ، ۴۷ ، ۵۸ ، ۶۳ ، ۷۲ ،
 ۷۸ (پ) ، ۸۶ ، ۱۳۸ (پ) ،
 ۱۳۹ ، ۱۴۵ ، ۱۷۵ ، ۱۷۷ ،
 ۱۷۸ ، ۱۸۰ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳ ،
 ۱۸۹ ، ۱۹۰ ، ۲۰۱ ، ۲۱۱ (پ) ،
 ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۷۰ .
 عراقی بهکان
 ۱۷۶ ، ۱۷۷ ، ۲۰۱ ، ۲۰۲ .
 عزیزت بهگ
 ۱۵۸ .
 عزیزت بهگی عوسمان پاشا
 ۱۴۷ .
 عزیزددین کهبکاو سی دووم
 ۴۷ (پ) .
 عزیزددین مستمفا رسول ، دوکتور
 ۲۵۱ .
 عیسا
 ۵۵ ، ۱۹۶ .
 عیسایی بهکان
 ۱۱۵ ، ۱۲۵ .
 عیسمت لیتونز
 ۸۰ ، ۱۱۲ ، ۱۱۳ .
 غریبی شیخ عارف
 ۱۱۸ .
 غیاسه‌ددین کهنجوسره
 ۴۷ (پ) .

۱۶۳ ، ۱۶۵ ، ۱۷۰ ، ۱۷۱ ،
 ۱۷۶ ، ۱۸۶ (پ) ، ۱۸۹ ، ۱۹۰ ،
 ۱۹۲ (بزوتنه‌وی نه‌توره‌ی) ، ۱۹۵ ،
 ۲۰۶ (به‌کیمنی) ، ۲۱۶ ، ۲۱۷ ،
 ۲۲۰ ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۲۳ ،
 ۲۳۸ ، ۲۷۳ (فرمان‌پروایی) .
 عزیز خان
 ۱۸۶
 «عصبة الامم»
 ۹۱ ، ۹۵ ، ۱۲۶ ، ۱۲۸ .
 علاه‌ددین سه‌جادی
 ۱۳۴ ، ۱۳۶ ، ۱۴۳ ، ۲۱۸ .
 علاه‌ددین کهبقوبادی به‌کم ، سولتان
 ۴۵ ، ۴۶ ، (پ) ۴۷ ، ۴۸ ، ۴۹ .
 عملی
 ۵۵ .
 عملی ناغا
 ۶۰ .
 عملی نه‌کبر
 ۲۷۵ .
 عملی باهر ناغا
 ۱۴۷ ، ۱۴۸ .
 عملی پاشا
 ۶۲ .
 عملی شانی کوری مه‌حمود پاشا
 ۵۴ ، ۵۵ .
 عملی شملیق
 ۱۲۰ (پ) .
 عوسمانی باله‌خی ، مه‌لا
 ۲۴۸ .

فهرست‌های به‌کان

۹۴ ، ۹۵ ، ۹۶ ، ۱۰۴ .

فهریق به‌حری پاشا

۶۰ .

فرین خ . د .

۲۸ ، ۳۶ .

فوناد ره‌شید

۲۶۴ .

فوناد مه‌ستی

۲۶۱ (پ) .

فهباز (الدکور عبدالله الفیاض)

۱۸۵ (پ) ، ۱۹۴ (پ) .

فیرده‌وسی

۲۷۳ .

فهبه‌لی به‌کم

۱۱۶ ، ۱۱۸ ، ۱۹۷ .

فاته‌حی‌الدین

۲۵۹ - ۲۶۶ .

فارس له‌فندی

۱۵۴ .

فارس - فرس - فارسه‌کان

۱۰ ، ۱۱ ، ۱۲ ، ۱۶ ، ۱۷ ، ۱۸ ،

۱۹ ، ۲۱ ، ۳۱ ، ۹۲ .

فاروق ، پاشای میسر

۲۴۹ .

فازیل جمالی

۲۰۸ ، ۲۰۹ .

فاشی‌به‌کان

۱۰۲ ، ۱۰۴ ، ۱۰۵ ، ۱۰۸ .

فایق به‌گی مارف به‌گ

۱۴۷ .

فایق تاپز

۱۷۰ .

ففتاح ا . ، شیخ

۱۴۵ .

ففتاح به‌گ

۱۱۴ .

«الفرات»

۱۷۰ ، ۱۷۷ ، ۱۸۲ ، ۱۸۸ ،

۱۹۱ ، ۱۹۶

فهره‌ونه‌کان

۱۸۸

قازی نه‌حمیدی غمفاری

۳۴ .

قازی محمد

۲۵۰ .

قاجاری - قاجاری‌به‌کان

۱۳۹ .

قادر ناغای پشه‌ری

۱۵۸ .

قادری موده‌ریسی

۱۵۰ .

کاتلوف ل . ن .
 ۱۶۴ ، ۱۶۵ (پ) ، ۱۹۴ (پ) .
 کارتسوف
 . ۲۳۴
 کاردوخینکان
 . ۱۷ ، ۱۹
 کامهران عالی بهدرخان
 . ۷۶
 کاوس قهقان ، دوکتور
 . ۲۵۴ (پ) .
 کراچکوفسکی فی . یو
 . ۴۱
 کردستان تعالی جمعیتی،
 . ۱۴۶
 کردستان جمعیتی،
 . ۱۴۶
 کمریم روستم
 . ۱۴۹
 کمریمی خسرو بهگ
 . ۱۹۴
 کمریمی عدلهکه
 . ۵ ، ۳
 کمریمی ففتاح بهگی هممهوند
 . ۱۵۸ ، ۱۱۹
 کلدانی بهکان
 . ۱۱
 کهلهور (ه)
 . ۱۷۰
 کهمال فولاد ، دوکتور
 . ۱۴۵ ، ۱۴۴ ، ۱۳۶

قزلباش - قزلباشهکان
 . ۵۲ ، ۵۳ ، ۵۴ - ۶۳
 قهزینی
 . ۴۹
 قهناق کوردو
 بروانه : کوردوئیف .
 قوچگیری (ه)
 . ۵۴

لاسلیفا ، یفگیئا
 ، ۲۶ ، ۲۷ ، ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۰ ، ۳۲ ،
 . ۳۳
 لیتزگیون ، کاپتن
 . ۱۱۸
 لولکوف م .
 . ۲۸ (پ) ، ۳۶
 لیرسن ف .
 . ۱۱۳
 لیلجکوفسکی و .
 . ۶۹

کاتب چهلهبی
 . ۲۷ ، ۳۴
 کاترمیر
 . ۲۸

کۆماری مههاباد
 . ۱۵۰
 «کۆمپانیای نمونی بهریتانی - ئیرانی»
 . ۱۶۵
 «کۆمپانیای نمونی عیراق»
 . ۲۱۹ ، ۲۲۱ (پ) ، ۲۲۲ .
 «کۆمه‌لی نه‌فرام»
 . ۱۲۸
 «کۆمه‌لی بهرزی لاهره‌تانی کورد»
 . ۱۴۶
 «کۆمه‌لی عهد»
 . ۱۸۷ ، ۱۸۶ ، ۱۶۹
 «کۆمه‌له‌ی کوردستان»
 . ۱۴۶ - ۱۴۷
 «کۆمه‌له‌ی گه‌لان»
 . ۸۴ ، ۹۱ ، ۹۴ - ۱۲۸ ، ۲۰۷ .
 «کۆمه‌له‌ی نه‌هوه‌ به‌گه‌رتوره‌کان»
 . ۱۱۱
 «کۆمۆنیزمی جیهانی»
 . ۲۲۴
 کۆمۆنیست
 . ۲۱۲
 «کۆمیتهی ئه‌رزوم»
 . ۸۷
 کۆنت پۆل تیلکی
 . ۱۱۳
 «کۆنگره‌ی لاشقی پاریس»
 . ۹۵ ، ۹۷ ، ۱۰۰ ، ۱۰۶ ، ۱۰۹ .
 «کۆنگره‌ی قاهیره»
 . ۱۱۶

کهمالی به‌کان
 ، ۶۷ ، ۷۰ ، ۷۳ ، ۷۴ - ۷۵ ، ۷۶ ،
 ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۷۹ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ،
 ، ۸۳ ، ۱۱۲ ، ۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۵۶ ،
 . ۱۹۳
 کوچک سلیمان
 . ۱۳۱
 «کورد تعمیم معارف و نشریات
 جمعینی»
 . ۱۴۶
 «کورد قادیئلری تعالی جمعینی»
 . ۱۴۶
 «کوردستان»
 . ۱۵۰
 «کوردستان» - به‌که‌مین رۆژنامه‌ی
 کوردی
 . ۱۳۷ - ۱۴۶
 کوردۆتیف
 . ۲۸ (پ) ، ۳۴ (پ) ، ۳۶ ، ۱۲۸ .
 کۆرشى پچوک
 . ۱۷
 کۆرشى گه‌وره
 . ۱۸ ، ۲۱
 کۆکس ، پیرمی
 . ۱۹۷
 «کۆری زانیاری کورد»
 ، ۳۶ ، ۶۰ ، ۱۲۸ ، ۱۳۱ ، ۱۴۱ ،
 . ۱۵۰ (پ)
 «کۆلتوریالی نوی» - «نیوکۆلتوبالیزم»
 . ۲۲۴

۵۷ ، ۵۸ ، ۵۹ ، ۶۰ ، ۶۲ ، ۶۳ ،
 . ۶۴
 گهردی به کان
 . ۱۶۹
 گهرمیان (ه)
 . ۴۹-۵۰
 گهرگالی مندالانی کورد،
 . ۱۵۰
 گهرناوس
 . ۱۸۶
 گهلانویژ
 . ۲۵۱ - ۲۵۲
 گهل ، هارنی
 . ۲۰۴ ، ۲۱۲ (پ) ، ۲۱۸ ، ۲۲۵
 گهرجی
 . ۴۹
 گهرگانی
 . ۴۹
 گهری
 . ۴۹
 گهرزیده بامولکی
 . ۲۶۶ ، ۲۶۷
 گهریان (ه)
 . ۱۸۸ (پ)
 گهریانی
 . ۱۸۸
 گهریژه
 ۱۵۸
 گهر ماکرمانی
 . ۱۴۳

گهرنگرهی قوسنه نتهنی به،
 . ۷۳
 گهرنگرهی لیلهنا،
 . ۹۳
 گهرنگرهی لوزان،
 . ۱۱۲
 گهرنگرهی میله تانی روزه لاتی،
 . ۷۶
 گهیکاروسی دووهم
 . ۴۷
 گهینجوسرهوی دووهم
 . ۴۷ ، ۴۸ ، ۴۹
 گهینجوسرهوی سیم
 . ۴۸
 گهرزن ، لورد
 . ۱۱۲
 گهیشهی مووسل،
 . ۷۳ ، ۷۴ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ ، ۱۱۳
 گاوران - گاوره کان
 . ۱۹۰ ، ۱۹۵ ، ۱۹۶
 گهره بیت
 . ۱۲۷
 گهردیفسکی ف . ا
 . ۳۹-۴۲ ، ۴۳ ، ۴۷ ، ۴۸ ، ۵۰ ،
 . ۵۱ ، ۵۲ ، ۵۳ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۵۶

مارك سايكس	
. ۲۳۵ ، ۱۸۳	
ماركس	
. ۲۵۱	
ماركو پوتو	لازمريف
. ۹۳ - ۹۲	. ۲۸۱
ماكانت ، كاپتن	لاوى چبا
. ۱۱۹	. ۱۸۵
مالكولم ، جون	لوتنگريگ
. ۲۸ ، ۲۷	۲۱۸ ، ۲۰۹ ، ۱۹۱ ، ۱۶۷ ، ۱۶۳
مان گرتنى گاروياشى	(پ) .
. ۲۵۱ ، ۲۰۳ ، ۲۰۶ ، ۲۲۱ (پ) ، ۲۴۱ .	ليچممن ، كاپتن - كولونيل
محمد على همموندى	. ۱۸۸ ، ۱۶۹
. ۱۵۴	ديژندى كمپته كان
محمد	. ۱۱۰
. ۱۹۶	ليلى
محمد ناغاي نيموى زولان ناغا	. ۱۲۲ ، ۱۱۸ ، ۱۱۷ ، ۱۱۶
. ۲۴۶	لينچ
محمد ناهندى	. ۵۶
. ۱۴۷	
محمد بهگى محمد بهگى ميرزا	
. ۳۰	
محمد پاشا	ماتينه دوران
. ۱۳۱	۲۶۹ ، ۲۶۷ (پ) ، ۲۷۰ ، ۲۷۱ -
محمد رها شيبى	. ۲۷۳ ، ۲۷۴ ، ۲۷۵
. ۲۱۴	ماجد مستفا
محمد زوهدى	. ۱۵۸
. ۱۵۹ ، ۱۵۴	مارف خمزنهدار ، دوكتور
محمد شيرين	. ۱۴۳ ، ۱۳۴
۵۷	

مه محمود خانی دزلی
 ۱۱۷ - ۱۱۸ ، ۱۲۳ ، ۱۶۸ .
 مدحدهت پاشا
 ۱۷۸ .
 مهروانی بهکان
 ۴۷ .
 مزاحم باچهچی
 ۲۱۹ .
 مستفا بهگ
 ۱۷۰ .
 مستفا پاشا بامولکی
 ۱۴۷ ، ۱۴۸ ، ۱۴۹ ، ۲۶۶ .
 مستفا سوجی
 ۷۵ .
 مستفا شوق
 ۱۴۹ .
 مستفا عبدالللا
 ۲۱۹ (پ) .
 مستفا کمال
 ۶۷ ، ۷۱ ، ۷۲ ، ۷۳ ، ۷۴ ، ۷۸ -
 ۷۹ ، ۱۱۸ ، ۱۲۰ (پ) .
 مسعود محمد
 ۱۳۴ (پ) ، ۲۵۴ .
 مسیح
 ۲۶۹ ، ۲۷۳ (ثانی) .
 مسیح لیسکندهر
 ۵ .
 مهغزل - مهغزلهکان
 ۲۸ ، ۴۳ ، ۴۵ ، ۴۷ ، ۵۰ ، ۵۱ ،
 ۲۷۲ .

محمد علی
 ۲۴۹ .
 محمد علی عموقی
 ۱۴۰ (پ) .
 محمد علی گموره
 ۱۳۹ ، ۲۳۲ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹ ،
 ۲۵۰ ، ۲۵۱ .
 محمد عوده
 ۲۲۰ .
 محمد المصطفی
 ۱۵۵ .
 محمدی شیخ رفا
 ۱۳۶ (پ) .
 محمد صدر
 ۲۱۴ ، ۲۱۵ ، ۲۱۸ (وزارهتی) ،
 ۲۱۹ (وزارهتی) ، ۲۲۰ (وزارهتی) .
 محمدی کوری شیخ یوسف کوری
 شیخ مولان کوری شیخ عومر
 ۱۳۲ .
 محمدی ملا کریم
 ۱۴۳ .
 محمد مههدی بهسیر
 ۱۹۴ (پ) ، ۱۹۶ .
 محمد مههدی کوبه
 ۲۱۹ ، ۲۲۰ - ۲۲۵ ،
 مه محمود پاشا
 ۵۴ .
 مه محمود جمودهت
 ۱۸۶ ، ۲۵۲ - ۲۵۳

مؤسولین	«مکتب الثورة»
. ۱۰۸ ، ۱۰۶ ، ۱۰۴	. ۱۷۰
موسه بیلان ژ.س .	مهلا له سعده
۲۷ (پ) .	. ۱۳۷
«موشناق بابا»	مهلا حامید
. ۶۲ - ۶۰	. ۲۴۷
مؤسسین خوریناتسی - مایسای	مهلا سلیم له فندی خیزانی
خورینسکی	. ۵۷
. ۲۷۴	مهلا عبدالکبری مودهریس
موت م . ، کاپتن	. ۱۳۵
. ۱۱۹	مهلا عبداللای جهلی زاده
موت - مورتکان (ه)	. ۱۳۳ ، ۱۳۶ ، ۱۳۷
. ۷۲ (پ) .	مهلا مهحمودی بایمزیدی
میدی بهکان	۳۰ - ۳۱
. ۲۱ ، ۱۹ ، ۱۸ ، ۱۲ ، ۱۱	مهلیک کامیلی لهیوی
. ۲۷۴ ، ۲۷۳	. ۴۷
میران (ه)	مهمنید شمسی
. ۸۶	پروانه : شمسی ، دوکتور
میر حهلم	. نوری
. ۲۴۹	۱۴۸ . هروهه پروانه : شیخ نوری
میرلوا مصطقی	شیخ صالح .
پروانه : مستفا پاشا یامولکی	مؤد ، جهنرال
میرنشینی بابان	. ۱۷۶
. ۲۴۶ ، ۱۳۱	مورادی سیمم ، سولتان
میرنشینی بدلیس	. ۳۴
. ۲۳۱ (پ) .	«موزه خانهدی بهریتانی»
میرنشینی دانشمندی	. ۳۰
. ۴۵	موسا له فندی
میرنشینی سهلجوق	. ۱۶۶
. ۴۵	

ناشید حق	میرنشین قزنبه
. ۵۱	. ۴۵
نعمان	میری روهاندوز
. ۲۵۴	. ۲۳۴
«نزار»	میسری بهکان
. ۲۱۸ (پ)	. ۲۵۱
نقشبندی بهکان	میسزوپ ماستوس
. ۱۸۶ ، ۷۲	. ۲۶۹ (پ)
نمرود	مقداد مدحمت بهدرخان
. ۵۹ - ۵۸	. ۱۳۹ ، ۱۴۱ ، ۱۴۲ ، ۱۴۴
نوری سعید	. ۱۴۵
. ۲۱۹ ، ۲۱۴ ، ۲۰۸ ، ۲۰۷	(میللت ، هاری)
تولجیف ا. د.	. ۷۴
. ۵۱	میلهر ا. ف ، پروفیسور
نهرز	. ۶۸ ، ۶۷
. ۱۵	مینورسکی
«نیونی زوردار» ، شانوگری	. ۲۷۴ ، ۱۲۷
. ۲۶۴	
نیزامی	
. ۲۷۳	
«نیشتان دیموکراسی» ، هاری	
. ۲۰۴	
	ناپلیون بوناپارت
	. ۹۳
	ناپتیرگ
	. ۲۳۱
	ناجی عباس ، دوکتور
	. ۲۳۶ (پ)
	نازی - نازی بهکان
	. ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۰۵ ، ۱۰۶
	. ۲۵۳ ، ۲۱۲
«روهتن»	
. ۱۵۸	
رودی (الدکور علی الوردی)	
. ۱۸۵ (پ) ، ۱۹۴ (پ)	

دهاوارى نيشتان،	دهستا رهجېب
. ۱۵۰	. ۲۳۴
دهرهگون تازيزان	دوطني - ديمقراطي، ، پارتى
. ۱۴۳	. ۲۰۴ ، ۲۰۹ ، ۲۱۱ ، ۲۱۵
دهزار	دوليم شيرهر
. ۳۶	. ۱۰۷ (پ)
دهلاله،	دهيس بېگ
. ۱۵۰	. ۱۶۶
دهمهوند (هـ)	دهيسى قهرهنى
. ۱۲۲ ، ۱۱۹	. ۱۳۲
دهنلرسن ، نارلهر	دويلايهنى مووسل،
. ۱۲۷ ، ۱۲۶	. ۸۴
دهنوس	دولسن ، نارنولد
. ۱۷۹	. ۱۵۶ (پ) ، ۱۶۸ ، ۱۸۲ ، ۱۹۲ ،
دهندى	. ۱۹۴ ، ۱۹۷
. ۲۳۸	دولسن ، ويلرزو
دهندى به سوورهكان	. ۹۵ ، ۹۶ ، ۱۰۰ (پ)
. ۱۲	
دهولاكو خان	
. ۴۷	
دهون (هـ)	
. ۱۸۸ - ۱۸۹	
دهيتلهر	دهارونه رهشيد
. ۱۰۱ ، ۱۰۶ ، ۱۰۷ ، ۱۰۸ ،	. ۹۲
. ۱۰۹	دهالدهين ، جهنمرال
دهيتلهرى بهكان	. ۱۸۸ ، ۱۹۴ (پ) ، ۲۳۹
. ۲۷۹ ، ۱۰۲	دهاوار،
دهيريلو	. ۱۵۰
. ۲۷	دهاوارى كورد،
	. ۱۵۰

هیدی ، کاپتن
. ۱۶۸

بمزیدی به کان

. ۱۶۹

«به کیه تی»

۱۵۸

«به کیه تی نیشتمانی» ، پارتی

. ۲۰۴ ، ۲۱۲ (پ)

یونانی

. ۸۰

«یونانیا»

. ۲۳۶

شونین

<p>تامه‌د ۴۲ (پ) ، ۴۶ (پ) ، ۴۷ ، ۴۸ ، ۴۹ ، ۵۱ ، ۶۳ . ئه‌ده‌نه ۲۳۶ . ئه‌رجه‌نتین ۹۸ . ئه‌رده‌بیل ۳۰ . ئه‌رزروم ۴۶ (پ) ، ۶۰ ، ۷۳ . ئه‌رزنجان ۷۲ . ئه‌رمه‌نستان - ئه‌رمینیا ۴۴ ، ۴۵ ، ۴۸ ، ۲۶۹ ، ۲۷۰ ، ۲۷۳ . ئه‌رمینیا ی رۆژه‌لآت ۲۷۱ . ئه‌رمینیا ی سوڤیت ۲۶۹ (پ) ، ۲۷۱ .</p>	<p>ئارارات ۷۲ . ئازهربايجان ۳۵ ، ۴۴ ، ۵۰ ، ۲۳۶ . ئازهربايجان ی سوڤیت ۲۶ . ئاسیا ۹۳ ، ۲۵۰ . ئاسیا ی به‌جرك ۱۷ ، ۲۳ ، ۴۴ ، ۴۵ ، ۴۶ ، ۴۸ ، ۴۹ ، ۵۰ ، ۵۱ ، ۵۲ ، ۵۴ ، ۵۵ . ئاسیا ی ناوه‌ند ۴۳ . ئاق چه‌م ۲۳۶ . ئاق سه‌را ی ۶۲ . ئالاند ، دۆرگه‌ی ۱۰۹ .</p>
---	---

نوورفه	نمرناوود
۴۷	۲۴۹
نمورویا	نمزمیر
۳۱ . ۳۳ . ۹۳ . ۱۰۸ (پ)	۴۵ . ۱۳۸ (پ)
۱۷۵ . ۱۸۹ . ۱۹۱ . ۱۹۷ (کوره)	نمستمون
سیاسی یه کانی) . ۲۳۰ . ۲۳۱	۵۵ . ۶۰ . ۶۱ . ۸۱ . ۸۲
۲۳۴ (کارگه کانی)	۱۱۴ . ۱۳۱ . ۱۳۵ . ۱۳۸
نمورویای رۆژئاوا	۱۴۰ . ۱۴۵ . ۱۴۶ . ۲۳۲
۲۳۰	۲۳۶ . ۲۳۷ . ۲۴۹ . ۲۶۲
ئیتالیا	نمفریقا
۹۲ . ۹۳ . ۹۸ . ۹۹ . ۱۰۲	۱۰۴ . ۲۵۰
۱۰۴ . ۱۰۵ . ۱۰۶ . ۱۰۸	نهلبنیا
۱۰۹ . ۲۳۰	۷۸ (پ) . ۱۰۸ . ۱۰۹ . ۲۴۹
ئیجیپت	(پ) . ۲۵۰
۲۷۰	نهلمانیا
ئیدیتسا	۹۵ . ۹۷ . ۹۸ . ۹۹ . ۱۰۱
۴۷	۱۰۲ . ۱۰۶ . ۱۰۷ . ۱۰۸
تیران	۱۰۹ . ۱۵۹
۱۱ . ۱۲ . ۱۳ . ۲۷ . ۲۸ . ۳۴	نهلمانیای رۆژئاوا
(شای) . ۴۳ . ۴۴ . ۴۶ . ۶۹	۱۴۰
(پ) . ۸۴ . ۹۸ . ۱۱۷	نممریکا
(حوکمهتی) . ۱۱۸ . ۱۲۱	۱۲ . ۱۴۹ . ۲۳۶
(حوکمهتی) . ۱۲۷ . ۱۳۱ . ۱۴۸	نهندامان . دۆرگهی
۲۳۸ (رۆژئاوا) . ۲۷۲	۱۵۶
(سفهوی) . ۲۷۵ (شاکانی)	نهنقره
ئیزبیک	۷۳ . ۷۸ . ۱۱۴ . ۱۴۰
۴۵	نوبرۆک
ئیسپانیا	۴۹
۹۸ . ۱۰۵ . ۱۰۶	نوردون
	۲۳۲

لینگلتره

، ۹۹ ، ۹۸ ، ۹۷ ، ۹۶ ، ۹۵
 ، ۱۰۱ ، ۱۰۶ ، ۱۰۷ ، ۱۱۲ (پ) ،
 ، ۱۹۱ ، ۱۹۷ ، ۲۳۵

باتاس

، ۱۶۸

بادینان

، ۱۲۳ ، ۱۶۴ ، ۱۶۹ ، ۱۸۱ ، ۱۸۷
 (شیخان)

باقره

، ۱۶۵ ، ۱۸۵ ، ۱۹۳

باکوف

، ۲۶ (پ) ، ۷۶

بایزید

، ۶۱ ، ۶۲

بدلیس - بتلیس - بهتلیس

، ۵۳ ، ۴۲ (پ) ، ۳۵ (میرنشینی)

، ۷۲ ، ۶۱ ، ۵۸ ، ۵۷ ، ۵۶ (پ)

، ۲۳۳ ، ۲۳۱ ، ۸۶

بروسه

، ۵۵

بهریتانیا - بهریتانای گموره

، ۱۱۶ ، ۱۱۴ ، ۱۱۳ ، ۱۱۲

، ۱۲۱ ، ۱۲۰ ، ۱۱۸ ، ۱۱۷

، ۱۴۰ ، ۱۲۶ ، ۱۲۴ ، ۱۲۳

، ۲۰۷ ، ۲۰۴ ، ۱۹۵ ، ۱۷۹

، ۲۲۰ ، ۲۱۰ ، ۲۰۸ (پ)

بهسره

، ۲۴۰ (دهر بهندی)

بهغدا

، ۱۱۴ ، ۱۱۲ ، ۵۷ ، ۵۰ ، ۴۴

، ۱۳۱ ، ۱۲۳ ، ۱۲۲ ، ۱۱۸

، ۱۵۹ ، ۱۳۶ ، ۱۳۵ ، ۱۳۲

، ۱۷۰ ، ۱۶۸ ، ۱۶۵ ، ۱۶۴

، ۱۹۰ ، ۱۸۴ ، ۱۸۳ ، ۱۷۶

، ۱۹۶ ، ۱۹۴ ، ۱۹۳ ، ۱۹۲

، ۲۰۸ ، ۲۰۷ ، ۲۰۶ ، ۱۹۷

، ۲۱۲ ، ۲۱۱ ، ۲۱۰ ، ۲۰۹

، ۲۱۷ ، ۲۱۶ ، ۲۱۵ ، ۲۱۳

، ۲۳۲ ، ۲۲۳ ، ۲۲۲ ، ۲۱۸

، ۲۳۸ ، ۲۳۷ ، ۲۳۶ ، ۲۳۳

، ۲۵۴ ، ۲۵۲ ، ۲۴۶ (پ) ، ۲۴۰

، ۲۶۶ ، ۲۵۹

بوخارا

، ۴۳

بولغارستان - بهلگاریا

، ۱۰۹ ، ۸۳

بیاره

، ۲۴۷

بیروت

، ۲۳۲ ، ۲۲۰ ، ۱۶۵ (پ)

تالہبان	
. ۱۳۵	
تالچھرو (ر)	پاریس
. ۲۳۳	، ۲۸ ، ۹۵ ، ۹۷ ، ۱۰۰ ، ۱۰۲
تھوان	. ۱۰۹ ، ۱۰۷ ، ۱۰۶ ، ۱۰۵
. ۵۸	پروسیا
تھراپڑون	. ۲۵۳
. ۷۵	پشلھر
تھلھلھر	. ۱۶۷ ، ۱۱۹
. ۱۶۹	پھکین
تورکستان	. ۱۰۳ ، ۹۳
. ۱۵۵	پھلجھب
تورکیا	. ۱۷۹
، ۶۷ ، ۶۰ ، ۵۶ ، ۵۵ ، ۴۱ ، ۴۰	پورٹسموٹ
، ۷۵ ، ۷۲ ، ۷۱ ، ۷۰ ، (پ) ۶۸	. ۲۰۸
، ۸۱ ، ۷۹ ، ۷۸ ، ۷۷ ، ۷۶	پولونیا
، ۸۶ ، ۸۴ ، ۸۳ ، (رؤؤٹاواوی)	. ۲۵۳ ، ۲۵۲ ، ۱۰۹
، ۱۱۴ ، ۱۱۳ ، ۱۱۲ ، ۱۰۸ ، ۸۷	پیتھربرگک - پیتھرگراد
، ۱۴۵ ، ۱۳۸ ، ۱۳۱ ، ۱۲۱	. ۲۷۱ ، ۳۱ ، ۳۰ ، ۲۸
، ۱۹۳ ، ۱۵۹ ، (پ)	پیران
، ۲۶۲ ، ۲۴۶ ، (پ)	. ۱۵۷ ، ۱۲۳
، ۲۶۶ ، (پ)	پینجورین
تھوریز	. ۱۵۷
. ۲۳۳ ، ۵۲	
توزخورمانو	
. ۱۶۷	ناران
توکیو	. ۲۷۵ ، ۱۲۷ ، ۵۲
. ۱۰۳ ، ۱۰۱	تاسلوجھ
	. ۱۶۴

حدیثہ	
. ۲۱۹	
حدلب	جاسمنہ
. ۲۳۶ ، ۲۳۳ ، ۲۳۲	. ۱۵۷
حیجاز	جاف
. ۱۹۳	. ۱۱۹
حہیران	جزیر
. ۵۶	. ۶۲
	جنتیف
	، ۹۷ ، ۱۱۱ ، ۱۱۴ ، ۱۲۷ ، ۱۴۰ ،
	. ۱۴۵
خابور	جولمیرگ
. ۸۴	. ۲۳۷ ، ۷۲
خانلقین	
، ۱۹۴ ، ۱۷۰ ، ۱۶۶ ، ۱۶۳	
. ۲۲۱ ، ۲۱۸	
خدلات (خلاط - اخلاط)	چہمچہمان
. ۶۰ ، ۵۹ ، ۵۱	. ۱۳۵
خدیج	چیکڑسلوٹاکیا
. ۳۵	. ۱۰۸
خدیجہ کی	چین
. ۵۶	۹۲ (وماچین) ، ۹۶ (پ) ، ۱۰۱
خمنس	(باکووری) ، ۱۰۳ (وماچین) ،
. ۵۷ ، ۵۶	. ۱۴۱
خوراسان	
. ۵۰	
خیزان	
. ۵۸	
	حدیثہ
	. ۱۰۸ ، ۱۰۵ ، ۱۰۴ ، ۱۰۱

۵۲ ، ۶۵ ، ۵۹ (ثوری) ، ۶۳ ،	دانیارک
۷۷ ، ۱۴۶ ، ۲۳۱ ، ۲۳۳ ، ۲۴۹	. ۹۸
دیترویت	نهرسیم
. ۲۳۶ (پ)	. ۵۱ ، ۷۲ (پ) ، ۲۳۶
دیجله (ن)	دهرک
. ۸۴ ، ۸۶ ، ۱۸۱	. ۵۶
دینتاره	دهریای نهلسی
. ۱۹۳	. ۲۳۶
دیلمان	دهریای بهلتیک
. ۱۲۱	. ۱۰۹
دیمشق	دهریای رهش
. ۱۴۱ ، ۲۲۰ ، ۲۳۲	. ۲۳۳
دیوانیه	دهریای سپی ناوهراست
. ۱۱۷	. ۱۰۴
رانیه	دهریای سور
. ۲۱۷ ، ۲۱۶	. ۱۰۴
رایات	دزلی
. ۲۴۰ ، ۲۳۸	. ۱۱۸
راین (ن)	دزهیی
. ۱۰۷	. ۱۶۸
رهوانلوز	دهلی عباس
. ۷۲ ، ۱۲۰ ، ۱۲۱ ، ۱۶۸ ، ۱۶۹	۱۹۳
. ۲۴۰ ، ۲۳۸ ، ۲۳۴	دئیم
«رژدهلاتی عرب»	۱۸۸
. ۲۲۰	دهوک
«رژدهلاتی ناوهراست»	۱۲۲
. ۹ ، ۲۹ (پ) ، ۷۰ ، ۱۵۶	دیاربکر
. ۱۷۶ ، ۱۹۷ ، ۲۳۷ ، ۲۷۲	۴۲ (پ) ، ۴۶ (پ) ، ۴۷ ، ۴۸

زنی گموره	درۆژه لاتی نزیك،
. ۱۷۱	. ۶۹ ، ۹ (پ)
	درۆژه لاتی نزیك و ناوهراست،
	. ۲۰۷ ، ۲۰۵ ، ۱۷۵ ، ۴۳ ، ۴۰
	. ۲۳۱ ، ۲۳۰ ، ۲۲۰ ، ۲۱۴
ژاپون	. ۲۸۰ ، ۲۳۴
. ۹۸ ، ۹۹ ، ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۰۳	رووسیا
. ۱۴۱ ، ۱۰۸	. ۳۲ ، ۳۳ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۵۸
	. ۲۷۱ ، ۲۵۳ ، ۲۳۸
سار	رومادی
. ۱۰۹	. ۱۶۹
سامپره	رومانیا
. ۲۳۸	. ۱۱۳
سامسون	
. ۲۳۲	
سایلیزیای باکور	زاخو
. ۱۰۹	. ۱۷ ، ۸۵ ، ۱۲۲ ، ۱۸۸ (پ)
سعرت	. ۲۱۷ ، ۲۱۶
. ۷۲	زارا
سفایبزرگ	. ۵۴
. ۳۹	زاگروس
سلتان	. ۱۱ ، ۳۵ ، ۲۷۳ (گه لانی)
. ۱۱۸ ، ۱۱۷ ، ۱۱۶ ، ۱۱۴	زهرنه نشان
. ۱۲۷ ، ۱۲۵ ، ۱۲۱ ، ۱۱۹	. ۴۳ (روباری) ، ۵۰ (دولی)
. ۱۴۷ ، ۱۳۵ ، ۱۳۴ ، ۱۳۳	زهرنیخ مهبدان
. ۱۵۶ ، ۱۵۴ ، ۱۵۳ ، ۱۴۹	. ۲۳۷
. ۱۶۴ ، ۱۵۹ ، ۱۵۸ ، ۱۵۷	زهنگول داغ
. ۱۸۰ ، ۱۷۰ ، ۱۶۸ ، ۱۶۷	. ۲۳۷ ، ۸۲ ، ۸۱

	، ۱۹۰ ، ۱۸۶ ، ۱۸۴ ، ۱۸۳
	۲۲۲ ، ۲۱۹ ، ۲۱۵ ، ۲۱۳ ، ۲۰۹
	، ۲۳۵ ، ۲۳۴ ، ۲۳۳ ، (پ)
	، ۲۵۹ ، ۲۴۸ ، ۲۴۶ ، ۲۳۸
	. ۲۶۲
شماره بان	سماوه
. ۱۹۳	. ۱۱۸ ، ۱۱۷
شماره زور	سهمه رقعه‌ند
. ۲۲۲ (پ)	. ۴۳
شام	سنگار
، ۱۷۷ ، ۱۸۶ ، ۱۴۴ ، ۱۲۶	. ۱۶۸
. ۲۳۶ ، ۱۹۳	سنه
شتر - شتر	. ۲۳۲ ، ۱۳۲
. ۲۳۵	سوارهم
شوره‌وی	. ۵۶
. ۲۳۸ ، ۱۰۲ ، ۱۰۱ ، ۹۹ ، ۳۶	سودان
	. ۲۵۰ ، ۱۴۱
	سورداش
	. ۲۴۸ ، ۱۵۷
عربیه	سوریا - سوریه
. ۲۲۳ - ۲۲۲	، ۸۵ ، ۸۴ ، ۶۰ ، ۵۰ ، ۴۸ ، ۴۴
عربستان	. ۲۵۰ ، ۲۳۲
. ۱۴۹ ، ۴۵	سوق الشیخ
عقره	. ۱۸۱
. ۱۶۹	سوید
عماره	. ۱۱۳ ، ۱۰۹ ، ۹۸
. ۱۸۱	سویره
عمان	. ۱۴۰ ، ۹۸ ، ۹۷
. ۲۳۲	سیواس
	. ۵۴ ، ۴۵

فہلمستین	عراق
. ۲۱۹ ، ۴۴	، ۵۰ ، ۴۶ ، ۴۴ ، ۱۷ ، ۱۲ ، ۱۱
فلورنسہ	، ۹۸ ، ۸۵ ، ۸۴ ، (پ) ۶۹
. ۲۳۰	، ۱۱۱ ، ۱۰۸ ، ۱۰۱ ، ۱۰۲
فورات (ر)	، ۱۱۸ ، ۱۱۶ ، ۱۱۵ ، ۱۱۴
. ۱۱۷	، ۱۲۲ ، ۱۲۱ ، ۱۲۰ ، ۱۱۹
فورانی ناوند	، (پ) ۱۵۶ ، ۱۵۴ ، ۱۳۱ ، ۱۲۵
. ۱۹۳ ، ۱۶۸ ، ۱۶۵	، (گلی) ۱۷۱ ، ۱۶۶ ، ۱۶۳
فولکستون	، ۱۷۹ ، ۱۷۸ ، ۱۷۷ ، ۱۷۵
. ۱۴۰	، ۱۸۵ ، ۱۸۴ ، ۱۸۳ ، ۱۸۲
فینلندہ	، ۱۹۳ ، ۱۹۰ ، ۱۸۹ ، ۱۸۸
. ۱۰۹ ، ۱۰۲	۱۹۷ ، ۱۹۶ ، ۱۹۵ ، ۱۹۴
	، (گلی) ۲۰۲ ، ۲۰۱ ، ۱۹۸ ، ۱۹۷
	، ۲۰۹ ، ۲۰۷ ، ۲۰۵ ، ۲۰۴
	، ۲۱۸ ، ۲۱۵ ، ۲۱۴ ، ۲۱۰
	، ۲۲۲ ، ۲۲۱ ، ۲۲۰ ، ۲۱۹
قاہرہ	۲۲۳ (کوئہہستی) ، ۲۲۴ ، ۲۲۵
. (پ) ۲۴۶ ، ۲۲۰ ، ۱۴۱ ، ۱۳۹	، (گلی) ۲۳۹ ، ۲۳۸ ، ۲۳۷ ، ۲۳۶
قصر باغ	. (پ) ۲۶۶ ، ۲۶۱ ، ۲۴۱
. ۲۳۶	
قرخ	
. ۱۳۵	
قزابات	
. ۱۶۵	
قمقاس	فرہنگستان
. ۲۷۲ ، ۲۳۸	. ۱۴۹
قدلاً جوک	فہرہنسہ
. ۵۶	، ۹۹ ، ۹۸ ، ۹۷ ، ۹۶ ، ۹۵ ، ۹۴
قدلاً جوالان	، ۱۰۶ ، ۱۰۴ ، ۱۰۲ ، ۱۰۱
. ۲۴۶	. ۱۹۸ ، ۱۹۷ ، ۱۰۸ ، ۱۰۷

کفري	قليا سان ، پردى
۱۱۶ ، ۱۱۹ ، ۱۵۹ ، ۱۶۶ -	۲۳۲ - ۲۳۳ .
۱۶۷ ، ۱۷۰ ، ۱۹۴ ، ۲۳۷ .	قودس
کلس	۲۳۲ .
۳۰ .	قوله - قهوله
کهمسمر	۲۴۸ ، ۲۴۹ .
۵۶ .	قونيه
کنگروبان	۴۵ ، ۵۱ .
۱۶۵ .	قهيسمرى
کورفور ، دورگه‌ي	۴۵ .
۱۰۹ .	
کوله	
۱۷۸ .	
کونت	فينا
۱۱۸ .	۳۱ .
کويه	قنيسيا
۱۳۲ ، ۱۳۳ ، ۱۳۴ ، ۱۳۵ ،	۹۲ ، ۹۳
۱۳۶ ، ۱۶۹ ، ۲۱۶ ، ۲۵۳ ،	
(ميتروى) ، ۲۵۴ .	
کيليكيا - قيليقيا	
۵۴ .	
	کمره‌لا
	۶۵ ، ۱۶۴ ، ۱۹۳ .
	کمرکوک
	۱۱۴ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۳۵ ،
	۱۵۴ ، ۱۶۴ ، ۱۶۵ ، ۱۶۷ ،
	۱۶۸ ، ۱۷۰ ، ۱۹۱ (پ) ، ۲۰۶ ،
	۲۱۳ ، ۲۲۱ ، ۲۳۸ .
گرمهک	کرمانشا
۵۶ .	۱۷۱ ، ۲۳۱ .
گورجستان	
۴۷ .	

تیسنگراد	گومرہوش
۲۶ ، ۳۰ ، ۳۱ ، ۳۶ (پ) ،	. ۵۶
. ۱۴۰	گورگدھر
	. ۲۴۸
مارنورگ	گومی وان
. ۱۴۰	. ۵۹
ماردین	گریان
. ۵۳	. ۱۶۴ ، ۱۸۸ (پ) .
مدینہ	
. ۲۴۷	
مدکک	لاٹیا
. ۲۴۷	. ۱۰۸
مہلائی بہ	لاہای
. ۳۵	. ۱۱۰
مہلازگرد	لندن
. ۴۴	. ۱۰۲ ، ۱۰۵ ، ۱۰۷ ، ۱۱۳ ،
مہنازکرت	. ۱۱۴ ، ۱۲۰ ، ۱۴۰ ، ۱۷۹ ،
. ۴۴ (پ)	. ۱۹۴ ، ۱۹۵ ، ۱۹۷ ، ۲۰۷ ،
مہندلی	. ۲۰۸ ، ۲۰۹ ، ۲۱۰ ، ۲۱۲ ،
. ۱۶۶	. ۲۱۶ ، ۲۲۰ .
موسکو	لوینان
. ۳۹ ، ۱۰۲ ، ۱۳۹ (پ) ، ۲۷۱ .	. ۲۳۶
موسل	لورستان
. ۸۴ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ ، ۱۱۳ ، ۱۱۴ ،	. ۳۵
. ۱۲۲ ، ۱۳۲ ، ۱۶۸ ، ۱۶۹ ،	لہستان
. ۱۷۰ ، ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۲۳۸ .	. ۲۵۲
مہاباد	لہیلان
. ۱۵۰ ، ۲۳۵ ، ۲۵۰ .	. ۱۹۴

	مهیدان
	. ۵۶
	میرگه‌سور
	. ۵۶
	میسر
	، ۱۱ ، ۹۸ ، ۱۰۱ ، ۱۳۸ ، ۱۳۹ ،
	، ۱۴۰ ، ۱۴۱ ، ۱۴۵ ، ۱۹۳ ،
	. ۲۳۲ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹ ، ۲۵۱ .
واشنگتون	
. ۹۵ ، ۹۶ ، ۹۷ ، ۱۰۰ .	
وان	
. ۵۸	
وزمی	
. ۵۲	
ولانه یه‌کگرتووه‌کانی نهمریکا	
، ۹۴ ، ۹۵ ، ۹۶ ، ۹۷ ، ۹۸ ،	
، ۱۰۰ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۱۲ (پ) ،	
. ۱۹۷	
ویلاینی به‌غدا	
. ۱۸۹ ، ۱۹۵	
ویلاینی مووسل	
، ۶۷ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ ، ۱۱۳	
. ۱۱۴ ، ۱۹۵	
هدله‌بجه	
. ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۲۱ ، ۲۲۲ (پ) .	
هندستان - هندوستان	
، ۲۷ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۴۹ ، ۱۷۶ ،	
. ۱۹۷ ، ۲۳۷	
	ناصریه
	. ۱۱۷ ، ۱۲۳
	نجدف
	، ۱۶۴ ، ۱۷۶ ، ۱۸۶ ، ۱۹۳ ،
	. ۲۱۶
	نروبیج
	. ۹۸
	نفتخانه
	. ۱۶۵
	نمسا - نهمسه
	. ۳۱ ، ۱۰۷ ، ۲۵۳ .
	نهری
	. ۱۲۱
	نیمچه دوزگهی عرب
	. ۲۵۰

ھەنجام

. ۱۱۸

ھەنگارىيا

. ۱۱۳

ھەورامان

. ۱۱۷ ، ۱۱۸ ، ۱۲۰

ھەولتير

، ۱۲۱ ، ۱۱۹ ، ۱۱۶ ، ۱۱۴ ، ۵۰

، ۱۸۵ ، ۱۸۰ ، ۱۶۹ ، ۱۶۸

، ۲۱۸ ، ۲۱۶ ، ۱۹۴ ، ۱۸۷

. ۲۴۰ ، ۲۳۸

يەرىئان

. ۲۷۲ ، ۲۷۰

يەكېنى سۆلت

. ۲۸۰ ، ۲۷۹ ، ۱۰۱ ، ۹۸

يوگوسلاڧيا

. ۱۰۹ ، ۸۳

يۇنان

. ۱۰۹ ، ۸۳ ، ۱۷

پیرست

- پیشهکی ۵
- باسی به‌کهم : ده‌وری کورد له میژووی شارستانی به‌تیدا ۱۲ - ۷
- باسی دووهم : سه‌رنجیکی میژووی له زمانه‌که‌مان ۲۲ - ۱۳
- باسی سێیم : «شه‌رفنامه له کوردناسی سوڤیتدا» ۳۶ - ۲۳
- باسی چوارهم : کورد لای گه‌ردلیفسکی ۶۴ - ۳۷
- باسی پێنجهم : ده‌رباره‌ی سروشتی راپه‌رینه‌ گه‌وره‌که‌ی سالی ۱۹۲۵ ۸۸ - ۶۵
- باسی شهمم : کۆمه‌له‌ی گه‌لان و کورد ۱۲۸ - ۸۹
- باسی هه‌وتهم : چه‌ند به‌لگه‌به‌که‌ بو میژووی کورد ۱۵۰ - ۱۲۹
- باسی هه‌شتم : چمکێک له میژووی به‌کهم چاپخانه‌ی
کوردی له شاری سلێمانی ۱۵۹ - ۱۵۱
- باسی نۆیهم : شوێنی گه‌لی کورد له شوێشی بیستدا ۱۷۱ - ۱۶۱
- باسی ده‌به‌م : شوێشی بیست . هوکافی ، نه‌نجامه‌کانی ، بابه‌خی ۱۹۸ - ۱۷۳
- باسی یازدهمین : ده‌رباره‌ی راپه‌رینه‌ گه‌وره‌که‌ی کانوونی
دووهمی ۱۹۴۸ و شوێنی گه‌لی کورد له‌و راپه‌رینه‌دا ۲۲۵ - ۱۹۹
- باسی دوازدهمین : چه‌ند لاپه‌ره‌به‌که‌ له میژووی چینی کرێکاری کورد ... ۲۴۱ - ۲۲۷
- باسی سیزدهمین : خه‌لانی (میژوو) ۲۵۵ - ۲۴۳
- باسی چواردهمین : فاتمه‌ محی‌الدین : په‌ری ی پێشپه‌وه‌و سه‌ربازی ون ... ۲۶۶ - ۲۵۷
- باسی پازدهمین : ماتینه‌ده‌ران یا گه‌وه‌هه‌ریکی گه‌وره‌ی رۆژه‌لآت ۲۷۵ - ۲۶۷
- باسی شانزدهمین : کوردو پریشکیکی دووری ناگری شه‌ری دووهم ۲۸۱ - ۲۷۷
- پیرستی ناوو شوێن ۳۲۱ - ۲۸۳

سوڤاسى زۆرم بۆ :

- مامۇستايان بەرپۆه بەرى گىشىنى دەزگاي رۆشنىبرى و بلاوكردنه وهى كوردى مصلح جه لالى و محمه د كه ريم فه تحولاو محمه دى مه لا كه ريم و صلاح شوان كه هر يه كه بان به جورىك ده ستى له ده رچوونى ئەم كتيبه دا هه به .
- تىكارانى چاپخانه ي «الاديب» ، به تايبه تى خوشكان سه رپۆه ي و ئارا كسى و شيلان ره واندى .
- هونه رمه ندى ليه اتوى كورد كاك عه لى مه نده لاوى كه ويته ي به رگى ئەم كتيبه ي كيشاوه ، هيوادارم كورد له ويته ي تهوى زۆر بيت !

رقم الأبداع في المكتبة الوطنية ببغداد

١٩٨٥/٩٠٧

١٩٨٥/٧/١ - ١٠٠٠٠/١٩